

T/B
10108

821
T 18

ATAJAN TAGAN

SERWI
GELIN

Tagan A.

T 18 **Serwi gelin.** — A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

Eserleri ýurdumyzyň çäklerinden daşarda hem belli türkmen ýazyjysy Atajan Taganyň okyjylaryň söýgüsini gazanan ozalky eserlerindäki ýaly elniňdäki «Serwi gelin» atly kitabyna girýän romandyr powestleriniň-de baş temasy Watana, ene topraga söýgi, ojaga guwanç, il-güne tagzym edýän adamlara hormat goýmak temasydyr. Ýnsan durmuşynyň çylşyrymly wakalaryndan alnyp, inçe ussatlyk bilen çeper edebiýata girizilen ýaşulularymyzyň, parasatly enelerimiziň, kalbynda ýagşylyga hormat goýup, ýamanlyga ýowuz daraýan mert ýigitlerimiziň, ýüregi ýuka, wepaly gelin-gyzlarymyzyň nusga alarlyk keşpleriniň okyjylaryň göwnünden turjakdygyna ynanýarys.

USSATLYK ÝOLUNYŇ ÄDIMLERI

Ussatlyga ýetişen ýazyjynyň döredijiligi barada söz açmak tyn däl, ýöne oňa baha bermek welin örän çetin. Şonuň üçinem oluňdaky köpiň göwnünden turjakdygyna şübhesiz ynanyan kitaphyňa sözbaşy ýazmaklyk tabşyrylanda, tabşyrygyň hormatly hyýatlygyna düşünsemem, onçakly begenip durmadym. Sebäbi eserlerini terjermeli awtorym häzirkizaman türkmen edebiýatynyň in agramly hem okyjylaryň uly sarpa goýýan ýazyjysy hasaplaýanlygym däl. Ýaýdandyryan zat başga. Onuň döreden eserleri hakynda dürli ýyllarda, näçe syn, kurs işleri, dissertasiýa ýazyldy. In esasy-da Atajan Taganyň eserleri barada köp dilde çap bolan 60-a golaý ylmy işleriň, edebi derňowleriň awtorlarynyň birnäçesini özümiňem tanaýanlygym, tanamaýanlaryna-da ýazan işlerinden habarly bolanym üçin gaýybana sarpa goýýandygym hem-de olaryň diňe türkmen edebiýaty däl-de, dünýä edebiýaty bilen düýpli gyzyklanýan dürli milletiň wekilleri bilmeýärdy. Şol awtorlaryň diňe birnäçesiniň adyny şu ýerde getirsemem, Atajan Taganyň ýazyjy hökmündäki derejesini aýdyňlaşdyrar öýdýärim. Dünýä edebiýaty institutynyň ylmy işgärleri, milli edebiýatlar boýunça tanymal hünärmen alymlar Kazbek Sultanow, Swetlana Altyowa, Yuriý Surowsew, edebi tankytçylar Lew Anninskiý, Pawel Ulyasow, gyrkyz dramaturgy Bulat Şamşiyew, Saýlaw Myradow, Zoýa Kadrina, Larisa Lebedyewa, akademik A.G.Babaýew, D. Nuralyýew, A. Pynalyýew, wenger edebi synçysy Işlaý Zoltan, gündogarşynas professor Lyudslan Klimowicz...

Ol awtorlaryň ýazyjynyň eserleri barada ýokary bahaly derňew işleriniň in abraýly gazet-žurnallarda çap edilmegi-de ildeşimiziň diňe bir ösümünde däl, köp ýerde-de ýazyjy hökmünde sylanýandygyndan habar berýär.

Onuň okyjy tarapyndan küýsegli awtordygyny tassyklaýan ýene iki sany agramly mysala ýüzlenmek isleýärim. Nowellistika kanunyň ussady hökmünde Germaniýanyň Berlin şäherinde A. Taganyň «Ilekaya aghşamynyň» geçirilmegi türkmen edebiýatynyň taryhynda daşary ýurtda amala aşan ilkinji awtorlyk çärä öwürüldi.

Onuň «Keseki» romanyny Daşkendiň dünýä edebiyatynyň saýlantgy eserlerini çap edýän «Jahon adabiyoty» žurnaly 2012-nji ýyldaky baş sanynda özbek okyjylaryna ýetirdi. Başga ýurduň döwürleýin neşiriniň türkmen edebiyatynyň uly eserini tutuşlygyna çap etmegi-de ilkinji gezekdir. Şu mysallaryň özi-de türkmen edebiyatynda dünýä edebiyaty derejesindäki eserleriň döreýändigine şaýatlyk edýär.

Atajan Tagan häzirki ussatlyk derejesine aňsatlyk bilen ýetmedi. Onuň kämillige eltýän agyr ýoly nähili geçendigine özümi bellibir derejede belet hasap edýärim. Sebäbi ol meniň döwürdeşim, Edebiyat institutynda bile okan ýoldaşym. Biziň ýaş tapawudymyзда ullakan parh ýok hem bolsa, men ony özüme halypa saýýaryn, eserlerinden tälüm alan belli ýazyjylarymyň arasynda onuňam bardygyny belläsim gelýär. Onuň dartgynly kompozisiýa gurmakda, tema saýlamakda, çäkli sözlemler bilen agramly eser ýazmakda başarnygy, tekst asty inçe many bermekdäki ukyby, dogrudanam ussatlyk.

Eserlerine syn ýazan edebiyatçy hünärmenleriň oňa örän ýokary baha bermeklerinde men çişirilen ulaltma görmeyärim. Budapeştiň «Nepsabadşag» gazetinde çap bolan wenger edebi tankytçysy Islaý Zoltanyň «Perişde kanagatlylygy» diýen makalasynda türkmen ýazyjysynyň ussatlygyna boş sözler bilen däl-de, ynandyryjylykly ýapyşgalara daýanyp, uly baha berilýär ýa-da belli dramaturg Bolot Şamşyýewiň «Gyrgyzystan madaniýaty» gazetinde çap bolan «Durmuş dowam edýär» diýen derňewinde ýazyjynyň «Alysga sapar» ady bilen gyrgyz dilinde çykan hekaýalar ýygyndysyna berýän bahasy seni hem begendirýär, hem buýsandyryýar. Ol A.Taganyň eserleriniň durmuşdygyny, dartgynlydygyny, gahrymanlarynyň juda tanyşdygyny, mähremdigini, hekaýalarda aýryp taşlar ýaly artykmaç sözlemleriň ýokdugyny nygtaýar.

Şol babatda öz şaýat bolan bir wakama ýüzlenmek isleýärim. Ýazyjynyň «Hasaplaşyk pursady» powestini «Mig rasplaty» ady bilen çap eden abraýly «galyň» neşirleriň biri «Znamýa» žurnalynyň baş redaktory Grigoriý Baklanowyň awtoryň adyna ýollan telegrammasynda: «Redaksion topar powestiňiziň in soňky abzasyny artykmaç hasaplaýany sebäpli ony eserden aýyrmak barada siziň razyçylygyňyza garaşýar» diýen sözler bardy. Elbetde, uly ýazyjynyň eden belligini awtor kabul etdi, ýöne şojagaz waka-da, ýagny «ýowuz redaktor» hasaplanýan G. Baklanowyň powestden diňe bir abzasy aýyrmaly etmegi-de ildeşimiziň öz eserlerine uly jogapkärçilik bilen çemeleşýändigine güwä geçmeýärmiz?

Halypalyk derejesine ýeten Atajan Taganyň türkmen edebiýatynda ilkinji bolup döreden «Kyrk ýylda ýazylan kitap» diýen agramyna hem aktuallygyna, original pikir ýöredişine görä özüne çakly gündelik-essesinde: «Talanty ene dogurmaýar. Ony irginsiz süňmet bilen azap döredýär» diýen kesgitlemesi bar. Men beýle kesgitlemä doly goşulmaýaryn. Çünki gije-gündiz işläp otursaňam, tebigy ukybyň bolmasa subutly eser ýazyp bolmajagy belli zat ahyryn. Ýöne Resul Gamzatow aýtmyşlaýyn «depäňden-dabanyňa çenli talanta suwalsaňam, stol başynda oturmasaň eser döremez». Ol nukdaýnazardan Atajan Taganyň işeňňirliги barada birki söz aýtmagy zerur hasaplaýaryn. Onuň Edebiýat institutynda bile okan galamdaşlarynyň biri «Eger Atajan Tagan ýaly her gün 15 sagatlap stol başynda oturmagy başarsam, men dünýä belli bolardym» diýip doguşýar. Ol eser ýazmak üçin sarp edýän hupbatly minutlaryny toý-meylisň lezzetinden has ileri tutýar. Wagtyna örän sarpa quymagynyň netijesinde hem onuň iş stolunyň tahyllarynda 8 tönülük kitabyň golýazmasy saklanýar. Gep möçberde däl, hilde. Emma edebi synçylaryň berýän bahasyna hem başga dillere terjime edilmegini göz önüne tutsaň, onuň eserleriniň hili-de ýokary bolmaly. Şeýle hem edebiýatda doly manyly çeper eser dörese, oňa kino tünärmenleriniň derrew hyrydar çykyandygyny biz bilýäris. Atajan Taganyň eserlerinden ýa-da ýazan ssenarilerinden 5 kinofilm döredildi. Ýazyjynyň eserlerine kino materialy babatda ilkinji üns beren meşhur «Şükür bagşy» filmini döreden tanymlaň režissýor Bulat Mansurow boldy. Ol «Sazyň piri nirede?» diýen hekaýadan «Babaçammaryň gaýdyp gelmegi» diýen filmiň ssenarisini ýazdy. Ýazyjynyň «Aýylganç baharyň jybarly günü» powestinden döredilen «Tentek» kinofilmine bolsa daşary ýurtlarda hem tomaşa edildi.

Meşhur ýazyjy Ata Atajanow A. Taganyň «Aglasy gelyän ak badut» diýen psihologik powestiniň golýazmasyny kemçiliklerini hem belläp, eli galamly okanyndan soň: «Mähriban Atdaş! Bize olary görmek miýesser bolarmy, bolmazmy — Pelek işi. Ýöne seniň kyssa eserleriň hemmesiniň ahyrsoňy kino boljakdygyny men önünden aňyan» diýen ýazgy edipdir. Ol şeýle-de bolup barýar. Hut geçen ýyl hem režissýor Kerim Annanow şu saýlanan eserlere girýän «Ogul» powesti boýunça A. Taganyň ssenarisi esasynda çeper film döretti.

«Urta haçan gutarýar» diýen ilkinji hekaýalar ýyggyndysy A. Tagana kyssaý hökmünde şöhrat getirdi. Ýyggyndy bilen adybir hekaýa bolsa onlarça dile terjime edildi, Şolohow, Bondaryew,

Bykow, Kazakewiç, Aýtmatow, Rasputin, Dumbadze ýaly tanymal ýazyjylaryň in gowy hekaýalary ýerleşdirilen abraýly ýygyn-da goşuldy. A. Tagan «Gara seçekli arzan ýaglyk ýa-da her aýyň soňky hepdesi» atly hekaýasyna:

Toýy günnüň ertesi garran gelinler,
Hem ene, hem ata bolduňyz bize.
Ata görmän ata bolan deň-duşlar,
Işbu hekaýamy bagyş etdim size.

— diýen sözleri «gupba» edip alypdyr. Ady tutulan kitaba girýän hekaýalaryň bolsa hemmesi diýen ýaly uruş temasyndan. Olaryň bary-da edebi derňewiň gowy bahasyny aldy. Çünki uly alym Soltanşa Atanyýazowyň belleýşi ýaly: «Atajan Tagan urşuň ogly. Ol ata görmän, ata bolanlardan». Hut şonuň üçinem onuň uruş temasyndan ýazan eserleriniň öz aýratyn ýokary ölçeği bar.

Atajan Taganyň döredijiliginde üns beräýmeli ýene bir şowlulyk — onuň eserleri elmydama hyrydarly. Hatda 265 000 nusga bilen çap edilen «Jennet derwezesiniň açary» diýen bir tomlugy-da, bizde seýrek bolýan ýagdaý — 60 000 nusga bilen türkmen okyjylaryna hödürlenen «Sarağt galasy» romany-da dükanlarda ýatmady. Ýazyjynyň türkmen, rus, wenger, özbek, täjik, gyrgyz dillerinde 650 000 nusgada kitaplarynyň çap bolmagy onuň eserleri bilen gyzyklanylýandygyny görkezýär.

Ýazyjynyň türkmen edebiýatynyň önünde bitiren ýene bir aýratyn hyzmatyny bellemesem, onuň döredijiligi baradaky gürrüň doly bolmaz. Jek Londonyň «Martin Iden», Mopassanyň «Pýer bilen Žan», Kamýunyň «Saýry», Fijeraldyň «Beýik Getsbi», Moýemiň «Aý bilen teňňe», Erih Mariýa Remarkyň «Günbatar frontda üýtgeşiklik ýok» romanlaryny, Turgenewiň «Bahar bulaklary», Aýtmatowyň «Ak gämi», «Düýegöz» powestlerini, Şuksiniň «Aýly agşamdaky söhbet» hekaýalar kitaby, «Hemingueýiň «Ret bol, ýarag» tragediýasy, Gulamyň «Aşyk Daşpalta» komediýasyny, Walentin Rasputiniň, Oktaý Akbalyň, Musa Myradalyýewiň, Ales Žukun, Aşot Sagateliýanyň hekaýalaryny terjime etmek bilen, A. Tagan türkmen edebiýatynyň derejesiniň ep-esli ýokary galmagyna ýardam etdi. Ol terjimeler geljekki türkmen ýazyjylary üçin görelde hem ylham mekdebi bolar. «Dünýä klassykasynyň sözüň doly manysyndaky nusgawy eserlerini terjime etmek bilen men türkmen edebiýatynyň hazynasyna öz ýazan eserlerimden has bähbitli goşant goşandyryn» diýip, A. Tagan gündeliginde belleýär. Oýlanyp görýärin welin, öz

döreden abyrsyz göwürimli eserleriniň ýanyndan şonça romany, powesti, hekaýany terjime eden başga türkmen ýazyjysy ýok hem bolajmаса.

Özüniň ilhalar eserleriniň üsti bilen Gojuk Mergen («Sallançak mukamy»), Mämmedöwez pälwan («Keseki»), Halkaman aga («Yalňyzlyk») ýaly parasatly, watanperwer türkmen ýaşulularynyň, Dağdan eje, Aýparça, Mamur ene, Gyzdurdy ene ýaly dana enelerimiziň, ýüreginde ýamana ýowuzlyk, ejize rehimdarlyk hyjuwyny göterýän Atamerdan («Ogul»), Togtamyş («Serwi gelin»), lukman Baqybekow («Lal perişde») ýaly ynsanperwer, mert ýigitleriň, öz abraýy, ojaga wepalylyk üçin şum ykbaly bilen darkaşa girýän Serwi («Serwi gelin»), rehimdar Akmaral («Keseki») ýaly edepli, adaty adamlardan başgaçarak oýlanmagy başaryan täze gahrymanlary edebiýatymyza getirmegi Atajan Taganyň türkmen edebiýatynyň önünde bitiren aýratyn hyzmatydyr. Hakyky çeper kyssany owadan sözleriň toplumyndan däl-de, diňe durmuşy wakalaryň, ýatda galjak ynandyryjy detallaryň, dartgynly syýžetiň kömegi bilen döretmelidigini iş ýüzünde tekrarlandygy üçin bolsa biz ony özümize halypa tutunýarys. Onuň gahrymanlarynyň hemmesi-de özüne çekiji, halal, zähmetsöýer, sada, ähli milletler üçinem mahsus adamçylykly, nusga alarlyk häsiýetli mert adamlar. Şonuň üçinem olar okyjyny özüne çekýär. Okyjy ol gahrymanlara gerek ýerinde öwretmek isleýär, mümkin bolan ýerinde olardan özi öwrenýär, olaryň dünýäsine girýär, olara hormat goýýar, olaryň ahlak terezisine özleri hem münüp, görkezýän netijesinden netije çykarýar. Dünýä edebiýaty derejesindäki çeper eseriň esasy borjy, terbiýeleýjilik roly hem hut şondan ybarat.

Eger-de mundan çäryek asyr ön birden ýazmagyny goýmadyk bolsa, A. Tagan belki şahyr hökmünde-de tanymal bolardy. Birnäçe goşgular ýygyndysy çap bolup, sözlerine «Aşgabadýň aňşamy», «Oýar men meni», «Seni gözleýän» ýaly ýörgünli aýdymlar döredileninden ön, ol durky bilen proza geçdi. Şahyrçylygyny ykrar etmezliginiň sebäbini bolsa diňe onuň özüne aňa talapkärliğinden gözläýmesek, başga-ha görnüp duran esas ýok. Ýogsam, elli baş ýyl mundan ozal ýazylsa-da, henizem körpeleriň dilinden düşmeýän «Aglama, gurbak» ýaly goşgulary onuň kämil şahyrlygyndan habar berýär. Ýöne nemes žurnalistiniň: «Siz näme üçin poeziýany taşladyňyz?» diýen sowalyna ol: «Türkmen edebiýatynyň derejesini aşak düşürmek islemedim» diýip, kiçigöwünlilik bilen jogap beripdir.

Atajan Taganyň özboluşly eser döretmek üçin edýän aladasy oňat netije hem berýär: Mary, Saragt, Tejen, Kaka, Gökdepe ýaly ýerlere aýlanyp ýygnan materiallarynyň netijesinde okyjynyň söýgüli eserine öwürülen «Saragt galasy» dörän bolsa, Fransiýa gidip, «pereňli ýesir» Blokwiľiň garyndaşlaryny tapmagy «Keseki» taryhy romanynyň özboluşly eser bolup çykmagyna getirdi.

Tebigat tarapyndan berlen ýazyjylygyň ýiti duýgurlygy, adam häsiýetlerini inçelik bilen öwrenmegi, olaryň içki dünýäsini ussatlyk bilen açmak başarnygy, okyjynyň islegini duýmak ukyby A. Taganyň Anar, Ýuriý Polýakow, Ruslan Kireýew, Timur Pulatow, Elçin, Anatoliý Kim, Mehmon Bahti ýaly häzirki zamanyň agramly kyssaçylarynyň hataryna goşulmagyna doly esas döredýär.

Zähmetsöýer ýazyjy biziň teatr sungatymyzyň ösmegi ugrunda hem esli iş etdi. Onuň «Padymanyň tallary», «Söýginiň haky üçin», «Iň owadan gyz», «Läleler näme diýýärler?», «Gaýynene» ýaly pýesalaryndan goýlan spektakllar diňe özümizde däl, goňşy ýurtlaryňam teatr sahnasyna çykdy. Onuň «Keseki» romany esasynda Türkmenistanyň halk ýazyjysy Gowşutgeldi Daňatarowyň ýazan pýesasy indi on ýyl gowrak wagt bäri Aşgabadyň Puşkin adyndaky rus döwlet teatrynyň sahnasyndan düşmän gelýär.

Atajan Tagan türkmen halkynyň bagtyýarlyk döwrüniň artykmaçlyklaryny, hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzyň ykdy-sadyýetini, medeniýetini ösdürmekde bitiren hem bitirýän ägirt uly işleriniň düýp manysyny giň köpçülige ýaýmak üçin publisist hökmünde hem kän iş etdi. Şol babatda onuň «Naşa gordaýa epoha» («Biziň buýsançly zamanamyz»), «Döwür hem döredijilik», «Döwletli döwran», «Köşgi-eýwanly Watan» ýaly çykyşlaryny bellemek isleýärim.

Döwre, taryha mynasyp eser döretmek, türkmen medeniýetini has-da beýgeltmek islegi, öz kesbiniň önündäki jogapkärçilige hem raýatlyk borjuna tebigy talantyň derejesindäki çirksiz wepadarlygy, ýiti zehinini irginsiz zähmet bilen utgaşdyryp bilmegi Atajan Taganyň ady bilen özboluşly kämil ýazyjynyň döremegine esas boldy.

Agageldi ALLANAZAROW

**Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:**

– XIX asyryň dowamynda türkmen topragynda bolup geçen pajygalý wakalar milletimiziň ata Watany jandan eziz söýýändigini bütün dünýä äşgär görkezdi. 1855-nji ýyldaky Sarahs söweşi, 1858-nji ýyldaky Garrygala söweşi, 1860-njy ýyldaky Mary söweşi, 1873-nji ýyldaky Gazawat hem-de 1879-njy we 1881-nji ýyllardaky Gökdepe söweşleri türkmen halkyny tutuş adamzadyň hakydasynda watan goragçylarynyň ölmez-ýitmez edermenliginiň, synmaz ruhunyň belent nusgasy hökmünde müdimilik galdyrdy.

KESEKI
Taryhy roman

Eser fransuz goşunynyň kaprally Gulibef de Blokwiň «Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik» hem onuň ýesir düşen 1860-njy ýyldaky söweşe başdan-aýak gatnaşan serbaz Muhammet Aly al-Hüsey-niniň «Jengi Merw» ýatlamalary esasynda ýazyldy.

PEREŇLI ÝESIRIŇ GÖZLEGİNDE

(sözbaşa derek)

Türkmenlerde ýesirlikde bolan fransuz goşunynyň kaprally Gulibef de Blokwiň yzyny yzarlap, 1989-njy ýylyň dekabrynda Pariže geldim. «Winon» myhmanhanasynda ilkinji duşuşygym rus ýazyjylarynyň eserlerini fransuz diline geçirip, özüniň terjimeçilik mekdebini döreden Lili Deni bilen boldy. Saglyk-amanlyk soraşýandan soň, gartaşyp ugran ol aýal maňa: «Öz powestiňizde-de Blokwiň hakda roman ýazmaga material tapyljak» diýdi. Dogry, edebiýatyň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýören tejribeli aýalyň aýdýanynyň jany hem

ýok däl di. Çünki materialyň içinde gaýnap, telim ýyllap maglumat ýygnaşam, jüpüne düşmese, şowly eser ýazyp bolmaýandygyna özümem şaýatdym. Ol ýazyňyň başarnygyna bagly iş. Buluçlaryň durmuşyndan eser ýazmak üçin olaryň arasynda telim gezek bolsamam, keseden tapylan maglumatlary öwrensemem, ahyry «buluç powestine» derek «Sallançak mukamy» diýen düýpden başga eser döredendigimi ýadyma saldym. Oňa garamazdan, Blokwiň watanyna gelenime görä, bir ýerden «uç» tapmak, boş gaýtmazlyk isleýärdim.

Alty günün dowamynda Parižiň köçelerine, muzeýlerine, geçen asyryň aýaklaryndan habar berýän gonamçylyklaryna aýlandym. Haýsydyr bir mazar daşynyň ýüzünde «Blokowil» diýen ýazga gabat gelerin öýtdüm. Terjimeçiniň aladasy bilen gadymy Sorbonna uniwersitetiniň baý taryhly kitaphanasynyň onlarça bukjasy dörülse-de, Blokwil hakda hiç hili maglumat tapylmady.

Biz Türkmenistanda Blokwi haýsydyr bir derejede suratkeş bolupdyr diýip hem çaklaýardyk. Çünki onuň galdyryp giden suratlary bardy, taryhçylar şekilleriň dowamyny aýtarýardylar. Akademik Myrat Annanepesowyň şol suratlary bilen gyzyklanyp, parižli kárdeşine hat ýazmagy-da ýöne ýere däl di. Şonuň üçinem fransuz suratkeşleriniň zyýaratgähi hasaplanýan Mon-Martre aýlanamda, eşiklerine seretseň, diňe geçen asyry däl, ondanam has aňyrrakky döwürleri ýatladýan bolmagy-ga ahmal, suratkeşleriň arasynda eli galamly Blokwil hem bar ýaly bolup durdy. Bolsa-da, men Pariže saparymyň iň ahyrky gününe çenli Blokwil baradaky maglumatlary sataşmadym.

Moskwadan ugramankam, rus ýazyjylarynyň biri parižli bir professor aýala hat gowşurmagy haýyş edipdi. Öz işim-ä bitmedi, tanşymyň ýumşuny beri bitireýin diýen pikir bilen professoryň öýüne jaň etdim.

Elen Anri orta ýaşlaryndaky aýal. Onuň adamsy hem amerikaly psiholog. Eleniň özi Sorbonna uniwersitetinde rus edebiýatyndan

ders berýär. Onuň rus dilini, rus, sowet edebiýatyny düýpli bilýändigine akylyň haýran galýar. Men oňa «Izwestiýa» neşirýatynda rus dilinde çykan bir tomlugymy sowgat berdim.

Onuň öýünde, çay başynyň peýrewi gürrüňinden soň, men Elene näme maksat bilen Pariže gelendigimi, maksady-ma-da ýetmän, ertir irden Moskwa uçmalydygymy aýtdym. Ol sowgat berlen kitabyň gatlaryny açyşdyryp otyrka, meniň gahrymanymyň adyny ruslaryň ýalňyş ýazýandygyny, ýagny «Gulibef Blok wil» bolman, «Kulibef Blok owil» bolmalydygyny aýtdy. Şeýle hem ol meniň «ýitigimden» uç tapmak üçin rus dilini gowy bilýän, belli fransuz taryhçysy Wan Regemortere ýüz tutmagy maslahat berdi. Birdenem ol gapdalynda münder bolup duran telefon görkezijileriniň birini açdy-da:

— Şu görkezijide Blok wil diýen ýekeje familiýa bar eken! — diýip, ýylgyrdy. — Belkem, ol seniň gahrymanyň neslinden bolup çykar?

— Hany mende beýle bagt?! — diýip, men Eleniň ýagşy niýetine öňünden ynanmazçylyk etdim.

Eleniň jaň eden telefony, ilki-hä bent boldy, soňam trubkany hiç kim görmedi. Şeýlelikde, men agşamara jaňlaşmagy wadalaşyp, professor bilen hoşlaşdym.

Hiç hili çaklama, garaşylmadyk tapynda umyt baglaman otyrkam, telefon jyrlady. Jaň eden Elendi. Onuň begenjiniň çägi ýokdy.

— Edil özi eken. Meniň telefonda tapan adamym Blok wiliň ýakyn garyndaşy bolup çykdy. Ol öýlän sagat altyda bize öz öýünde garaşýar.

Biz Elen bilen ýene bir sagatdan duşuşmagy wadalaşdyk.

Parižlileriň iň barly hem sypaýylar gatlagynyň ýaşaýan ýeri bolan 16-njy etrapçasý. Erlanžel köçesiniň 14-nji jaýy. Biz şol jaýyň gapysyna gelenimizde, sagat alty bolmaga dört minut bardy. Men Blok wiliň garyndaşynyň nähili adamdygyny görmäge howlугýardym, tizräk içerik girmesek, ol adam beýleki gapydan çykyp gidäýjek ýaly bolup durdy. Şonuň üçinem men

Elenden bosaga ýetip, sagadyna seredensoň aýak çekmeginiň sebäbini soradym.

— Bizde belleşilen möhletden öň gapyny kakmak bolmaýar. Onda-da, sypaýylaryň ýaşaýan ýeri bolan şu etrapçada. Belkem, öý eýesiniň ýene bir-iki minutlyk aladasy bardyr. Belkem, belleşilen wagtdan ozal gapyny kakyp, biz ony gelşiksiz ýagdaýyň üstünden elteris.

Men özümiziň iki-üç minut däl, telim sagat wagtymyzyňam parhyna barman, köp mahal bári bitirilmegine garaşyp ýatan zerur işimizi taşlap, tanyş-biliş bilen boş warsaky urup ýörşümizi ýatladym. Wagt tygşytlamakda, her minuta bıçak eserden garamakda parižliler, has beterem döredijilik adamlary meni haýran etdiler. Ilki «Winon» myhmanhanasynyň gapysynda duşuşanda terjimeçi Lili Dini aýyň on başine çenli bar bolan wagtynyň iň soňky sagadyna çenli «eýelenip» goýlandygyny tekrarlamak üçin, edilmeli işleri minutma-minut belleýän depderçesiniň gatyny açanda-da men geň galypdym. Men bolsam dekabryň dokuzynda Parižden gaýtmalydym. «Moskwadan ugramazyňyzdan bir hepde ozal duýdurylan bolsa, sizi iş tertipnamama goşardym».

Älhepus! Başaryp bolsa, gowy endik welin...

— Häzir siz maňa sarp eden on minut wagtyňyzy nireden «ogurladyňyz?» — diýip, men hem Lilä, edil özlery ýaly bolup, sowal berdim.

— Her gün kitaphana sarp edýän iki ýarym sagadymyň on minudyny kesmeli boldum — diýip, maşynyna tarap haýdap barýan aýal çyny bilen jogap gaýtarýar.

Ýene bir gezek älhepus!

Wagtyň gadyryny bilmeyän, wagty nirä sarp etjegini bilmeyän adam üçin meniň gürrüňini edýän hakykatym ýalan ýa-da gülkünç bolup görünmeli. Emma ynsan özüne ölçelip berlen çäklije ömrüň her minutyna sarpa goýsa, adamyň öz ömründe näçeler iş goparyp biljekdigine parižli edebiýatçylaryň arasyna düşende göz önüne getirmek kyn däl. Megerem, Balzagyň, Gyugonyň, Merimäniň, Mopassanyň, Moemiň bir adamyň galamynyň astyndan çykmagy mümkin

däl ýaly bolup görüňän tomluklary-da wagt tygşytlamagy başarmagyň netijesinde peýda bolandyr.

Şol zatlar barada oýlanamsoň, Sorbonna uniwersitetiniň her minuty örän gymmatbahaly professorynyň Parižiň bir çetinden başga bir çetine çenli SSSR-den gelen çala tanşyny yzyna tirkäp, abysyz wagtny ýitirip ýörmegi, meniň üçin aşagyndan çykmary kyn bergi bolmalydy.

Gepiň gerdişine görä aýtsam, öýüne baryp gaýdalym bäri geçen üç-dört sagadyň dowamynda powestim bilen eýýäm tanyşmaga ýetişen Elen hem meniň gözlegim bilen «zäherlenipdi». Ol öňde duran duşuşyga menden beter begenýärdi.

— Nähili täsin duşuşyk bolar! Taryhy duşuşyk! — diýip, Elen pyşyrdady. — Häzir biz taryhyň gapysyndan ätläris...

Şol mahalam «taryhyň» gapysy açyldy. Men sagadyma seretdim. Haýran galaýmaly...

Gapyny açan zandy örän daýaw, ýöne ýaşynyň könelişmegi bilen az-kem çöküşip ugran, uzyn boýly, gerşi tüňnerip başlan çal saç adam «Žak Blokowil» diýip, tanyşlyk berdi. Ozal ÝUNESKO-da işlän, häzirem 83 ýaşly baýry diplomat Žak Blokowil şu mahal hormatly dynç alyşda eken. Daşyndan göräýmäge, oňa 83 ýaşly diýer ýaly däl.

Üçegi kerpiç diwar bilen däl-de, kitaplardan örülen sütün bilen saklanýan ýaly giň iş otagynda otyrys. Ýaşyna garamazdan, akyly, aňy birjik-de üýtgedemelik, örän sowatly Žak Blokowil Türkmenistan hakda-da kän zat bilýär eken. Ol hatda Garagum derýasynyň birinji nobatdakysynyň uzynlygyny, onuň inženeriniň adyna çenli aýdyp otyr. (Dogrusy, şolary-ha özümem anyk bilmeýärdim.) Ol menden Baýramaly şypahanasy hakda, ol şäherde Moskwanyň Uly teatryna meňzedilip (maşgalasy Baýramala gelende içi gysmaz ýaly), Nikolaý patyşa tarapyndan kiçijik teatr gurlan bolmalydygyny aýdýar. Men ol barada hiç zat bilmeýändigimi, eşitmändigimi boýun aldym.

Žak Blokowil gürrüňiniň arasyny bölmän diýen ýaly, jildi gaty köne bir kitaby tekjeden alyp, stoluň üstünde goýdy. Elen onuň sözlerini tolgunma bilen terjime etmäge başlady.

...Arhiwleriň, kitaphanalaryň ýanmagy bilen, megerem, bu kitap XIX asyrdaky ilkinji neşirden galan ýeke-täk kitap bolsa gerek. 1866-njy ýylda çap edilen. Özi-de bu Kulibefiň öz elinde saklan kitaby bolmaly...

Ol Blokwiľiň «Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik» diýen gündeligiň ilkinji gezek fransuzça çap bolan kitabydy. Kitabyň başynda gür gara sakgally, inçeden uzyn, gündogarlylaryň harby lybasyny geýnen alagöz adamyň suraty bar. «Ine, bu hem meniň atamyň süýtdeş dogany Kulibefiň portreti — diýip, Žak Blokowiľ gürrüň berýär. — Onuň doly ady Žorž Anri Kulibef de Blokowiľ bolmaly. 1832-nji ýylda Normandiýada doglup, 1903-nji ýylda Parižde hem dünýäden ötyär...» (Bu maglumat maňa juda zerur gerekdi!)

123 ýyl mundan ozal çap bolan kitaby waraklap otyrys. Tekstiň arasyndan surat yza surat çykýar. Geçen asyryň ortalary. Türkmen aýallary keçe gülläp otyrlar. Täze dikilen gara öýüň üzňesine serenjam berilýär. Ýene bir ýerde düýä yük urulýar. Adamlar üýşüp bagşy diňleýärler. Toý gidip dur, uly gazanlardan naharyň bugy göterilýär... Diňe tekst däl, suratlaryň özlери hem taryhdan gymmatly maglumat berýär...

Meniň Moskwadan ýazyp gaýdan sowallaryma jogap gaýtarýan öý eýesi türkmenlerde ýesirlikde bolan ýakyn garyndaşynyň diňe harby hünärli adam bolup, hiç mahal surat çekmändigini, gündelikdäki suratlary bolsa onuň öz düşündirişiniň esasynda başga bir suratkeş dostunyň çekendigini aýdýar. Bu hem gymmatly maglumat...

— Eger-de myhman aman-esen yzyna gowşuraryn diýse, men bu kitaby bir-iki aýlyk berip hem bilerdim — diýip, Elen ýaşulynyň aýdanlaryny rusça geçirýär.

«Gojanyň öz göreji ýaly edip saklap oturan gymmatly kitabyňy alyp gaýtsam, soňam, poçta bilen yzyna ibersem, birdenem ol ýitäýse, bu çal saç adam men hakda nähili pikir eder!» Şeýle oýlanma meni kitaby alyp gaýtmakdan ýüz döndermäge mejbur etdi.

Meniň depderimde Blokwiľiň özüne, döwrüne, döwürdeşlerine, syýasy, harby ýagdaýlara degişli 26 sany sowal bardy.

Özi hem taryh sahypasyna meňzäp oturan Žak Blokowil ol taryhy sowallaryň hemmesine diýen ýaly, özünden başga hiç kimiň tapyp başarmajak jogaplaryny gaýtardy.

Hoşlaşanymyzda men öý eýesine ýanym bilen alyp baran 1861-nji ýylyň noýabrynyň aýagynda ýesirlikden boşadylanda, «agabeg» diýip atlandyran «hojaýyny» Mämmedöwez pälwana ýadygärlik goýup gaýdan öz goşa nilli pereň sapançasynyň suratyny sowgat berdim. Asla garaşylmadyk sowgada aňk bolup tolgunan goja diplomat begenjinden ýaňa elýaglygyny çykarmaly boldy. (Goşa nilli pereň sapançasy Blokwiň döwürdeşi, goňurly Mämmedöwez pälwanyň häzir Türkmenistanyň Mary etrabyň «Hakykat» obasynda ýaşayan nesillerinden biri Kakageldi Jümmiýewiň öýünde taryhy ýadygärlik hökmünde saklanýar.)

Men özümi bagty çüwen awtor hasaplap, Elen aýtmyşlaýyn, «taryhdan çykamsoň», Parižiň salkyn howasyndan dem alyp, gadymy köçe bilen ýeňil basyp ugradym.

Moskwa—Pariž—Aşgabat, dekabır, 1989.

* * *

*«Bu nesilşalygyň höküm süren
döwründe bolup geçen ähli wakalaryň
içinde in pajygalysy Merw jeňidir.»*

Seyit Muhammet Aly al-Hüseýni

*«Ülkeýi agzam diýirler bu Maru-Şahu-Jahan,
Barçalar dawa kylyp ötgen zamandyr bu zaman.
Hangeçen kendinde gördüm akdy sil ornuga gan,
Başa-baş eýlir talaş Rüstem sypat, Haydar nyşan,
Kyldygym haýru-doga, köňlüm anyň mestanydyr.»*

Mollanepes

Içi alagaraňky köne kepbäniň döwük gapysy çalarak açyldy-da, goşary gara tüýli el iç işikde çaklaňja okarany goýdy. Gapy ýapylyp, ýañadandan açylansoň, şol el ýene içelik uzady. Agaç tabagyň gapdalynda şapbat ýaly zagara bilen

bir bölek düýp sogan peýda boldy. Şol zatlar zyndanda oturan ýesiriň günortanky owkady bolmaly.

Her gezek owkatly tabak getirilip goýlan badyna, burç-da ýatan kädileriň arasynda mekan tutan syçanlaryň jyk-jygy eşidilýär. Jandarlaryň ol gozgalaňyny ýesir nahar ysynyň alynmagy bilen baglanyşdyrýar. Şol pursatda keýpi elhalrak bolsa, «öý eýesi» aýagyny gymyldadýar. Aýak gymyldanda agyr gandal ýakymсыз ses edýär. Şonuň bilenem gorkuzylan syçanlaryň jyk-jygy tapba kesilýär.

Syçanlar bu gezegem gozgalaň tapdy. Emma zyndanyň böwründe iki eplenlen köne at keçäniň üstünde tagaşyksyz aýbogdaş gurap oturan bendi jandarlara esli salym päsgel bermedi. Ol dyzynyň üstündäki gaty daşly ullakan depderi gapdalda goýdy-da, gapynyň ysyndan ýagty düşýän ýerde duran tabakdaky nahara nazar aýlap, uludan dem aldy. «Jenap kapral! Jenap kapral! Bular ýaly nahary seň itiňem iýmeýärdi ahyryn...» Dogrudanam, bir ýyl mundan öňki döwür ýatlansa, kapral ol mahallar beýle nahary aw tazysyna-da rowa görmezdi. Özi bolsa aklygy gözüňi gamaşdyrýan gymmatbaha köýnek geýip, Parižiň iň kaşan restoranlarynda naharlanýardy, nahary-da saýlap, dannap buýurýardy. Bu gün welin aristokratlykdan bendilige öwürülen kapral itiniň iýmejek owkadyna-da sabyrсызлык bilen garaşýar. Onuň zyndana zyňlany bäri üç aý töweregi wagt geçenem bolsa, gün yrman diýen ýaly, berilýän şol bir nahar. Ýesir ol naharyň adyny-da bilýär — çarwalar oňa «unaş» diýýärler. Ýesiriň «agabeg» diýip ýüzlenýän esasy hojaýyny Eýemyrat goňruň maşgalasy-da şondan üýtgeşik owkat iýýäne meňzemeýär. Sebäbi käte-käte surat çekäýmese ýa-da depderine bir zatlar ýazyşdyraýmasa, ýesiriň döwürlik ýerleri berdaşly ýylgyn şahalary bilen berkidilen köne gapynyň ysyndan daşaryk seredip oturmakdan gaýry pişesi hem ýok. Daşarda bir-birine örän golaý dikilen üç sany gara öý, üç öýde hyzmat edýän palçykdan ýasalan beýik ojak görünýär. Şol ojagyň üstündäki gara gazanda näme bişse üç öýde, ýesiriň zyndany — samankepba-de ýetirilýär.

1937-nji ýylda Mary adyny alan, oňa çenli Merw ýa-da Hangeçen diýlen şäheriň demirgazygyndaky Goňur obasynda ýesir bolup oturan fransuza Blok wil diýilýär. Onuň doly ady Žorž Anri Gulibef de Blok wil. Ol Merwe goşunyň arasy bilen gelip, türkmenlere ýesir düşen, çozup gelenlere-de, türkmene-de çaly m etmeýän, kümüş reňkli buýra saçy egnine düşüp duran geň adam. Adyny eşi tseler-de, heniz türkmenleriň ýeke gezegem görmedik milletiniň wekili bolany sebäplimi ýa-da aýalyňkydan sähel kelte saçly bolany üçinmi, geň ýesiriň gürrüni köp ýere ýaýrady. «Goňurda Pereňden gelen ýesir barmyş» diýip, ešiden ešitmedige ešitdirdi. Şeýlelikde, Blok wil derrew «Pereňli ýesir» lakamyna-da eýe boldy. Agyz-agyzdan ýel alyp, onuň özüniňem, ýakyn hossarlarynyňam maly-mülki dünýä sygmaýan baýdygy hakda-da gürrüň edilýärdi. «Ony bendilikden halas etmek üçin garyndaşlary mün guluň bahasyny bermäge-de razymyşlar» diýen habaram köpün gulagyna ýetdi, nebisjeňleriň agzyny suwardy. Şonuň üçinem Eýemyrat goňur öz paýyna düşen pereňli ýesiri uly bir hazyna hökmünde goraglaýar. Ol Blok wili hossarlaryna satyp, baý bolmagyň arzuwynda. Eýemyrat bendiniň aýagyndaky gara guply gandalyň açaryny-da mydama diýen ýaly öz ýanynda saklaýar, agasy Mämmedöwez pälwandan başga hiç kime ynanmaýar. Gandal, hatda Blok wil aýak ýoluna gide-de topugyndan aýrylmaýar.

Blok wil 1860-njy ýylyň 3-nji oktyabrynda Hangeçeniň günorta-gündogarynda Semendik ýolunyň ugrundaky Gojугyň bagynyň ilersinde ele düşdi. Ol haýsy gün, haýsy mahal, hähili ýagdaýda, kim tarapyndan ýesir alnanyny ýadyndan çykarmaýar. Ýöne ol urlup-ýenjilip, sähne edilmedigem bolsa, şu gün aýdan näçesidigini welin, anyk bilmeýär. Ol hepde, aý hasabyny az-kem bulaşdyrды. Ýogsam, noýabryň 12-sinde Blok wiliň ýigrimi sekiz ýaşy dolmaly. Onuň çakyna gorä, şu gün aýyň dokuzy ýa-da onudy. Belkem, on ikisidir. Belkem, hut şu gün onuň ýigrimi sekiz ýaşy dolýandyr. Dolanda näme? Aristokrat adam ol günü turşy unaş hem ajy sogan bilen bellelimi? Geçen noýabrda ýigrimi ýedisi dolanda nähili bolupdy! Sena derýasynyň kenaryndaky iň gymmatbaha restoranda Blok wiliň dost-ýarlary, zyba zenanlar ýygnanypdy. Ýesir ol dabarany ýatlamagam islemeýär. Ýigrimi ýedi ýaş belle-

nende gülgün şeraply zerli bulgurlaryň şyňnyrdysy ýaňlanan bolsa, ýigrimi sekizinde onuň aýagyndaky posly gandalyň gödek şakyrdisy eşidilýär. Üstesine-de, ýigrimi sekiz ýaşan pereňliniň doglan gününüň indiki senesine ýetmezligi-de ahmal. Her hili garaşylmadyk wakanyň bolaýmagy hem daş däl. Ony Eýemyrat goňurdan ogurlap, has gymmat satmagyň kül-külüne düşüp ýörenleriňem sany köpeliýär. Şeýle ýagdaýda nämä garaşsaň garaşybermeli.

...Naharyny iýip bolan kapral birden ýüzüni kürşertdi, kebzesi gurşan ýaly, eginlerini hereketlendirdi. Şondan soňam gapdalyndaky düwün-düwün bolup duran agaç sütüne arkasyny ýaplady-da, üç-dört gezek süýkenddi. Çaky, ýesir gaty kirläpdäi ýa-da ukudan açylan bitmidir büreler «günorta naharyny» edinmek üçin gyrbyldaşyp başlapdylar. Ýesir soňky gezek adam şekilli ýuwnanynyň haçandygyny ýatlamak boldy. Howurly bugy hamyňy köýdürüp barýan ýewropa hammamlary kaýda galdy! Sen ony gaýdyp görermikäň, jenap kapral? Ýa-da bitniň, sirkäň bilen, bir garyş gara kiriň bilen ýat ölkäniň gaýnap duran gyzgyn çägesine dulanmaly bolarmykaň?

* * *

«Yragyň, Azerbayjanyň, Eýranyň, Horasanyň ilatyn-dan 25 müň serbaz, 10 müň atly, eşekli, 2 müň senetçi hem söwdagär ýygnanmaly» diýip, şa buýruk berdi.»

Muhammet Ägehi, Hywa tapyhçysy.

1860-njy ýylyň 14-nji iýunynda ýüzüne haýbatly şiriň hem Günün kümüş öwüsýän şekili çekilen onlarça tugy pasyrdadyp, şazada Hemze Mürzäniň agyr goşuny Saragtyň sebitinde Tejen derýasyndan geçdi.

* Merwe çozan goşunyň sany barada taryhçylar dürli-dürli maglumat berýärler. Emma biziň pikirimizçe, söweşe başdan-aýak gatnaşan hem wakalary gyzgyny bilen ýazyp beýan eden Seyit Muhammet Aly al-Hüseýniniň berýän maglumaty hakykata has golaý bolsa gerek. Ol «Merw jeňi» diýen gündeliginde şeýle ýazýar: «Mukaddes kent bolan Maşatdan şanyň iň golaýlarynyň biri Şikabol Mülk gelip, goşunyň hem sülsadyň başyny jemledi. Onuň hut öz göz önünden geçireni 21 müň serbaz bilen 33 top boldy».

Bezelen ak atyň üstünde oturan şazada Hemze Mürze Hişmet Döwläniň ýüzi agyrdy. Bolsa-da, ol çalarak ýylgyryp, gapdalyndaky atla ýüzlendi:

— Jenap Blokwil, siz şu günki senäni ýadyňyzda berk saklaň!..

— Menem şol hakda oýlanyp gelyärdim — diýip, Blokwil, şazadanyň aýdanyny ýene bir gezek tassyklaýan ýaly, öňki aýdanynyň üstüni baş atmak bilen hem ýetirdi. — Bu gün mün sekiz ýüz altmysynjy ýylyň iýun aýynyň on dördi!

— Ol siziň hasabyňyz bilen şeýle. Biziň hasabymyzdan mün iki ýüz yetmiş ýedi bolýar. Oň parhy yok. Barybir, siz, şu topraga gadam basan ilkinji ýewropaly bolýaňyz. Şeýle dälmi, jenap?

Blokwil şazadanyň deňinden geçmäge meýillenen atynyň jylawyny çekdi.

— Ilkinji ýewropalydygyma-ha güwä geçip biljek däl, siziň alyjenabyňyz. Ýöne ilkinji fransuz bolaýmagym welin ahmaldyr.

Hemze Mürze başga söz diýmedi. Özünü bu topraga gadam basan ilkinji fransuz hasaplan Blokwil içini gepletdi. Ol türkmen topragynda basym gopmaly taryhy harasatyň düýp sebäbi bilen ýörite gyzyklanmasa-da, köp zatdan habarlydy. Maşadyň etegindäki Ýakutgaladan agyr goşunyň ugraly bäri geçen bir aý töwerek wagtyň dowamynda iki adamyň başy çatylsa, edilýän gürrüň Merw ýörişi hakdady. Blokwil ol syýasat hakda agyr goşuna öňbaşçy bolup gaýdan horasan kethudalary bilen açyk jedele girmese-de, öz garaýşyny ýañzydýardy. Ol başga ýurduň ogly bolany sebäpli, iki tarapyňam tersine ters, dürsüne dürs diýmek isleýärdi.

Hemze Mürzäniň türkmenleriň üstüne çozmagynyň düýp bahanasy alamançylyk bilen baglydy. Blokwil ol tutarygy hem iki sany deň dawagäriň jedeli hasaplaýardy. Sebäbi olaryň ýapyşalgasy türkmenleriň Horasanyň demirgazyk sebitlerine çapawulçylyk etmekleridi. Bu bahana esassyz däl. Türkmenler alamançylyga-da çykýardylar, Horasanyň obalaryny-da talaýardylar. Ýöne garşydaşlar, şol sanda horasanlylaryň

özleri-de Saragta, Merwe, Ahala hälimi-şindi alamana çykýardylar, obalary-da talaýardylar. Ýöne, Horasan syýasatynyň aňyrsynda başga bir uly maksat bardy. Ol hem alaman bahanasy bilen Murgap ýakasyndaky türkmenleri gutarnykly baknalyga öwürmek ýa-da Balha, Buhara, Hywa gaçyp gitmäge mejbur etmek, şonuň bilenem Merwi öz hasabyna geçirmekden ybaratdy.

Emma ýagdaýa has düýpli garasaň, alamançylyk bahanasy uly döwlet tutumyna başlamaga esassyz ýapyşalgady. 1860-njy ýyllara çenli Eýranyň golastynda bolan Kawkazyň on ýedi şäherini, Hyratda, Owganystanda, Bulujystanda ummasyz möçberdäki ýerleri elinden gidirmegi Nasreddine ynjalyk bermeyärdi. Ol her hili tutarygy ýapyşalga edinip, gidirilen baýlyklaryň öwezini dolmalydy. Kawkaza ýa-da Gündogara ädim ursa, topugyna kakyljagyna göz ýetirýän şa maksadyny aňsat ýol bilen amala aşyrmakçydy. Öňürti Merw synsa, Gökdepäni, tutuş Ahaly dyza çökmek ýeňil düşjekdi. Şu günki alamançylyk hilesiniň ertirki bähbidi şeýle öwrüm bilen baglanyşyklydy.

Blokwil beýle syýasatynyň manysyna düşünýärdi. Horasanyň öz tarapyna geçirmäge ymtylýan şol ýerlerinden Orsýet bilen Angliýanyňam hantamadygyny bilýärdi.

Maşatdan gaýdylaly bäri, serkerdeler tarapyndan her ädimde diýen ýaly nygtalmagyna garamazdan, türkmen topragynda gandöküşligiň bolmajakdygyna Blokwil ynanmaýardy. Özi hem harby adam bolansoň, otuz üç top bilen munça sül-sady alyp, tükeniksiz harç-harajat çekip, olaryň sährada seýil etmäge gaýtmandyklary pereňli üçin aýdyňdy. Şol sebäpli-de ol bu ýöriş özi üçin gamgyn tamamlanar öýdüp hem gorkýardy, başa düşjek howpuň näme bilen baglanyşykly boljakdygyny göz önüne getirip bilmese-de, ýakymsyz pursadyň golaýlaýandygyny kalby syzýardy. Ol eýýäm ayak basyp başlan bu topragynda düýpden ýat adamdy. Türkmenleriň garşydaşlary bilen deňeşdireniňde-de, kapral kesekidi. Şonuň üçinem ol her ýeri-her ýeri gyrmyzy çogan ýapynyp ýatansoň, zagpyran reňke bürenen sähranyň gabat gelen ädiminde peýda bolay-

maqy ähtimal howp öňürti ony bu ýere getirenleriň däl-de, öz aýagyndan alar öýdüp çaklaýardy.

Boljagy entek näbelli zadyň hakykata geçmegi tötänlige baglydy. Blokwiň bu topraga nesibesiniň çekmegi-de tötänlikdi. Ol Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda gulluk edýän dostunyň ýanyna gezelenje gelensoň, şol ýerde işe durmaýyň-da aladasyny etdi. Emma harby ugurdan öz isläýjek orunlarynyň hemmesi eýeli bolansoň, ol ýene Pariže dolanmagy makul bildi. Ýöne Tährandan ugrajak bolup ýörkä, 1860-njy ýylyň mart aýynyň soňky günleriniň birinde Nasreddin öz wekiliniň üsti bilen oňa garaşylmadyk bir geň habar ýetirdi. Blokwil türkmen topragyna şaýlanýan goşunyň arasy bilen gittmäge çagyryldy.

Fransuz kaprally gadymy Merw hakda, Buhara, Hywa, Samarkant hakda kän zatlar okapdy, köp gürrüň eşidipdi. Ol Glündogary, taryha ornan şol şäherleri öz gözi bilen görmegiň arzuwyndady. Şonuň üçinem ol çakylygy günübirin kabul etdi.

Türkmenleriň garşydaşlaryna Blokwil ýaly sowatly adam gerekdi. Ol goşunyň arasy bilen gidip, aýratyn tabşyrygy, amal etmelidi. Kapral Merw topragynyň degerli ýerleriniň, ýap-çilleriniň, suwaryş ulgamlarynyň ýagdaýyny karta geçirmelidi, zeruryýetlik bolan mahaly surata almalydy.

Oňa ýokary derejede beýle ýumuş bilen ýüz tutulmagynyň sebäbi bolsa topografiýadan başy çykýan Blokwiň ýanynda Parižden alyp gaýdan, ýer-ýurtlaryň kartasyny çekmek üçin ulanylýan zerur enjamlaryň, megerem, entek bu ýerlerde ýekejesi-de ýok surat alýan abzalyň bolmagydy.

Blokwil şol esasy tabşyrykdan başga-da, harby ekspedisiýada habarçylyk borjuna-da berjaý etmelidi, ýörişiň täze-liklerini Ýewropa ýetirmelidi. Ol, ilki bilen-ä, sowatly ofiseriň tüýs başaraýjak işidi. Ikinjidenem, goşunyň hereketi ýewropaly bir kesekiniň dilinden dünýä ýaýradylsa, ýalanam çyna öwrüljekdi.

Teklibi kabul eden Blokwil özüniň ätiýajy elden bermeýän aňa ýewropalydygyny ýüze çykardy.

— Eger men türkmenlere ýesir düşäýsem, siz meni azat etmäge kepil geçermisiňiz?

Kapralyň Merwe gitmeginiň şertlerini ylalaşmak üçin ibe-rilen wekil seňrigini çalarak ýygryp, ýaňsyly gülümjiredi.

— Size gaty sowatly adam diýipdiler welin, jenap...

— Men size özümiň akyl-paýhasymyň nä derejededigini seljermek üçin sowal bermändim. Düşünmedik bolsaňyz, so-walymy ýene bir gezek gaýtalamaga taýyn.

Pereňliniň kesir adamdygyna göz ýetiren wekil tiz dillendi.

— Sowaly gaýtalamagyň hajaty ýok, jenap. Hiç kimiň ýe-sir düşmejekdigine, hatda ýeke serbazyňam burnunyň gana-majakdygyna biz kepil geçip bileris. Merwe ýigrimi iki müň serbaz bilen otuz üç top iberilýär ahyryn.

— Men topuň sanyny ýa-da gümmürdisini özüme kepil-na ma hökmünde kabul edip bilmen...

Tejen derýasyndan geçilensoňam, şanyň wekili bilen bo-lan gürrüni ýene bir gezek ýatlan Blok wil, hertiçigem bolsa, Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda resmi bellik hem etdi-rip, döwlet möhüri basylan kepilnama alandygyny dürs ha-saplady.

Blok wil pala-gurra düýrmegi bilen uýýanlardan däl-di. Emma ol entek bu ýere gaýtmak hyýalynda-da ýokka, Pariž-de gören düýşüni şu mahala çenli hem ýadyndan çykaryp bi-meýärdi. Gaýtam, ol Parižden daşlaşdygyça, şol görülen düýş hakykatda amala aşjak ýaly bolup duýulýardy. Ol düýşi ýagşa ýormaýşy ýaly, ýamana-da ýormajak boldy. Ýöne kalbyn-da iňkis galdy. Blok wil düýşünde düşnüksiz bir sebäp bilen Afrikanyň topragynda ýeke düýp-de gök ot çetremeýän bir ýurduna düşýär. Ol serhedi ýok ýalazy meýdany synlap ýörkä, ýeriň astyndan çykan ýaly bolup, birtopar garaýagyz aýal peýda bolýar, ellerinde-de naýza meñzeş ýasama ýarag bar. Blok wil olaryň ylym tarapyndan kannibal diýen fransuz sözi bilen atlandyrylýan adam etini tapsa başga iýmit gözlemeýän wagşylardygyny derrew tanaýar. Sebäbi ol kanniballar barada örän täsin hekaýatlary kän okapdy. Garaýagyz aýallaryň gylgy geň däl. Birdenem olar Blok wiliň üstüne hüjüm edýärler. Ol

gaçmaga maý, gizlenmäge pena tapmaýar. Uzyn aýak bolsa-da, kapral ol keltebeden aýyrhalardan gaçyp gutulyp bilmeýär. Şar gara aýallar Blokwiili üç ätmänkä tutup, onuň gulaklaryny, barmaklaryny gemirmäge başlaýarlar. Ol indi adam iýijileriň penjesinden sypmajakdygyna akyl ýetirýär hem şol çykgyn-syz, ömründen jyda düşýän pursadynda-da, ar-namys barada oýlanýar, özüniň harby adamdygyny ýatlap, watan goragynyň söweş meýdanynda mergen duşmanyň atan okundan wepat bolman, haýsydyr bir adam iýýän hatynlaryň hapa dişlerinden abraýsyz öljekdigine namys edýär...

Blokwil gören geň düýşüni derrew ejesine aýdypdy. Ene düýşüň mazmunyny diňlände, geňirgenmese-de, ol wakadan gaty kän wagt geçensoň, ogly Tährana gitmekçi bolanda, şol köne waka dolandy. Ol perzendiniň uzak ýola düşmegine aýak depip garşy boldy, düýşde gören wakasynyň hakykata öwrülmeginiň ahmaldygy bilen, ogluny gorkuzjak boldy. Emma nesibe, takdyr diýilýän zadyň adamyň islegi bilen hereket etmeýäni sebäpli, enäniň islegi amala aşmady. Blokwil adam iýýänleriň ýurduna bolmasa-da, uzak Tährana tarap ýola düşdi.

Düýşe aýatda bolmaýan, bolmajak zatlaryň hem girýändigini bilse-de, şol ahwalat kaprally inkişe giderdi, öňde bir howp bar ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol türkmen topragyna ugralmazyndan ozal, ýurduň şasy bilen kepilnama baglaşanyň ýene bir gezek dogry hasaplady. Düýşe herki zadyň girişi ýaly, durmuşda-da garaşylmadyk wakanyň bolýmagy ahmaldy. Üstesine-de, fransuz kaprally bu ýalynly topraga-da düşerin diýip hiç mahalam çak etmändi. Bu-da onuň üçin garaşylmadyk wakady...

* * *

Agyr goşunyň başyny çekip baryan bir kowçum atlydan saýlanan şazada Hemze Mürze jylawy gaýra tarapda görünýän alaňa tarap çekdi. Özi ýaly atlardan ara açmak serkerdäniň bedewiniň ökjesini ýeňletdi. Onuň art aýaklarynyň astyndan

atylp çykýan ýeňiljek tozan tekiz meýdanda özboluşly yz galdyrdy.

Öňdäki belentlige çykyp, zerur sülsady bilen süýşüp gelyän goşunyň depesinden ser salmak islän Hemze Mürze gezerine tutan ýeňil aýak atynyň jylawyny çekip, göçgünini gaýtarjagam bolmady. Tomsuň gazanynda gowrulyp, sypala öwrülen bahardan galan näzik otlar at toýnagynyň astynda bir enaýy şatyrды döretди. Ol ses bedewiniň gezerine guwanyp, etlek alkymyny titredip oturan serkerdäniň gulagyna hoş ýakdy, keýpini göterdi.

Badyny gowşatman, şazadany bir demde alaňnyň örküjine alyp çykan at eýesiniň kalbyndakyny aňýan ýaly, yzyna öwrüldi-de, guýrugyny oýnadyp duruberdi. Günortadan tükeniksiz goýun sürüsine meňzäp süýşüp gelyän sülsadyň öňi görünse-de, yzy görünmeýärdi. Nemsiz toprakdan göterilýän şor gatyşykly çal tozan, turan yerinden daşlaşmajak bolýan ýaly, sülsadyň üstünde, pessaý buluda meňzäp, sallanyp durdy. Agyr goşuna depesinden nazar aýlan Hemze Mürze, geň galmakdanmy ýa-da güýjüne buýsanmakdanmy, çalaja ýylgyryp, baş ýaýkady.

Zorž Blok wil aýratyn sarpa goýulýan adam hökmünde, köplenç, goşun ýolbaşçylarynyň golaýynda bolýardy. Bu gezegem ol janpenalar hem serkerdä ýakyn adamlar bilen birlikde Hemze Mürzäniň yzysüre belentligiň üstünde peýda boldy. Ol şazadanyň hereketini görensoň, sowal bermän durup bilmedi:

– Siziň alyjenabyňyz, näme beýle baş ýaýkadyňyz-la? Bir zatdan nägile bolduňyzmy?

Çalarak ýylgyran Hemze Mürze kalbyndakyny ýaşyrjagam bolmady:

– Gara gününde tapanyňy iýip, şoňa-da şükür edip oturmaly türkmenler barada oýlandym, jenap.

Blok wil serkerdä ýene bir sowal bermekçi boldy. Emma atlaryny säpjedip gelen dört sany adamyň belentlikde peýda bolmagy berilmeli sowalyň öňüne böwet boldy.

Gelenlerden Mahmyt Mürze Aştiany bilen Hasan Aly han sertip iki bölekden ybarat Horasan goşunlarynyň baştutan-

larydy. Orta boýly, dykyz, pişge murtly bolsa Mürze Mämmet Kowam ed-Döwledi. Türkmenler oňa «Gara sertip» diýýärdiler. Ol tutuş goşunyň sülsadynyň jogapkäridi. Gara sertip Hemze Mürzäniň özüne in ýakyn hasaplaýan adamydy. Dördünji atly adaty serbazdy. Aşakda-da baş-alty sany serbaz durdy.

Hemze Mürze elindäki gamçynyň sapy bilen eýeriň kümüş çayylan gaşyna kakyp goýberdi. Şeýle hereket bilen onuň «Häzir men size bir zat aýtmakçy. Üns beriň!» diýýändigini goşun ýolbaşçylarynyň hemmesi bilýärdi. Maşatdan çykylany bári bile ýörelen uzak ýol, bile geçirilen wagt Blokwiili hem olaryň köp endiklerine düşünmäge mejbur edipdi. Ol hem edil olaryň biri ýaly bolup, serkerdäniň aýtjak habaryna garaşdy. Şol mahalam Blokwiiliň aty, aýagy ýer tutmaýan ýaly bolup, tapyrdady. Hemze Mürze oňa ünsem bermedi. Emma şazadanyň önünde özüni aladaçyl edip görkezmäge endik eden Gara sertip:

— Atyňy öteräk bakaýypsyň öýdýän, jenap Blokwiil? — diýdi.

Hiç kimden gep alyp galmagy halamaýan, şeýle-de Gara sertibiň näme üçin beýle diýeniniň manysyna düşünen kapral:

— Şeýle ýaly, jenap. Öz-ä bir ýerde dek durasy gelenok — diýdi. Birdenem ol jogap şazada erbet täsir edäýmesin diýen pikir bilen, hörpüni birneme peseltdi. — Haýwandyr-da, jenap. Ýogsam, dek durmaly mahaly depirjeklemese-hä gowy bolardy welin...

Gara sertip ýene özüni görkezmek isledi:

— Diýeniňi etmedigiň jylawyny berkräk tutsaň, utarsyň.

Blokwiil hem sertibiň aýlawly diýip aýdan gepine özüniňki ýalyrak jogap gaýtardy:

— Özi aňmaýana jylawyndan çekip düşündirjek bolmak aňsat düşesi ýok-la.

Hemze Mürze aýtjak sözleri başgalara däl-de, diňe Gara sertibe degişli ýaly, onuň ýüzüne seredip gepledi:

— Bu gijäni şu ýerde geçirmeli bolar. Indi tä Merwe ýetilýänçä, önümüzden akar suw çykjagy hem gümana. Entek derýadan daşlaşmankak...

Gara sertip şazadanyň sözünü bölmekdenem özüne bähbit arady:

— Boş gaplaryň hemmesi eýýäm suwdan dolduryldy, merhemetli şazada!

Sertibiň pirimi paşdy. Hemze Mürze sözi bölüneni üçin garlanmady. Gaýtam, ol sertibiň aýdanyny baş atyp makullady.

Serkerdäniň adamlary garaşdyrybam, esasy aýtjagy Tejen derýasyndan daşlaşylmanka düşlemek meselesi ekeni. Buýrugy kabul edip, her kim öz etmeli işi bilen meşgullanmaga gitmek üçin häzirlenip durka, uzakdan görünýän iki sany gara öýe, oňa ýetip barýan goýun sürüsine tarap sereden Hemze Mürze:

— Bu günki şamlyga türkmeniň berre guzusynyň etini iýmegem nesibämizde bolayjak öydýän — diýdi. — O sürini görýäňizmi?

Bu gezegem Gara sertip özgelerden öňürtdi. Ol şazadany «baýguşa» deňemekden çekinip, köne nakyldaky şol sözi ýakymlyrak söz bilen çalşyryp aýtdy:

— Laçynyň rysgaly agzyna gelermiş, merhemetlim!

Şazada, näme üçindir, çalaja ýylgyryp goýberdi.

— Laçyn diýýäniň kim bolar, sertip?

— Bu toprakda sizden gaýry laçyn bolmaz!

Blokwil sertibiň jogabyndan utandy. Ol ýüzüni bir tarapa sowdy: «Älhepus, adamlaryň käsiniň ýüzüniň galyňdygyny! Erkek adam edil özi ýaly erkegi utanman, ýüzüne öwüp dur.»

Sertipler, serheňler şazadanyň yzy bilen sürenlerinde, Blokwil hem olardan galmady.

* * *

Gapdaly çelgili goşa gara öýe tarap mallaryny sürüp barýan arryk aksakal bilen sekiz-dokuz ýaşlaryndaky oglanjykdý. Aýagy çepekli, ýüzi Güne ýanan oglan, edil bilbil saýraýan ýaly, ýakymly sykylyk bilen bir heňi gaýtalaýardy. Uzyn boýly goja bolsa çaganyň owazyndan lezzet alyp, ýüzüni aşak salyp barýardy.

Uzakdan görnen atlylara birden gözi kaklyşan ýaşuly aýak çekdi-de, taýagyna söýendi. Ol Gowşut han tarapyn-dan çarwa goşlaryna ýörite ýollanan çaparlardan üste agyr howpuň abanyandygyny eşidenem bolsa, görnen atlylary şol habaryň manysydyr öýtmedi. Sada çopan bir ýurduň üstüne goşun çekip geljek adamlar sen-men ýok, gündiziň günü beý-dip, zompa peýda bolýandyr öýdüp çaklamaýardy. Üstesine-de, ötegçiler: «Gowşut han Horasana jansyz gönderip, olaryň Merwe haçan döküljekdiginiň wagtyny öňünden biljekmiş. Oturymly ilaty, çarwalary habardar etjekmiş» diýen ýaly gürrüňem edýärdiler. Segsen sany aksakgalyň Maşada masla-hata çagyrylandygyndanam çarwalaryň habary bardy. Şol hem türkmenleriň kalbyna giňlik salýardy, olar bilen bolmaly çaknyşyk dep ediler diýen umyt döredýärdi. Goja çopan gör-nen atlylary ilki bada-ha Gowşut hanyň çaparlarydyr öýdübem çaklajak boldy. Emma iki öýli çarwa üçin onça çapar iberilme-jekdigi hakda oýlanybam, öňki pikirinden el göterdi. Atlylar birneme golaý gelenlerinden soň bolsa, goja öz çaklamasynyň düýpden ýalňyşdygyny bilip galdy. Gelyänleriň bu topragyň adamlary dældikleri geým-gejimlerindenem aýdyň boldy. Bolsa-da, goja kişi şol atlylaryň gelmegi bilen şu gün özüniň uly bir betbagtlygyň üstünden barjakdygynyň welin, eger-e-ger, pikirinem etmedi. Ol gelyänlere görkezmän, eliniň tersi bilen oglanjyga pagtaly çakmagyny uzatdy.

— Me, muny al-da, ýet, köşek!

Çakmagy elinde berk gysan oglan taýagatymdaky depä tarap taýçanak bolup atylp gitdi. Ol alaňyň aňyrsynda gözden ýitensoň, kän mahal geçmänkä, tomsuň petiş howasyny bölen goýy gara tüsse dik asmana göterildi.

Güpürdeşip gelen atlylar çopanyň ýanyna ýetip, jylaw çek-diler. Näme üçindir, gelenler ýaşula Taňry salamynam bermedi. «Salam Hudaýyň haky» diýip, içini gepleden gojanyň özi:

— Essalawmaleýkim, Taňry bendeleri! — diýmeli boldy. Emma at üstündäkilerden jogap gelmedi.

Gamçysynyň kümüş çayylan sapy bilen gara ädiginiň lowurdap duran gonjuna çalajadan urmaga başlan Hemze

Mürze göğüne garady. Çopan onuň eýýäm dik asmana çykan gara tüssäni synlaýandygyny bildi.

Şazada, näme üçindir, gaty pessay äheň bilen gepledi.

— Sakgalyňdan uýalman, ýene salamam berýäňmi?

Aýdylan gep gelenleriň nä pisint adamdyklaryny äşgär etdi.

— Salam Hudaýyň haky-da — diýip, goja sandyrady.

Bu gezek çopana mekir nazar aýlap, şazada derek geplän Gara sertip birden-ä berjek sowalyndan öňünden göwni hoş bolýan ýaly, birdenem ýaňsylaýan ýaly özboluşly ýylgyrды:

— Alaňyň üstünde tüsse etmegem Hudaýyň hakymydyr, goja?

— Aý, hawa...neme — diýip, birbada aljyrap, haňk-huňka ursa-da, çopan tiz özüni dürsedi. — Aý, oglan oýnap ýörkä ýakaýandyr-da.. Agtyjagym çakmak çakmagy öwrenýädi-de.. Çaga halky ot oýnamagy halaýa-da..

— Odam bir gowy zat, goja. Türkmenler «Ot — oraz» diýýälermi? — diýip, gep gezegini alan Hemze Mürzäniň sesindäki ýaňsylama alamaty gahar bilen garjaşyp çykdy.

Ýaşuly at üstünde howalanyp gepleýän iki kişiniň ikisiniňem rehim-şepagatdan daşdaky adamlardygyny aňdy. Şonuň üçinem ol aňyrsy görnüp duranam bolsa, çopan mekirli-gine daýanjak boldy.

— O bedroý öňňünem şeýdip ot ýakdy...

— Düýnem şeýdip ot ýakandyr ol — diýip, Gara sertip seňrigini ýyggyrды. — Ertirem ýakar. Ýöne sen agtygyňa tabşyr: şu gezekkisi ýaly, süplük ýakmasyn, ojar ýaksyn. Çölüň ojary kändir. Ýa-da ojaryň tüssesi az bolýamy? Şeýlemi?

Gara sertipden soň, ýene Hemze Mürze gepledi.

— Emma bizden öňürti sataşmak miýesser etse, sen öz Gowşut hanyňa aýt: «Seniň şu günki tutanyňy şazada Hemze Mürze düýn ütüp goýandyr» diý. Makulmy, çopan? Gowşut hanyň adamlary tutuş Garagumy otlasalaram, indi oňa tüsseden peýda ýok. Öz tüssesi onuň öz gözünü gapar.

Hemze Mürzäniň haýbatly sözlerini eşitmeginden däl-de, onuň kimdigini tanamagyndan çopanyň süňni sandyrady. Ol şazada sözünü diňe ertekilerde eşidýärdi. Häzir bolsa şazada

diýilýän gudraty güýçli bolmaly diýip aňynda galan beýik şahs bilen ýüzbe-ýüz dur. Özi-de şazada diýilýäniň öňünde günälidigini hem içinden boýun alýar. Bu garaşylmadyk duşuşygyň soňy nähili bolarka?!

Hemze Mürze ilki Blokwire, soňam gara tüssä seretdi.

— O tüssäň manysyna düşünýäňmi, jenap Blokwil?

Blokwil gadymdan gelyän ol pirimiň manysyny bilýänem bolsa:

— Gatybir düşüňibem baramok, siziň alyjenabyňyz! — diýdi.

— Türkmenler bu ýerden asmana tüsse goýberip, howpuň yetip gelyändigini barada bir-birlerine habar iberyärler. — Hemze Mürze üstünde ot ýakylan depä tarap elini salgady. — Şol depä çykyp, az salym dursaň, Merw tarapdan şuna meňzeş ýene bir tüsse asmana galar. Aňyrdan ýene biri. Şeýde-şeýde, ahyr ony Merwdäkiler görer. Tüsse çarwalaň çapary bolmaly. Indi düşündiňmi, jenap?

— Indi düşündim, siziň alyjenabyňyz!

— Ýöne biziň serbazlarymyzyň Gowşut hanyň bosagasyndan tüsseden öňürti ätlejekdiklerini çarwalar bilýän däldirler.

Tüssä tarap ýene bir gezek nazar aýlan Blokwil Gowşut hanyň bosagasynda däl-de, eden etmişi üçin alanda ot ýakan oglanjyga, oňa sapak beren aksakgala serbazlaryň näme çäre görjekdiklerini göz önüne getirjek boldy.

Şazada pereňliniň içgepletmesini bilen ýaly, çopana ýüzlenip:

— Özüň bilen deň bolsaň-a çakmak oýnaýan çagaň çatyny aýryp, öz ýakan oduna taşlamaly welin... — diýdi. — Ýöne onda-da ullakan günä yok-da. Siz öz hanyňyzyň beren buýrugyny berjaý edýänler-dä. Biz oňa düşünýäs. Emma Gowşut han Saragtda ýakdyran odunyň alawyna Merwde köýmeli bolar. Bu ot ony dowzah ody bolup ýandyrar. Düşündiňmi, jenap Blokwil?

Sowal berlen adam aýdylany derrew tassyklamansoň, Gara sertip:

— Düşündik, merhemetlim, düşündik — diýip goýberdi.

Onçakly ýerine düşmedik jogaba Hemze Mürzäniň özi hem ýylgymaga mejbur boldy.

Beýle sözlerden soň şazadanyň ýylgyrmasyynyň gazaba öwrüläýmeginden önünden eýmenen çopan özüne gelen ýaly bolup, erksiz halda:

— Düşnükli, han aga — diýdi. Şondan soň ol atlylary üns nazaryndan geçirdi. Hor ýabynyň üstünde oturan saryýagyzdan geň adamyň serbaz däldigini çopan aňdy, «Özüň-ä saýry millet bolsaň gerek» diýip içini geplettdi.

Çopanyň Blokwiili içgin synlanyny gören Gara sertip:

— Ony tanajak bolýaňmy? — diýdi.

Çopan öz dünýäsi ýaly sada jogap gaýtardy:

— Tanamag-a beýle-de dursun welin, men asyl bu ýigidiň haýsy halkdandygynam çaklap biljekgäl.

— Pereňistan diýip eşidipmidiň?

— Pereňmi? Pereňistan!.. Hawa, hawa, eşidipdim.

— Eşitseň, bu adam şol ilden bolmaly.

Goja çopan Blokwiiliň uzyn gonçly kaşaň ädigine, gyralary düwmeli ýaly sapançagabyna, döşi lowurdawuk ilikden doly geýimine birlaý üns bilen ser salyp çykansoň, ýene ädikde nazaryny saklady. Ol ädigiň gonjuna öwran-öwran seredip: «Älhepus, gonjy beýle dar ädigi bu adam nädip geýýäkä?! — diýip haýran galdy. — Ýa aýagynda dagy tikäýýälermikä?»

— O görüňän goşa öý seňkimi? — diýip, şazada sowal berdi.

— Meňki bolmaly.

— Mallaram özüňkimi?

— Mal baýyňky.

— Özüňem baýyňkymy?

— Özüm Allaňkydyryn.

Ara dymyşlyk düşdi. Şol dymyşlyk hem çopany gorkuzdy. «Ýene näme sorarka bu?»

Ýöne hiç zat soralmady.

Çopanyň sadadan-sada gep-sözünü diňläň Hemze Mürze sowal bermäge derek içini geplettdi: «Bu jahanda diňe gara zähmet çekmäge ýagdaýy bardygy üçünem özüni bagtyýar

saýýan adamlar bar-ow! Şu mahala çenli ýaşan ömründe şu goja näme eşret görendir öýdýän? Eşret nire! Daň bilen kişi malyny örä kowup, agşamlygam yza gaýtarýandyр. Ähli aladasy hem gara garnyny gury nandan doýurmakdyр. Bu biçäre jahanda kaşandan-kaşan köşkleriň bardygynam, ol ýerdäki zyba gözeller bilen aýşy-eşret çekilýändiginem bilýän däldir. Mundanam ömür bolarmy? Mundanam ýaşayş bolarmy?» Diňe Hemze Mürzäniň garyp çopan hakyndaky nebsagyryjylykly oýlanmasy gojany hem agtygyny göni gelen ajaldan halas eden bolmagy-da ahmaldy. Ol atynyň jylawyny silkdi.

Öňe saýlanan şazadanyň yzyragyndan atyny Gara sertibiň aty bilen goşalandyryp sürüp barýan Blok wil birden garaşylmadyk sowal berdi:

— Siz türkmenleri gaty güýçli duşman hasaplaýaňyzmy, jenap?

Gara sertip baş-alty ädim ýol geçensoň, jogap gaýtardy.

— Top bilen garşysyna çykmaly duşman-a däl. Men şony-ha anyk bilýän.

— Onda munça görgi görüp, otuz üç sany agyr topy süýräp gelmek nämä derkardy?

— Ol syýasat, jenap. Sen harby adam ahyryn. Goý, olar Nasreddin şanyň mis ýumrugynyň nähili zatdygyny görsünler.

— Diýmek, syýasat-da?

— Edil özi. Gödek top biziň inçe syýasatymyz.

— Ol pirimiň dogry bolmagam ahmal. Ýöne siz ondanam inçe syýasat tapardyňyz ahyryn. Mysal üçin, teke hanyny Nasreddiniň huzuryna çagyryp, gepleşmek syýasaty...

Sag eliniň süýem barmagyny çommaldan Gara sertip Blok wiliň «syýasatynyň» yzyny diňlemek hem islemeýän ýaly:

— Segra be mesjit çe kar!* — diýdi.

Kapral sertibiň aýdany bilen ylalaşmasa-da, onuň garşysyna gaýtmady.

* Itiň metjitde näme işi bar.

– Eger türkmenleriň beýleki tireleri-de tekelere kömege geläýseler, nätmeli bolar?

Temezligini gaşan sertip ýylgyrdy. Ol ýylgyryşda berlen sowalyň üstünden gülünýän ýaly alamat bardy.

– Türkmeniň tire-taýpasy dagyň daşy ýaly kän. Kän zadý hem bir ýere jemlemek kyn bolýar. Inň gowusy hem, türkmenleriň agzy birigenok. Bize-de geregi şol.

– Nämä esaslanyp siz beýle ynamly pikir ýöredýäňiz?

– Akyly, aňly-düşünjeli adam hiç mahal gedemlik etmez. Akylynyň gedemligem sadalyk bolup görünýändir.

– Akyly adamlaryň sada bolýandygyna-ha menem kän gezek göz ýetirdim, jenap. Ol pikir bilen ylalaşýan.

Pereňliniň sözlerini öz aýdýanlarynyň ählisini makullamak diýip hasap eden Gara sertip hasam beleň aldy.

– Merhemetli Hemze Mürzäniň ejazasy bolsa, men hut şu ýerden türkmeniň bir taýpasynyň, mysal üçin, sarygyň üstüne çapar ýollardym.

– Näme maksat bilen?

– Maksat düşnükli. «Mar ra ba dest-e duşman baýed koşd»*

– Saryk diýýäniňem duşmanyňyz bolsa, ol size topulmaly ýylany çakarmyka?

Sertip Blokwiile mekir nazar bilen garady.

– Şeýdýäniňi bildirmän, ikisiniňem guýrugyny basmaly. Şony oňarsaň, iki ýylan bir-birini hökman çakar. Biz üçin haýsy haýsyny çaksa-da, parhy ýok. Adam diýilýän wagşy bir eneden bolan iki sany aňdarhany-da uruşdyryp biler.

Sertibiň soňky aýdanlary kapralyň göwnünden turdy. Ol taýly gezek baş atdy.

* Ýylany duşmanyň eli bilen öldürmeli.

*«... Alakadyr, ýylan hinlerinden ýaňa ýeriň ýüzi eleme
deşikdi. Atlar, düýeler şol çukanaklara büdäp, aýaklaryny
döwýärdiler. Gijäniň birmahaly goşunyň içinde gopgun turdy.
Şol gije gurpdan geçen hem suwsuz galan mallaryň
2 müňüsi bagryny ýere berdi.»*

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni

*«...Türkmeniň ýüzündäki tyg yzyna, ýaralara
garamazdan, onuň sowatly bolandygyny bilmek kyn däl.
Onuň ýüzünde ýaňsyly ýylgyryş bar ýalydy...»*

Blokwil

1860-njy ýylyň iýul aýy ortadan agansoň, däli çöl öz gudratyny görkezip başlady.

Gara sertip şazadanyň haýsy ugur bilen gitmek baradaky sowalyna ýerli tebigatyň talap edişine görä däl-de, öz kalbynyň islegine hem akylynyň çatyşyna görä jogap gaýtardy. Ol Saragt — Merw aralygynda könedan gatnalyň ýörlän ýoly howply hasaplap, çöl üstünden gönüläp çykmaly etdi. Gara sertibiň beýle teklibi, ony goldan şazadanyň gelen aýgydy özüne bähbitli bolar öýdülen umyt bilen baglydy. Olar türkmenleriň başdır ondur bolup edäýmegi ahmal çozuşyndan sowa geçmek, wagt utmak, şonuň bilenem azyk-owkat tygşytlamak isleýärdiler. Emma ýowuz çöl öz edähedine görä boldy. Iýulyň ortalarynda bolsa çölün ýeke-täk edähedi keseden gelenler üçin heniz sataşylmadyk jöwzady.

Başyndan aýagyna çenli on kilometr çemesi uzalyp gidýän goşunyň göteren agyz suwy dördünji gün günortana ýetmän tamam boldy. Şeýlelikde, gürrüňi köp edileni üçin Blokwiň uly howatyr bilen garaşan jöwzasy hörpüni has-da belentden tutup ugrady. Her günde azyndan baş-alty farsah ýol aşarys öýdüp tama eden serkerdeleriň üç günde geçinem şonça bolmady. Ozal ýörelän ýol uzakda galyp, ürpek çägä çykylandan soň hereket etmek has-da kynlaşdy. Ýasy paşmakly düýeler-ä, haýalam bolsa, herhal, ädim urýardylar welin, eşek,

at, gatyryň çägede duran ýeridi. Üsti agyr ýükli haýwanlaryň toýnagy edil depesinden çekiç bilen urulýan uý ýiti çüý ýaly bolup, ýumşak çägä gömülýärdi. Jümle-jahan ot alan ýalydy. Adamlar özlerini güwläp ýanyp duran ojagyň başynda-da däl-de, ortasynda ýaly duýýardylar. Onlarça serbaz, mal-gara gurpdan gaçyp ýykylyp başlansoň, geňeşçileriniň maslahatyna gulak asan Hemze Mürze çöl içinde goş ýazdyrmaly diýen buýruk berdi. Gündiz düşlenip, yssy birneme kibarlar öýdülip, gije ýöremeli edildi.

Ilden önürdip çadyryny başyna diken Žorž Blok wil ýarymaçyk eňsiden daşaryny synlady. Ony ilki geňirgendiren zat; bu çöl-beýewanda, herhal, agaja meňzäp, ýaprak çykaran bolup oturan ösümlüklerdi. Onuň çadyrynyň edil maňlaýynda penjesini çägä urup, garry ýolbarsa meňzäp oturan ullakan ojaryň ýüzi daraw-darawdy. Blok wil ony yssa tap getirip bilmän, gotur açan agaç hasaplady. «Bu dünýä däl – dowzah. Onda-da dowzahyňam iň zandyýamany. Beýle dünýäde ölmän, ýaşap bilýän adamlary Balha, Buhara kowup, topragyna dawa etmeli däl-de, gaýtam, olaryň mertligine hem-ä haýran galmaly, hemem guwanmaly. Beýle çydamlylygy tutuş dünýä üçin nusga edinmeli. Beýle zulma tap getirip bilýänligi üçin olara hormat goýmaly...»

Ömründe ilkinji gezek kümüş öwüsýän ürpek çägeli hakyky çölüstana düşen adam üçin, onda-da ýewropaly üçin Garagumuň ähli zady täsindi. Blok wil dünýäni tutup ýatan çägeligiň ortasynda ada ýaly bolup saýlanyp duran takyr meýdana haýran galyp syn etdi. Takyryň ini-boýy üç yüz ädimden kän däl-di. Şol meýdanyň serhedinden aňyrdä ýene ürpek çägeligiň dünýäsi başlanýardy. Göräýmäge, şemal haýsy tarapdan öwüsse-de, ol takyr çäge labyrynyň astynda ýitip gidäýmeli ýalydy. Şonda-da ojagaz meýdanyň yap-ýaňy sübselenen ýaly bolup ýatmagy çöle näbelet pereňli üçin düýpden düşnüksizdi. Blok wil gündogarly adam bolan Gara sertipden ol barada soraysa, aljak jogabyňy önünden bilýär. «Ol Taňrynyň işi, jenap». Beýle jogap pereňlini kanagatlandyrmaly däl-di. Çünki onuň Taňrynyň öz işidigine düşündirişsizem düşüňän

pereňlini Taňrynyň takyry näme üçin döredendigi, nädip ony takyrlygyna saklap bilýändigigi gyzyklandyrýardy.

Kän mahal geçmänkä-de, Blokwiili haýran eden takyryň üstü söweş meýdanyna öwrülen ýaly boldy. Ýöne ol söweşde adamlar ele gylyç alyp, bir-birlerini çapmaýardylar-da, hemmeler bir maksat üçin pile ýapyşyp, ölümiň garşysyna söweşýärdi. Bu mahal nireden gelnip, nirä barylýandygyna-da, kimiň nä milletdigine-de parh goýulmaýardy. Ajal howpy duşmany dosta öwürüp, adamlaryň agzyny birikdiripdi. Teşnelige uçranyň hemmesiniň arzuwy eli ýaragsyz duşmanyň — çölün depäňden inderip duran ajalyndan baş gutarmakdy. Ondan başyňy gutarmak üçinem diňe bir ýol bardy. Ol hem çölün öz göwsünden nem almakdy. Serbazlar bir dem alyş wagty hem elden gidirmejek bolup, guýy gazýardylar.

Kesesinden garasaň, adamlaryň edýän hereketleri gülkünç ýalydy. Emma çadyrdan çykyp, ýagdaýy synlaýan Blokwiiliň kalbynda gülkä ýa-da geň galmaklyga orun ýokdy. Çöl diýilýän nägehan özüniň nämedigini oňa tiz düşündirdi. Ol guýy diýilýän zada-da düşünmelidi. Çünki şu takyryň astyndan nem tapylaýmasa, agyz suwsuz galan serbazlaryň köpüsi gyrylaýmalydy.

Blokwil mundan aýylganç hem bir waka bolar öýdüp çak edýärdi. Serkerdeler hem kethudalar üçin alapalyk alnan agyz suwy ýeterlik bolmalydy. Serbazlaram ondan, elbetde, habarlydy. Eger-de guýy gazmakdan netije çykmasa, ölüm bilen ýüzbe-ýüz duran serbazlaryň alapalyk suwy ele salmak üçin baş göterip, Merwde türkmenleriň depesinden salynmaly gylyjy şu takyrda öz bir-birleriniň depesinden salmaklary ahmaldy. Eger-de şeýle bolaysa, ýaragynyň ýitiligini dünýä ýaýdyrmak üçin şanyň Merwe ýörite ýollan pereňlisiniň ýagdaýy niçik bolarka? Ýewropa gazetleriniň sahypalarynda serbazlaryň duşman bilen bolan söweşde görkezen edermenliklerini wasp etmäge derek olaryň bir tulum ýa-da ýeke mytara suw üçin bir-birleriniň başyndan gylyç salyşlary taryp edilmikä? Şol sowalyň jogaby barada oýlanyp, guýy gazýan serbazlary synlamaga çykan Blokwil «Ýok, men ony beýdip bilmen — diýdi.

— Bu bičäre serbazlarda näme ýazyk bar? Bular öz günemasyny dolandyrmak üçin gaýdan hakynatutma gullar ahyryn. Näme, hol görüňýän altmyş ýaşly goja bilen ýanyndaky on baş ýaşly ýigdekçe gan dökmäge höwesek bolup, bu ýere gelendir öýdýänmi? Bu pahyrlarda ýeke günä bar, olam — garyplyk. Başarsaň, bu bičäreleri ölüme alyp gaýdanlary paş etmeli... Menem şol serbazlaryň biri ýaly. Ýöne olaryň ýagdaýy meniňkidenem agyr. Olar küşdüň pyýadasy ýaly erksiz adamlar. Küştde hem pyýada pahyr mydama şany, weziri gorap wepat bolýar. In soňky pyýada janyny gurban edýänçä, şa ýesir düşmeýär diýen ýaly...»

Saragt bilen Merw aralygynda häzir, dogrudanam, küşt oýny gidýardi. Görgüli pyýadalar — serbazlar şanyň, weziriň başyny goramak üçin öz başlaryny halas etmelidiler. Ýöne ol bičäreler bu gezek, bu ýerde Garagumuň gazaply penjesinden sypaýsalaram, indiki ädimde Merwe ýetip, şol agalaryň başy üçin gara başy ýene orta goýmaly boljakdyklarynyň pikirini hem etmeýän ýalydylar. Hawa-da, hakyky durmuşa meňzeş küşt oýnunda pyýada, atly, mal-gara diňe şany goramak üçin döredilipdir ahyryn. Durmuşam şol küşt oýnundan känbir parhlanmaýar.

Aňyrdan öwürýän ýalnyň içinden epgek donuny geýip çykan Gara sertibe gözi düşen Blokwil içinden «Ana, küşt pyýadalarynyň weziri hem peýda boldy!» diýip ýylgyrды, onuň bu ot-ýalnyň içinde çadyryny taşlap, bäräk ýönelige gelmeýändigini aňdy. Blokwil onuň edil boýnunyň çykan yerinden kesilen, saçy hem täze syrylan kelläni sakgalyndan tutup, elinde sallap gelyänine nazary kaklyşanda, belli netijä geldi. Bu gezekki buýruk Hemze Mürzäniň hut özünden ýeten bolmalydy. Sebäbi serbazlarynyň harby taýynlygyna göwni ýetýänem bolsa, olaryň ruhuny götermek üçin şazadanyň çem gelen tutarykdan peýdalanmagy halaýan adamdygyny pereňli bilýardi. Bu mahal bolsa serbazlaryň başyndan agyr apat inipdi. Her hili ýol bile-nem bolsa, häzir olaryň ruhuny götermelidi.

Sakgalyndan tutulyp getirilýän gara kelle Blokwide öten agşamky bolan kiçeňräk çaknyşygy ýatlatdy. Dogry, çadyry

serkerdeleriňkä golaý dikileni üçin, goşunyň gaýra tarapynda turan gopguna Blokwiň özi şaýat bolmandy. Ýöne töweregindäkilerden eşitmegine görä, daňa golaý sülsadyň gyrasyndan çawap geçen on-on iki sany atly türkmen birnäçe serbazy öldürip, üç sanysyny hem ýesir alyp gidipdiler. Şol çaknyşykda atdan agan türkmeniň bolsa kellesi kesilipdir.

Garagumuň howry Eýran goşunlaryny Merwe ýetirmän gypyp gutarjak bolýan ýaly şeýlebir gyzdýrýardy welin, yssa näbelet däl serbazlaryň özleri-de beýle aýyrganç ýagdaý ozal hiç ýerde, hiç mahal bolan däldir öýdýärdiler. Entek beýle yssy bilen asla-da çaknyşyp görmedik Blokwil bolsa «Gün ýere gaty golaýlan bolsa gerek» diýip, oý etmäge mejbur boldy.

Serbazlaryň onlarçasynyň suwsuz ölendiginiň habary ýaýrady. Şehit ölmek howpy özleriniňem nesibesinde bardyr öýdüp howatyrlanan serbazlar ýer köwmegi hasam çaltlandyrdylar. Iki-üç gulaç çuňlukdan yzgarly gum çyksa-da, basym suwa ýetiler diýer ýaly umyt etmäge esas ýokdy.

Blokwil öz çadyryna golaýrak ýerde gazylýan guýynyň ýanynda yzgarly guma hantamaçylyk nazary bilen seredişip duran serbazlaryň ýanyna baranda, bir goja onuň bilindäki mytara tarap ümledi.

— Bir owurt suw beräýmeseň, halym gaty harap, jenap. Taňry bendesine rehimiň insin!

Goja serbazyň naýynjar bakyşynyň gury söz bilen gaýtaryljak jogaba kanagatlanmajakdygyny öňünden bilen Blokwil mytarasyna pitikledi. Içi boş mytara, daşyna mata örtülenem bolsa, öz ýagdaýyny duýdurýan şaňňy ses bilen «Mende bir owurdam suw ýok» diýdi. Ol habar haýsy dilde aýdylandygyna garamazdan, hiç bir dile düşünmeýän üçinem düşnükliidi.

Jogaba münkürlük etmedik goja serbaz bu gezek Blokwiň sapaňçasyna tarap ümledi. Ol öz kaşaň sapaňçasyna hyrydar bolunýandyr öýdüp:

— Bu ýagdaýda saňa owadan sapaňça nämä derkar? — diýdi.

— Sen düşünmediň, jenap, — diýip, dodaklary jaýryk-jaýryk bolan serbaz zordan gepledi. — Maňa rehim et diýýän. Meni at-da, teşnelik belasyndan dyndar diýýän...

— Beýtjek bolsaň, özüňde-de ýarag bar ahyryn.

Serbaz başyny ýaýkady.

— Öz atan okuňdan ölmek namartlyk bolar. Beýtsem, Hudaý meň günämi ötmez.

— Eger seni ataýsam, Hudaý meň günämi bagyşlarmyka?

— Ynsana rehim eden bendäni Hudaý eý görýändir. Meň uzak geplemäge-de ragbatym ýok, jenap... — Goja serbaz ysgynsyz aýaklaryny süýräp, gazylýan guýa tarap süýşdi.

Blokwil onuň indiki etjek hereketlerini synlamaga durdy. Onuň çaklamagyna görä, öz ýaragyndan ölmegi namartlyk ýa-da günä hasaplaýan serbaz, eýýäm üç-dört gulaç çuňluga ýeten guýynyň düýbüne özüni taşlaga-da, yzgarly hem salkyn topragy bagyrtlap, jan bermelidi. Emma beýle bolmady. Goja serbaz kisesinden kirli ýaglygyny aldy-da, gyzgyn çägäniň astyndan çykarylan yzgarly toprakdan penjesini dolduryp, onuň arasyna saldy, ýaglygynyň uçlaryny hem çogmaklap, ony süzmehalta ýaly etdi. Soňra ol toprakly düwünçeği agzyna ýetirip, iki eli bilenem mäkäm gysdy. Çaky yzgarly toprakdan gojanyň agzyna bir-iki damja nem daman bolmalydy. Ol ýaglykdan dodagyny aýransoň, gözlerini süzdü:

— Şifa kârdäm!*

«Ýeri, agzyňa ýeten nemden peýda tapan bolsaň, geplemän bir dur-da, akmak! — diýip, Blokwil gaýybana käýindi.

— Dodagyňa degen yzgary «Şifa kârdäm» diýen pursadyň ýalynly epgek şol dem ýok etmezmi!»

Dik asmana çykan Gün Garagumy depesinden köýdürüp barýan bolsa, aşagyndanam göze görünmeýän mähnet ojak gyzdyrýan ýalydy. Iki tarapdan urýan howra çydaman, gowruly, gyzylymtyl reňke öwrülen çägeden ýanyksy ys gelyän ýalydy. Gazylan guýulardan daş çykarylýan çägesow gumuň yzgary desbi-dähel ýok bolup gidýänem bolsa, şol topragy ýaňagyna sürtüp duranam bardy.

* Şypa tapdym.

Birdenem ýaglygyndaky yzgarly gumy döken goja serbaz ýene Blokwiľiň alkymynda peýda boldy. Ol pereňliniň mytarsyna gaýtadan göz dikdi-de:

— Şonyňy maňa bersene, jenap! — diýdi.

Bu gezek öňki aýdanyna ynanmazçylyk edilendir öýden pereňliniň gahary geldi, mazaly jogap bermäge häzirlendi. Emma teşneligiň özi bilenem gurup ugran oýny hakda oýlanmaga mejbur bolansoň, ol gödek gepläp, gojanyň göwnüne degmegi uslyp bilmedi.

— Náme, maňa münküri bolýañmy, serbaz?

— Ajal ýüzüne garap durka, münkürlige orun bolýan däl-dir, jenap. Men bu gezek senden suw dilämok, boş mytaranyň dileýän.

Blokwil serbazyň içi nemsiz gaby dilemeginiň manysyna entek düşünmese-de, mytarasyny uzatdy.

— Bu ýagdaýda aýyp zat bolmaz, jenap — diýip, mytaranyň gapagyny açan serbaz çermegine ýapyşdy.

Gojany utandyrmak islemedik pereňli gapdala garady. Emma bu mahal ýaşulynyň ýadyna utanç düşmeýärdi.

— Taňry ýalkasyn, doganjyk!

Blokwil ýylgyrmakdan saklandy.

— Ýene gerek bolar. Öz ýanyňda durubersin!

Goja serbaz baş atyp, oňa minnetdarlyk bildirdi.

— Dogry aýdýañ, gerek bolar. Maňlaýyňdan bir katra der çyksa-da, yrya etmeli däl bu mahal.

Blokwiliňem ýanyan meýdanda mundan zyýat saklanmaga ýagdaýy ýokdy. Onuňam dodaklary gurap, ýuwduňmasy kynlaşyp ugrady. Ol çadyra tarap dolanmaly etdi, emma ýüzügra saklanmaly boldy.

Aýaklaryny uzyn salyp ýatan düýäniň töwereginde sülerişip ýören serbazlaryň eňekleri, ýañaklary gyrmyzy gana boýalandy. Ýeňsesini tüňňerdip, öňe eglen bir serbaz ýatan düýäniň boýnundan gujaklaýana meňzeýärdi.

Golaýa gelen Blokwil düýäniň hanasyndan çykyp ýatan gözlerine nazary kaklyşandan, haýwanyň ölüdigini bildi. Düýäniň damagyny çalan serbazlar gan içip, teşneligi ýeňjek bolýar ekenler.

Ýagdaýa düşünen pereňli ol ýerde hem uzak saklanmady.

Blokwil çadyryna ýetmänkä, ullakan sazagyň kölegesinde çölüň gyrymsy agaçlarynyň kökünü çeynäp oturan adamlary görüp aýak çekdi. Onuň çak edişine görä, daş çykan badyna yzgary bugaryp gidýän topragy ýüze sürteniňden, kök çeynemek has peýdaly bolmalydy. Herniçik-de, ýeriň üstündäki agajyň çalymtygam bolsa janly ýapragyny öldürmän saklaýan şol kökdi.

Çadyryna barsa-da, suw ýokdugyny bilýän Blokwil iki sany köki goltugyna gysdy. Emma ol öz işdäsiniň garşysyna gidip, köki mejbury ýagdaýda çeynese-de, agzynda ýakym-syz tagamdan gaýry zat duýmady. Bolsa-da, suwsuzlyk aýyl-gançdy, ol seniň işdäň alýanyňa-almaýanyňa garaman, kök çeynemäge-de mejbur edýärdi.

Kök çeynäp oturan Blokwil edil gapdalyndan geçenem bolsa, öz çadyryndan baş-on ädimlikde dikilen agajy görmän geçişine haýran galdy. Uzyn agajyň depesine naýza daňlandy, naýzanyň ujunda-da, Gara sertibiň köpe göz edip, sakgalyndan tutup getiren gara kellesi bardy. Blokwil ony synlap otur-maly boldy. Ok türkmeniň ýeňseçukuryndan girip, maňlaýyny böwsen ekeni. Göwreden aýrylan kelläniň ýylgyryň ýaly ýüzüni synlan Blokwil: «Öz-ä bihal adam däl bolsa gerek! — diýip aýgyt etdi. — Ýüzi sowatly hem akylly ýüze meňzeýär...»

Ymgyr çölde giň meýdany tutup ýatan takyryň üstünde omadaklaşyp ýer köwýän serbazlaryň ýagdaýyny az-kem ýokarrakdan synlasaň, ýylgyrmazça-da däl-di. Janyny göni gelen ölümden gutarmak üçin ynsanyň özünden erksiz edýän hemme hereketi keseden seredýäne gaty gülkünç bolup görünmelidi.

Saragt bilen Merw aralygyndaky agyr ýoly dogry ýigirmi günde geçen goşun 1860-njy ýylyň 6-njy iýulynda Köşk obasynyň golaýyndaky soň Porsulaga adyny alan Nyýazmet-

gala diýilýän köne berkitmäniň ýanynda ymykly goş ýazdyrdy. Nyýazmetgala Merw topragy doly basylyp alynýança zerurlyk döreýänçä ätiýaçlykda durmaly sülsadyň esasy böleginiň hem azyk-owkadýň saklanmaly ýeri bolmalydy.

Baran ýerinde özi üçin del ýurduň ähli zady bilen gyzyklanýan Žorž Blokwil bu ýerdäki obanyň adyna Köşk diýilmeginiň sebäbine hiç düşüniş bilmedi. Töwereginde saýasynda dem alayar ýaly ýeke düýp daragt hem görünmeýän, kaşandan-kaşan belent ymaratlary ýok ýeriň ady näme üçin köşge ýanaldyka? Ýa-da ýanyndaky taşlanyp gidilen öýlerden nahel beýikligi bilen tapawutlanýan, çig kerpiçden bina edilen metjit üçin şeýle at galdymyka? Ýer-ýurda at goýmaga gezek gelende ilem-ä ýalňyşsagan dälidir. Ýa-da ol özlerine şeýle ýowuz toprak beren tebigatdan närazy adamlaryň tapan ýaňsylamasymyka?

Dag üstüniň belentli-pesli ýollary sökülip, Nowruzabatdan çykylaly bäri sataşan birmeňzeş düzlük bilen ýowuz çöllük Blokwiili halys lejikdiripdi. Nyýazmetgalanyň töweregindäki içgysgynç görnüş hem göwnüne ýakmadyk pereňli derrew çadyryna girdi. Ol ýol kartasyny açyp, «Nyýazmetgala», «Köşk oba», «Semendik» diýen ýazgy etdi, garaňky düşüpdüşmäňkä-de düşegine geçdi...

Ertir irden çadyryň daşyndan gelen haýbatly ses pereňlini ukudan oýardy. Onuň çadyrynyň gapdalynda durup, bogazyna bat berýän Gara sertipdi. Ol ýanyndaky adamlara käýinýärdi.

Çadyrdan çykan Blokwiiliň gulagyna ýeten habara görä, öten agşam gijäniň bir mahaly garşydaşlarynyň düşelgesine aralaşan türkmenler ukuda ýatan serbazlary oka tutupdyrlar. Belkem, diňe syýasat üçin edilen bolmagy-da ahmal ol hüjümiň goşuna ýetiren ullakan zeperi-de bolmandy. Türkmen güllesinden diňe iki sany serbaz wepat bolupdyr. Gara sertibiň gepine görä, üç sany serbaz hem ýesir alnyp gidilipdir.

Oňa garamazdan, Gara sertibiň öz garamagyndaky adamlara käýinmäge-de, jabjynmaga-da, çäre görmäge-de haky bardy. Çünki ýanyna baryp duran pereňlä onuň düşündirişinden many alsaň, türkmenleriň öten agşamky hüjümi Horasan go-

şunyňyň agzyna çöp ölçäp görmek üçin edilen syýasat bolmalydy.

Gara sertip aňyrdan dyňzap gelen gaharly sözleri pürkmek üçin gapdalyndaky iki sertibiň biri, «Ferahan» diýlip atlandyrylýan polkuň serkerdesi Hüseýin Aly hana tarap seretdi. Emma Hüseýin Aly hanyň şanyň hut özüne golaý adamlaryň biridigi ýadyna düşdümi-nämemi, nazaryny onuň ýanyndaky sertibe öwürdi. Şeýlelikde, Hüseýin Aly hanyň eşitmeli sözlerini Fathaly han Şahsöwen Bagdady eşitmeli boldy.

— Üstüne çozmag-a beýle-de dursun, türkmenler hatda seň ukyňy bozmaga-da ýaýdanmaly. Türkmenler senden gorkusyna on farsah ýakynyňda asgyrmaga-da çekinmeli. Emma sen çadyryňda mylaýym düýş görüp ýatyrkaň, olar serbazlaryňy atyp gidýärler. Bu biziň goşunymyz üçin utanç dälmi-dir? Bu mertebesi belent, merhemetli şahymyzyň bize eden ynamyny puja çykarmak dälmidir? — Şany ýatlan Gara sertip Blokwiliň çadyryna tarap seretdi-de, sesini peseltdi. — Bu habar şol çadyrdan aňryk geçmeli dälidir.

Käýelýän adamlar Gara sertibiň nämä diýjek bolýandygyna düşündiler. Çünki Blokwiliňkiden aňyrda ýene üç sany çadyr bardy. Olaryň iň çetkisi bolsa Hemze Mürze Hişmet Döwläniňkidi.

Soňky tabşyryk bilenem gijeki bolan ýakymsyz waka sebäpli çäre görلüş sapagy tamam boldy.

Gara sertip Blokwile:

— Şeýläk seret, jenap! — diýdi-de, günbatara tarap elini salgady. Günbatarda Blokwiliň gözüne uç-gyraksyz meýdany tutup ýatan sary gamyşlyk göründi. Käbir ýerinde ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnandygy mese-mälim bildirip duran gamyşlyk ozal içine ynsan dabany düşmedik jeňňele çalyň edýärdi.

— Türkmenler şol jeňňelligiň içi bilen gelipdirler, şol jeňňelligiň içi bilenem yza gaýdypdyrlar — diýip, şony aýtmak bilen, hiç kimiň başy çykmaýan söweş syryny açan serkerdä meňzän Gara sertip düşündiriş berdi. — Biziň sertiplemmiz, serheňlemimiz bolsa ol barada pikirem edenoklar. — Ol indiki aýtjak habary

diňe öz harby egindeşlerine degişli bolsa-da, ýene Blokwire ýüzlenip gepledi. — Saba owkadyndan soň şol jeňňele baryň. Günorta naharyny aw etinden iýäýmegimizem ahmaldyr...

Gün guşluk bolanda, jeňňelligiň ileri tarapyňy boş goýan onlarça serbaz gamyşlygyň üç tarapyndan ot berdi. Kän mahal geçmänkä, töweregine otly halka aýlanan jeňňeliň üstüne gara tüsseden perde tutuldy. Guran gamyşlaryň şatyr dysy, çygar gamyşlaryň tüpeň atylýan ýaly tarkyldysy jeňňeliň içinde başga düşen haýwanlaryň, guş-gumrularyň zenzelesine garyşyp, Nyýazmetgalanyň Semendik tarapyndaky giň meýdan belent asmany bilen birlikde goh-galmagala gaplandy. Gara tüssäniň ýokaryk göni gitmegine-de päsgel bermeyän şemalsyz howada alaw halkasy haýal gysylýardy.

Gara sertibiň baştutanlygyndaky baş-alty sany serkerde ýanynyň serbazlary bilen günortada, jeňňeliň ot berilmedik tarapynda jemlenipdi. Olar öz elleri bilen döredilen dowzaha tomaşagär bolup durdular.

Ähli jandardan öňürdip, otdan gaçan garamtyldan semiz towşan göni ilerligine eňdi. Emma ot ajalyndan gutulan janawar ok ajalyndan sypyp bilmedi. Ýeke towşana baş-alty sany gara nil çeneldi. Öňli-soňly ýaňlanan tarkyldy öňki gohuň üstüne urna boldy. Atylan oklaryň hemmesiniň nyşana degeni-degmäni belli däl, ýöne janhowluna bir towsup ýere ýazylan owadan jandar öz gyrmyzy ganyna boýaldy.

— Aý, ol towşandan agyz tamşanar ýalam zat galan däl bolsa gerek! — diýip, aňyrdan Gara sertibiň sesi geldi.

Blokwil Gara sertibiň «Günorta nahara aw etini iýmek» barada aýdanyny ýatlady. Ol ýene bir zada göz ýetirdi: jeňňel towşan awlamak üçin otlamandy-da, garşydaşa bukalga bolýan gamyşlar ýok edilyärdi. Gara sertibiň esasy maksady şoldy. Ýogsam, öten agşam ýatanlary gürpbasdy eden türkmenleriň ýene gamyşlykdan peýdalanaýmaklary ahmaldy. «Ýeri, jeňňeli otladyň-da, gijäniň garaňkylygynam otlajakmy?!» diýip, Blokwil pikirlendi.

Töwerekdäkileriň biri gara tüssäniň başy asmana ýetýän, gara şaha, gara ýaprak ýaýradan mähnet gara agaç ýaly bolup durşuny synlasa, başga biri oduň örüsini barha giňeldip, öňünden çykan öl-gury çöp-çalamy ýuwarda kimin ýalmap barşyna tomaşa edýärdi, ýene biri hem gep-söz alyşdyрмаýan täsin şatyrda diň salýardy. Blok wil bolsa öz başyny tizräk ajaldan gutarmaga derek, pelpelleýän bir kepderiniň serbazlaryň depesinde pyrlanyp ýörüşüne garaýardy.

Tötänden aýagynyň astyna sereden pereňli sag ädiginiň edil burnuna ýetip, çabalanyp ýatan çaga kepderijigi gördi. Ol gyzyl etenelikden ýaňy saýlanyp ugran, entek uçmaga ukypsyz, gaçmagyň ugruny hem bilmeýän ejiz jandardy. Eger-de kapral öňe tarap sähelçe hereket edäýen bolsa, çaga guş özünden ýüz esse agyr ädigiň astyna düşüp mynjyraýmalydy.

Blok wil adamlaryň depesinde pyrlanyp ýören kepderiniň näme üçin ajaldan gaçmaýandygynyň sebäbine şondan soň düşüniş galdy. Asmandaky ene kepderi öz dilinde adamlara bir zatlar diýýärdi, megerem, olara ýalbarýardy, megerem, bala-synyň halas edilmegini sorýardy. Emma wagşylyk döreden adamlar biçäre guşuň diline düşünmeýärdiler, düşünäýselerem, olaryň özünden ejiziň arzyny diňlejekleri belli däl di.

Pereňli çaga guşy eline aldy-da, baş-alty ädimlikde duran iki serbazyň birini öz ýanyna çagyrdy.

— Hol depäni görýänmi? — diýip, ol gamyşlygyny gutarýan ýerinden taýagatym ilerde göbek ýaly bolup çalaryp görünýän sor tümmege tarap elini salgady.

— Görýän, agabeg, görýän! — diýip, serbaz tabynlyk bilen jogap gaýtardy.

— Şujagazy şol depäniň üstünde goýup gaýt!

Aslynda-da bu ýere özünden ketdeleriň buýrugyny berjaý etdirmek üçin çagyrylan serbaz çaga guşy gysymyna aldy-da, görkezilen ýere tarap höküdikläp gitdi.

Blok wiliňem, serbazyňam eden hereketine olaryň özlelerinden gaýry üns berenem bolmady. Şondan soň adamlaryň depesinde janserek bolup, pellop ýören ene kepderi hem gözden ýitdi.

Ot adamlaryň duran ýerine golaýladygyça, gamyşlygyň içindäki galmagal hem güýjedi. Galmagal güýjedigiçe-de, tüpeň sesi ýygjamlady. Tüpeň sesi ýygjamladygyça-da, serbazlaryň, serheňleriň şady-horramlygy artdy. Blok wil olaryň bolşuna geň galdy. «Adamlar ýa bir-birlerini öldürip, ýa haýwanlary atyp, ýa-da tokaý otlap, öz edýän ýykgynçylygyna heşelle kakmaly. Geň zat!»

Bir garynlak serbaz bolsa golaý gelende atan towşanynyň guýrugyndan ebsitläp, ýokary göterip durşuna, öz mergenligi bilen ýoldaşlarynyň önünde magtanýardy.

Birdenem ýanýan gamyşlykdan atylp çykan äpet ýekegapan göni Blok wile tarap gaýtdy. Ara uzak bolmasa-da, pereňli ony synlamaga ýetişmedi. Ýöne onuň gözüne bolmasa, ýekegapanyň kebzesi tütäp gelyän ýalydy. Jany karkara gelip, gyssaga düşen wagşy haýwan gönelen ugrundan dönmedi. Onuň önünde durmak ajalyň önünde durmakdy. Şoňa göz ýetiren Blok wil sapaňasyny sermedi. Aljyraňňylykda sapaňa-da mahaly bilen gabyndan çykmady. Pereňli özüni ýitirdi. Oňa gaçyp gutulmaga-da maý ýokdy. Gorkana goşa göründimi ýa-da hakykatdanam, şeýlemidi — ýekegapanyň öňe somalyp duran iki sany gylyja meňzeyän egri dişi pereňliniň garnyna sokulyp, ony ýokaryk göteräýjek ýalydy.

Ahyr ýalaňaçlanan goşa nil pereň sapaňasy hem mahaly bilen atylmady. Blok wil sähel salymdan garnyna ot bolup guýuljak agyryny garşylamaga häzirlendi. Birdenem sapaňa gümpüldäp gitdi. Emma ok nyşanadan sowa geçene meňzedi — ýekegapanyň bady gowşamady.

Wagşy haýwan bilen Blok wiliň arasy dört-bäş ädime dirände, pereňliniň gözüniň önünde lowurdan başga bir ýiti diş — egri gylyç ajal bilen adamyň arasyna böwet boldy. Töwerekden ahy-waý eşidildi.

Endamyna başdan-aýak jan deri çykan Blok wil maňlaýyny tutup, aşak oturdy. Onuň görejine kaklyşan ähli zat: gara tüsse-de, tütäp duran jeňnelem, uzakdaky metjidiň diňi-de, asyl tutuş dünýä sandyraýardy. Ony ölümden halas et-

mäge ýetişen serbaz, entek jany çykman ýatan ýekegapanyň depesinden ýene bir-iki gezek gylyç saldy.

Haýdap gelen Gara sertip ýüzünden adam ruhy öçen pereňlini gop berip, yerinden turuzdy-da, näme üçindir, gülüp goýberdi.

— Indi saňa hiç mahal ölüm ýokdur, jenap!

Blokwiliň jogap gaýtarmaga dili aýlanmaýan ýalydy.

— Gaty gorkaýypsyn öýdýän?!

Pereňli bu gezek gepledi:

— «Gorkamok» diýsem, Hudaýyň önünde-de ýalan sözledigim bolar. Men ölüp direldim, general...

* * *

*«1860-njy ýylyň 19-njy iýulynda surnay-kerna-
ýyň owazy astynda biz Merwe girdik.»*

Blokwil

Surnay-kernaýyň dünýäni tutan owazy serbazlara az-kem göçgün berendir öýdäýmeseň, agyr goşunyň Merwe girmegi Horasandan gaýdylaly bári her günde edilen adaty hereketden känbir parhlanmady. İçinde yns-jyns ýok kendi garşylyksyz eýelemek, sazy hernäçe gaty çalsaňam, hakyky ýeňiş derejesine ýetirip bilmeyär ekeni. Galasyny ýa-da baş şäherini aldygynyňam tutuş ýurdy eýeledigiň bolmaýardy. Paýtagty eýelenenden soňam, ýurduň gutarnykly ýeňlişe sezewar edilmedik gezegi taryhda köp bolupdy. Ýeňiş nokadyny goýmak üçin ýeňilen tarap ýeňlenini ykrar etmelidi, ilat dyza çökerilmelidi. Oňa garamazdan, Gara sertibiň maslahaty bilen şazadanyň ýurduna ýollan çapary Merwiň alynmagy bilen diňe bir tekäniň däl, eýsem, tutuş türkmeniň özleriniň gol astyna geçendiginiň habaryny buşlamak üçin günorta tarap at goýdy.

Žorž Blokwil Maru-Şahu-Jahan, Marguş, Margiana, Merw, Marw diýen ýaly atlar bilen dünýä meşhur bolan şäher barada köp zat eşidipdi. Ol şäherde deňsiz-taýsyz kitaphanalaryň

bolandygyny, atlary äleme dolan alymlaryň, şahyrlaryň, akyl-darlaryň ýaşap geçendigini bilýärdi. Emma onuň kişi goşunynyň arasy bilen bu berkitmä gadam basmagy Merwiň gymmatynyň, ony eýelän goşunyň agramynyň gaçmagyna sebäp boldy. Hany ol belent-belent köşgi-eýwanly, köçebagly şäher?! Serbazlaryň görgi baryny göre-göre, hupbat baryny ýuwda-ýuwda, çöl-beýewan söke-söke eýeläni şäherem däl-di-de, heniz gurluşygy hem doly tamamlanmadyk gowşajyk berkitmedi.

Serbazlar bilen deň azap çekip, Merwe ýeten Blok wil asyrlary başyndan geçiren daş diwarly gala derek töwereğine çig kerpiçden hem saman-sypal garylan palçykdan haýat aýlanan berkitmä sataşdy. «Garşydaşlarynyň belanyň körügi hasap edýän şäheri şümükä? Isgenderiň düýbünü tutup, Nikatoryň gelşigine getiren, özüne ýanap Antiohia adyny dakan şäheri şu bolmalymy? Wagt bilen wagşylyk belent ymaratlary-da küle öwürýär — diýip, Blok wil içini geplet-di. — Adamlar wagta baha bermeyişleri ýaly, öz wagşylyklarynyň nämedigini hem bilenoklar. Diri adam mazarystana zyýarat edip ýörkä-de, özi ölmelidir öýtmeyär. Bu ýerde Çingiz hanyň atlylaram bolup-dylar. Olaram dabyrasyp ýörkäler, hiç mahal guma garylarys öýden däl-dirler.»

Blok wil özüni taryhyň tot-tozany siňen sahypalarynyň üstünde gezip ýören ýaly duýdy. Ol gözünü ýumanda, dabany topragy däl-de, kelleçanaklary, süňk-saňklary basgylap ýörendir öýtdi, aýallaryň, çaga-çugalaryň zenzelesi, gylyçlaryň şakyrdysy, toplaryň gümmürdisi gulagynda ýaňlandy. Ol gözünü açanda bolsa, bir mahal dünýäde iň gözəl şäherleriň biri bolan Maru-Şahu-Jahanyň gädik-gemrik harabalary peýda boldy. «Taryh diýilýän zat galam bilen däl-de, hökman gylyç bilen, ýykan-ýumranlyk bilen ýazylmalymyka? Ony näzenin zenanlaryň, sypaýy ýigitleriň hoş ýatlamalaryndan düzüp bolmaýarmyka?»

...Gara sertibiň ýanynyň baş-alty sany serbazy bilen gapdalyna gelip durmagy Blok wili geçmişden şu güne getirdi. Ol gözünü ýumanda taryhyň galagoply suratlaryna nazary

kaklyşan bolsa, gözünü açanda-da şu günün galagoplulygy göreçlerine dürtüldi. Gara sertibem taryhyň sahypasyny gan bilen ýazýanlaryň biridi. Geçmiş bilen şu gün duşuşanda, ikisi alyşdy ötägitdi.

Merwiň eýelenmegi bilen ýeňiş daragtynyň şirin miwesinden datdym hasaplaýan şadyýan sertip:

— Ýeri, jenap, näme beýle oýa batypsyň-la? — diýdi.

— Aý, oýa batan zadymam ýok, general. Goja Merwe aýlanyp göräýsemmikäm diýip durdum. Sizi bu meşhur kentde hoş gördük!

Pereňliniň soňky sözleri ýaňsylama bolsa-da, keypli sertibiň keypini has-da göçürdi. Ol Blokwiň egnine çalaja kakyp goýberdi.

— Bizem sizi bu ýerde hoş gördük!.. Eşidýäňmi?

— Eşidýän — diýensoňam Blokwil baş atdy.

Eşidilmeli zat ilerden gelyän surnay-kernay sesidi. Pereňli ozalam kän mahal bari gulagyny kamata getiren şol sesden gaçyp, bu ýere gelipdi.

— Menem Merwe aýlanyp göräýsem diýip, bärlik çykypdym.

— Ol-a hasam gowy, general!

Murgabyň dar paýapylyndan geçip, galanyň içine girenlerinde, palçyk eýläp duran birtopar serbaza gözi düşen Blokwil olaryň näme edýänleri bilen gyzyklandy.

— Ol meň buýrugym — diýip, Gara sertip öwünýän ýaly äheň bilen jogap gaýtardy. — Kerpiç üçin palçyk eýleýärler. Galanyň iki sany çykalgasyndan özgesini petiklejek.

— Türkmenler gaçyp giden bolsalar, çykalgalary ýapmagyň indi näme hajaty bar?

— Türkmenene ynam ederligi ýokdur, jenap. Olar möjek ýalydyr. Türkmen sagyňdan girer, soluňdan çykar. Nädip geleninem, nädip gideninem bilmän galarsyň.

Blokwil ýylgyrdy. Ol ýylgyryşyň Gara sertibiň aýdanlaryny tassyklaýan manysy bardy. Sebäbi ol türkmenleriň tilki sapalagyny atyp, düýnün özünde-de serbazlaryň üsti toply iki sany arabasyny ok-därisi bilen olja alandyklaryndan habarlydy.

Merw galasy berkitme hökmünde onçakly ygtybarly bolmasa-da, düýbi giňden tutulandy. Häzirem onuň içinde münlerçe gara öý bardy. Duşmanyň gelmeginiň sähel öň ýany teke hany Gowşut hanyň buýrugy bilen göçülende alnyp gidilen öýleriň tärimleriniň ýeri tegelek-tegelek oýuk bolup bildirip durdy. Blok wil türkmen öýüniň içini synlamak isledi. Gara sertip hem ol islegi goldady.

Blok wil sertibiň yzy bilen öýleriň birine girdi. Asly hem pukaranyň tünegidigi bildirip duran oraçanyň içinde pereňliniň gözi eglener ýaly zat ýokdy. Ýerliginde-de serenjamy-sepi ýetmedik, degerliräk goşy hem sypyrylyp gidilensoň, öý hasam çyplaň bolup görünýärdi.

Blok wil öýüň täriminden başlap, uk, tüýnük, tüýnükden sallanyp duran gödek ýüpe çenli garyşma-garyş synlady. Ony juda geň galdyran zat hem tüýnükden daňlan ýüpüň ujundaky tulum boldy. Ol öýden çykyp barýarka-da, yzyna gaňrylyp tulum a seredende, dulda ýatan degirmen daşyna büräp, tas ýykylypdy. Blok wil tärim e lini diräp zordan saklady. Onuň tärim e el dirän ýerinde-de çemçe torba asylygy duran eken. Torbada ýaga bişen, gum-gurum basan susagyň gödek sapy somalyp durdy.

Giden meýdany tutup ýatan galanyň ähli ýerine aýlanyp çykar ýaly däl di. Şonuň üçinem sertip bilen kapral ortadaky depäniň üstüne çykyp, töwerege ser salyp görmeli etdiler.

Depäniň üstünden galanyň içi oňat görünýärdi. Blok wil serdarlar, jarçylar şol tütme giň üstünden köpçüli ge ýüzlenýän bolsalar gerek diýip çak etdi.

Günüň ikindi bolmagy bilen gara öýleriň kölegeleri hem uzalyp, beýleki öýler bilen çaknyşýardy-da, giň meýdanda üýtgeşik bir surat emele getirýärdi. Serpigi ýapyk türkmen öýleriniň sansyz gümmez ýaly bolup oturyşy bu il bilen nätanys pereňlini haýran edýärdi. Gara sertip bolsa beýle görnüş bilen onçakly gyzyklanmaýan ýaly, elini başga tarapa salgap goýberdi.

— Şol adam bu mahal näme işleýäkä, jenap?

Gün şöhlesiniň arasy bilen ýer köwüp duran adama nazary kaklyşan pereňli:

— Biri çukur gazýan ýaly-la — diýdi.

— Özem türkmen bolmaly — diýip, Gara sertip, ozalam düşnüksizligi bilen gyzykly bolup görnen hereketi hasam täsin etdi. — Biziň adamlammyzyň o ýere baryp, çukur gazmagy haky ýok. Hiç kime beýle buýruk berlenok.

Belentlikden düşüp, ol ýere ýeten adamlar geň bir wakanyň üstünden bardylar. Otuz ýaş töweregindäki uzyn boýly, hortap türkmen gara dere batyp çukur gazýardy. Gazlyýan çukuryň gapdalynda-da diýseň owadan bir bedew süýnüp ýatyrdy.

Türkmen üç-dört ädim golaýyna gelen adamlary ýa-ha görmedi, ýa-da görse-de, üns bermedi. Ol öz işini dowam etdi. Gelenler esli salym dursalar-da, türkmen şol bir hereketini üýtgetmedi. Bolýan wakany haýran galyp synlap duran Blok-wil çukur gazýany akyly ýerinde däl adamdyr diýip çaklady. Onuň ölen aty gömmek üçin çukur gazýany düşnükliidi. Ýöne ähli jemendes, it-pişigine çenli göterilip giden galada, onda-da düşmanyň eline geçen howply galada ol adamyň täk özüniň galmagy welin düşnüksizdi. Beýle hereketi diňe janyndan geçen ýa-da akylyndan azaşan adam edip biljekdi.

Ýanyna gelnendigini aňdyrmak niýeti bilen Gara sertip çalaja ardynjyradý. Diňe şondan soň başyny sähel galdyran türkmen salam berdi. Emma ol ýanlary ýaragly baş-alty sany adamyň üstüne abanyp durmagyna garamazdan, gaçyp gitmäge-de meýillenmedi, edýän işini hem togtatmady.

Çukur gazýan türkmeniň bolşy Blok-wile türkmen öýünde gören geň zatларыndanam beter täsir etdi. Ol sertibiň ýanyndaky dilmaç serbazyň türkmenegine tizräk sowal bermegine garaşdy. Emma Gara sertip lal-jim bolup duransoň, dilmaç sesini çykarmady.

Işini boldum eden türkmen piliniň sapyna daýanyp, çukur-dan çykdy, iki gulakly guralyny ýere sanjyp, maňlaýynyň derini çaldy, iküç ädimlikde ýatan donuny alyp, çaňyny kakýşdyrды. Soňra ol atyň ýanyna bardy-da, onuň maňlaýyny sypady. Don atyň kellesine oralды, ýeňleri boýnundan daňyldy. Türkmen şol hereketleri edýänçä, töwerekdäkileriň ýüzüne-de garamady.

Emma iň soňunda welin, daşyna garanmaga mejbur boldy. Atyň maslygyny çukura tarap çekmekçi bolanda, onuň ýeke özi ejiz geldi. Ol töweregine seretse-de, sesini çykarmady.

Türkmeniň sözsüz medet sorayan nazarynyň manysyna düşünen Gara sertip nokerlerine ümledi. Haýdap baran üç sany serbaz aty çukura iteklemäge kömekleşdi.

Çykaran gumuny ýene çukura süren türkmen gaýtadan derini çalansoň, duranlara tarap seretdi.

— Indi gep sizden!

Onuň näme üçin beýle diýmegine Blok wil düşünişip bilmän galdy.

Gara sertip sowal bermän durup bilmedi.

— Sen näme üçin galany terk eden tekeler bilen geçmadyň, türkmen? Janyňdan irdiňmi? Biziň kimdigimizi bilýäňmi? Bala-çagaň ýokmudy?

Hälden bäre dyman türkmen çalt-çaltdan gepläp başlady.

— Siziň kimdigiňizem bilýän, janymdanam iremok, bala-çagamam bar. — Türkmen atyny gömen çukuryňa tarap elini salgady. — Şu sebäpli gidip bilmedim. Janawar keselledi. Men haýwança-da bolman namartladym. Ony taşlap ýöräberdim. Haýwan meniň yzymdan bir ejiz nazar aýlady welin... — Türkmeniň bokurdagy doldy. Ol esli salymlap gepläp bilmän, yz-yzyna ýuwdundy.

— Yzyňa gaýtdyňmy? — diýip, dilmaç Gara sertibiň aýdanyny türkmençä geçirdi.

— Hawa, namartlygyň ýaryndan gaýtmagam mertlik diýip, yzyna dolandym. Asyl aňyrylygyna ýöräýin diýsemem, aýagym ädilmän dur. Men ýigrimi altı ýaşymdan bäre Garaýel sebäpli ýaşap ýördüm. Garaýel bolmadyk bolsa, ýedi ýyl mundan ozal ölmelidim. Gürrüňsiz ölmelidim. Ol meni ölümden gutardy. Yzymdan kowan ajala ýetdirmän, alyp gaçdy ...Şonda-da men, iň soňunda, bigaýratladym. Öljek bolup ýatan aty taşlap gitdim. Adam käte haýwança-da bolanok-da.

— Maňlaýyndan atyp ötägitseň bolmadymy?

Garaýeliň eýesi ilki dilmaja, soňam Gara sertibe närazy nazar aýlady.

— Türkmen, zerur bolsa, özüni atyp mertlik edip biler. Ýöne atyny atyp, namartlyk edip bilmez.

Türkmeniň gaýtaran jogaby täsir etdimi, nämemi, esli dy-myp duran Gara sertip gödek sowal berdi:

— Indi biz seň özüňi ataýsak nätjek?

— Kysmatdyr, han aga.

— Sen bir haýwan sebäpli şu ýaşda ölmägerazy-da onda?

— Garaýel haýwan däl-di. Çyn bedewdi. Çyn bedewiň adamdan mert bolýandygyna özüm göz ýetirdim.

— Çagalaryňa nebsiň agyranokmy?

— Agyrsa nädeýin? Öz ilinde olaram ýykma-ýykylma yaşarlar-da.

— Biz seni aman goýup, tekeleriň arasyna goýbersek, nädersiň?

— Kysmatymdanamrazy bolardym, sizdenem.

— Biz tekeler bilen garpyşmaly bolsak, eline gylyç alarmyň ýa-da edilen ýagşylygy unutmazmyň?

— Edilen ýagşylygy unudaryn diýmen, ýöne elime gylyç almanam diýip bilmen.

— O nä beýle?

— Ýagşylygy unutmak namartlyk bolar, üste duşman gelende, gylyja ýapyşmazlygam mertlik bolmaz...

Günüň ýaşmagy bilen ses-sedasyz mazarystanlyga öwrülen gala Gara sertibiň dünýäsini daraltdy. Ol türkmeni hem ýany bilen alyp, yza dolanmaly etdi.

Kysmatyna kaýyl gelip, serbazlaryň önüne düşüp ugran türkmen yzyna gaňrylyp, ilkaşamyň ümüš-tamyşlygynda eýýäm gözden ýitip ugran gum üýşmegine iň soňky gezek nazar aýlady.

Ony synlan Blok wil çalaja baş ýaýkady: «Haýwany beýle derejede söýüp bilýän adamyň ýüregi neresse çaganyň ýüregindenem päk bolsa gerek...»

* * *

Ozal baglaşylan şertnama görä, Žorž Blok wil serbazlaryň türkmen topragynda geçirýän harby hereketlerine gatnaşmazlyga-da haklydy. Tä uruş gutaryança, ol özüni ok ýeterden

uzagrakda saklasa-da bolýardy. Emma ol gürrüňi edilyän dört sany türkmen ýesirini welin, ýakyndan synlamak isledi.

Ýewropanyň berk harby tertip-düzgünine endik eden hem her ätjek ädiminden, ujypsyzam bolsa, özüne ýokaýmagy ahmal garadan ägä bolmak isleyän pereňli türkmen ýesirlerini synlamak üçin Gara sertipden idin almaly diýen netijä geldi.

Blokwil sertibiň çadyryna tarap baryarka, Mürze Mämmet Kowam ed-Döwlä türkmenleriň nä sebäbe Gara sertip diýen lakam dakandyklary barada oýlandy. Ýerli ilatyň oňa şeýle lakam berendigini başda sertibiň özi oňa gürrüň beripdi. Ýöne dogabitdi agzy ýelliräk, özüni mahabatlandyrmagy halaýan sertip birtopar serkerdäniň içinden türkmenleriň ala-böle özüne şeýle baha bermeklerinden başgaça many çykarýardy. Üstesine-de, türkmenler oňa «Gara ganjyk», «Gara ýylan» ýa-da gaýry bir ynsanyň çekeräk durýan sypatlandyrmasyň yönkemän, «Gara sertip» diýipdirler. Mürze Mämmet Kowam ed-Döwläniň sertipdigem çyn, garaýagyz pyýadadygam hakykat. Şonuň özi-de Mürze Mämmediň beýleki generallardan gowulyga tarap tapawutlanýandygyna güwä geçmeýärmä näme? Yogsam, iň bolmanda, duşmanyň-a saňa özüňe mynasyp däl hem bolsa, ýigrenji lakam dakmaga döwtalap bolardy ahyryn.

Emma Blokwiliň çak etmegine görä, bu ýerdäki hakykat Mürze Mämmediň öz baha kesişinden başgaça bolmaly ýaly. Halk lakam dakanda ýalňyşmaýar. Halkyň dakýan lakamy adamyň içki ýa-da daşky dünýäsi bilen hökmany suratda bap gelyär. Şeýle bolsa, ol meselede ýalňyşan türkmenler öz balaçagasyňy gymmaga gelen duşmanyna onuň öz göwnünden turýan lakam dakaýmalymy?

Soňky üç-dört aýyň dowamynda Mürze Mämmet Kowam ed-Döwläni birneme tanamaga ýetişen Blokwil onuň öz ilinde, öz hökümdaryna-da ikilik, garalyk eden gezegine telim sapar gabat geldi. Şonuň üçinem türkmenleriň oňa lakam dakmakda ýalňyşandyklaryna pereňlide münkürlük döremedi. «Gara» diýen söz, köplenç halatda, gowulygy aňlatmaýar ahyryn!»

Gara sertibiň çadyryna golaýlan Blok wil aýak çekmeli boldy. Içerden gelyän gülki, galmagal sertibiň sary çadyryny asmana göteräýjek bolýardy. Çadyrdakylaryň gyzyşan gürrüniň arasyny bölmek islemese-de, daşarda öý diňleýän ýaly bolup durmagy özüne uslyp görmedik Blok wil içerik girmeli etdi. Ol çagyrylman geleni üçin sertipden ötünç sorady hemem islegini beýan etdi.

Pereňliniň haýyşyny diňlän öý eýesi, yzyndanam onuň ýanyndaky üç adam ýañadandan, ýöne bu gezek öňkülerindenem has gaty gülmäge başladylar.

Gözlerini ýaşardyp gülyänlere ýasama ýylgyryp sereden kapral aňk-taňk boldy.

— Göwnüňe alaýmagyn, jenap! — diýip, Gara sertip gülkiniň arasy bilen myhmanynyň göwnüni awlamak isledi. — Senem biziň gülyän zadymyzyň gürrüni etdiň. Şoň üçin biz ýañadandan gülmeli bolýas.

Blok wil çadyrdakylar bilen hoşlaşyp, çykyp gaýtdy. Ol gelyärkä-de, ýaňky tükeniksiz gülki hem düşnüksiz gürrüň zerarly ýene Gara sertip barada oýlanmaga mejbur boldy. «Adamyň durmuşdaky eýeleýän orny bilen paýhas derejesi deňeçerräk berilmedik bolsa, netije hökman birtaraplaýyn bolýar ekeni. Uly çaknyşyga girmeli serdarlaryň goşunyň ykbaly hakda oýlanman, bolgusyz zatlar sebäpli tä synçgylawugy tutýança gülmeleri nähili gülkünç. Aý, gülki bilen aglamaga tutaryk bolýan zat her ilde başga-başgadyr-da». Blok wil oýlandygyça, ýaňky gülyänleriň garşydaşlarynyň nähili adamdyklaryny bilmäge höwesi artdy.

* * *

Ýesir düşen türkmenleri urman-sökmän gynaýardylar. Olary diňe öldürmäge rugsat berilmeyärdi. Ölümden bärki görgüniň nähili aýylganjy bar bolsa, ýesirleriň başyndady. Olary öldürmeýänleriniň sebäbi bolsa, Merwe girileli bari ogurlanyp äkidilen garawullar bilen iki gün mundan ozal bolan kiçeňräk darkaşda ýitenleri hasap etseň, türkmenleriň

elinde ýüze golaý ýesir serbaz bardy. Ahyrsoňy iki tarapyňam ýesirleriniň çalşylmagy ahmaldy.

Ýesir düşen dört türkmeniň diridikleri-de ýagdaýlydy. Olaryň dördüsini-de bir-birine mäkäm daňyp, Murgabyň edil kenaryndaky şor tümmeginiň üstünde oturdylar. Ýüzleri Güne ýanyp gap-gara bolan takyrkelle türkmenleri bir-birinden tapawutlandyrrar ýaly hem dälidi. Bolsa-da, olaryň biriniň ýaşynyň gaýdyşandygyny, iki sanysynyň otuzy töwerekländigini seljermek bolýardy. Dördünji ýesir on alty-on ýedi ýaşlaryndaky ýigdekçedi. Yssy hem edibilenini edýärdi. Otly epgekden ýaňa ýesirleriň ýüzi, boýun hamlary gotur açan ýalydy.

Şor tümmeginiň ýanyna gelip duran üýtgeşik adam ýaşuly ýesiriň ünsüni çekdi.

— Serbazlaň arasynda ylmyň aňrybaşyna çykan bir pereňli bar diýýädiler welin, şu adam şol bolsa gerek.

— Ylmyň çür-depesine çykan adamyň täk özüni janpenasyz-zatsyz meýdana goýbererler öýtdüňmi?

— Özem ylmyň aňyrsyna çykan bolsa, hökman yetmiş iki dil bilmelidir — diýip, ýesirleriň biri welilik etdi.

— Aý, oň bolup durşy-ha dile düşüňän adama meňzänok — diýip, ýene biri Blokwide öz bahasyny berdi.

Ýaşuly özüniňkini mamla etjek boldy.

— Ony biljek bolsaňyz, bir zat diýip göräýiň! Yetmiş iki dil bilýän bolsa, haýsy dilde gepleseňem, mana düşüner.

— Heý, yetmiş iki sany hem dil bolarmaýt? Gajar diýersiň, özbek diýersiň, gazak diýersiň-de, baş-alta ýetersiň welin, dil gutaraýar-da. Yetmiş iki dili nireden aljak?

— Bir zat soraýsaňyzlaň!

Sowal bermeli ýesir Blokwide seredip:

— Eý, sary adam, seň adyň näme bolar? — diýdi.

Özüne bir zat diýlenini aňan Blokwi ýylgyrды, ýöne sesini çykarmady.

— Türkmençe-hä bilmeýär ekeni. Hany, parsça-da bir zat diý.

— Eý, sary adam, ob, ob!

Ýene ýylgyran Blokwil, tanyş söze düşüňip, derýa tarap elini salgady.

— Ob! Ob!

— Gördüňizmi? «Ob» diýildi welin gozganyberdi. Serbazlardan ekenilaýt!

— Gozgansa-da, şu adam olara-ha meňzänok.

— Aý, olaňam türkmeniň saryk, ärsary diýen ýaly, ýomut diýen ýaly taýpalarynyň birinden bolsa näbilýän?

— Bu nä bize beýle siňe-siňe seredip durka, walla?

— Tanajak bolýandyr!

Dogrudanam, Blokwiň ýesirlere dikanlap seredip durşy geňdi. Ýesirler ol adamyň özleriniň daş sypatyny ýörite synlamaga gelendiginden bihabardylar. Bendilere esli salym ser salan Blokwil: «Antropologlar türkmenler mongolpisint bolmaly diýjek bolýarlar welin, bular-a beýle däl ýaly — diýip içini geplettdi. — Şu dört türkmen kelleçanagynyň gurluşy bilenem, ýüzleriniň tegelek dældigi bilenem mongolpisinde däl-de, ýewropapisinde çalyň edýär...»

Günorta tarapdan peýda bolan iki sany serbaz bir agyr zady süýräp, bärligine gaýtdy. Getirilýän üç gün mundan ozal ele düşüp, öldürilen türkmeniň jesedidi. Serbazlar jesedi ýeliň ýesirlere öwürýän tarapyna getirip taşladylar.

Jesetden şeýle bir agyr ys gopýardy welin, diýip-aýdar ýaly däl. Beýle ýagdaý ýesirleriň ozalam kyn gününüň üstüne urna boldy. Suwsuzlygam birbada unudyldy diýen ýaly. Jokrama yssyda çişip, porsan jeset daş-töwerekde dem alar ýaly etmedi.

Heniz ömründe jeset görmedik ýaş ýigidiň sesi naýynjar çykdy.

— Kertik aga, meň ýüregim bir hili bolýar.

«Ýüregi bir hili» bolýan oglanyň derdine em etmäge ýasuly ýesirde-de hiç hili çäre ýokdy. Ýöne ol:

— Inim, sen erkek adam ahyryn! — diýip, birneme gyjalyatly sözler bilen ýigdekçäni köşeşdirmek isledi.

Petiş howada çöp başy gymyldamasa-da, serbazlar şemal öwüşýän tarap hasaplap, jesedi birneme günbatara süýşürdiler. Ol hem ýigdekçäniň gabat garşysyna düşdi.

Ýesiriň urlandygy, gynalandygy jesetden bildirip durdy. Goparylan çep gaşynyň gan öýüp hoňkaryp duran ýeri gözün üstünden goýlan ýene bir aýylganç göz ýaly bolup durdy. Köwlelip ýatan, içi bireýýäm gurap giden agyzdan dalaga meňzäp, gögerip giden gorkunç dil çykyp ýatyrdy. Iç-daşynyň gany doňan hem çişen töňňeli burun jesediň ýüzüni aýylganç bir zada öwürýärdi. Niredendir bir ýerden ysyn yzyny yzarlap gelen iki sany ullakan ýaşyl siňek jesediň maňlaýyna gondy. Olar ganjaryp duran maňlaýyň üstünde biri-beýlekisini itekläp, keýp çekdiler, gezek-gezegine ýokary galyp, ýene aşak indiler.

Jesedi getiren serbazlar gidibermekçi bolanlarynda, Blok-wil öz golastyndaky esgere ýüzlenýän ýaly bolup, batly gygyrды.

— Saklanyň!

Aýak çeken serbazlar habara garaşdylar.

— Jesedi bu ýerden aýryň!

Geplän serbaz buýruk berene däl-de, jesede seretdi.

— Aýyrmaga hakymyz ýok, agabeg.

— O niçik hakyňyz ýokmuş? Siz o jesedi getirmäge hakly-da, aňyrrakda goýmaga haksyzmy?

— Buýruk buýruk-da, agabeg.

— Beýle buýrugy kim berdi size?

— Şahsewentli münbaşy Hurşyt han. Özem edil şeýdip goýmagy buýurdy.

Blok-wil söz diýmedi.

— Şahsewentli Hurşyt hana-da uly sertip şeýtmegi buýrupdyr — diýip, ikinji serbaz hem aýdylanyň üstüni ýetirdi.

Serbazyň «uly sertip» diýýäni Gara sertipdi. Blok-wil ýöwsellemedi, öz diýenini gögertmeli etdi:

— Eger özüňizem şol jesediň ýanynda gyşarmak isleme-seňiz, aýdylany ediň!

Ýagdaýyň geň dældigine düşünen serbazlar buýrugy berjaý etmeli boldular.

*«...Türkmenler näçe gayduwsyzam bolsalar,
gündiz ugry kân göze görünmeýärdiler. Gije düşdügi
welin, kirpigi çalşan garawullaryň kellesini kesip,
ýarag baryny ogurlap gidýärdiler.»*

Blokwil

Blokwil öz düşen günü, ertirki ykbalynyň näme sowgat getirjekdigi hakda oýlana-oýlana, gaty giç uklanam bolsa, adaty turýan mahalyndanam ir oýandy, çadyryň içi onçakly kapas bolmasa-da, dymyk howa depesinden basýan ýaly, daş çykaýanyň kem görmedi. Ol eňsini goýberensoň, iki ädim ätdi-de, ayak çekdi. Öz öýünde ir säherde daşaryk garanda, gözüne dolýan belent ymaratlara derek keşbini beýan etmek çetin dünýä göründi. Onuň pikirine görä, eýeleri parahat ýaşap ýören mahalynda-da ýewropalynyň nazary eglenäýjek zat baryndan ýogy ýakyn Gündogaryň bu nokadynda göwün galkynarlyk, göz eglenerlik görnüşi bolmaly däl ýalydy. Goja dünýäni ýigdelip görkezýän tomus säheriniňem bu tebigata täsiri yetmeýän bolarly. Blokwiliň bu ýerde her gören närsesini Pereňistanyň şoňa meňzeşräk närsesi bilen deňeşdirmäge endik eden nazaryna görä-hä, tapawut ýer bilen gök ýalydy. Ýowuz tebigatynyň ýalynly howasy bu ýeriň agaçlarynyň zandý yaşyl bolmaly ýapraklarynyňam reňkini üýtgedipdi, olara ýanan topragyň küljümek möhürini basypdy. Her hal, bu ýerde-de adamlar ýaşaýardylar. Bu ýerde-de Gün dogýardy, Gün yaşýardy. Blokwil bu günki başlanan säheriň 1860-njy ýylyň 28-nji iýulydygy barada oýlandy, alysdan galan ata Watanyňyň terk edeni bari köp ýyl geçen ýaly bolup duýuldy. Serbazlaryň türkmen kendi Merwi däre ýakman, ok atman basyp aldyk hasap edenlerine-de şu gün dokuz gün bolýardy. Şol dokuz günün üç günü ýeňiş dabarasynyň ýelgini bilen duýdansyzrak geçenem bolsa, beýleki günler Blokwile juda giç ýaşyp, sagat adatdakysyndan haýal işleýän ýaly bolup duýuldy.

Türkmenleriň her gijeki bölek-büçekleýin çozuşyndan çekinlip, münlerçe atyň, eşegiň hem beýleki mallaryň şä-

heriň çägindeň çykarylman saklanmagy, gaýry aladasy hem bolmansoň, tapdygyndan gije-gündiz iýip-içip ýatan ýigrimi müňdenem gowrak goşunyň hajatynyňam gabat gelen ýerde pytrap ýatmagy netijesinde iýulyň petiş yssysynda ýerden göterilýän dymyljak ys adamlaryň dem almagyny agyrlaşdyrýardy.

Gara sertibiň buýrugy bilen şemal ugrundan gelyän ys-kokdan birneme daşlaşmak üçin serkerdeleriň çadyrlary Merwiň günbatarynda Garaahmet obasyna gidýän ýoluň gyrasynda dikilipdi. Blokwiň çadyry hem olaryň golaýyndady. Birneme daşlaşylsa-da, porsap ýatan kendiň howasynyň täsiri ol ýere-de ýetýärdi. Beýle ýagdaý Ýewropanyň arassalygy bilen öwrenişen Blokwi örän ýokuş degýärdi, käte bolsa bu ýere gaýtmaga döwtalap bolany üçin öz-özünü-de kötekleyärdi.

Häzir älemi synlap duran pereňli başga zat hakda-da pikir edýär. Maşatdan çykylyp gaýdylaly bäri, her gezek başga bir görnüşde gaýtalanýan düşnüksizlik henizem dowam edýär. Blokwi serkerdeleriň özlerini alyp baryşlaryna akyl ýetirip bilmeýär. Olaryň Merw topragyna gadam basanlaryna-da bir aý töweregi bolup ýör. Emma agyr sülsadyň kethudalary henize çenli hem boş şäheri eýelänleri bilen kanagatlanyp ýörler. Olar ne-hä şäheri taşlap yza çekilýärler, ne-de şäheri taşlap gidenleriň üstüne hüjüme geçýärler. Gaýtam, günsaýy dogumlanýan türkmenleriň özleri garşydaşlarynyň üstüne häli-şindi çozuş edýärler. Hut öňňin öylän bolan çaknyşygy-da şähre assyryn golaýlan türkmenler başladylar. Çaknyşyk türkmenleriň peýdasyna gutardy. Ýitirilen serbazlarynyň sany otuza golaýlady. Blokwiň baha bermegine görä, wagt türkmenleriň peýdasyna işleýär. Yssy howa-da, aýak astyndaky gyzgyn topragam türkmenleriň bähbidine. Beýle ýagdaý uzak dowam ediberse, ýeňşiň Hemze Mürzäniň tarapynda galjagy-da belli däl. Ýörişiň soňky nokadynyň goýulmaly günü-de barha aňryk süýşjek. Tekeleri boýun egdirmäge gelenler garşydaşlaryny tizräk boýun egdiräýmeseler, aňyrda gys hem alysda däl. Gysyň düşmegi bilen bolsa, azyk-owkat mesele-

si-de, mal-garanyň ot-iým meselesi-de şu mahalkysyndan agyrlaşmaly bolar.

Fransuz goşunyň kapralynyň harby adam hökmünde çak edişine görä, tekeleriň Garaýaba çekilmekleriniň garsydaşlary üçin bähbit boljagy-da belli däl. Beýle yza çekilmeden soň, yza çekileniň söweşde rüstem gelen gezeginiň-de taryhda köp bolandygyndan Blokwil habarly. Hut häzirem ol türkmenleriň yza çekilmegi barada oýlananda, öz ildeşi Napoleon Bonapartyň rus goşunlarynyň söweşsiz taşlap giden baş şäherini eýelänini, soňam gutarnykly ýeňilendigini ýatlamağa mejbur bolýar. Ol waka elli ýyl mundan ozal bolupdy ahyryn. Kim bilýär, belki, Gara sertibiň göwnüýetmezçilik bilen gürrüňini edýän Gowşut hany ruslaryň Kutuzowy ýaly duşmana al salmak hakda oýlanyp ýörendir, belkem, ol bu toprak üçin hakyky serkerdedir. Taryhy wakalar, taryhy şahslar gaýtalanyp durýar ahyryn...

Säher oýlanmasyndan aýňalyp, uzak gözyetime ýene bir gezek nazar salan Blokwil agyr goşunyň hem oýanyp ugrandygyny duýdy. Onda-munda peýda bolan tüsse, egrem-bugram ýoda ýaly bolup, säheriň parahat howasyny bölüp, asmana göterildi. Bolsa-da, goşunyň agramly bölegi entek ukudady, Blokwiň gözüniň kesýän çadyrlarynyň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk ýok. Goşun aýak üstünde bolsa, hökman bildirmelidi. Çünki barjamlyraklarynyň bolaýmasa, serbazlaryň esasy böleginiň üstüni çadyra derek Merwiň belent asmany örtýär. Olar goş-golamlaryny ýorgan-düşege öwürüp, çem gelen ýerde, ýalazy meýdanda ýatmaly bolýardylar. Irden başga aladasy ýok, ertir namazyny okamayan serbazlar kebzesini Gün gyzdyrýança ýerindenem turjak bolmaýarlar. Merw galasy eýelenenden soň-a olara azar berýänem ýok.

Ähli borjy yerleri karta geçirmek bolan Blokwil eýýäm töwerege belet bolubam ugrapdy. Ol entek üstünden geçip, öz gözi bilen görmedik obalarynyňam köpüsiniň nirede ýerleşýändigindenem az-kem habarly. Merwden ilerki oba Soltanyz diýilýär. Semendikden bir farsah bärlik geçseň, derýany

gujaklap oturan gür bagly oba bar. Oňa Gojugyň bagy diýilýär. Ony käte Çogdy diýen at bilenem bulaşdyrýarlar. Emma Çogdy ondan gündogarrakda. Gojugyň bagyndan ilerde Hojaýap obasy ýerleşýär. Mülkbükri, Mülkbagşy, Gökje, Goňur... Burkaz obasy bilen Gökjäniň arasyňy Murgap derýasy kesip geçýär. Ondan günbatarda Egrigüzer, Peşanaly, Akybaý... Tekeleriň Merw galasyndan çykyp baran Garaýap diýilýän berkitmesi hem şol töwereklerde bolmaly. Ilat Garaýaba Gulaklygala-da diýýämişin. Onuňam öz gyzykly taryhy bar. Blok-wil entek ol ýerleriň köpüsini görenok. Ýöne ol dilmaçlardan, ýesirlerden, bilýän adamlardan sorag-ideg etmäge hiç ýaltanmaýar. Hatda ol serkerdeleriň bilmeyän ýer-ýurt atlaryny-da bilýär. Onuň alan maglumatyna görä, Burkaz mülki bilen Ýary Gökje mülküniň arasyndan öwrüm edýän Murgabyň sag kenarynda Merw tekeleriniň kethudasy Gowşut hanyň öýi bolmaly. Gowşut han diýilýän serkerdä türkmenleriň örän uly sarpa goýýandyklaryndanam Blok-wil habarly...

Birdenem säheriň ümsümligi bozulyp, Soltanyzyň günbataryndan bir tozan peýda boldy. Ara açygrak bolansoň, turan tozanyň sebäbi entek düşnüksizdi. Ýöne onuň dört sany atlynyň tozanydygyny Blok-wil aňsyrdy. Heniz ukudan oňly açylmadyk serbazlaryň bu mahal at çapyşmajaklary, awa-şikäre çykmaýaklary bellidi. Sebäp ýok ýerinden atlary beýle gyssamagyň bolsa geregi ýokdy. Ol örän syrly tozandy.

Kän mahal geçmänkä-de, zowwam uzyn zolagy tutup ýatan serbazlaryň ileri çetinde galmagal gopdy. Ýarym ukuly serbazlar basga düşdi. Şol ýagdaýdan hem dört atlynyň birneme golaýlamagyndan many alan Blok-wil säher «myhmanlarynyň» gara kelläni etege salyp gelen türkmenlerdigine göz ýetirdi.

Atlylar golaý geldikleriçe, goh-galmagal, ahy-waý Blok-wiliň gulagyna aýyl-saýyl eşidilip başlady. Bir seretseň, goşunyň içine ýyldyrym giren ýaly bolup gelyän dört atlynyň ugry serkerdeleriň çadyryna tarapdy. Ukudan ýaňy açylyp başlan serbazlar bu geň wakanyň syry öz-özünden açylýança tagapyl edýän ýaly, aňk-taňk bolup durana meňzeýärdiler.

Blokwil düýşde görüňän ýaly bolup, indi has golaýa gelen dört atla tomaşagär bolup syn etdi. Ol öz gözi bilen görýän ahwalatyna-da ynanmak islemedi. Ynanar ýaly hem däl. Elleriň ýetişdiginden saga-şepe egri gylyç aýlaýan dört atly aňk bolan sülsadyň arasyndan gaýtawul görmän diýen ýaly geçip gelyärdi. Serbazlaryň käbiriniň oýna tomaşa edýän ýaly baş yrap durşy Blokwile ömründe ilkinji gezek Merw topraгында gabat gelen jöwen diýilýän çal kelleli ösümligi ýatlatdy. Dogrudanam, özboluşly başgaplary jöweniň başyna çalyň edýän serbazlar bu mahal eli ýarag tutmaly janly adamlara däl-de, şemal haýsy tarapa yrasa, şol tarapa-da gyşaraýýan ösümlige meňzeýärdiler. Olar kimi ýykyp, kimsäni ýaralap gelyän duşmana gaýtawul bermelidirem öýtmän, jadylanan ýaly, ölümiň ýolundan geçmek bilen bolýardylar. Serbazlar bu wakanyň düýşdigi bilen hakykatdygyny parhlandyryňçalar, atlylar deňinden geçip gidýärdiler. Gynyndan çykan gylyçlary howada galgap, deňinden geçip gidenleriň yzyndan boş haýbat bolup atylyp galýardy. Daş-töweregi diňe özli-özleri gurşap alanson, serbazlar duşmana ok hem atyp bilmeyärdiler. Ýöne beýle ýagdaý uzaga çekmedi. Özlerini dürsän serbazlar iki türkmeni derrew atdan agdardylar.

Çadyrynyň ýanynda durup, hakykata sygmajak bu täsin wakany synlaýan Blokwil hyrçyny dişläp, başyny ýaýkamaga mejbur boldy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl türkmenleriň gaýduwsyz batyrlygyna guwandy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl serbazlaryň nalajedeyinligine haýpy geldi. Birdenem ol haçan geleni näbelli Gara sertibiň öz ýanynda durandygyny gördi.

— Sabaňyz haýyr bolsun, merhemetli sertip!

Sertipden mahaly bilen jogap bolmany üçin aýdylan sözler ýene gaýtalandy. Bu gezek sertip:

— Sen ýaňsylaýaňmy, jenap? — diýdi. — Ýa-da...

— Sabany haýyrlamakdan ýaňsylama bolarmy, jenap?

Beýik Alla siziň sabaňyzy haýyr etsin!

Gara sertip ilerik, düşnüksiz wakanyň gopýan ýerine seredip durka, özi bilen gepleşýän ýaly hümrüdedi.

— Beýik Alla sabamyzy haýyr edýän bolsa, sabamyzyň depesinde beýle topalaň turzarmydy? O tomaşa bir ser sal ahyrn!

Blokwil sertibe tarap seretmän gepledi.

— Siz ony tomaşa hasap edýäňizmi?

Gara sertip säher howasyny zor bilen içine çekdi.

— Tomaşa kemi-hä ýok welin... Muny men Allanyň bizi iki eli bilen tutdugy hasap edýän.

— Bu waka Allanyň näme dahyly bar?

Sertip gürründeşine alarylyp seretdi.

— Sen musulman däl-dä, jenap. Ýogsam, Allanyň dahyly bolmasa, munça goşunyň içine dört sany atlynyň girip bilmeje-gi barada oýlanardyň ahyrn. Päli azyp giräýende-de, münläp gylyç dört gylyjy ikinji gezek aýlanmaz ýaly ederdi-dä.

— Bu uly syýasat hem harby hile, general.

— O nähili syýasatmyş? Dört sany sähnäni ajalyň üstüne ibermekden syýasat bolýamyşmy? Item küşgürseň, şiriň üstüne-de topulýar ahyrn.

— Iti özünden münň esse güýçli ýyrtyjynyň üstüne küşgürmegi başarmagam inçe syýasat, jenap.

Gara sertip elini silkip goýberdi.

— Aý, jenap, it itdir-dä. Nirä üýr diýseň, şo tarapa-da üýrer. Ol üýrmek üçin ýaradylan jandar-a.

— Ýok, jenap, beýle däl. Item öz tanşyna, dostuna üýrme-ýärem, topulmaýaram.

Gara sertip aýdylan barada oýlanýana meňzäp dymdy. Şol mahalam galan iki atlynyň inň yzdan barýany boýnuna ýüp salnyp çekilen ýaly bolup, atynyň sagrysynyň üsti bilen yza agdaryldy.

— Ana, gördünmi itiň nädilyändigini! — Gara sertip gyzykly oýna tomaşa edýän çaga ýaly bolup şatlandy. — Ony derrew düýt-müýt ederler.

Gaýtarjak jogabynyň sertibiň göwnünden turmajakdygyny öňünden bilse-de, Blokwil dilini dişlemedi.

— Yöne ol düýt-müýt bolmanka, köp serbazyň tenine agyz salmaga ýetişen bolsa gerek.

Sertip hakykatdan daşlaşman gepledi.

— Dürse dürs diýmeli. Ol aýdanyň dürs, jenap.

Blokwil bu gezek sertibiň göwnüni görtermek isledi.

— Hakyky general şeýle-de bolmaly-da. Söweş hakykatyny, eger ol ýakymсызам bolsa, gizlemän boýun alýan generala mydama ýeňiş ýaran bolar.

Gara sertibiň bolýan işiň garşysyna gopmaga derek gep otaryp durşy hem dört türkmeniň agyr goşunyň içinde çarpurup ýörşi ýaly düşnüksizdi. Blokwilem oňa haýrandy.

Az-kem özüni dürsän Gara sertip birden gozgalaň tapdy. Aňyrrakda duran serbazlaryna görkezme berip gygyrdy. Şonuň netijesinde-de, şazadanyň töwereginde bolýan saýlantgy serbazlardan on-on iki sanysyny entek diri galan üç atlynyň garşysyna çykarmaly etdiler. Ýöne saýlantgylaram üç atlynyň özlari bu ýerden urup çykaýmasalar, hiç zat edip biljek däldiler. Çünki üç atly bilen baş çadyr aralykda telim müň serbaz bardy. Üsti-üstüne ýatan haltalaryň, goşlaryň, suw meşikleriň, düýeleriň, gatyrlaryň, mal otlarynyň, odunlaryň üstünden geçip, duşmana tiz golaýlamak mümkin däldi. Üç atly bolsa garaşylýanyňyň öňünden aňan ýaly, baş çadyrly tarap sürmän, jylawy çepe çekdi. Şol pursadam Blokwil olary az-kem synlamaga ýetişdi. Ol omzundan ak köpük çykaryp, öňe okdurylýan owadan atlara, kellesi ak ýaglyk bilen daňylan üç gahrymanyň hereketine haýran galdy.

Assa basyp çadyryndan çykan Hemze Mürzä gözi düşen Gara sertibiň injikleri sandyrady.

— Sabaňyz haýyr, merhemetli şazada! — diýende, onuň inçelen sesi-de özüniňki däl ýaly bolup çykdy.

Goşunyň içine bir galagoplugyň aralaşandygyny aňan şazada:

— Bu ne ahwalat, sertip? — diýdi.

Şazadadan sowal bolan badyna dogry hem derrew jogap gaýtarmaly bolsa-da, sertip dymdy.

Nasreddin şadan başganyň öňünde bir sowaly iki gezek gaýtalamagy halamaýan Hemze Mürze öz endiginden çykarmaly boldy.

— Bu nä boluş? Bu nä ahwalat?

Gaytarjak jogabyndan öňünden gorkan Gara sertip ýaýdandy, ellerini owkalaşdyrdy.

— Garawullar gaflat ukusynda galansoň... üç-dört sany türkmen...

Köpi gören Hemze Mürzäni alada goýan zat onmy ýa-da on başmi serbazyň wepat bolmagy, onmy ýa-da on baş serbazyň ýaralanmagy däl-di-de, çagyrylman gelen myhmanlaryň töre geçmekleridi. Beýle ýagdaý şazada üçinem biabraýçylykdy.

Gara sertip şazadanyň sowalyna doly jogap gaýtaryp bilmän, kösenip durka dörän ýagdaý oňa kömege geldi. Ýol salan ugurlaryna gidiberseler, ýene az wagtdan goşunyň arasyndan saýlanmaly türkmenleriň ýene birini atdan agdardylar. Häzirlikçe aman galan dördünji türkmen atynyň jylawyny sülsadyň daş tarapyna çekdi. Ýöne onuň diri sypany, sypmany belli bolman galdy.

— Ana, türkmen elden gitdi! — diýip, töwerekdäkileriň öz gözleri bilen görüp duran wakasyny olara habar bermek bilen Gara sertip öz-özünü gelşiksiz ýagdaýa saldy. — Kowuň zyzyndan!

Hemze Mürzäniň emay bilen ýokary galan eli Gara serti-biň beren buýrugynyň aýdylan badyna güýjüni gaçyrandygyny tassyklady.

— Syrtyňa depip durka gapjap bilmedigiňi gaçandan soň tutaryn öýtdüňmi? Tutdurjak duşman geçmaz.

...Hemze Mürze juda bir zeruryýetlik bolaýmasa, başly-barat bolup ýatan goşunyň içinde hiç mahal görünmeýärdi. Bu gezek bolsa, duşmanyň akyla sygmajak iş edip gideni sebäpli bolsa gerek, ol ertirlik naharyny iýmegi hem soňa goýup, belentlikden aşak indi. Ýör diýilmese-de, töwerekde duranlaryň hemmesi hem şazadanyň zyzyndan ýöredi.

Şu mahala çenli serbazlaryň ähli hereketini sypdyrman diýen ýaly synlap gelen Blok wilde bular ýaly ýagdaýda şazadanyňam özüni nähili alyp barşyny görmek höwesini döredi.

Atdan agan üç türkmeniň ikisiniň eýýäm başynyň alnandygyny Hemze Mürzä habar berdiler. Diri galan türkmen hem kyrk ýaş töwereklerindäki, saryýagyzydan berdaşly adamdy. Ol öň aýagynyň biri döwlüp, urnup ýatan atynyň ýanyna hiç kimi eltmejek bolýan ýaly, elindäki egri gyljyyny bulaýlaýardy.

Ajalyň üstüne öz aýagy bilen gelip, eden hereketiniň soňunyň ölüm bilen gutarmagynyň ahmaldygy görnüp durkanda, henizem münläp duşmanyň önünde gylyç bulaýlap durşy ony Blokwise erteki gahrymany ýaly edip görkezdi.

Serbazlar bu ýagdaýa düşen türkmeni derrewem guş üten ýaly ütübem biljekdiler. Ýöne münbaşylaryň biri ony diri ele salmagy buýrupdy.

Şazadanyň hut özüniň, onda-da iň ýakyn serkerdesini hem ýanyna alyp, bu ýere gelmegi türkmeniň daşyna aýlanan serbazlara täzeden güýç berlen ýaly etdi. Olar gaýtadan hüjüme geçdiler. Hüjüm uzaga çekmedi. Türkmen bilen hut özi gürleşmek islän Hemze Mürze «Saklanyň!» diýen ýşarat etdi.

Juda ýadaw hem galagoply görünýän türkmen sojap-sojap dem alyp durşuna gylyjynyň ujuny ýere diredi, bir eli bilen maňlaýynyň derini syrды. «Derlärçe işem etdiň!» diýip, Blokwi içini gepletди.

Türkmeniň sag gulagynyň gapdalyndan al gan syrygyp, berdaşly boýnunyň ýüzi bilen aşak gaýdýardy.

Hemze Mürze bilen hümrdeşenden soň, Gara sertip türkmenе ýüzlendi.

- Adyň näme?
- Maňa Artyk ärsary diýerler.
- Ýagty jahanda ýaşasyň gelýämi?
- Ýaşasym gelensoň, ata çykdy-da...

Hemze Mürze matlabyny üýtgetди. Ol «Özüňiz nätseňiz şeydiň» diýýän ýaly, hiç kime hiç hili buýruk hem bermän, yzy-na aýlandy. Blokwi onuň bu ýere näme üçin gelendiginiň, bu ýerden näme üçin gidendiginiň manysyna düşünmän galdy. Şol pursat Gara sertibiň kellesine türkmeni ata süýredip öldürmeli diýen pikir geldi. Derrewem buýruga öwrülen ol pikiri amala aşyrmak ýüzbaşylaryň birine tabsyryldy.

Artyk ärsarynyň her aýagyna bir ýüp daňyldy. Yüpleriň beýleki uýy hem iki atyň hersiniň boýnuna baglandy, atlaryň ikisiniňem sagrysyna bir mahalda gamçy degdi.

Entek Garaýapdan gaýtmanka kepenini biline orap, öz-özüne aýat-töwir çykan Artyk ärsary her hili agyr jeza uçrasa-da, gaş çytman tap getirmäge öňünden taýyn bolupdy. Emma çekip-çydardan çökder jeza onuň erkini elinden aldy. Artyk ärsary adam sesine meňzemedik çirkin ses bilen gygyranda, Blok-wil ses gelen tarapdan ýüzüni sowmaly boldy. Ol ses türkmeniň aýaklaryny göwreden goparyp taşlamak üçin hersi bir tarapa dyzaýan atlary-da düýrükdirdi. Günbatar tarapa dyzaýan dor at jeza berilýäniň bir aýagyny goparyp gitdi. Şondan soň Artyk ärsarynyň sesi kesildi.

Dor atyň yzyndan gan syçradyp süýrenip barýan ädikli aýaga gözi ilen Blok-wil iki eli bilen gözleriniň öňüni penalady.

* * *

«...Her gün mallara ot, ýakmaga odun getirmäge gidilýärdi. Her gezegem giden serbazlar, at, gatyrgurlanýardy. Indi ok-därini hem ogurlatman saklamak başartmaýardy...»

Blok-wil

Hemze Mürze Hişmet Döwläniň bolşy, Murgabyň kenarynda goş basyp ýatyşy Merwi boýun egdirmek üçin gelen agyr goşunyň serkerdesine meňzemän, derýa boýuna uzak wagtlyk dynç almaga gelen pişesiz adamyň bolşuna meňzeýärdi. Blok-wil beýle ýagdaýdan iki hili many çykaryýardy. Birinjiden-ä, ýigrimi iki mün serbaza, san-sajaksyz mal-gara harç-harajat töläp, wagtyny dereksiz geçirse-de, şazada gaty-gaýrym gep eşitmejekdigini bilýärdi. Ikinjidenem, Hemze Mürze türkmenleriň güýjüni äsgermezlik edýärdi. Şol ikinji meselede welin, Blok-wil şazadanyň aýgydyny nädogry hasaplaýardy. Pereňli uly goşuna serkerdelik edip, darkaş baryny gören goja esger däl-di. Bolsa-da, ol duşmanyň ujypsyz güýjüni hem uly güýç diýip hasap etmezligi söweşe ýaragsyz girmek bilen barabar hasaplaýardy. Dogry, Blok-wil türkmenleriň harby taýýarlygynyň nä derejedediginden bihabardy, ýöne gödek

harby güýçdenem derwaýys zadyň, mekirligiň, batyrlygyny, töwekgelligiň olarda bardygyny çaklaýardy. Ony türkmenleriň säherki guran oýnunyň mysaly hem tassyklaýardy.

Ýagdaý şeýle bolansoň, bu gün-u saba öňkülerdenem has çökder waka bolar diýip pereňli çak edýärdi. Indi serbazlar türkmenleriň çekilen Garaýabyna tarap däl, özleriniň esasy goş ýazdyran ýeri bolan Nyýazmetgala ýoluna oduna-çöpe gitmeli bolsalaram, ýaýdanyşyp durdular. Merw galasyndan bir farsah daşlaşsalar, odunçylaryň ýanyna diňe atly-ýaragly serbazlar goşulman, sary toplaryňam bir-ikisi süýrelip äkidilýärdi. Bu hem Blokwiň türkmenler tarapyndan serbazlaryň ruhuna uly zeper ýetirildi diýen çaklamasynyň dogrudygyna güwä geçýärdi.

Serkerdeler Gowşut hanyň söweşmekden ýüz dönderip, tabyn bolup gelmegine garaşýardylar. Blokwil bolsa ol arzuwyň durmuşa geçmegini gümana hasaplaýardy. Ahyrsoňy gol gowşuryp gelmäge azda-kände meýli bar bolsa, Gowşut han 26-njy iýulda Merwiň eteginde guran kiçeňräk çaknyşyga-da baş urmazdy, 28-nji iýuldaky ýatanyň üstüne turan gelmesin eden hilesine-de gitmezdi. Onuň şol iki hereketiniň ikisinde duşmanyň agzyny ysgamak, ruhy agramyny ölçäp görmek üçin edilen harby syýasatdy. Ejizdigini boýun alyp, owal-ahyr gol gowşuryp gelmek niýeti bar bolsa, Gowşut han soňunyň özi üçin agyr günä bolup aýlanjak hereketlerini etmezdi.

Blokwil Gowşut hanyň hilesinden dürs many çykarylmaýanynda haýrandy. Hemze Mürze-de, Gara sertibem Merw galasy eýeleneli bári türkmenleriň amala aşyran ýeke-bara çözüşlaryndan, gündiz şäherden sähel daşlaşanda ýesir edilip äkidilen serbazlaryň sanynyň näçä ýetendigidinden many ogurlamaýan ýalydy. Gaýtam, serkerdeler, begzadalar, sypaýylar özlerini keseki bir ýurduň topragynda gezip ýören hem hasaplaman, at çapýardylar, awa-şikäre çykýardylar, keýp çekýärdiler. Aý-gün bolsa geçip durdy.

1860-njy ýylyň 8-nji sentýabrynda ir bilen Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk

köpeldi. Ýeňil eşiklerini geýnen şazada keýpiçağ halda daş çykdy. Goşun bölümleriniň ketdeleri, begzadalar, serheň-ser-tipler öňli-soňly baş atyşyp, şazada tagzym etdiler. Birneme aňyrrakda hyzmatkärleriň topary durdy. Olaryň ýanynda garynlary içi boş gapjyk ýaly, agyzlary jäheksiz, salpygulak lazylar bardy.

Tazylara gözi düşen Blok wil şazadanyň ýene Seýitnasyr gamyşlygyna ýa-da Popuşgum diýilýän çägesow belentlige towşan awlamaga gitjekdigine düşündi.

Hyzmatkärleriň biri bedewiň rişmesinden tutup, biri ýalyndan ýapysyp, ýene biri öz elini aýak goýulýan üzeňňä öwürüp, Hemze Mürzäni ata atardylar. Emma daýaw bedew ädim ätmän-kä-de, türkmenlerden ilçi gelendiginiň habary peýda boldy.

Aw sapary başlanmanka togtadylan Hemze Mürze ol habara gaharlanar ýa-da türkmen ilçisiniň ýene bir gün gelmeli-digini aýdyp, atyny sürüberer öýtdüler. Çaklama düýpden tersine çykdy. Gaýtam, ol habar Hemze Mürzäniň keýpini göterdi. Ol derrew atdan düşdi, aýagy ýere degip-degmänkä-de:

— Ahyr akyllaryna aýlanypdyrlar-ow! — diýdi. Onuň sesinde-de keýpiçağlygyň alamaty duýuldy.

— Güýjüň deň dældigini bilendirler-dä! — diýip, Gara sertip şazadanyň gapdalyndan at goşdy hemem onuň elindäki rişmäni emay bilen alyp, gapdalda duran hyzmatkäre bat bilen uzatdy.

Hemze Mürzäniň yzy bilen çadyra tarap ýönelen Gara sertip Blok wiliň gapdalyndan geçiberende, özi bilen gepleşýän ýaly bolup pyşyrdady.

— Şazadanyň inçe syýasaty ahyry netije berer diýip, men saňa kän aýdypdym, jenap. Gördüňmi?

Kän mahal geçmänkä, üýşüp duran sypaýylaryň, begzadalaryň aňyrsyndan ýaşy kyrk töweregi, etegi uzyn donunyň bili guşakly, başy gara silkmeli agajet türkmen peýda boldy. Onuň ýanynda ýaşy elliden agan ýoldaşy hem bardy. Şikär eşigini çalşyrynyp, çadyrdan çykan Hemze Mürze, ilçini içerde kabul etmek meýli bolanam bolsa, myhmanlaryň ýetip gelyänini

görensoň, ýalpyldawuk donunyň guşagyndan barmaklaryny geçirip duruberdi.

Türkmen ilçisi ozaldan tanyş ýaly, göni Hemze Mürzä tarap ýöredi. Ol şazadanyň üç-dört ädim golaýyna ýetensoň aýak çekdi-de, baş atmak bilen, oňa hormat goýýandygyny äşgär etdi, zyzyndanam:

— Essalawmaleýkim, belent mertebeli şazada! — diýdi.

Şazada salam aldy.

— Men teke hany Gowşut han ibn Öwezduurdy serdaryň siziň belent huzuryňyza ýollan ilçisi bolmaly, merhemetli şazada!

— Bilýän — diýip, Hemze Mürze çalaja ýylgyran ýaly etdi. — Birki hepde mundan ozal gelsemikäňiz öýdüpdik welin, elbetde, has derwaýys alada tapylandyr-da...

Serkerdäniň ýaňsylamasyna düşünmedik kişi bolan ilçä aýdylany tassyklap baş atdy.

— Ras aýdýaňyz, belent mertebeli şazada! Ras aýdýaňyz. Täze ýurda göçmeli bolduk. Öý dikmeli, ojak gazmaly, mal-garanyň aladasyny etmeli... Täze ýurtda ornaşýançaşam, esli mahal geçdi. Garaz, alada gutarma ýok-da.

Ilçiniň sözleri serkerdäniň göwnünden turmady. Ol näme üçindir, sagyna-soluna garanjaklansoň dillendi. Şazada ilçiniň önünde özüni parahat alyp barmak islese-de, sesiniň belent hörpüni peseldip bilmedi.

— Size kim diýerler?

— Maňa-ha Täçgök serdar diýerler. Ýoldaşymam Eýämberdi molla. Hem hemram, hemem dilmajym. Biz Gowşut hanyň ýakyn adamlarydyrys, merhemetli şazada.

— Niçik habar getirdiňiz? — Hemze Mürze bu sowaly hälki bir gepiň ýatymyna görä dile getirdi. Ýogsam, ol türkmen ilçisiniň getiren habary aýdylmanka manysynyň nämedigini bilýändirin öýdýärdi. Gowşut han Hemze Mürzäniň ähli şertini goldap, onuň bilen il bolmak teklibini ibermelidi.

Täçgök serdar dil jogabyna derek hereket jogabyny ulandy. Ol çep goltugyndan çykaran kagyzyňy şazada uzatdy.

Kagyzy alan Hemze Mürze ony gapdalynda duran Gara sertibe geçirdi:

— Oka!

Togalanan sary kagyzy derrew ýazyşdyran Gara sertip hökmürowanyna tarap boýnuny gysardybrak, batly ses bilen okamaga başlady:

«Maglum bolsun ki, teke hany Gowşut han ibn Öwez-durdy serdar isminden. Eý, Hemze Mürze! Eý, Gara sertip, begzada hem sypaýylar! Siz Nasreddin şanyň goşunlaryna baş bolup, birnäçe harç-harajat çekip, biz ile gelipsiz. Siz bizge habar-hatyr gatman, köne harabalar içinde näme pişe görüp ýörsüňiz? Eger-de uruşmak meýilli bolsaňyz geliň, söweşeliň. Eger-de ki siz köne harabalykda diňe gatyra baş öwretmäge gelen bolsaňyz, onda biziň Merw ilimiziň berekedini gaçyrmaň-da, derrew yzyňyza ökje göteriň. Ähli maksadyňyz şol bolsa, siziň öz ilinizde nä köne haraba ýokmy? Gowşut han ibn Öwezdurdy serdar.»

Hemze Mürze demi tutulana döndi. Beýle wejera haty belent ses bilen okan Gara sertip tutuş durky bilen sandyrady. Ol bir şazadanyň, birem Täçgök serdaryň ýüzüne seretdi. Onuň iki adama garaýşy hem iki hili boldy, şazadanyň ýüzüne ötünç sorayan sypatda naýynjar garasa, ilçiniň ýüzüne ýigrenç bilen bakdy. Sertip içinden bolsa: «Beýle ýaramaz mazmunly hat getireni üçin, häzir ilçiniň başyny almak barada buýruk berler. Wejera haty owadanlap okanym üçinem maňa-da minnetdarlyk aýdylmaz» diýip oý etdi. Ýöne ol özüne beriljek jezanyň nä derejede boljakdygyny welin, çaklap bilmedi.

Gara sertibiň garaşan netijesi çykmady. Hatda Hemze Mürze ol hata gaharynyň gelendiginem ýaşyrjak boldy, öň-küsindenem mylaýym ses bilen ilçä sowal berdi.

— Gowşut han ölümünü boýna alykmydyr, ilçä?

Täçgök serdar jogap bilen eglenmedi.

— Adam ähliniň jany amanatdyr, merhemetli şazada.

— O diýdigiň näme boldy?

— O diýdigim, diňe türkmen hany Gowşut han däl, jahana inen ähli bende janynyň amanatdygyny boýun alyp gelyändir diýdigim.

Hemze Mürze gaýtarylan jogaba onçakly ünsem bermedik ýaly:

— Siziň hanyňzyň hormatlap gönderen hatyna hat bilen hormat goýmalymy ýa-da dil bilen?

— Biz üçin parhy ýok, merhemetli şazada. Hat berseňiz, hatyňzy elteris, söz berseňiz, sözünüzi gowşurarys.

Hemze Mürze öz ýakymsyz içki duýgusyny ýaňsyly ýylgyryşa dolap, daşyna çykardy. Şazadanyň hiç mahal, hiç kimden, hatda Nasreddin şa dergazap bolan pursady hem eşitmejek kemsidiji sözlerini, onda-da, hiç mahal ýitmesin diýen ýaly, onuň kagyza ýazylan görnüşini alyp gelen ilçiniň zol-zol «merhemetli» diýen sözi gaýtalap durmagyny, dogrudanam, ýasama ýylgyryş bilen ýeňen kişi bolaýmasaň, şu pursatda mynasyp söz bilen gaýtargy tapmak mümkinem däl di.

Bolsa-da, şazada uzak wagtlap emeli hereket edip bilmedi. Ol geplejek bolanda dodaklary münküldäp, ýaňaklary titrär gitdi.

— Sen öz getiren hatyň mazmunyny bu ýere gelmänkäňem bilýärmidiň?

— Bilýädim — diýip, Täçgök serdar gönüsini aýtdy. — Hat ýazylanda, menem bardym. Gowşut han hatyň her sözünü töweregi bilen maslahatlaşyp ýazdyrdy.

Ilçiniň jogaby serkerdä hasam ýakymsyz täsir etdi. Çünki şazada ol haty diňe bir Gowşut hanyň däl, tutuş tekäniň özüne bolan garaýşynyň mazmuny diýip kabul etmelidi.

— Sen haty goltugyňa salaňda, hata derek ýylan salandyryn öýtmediňmi? Sen eli taýakly padyman däl, ilç i ahryryn...

— Biz ilde «Ilçä ölüm ýok» diýen pähim bar, merhemetli şazada. Şonuň üçinem...

— Makul! — diýip, Hemze Mürze Täçgögüň sözünü böl di.

— Gowşut hanyň hatyna jogap şeýle. Sen öz hanyňa aýt. Il-ulusyna, bala-çagasyna haýpy gelmeýän bolsa, beýle gepden soň, ol söweş şaýyny tutsun-da, ata atlansyn!

Täçgök serdar kesesinden garasaň, emeli hereket ýaly bolup görnen tagzym bilen baş atdy.

— Aýdanyňyzy ýeke sözünem üýtgetmän, hana ýetirerin, merhemetli şazada.

Hemze Mürze dodaklaryny gysdy.

«Ýene şol merhemetli!»

* * *

*«...Sapar aýynyň 25-inde ulaglara harwar-harwar azyk
ýüklän polklar, üsti toply 24 sany arabany hem süýrüp, Merwiň
çetinde harby nyzama düzüldi. Şol gününň ertesi
orda tekeleriň berkitmesine tarap ugrady.»*

Seyit Muhammet Aly al-Hüseýni

*«Türkmenler bir eýlämizden, bir beýlämizden çozup, yn-
jalyk bermeyärdiler. Olar biziň birnäçe serbazymyzy öldürip, 15
düýe ok-därimizi alyp gitdiler...»*

Blokwil

Gowşut hanyň Täçgök serdardan ýollan haty Hemze Mürze Hişmet Döwläniň kalbyny arynyň ketegine öwürüp, ony hem gorjap goýberdi. Örüp başlan zähri ýaman arylaryň indi daş çykjagy ikuçsuzdy, haçan, nirä uçmalydyklary-da bellidi.

Türkmeniň ilçisi yzyna dolanan badyna Hemze Mürze şikäre çykmak pikirini Garaýap ýörişi bilen çalşyrdy. Toplar, tüpeňler barlanyp, surnaý-kernaýlaryň çañy-tozany süpürildi, atlar, gatyrlar otaryldy, suwaryldy.

Hemze Mürzäniň gelen netijesine görä, Merw bilen Garaýap arasyndaky dört-baş farsah ýoly bir demde geçen goşun tekeleriň berkitmesini bir-iki sagadyň dowamynda ýok eden-soň, agşamlyk ýa-da ertiriň bir çagtynda yza dolanmalydy. Oňa garamazdan, serenjamçy Gara sertibiň buýrugy bilen telim günlük azyk-owkat hem göterilmeli edildi.

1860-njy ýylyň 10-njy sentýabrynda agyr goşun Garaýaba tarap ýörişe başlady. Merw galasynda, goş-golamy, emlägi goramak üçin sertip Aga Reza han Ažedanbaşy galdyryldy. Onuň garamagynda Hoýanyň hem Damganyň polklary bardy. Gazwinli hakynatutma serbazlaram şol iki polka ýardamçy edilip goýuldy. Aga Reza Ažedanbaşynyň borjy diňe bir goşunyň

esasy böleginiň terk eden galasyny goramak däl-di-de, eýsem, şu gün agşam ýa-da ertir dolanmagy mümkin serbazlaryň özlerine azyk-owkat, mallaryna ot-iým taýynlamalydy.

...Goşunyň yzy Merwden saýlanýança, öňi gözden ýitdi. Kän mahal bäri asmandan nem görmedik tebsirän toprakdan göterilýän tükeniksiz tozandan ýaňa adamlaryň, haýwanlaryň ýüz-gözünü saýgarar ýaly bolmady. Ýol gyalaryndaky, ýap boýlaryndaky taşlanyp gidilen kádi biýaralarynyň ýasy ýapraklary üstüne düşen tozan ýükünden ýaňa galmaz boldy. Asmana göterilen tozandan, adamlaryň, haýwanlaryň gohundan ýaňa, hatda guş-gumrularam höwürtgelerine girip, gizlenmäge mejbur boldy.

Asyl müňläp-müňläp serbazly, yigrimi dört sany sary toply gara güýjünden däl, eýsem, onuň allowarralardan hem iniňi tikeneklediji howp bolup görünýän tozanyndanam eýmenibermelidi. Merw topragy kän asyrlar bäri, megerem, Çingiz handan soň, beýle haýbata şaýat bolmandy.

Iki ýüz töweregi begzada hem sypaýylaryň kowçumy goşunyň esasy böleginden esli ara açypdy. Olaryň käbiri bezelen ak bedewli Hemze Mürzäniň öňden barýandygyna garamazdan, garagol çaga ýaly hereket edýärdi. Garşydaş goşunyň haýbatyndan gorkup, barja zatlary hem gyssagarada oňly ýyg-nalman, taşlanyp gidilen obalaryň içinden geçilende, serbazlar ýöne geçmeýärdiler. Iň bolmanda, ýabadan asylgy boş meşigi ýa-da unudylan süzme haltany hanjar bilen deşişdirýärdiler welin, dek gitmeýärdiler. Gepiň keltesi, Merwi söweşsiz eýeläp, şöhrat serpaýyny ýapynan serbazlaryň içleri byjyklaýardy.

Merw galasy eýelendi habary ýetende, Hemze Mürzäniň watany Horasanda uly dabara guralanyny eşidenlerinde-de serbazlar bolmajysy bolupdylar. Şol ýeňiş dabarasy häzirem dowam edýän ýalydy. Öňlerinden ok atmak, gylyç syrmak borjy gutarnykly aýrylan ýaly, çöpüň içinden pişik çyksa-da, oňa azar berilmän geçilmeýärdi.

Ýöne musulman ýurtlarynyň hemmesinde ojaga, tamdyra, saçağa uly hormat goýulýandygyny bilýän Blok wil Hemze

Mürzäniň yz ýanyndan barýan topardan bir serbazyň ojagyň ýanynda dünđerilgi ýatan gazana tüpeň çenänini gördi-de:

— Tagam bişirilýän gazana ok atmak günä dälmidir, serbaz? — diýdi.

Serbaz sowaly eşitmedi. «Birek-biregiň gazanyna däl, özüne-de ýarag çenemek üçin top süýräp barýar ahyryn, kapral» diýip, pereňli öz sowalyna özi jogap gaýtarmak bilen kanagatlandy.

Goşunyň hereketine serenjam berip barýan Gara sertip Blokwili gördi-de jylawy birneme çekdi. Ol düýnden bäri görüşmäni üçin, pereňli bilen alçak salamlaşdy. Onuň keypiniň çagdygyny hereketinden bilmek bolýardy. Sertibiň at üstünde oturyşy-da galdaw görünýärdi.

Egrigüzer obasynda janly-jandar ýok ýalydy. Şonuň üçinem göçden galanson, köne endigine görä, döläniň gapdalında garysyny ýassanyp ýatan ite gözi düşen sertip:

— O ýatan iti görýäňmi, jenap? — diýdi.

— Görýän, general, görýän.

— Onda saňa bir sowalym bar.

— Başarsam, jogap gaýtaraýyn.

Blokwiliň asla garaşmadyk sowaly ýaňlandy.

— Watana, ýurda it wepalymydyr, adam?

«Bu niçik sowal boldy?» diýip, Blokwil gulagy bilen eşiden sözlerini kellesinde gaýtalap gördi.

— Sada ýaly bolup görünse-de, ol gaty çylşyrymly sowal, jenap. Itiň biwepasam bolýandyr. Ýöne adamlaryň arasynda itçe ýok wepasyzam az däl.

Gara sertip agzynyň ugruna aýdyp goýberen sowalyny pereňliniňem çylşyrymly hasap etmesine monça boldy:

— Görýäňmi, it dogduk mekana wepaly bolanson, eýesiniň yzyna düşüp ötägitmändir. Nähili täsin waka!

Blokwil beýle ýagdaýdan düýpli many gözlenilip, onuň näme bilen baglaşdyryljak bolunýandygyna düşüniş bilmedi. Emma artykmaç sowal berip, sertibi barlajagam bolmady, onuň garşysyna-da gitmedi.

— Aý, haýwan haýwandyr-da, jenap. Gidesi gelse gider, bolmasa-da, endik eden ýerinde galar-da.

Jogap bilen kanagatlanmadygam bolsa, sertip kapralyň üstüne dyzamady. Oňa derek ol ýene bir garaşylmadyk hokga tapdy.

— Şol iti bir okda, sesini çykartman alsa bolarmy?

Az-kem oýlanan Blok wil sertibiň isleginiň garşysyna gopmak isledi.

— Watanyňa wepaly hasap edilyäne, ol item bolsa, tüpeň çenemegi men-ä nädogry hasaplaýan.

Ala gözlerini güldüren Gara sertip mekir ýylgyrdy.

— Ýewropalylaryň düşüňjesi biziňkiden başgarak öýdýän. Has dogrusy, ýüzleýräk ýaly. — Gürründeşi özüne soragly garanson, sertip dowam etdi. — Duşmanyň watanperwerligi seň üçin iň uly duşmançylykdyr. Sen şuny unutma!

— It hemme ýerde-de itdir-dä.

— Ýok, jenap, sen onçakly mamla däl. Duşmanyň iti hem seň üçin duşmandyr.

Blok wil dymmaly etdi.

Gara sertip goşa nilli pereň sapaņasyna ýapyşdy.

Howaýy gürründen başlanan gepiň manysynyň ganly hakykata öwrülip barýandygyna göz ýetiren pereňli bigünä itiň atylmagyny islemän:

— Näme etjek ony atyp? — diýdi. — Taňrynyň özüne bagyş eden günlerini ýaşasyn-da haýwan. Hatda ol öz itlik borjuny berjaý etmek üçin bize bakyp, ýeke gezek üýrmedem-ä. Atymyzam ürküzjek bolmady.

— Öz itlik borjuny berjaý etmäni üçinem onuň haky ölümüdür.

Mundan artyk ýalbarsa, kapralyň özi-de sertibiň çagalyk dünýäsine girip gitjekdi.

Ol Gara sertip bilen gep atyşmasyny bes etdi.

Golaýyna baryp saklanan atlynyň päliniň düzüw dældigini aňan ýaly, it ýerinden turdy, emma daşlaşany bilenem aman gutulmajakdygyny duýdumy-nämemi, gaçjagam bolmady.

— Duşmanyň itini ýok etmegem bähbitdir.

Gara sertibiň aýdan sözlerini hakykata öwürmeli sapańça aýdylany tassyklamak üçin günleç ses etdi.

Maňlaýyndan diýlip atylan ok itiň guýruk tarapyna degdi. Bedenine awy bolup giren ok haýwany agzyny ýokaryk tutup, elhenç waňkyrmaga mejbur etdi. Birdenem ol ganyny syçradyp öňe atyldy-da, Gara sertibiň atynyň kellesine towusdy. At çarpaýa galdy-da, yza serpildi. Sertip eýerden agdy. Ýöne ol entek ýykylan ýerinden galmanka, ýene bir gezek ok atмага ýetişdi. Itiň sesi tapba kesildi. Ol asylgy ýüpi üzülen agyr ýük ýaly bolup, atyň boýnundan syrygyp, ýere ýazyldy.

It iň soňky deminde-de aryny almaga synanyşan ekeni. Gara sertibiň aty nädýänini hem saýgarmaýan ýaly öz daşyna aýlanmaga başlady. Asyl janhowluna towsan itiň ýiti penjeleri atyň iki gözünem darap geçen ekeni. Gözleri dünýäni görmeýän at tapyrdap ýörşüne, tas öz eýesinem basypdy. Başgaby bilen sapaňasyny alan Gara sertip zordan gaçmaga ýetişdi.

* * *

Türkmenleriň berkitmesi derýanyň sag kenaryndady. Ondan gündogarrakda, soň gurlandygy mese-mälim bildirip duran ýene bir berkitme bardy. Bir ganaty dilkaw uzynlygyna goýberilen şol belent gum üýşmeginiň üstünde garşydaşlardan ogurlanan iki sany top gurlup goýlandy. Ýesir düşen tekeleriň hem öz aňtawlarynyň serbazlara beren habarlaryna görä, 1855-nji ýyldaky Mädeminiň çözüşyndan olja galan sary toplar bolsa aňyrky, esasy berkitmäniň agzynda bolmalydy. Türkmenleriň näme üçin beýdendikleriniň manysy bolsa entek düşnüksizdi. Blokwiň çak etmegine görä, öňdäki berkitmedäki toplar düşmanyň eline düşäýende-de, yzdakylar goranyşa taýyn bolup durmalydy.

Garaýap berkitmesine Murgabyň çep kenaryndan ser salyp ýören Gara sertibi şazadanyň çakylygy bilen alyp gitdiler. Ol kän eglennäm, yzynda dolandy.

Hemze Mürzäniň buýrugy awgustyň başlarynda Merwiň eteginde oduna giden serbazlaryň elinden türkmenleriň basyp alan iki topuny yzynda gaýtarmakdan ybarat ekeni. Dog-

ry, söweş tamam bolanson, ol toplary kynçylyksyzam ele salyp boljakdy. Yöne Hemze Mürzäniň gelen aýgydyna görä, tekeleriň berkitmesi oka tutulanda, ol toplara şikes ýetmegi ahmaldy.

Baş serkerde türkmen topragynda eýýäm mazar tapynan iki ýüz töweregi serbazynyň, öndäki söweşde-de näçesiniň mazar tapynjakdygy entek belli däl serbazynyň jany üçin hasabat okamaly bolmasa-da, sary toplar üçin şanyň önünden geçmelidi. Şonuň üçinem söweş başlanmazyndan önürti in edermen serbazlardan topar düzüp, toplary derýadan bäräk aşyrmagyň gamyny iýmelidi.

Derýanyň sag kenarynda näme harasadyň gopýandygynydan, berkitmäniň, sary toplaryň nähili goralýanyndan habarsyz serbazlar toplanýança, Gara sertip ýüzüne Gün bilen şiriň şekili çekilen tugy hem öz ýanyna getirdi. Onuň näme üçin beýdendigini bolsa entek özünden gaýry bilýän ýokdy.

Kän mahal geçmänkä, Hemze Mürzäniň buýrugyny amala aşyrmak üçin jandan jyda düşmäge taýyn döwtalaplar topary nyzama duruzyldy. Olar kyrk töwerek serbazdy. Onça adam bilen münlerçe duşmanyň üstüne baryp, hatda olarda çopan taýagyndan gaýry ýarag bolmaýanda-da, gidenleriň sag-aman yza dolanjakdyklaryna münkür bolan Blok wil döwtalaplar diňe goşunyň ruhuny götermek üçin ýollanýandyr öýtdi. Baş serkerdäniň göwni üçin, baş serkerdäniň ýeke sözi üçin ajalyň goltugyna meýletin girmäge taýyn adamlar barka, derýanyň bärsindäki agyr goşun gypynç etmän söweşmelidi. Ýeniş bolsa mydama ruhubelent goşunyň tarapyndady.

Asyl Gara sertip ýüzüne Gün bilen şiriň şekili çekilen tugy döwtalaplaryň göwnüni götermek üçin getirten ekeni. Belent buýrugy amala aşyrmaly serbazlar şol tuga sežde edip, şir ýaly ýyrtyjy, Gün ýaly köýdüriji bolup gitmelidiler.

Döwtalaplar, dogrudanam, saýlantgy diýseň saýlantgydy. Olaryň birinden özgesi äpet, eginleri üwelenip duran ýigitlerdi. Emma biri welin, olaryň arasyna gülki üçin düşen ýaly, juda ejiz, boýy pes, müji aşygy ýaly girdenejedi. Üstesine-de,

garynjygy hem pökgerip durdy. Onuň töňňeli burnunyň aşagyndaky gürleç şar gara murtuny kiçi göwrä haýbat goşmak üçin goýberilen diýip düşünmelidi. Emma zandy müçesi kiçi adama haýbatly murt hem haýbat goşup bilmeýärdi. Dogry, edermenlik diňe mähnet göwrä mahsus zat däl. Yöne döwtalap serbazlaryň ortaça ýaşyndan on-on iki ýaş uludygy hem mese-mälim bildirip duran ol nökeri gidýänleriň hataryna diňe şöhrat gazanmak üçin goşulandyr diýibem çaklasa boljakdy. Sebäbi top alyp gaýtmak hakdaky arzuw hasyl bolagada, sag-aman yza dolanylsa, gidenlere şöhrat serpaýynyň ýapyljakdygy gürrüňsizdi. Serdarlaryň belent buýrugyny ýere çalman berjaý edip bilýän batyrlara hemme ýerde başga göz bilen garalýardy. Serbazlaryň öz ýurdunda-da şeýledi.

Şol gara murtly kiçijik serbaz topara öňbaşçy edilip iberilýän daýaw serbazyň gapdalynda, hatarda ikinji bolup durdy. Onuň beýleki tarapynda duranam öňbaşçydan ejiz bolmansoň, iki daýawyň arasyndaky murtluja öz hakyky bolşundanam pes görünýärdi.

Söweş meýdanynyň bosagasynda durlany sebäpli, öňkülerinden birneme çakgan görünýän Gara sertip harby hereket bilen ädim urup, döwtalaplaryň öňbaşçysynyň alkymyna baryp durdy-da, elindäki tugy onuň ýüzüne degrip diýen ýaly tutdy.

— Merhemetli Hemze Mürze Hişmet Döwläniň belent buýrugyny berjaý etmäge gidýän serbaz, seniň adyň näme?

— Men Hasan, merhemetli sertip. — Birdenem topara öňbaşçy bolup gidýän adam üçin ol ady gysgarak gören serbaz, önki aýdanyynyň üstüni ýetirdi. — Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade.

— Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade, men şu tugy näme üçin seniň öňüne tutdum?

— Merhemetli sertibim! Siz munuň bilen beýik tuguň abraýyny dökmezligi maňa ýatlatmak islediňiz.

Tug öňüne tutulyp-tutulmanka, beýleki garny pökgüje serbaz saýrap başlady.

— Edermen serbazlaryň guwanjy bolan sertipler sertibi! Men Nasratul Aly Şehabil han Horasany. Tugy depände parladyp söweşe girmek bagt paýy alnyndan çykan serbaz onuň güýji bilen sarsmaz galalary alar we hemişelik hem baky şazadamyz bolan, parasatly hem öňdengörüji akyldar Hemze Mürze Hişmet Döwläniň abraýyna abraý goşar...

«Iş edişinem saýraýşyň ýaly bolaýsa-ha, senden kän zada garaşsa bolar» diýip, içini gepleden Gara sertip tugy üçünji serbazyň önüne eltende-de, garmy pökgüje, gözleri ýumuk serbaz henizem gepläp durdy. Öňbaşçy bolup gitmeli serbaz böwrüne tirsegi bilen symsyklamadyk bolsa, ol entegem saýrajakdy.

Bolýan waka garap duran Blok wil gülmekden zordan saklandy.

Tuga wepalydyklaryny tekrarlan serbazlar bitirmesi gaty kyn ýumşy bitirmek üçin derýa tarap gadam urdular. Daýaw-daýaw ýigitleriň arasynda ýoldaşlarynyň bir ädimini iki ädim bilen ölçäp barýan girdeneje serbazyň yzyndan üns bilen seredip duran Blok wil güljeginem bilmedi, tukatlanjagynam.

Serbazlaryny ugradansoň, özüni harbylarça alyp barmany bes eden Gara sertip salparan ýaly boldy.

Blok wil oňa sowal bilen ýüzlendi:

— Türkmenler bäräk siziň topuňyzy atmak isleýälermi?

Derýa tarap sereden sertip ýylgyrdy.

— Şu ýere alyp gelen ýigrimi dört topumyzyň yigrimi dördüsinem peşgeş beremizde-de, olara topdan nan ýok, jenap.

— O näme üçin?

— Sebäbi türkmenler topuň niresinden oklanýanyňam bilýän dälirler.

Blok wil hem sertibiň sereden tarapyna garap gepledi.

— Olaryň iki topuňam nilini bäräk öwürüp goýuşlary-ha zat bilmeýäne meňzänok. Baş çykarmaýan bolsalar, tersine eder-diler-dä.

Gara sertip tutuş göwresi bilen sandyrap güldi.

— Topuň niresinden oklanýanyň bilmeselerem, okunyň niresinden çykmarydygyny bilýändirler ahyryn. Olary juda haýwanyram öýtmeli däl-ä.

...Iki sagat çemesi wagt geçensoň, sary toplary getirmek üçin gidenleriň biri yzyna dolandy. Ol hem şol garny pökgüje serbazdy. Ol şeýle gysga wagtyň içinde telim ýyllyk özgerene meňzeýärdi, sakgal-saçy agaraýypdyr diýip gaty ulaltmasagam, garran ýalydy, gidendäki jaýtaryp duran murty sallanypdy, gözleriniň ruhy öçükdi. Emma ol ýeke dolanmandy, iki sary topa derek bir garaýagyz türkmeni ýesir alyp gelipdi. Eli arkasyna daňylgy, ýigrimi ýaşlaryndaky hortap, saly gowşak ýigit kiçijik serbaz saga buýursa, saga, sola buýrusa, sola sowlup gelyärdi.

Gidenleriň biriniň yza dolanandygynyň habary ýetirilen Gara sertip başga aladasyny soňa goýdy. Ol geleni üstüne eltdirmän, özi onuň ýanyna gelmegi-de kiçilik bilmedi.

Sertibiň gele-gelmäne beren sowaly:

— Nähili? — diýen ýeke sözden ybarat boldy.

Jogaba derek serbaz ýüzüni tutup, gözýaş etdi. Onuň beýtmegi giden serbazlaryň yza dolanmajakdyklaryndan, özüniňem zordan gelendiginden habar berýän ýaly boldy. Ol ýa-ha ýoldaşlaryny ýitirenine gynanyp, ýa-da özüniň aman galanyna begenip, hapa bolýardy. Garaz, ol sary toplardan welin, habar bermedi. Gidenleriň birinden özgesiniň yza dolanmazlygy bol-sa toplaryň ykbalynyň niçiksi çözülendiginiň sözsüz jogabydy. Gara sertip hem oňa düşünen bolarly, top hakda soraman, ýesir edilip getirilen türkmen bilen gyzyklandy.

— Bu türkmeni özüň ele saldyňmy?

— Ýok. — diýip, serbaz dogrusyny aýtdy. — Derýadan geçen badymyza üýşüp tutduk.

— Mallara ot ýygyp ýörkäm, ele saldy bular — diýip, gep-läsi gelyän ýaly ýaltaklap duran türkmen heniz özüne berilmedik sowala jogap gaýtardy.

Türkmeni golaýdan synlap duran Blok wil: «Top süýräp gelen duşman üstüne dökülende, mallary üçin ot ýygмага gidip bilýän adam nähili adamka? — diýip, öz-özüne sowal bermeli boldy. — Bu tarap-a söweşiň ön ýany awa gidýä, o taram söweş mahaly mallaryna ot ýygмага gidýä. Aý, her iliniň öz aýratyn dünýäsi bolýandyr-da!»

— Adyň näme? — diýip, Gara sertip ýesire ýüzlendi.

— Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Sertibiň gülesi geldi. «Adyňy aýdanyň üçin men seniň ganyňy geçmelikäm?»

— Aýt!

— Adym Ýegengeldi. Ýegengeldi jan hem diýýän bar. Men enemden doglan günüm Tejeniň Üçguýusynda ýaşayan Atamyrat ýegeniň uly ogly Ýusupdurdy ýegen Saparsoltan ýegençi bilen bize kak dadyrmaga gelipdirler. Ýegenler geleni üçinem maňa Ýegengeldi diýen at dakypdyrlar...

— Şo gün ýegeniňiz gelmän, daýyňyz geläýen bolsa, saňa Daýygeldi diýermidiler?

— Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn. — Gara sertip baş atanson, Ýegengeldi ýene gepläp başlady. — Aý, näbleýin, halypa. Men-ä şu ömrüme türkmende Daýygeldi diýen ada gabat gelemok. Onsonam näme, halypa, «Münseň — at, alsaň — heleý bolar» diýipdirler. Näme at dakylsa, şo bolar-da. Türkmende Eşşek diýibem at bar, Kürre diýibem. Ýnha, biziň uly hanymyz bolan Gowşut hanyň öz gyzynyň adam Düzüw. O gyz enesinden doglanda ters gelipdir. Şon üçinem ýaňsylap, Düzüw diýipdirler. Ýaňky Üçguýudaky Atamyrat ýegenimiziň goňsusynyň Türşek atly men deň-duş ogly bar... Sen türşegiň nämedigini bilýänmi, halypa?.. Gawunyň güldüýbüsine meňzeş zat. Oýunjak gawun diýseňem bolýa. Aý, Tejende gawun köp ekilenson, türşegem bolýa, azgynam. Başım diýen ada düşünsemem, Otuz aga näme üçin otuz diýlenine düşünemok. Oň biriniň otuzynjy çagasy däl digem-ä belli.

«Akmagy urman, sögmän — geplet» diýleni çyn ekenow — diýip, Gara sertip ýesire öz bahasyny berdi. — Muny diňläp dursaň, içinde näçe tezeginiň bardygyna çenli aýdysdyrjak...» Bolsa-da, ýesiriň Gowşut hanyň adyny tutmagy bilen sertip sowal bermeli boldy.

— Gowşut hanyň hal-ahwaly niçik?

— Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Soňky sözüň zol-zol gaýtalanyp durmagy Gara sertibiň gaharyny getirdi. Bolsa-da «Däliniň mün gepinden biri ge-

rek» edip, sertip ýesire kanagat bilen gulak asdy. Ýegengeldiniň samramalarynyň içinden bir gerekli gepiň çykaýmagy-da ahmaldy.

— Ganyňy geçýän, aýdyber!

— Aý, halypa, men-ä Gowşut han diýilýän adamy şu mahala çenli golaýdan synlabam göremok. Ýöne düýn-öňňin oň ýanyna Ahaldan çapar gelenmiş-ä diýdiler.

— O nähili çapar?

— Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn — diýip, totuguşa dönen Ýegengeldi öňki heňini üýtgetmedi.

— Geçdim, how! — diýip, gygyrmakdan zordan saklanan sertip başyny ýaýkady.

— Hawa, Ahaldan çapar gelipdir. Ýok, Ahaldan çapar gelmändir-de, Gowşut hanyň Ahala ýollan öz çapary yzyna dolanypdyr. Çapar çapar bolýa-da, halypa. Atly gidýä, atly gelyä. Ýol bolsa uzak. Özüň bilýäň, bäre-bärde näme Ahal barmy?!

Ýegengeldiniň ol samrap durşuna gürrüniň başga ýoldan urup çykjagy ikuçsuz bolansoň, Gara sertip ony yzyna dolap aldy.

— Çapar näme habar getiripdir?

— Çaparmy? — diýip, sakynsa-da, geň zat, Ýegengeldi bu gezek bir çemçe ganynyň geçilmegini soramady. — Çaparyň ady Muhammedamanmyş. Muhammed-ä Muhammet pygamber bolýar, Amanam aman bolsun diýildiği bolýar. Türkmeniň ady kileň soň ýalagrak. Goşa-goşadan, jüp-jüpdən...

— Nurberdi handan näme habar bar? — diýip, samrama ýüregine düşen Gara sertip gyssandy.

— Biziň obamyzda-ha Nurberdi han diýen adam yok. Nurguly diýip bar. Olam han däl, çopan... Mollanepes şahyram biziň obamyzdan. Owadan-owadan şygyr aýdýa özem. Menem ýazylardan. Ýöne şygyr-a aýdyp bilemok...

Ýesir türkmeniň kimdigine göz ýetiren sertip onuň ellerini boşatmagy buýurdy.

— Häzir seň näme islegiň bar, Ýegengeldi?

Eli boşadylansoň, ýesir ýüp kerten goşarlaryny owkallaşdyrdy.

– Azap çekip ýygan otumy mallamma bermek islegim bar.
– Uruş başlanjak bolup durka-da, otuň aladasyny etmek bolarmy?

Ýegengeldi çyny bilen ýüzüni kürşertdi.

– Derýaň aňyrsyndaky bir akmak han derýaň bärsindäki han bilen uruşjakmyş diýip, men mallammy aç goýmalymy, halypa jan? Uruşsalar, urşubersinler. Item uruşýa. Bir-biriniň garagyny köwlesinler. Maňa näme?! Bolmanda-da, işi-pişesi ýok adam uruş gözlär-dä...

Türkmeniň samramalaryndan halys lejigen Gara sertip töweregindäkileriň hiç biriniň garaşmadyk aýgydyny etdi.

Ýegengeldini saklamaň. Gitsin. Ýogsam, muň mallary aç galar...

* * *

*«...Şol gün serbazlar 1500 gezek, türkmenlerem
200 gezek top atdylar. Men ömrümde beýle aldym-
berdimli söweşi görmändim. Iki tarapyň, eli ýaragsyz
adamlarynyň hatda ýumruga giren pursatlary-da boldy.
Darkaş tä iňrik garalyňça dowam etdi.»*

Seyit Muhammet Aly al-Hüseýni

Blokwile düşnüksiz bolup galan sebäplere görä, tutuş hepdäniň dowamynda serbazlar tarapyndan türkmenleriň garşysyna hiç hili hereket edilmedi diýen ýaly. Goş basyp ýatan nökerlere Merwden goşmaça azyk-owkat baryny hem getirmeli boldy. Diňe 1860-njy ýylyň 6-njy sentýabrynda Hemze Mürzäniň goşuny ala daňdandan çynlakaý herekete başlady. Olar derýa ýakasyny syrýp, tekeleriň berkitmesine golaýladylar. Goşunyň ön sapy saklanmaly diýlip ozal bellenen serhetde aýak çekdi. Saklanylan ýer Jerendepäniň ýanydy.

Jerendepede ornaşan serbazlar berkitmäni oka tutmalydy. Şonuň netijesinde-de, Hemze Mürzäniň Mary söweşiniň soňky nokady goýulmalydy. Ýigrimi dört sany sary topuň güýji ýa-ha türkmenleri ýer bilen ýegsan etmelidi ýa-da asmandan inderilen, heniz görülmedik apy-tupandan soň, eger diri galsa, Gowşut

hanyň hut özüniň öňbaşçylyk etmegindäki aksakgallar topary gelip, şazadanyň önünde dyza çökmelidi. Üçünji ýol ýokdy.

...Ýigrimi dört sany sary top kä yzly-yzyna, käte hem hemmesi birden nagra çekip başlady. Düz meýdan dag jülgesine öwrülip, şol jülgede hem ýolbars bary arlaýan ýaly boldy. Toplaryň nilinden çykan badyna asmana göterilýän gara tüsse dag gaýalaryna meňzedi. Gaharjaň hem gazaply ýolbarslaryň sesi gaýalara düşüp, ýaň saldy. Toplaryň tüssesinden ýaňa topçularyň gözleri ýaşaryp, sesinden gulaklaryna palçyk çalnan ýaly boldy. Şeýle ýagdaý iki sagada golaý dowam etdi. Derýanyň aňyrsyndan tozan turdy. Galmagalyň derejesi hem tozanyň derejesinden pes bolmady: atlar kişnedi, eşekler aňňyrdy. Ol hem toplaryň gümmürdisine goşulyp, tutuş dünýä galmagala öwrüldi.

Sonça mahalyň dowamynda gözlerini aýy tüsseden, gulaklaryny ýaryp, beýnisini pytradyp barýan gümmürdiden, gümmürdi kiparlan mahaly eşidilýän «Ýa, Aly! Ýa, Alla!» diýen inçeli-ýogynly sesden goranmaga çalşan Blok wil gabaklaryny galdyran mahaly önünde haýat bolup duran tüsse ýapynan garaňkylygyň içinden Maşatdan Merwe gelyänçä hyýalynndan çykaryp bilmeýän howpuna şu gün, şu ýerde sataşaryn öýtdi. Göwnüne bolmasa, düşse giren ýalaňaç aýyrhalar sary toplaryň sesi ýatanson, tüssäniň içinden çykyp geläýjek ýalydy. Ol Merw jeňini şekile geçirmek üçin göterip gelen enjamlaryny kellesiniň aşagynda goýdy-da tükge düşdi.

Artilleriýanyň serkerdesi Nawwab Jahansuzyň beren hasabatyna görä, harwar-harwar dări ýakylyp, iki sagadyň dowamynda sary toplaryň bir müň baş ýüz gezek atan okunyň pagtabende dönendigi aýan boldy. Gözegçileriň, top synçylarynyň gündizki eden ölçegleri nädogry çykyp, älemi sarsdyran gümmürdi boş haýbata öwürülen ekeni. Atylan oklaryň ýekejesinde türkmenleriň berkitmesine ýetmändir. Şonuň netijesinde, türkmenleriň öňküdenem ruhlanandyklary mese-mälim bildirdi. Berkitmäniň önündäki belentlikde goýlan goşa topuň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk başlandy.

«... Türkmenler nyzama durup uruşmasalaram, söweş mahaly birek-birege oňat düşüňýärdiler. Olar töwegellik etmän, gaça durup uruşýardylar. Türkmenleriň söweş sapalagynyň garşysyna serbazlar hiç hili çäre tapmaýardylar...»

Blokwil

Hemze Mürzäniň serkerdeleri türkmen toplaryndan he-der etmeselerem, özleriniň ilkinji uly şowsuzlygyndan, esasy ynam daýanjy bolan ýigrimi dört topuň netijesiz hereketinden soň, maýdaja ätiýajy-da elden bermesiz etdiler. Her serbaz üçin goranyş çukuryňy — gaçybatalga gazmak barada Hemze Mürzäniň buýrugy peýda boldy.

Gaçybatalgalary synlan Blokwil pessejik çukurlaryň gyrasyndaky gum haýatlaryň ini bir garyşdan galyň däldir diýip çak etdi. Oglan oýunjagyna meňzeş haýatjyklar onuň gülküsini tutdurdy. Ol serbazlaryň edýän işlerine ser salyp ýörkä, awşar nökerleriniň serdary Ýusup hana gabat geldi. Blokwil ony öňrākden bāri tanaýardy. Bir gezek gürrüňdeşlik mahaly Ýusup han özüniň gelip çykyşynyň serbazlar dāl-de, gaýtam, türkmenlere has golaýdygyny hem ýatlapdy.

— Jenap, bujagaz gaçybatalgalar sizi top okundan gorar öýdýäňizmi? — diýip, Blokwil Ýusup hana ýüzlendi.

— Alla kömek etse-hä gorar, bolmasa-da goramaz — diýip, Ýusup han ýylgyryp goýberdi. Ol sözüniň dowamynda ýagdaýa başgarak garaýandygyny hem gizlejek bolup durmady. — Ilatyň aýagyny duşayan zat patyşanyň hemme aýdanynyň berjaý edilmegidir, jenap. Senem oňa mençe düşüňänsiň... Şu gaçybatalgalaryňam bize derkar zady ýok. Tekeler üstümize çozaga-da, gylyçlaşyk başlansa, şu çukuryň içinde durup, gylyç aýlamaly bolarmy? Elbetde, beýle bolmaz. Ýöne buýruk buýruk-da. Gowusy, jenap, sen meni gepletmesene! Özüň bilýäň...

Ýusup hany pereňli dāl-de, başga bir garaşylmadyk ýagdaý geplemäge goýmady. Derýa tarapdan top atylmaga başlady.

Arasyna mahal salyp gümmürdeýän toplaryň oky Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň dikilen ýerine ýetmese-de, goşunyň içine mazaly aralaşýardy.

Näme üçindir, Blokwil saklanyp bilmedi.

— Käbir generalyň atylmaz diýýän toplary atylyp başlady!

— Ony bizden düşen ýesirler atýan bolaýmasa — diýip, Ýusup han hem «käbir generallar» bilen pikirdeşdigini aňdyrdy.

— Nähili-de bolsa, öz okuň, öz дәriň bilen atylýan top özüňe gönükdirilse, birhili-dä.

— Onyň-a dogry, jenap.

Top oklary has golaýa düşmäge başlady. Blokwil Ýusup hanyň çigninden tutup, ilerräk ýöräp ugrady. Olar ýedi-sekiz adim ýörän batlaryna, edil Ýusup hanyň öňki duran ýerine top okunyň biri gelip düşdi.

Ýusup han ol tarapa seredip, başyny ýaýkady.

— Hut depämden düşjek ekeni... Sen, jenap, meni göni gelen ajaldan gutardyň. Men bu bergimiň aşagyndan nädip çykarkam?!

— Söweşde algy-bergi hasaplaşylmaýar, han...

Uzak mahala çeken gümmürdi ýatyşandan soň, türkmenleriň berkitmesinden çykyp gaýdan üç-dört ýüz sany adam derýa tarap yöneldi. Olar kenara ýetensoňlar, näme üçindir iki topara bölündiler-de, öz aladalary bilen gümra boldular.

Blokwil türkmenleriň edýän hereketini haýran galyp synlady. Olar suwa tarap harsaň-harsaň töňňemi, agaç baryny çekýärdiler. Arkasy gara tüpeňli, elleri aňňally, orakly adamlar aýagaldygyna gamys ýygýardylar, desse bogýardylar. Pereňli olaryň näme bilen meşgul bolýandyklaryna birbada düşünmedi. Yöne häzirki hereketiň, ýesir düşen ýigit Ýegengeldiniňki ýaly, mala ot ýygmak aladasy däldigi welin bellidi. Ýusup han beýle ýagdaýy türkmenler derýanyň üstünden köpri salmakçy bolýarlar diýip düşündirdi. Şondan soň Blokwiň geňirgenmesi hasam artdy. Birinjiden-ä, soweş gidip duran mahaly hiç zatdan gypynç etmän, köpri salmaga başlanmagy geňdi. Ikinjidenem, köpriniň diňe garşydaşyň üstüne çozmak maksady bilen gurulýandygyndan başga manysy bolmasa-

-da, serbazlaryň, sertipleriň türkmenleriň edýän hereketine göwnübir garap durmaklary geňdi. Pereňli üçin ýene bir geň zat: goşunyň ýaralananlar bilen meşgul bolýan az böleginden özgesi günorta naharyny taýýarlamagyň ugrundady.

Blokwil Tährana gelen gününden başlap, Gündogar adamlarynyň köpüsinde biagyry häsiýetiň, şu günki işi ertä goýmaga bahana tapmak gylygynyň bardygyna üns berýärdi. Bolsa-da, olaryň ajal bilen yüzbe-yüz duran halatlarynda-da, birinji derejeli işi ikinji derejä geçirişleriniň welin, haýran galyp, yzyndan ýetip bilmeýär. Serkerdeler ýigrimi dört sany topuň iki sagadyň dowamynda boş işländigindenem, olaryň özlerini uly çykdaja goýandygyndanam, iň esasam, ol ýagdaýyň goşuna göwnüçökgünlik getirendigindenem netije çykarjaga meňzemeyärler. Gaýtam, Blokwiliň gulagyna ýetmegine görä, käbir serdarlar Hemze Mürzä, häzirlilikçe, hüjumi bes edip, yza, Merwe çekilmegiň, birneme dem-dynç alyp, Garaýaba gaýtadan gaýtmagyň maslahatyny berýärmişler. Pereňliniň gelyän aýgydyna görä, eger-de olar ilkinji, netijesiz hüjümden soň Merwe çekilseler, hut şol sebäpli hem tutuş ýörişiň bişow gutarmagynda ahmaldy. Sebäbi Merwde dört-bäs gün ýatyp gaýdanyň bilen goşunyň sany ýa-da güýji artmaýardy. Gaýtam, ol top baryny arladyp gurlan söweşiň netije bermändigini serkerdeleriňem boýun alýanlygynyň güwäsi bolýardy. Ol bolsa serbazlaryň ýeňmek ynanyşynyň peselmegine getirmelidi. Ol uruş tilsimlerinden düýpli baş çykarmaýan adam üçinem düşnükli.

16-njy sentýabrda öýlän sagat üçlerde täze salnan köprüden atylyp geçen müňe golaý atly türkmen garşydaşlarynyň üstüne hüjüme başlady. Hüjüm bilen birlikde-de, atlylaryň gelyän tarapyndan şeýle bir tozan turdy welin, Blokwil onuň diňe at toýnagýndan göterilýän tozan däldigini aňdy. Ýöne Gowşut hanyň hut özüniň oýlap tapan emeli tozanynyň Mädemini ýeňlişe sezewar eden söweşde-de türkmenlere uly ýardam bolandygyny serbazlaram, Blokwilem bilmeýärdi. Tozan ähli zady bulaşdyrды, bir atlyny telim atly edip görkezdi, howada galgaýan gylyçlaryň sanyny köpeltди. Ala tozanyň içinden atylyp çykýan atlaryň yzy tükenmeze sapan ýaly boldy. Ol

hem serbazlaryň üstüne ýetip gelyän howpuň güýjüni artdyryp görkezdi.

Köpri gurlup başlanandan çozuşyň boljakdygyny çaklan Blok wil bu hüjümiň soňunyň nähili gutarjakdygy barada welin, bellibir aýgyt edip bilmedi. Hatda onuň ol barada uzak oýlanmaga wagty hem bolmady. Ol özüniň ýurt görmek, il tanamak maksady bilen,razylyk beren saparynyň ganly sapara öwürülip baryandygy barada oýlandy. Bu gün onuň ýaş ömrüniň iň soňky gününüň bolaymagy-da ahmaldy. Gözyetimde peýda bolan, ýiti gün şöhlesi bilen çaknyşanda alaw ýaly ýaldyraýan ýüzlerçe egri gylyjyň biriniň pereňliniňem ömür tanapyny kesäýmegi mümkindi.

Çozup gelyän türkmen atlylary arany ýygjamlatdyklaryça, ähli zat: olaryň eşikleri, hereketleri, yüz-gözleri aýdyň görnüp başlady. Duşmanyň howuny basmak üçin serbazlaryň yz-yza gümmürdeden toplary-da islenen netijäni bermedi. Atylan oklaryň köpüsi eňip gelyän atlylaryň üstünden aşyp, Murgabyň kenaryndaky gamyşlyga baryp düşýardi. Toplaryň sesi türkmen atlylarynyň gykuwyna goşulyp, gaýtam, ýetip gelyän howpuň üstüne howp goşýardy.

Sary toplardan ýene netije bolmajakdygyna göz ýetiren serbazlar garpyşyga häzirlendiler. Ýüzi Günli hem şirli tuglar ýokary galdy, gylyçlar gyndan çykdy. Öňdäki howpy duýan atlar kişnediler, burunlaryny parryldatdylar. Iki tarapdan turan galmagal dünýäni lertzana getirdi.

Sapançasyny ýalaňaçlanam bolsa, Blok wil ony atmalydyram öýtmedi. Sebäbi ol aljyrady, aňk boldy, dünýäni unutdy.

Tyg degen atlaryň çirkin kişnemesem, eýerden agýan adamlaryň nalasam düşde görülen adam iýiji aýallaryň sesine öwürüldi. Zenzele dünýäni tutdy, tot-tozan güýjedi.

Önden gelyän türkmeniň öz boýnundan gylyç salanyny-salmanyny pereňli görüp bilmedi.

Ol depesinde oýnan at toýnagýndan gutulmak üçin bir tarapa gaçjak bolanda, ähli galmagal birden kesildi. Onuň üçin darkaş tamam boldy, gorky-ürki gutardy. Ol özüni uka gidendirin öýtdi...

Çukuryň içinde guma bulaşyp ýatan Blok wil gözünü açanda, dünýä parahatdy, tot-tozan ýokdy, iň esasam, aýal sesi eşidilmeyärdi. Pereňli başyny göterip, öňi bilen derýa tarap seretdi. Öňkülerden üýtgeşik zat görünmedi. Ol kellesini, ýüzünü sypaşdyrды. Gan akyp ýa-da çişip duran ýeri ýokdy. Ol özüne gylyç degmän, atylyp gelen atyň omzy bilen kakyp geçendigini bilmeýärdi. Pereňli öz bolup ýatyşyndan utandy, yerinden turup, üst-başyny kakýşdyrды, iki okundan birini hem atmadyk sapaңasyny, gumuny kakýşdyrды, gabyna dykды. Ol töweregine ser salanda çaknyşykda wepat bolanlaryň jesediniň doly ýygnalmandygyny gördi. Çäşerip, keserip, tüňnerişip ýatan maslyklaryň arasynda, elbetde, türkmenleriňem jesedi bolmalydy. Ýöne wepat bolanlaryň içinde aýal jesedi ýokdy. «Hudaýa şükür! Men olaryň maslygyndanam eýmenerdim...»

Näme maksat bilen şeýdýänini-de aňşyрман, Blok wil serkerdeleriň çadyrlaryna tarap yöneldi. Çadyrlar öňki yerindedi. Diýmek, çozuş eden türkmenler, goşunyň jümmüşine tarap topulanam bolsalar, esasy çadyrlaryň duran yerine ýetip bilmän, ýa-da ýetmegi maksadam edinmän, yza dolanan bolmalydylar.

Blok wil kân ýöremänkä, gaçybatalga üçin gazylan bir çukuryň gyrasynda oturan hor yetginjegi gördi. Hemze Mürzäniň goşunynda esgerlige berilýän haky almak üçin altmyşy arka atan gojalaryňam, öz peýwagtyna gaýdan ýa-da kimdir birine derek iberilen on dört-on baş ýaşly yetginjekleriňem bardygyny Blok wil bilýärdi. Emma çukuryň gyrasynda çöküne düşüp oturan ýigdekçe juda arrykdygyndan bolsa gerek, öz ýaşyndanam bäräkde bolup görünýärdi. Pereňli ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnagý bolan meýdanda onuň ýeke özüniň beýdip oturmasy bilen gyzyklandy. Ol, dogrudanam, bir zada güýmenýärdi.

Oglanyň balagynyň öňi öl-myžžykды, peşewini saklap bilmeýäne meňzeýärdi. Ol öz peşewinden eden palçygyndan uzyn nilli top ýasapды. Indi hem şol topa ok ýasajak bolýardy.

Blokwil oglanyň edýän işini, ýanyna gelip durana bi-parh garap oturyşyny synlap, ony toplaryň gümmürdisinden, apy-tupandan, adamlaryň bir-birlerini kerçeyişlerinden ýaña aňyna zeper ýeten diýip düşündi.

— Adyň näme, serbaz?

Oglandan jogap bolmady. Ol üstüne abanyp duranyň ýüzüne çaga naýynjarlygy bilen seretdi. Serbaz ýanyna geleniň kalbynda bar hem bolsa, heniz dile getirmedik sowalyna jogap gaýtardy.

— Men top ýasadym, agabeg. Indem oňa ok ýasajak bolýan, agabeg. Muny gör. Bu Yspyhan topy bolmaly. Arman, ok ýasamaga peşewim ýetmedi. Seň peşewiň kän dälmi, agabeg?

Ýigdekçäniň halyna nebsi agyran Blokwil başyny ýaýkady-da, ýoluny dowam etdi. Ol serkerdeleriň çadyrlarynyň dikilen ýerine golaýlanda, türkmenleriň çozuşynyň serbazlara abyrsyz urgy bolandygyna düşündi. Hemze Mürzäniňkiden uzakrakdaky bir çadyryň ýanynda dört-baş sany jeset süýnüp ýatyr-dy. Belent çadyrlaryň ýanyna diňe serkerdeleriň jesediniň getirilýändigini bilýän Blokwil, tanyş ýüze sataşaryn öýdüp, ýatanlara täzeden nazar aýlady, emma wepat bolanlaryň arasynda onuň ýakyndan tanaýany ýokdy. Ýöne ol tanyş bolmasa-da, çetdäki jesede üns bilen seretmeli boldy. Seretmezçe-de däl-di. Ýüzüne aksowult reňk ornan jesediň böwsülen köý-neginiň eteginden gana boýalan içegeler çykyşyp ýatyr-dy. Beýle gözilginç görnüşiniň üstüni örtmegem hiç kimiň huşuna-da gelen däl bolarly.

Şazada ýakyn adamlaryň bu ýere gelenleriniň hemmesi-niň ýüzi salykdy. Aňry çetdäki çadyrda agyr oýa batyp oturan Hemze Mürze pereňliniň göz önüne geldi. Elbetde, serkerdäniň bu mahal näme hakda pikir aýlaýandygyny bil-mek gyzyklydy. Ýöne bu pursat näme barada oýlanylýandygy-ny bilmek üçin töwerekdäki sertipleriň ýüzüne seretmegem ýeterlikdi.

Blokwil yza, özüniň gum basan çadyryna tarap dolandy.

«...Jerendepede ikitaraplaýyn garpyşyk boldy. Farahon polkunýň serbazlary «Ýa, Alla!» diýip, öňe saýlandylar. Bukıda ýatan türkmenler olary gürpbasdy edip, 70 serbazy öldürdiler. Olar aty batga batan Heseni hanyňam başyny kesdiler.»

Seyit Muhammet Aly al-Hüseýni

«...Biziň söbügimize münen türkmenler yzmyzdan gülle baryny ýagdyryp gelyärdiler. Men bir giň garymdan geçmäge synanyşanymda atym bilen bile ýyklydym.»

Blokwil

Hemze Mürzäniň goşunynda iň abraýly serkerde hasaplanýan Heseni hanyň öldürilmegi hem-de artilleriýanyň görnükli sertibiniň birini türkmenleriň ýesir almagy bilen serbazlar öňküsindenem beterruhdan düşdüler. Olaryň her gün diýen ýaly edýän hüjümleriniň türkmenler tarapyndan ýesir, olja almak bilen yza serpikdirilmegi Hemze Mürzeden ýagdaýa başgaça çemeleşmegi talap etdi. Ol yzly-yzyna bolan telim şowsuzlykdan soň, geňeşçileriniň maslahat bermegi bilen Merwe çekilip, çynlakaý taýynlyk görmeli hem Garaýaba ýanadandan hüjüme başlamaly diýen netijä geldi. Şonuň üçinem 1860-njy ýylyň oktyabrynyň ikisinden üçüne geçilýän gije daňdanlar Garaýapdaky ähli goşun sülsady bilen Merwe çekilmeli diýen buýruk peýda boldy.

Müňläp-müňläp serbazyň, mal-garanyň edýän hereketini, gijelik hem bolsa, görer gözden gizlemek mümkin däldi. Bitertip yza çekilýän goşunyň şakyrdysy, galmagaly töwerege ýaýylyardy. Şonuň üçinem serbazlar ýaňy bir farsah çemesi ýol geçenlerinde, garaşylmadyk ýagdaý ýüze çykdy. Garşydaşlarynyň yza çekilýäninden habarly türkmenler goşunyň barýan ýolunyň iki tarapyndaky bukulardan çykyp hüjüm etdiler. Olar ýarym ukuly hem aljyraňňy goşunyň gyraak-bujagyndan darap-darap geçýärdilerde, ýene yza, gamyşlyga tarap eňip, gözden ýitýärdiler. Serbazlar bolsa olaryň yzyndan gamyşlyga girmäge heder edýärdiler.

Şeýle ýagdaý yzy üzülmän diýen ýaly gaýtalanyp dursa-da, her gezek birnäçe serbaz atdan, gatyrdan agdarylsa-da, agyr goşun öňe hereket edýärdi. Ol çalak-çulak taýagyň urusyny duýmaýan hamy galyň garry pil ýaly bolup, ýuwaşja süýşüp baryardy. Goşunyň önünde bolýan wakadan yzy, yzynda bolýan wakadanam öňi habarsyzdy. Habarly bolayanda-da, yza çekilmeli diýen buýruk alan sussupes serbazlaryň tizräk Merwe ýetmekden gaýry pikiri ýokdy...

Iki tarapdan ary çozýan ýaly bolup dalansa-da, goşun Egrigüzerden geçip, burkaz mülküne gadam basdy. Ol ýerden Merwe çenli aralyk uzak hem däldi. Emma şol ýakyn aralygy geçmek serbazlar üçin on farsah ýol geçendenem agyr düşdi. Olara Merwde galan general Aga Reza Ažedanbaşynyň sülsadyna baryp birikmek başartmady.

Türkmenler Garaýapdan gaýdan goşunyň Merwde galan goşun bilen birikmezligi üçin elden gelenini eden ekenler. Edil hinden çykan ýaly bolup, derýa tarapdan duýdansyz peýda bolan atlylar bu gezek goşunyň başky bölüminiň üstüne döküldiler. Öňdäki sap bilen baryan Blokwil soňky hüjüm eden türkmen atlylarynyň sany müň ýarymdan az däl diýip çak etdi.

Ikitaraplaýyn gylyçlaşyk başlandy. Şol mahalam derýa tarapdan peýda bolan ýene bir bölek atly goşunyň ikinji sapyynyň üstüne eňdi.

Blokwil türkmen gylyjynyň elýeterinden daşrakdady. Şeýle hem ol serkerdeleriň toparyna golaýrakda bolany sebäpli, özüniň goraglydygyny bilýärdi. Serkerdelere janpenalyk edýän saýlantgy serbazlar garşydaşlaryny golaýa getirer ýaly däldiler. Aslynda, köp zatdan habarly türkmenlerem olara şeýle bir golaýlaşjagam bolmaýardylar. Seýlelikde, Blokwil türkmenleriň söweş pirimlerini birneme keseräkde durup synlamaga mümkinçilik tapdy. Onuň aýgyt edişine görä, türkmenleriň serbazlardan esasy tapawudy uçursyz tiz hereket edýändiklerindedi. Olaryň atlary hem örän ýyndamdy, atlar çalt gelişleri ýaly, yza serpilenlerinde-de, başky tizligini gowşatman, süýnüp gidýärdiler.

Blokwil türkmenleriň garşydaşlarynyň öňüni kesmän, ýa-da, şeýtmäge mümkinçilikleri bolsa-da, jümmüşine aralaşman, diňe çepden hüjüm etmeklerinden özüçe many çykardy. Türkmenleriň esasy maksady serbazlary gyrmak däl-de, goşunyň ýoluny üýtgetmek ýalydy.

Çozan türkmenleriň arasyndan saýlanan gara telpekli bir ýigit göçgünli atyna erk edip bilmedimi-nämemi, goşunyň gapdalyndan öwrüm edip, yza gaýtmaga derek jümmüşine kürsöp urdy. Agzyndan ak köpük saçyp gelen at badyny bir-neme gowşatsa-da, Blokwiliň deňindenem geçip gitdi. Pereňli at üstünde oturan ýigidiň elinde üýtgeşik bir ýaragyň bardygyny görmäge ýetişdi.

Türkmeniň elindäki gulaçýarym çemesi taýagyň ujuna berkidilen zat ýenjilip, uýy ýitilenen gupbady. Ýaňy dogan Günüň şöhesi düşüp ýaldyraýan kümüş gupba Gündogara onçakly bellet däl pereňlä üýtgeşik bir ýarag ýaly bolup göründi.

Geň ýaragly ýigidiň atyna goşunyň arasyny böwsüp geçmäge maý bermediler. Dumly-duşdan herekete giren serbaz gylyçlarynyň biri atyň öň aýagyny sandan çykardy. Tüwdürilip giden atyň eýerinden zyňlan türkmeniň gara telpegi başyndan sypanda, onuň aýal maşgaladygy aýan boldy. Düýrlenip, telpegiň içinde gizlenen goşa gara saç çözlenip gitdi. Ol ýalaňajam däl, adam iýýänem. Ol örän owadan, ýigrimi ýaşlaryndaky gelindi. Onuň çaksyz owadanlygy şol gyssagaramada-da gözellige baha bermegi başaýan pereňliniň ünsüni çekdi. «Düýş tersine bolýar eken!»

Zenana tarap agzyny açyp sereden Blokwil: «Agyr goşunyň ýeňil goşundan çekinmesiniň syry düşnükli!» diýip içini gepletdi. Şeýle hem ol uruş diýilýän daşýürek nägehanyň wagşylygynyň ýene bir gezek gözli şaýady boldy. Ol nägehanyň çagasynyň ýüpek ýaly gultpagyny sypamaly nepis ele inçe sungatdan ýasalan ýarag berip, nepis sungaty-da, nepis zenany-da gödek bir güýje öwürýärdi.

Haýdap gelen hyrsyz serbazyň gylyjy galyp bilmän ýatan gelniň depesinden indi. Gara saç gara guma garylady, gara

baş gyrmyzy gana boýaldy. Gelinden ses-seda çykmady. Uruş diýilýän gödek gara güýç zenan gözelliginiň önünde-de geçirimlilik etmedi.

...Türkmenler Gowşut hanyň oýlap tapan piriminiň amala aşmagyny gazandylar. Goşunyň başky sapynyň önündenem bir bölek teke atylarynyň peýda bolmagy bilen, Merwe tarap hereket edip bilmedik serbazlar howpsuz tarapa – günorta-gündogara sowulmaly boldular.

Türkmenleriň gan döküp, jan berip, öz garşydaşlaryny barýan ýolundan sowýandyklarynyň sebäbi Blokwiile soň düşnükli bolup galdy.

Merwe goýberilmän, şäheriň ilersinden gündogara gönükmäge mejbur edilen goşun ýene bir farsah çemesi ýol geçensoň, Seýitnasyra baryp ýetdi. Ozal geçilen ýol bolany sebäpli Blokwil ol ýerlere beletdi. Serkerdeler awa-şikäre çykanda ýanlary bilen gaýdan pereňli bu töwerekler telim gezek aýlanypdy.

Seýitnasyrdan ýokarda Popuşgum, soňra Semendik bardy. Ondan aňyrdan Hemze Mürzäniň goşunynyň sülsady goýlup gaýdylan Nyýazmetgala ýerleşýärdi. Merwden sowulmaga mejbur edilen serkerdeleriň indiki maksady özlerini şol ýere atmakdy.

Seýitnasyryň deňinden birneme geçilende, suw basdyrylan ýollary, gözýetimi tutup ýatan peslikdäki gür gamyşlyga ser salan Blokwil serbazlaryň asla garaşmaýan ýene bir wakasynyň boljakdygyny çaklady. Çünki üç aý mundan ozal geçilende, ömür akar suw görmedik bu ýerler tebsiräp ýatyrdy. Güýzüň düşmegi bilen suwuň bolaman, gaýtam gytalýandygy-da bellidi. Asmandan bolsa Hemze Mürze bu topraga gadam basany bari ýekeje damja nem dammandygyna-da Blokwiiliň özi şaýatdy. Hiç mahalam ekin ekilmedik çökeltligiň suwa basdyrylmagy ýöne ýere bolmaly dälidi. Blokwil şol barada oýlanýardy.

Uzakdan täze gazylan ýaplardan çykarylan gum üýşmekleri çil-çil bolup görünýärdi. Ol hem ýöneligiň alamaty dälidi. Terslin-öňlin çekilen çiller sanardan kändi. Blokwil özüni görmese-de, gaty mekir serkerde hasaplaýany Gowşut

hanyň ýene bir geň pirim oýlap tapandygyna öňünden ynan-
dy. Bu giden meýdana ýap gazmak, çil çekmek üçin gaty kän
güýç hem wagt gerekdi. Beýle agyr iş düýpli manysy, zerur
geregi bolmasa, uruş gidip duran mahaly amala aşyrylmaly
tutum dälidi.

Ýoluň iki tarapy-da güýzüň tylla reňke boýan gür gamyş-
lygyna basyrylyp ýatyrdy. Geçilmeli aralygyň suw basdyry-
lan bölegi basym gutarar diýen niýet bilen batgalykdan esli
ýörelensoň, iki tarapdaky gamyşlykdanam iniňi tikenekledýän
galmagal turdy. Pereňliniň aýgydyna görä, her tarapdan atylyp
çykan türkmen atlylarynyň sany üç müňden az dälidi. Olar uly
gykuw bilen ýola tarap eňdiler. Serbazlar näme bolup geçýä-
nine oňly düşünmänkälerem, garpyşyk başlandy.

Türkmenleriň bir bölegi gylyçlaşyga girse, beýleki bölegi
arabalaryny zordan gymyldadyp gelýän topçularyň daşyna
aýlandy. Ol ýerde ullakan çaknyşygam bolmady. Blok wil türk-
menleriň üsti toply arabalary eýýäm yza öwürüp, gatyrlary gam-
çylap barýandyklaryny görüp galdy. Uly güýç hasap edilýän
toplaryň duşman eline düşmegi serbazlary aljyratdy. Olar gaç-
mak bilen boldular.

Münbaşylar öz serbazlaryny saklajak bolup, aýaga gal-
dylar. Emma yzdakylaryň gaçýanyny gören esasy bölümiň
nökerleri hem gaçmaga meýillendi.

Şahsewentli münbaşy atyny öňe däbsedi-de, gaçyp bar-
ýan bir nökeriniň yzyndan ýetip, onuň depesinden gylyç saldy.
Eýesi eýerden agan at uzaga gitmän, yza aýlandy.

— Gaçmak meýilliň kysmaty şudur! — diýip, münbaşy
serbazlaryna tarap gygyrdy.

Gaýtadan gyjyçlaşyk başlandy. Ýöne ol uzaga çekmedi.
Öz pirimlerini öňden oňat bişiren türkmenler üçin gylyçlaşyp
söweşmek örän amatly boldy. Çünki bir tarapy suw goýbe-
rilen çöket şorluga direlen serbazlar gaçyp-kowup, uruşmaga
maý tapmadylar. Türkmenler bolsa diňe öňe hereket edip,
garşydaşlaryny şol batgalyga tarap gysýardylar.

Hemze Mürzäniň janyny gorayan serbazlar türkmenleri oňa golaýlaşdyrmajak bolup, mertlerçe söweşýärdiler. Şazadanyň töwereginde atdan agýan serbazlaryňam, türkmenleriňem sany köpeliýärdi. Batgalygam bolsa, saýlantgy janpenalar garşydaşlarynyň salýan gylyjyna gylyç bilen jogap gaýtarmagy başaryýardylar.

...Türkmenler gysyp ugransoň, Blok wil eliniň ýetişdiginden atyny gamçylamaga başlady. Emma topukdan aşagy şor batga gömülyän ýabynyň näçe jan etse-de, öndüryän ýoly yokdy.

Birdenem batgaly gamyşlyk tamamlanyp, gaçyp gutulmaga inçejik bir umyt dörende, ýagdaý gaýtadan bulaşdy. Blok wiliň aty beýik çile çykanda, önünde içi suwly garym peýda boldy. Garym çiliň edil gyrasyndan başlanýardy. Näm e tjeğini bilmän, töweregine ýaltaklan Blok wil aljyrady. Töwerek baş-başady, jan-janady. Serbazlar duran tutular edip gaçýardylar. Olaryň känbir garşylyk hem gökezmän gaçýslaryndan ruhlanan türkmenler gykuw bilen kowýardylar.

Blok wil günbatara tarap seredende, Hemze Mürzäniň toplarynyň hemmesiniň türkmenler tarapyndan ele salnandygyny bildi. Toplary gaty ykjam goraglap alyp barýanlaryň sany baş ýüzden az däl di. «Goşunyň ruhuny göterjek topar duşmanyň eline düşen bolsa, meseläniň gutarnykly çözüldigi» diýip, Blok wil aýgytly netijä geldi.

Yzdan eli gylyçly iki sany türkmen ýetip geliýärdi. Ön de içi suwly garym bardy. Ol howpludy. Yzdan ýetip geliän howp ondanam aýylgançdy. Öndäki ajaldan sypjak bolsaň, ýeñseden geliän ajalyň üstüne sürmelidi, başga ýol yokdy. Blok wil iki ýoluň umytlyragyny saýlady, suwly garym, her hal, depän den injek ýalaňaç gylyç däl di. Onuň aty içi läbikli garymyň ortasyna düşdi. At şunça dyzasa-da, beýleki raýşa çykmak maksadyna ýetmedi. Yokarda eli gylyçly tekeler peýda boldy. Beýleki iki türkmenem ýeñseden gelip ýetişdi. Bir jan üçin iki tarapdan gelen ajal birikdi. Indi olardan sypmaga hiç hili umyt yokdy. Blok wil sapaņasyna ýapyşdy. Yöne ol erkek adamyň özüni juda ejiz görkezmejek bolup edäýen howaýy hereketidi. Läbik suwa çümüp çykan sapaņasynyň bu mahal atylmajakdygyny Blok wiliň özi-de bilmelidi.

*«...Türkmenler beýle awa garaşman ekenler. Zynjyr,
gandal ýetmezçilik edýärdi. Agşamlyk bolsa bizi birtopar
towugyň aýagyny daňan ýaly ikiden-üçden güýläp
taşladylar...»*

Blokwil

Blokwile diňe kysmata kaýyl bolaymak ýoly galdy. Ony umadylaram-da, gynadylaram-da, bir türkmeniň atynyň ardyna göterip mündürdiler. Atyň hereketiniň sarsgynyna Blokwiliň burny önünde oturan kellesi ýaglyk bilen daňlan türkmeniň ýeňseçukuryňa degip-degip gaýdýardy. Onuň boýnunyň ýüzi bilen syrygýan ajymtyk der pereňliniň ýüregini bulaýardy. Eli arkasyna mäkäm baglanandygy sebäpli, ýüzüni saga-sola öwräýmese, onuň yza süýşmäge mümkinçiligi ýokdy. Üstesine-de, darkaşyň kowha-gaçdysyndan ýaňa endamýndan ak köpük saçylan atyň sagrysýndan, garnynyň aşagyndan göterilýän howanyňam ysy ýeňseçukurdan gelyňan ysdan enaýy dälidi.

Blokwiliň üst-başı-da gara läbige bulaşandy. Ädiginiň gonjundan girip, başlygyna ýygananan läbikli suwdan ýaňa ol henizem özüni şor batgalygyň içinde ýaly duýýardy. Ol özi bilen bolýan bu külpetleri düýşdür öýdüp kabul etmek isleýärdi welin, töwerekdäki görünýän ýagdaý ony düýşden hakykata getirýärdi. Töwerekde bolsa henizem şol kow-ha-gaçlykdy. Batga batan atlaryny taşlan serbazlar hanja barýanyny-da aňşyрмаýardylar. Her kim öz gara başyny ajaldan gutarmagyň aladasy bilendi. Blokwil serbazlaryň düşen gününü Hudaý tutmaklyk hasaplady. San taýdan, güýç taýdan gaty agdyk goşun öz mümkinçiliginiň üçden bir derejesini-de ulanyp bilmedi.

Sary toplary süýräp giden türkmenler eýýäm gözden ýitipdiler. Blokwil toplaryny elinden aldyran goşuny bili omrulan ýylan bilen deňedi. Indi ol ýylany, zäheri näçe güýçli bolsa-da, çopan taýagy bilenem alsa boljakdy. Ýylan gaçybam, agzyna özüň baraymasaň, çakybam biljek dälidi. Türkmenleriň bolsa

jansyz ýatan ýylana-da, agyz tarapyndan golaýlamajaklary hakdy.

Eýýäm ýarym sagat bäri ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem alýan Blok wil batgadan çykan baş-on sany serbazyň arasynda Gara sertibiňem bardygyny görüp galdy. Ol ýetişibildiginden atyny gamçylaýardy. Duşmana garşylyk görkezmäge ýagdaýy ýok ol toparjygyňam ýüzi ilerikdi. «Serkerdeleriň özleri-de gaçyp başlan bolsa, iş tamam» diýip, Blok wil ýagdaýa gutarnykly baha berdi. Ýöne gaçyp barýanlaryň arasynda Hemze Mürze welin onuň gözüne ilmedi.

Suw goýberilen çöketlikden çykylandan soň, ýagdaýyň pereňliniň aýdyşy ýalydygy belli boldy. Ýesir düşen serbازلary otuzdan-kyrkdan birtopar edip, sürüp barýardylar. Olar hut şeýle täleýe öňünden boýun bolup gelen ýaly, garşylygam görkezmeyärdiler, çöp-çalama urup, gaçjagam bolmaýardylar.

Gapdaldan atyny dabyradyp gelen gara murtly, hyrsyz türkmen jylaw çekip-çekmänkä, Blok wili alyp barýana bir zatlar diýişdirdi. Blok wil gürrüňiň özi barada gidýändigini aňdy. Birdenem hyrsyz türkmen gaty çalgyrdam bolsa, düşnükli parsçalady.

— Sen şular bilen gelen pereňli bolmalymy?

Hakykat ýüze çyksa, türkmenlere duşman däl halyna duşman okunylýan ýesiriň günäsi ýeňläär diýen pikire umyt baglan Blok wil berlen ýeke sowala telim gezek baş atmak bilen jogap gaýtardy.

Şondan soň hyrsyz türkmen çalarak ýylgyrdy-da, beýlekä ýene bir zatlar diýişdirdi, özi hem atdan düşdi.

Türkmeniň ýylgyrmasyyny rehimdarlyk diýip kabul edip, birneme ynjалан Blok wil gaty daňlansoň, gurşup ugran golarynyň ýüpi çözüler öydüp tama etdi.

Ulagdan düşen türkmen atynyň boýnuna daňlan inçejik ýüpüň esli bölegini kesip aldy-da, ýesire golaý geldi. Iki türkmen ýene bir zatlar barada gep alyşdy. Blok wil gürrüňiň many-syna düşünmese-de, ediljek hereketden erbetlige garaşmady. Çünki hyrsyz türkmeniň ýylgyrmasyndan soň rehimdarlyk bolmalydy.

Henizem ýylgyryp duran türkmen elindäki ýüpüň bir ujyny Blokwiňiň çep aýagyndaky şor palçykly ädigine daňandan soň, ähli zat düşnükli boldy. Ýesiriň elleriniň daňylgydygyny ahmal gören türkmen onuň aýaklaryny-da atyň garnynyň aşagyndan ýüp salyp çatdy. Ol şondan soňam ildeşine ýene birtopar zatlar diýip atlandy.

Blokwil beterinden beterine uçrady. Ozal erkin hallan atyp gelýän aýaklaryň gymyldamasy indi diňe atyň edýän hereketine bagly boldy. Oturmaşam kynlaşdy, gozganmagam. «Bularyň hüşgärdiklerini! Elimi, aýagymy daňmanlarynda-da, indi men nireä gaçyp bilerkäm?» Öz ýagdaýy hakda, türkmenleriň hereketi hakda oýlanan Blokwiňiň gülküsi tutdy. Eger-de Hemze Mürze, Gara sertip hem beýleki serkerdeler ele düşmän gaçyp gutulan bolsalar, beýle hüşgärlik bilen goralýan diňe Blokwildi.

Pereňliniň gözüniň ýetýän ýerindäki ýesirleriň ýekeje-si-de ata mündürilmän, batgaly aýaklaryny süýräp, pyýada barýardylar. Olja öwrülen gymmatbaha pars atlarynyň köpüsi eýýäm eýesini täzeläpdi. Garşylyk görkezen ýa-da garşylyk görkezmäge gaýymrak negäsi bolaýmasa, ýesir serbazlaryň elleri-de daňylgy däldi. Häzirlikçe ýesirlik ejirini çekýän bir Blokwildi.

Serbazlary Merwe tarap sürüp barýan türkmenler başlaryny dik tutup, töwerege gedemlik bilen garaýardylar. Hatda olaryň aýaklarynyň astyndaky atlaram, ýeňiş şemalynyň ýelginini duýýan ýaly, ýeňillik bilen ädim urýardylar.

Blokwiliň münüp barýan aty artlaşykly bolansoň, beýleki atlar ýaly ýeňil gopup bilmese-de, käbir hereketi bilen keypiniň çagdygyny aňdyrýardy. Onuň syrtyna uzyn saply sübse daňlan ýaly uzyn guýrugy yzyny üzmän, ýesiriň kä ädigiňiň gonjuny, kä buduny sypap geçýärdi.

Blokwil ýesir düşenleriň ilkinjilerinden däl ekeni. Entek Merwe ýetilmänkä, orulman galan bugdaýy at toýnagynyň depeşeginiň astynda galyp, sypala öwrülen giň meýdana ýyg-nanan daşy goragly ýesirleriň sany sanardan kändi. Ilkibada Blokwili hem şol ýere eltdiler. Ýöne ony ýesirlere goşman, gaýrarakda oturan ýeke kepbanıň ýanynda atdan düşürdiler.

Kepbäniň işigindäki agaja ýüp bilen baglanan Blok wil özi ýesir halyna beýleki ýesirleri synlady.

Niredede ele salnandygyna garamazdan, näme üçindir, ýesirleriň hemmesini birbada bu ýere getirýärdiler. Blok wil türkmenleriň ýetişgenligine, teptiplidigine haýran galdy. Eý-ýäm hasap ýöredýän aksakgallar hem peýda bolupdy. Gojalar ýesirleriň otuzdan-kyrkdan başyny jemläp, olary nirädir bir ýerlere ugradýardylar, bendileriň hemmesini bir ýerde kän saklamazlygyny aladasyňy edýärdiler. Şeýdibem, olar bendiler türkmenlere howp salmaz ýaly ýagdaý döredýärdiler.

Blok wiliň ýany eýýäm tomaşahana öwrülipdi. Şu mahalky alada başdan agdyk pursatda-da, geçip barýan gyssagly atly bolsun, pyýada bolsun, pereňlini synlaman ötmedi. Niredendir bir ýerden peýda bolan eli taýakly küýki ýaşuly hem Blok wiliň ýanynda ýörite saklanyp, ony çaga bilesigelijiligi bilen nazaryndan geçirdi. «Bä-äý, onda şu adam şol ýetmiş iki dil bilýän pereňli bolmaly-da! Sypaty-ha başga adamlardan ullakan parhlanybam baranok welin, Taňry nazar salsa, bolubermeli-dä!»

Küýki ýaşuly, birdenem ýesirden ünsüni bölmeli boldy. Onuň nazary kaklyşan ýagdaý yetmiş iki dil bilýän adamdanam täsin bolup göründi. Boýy çakdanaşa kelte, togalajyk türkmen özünden üç esse dagy daýaw serbazy önüne salyp gelyärdi.

Häzir gülkä-şatlyga orun ýokdugyna garamazdan, daýaw ýesir bilen ony önüne salyp gelyän kiçijik türkmene gözi düşen Blok wil hem özünden erksiz ýylgyrmaga mejbur boldy. Ýesiriň epeý-epeý ädim urup, gaýşarylyp gelşini göreňde, pereňli ony sypaýylardan ýa-da begzadalardan bolsa gerek diýip çaklady. Eli arkasyna daňylgy diýäýmeseň, ol ýesire-de asla meňzemeýärdi, seýle çykan, yzy janpenaly önbaşça çalyň edýärdi. Çişip duran alkymy, gymmatbaha mawutdan tikilen geyimi, näme üçindir, batga-da çümmedik kaşaň gara ädigi onuň barjamly maşgaladandygyny habar berýärdi.

Selçen sakgalyny ýere degrip diýen ýaly gülen küýki goja ýaňsylan durup bilmedi:

— Han ogul, sen o serbazy ýeke özüň ele saldyňmy ýa-da ähli kowum-garyndaşlaryň bilen üýşüp tutduňmy? Öz müçäň-ä beýle daýaw serbazy tutardan ejiz ýaly!

Gojanyň ýaňsylamasyna gahary gelen türkmen temegini ýokaryk tutdy:

— Gep adamyň müçesinde dälidir, agam. Seň Gowşut hanyňam daýaw däl ahyryn. Gep edermenlikdedir. Men munda daşgary ýene dört sany serbazyň kellesinem togaladym.

Küýki goja ýaňsylama gülküsini ýene gaýtalady.

— Aý, o diýeniňe men ýaly küýki bendesi ynanaýmasa, Hudaýyň özi-hä ynanmasa gerek, inim.

Ýesiri önüne salyp gelyän türkmen öz aýdanynyň dogrudygyny Hudaýa-da, küýki goja-da ynandyrmak üçin, bendiniň syrtyna çalarak depip goýberdi.

— Gatyрак ýöre, haram ýesir!

Ýesir birden yzyna aýlandy-da, ala gözlerini petredip türkmenе gazap bilen garady.

Türkmeniň inçe sesi ýasama haýbata ýugrulyp çykdy.

— Menden taýak iýmejek bolsaň, aýdylanny et. Ýogsam...

Özüçe ýok adamyň kemsidiji haýbatyny eşitmek ýesiriň degnasyna degdi. Ol gyp-gyzyl bolup bir silkinende, gollaryna baglanan örme ýüp telim bölek bolup ýere gaçdy.

Ýesiriň terziniň bozulmagyndan eýmenen türkmen sandyrady, gaçmaga-da meýillendi. Emma bolýan waka üns bilen seredip duran küýki gojanyň ýiti nazary onda, boýy kiçi adamlarda köplenç bolaýgyç boş gedemlik oýardy.

— Näme sen ajalyňa howlukýaňmy? — diýip, türkmen ýasama haýbat atdy-da, ýesiri çalarak depip goýberdi.

Ýesir «Arym köýenden imanym köýsün» diýlenini etdi. Ol sag elini bat bilen aýlanda, türkmen ýer bagyrtlady. Ýesir şondan başga hereketem etmän, ele düşen serbazlaryň üýşüp oturan ýerine tarap öz peýwagtyna ýöräp gitdi.

— Hä, almytyňy aldyňmy? — diýip, küýki goja gep atamaly pursady sypdyrmady. — Beýle daýaw serbazy özüň ele salmanyňy görenimdenem bildim-ä men.

Ýerinden turan türkmenе yzyna gaňrylyp, gazap bilen garasa-da, ýesiriň sesi parahat çykdy:

— Meni sen ýesir alaňok, akmak. Meni sen ýalyň üçüsem alyp bilmez. Meni ýesir alan siziň bala-çagalaňňyzyň gözýaşy boldy.

— Ine, bu başga gep! — diýen küýki goja ynjaldy.

* * *

«Ýanymdaky ýesir serbazlar bolmadyk bolsalar, men özümiň boşadylmagymy gazanyp biljekdim. Ýöne tekelerе gowy görünmek üçin olar meni satdylar.»

Blokwil

«Ýeňşiňem öz hupbaty bardyr» diýip, uruş gutarmanka aýdylan bolsa, türkmenler ynanmazdylar. Emma arzuw edilen uly ýeňiş hakykata öwrülensoň, olar başga bir derdeseriň asynda galdylar.

Entek doly hasaplanmasa-da, gaçyp-tezip bendilikden başyny gutaranlardan gaýry ýesir düşen serbazlaryň sany on sekiz müňe golaý bardyr öýdüp çakladylar. Özi ýesir düşeni bilenem duşmanyň kalby ýesirlige öwrülmeýärdi. Elleri ýarag-syzdygyna garamazdan, olardan ägä bolmalydy. Elbetde, bendilere ýorgan-düşek, per ýassyk berilmeýärdi. Olaryň düşegi Merwiň topragy, ýapynjasy belent asmandy, iýýänlerem ölmez-ödülük owkatdy. Onça adamyň garnyny doýurmaga gury nan hem ýetmeýärdi. Özleriniňem azyk-owkady ozalam arta-süýşe bolmadyk, Hemze Mürzäniň goşun tartyp gelmegi bilen ýylgallany-da doly ýygnap bilmedik tekeleriň alapalyk dānesi-de ýok diýen ýalydy. Şonuň üçinem on sekiz mün agyzdan tizräk dynylaýsa kem dāldi.

Teke aksakgallarynyň köpüsi ýesirleri Hywadan, Buhara-dan gelmeli täjirlere satmak barada oýlanardylar. Gul söwdasyndan habardar kişileriň çakyna görä, onça ýesiri satyp, sanyny azaltmaga azyndan bir aý çemesi wagt gerek boljakdy. Hywaly, buharaly nepkeşleriň bolsa Merwe haçan döküljekdikleri entek belli hem dāldi.

Bendileriň ýagdaýyna serenjam bermek, olary häzirlikçe obalara paylaşdyrmak işine esasy kethudalyk edýän Täçgök

serdar bilen Amansähet serdardy. Ilhanlar, tire ýaşululary bir hepde-on günläp näçe ýesir saklap biljekdikleri barada olara duýduryp, bölünip berlen bendileri barmaly ýerine ugradýardylar.

Gowşut hanyň hut öz görkezmesi bilen nirä, näçe ýesir ugradylandygynyň berk hasaby alynýardy. Bihasap zat ýokdy. Ýeňiş gazanyldy diýibem, öňüňe-zyýňa garaman hereket edibermeli dälidi. Horasan welaýatynyň hökmürowany Hemze Mürze Hişmet Döwläniň tugunyň synany bilen arkasy güýçli tug gutardygy bolmaýardy.

Özüni iki tarap üçinem dostam, duşmanam hasaplamayan Blokwiili türkmenlerem duşman okunmayan ýalydylar. Onuň bu gün-u-saba bendilikden boşadylmagynyňam ahmaldygy barada ýesirleriň arasynda myş-myş bardy. Käbirleri bolsa ol gürrüniň ilki kimiň agzyndan çykandygyna çenli aýdýardy. Hakykatda bolsa, ol gepler çaklamady. Blokwil oňa düşünýärdi. Şonuň üçinem ol özüniň bendilikden boşadylmagyny sorap, Gowşut hana ýüz tutmagy ýüregine düwdi. Emma onuň haýyşy Gowşyt han-a beýle-de dursun, ýesirleri üleşdiriji kethudalara-da iki günden soň baryp ýetdi. Ondanam hiç hili netije çykmady.

* * *

«...Merwde ýesirleriň sany hem olja alnan ýaraglaryň mukdary şeýle köp bolany sebäpli, bir guluň bahasy 500 manatdan 5 manada düşdi.»

M. Alyhanow-Awarskiý
(«Merw oazisi hem oňa eltýän ýollar»)

«18000 serbazyň ýesir alnan ýeňşinden soň, bir guly 3 ýa-da 4 tylla satyn almak bolýardy.»

A.Wamberi
(«Orta Aziýa syýahat»)

Žorž Blokwil özüni saýry saýýany sebäpli bolsa gerek, Tährana nesibesi çekeli bári hiç kim bilen ýiti jedele-de girmändi, hiç kimiň göwnüne-de degmändi. Şeýle pursat dö-

räýse-de, ol yza çekilmegi kiçilik bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol özüni serbazlaryň türkmenlere satmaklarynyň manysyna oýlana-oýlana düşüniş bilmedi. Iň esasy geňlik hem onuň ýesirlikde galdyrylmagy bilen olaryň utýan zady ýokdy.

Blokwil türkmenleri duşman hasaplamaýşy ýaly, özüni olaryň bendisi hem saýmaýardy. Asyl ol bendidigine-de ynanaýardy. Gaýtam, ol tekeleriň baş hanynyň huzuryna düşjekdigine, onuňam özüni azat etjekdigine örän bil baglaýardy. Şoňa görä-de Blokwil häzirki başa düşen kynçylygy gaty gysga wagtlyk hasaplap, oňa döz gelmeli etdi.

Emma pereňliniň ýagdaýy barha agyrlaşdy. Ýesirleriň elini baglamaga hatda ýüpem ýetmeýän halatynda, Blokwiliň goluny daňmaga zynjyram tapyldy. Üstesine-de, Blokwil özüne iki guluň bahasyny, ýagny 464 pereň frankyny kesendiklerini bildi.

Blokwilde onça mukdardaky pul ýokdy. Onuň barlyrakdyr öýdüp çak eden tanyşlaryndan karz almak islegi-de başa barmady. Türkmenlere ýesir düşen Abdyl Aly handan onuň tamasyludy. Ýöne, adaty serbazlardan üzňe saklanýan hem olardan gowurak idi-yssuwat edilýän general Blokwiliň bir gezek garnyny doýranyny hasap etmeseň, esasy meselede delalatly degmedi. Emma pereňli bendi generaldan Hemze Mürze bilen Gara sertibiň türkmenleriň eline düşmän, Maşada tarap gaçyp gidendiklerini anyklady.

Abdyl Aly han bilen uçraşan gününüň ertesi Blokwiliň hem gul hökmünde satylmaly ýa-da kimdir birine saklanmaga berilmeli günüdi. Şol gije ol öz ykbaly barada oýlana-oýlana oňly ukusyny-da alyp bilmedi. Ol satylmak üçin Hywa, Buhara iberiljek bendileriň hataryna goşmazlygyny Hudaýdan dileg etdi.

Blokwil üçin iň howplusy hem Merw bazaryndan gul satyn almak üçin eýýäm gelip başlan täjirleriň eline düşmekdi. Türkmenlerden arzan alnyp, Hywa ýa-da Buhara aşyrylan pereňliniň yza gaýtmak meselesi Merwdäkisindenem has kynlaşjakdy. Ýöne ýesir serbazlaryň Blokwil tüçjar baý diýip, ol hakda gep-gürrüň ýaýratmaklarynyň-da, onuň üçin bähbitli netije beräýmegi mümkindi. Çünki pereňliden lomaýrak pul ýonmak isleýän tekeleriň ony Hywa, Buhara arzan bahasyna

satman, özlerinde saklaýmaglary ýakyndy. Şeýlelikde, Blok-wil Hywa, Buhara atarylman sypsa, bendileriň aladasyndan eli boşan Gowşut han bilenem, belki, duşuşyp bilerdi.

Tekeleriň baş hany huzurynda kabul etmäýende-de, Blok-wil oňa hat üsti bilen ýüz tutmagy kalbynda besleýärdi. Haçan ýazyljagy belli däl, ýazyljagy-ýazylmajagy-da näbelli hatyň mazmunyny ol eýýäm kellesinde aýlaýardy. «Merhemetli jenap Gowşut han...» ýa-da: «Onuň alyhezreti jenap Gowşut hana...»

Ýaşululary öňünden habardar edilen obalardan Merwiň Hangeçen bazary diýilýän giň aýmaňçasyna adam bary ýyg-nanyp başlady. Özleriniň howpsuzlygy baradaky aladany sähel salymam ýatlaryndan çykarmaýan aksakgallaryň geňesinde gel-nen çözüde görä, türkmenlere ýesir düşen serbazlaryň ähli-sini bir günde bazara getirmeyärdiler. Olary sanyna görä, telim topara bölüp, dürli wagtlarda Hangeçene alyp gelyärdiler.

Ýesirleriň aňyrsy gurpluraklary, kesilen nyrhy özlari töläp biljekleri hem serkerde bendilerden dynmak meselesi birneme soňa goýlupdy. Olar töleg gelyänçä kanagat edip garaşybam biljekdiler. Ýöne öz bendiliklerinden gaýry ýitir-ýän zatlary ýok hossarsyz ýa-da garyp ýesirler türkmenler üçin howpludy. Ýoksul bendileriň agyr günden dynmak üçin gara güýje daýanaýmaglary-da ahmaldy. Şeýle howp döredip biljeklerden tizräk dynmalydy.

Blokwiliň ýesirlik ykbalynyň hanja düşjekdigi anyklanjak wagty üleşligiň ikinji gününe gabat geldi. Ony hem otuz-kyrk ýesiriň arasy bilen Hangeçene alyp bardylar. Ol ozaldan tanyş serbazlara sataşaryn öýdüp, bendileriň hemmesini gözden geçir-mäge çalyşdy. Ýöne tanyş ýüze sataşmady. Emma ýesirleriň halynyň teňdigine welin göz ýetirdi. Uruş gutaraly bäri geçen günleriň dowamynda olaryň hor-homsy ýaşandyklary görnüp durdy. Üstesine-de, ýesirlik howasynyň ruhdan düşürendigi sebäpli, olaryň has-da ejizländigini bildirýärdi. Ýaş bendilerem ýöründe aýaklaryny süýräp alýan ýalydylar.

Elleri arkasyna bagly münläp ýesiriň, olaryň daşyndaky eli ýaragly türkmenleriň arasyndan awşarlaryň kethudasy Ýusup han Blokwiliň gözüne ildi. Bu mahal adam aýagyndan

sowlup ýöremek, kimdir biriniň ýanyna ýetmek kynam bolsa, pereňli ýesir awşar ýesiriniň ýanyna bardy. Emma olara uzak sözleşmäge maý bolmady. Baş atylyp salamlaşylandan soň, Ýusup hanyň özi:

— Men seň eden ýagşylygyňy unutman, jenap! — diýdi.

«Eli arkasyna daňylgy guluň jenap bolaýşyny!» diýip, içinden ýaňsylyan Blok wil zordan sowal bermäge ýetişdi.

— Ykbal seni nirä taşlady, han? Seni nireden gözlemeli?

— Men topazlar mülkünde. Alaşyabyň boýunda. Meň tiz boşaymagymam ahmal. Horasandaky dost-ýarlar alada edýän ýaly. Azat bolsam, men seň eden ýagşylygyňy ýerine saljak bolaryn, jenap. Gaýrat et!

Mähellä siňen Ýusup han ýesir «jenabyň» gözünden sumat boldy.

Kän mahal geçmänkä, ýene Blok wiliň göreçleri janlanyp gitdi. Ol oglanykda bile oýnan deň-duşuna sataşan ýaly bolup begendi, ýesirleriň arasynda palçykdan top ýasan ýigdekçä nazary düşdi. Ol pereňlä tarap sereden ýaly boldy. Blok wil oglanyň ýollan tanyş bakyşyna ýylgyryş bilen jogap iberdi. Kesesinden garasaň, onuň ýagdaýy beýleki ýesirleriňkiden elhalrak ýalydy. Blok wil oglanyň ýagdaýynyň erbet dældigine begendi.

Ýesir ýetginjegi yzyna tirkäp gelen, belent börüginin maňlaýy bilen örtülen alyn daňysynyň gyralaryndan hüžžük saçlary çogup çykyp duran garry aýaldy. Onuň iki sany alyn dişiniň beýleki dişlerinden tapawutlanyp, syrtaryp durmasy garryny ýylgyryp ýören ýaly edip görkezýärdi.

Eýýäm ýesirleriň arasynda ýaýran, Blok wiliň gulagyna ýeten gepe görä, ol garry bendi ýetginjegi özünde saklamaga ijaza almak üçin Hangeçene gelenmişin. Ilki görendäki çaky ýalňyş çykmaryk Blok wil oglanyň soňky ykbaly bilen-ä hasam gyzyklandy.

Garry aýal ýesir oglanyň elinden tutup diýen ýaly, üleşdiriji aksakgallaryň ýanyna bardy. Aladasy başdan agdyk ýaşulularyň hiç biri oňa ünsem bermedi.

— Haýsyňyz Sahyt pälwan bolarsyňyz? — diýip, garry aýal gaty gygyryp sowal berdi. Ady soralan adam özüni tana-danson, kempir ýene sowal bilen ýüzlendi. — Sen çeltek tiresinden bolmalymy, han?

— Çeltekdirin. Bolamda näme?

— Menem çeltek.

— Çeltek bolsaň, habaryňy beriber! — diýip, ýaşuly ýylgyrdy.

— Şu ýesir oglany maňa beriň!

— Näçe teňňäň bar? — diýip, kempirde teňňe ýokdugyny çaklaýan üleşdiriji gülüp goýberdi.

— Mende teňňe näme işlesin?! Şu ömrüme men teňňäni daşyndan gören bolaýmasam.

— Şo daşyndan göreniňden näçe teňňäň bar?

— Mende ýeke teňňe-de ýok.

— Teňňäň bolmasa, bazarda nä işiň bar? — diýip, ýaşuly ýene ýylgyrdy.

— «Pulsuz bazara barandan, kepensiz göre gir» diýjek bolýaňmy?

— Aý ýok, garyndaş. Bu ýesir bolçulygynda, bir gul üçin saňa kepen geýdirip bilmeris-ä.

— Onda şu guly maňa beräýiň! — diýip, kempir ýesire tarap elini salgady.

— Nä ony ogullyk aljak bolýaňmy?

— Mende ogulam ýok, han, gyzam. Täk özüm. Biýem bir ýetim neressemiş. Bu ýerde ýerläp ýaşasa-ha ýaşar, ýerlemese-de, öz iline gider-dä. Gitmese-hä, ne ýagşy. Ölýänçäm höwür bolar...

Gapdalynda duranlaryň biri Sahyt pälwanyň gulagyna pyşyrdady.

— Ýagşy! — diýip, oňa baş atan pälwan kempire ýüzlendi. — Oglany alyp ötägit, garry. Ýöne haly çuwalda gizläň teňňeleriniň berk saklagyn.

Oglan ýesirlikden ýesirlige gidýänem bolsa, Blok wil onuň yzyndan begençli garap galdy...

... Mal-gara derek bu gün adam satylýan Hangeçende söwda tiz gyzdy. Bazar öňkülerindenem şowhunlydy, galma-gallydy. Ozal ýitgi ýa-da tapyndy barada bogazlaryny gyrýan jarçylar bu gün: «Pylan aksakgalda pylan hili gul bar» diýip habar berýärdiler. Alyjylaryň köpüsi hem hywaly ýa-da buharaly täjirlerdi. Olar türkmenleriň öz ýesirlerinden tizräk dynsalar, şonça şat boljakdyklaryny bilýändigleri sebäpli, bendilere Hywa, Buhara bazarynyň göterýän nyrrhyndan ýüz esse pes baha hödürleýärdiler. Türkmenlerem, känbir çekeleşibem durman, tutulan ýerinden kesýärdiler. Gul bazaryna öwrülen Hangeçeniň adam jellaplary ozal goýun-geçi kökerilip taşlanýan ýerde alan bendilerini ikiden-üçden bir-birlerine baglap, daşyny garawullap goýýardylar-da, ýene yza eňýärdiler. Olar adam ykbalyny arzan alyp, gymmat satmakdan hem nep görýärdiler, hem keýp çekýärdiler. Häzir olar guluň, gul däliniň soňky pellesiniň barybir ölümigini-de ýada salmaýardylar. Olaryň ýadynda, aňynda diňe teňňe bardy. Olaryň ynsabam teňňedi, wyždanam. Şonuň üçinem bir gula derek ikisini, ikä derek üçüsini satyn alyp bilseler, şonça-da begenýärdiler. Olar mal bazarynyň adam ykbalynyň bazaryna öwrülenine gaty şatdylar.

Satyn alnan adamlaram, edil satyn alnan mallar ýaly, dilsiz-agyzsyz haryda aýlanyndy. Yöne satyn alnan haýwanlar özlери bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirmeýärdiler. Olar üçin bir eýeden başga bir eýä geçmegiň parhy yokdy, suwsasa, suw tapylsa, aýgysa, ot tapylsa, dagy zat gerek däl. Haýwan üçin haýsy ýurtda, haýsy gapyda ýaşasa-da hiçdi.

Hangeçeniň bu günki harydy bolsa öz ykbaly hakda oýlanýan harytdy. Bendiler, aç-ýalaňaç gezse-de, öz topragyny Watan edinjeklerdendi. Göwni päk adam üçin Watan – iň esasy baýlyk. Bu günki Hangeçen bazary Watan, il-gün, dogan-garyndaş barada oýlanýanlar üçin hasam aýylgançdy.

Birdenem Hangeçeniň taryhynda ilkinji gezek dörän ul-lakan gul satyşlygynyň şowhunyny kiparlady. Blokwiň gözünüň kesýän aralygyndaky gul satýanlar hem gul alýanlar ýesir-

leri bir tarapa sürüp, alada galdylar. Giň Hangeçen iki gyrasy adamdan haýat edilen ýola öwrüldi. Bazaryň köp hereketini geňgalyjylyk bilen synlaýan Blok wil Hangeçene kimdir bir şöwketi belent kişiniň aralaşandygyny aňdy.

Kän mahal geçmänkä, adam haýatynyň egrelýän yerinden oňat geýnüwli baş-alty sany atly peýda boldy. Olaryň önüni çekip gelyän döşi gapak ýaly atyň üstünde eýere ýelimlenen ýaly bolup, sarsman oturan agras adama gözi düşenleriň biri:

— Gowşut han gelyär!!! — diýip, ol habary ile ýaýmak tabşyrylan ýaly, çasly gygyrdy.

Gowşut han diýen ady Merw urşy başlanmanka-da garşydaşlaryňam serkerdesinden başlap, serbazyna çenli eşitmedigi ýokdy. Ýöne uruşdan ozal ol at häлки bir adaty serdaryň ady bolup eşidilipdi. Üstesine-de, ol at elinden çölde mal bakmakdan gaýry pişe gelmeýän, aňy ýuka çarwalaryň önüne düşäýen, özi-de sada çarwadan tapawutlanmaýan adamyň ady hökmünde kabul edilýärdi. Häzir welin, Gowşut hanyň ady ýesirlere türkmenlere täsir edişindenem has belent täsir etdi. Bendileriň göwnüne bolmasa, Hangeçen bazary häzir tutuşlygyna göze öwrülip, baş hana tarap seredýän ýalydy. Gowşut hana nazary düşen ýesirleriň ählisi türkmenler häzir özleriniň serdarynyň önünde dyza çöküp, baş eger diýen ynam döredi. Olaryň özleri-de türkmen hanynyň önünde dyza çökmäge taýyndylar. Emma beýle bolmady. Atlylara geçer ýaly ýol berlenem bolsa, şonça mün adamyň içinde baş hanyň, onda-da heniz görülmedik ýeňiş gazanylmagynda ägirt uly paýy bolan hanyň önünde dyza çökmeg-ä beýle-de dursun, gol gowşuran ýeke türkmen tapylmady. Şunça mahallap gündogar adamlarynyň arasynda ýaşap, serdaryň önünde tagzym edilşiine günde telim gezek şaýat bolan Blok wil beýle ýagdaýa geň galdy.

Gowşut han hem onuň ýany bilen gelen adamlar Blok wilden on baş-yigrimi ädimlikde at başyny çekdiler. Pereňliniň oňa haýpy geldi. Sebäbi, birinjiden-ä, onuň garşydaşlary bilen «it urşuny» gurap, akyla sygmajak ýeňiş gazanan serkerdäni golaýdan synlamak höwesi bardy. Ikinjidenem, Gowşut hanyň

peýda bolmagy bilen kalbynda dörän inçejik umyt hana golaýlaşmaga, onuň üns nazaryna ilmäge iteryärdi. Pereňliniň tarmasyňa görä, beýleki bendilere meňzemeýän ýesire hanyň nazary hökman düşäýmelidi. Serbazlaryň arasynda pereňliniň bardygyny eşitmeli serdar onuň ykbaly bilen gyzyklanmalydy. «Gowşut hanyň bir nazar salany sebäpli, belkem, men bendilikden boşaryn. Belkem, beýle uly hanyň bu gün gul bazaryna gelmegi meniň boşamagyma sebäp bolmak üçindir. Onsoňam ol Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýändir ahyryn.» Blok wil başardygyça öňe süýşüp, Gowşut hanyň duran ýerine golaýla-jak boldy.

Gowşut hanyň Hangeçeniň başga künçlerine näme mak-sat bilen aýlanany, aýlanjagy açylman galan syr bolsa-da, bu ýere, dogumly-dogumly teke aksakgallarynyň gür ýerine gelmegi bir waka bilen utgaşdy.

Ýagdaýa görä yza çekilişen adamlar hanyň gelip duran ýerinde esli aýmança döretdiler. Iki sany degenek eli arkasyna daňylgy gara murtly adamy şol aýmança alyp geldi.

— Şu kişi, muň adyna Töre Mämmet diýýäler, Sugty obasynyň ilersinde ele salyndy — diýip, öňe çykarylanyň ýeňsesinde peýda bolan üçünji bir adam Sahyt pälwana se-redip, hasabat okady. — Bir düýe oljany alyp, gaçyp barýar ekeni.

Baş hanam bolýan waka üns berip at üstünde oturansoň, hemem gepde gümürtik goýmagy halamaýan Sahyt pälwan:

— Esasy ýazygy nämede? — diýdi. — Düýe ýükünde näme bar ekeni?

Beýle sowala öňünden taýyn adam, aýtjak zatlaryny as-manda gerlip goýlan kagyz ýüzünden okaýan ýaly, ýüzüni ýo-karyk tutup, pert-pert jogap gaýtardy:

— Bir top mawut, iki sany ýüpek ýorgan, iki sany sapyna kümüş çayylan hanjar, bir misli myltyk...

Merw jeňinde Hemze Mürzäniň goşunyndan türkmen-ler galan olja sanardan kändi. Entek ele düşen zatlaryň hemmesiniň jemi jemlenmese-de, şu güne çenli ýygñalan oljanyň içinde şirmaýy saply dembermez hanjarlaryň ýüzler-

çesi, naýzalaryň, çakmakly, misli tüpeňleriň münlerçesi, goşa nilli pereň sapaňalary, sowutlar, serpinjekler, şemhallar, otuz üç sany mis top, birnäçe mortir bardy. Olardan başga-da, zer bilen bejerilen, şirmaýydan keşdelenen egin-eşigiň, atlazdyr ýüpek matalaryň, ýüpek parçadan edilen ýorgan-ýassyklaryň, mawutdan tikilen harby geýimleriň, çadyrlaryň san-sajagy ýokdy. Zer bilen haşamlanyp, ýüzüne altyn çäýylan mukaddes kitaplar, münlerçe at, düýe, gaty, eşek...

Gowşut hanyň aýratyn nygtap çykaran möhürli permanyna görä, bendilerden dynylyp, ýurda arkaýynçylyk aralaşýança, ele düşen oljanyň ýekeje harydy-da ýok edilmeli däl-di. Olja bilkastlaýyn el urana bolsa berk temmi beriljekdi. Söweş mahaly eline olja düşen adamlaram ony yzyna getirmelidi. Olja tutuş ilata paýlanmalydy. Dogumla ýa-da basyp aljaga ýol ýokdy. Baýlygyny esasy bölegi söweşde wepat bolanlaryň maşgalasyna, garyp-gasarlara, uruşda tenine tyg ýarasy düşenlere berilmelidi. Oljany halal paýlamak üçin tire-taýpalaryň kethudalaryndan, molla-müftülerden, kazylardan geňeşçiler, üleşdirijiler saýlanyp ýördi.

Emma olja ogurlan Töre Mämmed diýilýän adam özüni han permanyndan bihabar edip görkezmäge çalyşdy. Dogry, ilçilikde olja ogurlan adamyň diňe Töre Mämmed däl bolmaga ahmaldy. Yöne häzirlilikçe, ogurlygyny üstünde tutulan bir şoldy. Şonuň üçinem onuň sapalagyna hiç kim ynanmady.

— Han permanyny eşitmändigime ynanyň. Üstesine-de, bir pälazgynçylyk boldy-da, aksakgal. Pytrap ýatan zat kän bolanson... Şeýtanyň alyna gitdim-dä...

Sahyt pälwanyň jogabyndan soň, Gowşut han at üstünde gamçysyny oýnap oturyşyna pessaý gepledi:

— Pytrap ýatan zat diýeniňem galat, goçagym. — Ol «goçagym» sözünü hem ýañsylaýan ýaly aýratyn äheň bilen aýtdy. — Pytrap ýatan bibaha olja bolýan dälidir. O zatlara türkmeniň men diýen ýigitleriniň başy bilen nyrh tölendi. O zatlara zenanlammyzyň gany bilen, bala-çagalammyzyň gözyaşy bilen nyrh tölendi. — Sahyt pälwan ýanyndaky ýaşulynyň ýüzüne garady. — Sakgaldaş, muňa näme jeza bermeli bolar?

Pälwanyň sakgaldaşy ýüzlegräk bolara çemeli, ellerini owkalaşdyryp, üzlem-saplam gepledi:

— Näme diýsemkäm? Muny... eden hatasy üçin çöle çykaryp kowaymasak... Başga näme diýeyin men?

— Başga näme diýmelidigini bileňokmy?

— Aý, han... — diýip, hanyň kesgitli sesini eşiden ýaşuly aljyrady. — ...Menem muň ýüzünden sypamog-a.

Ýaşulynyň aljyranyny duýan Gowşut han hem birneme gowşady.

— Muny çöle kowup, Hydyr gören çölümizi hapalamalyň... Bular ýalynyň haky ölüm. Oňa eli egriniň özem düşünyändir. Ýöne uly ýeňiş hemmämiziň ýüregimize birneme giňlik berdi. Şoň üçinem munuň kebzesini awundyryp, aman beräýiň.

— Kyrk gamçy! — diýip, märekäniň içinden biri gygyrdy. Gowşut han ses gelen tarapa garaman gepledi:

— Kyrkmy, otuzmy... ony aksakgallar kesgitläär...

Baş han atynyň jylawyny silkdi.

Şondan soňky bolan wakany Blok wil görüp bilmedi. Goh-galmagal köpeldi. Aýmança daraldy.

Olja ogrusynyň jezasy berlensoň, üleşleşik hem söwda dowam etdi. Nobat Blok wiliň özüne-de ýetdi. Ol serbazlaryň ýaýradan gürrüňinden soň, öz daşy hyrydardan dolar öýdüpdi. Emma hortap pereňlä gul alyp satýan täjirlerden hyrydar çykany bolmady.

Ýesir üleşdirýän ýaşuly:

— Mämmedöwez barmy? — diýip gygyrdy.

— Haýsy Mämmedöwez?

— Mämmedöwez goňur. Mämmedöwez pälwan.

Orta boýly, kyrk yaşlaryndaky adam märekeden saýlandy.

— Mämmedöwez pälwan-a ýok, ýaşuly. Men bar.

— Sen kim bolarsyň?

— Men Eýemyrat goňur. Mämmedöwez pälwanyň inisi bolmaly.

— Mämmedöwez pälwanyň inisi bolsaň, köp ýagşy! — Üleşdiriji Blok wile tarap elini salgady. — Ana, hol, ýüz-gözi serbazlara meňzemeýän gul siziňki bolmaly.

Eýemyrat Blokwili başdan-aýak synlady. Hödürlenen ýesiriň gabarasyndan göwni suw içmedik goňurly gödegräk qopledi:

– Náme, ýesir itniň pohy ýaly känkä, bize ilinkä meňzeş gulam ýetenokmyka, aksakgal?

– Hakyň köýýän dälidir, goňur. Aýdylanyny et-de, al-da qidiber! Soň maňa alkyş aýdarsyň. Pälwan aga «Sahyt çeltek goý diýdi» diýseň, özi düşüner.

– Bu mahal bir gul bereniň üçin alkyş alynýan döwür däl bolaymasa, aksakgal. Häzir Hangeçende eşegiň tezegem guldan gymmat ahyryn. Oň üçinem bir gul berdim diýip minnet etmeseňem bolardy.

– Agyr häsiýetiňi görkezjek bolup durma-da, aýdylanny edäýsene, inim. Edil pälwan agan dogany däl ýaly... Özüňizem bu guly degerine-degmezine satyp goýberiberseňiz, utularsyňyz. Şonam saňa aýdyp goýaýyn.

– Munyň tylla ýumurtga guzlaýan üýtgeşik towug-a dälidir-dä? Ýaman öwdün-le, aksakgal?

– Muňa pereňli ýesir diýýäler, goňur. Özem gaty bilimli adam bolmaly.

Eýemyrat goňra on sany bilimli guldan bir dayhan gul zerurdy. Ylymly gul edinip, onuň oglan okatmak aladasy ýokdy. Goňurla ýer depýän, çil çekýän, joýa gazýan gul gerekdi.

Blokwil gürrüňiň özi hakda gidýanini aňyp, Eýemyrady elin synlady, oňa kesesinden baha berdi. Eýemyrat diýilýän adamyň hamyrmaýasy ýumşak berlen bolmaly däl. Ol gaty bir doňýürek bolmasa-da, aýdany aýdan mahaly, diýeni diýen mahaly ediläýmese, ýeňseçukury tiz gataýana meňzeýär.

Eýemyradam öz gezeginde hödürlenen guly gaýtadan synlady. Synladygyça-da ondan göwni geçdi. Asyl ol goňurlynyň halaýjak guluna çalymam etmeýär ahyryn.

Pereňliniň boýy-syraty ýerbe-ýer bolsa-da, eli piliň sapyn-dan tutjak ele meňzänok.

Sahyt pälwan Eýemyradyň islegini aňýanam bolsa, näme üçindir Blokwiľiň bilimli adamdygyny ýene bir gezek nygtady.

— Bilimli molla ýasa ýaraýandyr, aksakgal! — diýip, Eýemyrat kesä bakyp gepledi. — Muňa derek bize iki sany körso-wat gul beräýsene!

— Bu mahal mollasyny-müftüsini seljerip durmaga wagt ýok, inim. — diýip, Sahyt pälwan meseläni çözüldi hasaplady.

— Neneň-niçik bolýança, biz bulaň başyny bozmaly ahyryn. Häzirlikçe alyp git, hasap-hesibi soň çykarybiýris...

* * *

«... Duşmanyna gezek gelende rehim-şepagaty bilmeyän bu çarwalar ýaly akgöwünli, bir-birine düşünyän halk ýokdur. Türkmenlerde çopan bilen tirebaşynyň arasynda tapawut goýulmaýar.»

Blokwil

Hemişeler Hangeçen bazaryndan çykyp, öňlerine mal-gara salyp gidýän türkmenler bu gezek topar-topar gul sürüp gitdiler. Emma üleşdiriji aksakgallar hernäçe alada etselerem, nyrh meselesinde çekeleşmeselerem maksatlaryna ýetip bil-mediler. Ýesir sany çak edilişi ýaly azalmady.

Obalara paýlanman, Hywa, Buhara täjirleriniň eline düş-män galan ýesirleriň esasy bölegi Merw galasyna gabalyp, olaryň ykbalynyň çözgüdi indiki şenbe bazaryna galdyryldy. Gala düşenleriň ýagdaýy hem ýeňil däl-di — hapaçylyk, indi mazaly çigrän güýz gijeleri, azyk-owkat ýetmezçiligi... Täjirleriň eline düşen bendilere bolsa aňňat-aňňat baýyryly hem soňunyň nireden alyp çykjakdygy-da näbelli agyr ýol garaşardy.

Blokwiľi bolsa Merw galasyndan bir farsah demirgazykda ýerleşýän goňur mülküne tarap alyp gitdiler. Goňura eltýän ýol bilen gitmek diňe bir pereňliniň paýyna düşmändi. Şol ýoldan Goňura, ondan aňyrdaky, bäräki obalara ugran ýesirleriň sany iki ýüzden az däl-di. Eli arkasyna daňylgy ýesirleriň hem-mesi pyýada barýardy.

Blokwil hem goly arkasyna baglylardandy. Ýöne ol pyýada däl-di-de, Eýemyradyň atynyň ardyndady. Elbetde, iki goluňam daňylgyka at ardynda oturmak kyndy. Bolsa-da, özüň bendikäň, hojaýynyň bilenem bir dilde gepleşip bilmeýärkäň, diňe ümleşäýmelisi galýardy. Blokwil ýüzi agyr Eýemyradyň üm bilenem raýyny ýykmakdan çekinmän durmaýardy. Onuň bujagaz närahat ýagdaýyndanam betereine uçraýmagy ahmaldy.

Pereňli öz täze hojaýynynyňam ýüzüniň agyrdygynyň manysyna düşünjek bolýardy. Asyl ol soňky günlerde ýüzi ýylgyryp ýören adama gabat gelmeýärdi. Ýesir düşen serbazlarda-ha gülmäge, ýylgyrmaga hiç hili tutaryk ýokdy. Taňrynyň olara bagyş eden soňky günleri hasrat bilen dogýardy, hasrat bilenem ýaşýardy, gije-de şeýledi. Açlyk-horluk jepasynyň üstesine-de urna bolýan il-günden, Watandan aýraçylyk olaryň ýüzüne ýylgyrys şemalyny çaldirmaýardy. Uruş özleri üçin ýeňiş bilen tamamlananam bolsa, türkmenleriňem hanyndan başlap, oglan-uşagyna çenli ýylgyrmagy unudypdylar.

Merw bazaryndan çykylyp, esli ýörelenden soň, edil ýoluň gyrasynda guma bulaşyp oturan, örän pukara geýimli kempir Blokwiň ünsüni özüne çekdi. Ol inçeden uzyn hor elleriniň ujuna dakylan gara hoz ýaly bolup görünýän ýumrujaklaryny goşalandyryp, gara ýeri tokmaklaýardy. Şeýdip, ol öz kiçijik göwresindäki ullakan hasrat joşgunyny üstünde gopýan hasratlara biparh garap ýatan gara topraga siňdirýändirin öýdýärdi. Birdenem ol ýer ýumruklamasyny goýup, eliň aýasy ýaly ýygýrt düşen ýüzüni ýokaryk tutdy-da, inçejik sesi bilen zarynlamaga başlady:

— Şu ýoldan giden nerlem gelmezmi-leý?!

Ikiden birini Taňrym gaýtarmazmy-leý?!..

Kempiriň ýagdaýy ony tanamaýan üçinem düşnükliidi. Megerem, ol öz ogullarynyň söweşe giden ýoly bilen dolanmajakdyklaryna akyl ýetirýän bolarly — geçip barýan ýesirlere-de, olaryň ýanyndaky atlylara-da kän ünsem bermeýärdi, kimdir birini tanajagam bolmaýardy. Onuň ýedi ýoluň üstünde ýer

ýumruklap oturmasy-da, boşap galan tünegine sygman, giň dünýä çykan enäniň kalbyny gowzatjak bolşudy.

Gözýaş dökmekden ýaña suwsuz agaç ýaly gurap giden kempir Blokwiile öz enesini ýatlatdy. Ýeliseý meýdanynyň giň seýilbagynyň Parižden çykyp gaýdýan ýeri onuň göz önüne geldi. Şol ýoluň gyrasynda, gaýgy-hasratdan ýaña horlanyp çöpe dönen Elen hem gara ýeri ýumruklaýar, ogluny ýatlaýar, körpesiniň gelmeli ýoluna garaýar. Edil Merwden Goňura gaýdýan ýolda oturan türkmen enesi ýaly, pereňli ene hem zaryn-zaryn aýdym aýdýar. Her enäniň zaryn aýdymy dürli dilde bolsa-da, manysy birmeňzeş. Ýöne iki enäniň ýola garaýan gözleriniň manysy bir bolsa-da, olary ýola garamaça mejbur eden sebäp başga-başga. Türkmen enesiniň ogullary üste çozan duşmandan özlerini, enelerini, topragyny goramak üçin wepat boldular. Pereňli enäniň körpesi bolsa öz peýwagy tyna öýden gidip, enesiniň gözlerini ýolda goýdy.

Blokwil türkmen aýalynyň zaryn sözlerine düşünmese-de, manysyna düşüňärdi. Şonuň üçinem ýer bagyrtlap oturan enäniň bagtynyň ýatmagynda özüniňem günäsi bar ýaly hasap etdi.

Kempiriň zaryn sesinden tizräk daşlaşmak islän Eýemyrat atyna gamçy çaldy. Atyň sagrysyna degmeli gamçy Blokwiiliň sag buduny çawap geçdi. Bir-iki saly örülen gamçynyň beren yzasy pereňlini gözünü ýumup, dodaklaryny dişlemäge mejbur etdi. Atyň sagrysyna degmeli gamçynyň ýesiriň buduna degmegi bilgeşleýinden edilen hereket dälidi. Ýöne Blokwil ony türkmen enesiniň ahy-zaryna sebäp bolanlaryň biri hökmünde özüne görülen çäre diýip kabul etdi.

Ýene birneme ýörelenden soň, uly ýol giň meýdany tutup ýatan Hoja Abdylla gonamçylygynyň günortasyndan bardy. Ara esli hem bolsa, düýn-öňňin dörändigi bildirip duran mazarlar at üstünden görünýärdi. Gonamçylykda onlarça täze mazaryň birbada döremeginiň sebäbine-de Blokwil düşündi. Ol hem pereňliniň ykbalyndan çykan ganly syýahatyň netijesidi.

Hut şu mahalam Hoja Abdylla gonamçylygyna tarap bir tabydy göterip gelyärdiler.

Blokwil musulman bendesi dünýäden ötende, gölegçi manynyň kän bolýandygyny, ýat adamlaryňam sogap gazanmak üçin merhumy ugratmaga gelýändigini bilýärdi. Emma häzir öwlüýä tarap alnyp gelinýän tabydyň daşyndakylaryň many on baş-ýigrimiden kän dälidi. Blokwil onuňam sebäbini çaklady. Uruşda tenine ýara düşenlerden henizem ölýäni kändi. Olary uruşdan öňki döwürdäki ýaly deňli-derejeli jaýlamağa mümkinçiligem ýokdy, erkek adamam ýetmeyärdi.

Blokwil bu gezegem özi üçin bir täzelik açdy: Gölegçiler heniz deňine gelmänkä, Eýemyrat goňur atynyň jylawyny çekdi. Ol ylgap diýen ýaly gölegçileriň öňünden çykdy, tabydyň bir agajyny egninde goýdy. Şeýdibem, ol egni tabytly yedigiz ädim ýöränsoň, ýene garaşyp duran atynyň ýanyna geldi.

Goňurly eýere gonan mahaly Blokwiliň nazary bilen nazary kaklyşdy. Şonda Blokwil onuň gözlerinden: «Ana, siziň eden işiňiziň netijesiniň ýene biri!» diýen ýaly many okady. Poreňli hojaýynynyň nazaryndaky many bilen ylalaşmasa-da, onuň eden hereketini makullady. «Soňky ýoluna barýan adama hormat goýmak nähili edepilik!»

Uzak wagtlap idi-yssywatsyz galan bag-bakjalara güýzüň çigrekli şemaly-da çalansoň, Goňur obasy öňküje görkünem ýitiripdi. Töweregi alaň-açyk oba ýetim galan ýaly egnini gysyp otyrды. «Bu çaňap ýatan obada meniň her sagadym güne, her günüm aýa aýlanmazmy? — diýip, Blokwil öňünden ýaýdandy. — İç döküşmäge-de, derdinişmäge-de adam tapylmaz. Kim seniň diliňe düşüner, kim seniň derdiňi paylaşar? Bular meniň dilimi däl, Fransiýanyň bardygynam bilýän däldirler...»

«Ölümliginden tutsaň, ysytmasynarazy geler» — Hywa, Buhara ýadyna düşen Blokwil, birdenem ykbalyň özüni tozap ýatanam bolsa şu oba getirip taşlanyna-da şükür etdi. Baş ýüz teňňelik ýesiri baş teňňä alyp bilýän nepkesleriň girisine iläýen bolsaň näderdiň?

...Eýemyrat goňruň uzyn kepbesiniň yeňsesini tutup ýatan qıňış ýer jöwenlikdi.

Bişip, ýygnaalmaly möhleti bireýýäm ötenem bolsa, uruş sebäpli orulman galyp, başlaryny aşak salyp oturan, çal kel-

leli tukat gojalara çalymdaş jöwenlere sereden Blok wil bu ekin barada ozalam eşidendigini, bir gezek daşyrakdan görendigini ýatlady. Mundan baş-alty ýyl ozal Pariž gazetleriniň biri Orta Aziýa welaýatlarynda bir başynda müňe çenli dānesi bolýan «jöwen» atly geň ösümlik hakda ýazypdy.

Kepbāniň gapdalyna gelip, hemişeki endigine görä jylawyny çekdirmän saklanan atdan düşen Eýemyrat:

— Hany, senem düş! — diýip, Blok wiliň ýüzüne garady.

Pereňli buýrugyň manysyny aňdy. Eli arkasyna daňylgylygy sebäpli, ol atdan düşjek bolanda, tas ýanbaşlygyna gaýdypdy. Onuň entireklānini görse-de, Eýemyrat ýardam etjek bolmady.

Şol mahalam uzyn kep bāniň öňündäki hatar üç sany gara öýüň birinden agar çākmeni ýasgynjaň alan daýaw ýaşuly çykdy.

Oňa gözi düşen Eýemyrat ýüzüniň hyrsyz perdesini syryp aýyrdy-da:

— Māmmet kaka, salawmaleýkim! — diýip, mylaýym seslendi.

Salam alan Māmmedöwez pālwan:

— Düyňki gidişiňe mahaly bilen yzyňa köwlenmediň welin, at toýnagý dükürdese, daş çykmak bilen boldum — diýdi. Birdenem ol Blok wile tarap garady. — Ýanyňam myhmanlymydy? Gelen — döwlet!

— Myhmanly-ha geldim welin, döwletmi, bidöwletmi, Alla bilsin!

— O diýdigiň näme bolar?

— Piliň sapyndan tutup biljek adam-a dāl bu. Gul paýlanyşygynda biziň maňlaýymyzdan çykan şu sypaýy ýesir boldy. Pereňistan diýen ildenmiş özem. Biz muň dilini bilmesek, bu-da biziň dilimizi bilmesine... Sahyt pālwan diýen ýaşuly dyzap duransoň... Özem saňa salam aýtdy... Bu gul başymyzdan ýal ýagysy bolup inmese ýagşydyr...

— Sahyt pālwan bize ýamanlyk etmez — diýip, ýaşuly ynam bilen aýtdy-da, inisiniň alyp gelen guluny ýañadandan synlady.

— Serbazlaň arasynda bir pereňli bamys diýýärdiler welin, şol

bolmaly-da onda?.. Aý, olaň içi bilen gelen bolsa, dymyp gezen däl-dir-le. Herhal, pars dilinde gepleýändir.

— Men-ä şu sypatly adam hiç dilde-de gepläp bilýändir öýdemok.

Ýesire tarap seredip duran Mämmedöwez pälwan:

— Hali soma, bandeyi Hodaýi?* — diýdi.

— Hub! Hub!** — diýip, tanyş söz eşidenine şatlanan pe-reňli baş atdy.

— Bu parsça-ha bilýär welin, biziňem o dili bilşimiz ýaby-gorly-da — diýensoň, ýaşuly inisiniň ýüzüne garady. — Ýadap gelen Taňry bendesine, elini boşadyp, baryndan owkat bir beriň!

Eýemyrat tabşyrygy eşitmedik ýaly:

— Ýesirler birneme saýpal tapýança, bulaň el-aýagynam gatybir boşadybermeli dälmişin — diýdi. — Gowşut hanyň tabşyrygy şeýlemiş.

Ol habara ýagşydan-ýamandan jogap gaýtarmadyk Mäm-medöwez pälwan ýene gara öýe girdi.

Hormatlanýan ýaşulynyň bu ýerden gitmegi agaçlaryň aşagyndan, jöwenligiň içinden jyklaşyp duran oğlan-uşagy er-kine goýberdi. «Pälwan agalara gelen sary gulpakly geň guly» görmek höwesi çagalary bendiniň daşyna ýygnady.

Çagalar üýsensoň, olaryň arasynda iki sany garry aýal hem peýda boldy. Entek özi gelmänkä, del guluň gürrüni oba ýaýransoň, töwerekdäkiler ony haýran galyp synladylar.

Aýallaryň biri:

— Şu adam türkmençe däl, başga bir üýtgeşik dilde gepleýämiş, gyz! — diýip, özi üçin täsin habary beýlekä ýetirdi.

— Başga dilde-de gepläp bolýamyka?! — diýip, ikinji aýal geňirgendi.

Eýemyrat atyny baglamaga gidensoň-a Blokwiň töweregi tomaşahana öwrüldi. Çagalar ýesiriň geň donunyň önündäki hatar goýlan tegelejik zatlara haýran galyp seretdiler. Heniz

* Hudaý bendesi, ýagdaýyň gowumy?

** Ýagşy, ýagşy.

bagjykdan başga zat görmedik oglanlar üçin owadanja ilikler gaty täsin bolup görüldi.

Dogumly oglanlaryň biri ýesiriň ilikleriniň iki sanysyny goparyp aýagaldygyna gaçyp gitdi. Ýene birnäçe oglan şol hereketi gaýtalady welin, Blokwiiliň döşünde ýeke ilik hem galmady. Ol ýylgyryp oňaýmaly boldy.

Üçünji gara öýden çykyp gaýdan otuz ýaşa golaýlan zenan maşgala hem bu ýere gelensoň, ýesiri üns bilen synlady. Ol öýden çykanyndan şeýlebir owadan ýöriş bilen gaýtdy welin, edil ädim urman, ýeriň ýüzünden şüýşüp gelyän ýalydy. Birneme at ýüzräkden saryýagyz maşgala örän görmegeýdi. Nazaryna nazary düşende, Blokwil ol zenanyň ykbalynda agyr bir waka bolandyr diýip çaklady, owadan gözleri hasrata doly gözeliň, iň bolmanda, ýanyoldaşy serbazlaryň elinden wepat bolandyr öýtdi.

Blokwiiliň çaklamasy ugrunda ýok hem dälidi. Ýöne onuň ýanyoldaşy uruşda wepat bolmandy-da, otuz ýaşa ýetip ýörenem bolsa, ol henize çenli ýanyoldaş görmändi. Akmaral atly ol maşgalanyň ýüzüne sereden Blokwil onuň gamgyn gözlerinde beýleki iki aýalyň bakyşyndaky ýaly geň adam, geň zat görmek höweside ýok hasap etdi.

Ýesir ünsüni oglan-uşaklara gönükdirdi. Onuň daş-töweregi ululy-kiçili, tegelekmi, gytakmy gözden doludy. Ol gözler ýesire haýran galyp seretse, ýesir hem olaryň dürli görnüşli eşiklerine, boluşlaryna geň galyp garady. Şol bir mahalda-da ol özüni garaja gözlerden ýasalan gözenegiň içindäki maýmyna, türkmen çagalaryny-da heniz maýmyn görmedik tomaşagärlere meňzetdi. Dogrudanam, indi näçe mahal bári ýuwunmadyk-ardynmadyk, sakgal-murty syrylmadyk, kirli saçy ösüp giden, üst-başy zer-zaýa ýesiriň häzirki ýagdaýy gözenegiň aňyrsyndaky maýmyndan känbir parhlanmaýardam.

Blokwiiliň nazary ýene Akmaralda saklandy. Onuň şol manysyz ýaly parahat bakyş bilen seredip durşudy. Ol ýesire tarap seretse-de, oňa derek başga bir zat görýän ýalydy. Birdenem görmegeý zenanyň ala gözleriniň çekgesinden bir-iki damja ýaş togalanyp gitdi. Bu mahal ol gözýaş ýöne ýerden dörän bol-

maly dăldi. Blok wil onuň sebăbini bilmek isledi. Saňa seredip durka, sen hakda oýlanýarka, gözünde ýaş damjasy döreýän adamyň özünde-de seniň ykbalyň bilen baglanyşykly bir delil bolmalydyr. Ýöne bu çölüstanda ýaşayan zenanda Parižden düşen adam bilen näme baglanyşyk bolup bilerkä? Blok wil sowala jogap tapyp bilmese-de, Akmaralyň gözlerinde peýda bolan damjalary özüne duýgudaşlygyň alamaty diýip kabul etdi.

Ýol tarapdan çybyk ata atlanyp, çapyp gelen ak sakgally, başy açyk arryk adamyň peýda bolmagy ýesiriň tomaşaçylarynyň ünsüni bölđi. Ol ýaşuly köp obalarda tanalyan Çakan dăli diýilýän adamdy. Aýagy ýalaňaç, balagynyň bir gonjy hem dyzyna çenli çermelen, çakdanaşa at ýüzli geň dăliniň sypatyna Blok wil aňk bolup garady.

Çakan aga oğlan-uşagy gorkuzyp ýören dălilerdenem dăldi-de, ile zepersiz, öz ugruna aýlanyp ýörendi. Emma bu gezek welin, ony görenler tomaşa edilip durlan ýesiri hem unudyp, gaçmak bilen boldular. Sebăbi dăliniň boýnundan bir gulaç ýaly gara ýylan asyl-asyl bolup durdy.

Töwerekdăkileriň hemmesi jöwenlige urup, gara öýleriň arkasyna geçip gizlendiler.

Akmaral welin, dălidenem, ýýlandanam eýmenmeýän ýaly, öňki duran ýerinde durdy-da, Çakan aganyň indiki etjek hereketine garaşdy.

Blok wiliň edil alkymyna gelip «atynyň» jylawyny çeken dăli ilki-hă geň adamyň ýüzüne dikanlap seretdi, soňam ýylgyrdy. Emma onuň ýylgyrmasy-da pereňliniň janyna aram bermedi. Ol hernäçe dogumlysyrasa-da, ýagdaýdan eýmendi. Ýylanyň Gün şöhesine ýalpyldaýan guýrugy çalaja çyrypnyýardy, kelle tarapy bolsa topulmaga amatly nokat gözleýän ýaly iki tarapa elewreýardi. Onuň agtarýan şol amatly nokady pereňli ýesiriň özi bolmagam ahmaldy. Şu mahal ýýlandan gorkup ökje göteräýse, dăli söbügine münere öýdüp çaklan Blok wil hem oňa syr bildirmeýän kişi bolup, ýaşuly özüne tarap süýşdügiçe, edil şonuňky ýaly ýuwaş hereket bilen yza tesdi. Bolsa-da, ol ikisiniň arasy barha golaýlaýardy.

Blokwil Akmarala tarap garady. Zenan onuň garaýşyndan dalda isleýän alamat duýdy. Ol ýesire düşnüksiz dilde dälä bir zatlar diýdi. Aýdylany diňläň däli gözlerini oýnadyp hegerildi. Akmaral ýene bir zatlar diýdi, mylaýym ýylgyrdy. Görmegeý maşgalanyň owadan ýylgyryşy hatda dälä-de täsir etdi. Ol ýylgyryşa ýylgyryş bilen jogap gaýtardy. Ak gollaryny uzadan Akmaral dälä gara öýleriň ýeňsesinden geçýän ýola tarap ugur görkezdi. Çakan aga baş atdy. Ýagşy söz, ýakymly bakýş ýylany hinden çykardy. Şonluk bilenem boýny gara ýylanly goja görmegeý zenanyň görkezen tarapyna ýöredi. Ol derrewem gara öýleriň arkasynda gözden ýitdi.

Blokwil Akmaralyň önünde baş atyp hem ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirensoň: «Gözellik ýamany ýagşa öwürýär» diýip içini gepletdi.

* * *

Ýesir düşen serbazlaryň sany köp bolansoň, tekeleriň her öýünde diýen ýaly bendi bardy. Saç-sakgallary ösgün hem wagtly-wagtynda ýuwulmaýan geýimli diýäýmeseň, olar ýerli adamlardan känbir tapawutlanmaýardylaram. Şonuň üçin adamlar sygyr dölä, saman kepbelere gabalyp goýlan ýa-da daş-ıçde görüňän elleri bagl-u-bagsyz gullara indi geň galybam seretmeýärdiler. Gaýtam, oğlan-uşaklar alçağrak, mylaýymrak ýesirler bilen gepleşjek bolup azara galýardylar.

Blokwiliňki welin tersine boldy. Pereňistan diýlen ýurtdan gelip ýesir düşen adamy görmek isleýän oğlan-gyzjagazlaryň sany kändi. Asyl ulularam juda bolmanda bir zady bahanalap, Eýemyrat goňruň işigine gelen bolýardylar-da, öýüň iler-sindäki kepbanıň agzyna garamak bilendiler. Kepbe bilen öýüň arasy otuz-kyrk ädimden daş dälđi.

Pereňliniň saklanýan jaýynyň gapysy-da ýok diýen ýalydy. Köp bölegi döwlen gapynyň agaçsyz ýeri ýylgyn çybyklaryndan örülen taşady. Ol taşa Blokwişe şäher türmesiniň gözenegini ýatladyardy. Pereňli, hakykatdanam, türme tussagy ýalydy: aýagy gandallydy, taşlanan ýeri köne kepbedi, aýak ýoluna

çykmary bolanda-da, daşy gözlüdi. Ol yzyna dolananda, ýolu-na garalyp durulýardy. Onuň hiç hili güýmenjesi-de ýokdy. In ýamany-da şoldy. Pereñliniň Goňur obasyna gelip ýaşan baş gününiň başisi-de şol içgysgynçlyk bilen geçdi.

Gündiz howa yssa golaý bolsa-da, Blokwil gijelerine horlanýardy, güýzüň çigregi daňdanlar mazaly üşedýärdi. Oňa aşagyna taşlamaga köne çuwal, üstüne ýapynmaga-da sary gaçan ýorgan berdiler. Pereñli öten aşşam gijäniň köp wagtyny uklaman diýen ýaly geçirdi. Eýemyrat goňur ahmal galmajak bolup, ýüp bilen mäkäm daňylgydygyna garamazdan, gijelerine döwür gapynyň daşyndanam ullakan bir gara tönňäni söýäp goýýardy.

Öten aşşam il ýatanson, tegelenip dogan Aý gaty kän mahallap Blokwiñ ýylgyn gapysynyň ýslaryndan jyklap durdy. Şol hem onuň uzak wagtlap uklamazlygyna sebäp boldy. Ýaşayan kümesi, kümäniň üýtgeşik gapysy, daş-töwerek ýesire entek nätanyşam bolsa, dolan Aý tanyşdy. Ol edil Pariž gijesini terk edip, bu ýere göçüm eden ýalydy. Aýyň içindäki dag gerişlerine çalyndaş tegmillerem ozaldan tanyş nyşandy. Bir üýtgeşiklik — Aý tegelenip doganda, ozal Blokwiñ üşän gezegi bolmandy. Aý dogan pursatlary Parižiň zyba gözelleri bilen Senanyň boýna seýle çykýan Žorž howa çigregem bolsa üşemeyärdi, tersine, dabanyndan ot syçraýardy, agzyndan ýalynly sözler çykýardy.

Goňurda bolsa ýagdaý düýpden başgady. Aýda-da, howada-da mylaýymlyk, töwerek-daşda-da ýakym, mähir ýokdy, dünýäniň keypliligi, rehim-şepagaty gaçan ýalydy. Oňa garamazdan, oturyp, gysaryp, gapynyň ýslaryndan synlanýan şol Aý Blokwiñ ýeke-täk howandarydy.

Hatda bir ýyl mundan ozalam Aý şuglasynyň astynda yşk posasyndan gana-gana öýüne ýadap dolanýan ýigide päkize otag, arassa ýorgan-düşek, işdäsi bar bolsa, dürli-dümen nahar garaşýardy. Häzir bolsa Fransiýanyň dworyan toparynda bol-telkilikde, agaýana, kynçylygy bilmän ýaşan ýigit nirdedir bir ýerdäki ölkäniň haýsydyr bir taşlandy kepbesinde ýalňyz ýatyr.

Ykbal diýilýän çylşyrymly närsäniň kylaýýan oýunlaryna bir bakyň! *Pariziň* baý oýüniň töri özüniňki bolan erkin adam bu gün türkmenin tünegindenem orun tapman, içine köne-küşül taşlanýan samanhanada ýatyr. Onda-da arkaýyn ýatmagam däl. *Uklan* mahaly sähel gymyldasa, posly gandalyň sesi onuň gözlerine çiş kakylan ýaly edýär.

Goňur *ýesir*liginiň altynjy güni Blokwiň asla garaşmadyk bir wakasy boldy. Öylänler Eýemyradyň işigine bir atly geldi. Kän mahal *geçmänkä*-de, öý eýesi kepbanıň gapysyndaky takşany açdy-da, *ýesire* «Daş çyk!» diýen manyda ümledi. Blok wil aýdylany *berjay* etdi.

Gelen adam *ýesire* siňe-siňe seretdi. Blok wil ony tanamady. Myhmanyň *atynyň* bökdergisinde kiçeňräk halta bardy. Myrat goňur *üçin* nätanyş, Blok wil üçinem tanyş bolan birtopar zat döküldi. *Pytrap* giden zatlaryň arasynda kagyzy, galammy, gönümeli *agaçmy*, çüýe meňzeş ýylmanajyk demirlermi, garaz, goňurlylaryň heniz görmedik närseleri bardy. Getirilen zatlara gözi *düşen* Blok wil geň galdy. Olar pereňliniň Gojuk obasynyň ilersindäki batgaly çöketlikde *ýesir* düşende gaçyp galan enjamlarydy.

Getirilen *goşlaryň* arasynda surat alýan abzal, dürbi ýaly gymmatbahaly *gatlar* ýokdy. Öz zatlaryndan gutarnykly tamagyny üzen *pereňli* getirilenlerine-de az begenmedi. Yöne Gojuk batgalygynda galan zatlaryň Goňurda öz eýesini tapmagy welin, ony *gaty* geňirgendirdi.

Eger-de *ol* zatlaryň hemmesi hak eýesine gowşurylsa, Eýemyradyň *gaty* tarhanlyk etdigi boljakdy. Kitapsyz, galam-kagyzsyz *onup* bilmeýän ýewropaly üçin häzirki ýagdaýda getirilen zatlardan birindenem bilguşagyna gysdyrylgly sapaňany

Gelen adam *Blok wile* uzatdy. Emma pereňlä ýetmänkä, saldy-da, ony *pançany* garbap aldy.

— Sapaňadan oýun bolmaz, garyndaş. Onda-da goşa nili sapaňadan. *Kagyzy* galamlaryny nätse şeýtsin, ýöne muňa ýarag ynanylmasa ýagşy.

— Oky ýok-la! — diýip, gelen adam ýylgyrdy. — Häлки bir öz zady bolanson beräýmesek...

Eýemyradam öz gezeginde çalaja ýylgyrdy.

— Tüpeň diýilýän närese, oksuzam bolsa, ýylda bir gezek öz-özünden atylarmyşyn, garyndaş. Neneň-niçik bolýança, sapaňça mende durubersin-le.

Blokwil goşa nilli peren sapaňçasynyň özüniňkidigini tanady.

— Muň bizdedigini nädip bilip ýörsüňiz-aýt? — diýip, Eýemyrat geň galyp sowal berdi.

— Sen, goňur, uly bir hazynanyň üstünden baraýan ýaly-la! — diýip, gelen adam sowala degişli däl ýaly gep aýdanson, Eýemyrada mekir nazar aýlady. — Munuň nirededigini tutuş Söýünhan nesli bilýän bolsa nädersiň. Bu asyl Pereňistan diýilýän ýurduň tüçjar baýynyň oglumyş ahyryn. Nyrhyna-da öz ynsabyň çatyp aýdan teňňäni tölejekmişler. Il arasynda şeýle gürrüň bar. Arkasy gaty güýçlümiş.

Pytraşyp ýatan kagyz-galamlara ýene bir gezek göz gezdiren Eýemyrat:

— Menem şeleräkmikä diýip çak edýän...

— Şon üçinem muňa beter dözümlü ýapşmasaň-a kem bolmaz. — Myhman Blokwiliň aýagyndaky gandala seretdi. — Muň zatlarynam ýaşulular ýörite eltip gowşur diýip, meni bäräk gönderdiler.

Gelen adam sagbollaşdy-da, atyna atlandy. Ol ugranda-da baş atyp, Blokwile hem hoşlaşyk ýaratyny etdi.

Eýemyrat goňur çaparyň soňky aýdan sözleri barada oýlandy. «Ol näme üçin öz guluna eglşik etmelikä?.. Belkem, göwnüne degilmän saklansa, ýesiriň töleg nyrhy ýokarlanar? Näme üçin onuň hiç kime derkar däl, bolgusyz kagyz-petekleri ýörite çapar bilen Goňura getirilmeli mişin? Bu ýönelige-hä bolmaly däl. Obalara paýlanan ýesirleriň haýsynyň nirede, kimiň elindedigini bilmek mümkin dälkä, diňe munuň yzından gelinmegi köp zatdan habar bermeyärmä?..» Şeýle pikirlerden soň Eýemyrat goňur şu günden başlap, öz ýesirini asla gözden sypdyrman saklamaly diýen netijä geldi.

Blokwil hojaýynyň ýüzüne garap bir zatlar diýşdirdi. Parsçadan başy çykmaýan Eýemyrat garşysynda duranyň se-sini eşitse-de, gepinden many alyp bilmedi.

— Men seň parsyňa düşüňänmi? — diýip, ol ilki özi bilen gepleşdi, soňam öýe tarap seredip gygyrdy.

Daş işikde peýda bolan aýal buýruga garaşdy. (Ol Eýemy-radyň aýaly Annabibidi).

— Bu bir zatlar diýýä welin, diline düşünemok-la.

— Seň düşünmeýän diliňe men nädip düşüneýin?

— Akmaraly çagyr diýdigim-dä şol, walla.

— Hälden şeýdiý-dä onda.

Akmaralyň bärlik ýönelenini gören Blokwil onuň çagyry-landygyny aňsa-da, näme üçin çagarylandygynyň welin, ma-nysyny alyp bilmedi.

Eýemyrat bilen bir-iki agyz gepleşen Akmaral:

— Çe mihahi begui?* — diýip, parsça ýüzlenende, ýagda-ýa aňk bolan Blokwil tanyş sözleri eşidip, tisginip gitdi. Näçe gün bäre öz düşüňän dilleriniň birinde adam bilen gürleşmegi arzuw edip ýören pereňli edil ýakyn hossaryna sataşan ýaly bolup be-gendi. Ol Eýemyratdan etjek haýyşyny aýtmagy soňa goýup:

— Farsi äz koja midanid?** — diýdi.

Ol ýene bir zatlar diýmekçi boldy welin, Akmarala ýüzle-nen Eýemyrat onuň badyny aldy.

— Nämeler samrap dur-aýt bu?

Akmaral ýesire islegini beýan etmelidigini düşündirdi.

— Islegim şundan ybarat — diýip, Blokwil baş atdy. — Men, tä baham tölenip, azat bolýançam siziň bendiňiz. Bol-sa-da, siň maňa häzirkiňizden başgaça çemeleşmeli. Men gaçmakçy bolsamam, bu çölüstanyň ýol-ýodasyny bilemok. Gaçmak meýlimem yok. Meni beýdip gabap saklamakdan size-de, maňa-da peýda yok. Gowusy, meniň meseläm çözü-l-ýänçä, güýmenjelik iş tapyp beriň. Meniň agabegge ýüzlenmek-den islegim şol.

— Muň düşnüksiz güjürdisiniň manysy näme?

* Siz näme isleyäňiz?

** Siz parsçany nireden öwrendiňiz?

Ýesiriň aýdanlary düşündirilenden soň, az-kem oýlanyp duran Eýemyrat:

— Hany, entek kagyz-peteklerini bir ýygnaşdyrsyn. Bize-de oýlanmaga purýja gerek — diýdide, öýüne tarap ýönel-di.

Akmaral hanja ýörejegini bilmeýän ýaly ortada galdy.

Höwes bilen kagyzlaryny ýygnaşdyryp oturan Blokwil:

— Siz meni haýran galdyrdyňyz! — diýip, begençli dil-lendi.

Şol mahalam gapydan boýnuny uzadan Eýemyradyň sesi haýbatly çykdy:

— Senem oň ýanynda sömelip durma-da, öz aladaň bilen boluber, gyz! Parsça bilýän diýibem türkmençiligi unutma. Onsuzam biziň gep ýükümüz ýetik.

Aýdylana gulak asan Akmaral öýe tarap ýöräberende, Eýemyradyň özi ony aýak çekmäge mejbur etdi.

— Oň Pereňstandandygyny-ha bilýäs. Adynyň näme-digini bir sorap gaýt. — «Žorž Anri Gulibef de Blokwil» di-ýen sözleri eşiden Eýemyrat gaşlaryny бүрješdirdi. — Ýeke adamyňam eşek ýüki ady bolarmy-aýt?! Meň-ä oňa dilimem öwrülmeýä. Ony birneme kelteldip aýtsaň bolmaýamyka?

Uzyn ada derek diňe Žorž diýilse-de bolýandygyny eşiden Eýemyrat ynjaldy.

Ýüki birneme ýeňläne dönen Blokwil Akmaraly mähirli nazary bilen öýe tarap ugratdy. Soňra ol öz zatlaryny kepba getirdi-de, burçda tertipleşdirip goýdy. Birdenem ol ullakan galyň depderi gaýtadan aldy. Depderiň ilkinji sahypasynda «Türkmen ilindäki ýesirlik. 1860» diýen ýazgy peýda boldy. Blokwil özüniň agabeg diýip ýüzlenýän hojaýyny Eýemyradyň kepba tarap gelyänini görüp, depderini öňki ýerinde goýdy.

Samanhananyň işiginde eli orakly duran Eýemyrat ýe-sire «Daş çyk!» diýen yşarat etdi. Iş buýruljakdygyna göz ýe-tiren pereňli eden haýýsynyň ýer alýandygyna az begenmedi. Ýesiriň aýagy gandaldan boşadyldy.

Blokwili yzyna tirkän Eýemyrat jöwenlige tarap gitdi.

Döwri geçip, gurap giden jöwenler Eýemyrat peliň gyrasyndan girenden şatyrdaş ses etdi. Mellekde mekan tutan sansyz serçe çal bulut bolup asmana göterildi.

— Guş-gumrulara ýal boldy-da! — diýip, Eýemyrat özbaşyna hümrüdedi.

Agabeginiň ýanyna baryp aýak çeken Blok wil buýrugaraşdy. Şol pursadam ol öz düşüp ýören güni barada oýlandy, çalajadan hyrçyny dişledi. Dünýäniň iň medeniýetli hasaplanýan ýurdunda, onuňam iň ýokary derejesinde aýlanyp bilim alan, üç sany dil öwrenen gedem ýewropaly, gel-gel, indi kimlere bakna bolmaly! Gel-gel, kimleriň buýrugyny berjaý etmeli! Onda-da nähili buýruk! Köne hem hapa orak bilen jöwen kelleklemeli. Aslynda, Blok wil jöwen diýilýän ösümlik ekilen pele ömründe ilkinji gezek girýän bolsa, orak diýilýän guralyňam heniz sapýndan tutup görenok.

Ýesiriň agabegi «Seret, öwren!» diýýän manyda ümledide, jöweniň bir-iki başyny kesip görkezdi. Soňam ol oragy Blok wiliň eline tutduransoň, ýene yşarat bilen «Garaş» diýdi-de, çalt-çalt ädimläp, kepba tarap gitdi, derrewem yzyna dolandy. Eýemyrat iki tarapyna hem paltanyň sapy ýaly taýakdan goşa tutaý edilen götergiji Blok wiliň ýanynda goýdy.

— Şuňa zemmer diýilýä, Jorj — Eýemyrat getiren guralyna tarap elini salgady. — Zemmer. Muň bilen gum daşasaňam bolýa, ders daşasaňam. Sen muňa jöweniň başyny ýygñarsyň. Gerek bolar, özüňem muň adyny belle. Zemmer, zemmer.

— Zember! — diýip, Blok wil agabeginiň yzy bilen ol sözi gaýtalady.

Ýesiriň mana düşünişini öz ukybynyň netijesi hasaplan Eýemyrat monça bolup ýylgyrdy.

— Alada edilse, bolmanam durjak däl ýaly.

Eýemyrat öňki ýygan jöwen başlaryny zemmere taşlady, ýene bir-iki baş ýygñbam, näme etmelidigini gaýtadan görkezdi.

Goñurly beýdip alada galyp durmasa-da, eline orak berlende, zemmer getirilende näme etmelidigine Blok wil düşünişipdi. Şonda-da ol pereñliniň ýekeje dānesini-de ýere gaçýrmajak bolup jöwen ýygñsny görenden soň, ynjalyp öýüne gitdi.

Öýläniň yssa golaý howasynda hereket eden pereňlini, beýikligi adam boýuna barabar kapas jöwenlik derrew derletdi. Bolsa-da, ol buýrulan işe höwes bilen ýapyşdy. Çünki ýüňüň, deriniň ysy aňkap duran kepbede ýalňyz özüň içiňi hümledig oturmak derläp jöwen ýygmakdan müň paý agyrdy.

Birdenem jöwen ýapraklarynyň şagyrdysynyň arasy bilen «Taňry bendesi!» diýen ses eşidildi.

Blokwil yzyna garanda, Akmaralyň golaýda durandygyny gördi. Çaky, Akmaral bu ýere görer gözden gizlenip gelipdi. Onuň jöwenligiň gür ýerine gelip saklanmagy-da şondan habar berýärdi.

Blokwil tüýs ýewropalynyň äheňinde, ýöne parsçalap:

— Sizi ýene görýänime örän şat! — diýdi. — Siz pars dilini nireden öwrenip ýörsüňiz? Özüňiz-ä türkmen zenany.

Megerem, ömründe ilkinji gezek özi bilen «siz» diýlip gepleşilýän Akmaralyň gulagyna ýesiriň sözleri ýasama ýaly bolup duýuldy. Asyl ol üns berip görýär welin, ýesir parsça geplände-de, käbir sözleri parslaryň aýdyşyndan üýtgedibräk aýdýar. Ýöne bu mahal Akmaral onuň parsça nähili gepleýändigini seljermek üçin gelmändi. Ony bu ýere getiren başga bir maksatdy.

— Men siziň adyňyzyň Ahmaraldygynam bilýän.

Blokwiliň çaga gürrüňine çalymdaş bu gepi Akmaraly ýylgyrttdy.

— Ahmaral. Owadan at!

— Ahmaral däl, Akmaral.

— Akmaral. Barybir owadan at.

— Menem seň adyňy doly ýat beklemesemem, Žorždugyňy bilýän.

Akmaralyň jogaby hem ýesiriňkiden üýtgeşik bolmady.

— Žorž diýseňizem ýeterlik. — Akmaralyň aksowult ýüzüne garan Blokwil, birdenem onuň düýpden garaşmadyk sowalyny tapdy. — Siziň janyňyz sagmy? Agyrýan ýeriňiz barmy?

— Sen näme, tebipmi?

— Tebib-ä däl welin, men kän kitap okadym. Tebipçilik hakdaky kitaplar bilenem tanyşlygym bar.

— Tebibe-hä baryp göremok welin, agyrýan ýerim bag-rymmyka diýýän.

Blokwil sag tarapdaky gapyrgasynyň aşak ýanyna elini ýetirdi.

— Şu ýeriň dykylp, käte-käte agram salyp duran ýaly bolýarmy?

Öz ýagdaýy göni aýdylyp durlansoň geň galan Akmaral hekgerildi:

— Mahal-mahal şeýle-de bolýa...

Jöwenligiň içinde gizlenip, ýesir bilen gürleşip durmak Akmaral üçin hem gelşiksizdi, hem howpludy. Ol gizläp getiren bir bölek çöregini Blokwile uzatdy.

— Men saňa nan getirdim...

— Men aç däl. Getireniňiz üçin Taňry ýalkasyn! — diýse-de, Blokwil çörege tarap hyrydar nazar bilen garanyny gizläp bilmedi. Onuň dili bir zat diýdi, seredişi bolsa başga zatdan habar berdi.

— Ertirden bärem seň näme iýeniňden habarym bar. Men bu işde molla çykandyryn...

— Sizem ýesirlikde bolduňyzmy? — Blokwil bu sowaly ýaňsylaýa alamaty bilen aýtdy.

Jogaba derek çöregi zemmeriň içindäki jöwen başlarynyň biriniň üstünde goýan Akmaral öýüne tarap hem gitmän, ilerligine ýöredi. Blokwil onuň beýle hereketiniň manysyna düşündi.

Akmaral bilen ýene bir gezek ikiçäk duşuşygyň bolaryndan bolmazyny ýakyn hasaplaýan ýesir pursatdan peýdalanmak isledi.

— Siz meniň bir haýyşymy bitirip bilersiňizmi, Akmaral?

Pereňliniň bu gezek «Ahmaral» diýmän, «Akmaral» diýene üns beren zenan çalaja ýylgyrdy-da, aýak çekdi.

Onuň saklanmagyny haýyşa gulak asmaga razylyk diýip düşünen Blokwil islegini tiz beýan etdi.

— Merwiň aňyrsynda, Alaşaýap boýundaky topazlar mülkünde meniň bir tanşym bendilikde bolýar. Adyna Ýusup han

diýýärler. Şoňa bir hatjagaz gowşar ýaly etmeli... Bu ýerde sizden başga dilime düşünjegem, maňa rehim etjegem ýok. Yýusup han. Alaşaýap boýy. Topazlar mülki. Ýadyňyzdan çyk-mazmy?

Haýyşy diňleýänçä sähel salym aýak çeken Akmaral ýolu-ny dowam etdi. Blok wil onuň yzyndan umytly garap galdy. «Başarman diýmese, aladasyňy etjekligidir. Hemme milletde-de rehimdaram bolmaly, birehimem.»

Zemmeriň ýanynda aşak oturan Blok wil Akmaralyň goýup giden çöregine elini ýetirdi, birdenem çöregi öňki ýerinde goýup, öz ellerine seretdi. Jöwen başynyň toty-tozany siňen barmaklaryny synlan pereňli ýene öz geçmişini ýatlamaga mejbur boldy. Her nahardan ozal ýyly suw, burna ýakymly ysly sabyn bilen ýuwulýan, akja süpürgiç bilen süpürilýän uzyn barmaklaryny häzir ol özüniňkidirem öýtmedi. Goňura düşeli bäri hem adamlaryň ähli hereketlerini üns bilen synlaýan Blok wil bu ýerde sabynyň nämedigini bilmeýän bolsalar gerek diýen netijä geldi. Bular ertir irdenem kündük diýilýän gabyň jüründiginden gysylyp çykýan suw bilen ellerini çalaja ölleýärler-de, ýuwundyk hasap edýärler. Düýn agabegiň aýaly kir ýuwdy. Ýesir kep baniň içinde oturan yerinden aýalyň hereketini elin synlady. Ullakan gazana atylan gyzylymtyl ota ol geň galyp seretdi. Şol ot sabyna derek ulanylýan bolara çemeli. Belki, ol sabyndanam gowudyr. Çarwa adamlarynyň başynyň çykmaýan zady barmy?!

Pereňlini geň galdyran «gyzylymtyl ot» çogandy.

Ellerini kakysdyryp, barmaklaryna üfleşdiren Blok wil ýaňsyly ýylgyrdy:

— Ynha, eliňem gowy edip ýuwduň, jenap kapral! Indi saňa köşk adamlarynyň dannap iýýän telim dürli naharyny çekip başlarlar. — Ol ýaňsylamasyndan soň Akmaralyň eden hereketiniň manysy barada oýlandy. «Ol seniň açdygyňdan habardar ekeni. Eger-de elinden gelse, tapsa, Akmaral saňa tagamly-tagamly nahar bermekdenem gaýtmazdy. Ýöne bularyň öz iýýänlerem...» Öz iýýänlerem ölmez-ödülük haldaka

kimdir birine el ýaly çörek berilmegi-de ullakan hezzetdi, ullakan hormatdy. Belkem, Akmaral ol çöregi-de öz agzyn-dan kesip getirendir? Şeýle çaklamadan soň eline alan çöregi Blokwiľiň gözüne üýtgeşik hörek ýaly bolup göründi. Ak bug-daýdan bişirilen çöregiň özboluşly ysy oňa hoş ýakdy, ozalam taýyn işdäsi hasam açyldy. Şol mahalam ol öz iýmeli paýyny getirip, Akmaral aç galandyr öýdüp çaklady. Hem şol pikir, hemem tozanly jöwenligiň içinde çörek iýip oturyşy ony utandyrdy. Ol özüni ýetim çaganyň rysgalyny iýen adam ýaly hasap etdi.

Blokwiľ soňky döwüm çöregi agzyna salanda, asmandan iýnen ýaly bolup, duýdansyz halatda Eýemyrat peýda boldy. Ol çöp-çalamyň içi bilen ýöräp gelenem bolsa, tä alkymyna gelyänçä ayak sesini gizleýşi Blokwiľi haýran galdyrdy.

Eýemyrat ýesiriň ýanynda uzak hem durman, yzyna aýlandy. Emma tä öýüne ýetýänçä onuň ayak sesi Blokwiľe eşidildi durdy. Gelende eşidilmedik ayak sesi gidende näme üçin eşidilýärkä?

Kän mahal geçmänkä, gara öýler tarapda gep-gürrüň başlandy. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Adamsy oňa bir zatlar diýdi. Jöwenlige tarap seredip geplän aýal onuň jogabyny berdi. Bir ýerden Akmaral peýda boldy. Agabeg oňa-da bir zatlar diýdi. Akmaralyň sesi pessaý çykdy. Eýemyrat oňa barmagyny çommaltdy, jöwenlige tarap elini salgady, ýene Akmarala ýüzlendi.

Blokwiľ işikde üç adamyň arasynda bolup geçen sözleri düşnüksiz gepleşikden özi üçin düşnükli many çykardy. Ýesire çörek berlenini aňan Eýemyrat öňi bilen öz aýalyndan: «Sen pereňlä nan eltip berdiňmi?» diýip sorayar. Annabibi beýle iş etmändigini aýdýar. «Onda kim oňa nan berdi?» diýen sowalyň jogaby Akmarala syrygýar... Bolan wakanyň şu ýerine çenli eden çaklamasynyň hakykat bilen bap gelmelidigine Blokwiľ ynayar. Emma Akmaralyň näme jogap tapandygyny çaklamak welin, oňa başartmaýar. Ol pereňliniň agabegine «Nany elten men» diýip, mert jogap berensoň, yzyna dolandymyka ýa-da eden hatasyny boýun almadymyka?

Akmaralyň nähili jogap gaýtarandygyna garamazdan, el ýaly çörek üçin aýallaryň ikisiniňem ýakymсыz sözleri eşitmegine sebäp bolany zerarly Blok wil özüni müýnli duýdy. Ol kellesini köýneginiň ýakasynda gizläýjek bolup, ýygrylyp oturyşyna öz-özüne käýindi. Ol özi sebäpli beýle gopgunyň gopjakdygyny öňünden aňan bolsa, aç ölerdi welin, çörege elini uzatmazdy.

Aladasyny başyndan uçurmak islän pereňli ýene oraga ýapyşdy. Orak hem ony öňki pikirden daşlaşdyrmady. Ol bir döwüm çörek üçinmi ýa-da ýesiri ýesirlik derejesinde saklamak maksady bilenmi, dörän ýakymсыz waka barada oýlana-oýlana, nähili hereket edýändiginem aňşyrmady. Hatda ol gylytzragam bolsa, oragyň elini kesendigini-de çep eliniň barmaklarynyň arasy gan degip, şypyljyranýndan soň aňyp galdy. Gany duýsa-da, agyryny duýmady. Utanç, pikir ten yzasyndan üstün geldi. Onuň indiki oýlanmasy işi gutaryp, özüniň kepbä dolananyndan soň bolup biljek waka baradady: Blok wil gapa baryar. Agabeg öýden çykýar. Ol aýalynam, Akmaralam ýanyna çagyryar. Olary ýesir bilen ýüzleşdirýär. Gysaja salnan Akmaral hakykaty boýun almaga mejbur bolýar. Eýemyrat onuň üstüne heňkirýär. Düşnüksizem bolsa, agabegiň hatda paýyş sözleri agzyna alandygam hakykat. Akmaral Blok wile tarap seredýär. Blok wil sebäpli gepe galan görmegeý maşgalanyň owadan gözlerinde ýesire ýigrenç alamaty görünýär. In aýylganjy hem şol. Utanç, ökünç girdabynyň astyn-da galan pereňli şol mahal ölmäge-derazy...

Emma ikindinara ýesirini gapyda garşylan agabegden Blok wiliň garaşan hereketi çykmady. Onuň ýüzünde, gözünde öňkülerinden tapawutlanýan hiç hili gahar-gazap alamaty görünmedi. Ol öz aýalynam, Akmaralam ýüzleşige çagyrmady. Ýöne onuň düýnki eden hereketi welin, gaýtalandy. Pereňli kepbä salyndy, aýaklary gandallandy, türmäniň gözenegine meñzeş ýylgyn tuty ýene kepbäniň agzyna gapak edildi. Samanhananyň bir böwrüni tutup ýatan akly-saryly kädiler ýene Blok wiliň ýanyoldaşyna öwrüldi.

Zyndanyň zeý ysy gelip duran agyr hem dymyljyk howa-syndan ýyllar boýy bir egne dem alan bendiniň az salymlyk arassa howa çykarylmalgyny hem özüne tükeniksiz bagt hasap edişi ýaly, elini oraga kesdirse-de, çörekli meselede ýerliksiz azara galanam bolsa, bir-iki sagat jöwen kelleklemek Blokwiň janyňa birneme aram berdi. Aýagyna ýene dakylan gandalyň ýetirýän zeperinem duýmaýan ýaly bolup, pereňli bu gije rahat ýatdy. Ol ýadap, ir uklaýşy ýaly, ir hem oýandy. Ozal ukudan açylan badyna güni ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem almakdan başlanan bolsa, bu gezek gaty bir beýle-de bolmady. Gabagyny galdyran badyna onuň nazaryna kaklyşan öz iliniň ysy gelip duran, gözüne yp-yssy bolup görnen zatlar boldy. Ol Pariždäki owadan pişiginiň arkasyny sypaýşy ýaly edip, eline alan ullakan depderiniň ýüzünden aýasyny ýöretti.

Entek Gün dogmanka Eýemyradyň aýaly işikdäki guýu-dan suw çekmäge durdy. Blokwi Goňur obasyna gelip, atdan düşen badyna-da, öňi bilen şol guýa üns beripdi.

Kepbäniň gabat garşysyndaky guýynyň ýarym gulaç çemesi beýiklikdäki erňegi rejeli örülen ýylgyn çybyklary bilen şeýle bir timarlanandy welin, onuň ökte ussanyň elinden çykandygy bildirip durdy.

Blokwi Horasanyň ýollarynda-da, türkmen ilinde-de guýy baryny görüpdi, olaryň bejerilişini üns bilen synlapdy, birneme artdyryp, çuňlугy kyrk gulaç diýilýän şaňlap ses edýän guýu-laryňam agzyndan seredipdi. Ýöne bular ýaly erňegi tegelenip kesilen uly agajyň owadan düýbüne meňzäp duran guýa ilkinji gezek şu ýerde gabat gelyärdi. Ol galyň depderiniň üstünde bir bölek ak kagyz goýdy-da, guýynyň suratyny çekmäge başlady.

Blokwi surat çekmesini boldum edip, galam-kagyzyny bir tarapa goýan badyna gara öýden çykan Eýemyrat kepba tarap gaýtdy. Başy gara silkme telpekli, päkize garma donunyň bili

berk guşalan agabeg gaty bezemen göründi. Ol gelşine-de gapynyň agzyny ýapyp duran ýylgyny aýryp, gapdala söýedi. Şol mahalam Blokwil:

— Essalamaleýkum, agabeg! — diýdi.

Salam alan Eýemyrat ýylgyrdy-da, özüne ýüzlendi:

— Biziň munymyz-a basym türkmençe-de gürlejek!

Blokwil öz agabeginiň «Waleýkimessalamyndan» başga sözüne düşünmese-de, Hangeçenden gaýdylan gününden bari hojaýynynyň çyny bilen ýylgyranyna birinji sapar şaýat boldy.

Kepbäniň ýeňsesine aýlanan Eýemyrat kän mahal geç-mänkä-de, atlanyp geçip gitdi.

Žorž Blokwil takdyryň maňlaýa ýazanyna kaýyl bolup, gol gowşuryp oturmaly däldi. Beytse, onuň ýesirlikde bolmaly günleriniň sany öz erkine görä artyp gitmelidi. Ol, iň bolman-da, özüniň bendilikde ýörendiginiň, niredediginiň habaryny beri, dost-ýarlaryna, dogan-garyndaşlaryna ýetirmegiň gamy-ny iýmelidi ahyryn. Ýogsam, bu ýesir bolçulygynda diňe öz gara başlarynyň aladasyny edýän serbazlaryň iň soňkusynyň öz iline dolanmagyna garaşyp otursaň, galan ömrüni Goňur mülkünde geçirmeli bolmagyňam ahmaldy. Elbetde, Blokwil Horasanyň häkimligine-de, şanyň diwanynyň haýbatly möhüri basylan wada-da bil baglaýardy. Ýöne özüniň ýesir düşendigini Pariže habar edip bilse, ol habaryň Napoleona* ýetjekdigine-de ynanyrdy. Her hal dworýan maşgalasyna degişlidigi sebäpli imperatoryň öz raýatynyň ýesirlikden boşamagynyň aladasyny etjegi çyndy. Şol pikir bilenem pereňli ýesir ýene galam-kagyza ýapysdy.

«Merhemetli jenap Ýusup han!

Bu haty okap, siziň geňirgenmegiňizem ahmaldyr. Emma düşen ýagdaýym meni şu toprakda özüme iň ýakyn hem umyt baglaýanym hasap edýänim bolan size ýüz tutmaga mejbur edýär. Ýagdaýyň nähilidigini bolsa men size aýdyp oturmaly däl. Siziň özünüziňem jennetiň hormatly töründe oturmanyňyz belli. Tähranda baglaşylan şertnama görä, eger-de türkmenlere

* Lui Napoleon — 1852 — 1870-nji ýyllarda Fransiýanyň imperatory.

ýesir düşäýsem, Fransiýa döwletiniň raýatydygym hökmünde meniň aladam edilmelidi. Emma şu güne çenli meniň halymdan habar alýan adam ýok.

Eger-de siz, merhemetli jenap Ýusup han, öz Watanyňyza sag-aman dolanyp barsaňyz (onuň şeýle bolmagyny bolsa Husag-aman dileýärin), baglaşylan şertnama barada, meniň Merwiň daýdan dileýän mülkünde Eýemyrat agabeginiň gapysynda ýe-Goňur diýilýän mülkünde Eýemyrat agabeginiň gapysynda ýe-sirlikde ýörendigimi resmi wekillere habar bermeginizi ýa-da şu hatyň mazmunyny Fransiýanyň Tährandaky ilçisiniň hut özüne ýetirmeginizi sizden towakga edýärin. Şu hatyň soňky ýkbaly baradaky habar maňa gowuşsa, men Size ömürlük min-netdar bolardym. Hudaý size ýaran bolsun!

Fransuz goşunynyň kaprally Žorž Anri Gulibef de Blok wil.

Merw welaýaty, Goňur mülki. 1860»

Blok wil haty dört epledi-de, tüňnerişip ýatan kädileriň arasynda gizledi.

Kepbe bilen gara öýleriň arasyndaky açyklyk pereňli üçin güýmenje meýdançasý ýalydy. Çagalar ol öýden çykyp, beýlekä girselerem, daş işikde oýnasalaram, ýesir olaryň ähli hereketini synlap oturýar. Türkmen çagalarynyň bir-birlerine seredişlerem, söz gatýşlaram pereň çagalarynyňka çalymdaş. Bularyň Pariž çagalaryndan tapawudy gaty horaşa geýnişlerindedi. Türkmen çagalarynyň towsaklaýýşlaram, jedelleşişlerem pereňlä öz ilini ýatladýar.

Ana, gara öýleriň birinden Mämmedöwez pälwanam çykdy. Onuň şol düýnki, öňňinki bolşy. Başynda ony has-da haýbatly edip görkezýän, tüýleri seçelenip duran owadan gara silkmesi bar, dony hem ýasgynjaň alnan. Blok wil ol adamyň öýden çykan badyna ýasama ardynjyramasynyňam many-syna düşünýär. Goja ardynjyraýar welin, goňşy öýlerdäki aýallaryňam özara edip oturan gybatlary tamamlanýan ýaly, sesleri tapba kesilýär. Ýöne türkmen aýallarynyň alkym-sesleri tapba kesilýär. Ýöne türkmen aýallarynyň alkym-sesleri tapba kesilýär. Ýöne türkmen aýallarynyň alkym-sesleri tapba kesilýär. Ýöne türkmen aýallarynyň alkym-sesleri tapba kesilýär. Şu golaýda ýaşayan ýa-da guýa suw al-entek düşünmeýär. Şu golaýda ýaşayan ýa-da guýa suw al-maga gelyän ýaş aýallaryň hemmesiniň agzy ýaglykly bolsa-

-da, Akmaralyňky welin, beýle däl. Onuňam sebäbi pereňlä düşnüksiz. Mammedöwez pälwan görünse, aýallaryň Akmaraldan özgesi derrew ýaglyk dişleýär. Akmaral bolsa ol goja bilenem arkaýyn gepleşip ýör. Ol näme üçin beýlekä? Pereňli ol syryň magadyna ýetmek isleýär.

Mammedöwez pälwan Eýemyradyň öýüniň gapysynda saklanyp, ýene emeli ardynjyrady-da, bir zatlar diýişdirdi, soňam öýüne girip gitdi.

Annabibi öýden çykanda elinde agaç tabak bardy. Onuň kepbä tarap gaýdanyny gören Blok wil Mämmedöwez pälwanyň eden hereketiniň, diýen sözleriniň manysyna düşündi. Ýesiriň agabegi öz bendisiniňem bokurdagyndan bir zat ötürmelidigini öýdäkilere ýatladyp gitmegi unudanam bolsa, ýaşuly ýatdan çykarman ekeni.

Annabibi içi üç-dört bölek gaýnan kädili hem bir bölek zagaraly tabagy kepbäniň bosagasynyň önünde goýup yzyna dolananda Blok wil:

— Apa! — diýip gygyrdy. Ol onuň aýal maşgala ýüzlenmek üçin bellän sözüdi.

Annabibi aýak çekdi. Ýöne oňa aýtmak islän sözlerini tapmadyk pereňli ellerini owkalaşdyrdy. Ol şeýdip, elini ýuwmagyň zerurdygyny aýtmak isledi. Emma mana düşünmedik aýal ýene aňyrylygyna gitdi, kän mahal geçmänkä-de Akmaraly yzyna tirkäp geldi.

Blok wil Akmarala baş atyp salam berensoň:

— Eger-de elimi ýuwmaga, agzymy çaykamaga suw bermeseňiz, men getirilen owkady iýmen — diýdi. Şonuň yzyndanam, şeýle sözleri aýdyp, kepbäniň işiginde duran iki aýalyň inçe damaryny oýnamak isledi. — Men owkatdan ýüz öwrüp, aç otursam, siz Taňrynyň önünde günäkär bolarsyňyz. Owkat iýýänçäm, aýagymdaky gandalam aýryň!

Akmaral ýesiriň aýdanlaryny Annabibä düşündirdi. Annabibi başyny ýaýkady.

— Eýemyrat dädeň öýde ýokka, men muň gandalyna ýapysyp bilmen, gyz. Onsoňam men gandalyny açarynyňam nirededigini bilemog-a. Mämmed dädeň bilýän bolaymasa.

Blokwil iki aýal maslahatlaşýança, özüniň nägileligini duýdurmak üçin ýüzüni aşak salyp, torsarylyp oturdy.

Annabibi Mämmedöwez pälwanyň öýüne tarap gitdi. Ol aňryk ýönelenden, pursatdan peýdalanmak islän Blokwil gys-sanmaç gepläp başlady.

— Meň düýnki eden haýyşym siziň ýadyňyzdamy, Akmaral? Men ol haty ýazdym.

— Hany?

— Anha, iki kädiniň arasynda dur. Hatda siz üçin hiç hili howply habar ýok. Men diňe özümiň boşadylmagyma kömek edilmegini sorayan. Siz şol hatyň topazlar mülkünde ýaşayan Ýusup hana gowuşmagyna ýardam etseňiz, bir Taňry bende-sine rehim edip, sogap gazandygyňyz bolardy.

Akmaral yzyna gaňryldy. Annabibi gaýnagasynyň gapysyna ýetip barýardy. Onuň eden hereketiniň manysyna düşünen Blokwil tiz ýerinden turdy-da, haty Akmarala uzatdy.

Haty köýneginiň uzyn ýeňinde gizlän Akmaral ýüzüni aşak saldy.

— Şu hat barada biläýseler, meň başymdan niçiksi apatyň injekdigini sen bilýäňmi?

— Aňyan, Akmaral, aňyan. Ýöne gaýrat ediň! Sizi Alla ýalkar...

Kepbäniň agzynda eli açarly Mämmedöwez pälwan peýda boldy. Annabibi bolsa kündük alyp geldi.

Eden hereketiniň netije berýändigine göz ýetiren Blokwil başlan syýasatyndan has düýpli peýdalanmak isledi.

— Siz bu porsap duran kümede kimi saklaýanyňzy bil-ýänizmi, agabeg? Beýle hereketiňiz üçin siz uzagyndan hasabat okamaly bolarsyňyz, agabeg.

Haýbatly ýaňlananam bolsa, ýesiriň sözleri ýaşula täsir etmedi. Bir durkuny-da üýtgetmedik goja Akmarala ýüzlendi:

— Men muň gepine ýarpy-ýalta düşüňän, näme diýjek bolýanynam öňünden aňyan. Ýöne sen muňa has düşnükliäk edip aýt. Göwnüne almasyn. Emma ki Hemze Mürzäniň otuz üç sany top süýräp gelen mün lek serbazyndan gorkmadyk

teke aýagy gandally gulundan-a hijem çekinmez diý. Bu bize syýasat etmesin. Öz ilinde şazada bolanam bolsa, biz oňa ynarnarys. Ýöne biýem häzirlilikçe biziň ilini guludygyna ynansyn. Ýene bir zady aýt. Häzir biziň öz ýagdaýymyzam ýesirleňkiden enaýy däl. Hemmesine-de pereňlini şu ýere getirenler günäkär. Olar gelmedik bolsa, pereňli öz aýagy bilen bärlik ýöremedik bolsa, bizem beýle agyr güne düşmezdik, pereňliniň özem. Eýsem, munuň häzir şu ýerde oturmagyna özi günäkärmi ýa biz sebäpkär? Şol barada oýlansyn-da, bize bolan kinesini soň beýan etsin.

Aýdylany diňläň Blok wil çalaja baş atdy. Şol baş atma-da iki tarapa-da oňayly täsir etdi. Emma aýagy gandaldan boşadylsa-da, Eýemyrat gelyänçä, ýesir kepbeden çykarylmasyz edildi. Şonuň üçinem Blok wile giň dünýäni dar kepbeden synlap oturmak ýoly galdy. Onuň synlamaly dünýäsi hem ýylgyn gapysy aýrylan kepbanıň işiginden görünýän örüsi çäkli, üç sany gara öý, ojak, owadan guýy, süzmederi asylan haçjadan başga zady ýok dünýädi. Şol ikarada aýallar öýden çykyp, öýe girýärdiler, käte hem bigam çagalar iki tarapa at salyp geçýärdiler. Şonlukda, tä Gün uly guşluk ýerine ýetýänçä, Blok wil özüne ölçelip berlen çäkli meýdana garap oturma-ly boldy.

Günorta golaýlanda ýesiriň birmenzeş görnüşli dünýäsine täzelik aralaşdy. Otuz ýaşlaryndaky aýal baş-alty ýaşly oglanjygyň elinden tutup, Eýemyradyň gapysynda peýda boldy. Olaryň yzynda ýedi-sekiz ýaşly gyzjagaz hem bardy.

Blok wiliň ilki ünsüni çeken zat gyzjagazyň şaýly tahýasynyň depesindäki otaga boldy. Akja otaga inçesagat gyzjagazyň boýuny has-da uzyn edip görkezýär. Pereňli otagany ýabany horazyň ýelegi bolsa gerek diýip çak etdi. Soň ol oglanjygy synlady. Ol ýesiriň bu töwerekde görýän çagalaryndan tapawutlylykda oňatja geýindirilendi. Blok wiliň höwesini oýaranam oglanjygyň arkasy şaýly kürtekçesidi. Onuň başyndaky gara jähekli sary şypyrtmasy-da kellesine laýyk edilip tikelendi.

Öýden çykan Annabibi gelen aýal bilen eginlerine kakysyp görüşdi, oglanjygyňam, gyzjagazyňam başyndan sypady. Soň Akmaral peýda boldy. Ol hem Eýemyradyň aýalynyň eden hereketlerini gaýtalady. Gelen aýal elindäki düwünçegi Annabibä berdi. Şondan soň aýallaryň hemmesi öýe girdi. Oglanjyk bilen gyzjagaz bolsa daşarda galdy. Töwerekden peýda bolan çagalar derrew olaryň daşyna üýşdi. Pereňli ýesiriň iç-gysgynç dünýäsi jagyl-jugla doldy.

Esli wagtdan öý eýesi hatyn çanak-çemçelerini alyp, ojagyň başyna geldi. Blok wil myhman üçin gazan ataryljak-dygyna düşündi. Öý eýesini ýeke goýmajak bolýan ýaly, myhman bilen Akmaralam ojagyň başynda peýda boldy. Üç aýal üç ýerden özara gürrüňe başlady. Olar agyzlarynyň ýetişdigidinden, gezek-gezegine, käte-de bir-birinden öňürtjek bolup gepleýärdiler. Eýemyradyň aýaly bolsa şýýdeni bilen aýdan zadynyň agramyny artdyryýan ýaly, geplän pursady elindäki ýaga bişip, garalyp giden agaç çemçäni hem galgadyardy.

Blok wil aýallaryň hereketine höwes bilen syn edip oturdy. Köne kepbanıň içinde özlerini synlaýan ýat adamynyň bardygyny ýatdan çykaran aýallaryň agzy dek durmady.

Olaryň daş-töwerek, dünýä bilen işleri ýokdy. Aýallaryň bolşy Blok wili ýylgyrtty. «Gybata gyzan mahaly hemme miletini aýallary-da birmeňzeş bolýar ekeni — diýip içini gepleden ýesir başyny ýaýkady. — Diňe dürli dilde gepleýärler diýäýmeseň, hereketlerem, gyssanyp, çalt-çaltdan gepleýişlerem birmeňzeş...»

Eýemyradyň gapysyndaky guýynyň ýylgyndan edilen owadan sekisi diňe pereňli ýesiri gyzyklandyрмаýar ekeni. Oňa myhman oglanjygam üns berdi. Ol dört-bäş sany bolup bir zada güýmenip durkalar, ýoldaşlaryndan bölündi-de, guýynyň agzyna geldi. Oglanjyk arkasyny kepba tarap öwürüp duransoň, kürtekçesindäki tumar, tumaryň zynjyrjyk bilen baglanan düwmejiklerine çenli ýesire mese-mälim görnüp durdy. Çaga hereketlenende, düwmejikler geň-enaýy ses edýärdiler.

Oglanjyk ýylgyn haýaty eli bilen sypalady, syn etdi, boý-nuny uzadyp, guýynyň içine seretjek boldy. Çaga bilesigeli-

jiligi guýynyň düýbüne çenli görmek höwesini döretdi. Ol ýylgyn haýatjygyň üstüne münmäge synanyşdy.

Blokwil bir ýakymsyz waka bolar öýdüp howatyrlandy. Çaganyň edip başlan hereketi şeýle howpuň döräýmeginiň ahmaldygyndan habar berýärdi. Ýylgyn haýatyň üstüne çykan oglanjyk guýynyň içine seretmekçi boldy. Şol pursadam pereňliniň çak eden howpy amala aşdy. Çaganyň çirkin sesi ojagyň başyndaky aýallaryň zenzelesi bilen utgaşyp gitdi.

Aýallaram, oýnaşyp ýören çagalaram derrew guýynyň başynda peýda boldular.

Ýöne guýa gaçana kömek etmek üçin olaryň ellerinden gelyän zat ýokdy. Olaryňky diňe galmagaldy.

Kepbeden atylyp çykan Blokwil iki bökende, guýynyň başynda häzir boldy. Ol gabat geleni ýüzugra itekleşdirip, bir uýy ýokarky çarha bagly suw çekilýän ýüpe elini ýetirdi. Töwerekdäkileriň gopguny ozalkysyndanam güýjedi. Ýüzüniň gan-peti gaçan myhman aýal, çaşdymy-nämemi, Akmaralyň goltugyna gyşardy.

Galmagala Mämmedöwez pälwan daş çykdy. Onuň emeli ardynjyramasy hem adaty güýjüni görkezip bilmedi. Nämе bolanyny çaklan goja haýdap guýynyň başyna geldi. Şonda-da aýallaryň gohy kyparlamady.

Waka edil tiz başlanyşy ýaly hem tiz gutardy. Goja-da bolsa, Mämmedöwez pälwanyň entek berdaşly gollary, aýallaryňam kömegi oglanjygy bir eli bilen goltugyna gysan Blokwiile guýudan çykmaga ýardam etdi.

Üsti-başy şalpy-şaraň Blokwil guýudan çykansoňam, özüni ýitirmedi. Ol oglanjygyň aýagyndan jüpläp tutaga-da, başşak silkdi. Çaganyň agzyndan, burnundan suw döküldi.

Çagasynyň guýudan çykarylanyny görüp, birneme özüni dürsän aýal oňa tarap atyldy. Emma Blokwil onuň giňden açylan gujagyny boş goýdy. Pereňli myhman aýaly egni bilen çalarak kakyp goýberdi-de, öz dilinde bir zatlar diýişdirdi. Soňra ol oglany ýerde arkan ýatyrды-da, döşünden basyşdyrды. Töwerekdäkiler onuň nämе hereket edýändiginiň manysyna düşünmediler.

Gözlerini açan çağa, birdenem aklamaga başlady.
Blokwil ýylgyrды.

Myhman aýal çagasyny garbap aldy-da, bagryna basdy.

— Hudaý seni maňa gaýtadan berdi. Nanym bitin ekeni!
— diýip, ol agy gatyşykly ses bilen samrady.

Mämmedöwez pälwan bolsa eýýäm kepbesine ýetip bar-
ýan Blokwiлиň yzyndan garady-da:

— Iş bitirdiň, iner ogul, iş bitirdiň! — diýdi. — Sen yeti-
şäýmedik bolsaň-a... — Birdenem egnindäki donuny eline
alan goja Blokwiлиň kepbesine tarap ýöneldi. Ol kepbede
donuny goýup, aýallaryň deňinden geçip barýarka özbaşyna
hüňürdedi. — Ahyr dünýäni ýykjagam gep bilen gybatdyr...

* * *

Ýesir üleşliginde Eýemyrat goňruň bagtynyň çüwendigini
tutuş oba gürrüň etdi. Ol gürrüň öňküsindenem ulaldylp,
çişirilip, ýene pereňliniň aňyrsynyň uly baýdygyna, Eýemy-
radyň depseň yranmajak döwletiň üstünden barjakdygyna
syrykdryldy. Blokwiлиň myhman oglanjygy göni gelen ajal-
dan gutarmagy-ha ol barada öňki ýaýran badyhowa geplere
birlän-ikilän ynanmaýanlary-da ynanmaga mejbur etdi.

Şonlukda, Pereňistandan Merwe düşen, ondanam, gel-
-gel, Eýemyrat goňruň nesibesinden çykan bendini görmäge
höwesekleriň sany köpeldi. Bahasyna ummasyz tylla kesilse-
-de, yzynda durmagy başarjak hossarly pereňlini Eýemyrat-
dan ogurlap, has gymmat satmaga meýilli kişileriň bardygy
hakda-da «myş-myş» ýaýrady. Ol gepler Eýemyradyňam gu-
lagyna ýetdi. Şonuň üçinem Mämmedöwez pälwan garşy bol-
sa-da, gündiz ugry gandaldan boşadylan Blokwiлиň aýagyna
ýene gandal uruldy. Öwgi, taryp, boş gep-gürrüň onuň sähel
ýeňlän ýagdaýyny ýene agyrlaşdyrды.

Indi telim gün bari Blokwil ýagty jahany görmeýär diýen
ýaly. Onuň uzak örüsi at ýatagynyň aňyrsyna, aýak ýoluna
gidip-gelmek. Onda-da ýa-ha Eýemyradyň özi, ýa-da oglan-
-uşaklaryň biri ýesir tä kepbesine dolanyp gelýänçä, assyryn-

lyk bilen garawulçylyk edýär. Soňky wagtlarda-ha gijäniň bir mahaly hem öýünden çykan Eýemyradyň kepbaşniň daşyndan öwrüm edip gidýändigini Blokwiň özi-de duýýar.

Bir gün guşluk mahallary, Eýemyradyň özi öýde ýokka, olara ýene myhman geldi. Atyny baglap, öýe tarap ýönelen kyrk ýaşlaryndaky, başy könelişen telpekli adamyň goltugynda-da ullakan düwünçek bardy. Ol öýe ýetmänkä guýynyňam agzyndan garap geçdi, başyny ýaýkady. «Bu guýy ulyny-kişini gyzyklandyrýar-aýt» diýip, Blokwi içini geplettdi.

Myhman gapa barsa-da, içerik girmedi. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Olar kepbaş tarap gaýtdylar. Myhmanyň guşagyndanam sapaňça asylygdy. Urşuň bireýýäm gutarandygyna garamazdan, ätiýajy elden bermejek bolýan türkmenleriň köpüsiniň henizem ýanlarynyň ýaragly gezyändiglerini bilýänem bolsa, agras ýüzli, sapaňçaly adamyň özüne tarap gelýändigini gören Blokwi biynjalyk bolmanam durmady.

Gelen adam açyk ýüz bilen mylaýym ýylgyrды-da, salam berdi.

— Waleýkimessalam, agabeg! — diýen Blokwi hem ýylgyryşa ýylgyryş gaýtardy.

Sapaňçaly adam, göýä pereňli onuň aýdýanlaryna kössüz düşüňän ýaly, agras sypata girip gepläp başlady:

— Allatagalalla: «Bendäm bendäme sebäp» diýipdir, Taňry bendesi. Seň eden ýagşylygyňy biz ozal-ahyr unutmarys. Eger men ilagasy han bolan bolsam, seni günübirin bendilikden boşadardym. Eger-de ki men howalasy belent baý bolan bolsam, bahaňy artykmajy bilen töläge-de, seni öz iline atarardym. Menem özüň ýaly pukara. Senden bir artykmaçlygym — men bendi däl. Oň üçin sen biziň halal kalbymyzdan çykaran serpaýymyzy kabul et. Az görme, Taňry bendesi. Başarsak, saňa ýany torumly maýa bermeli welin...

Aýdylan zatlara düşünmese-de, Blokwi diňe mylaýym äheňe minnetdarlyk bildirmek üçin baş atdy.

Aýtjagyny aýdan sapaňçaly adam düwünçegini çözdü. Düwünçekden silkme telpek, garma don hem bir jüp hokga çykdy. Öňünde goýlansoň, Blokwi ol zatlaryň özüne berilýän sowgatdygyna düşündi. Ol ýylgyrды-da:

— Rahmet, agabeg, rahmet! — diýdi.

Jogapdan hoş bolan adam:

— Ylahym ýamanlyk ýüzüni görmegeýsen! — diýip, yzy-na aýlandy, ýene guýynyň başyna bardy. Ol Eýemyradyň aýa-lyna bir zatlar diýişdirdi, soňam kellesini aşak egip, guýynyň düýbüne seretdi, hyrçyny dişledi. Soň ol kepba tarap garady-da, minnetdar baş atdy.

Sapançaly adamyň bu ýere geleli bäri eden hereketinden Blokwil ony guýa gaçan oglanjygyň kakasydyr ýa-da ýakyn hossarydyr diýen netije çykardy.

Eýemyrat goňruň gapysyndaky ýaly süýji suwly guýy tutuş obada-da başga ýokdy. Ondan kän adam suw alyp gid-ýärdi. Kepbede daşaryk seredip oturýan Blokwil, gaýry-da güýmenjesi bolmansoň, suwa gelyänleriň hemmesini göz sy-nagyndan geçirýär, olaryň her birine özüçe baha berýär. Suwa gelyänleriň kimi sada, kimi ulumsy, kimi mekir... Aýallaryň arasynda söliteleri-de gabat gelyär. Olaryň käbiri guýudan çekýän suwuny döküp-saçyp, uzyn köýneginiň etegini syky-bermeli edip gidýär. Käbir aýallar welin, edil çeňklenen ýaly. Olar guýudan suw çekende-de, suwy öz gabyna guýanda-da, ýeke damjasyny hem yrya etmeyär. Ol aýallaryň ýere hormat goýýan ýaly, assa basyp, aşak bakyp ýörişlerini-de keypine synlaýmaly. Ýaş gelinleriň başyndaky börük diýilýän zat we-lin, pereňlini haýran edýär. Käsi şaý bilen bezelen, käsi dürli reňkli ýaglyk bilen örtülen uzyn börügi, pereňliniň çak edişine görä, kellände göteräýmegem aňsat bolmaly däl. Içi neneňsi ýeňil zatdan edilende-de, daşyndaky şaý-sepiniň agramy bar-dyr ahyryn...

Pereňlini geň galdyryýan ýene bir zat bar. Ol hem ýaş aýallaryň saçlaryndaky jugur. Ýap-ýaňy suwa gelen gelni syn-lan Blokwil agzyny açyp galdy. Saçyň ujundaky jugur, näzik aýaklaryň ýeňil hereketine görä şeýle bir owaz edip gitdi welin, owadan ädim uruş jugruň ýakymly owazynyň hasam ýakymly

çykmagyna ýardam etdi. Nepis zenanyň owadan sagrysynyň üstünden iki tarapa akanda şirin owaz döredýän jugruň sesi pereňlini baş ýaýkamaga mejbur etdi. Her ilin başga ilin adamyňy haýran edýän aýratynlyklary bolýar ekeni. Bu gödek çölde beýle näzikligiň döremegi nähili geň zat!

Düýn guýa jemi on iki sany adam geldi. Bu gün ikindi boluberenem bolsa, ýaňky şaýly gelin ýedinjidi. Blok wil üns berýär welin, guýa diňe gelin-gyzlar, kämahalam on-on iki ýaşly oglanlar gelýär. Erkek adamlar suw almaga gelmeýärler.

Emma jugurly gelinden soň gelenleriň biri Blok wiliň hasabyny bulaşdyrdy. Uzyn boýly, kän mahal bärei sakgalyna päki degmedik hortap adam golaýlandan, Blok wil onuň türkmen dældigini bildi. Pereňliniň özüni hasap etmeseň, Merwde türkmenlerden başga häzir diňe serbazlar bolmaly. Şol aýgyt gaty bir ýalňyşam däl. Şu mahalky guýa geleniň türkmen dældigi bolsa eden hereketindenem bildirdi. Ol ýoldan geçip barýan atla epilip hem gol gowşuryp salam berdi. Türkmenleriň beýdip görüşmeýändikleri Blok wile bellidi.

Guýudan suw çekip bolan serbaz özüne kimdir biriniň parsça söz gatanyňy eşidip, tisginip gitdi. Ol gapdala garanda, köne kepbäniň iç işiginde oturan adama gözi düşüp salam berdi.

— Men seni tanaýan, agabeg! — diýse-de, suw almaga gelen kepbä tarap ýöremäge milt etmedi. Ol töweregine garanjaklady. Öýden çykan Akmaralyň iki bendiniň bir-birlerine seredişýändiklerini görenem bolsa, olara üns bermän, beýleki gapa ümsüm girip gitmegi geleni rahatlandyrdy. — Siz hakda hemme kişi gürrüň edýär, agabeg. Asyl siz basyrylgý adam ekeniňiz. Biz sizi ozal tanamandyrys.

— Näme, türkmenler meni özlerine han saýlamakçy bolýarmy? — diýip, täk özi içini hümetmekden irensoň, geplemäge höwesek Blok wil gülüp goýberdi. — Menem indi edil sen ýaly ýesir. Asyl sençe-de ýok.

— O nähili mençe ýok?! Sizi hemme adam tanaýar. Meň bolýan öýümdäki agabegleriňem hemmesiniň gürrüňi siz hakda.

— Bolsa-da, meň günüm seňkiden agyr, doganjyk. Sen, ynha, yzyň garawulsyz-zatsyz suwa-da gelip ýörsüň. Men

bolsam, aýak ýoluna gidemde-de topugym gandally. Gije-de gandaly gujaklap ýatmaly bolýan.

— Gandalyň aýrylmaýan bolsa, agramyň bardyr, gereksiň. Gaçyrmajak bolýandyrlar. Men kime gerek! Men bir bisowat hammal. Azat edip goýberselerem, hanja gitmelidigimi bilmen. Baran ýerimde-de günümiň şundan gowy bolmajagam hak zat.

— Diýseňem, erkin bendi bilen gandally bendiniň arasyn-da tapawut bardyr, gardaş...Siziňkilerden näme habar?

— Näme habar bolsun, agabeg? — diýip, ol uludan dem aldy. — Yzyndan töleg puly gelenler boşap gitdi. Men ýaly garyplaram Taňrynyň rehim etjek gününe garaşyp ýör.

— Serkerdeler nirede?

— Başgasy hakda habar eşidemok. Hemze Mürze bilen baş sertib-ä aman-esen ýurduna baranmyş.

Ýesiriň «Baş sertip» diýýäni Gowam ed-Döwle — Gara sertipdi.

— Aý, sizem öz ilinize gowşarsyňyz-la! — diýip, ýesir göwnüçökgün gepledi. — Siziň aladaňyzy etjek adam känmiş. Iş biz ýalyda bar.

— Hemmämizem azat bolarys — diýip, Blok wil gaty mysapyr bolup görüňän adamyň göwnüni götermek isledi — Türkmenlerem bizden tizräk dynaýsalar kem görenoklar.

— Agzyňyzdan Hudaý eşitsin, agabeg!

Bendi Blok wil bilen baş atyp hoşlaşdy. Pereňli onuň yzyndan nebsagyryjylyk bilen garap galdy.

* * *

«... Aýagymyň astynda at bolsa, tekeleriň çäginde çykyp, Jeýhuna aşyp bilerdim. Bagtym çüwse, derýanyň çep kenaryny syryp, Owganystana-da ýeterdim...»

Blok wil

Aradan gaty kän wagt geçse-de, Akmaralyň ýeke geze-gem ýagşydan-ýamandan gep atmagyň maýyny gözlemeyşi, günde telim sapar görşülyändigine garamazdan, iň bolmanda,

yşarat bilen sözleşmezligi Blokwiľiň ozalam inçe umyt sapa-
gyny hasam inçeltdi. Daşda-içde peýda bolýan Akmaral kep-
bä tarap göz gytagnam aýlamaýan ýalydy.

Beýle ýagdaýyň sebäbi Eýemyradyň hüşgärligi bilen dü-
şündirilýärdi. Emma ol Akmarala pereňlä tarap seretmegem
gadagan etmändi. Bardy-geldi şeýle tabşyryk berläýenem bol-
sa, pereňlä ýagşylyk etmek isleýän adam gapdaldan bir-iki söz
atyp geçmäge maý tapardy ahyryn.

Blokwil boş geçen her gününüň aňsamlygy ertire umyt
baglap ýatsa-da, erte-de täzeliksiz geçip gidýärdi. Akmaral
bolsa diňe özünden umydygär bolup, köne kepbede gününü-
-sagadyny sanap oturan ýesir bardyram öýtmeyärdi.

Ine, bu günem irden Eýemyrat goňur bezenip-beslenip,
dor atynyň ýörişine guwanyp, keýpiçag ýola düşdi. Garyndaşy
ugramanka daş çykyp, onuň bilen salamlaşan Akmaral
Eýemyradyň gidenini görse-de, kepba tarap seretmedem.
Soňra Akmaral guýa suw almaga gelende, söz alşaymak
pursady hem döredi. Emma Blokwil söz gatmak däl, salam
bermäge-de çekindi. Ol öz janyndan gorkmaýardy-da, salam
berenini kimdir biriniň eşidäýmeginden, şonluk bilenem Ak-
marala gep geläýmeginden çekinýärdi.

Dörän pursatdanam peýdalanman, Akmaral öýe girip gi-
densoň, Blokwil Ýusup hana ibermekçi bolan hatynyň ykbaly
barada bellibir netijä geldi. Hat topaz mülküne ýetirilen däl bol-
maly. Gaýtam, hatyň mazmuny bilen topaz mülkündäki Ýusup
hana derek Goňur mülkündäki Eýemyradyň tanyşdyrylan bol
magy-da ahmal. Türkmen zenany öz ganybir garyndaşlarynyň
garşysyna gidip, ömründe ilkinji gezek görýän bigänesine
kömek etmeli däl. Bu birinjiden. Ikinjiden, hat başga biriniň
kömegi bilen Eýemyradyň goluna düşäýen bolsa, onuň ni-
reden, kimiň üsti bilen peýda bolandygynyň syry açylyp,
Akmaralyň hereketi garyndaşlaryna döňüklik diýlip hasap
edilerdi. Akmaral öz garyndaşlarynyň öňünde biabraý bol-
makdan gorkmalydy. Şeýlelikde, ol Ýusup hana gowuşmaly
haty Eýemyrada görkezme-de, belanyň öňünden gaçmak

üçin öz eli bilen ýok edip goýberen bolmalydy. Şoňa görä-de beren wadasynda durup bilmedik zenan ýesiriň gözüne görünmäge, onuň bilen sözleşmäge uýalýandyr.

Blokwil öz çaklamasynyň haýsy şahasynyň dürsdügine akyl ýetirip bilmese-de, ýazan hatynyň Ýusup hana gowuşmandygyna, hiç mahalam gowuşmajakdygyna welin ynandy. Indi onuň bendilikden gutulmagy üçin ýeke ýol bardy. Ol hem gaçmakdy. Gaçmak meselesiniňem esasy iki ýolunyň ikisi-de ýapykdy. Birinjiden-ä, onuň aýagy gandallydy, ikinjidenem, gaçmak üçin at gerekdi. Gaçmaga maý döräýende-de, ol işi diňe öňüňi gijelige tutup amala aşyrmak mümkindi. Emma hiç mahal hüşgärligi elden bermeyän Eýemyrat goňur Gün ýaşan badyna atyny ýerküme salýardy-da, gapysyna telim öwürm zynjyr aýlap, mäkäm gulplayardy.

Bolsa-da, Blokwil gaçmak diýen ýeke-täk umydyndan düýpgöter el üzmedi. Hyýalynda agabeginiň almagöz bedewiniň jylawyna elini ýetirýän pereňli ýesir yüzüni gündogara tutup, Jeyhuna ýetýärdi, derýanyň kenaryny syryp gidişine-de Owganystana baryardy. Jeyhunynyň, Owganystanyň nirededigini, ol ýerlere niçiksi ýol bilen aşmalydygyny bolsa Blokwil gowy bilýärdi. Sebäbi ol gysga ömrüniň esli bölegini dünýä ýurtlarynyň, derýa-deňizleriň niredede, nähili ýerleşýändigini öwrenmek bilen geçiripdi.

Gaçmak hakdaky arzuw bu günde-ertede amala aşjak arzuw dälidi. Emma pereňliniň özi welin, beýle pikir etmeyärdi, maksady gaty tiz başa barar öýdýärdi. Çünki ýüregi ýuka Akmaraldanam eden umydy puja çykansoň, indi ol öz gamyny özi iýmelidi. Özünüň bolsa elinden gelmegi mümkin zat — gaçmaga synanyşykdy.

At tapylsa, hatda aýagy gandally bolsa-da, Blokwil maksadyny amala aşyrarın öýdýär. Ol zyndanda ölüme garaşyp öz ajalyňa öleniňden Watana eltyän ýoluň ilkinji ädiminde öldürilmegem gahrymançylykdyr diýen aýgyt edýär.

Eýemyrat goňur irdenki gidişine gün ýaşıberende yzyna köwlendi. Gidende keypiçag giden agabeginiň gelende keypsiz gelendigini Blokwil bir bakysda aňdy. Belkem, ýadaw hem

keýpsiz gelen agabeg atyny salanson, kümäniň agzyny guplamagam unudar? Sussupeslik nämeler etdirmeyär!

Eýemyradyň keýpsizligi pereňliniň umyt keýpini oýardy. Ol şu gije atýatagyň agzyny barlap görmeli etdi. Jennet ýaly ýerden çykaryp, ýat illere getirip zyňan ykbal, belkem, tersine-de hereket eder?!

Gündiz ugruny Eýemyradyň gapysyna gelip-gidýänleri sanap, synlap, wagtyny birneme ýeňilräk geçirýän Blokwiň gijesi hupbat bilen daňa ýetýär. Gün ýaşan badyna tüm-garaňkylyga gaplanýan dünýä şeýle bir içgysgynçylyga öwrülýär welin, hiç kim bilen gepleşmän-sözleşmän, kepbede täk özüň oturmak agyr güzap. Iň ýaman ýeri-de şeýle tukat gündizleriň, şeýle içgysgynç gijeleriň öňde näçesiniň bardygynyň belli dälidigi. Şol näbellilik hem çalaja umyt eder ýaly çykalga dörese-de, Blokwi ol tarapa itekleyär. Ol, elbetde, öňi bilen gowulyk hakda arzuw edýär, ýöne şu mahalky ýagdaýyny ýa ýagşy, ýa ýaman tarapa özgertmek üçin hiç zatdan gaýtjak däl.

Garaňky gijeleri birneme gysgaldýan ýagty ýatlamalar hem gaýtalana-gaýtalana ýesiri halys irizdi. Üstesine, geçen gowy günleriň ýatlamasy soňky wagtlarda ters netije berip başlady. Gaýdyp gelmejek, taryha öwürülen gowy geçmiş şu günki ýaman hakykat bilen deňeşip, pereňliniň hasrat yüküni agrałtdy.

...Gije bir çaka baranda, pereňli ýesir gündizden taýynlap goýan esgisine elini ýetirdi. Ol esgini gandalyň daşyna dolamak üçin niýetläpdi. Gije, ayak ýoluna çykmak bahanasy bilen atýataga tarap ýönelmeli ýesiriň gandaly şakyrda, gara öýde ýatanlary oýarmaly däl. Gandal sähel şakyrda, Eýemyradyň derrew daş çykýandygyna Blokwi ozal iki gezek dagy şaýat bolupdy.

Köne letdäni gandalyňyň daşyna saraşdyran pereňli gündizki berlen çörekden iýmän, ýörite goýan bir-iki döwüm ýalysyny hem tapyp, gysymyna gysdy. Ol şojagaz çörek bilen agabeginiň atynyň göwnüni awlamagy niýet edinjärdi.

Gije şeýle bir garaňkydy welin, çyrasyz kepbe bilen daşarynyň tapawudy hem ýokdy. Bolmalysy gaty giň, ýöne häzir dar bolup duýulýan dünýäde Blokwiň täk özünden başga yns-jyns ýok ýaly. Garaňkylykdan gorkýana menžäp, itlerem üýrmeýärdi, Goňuryň bol çöpi bolan eşeklerem aňňyрмаýardy.

Şol ümsümligi-de özi üçin ýagşa ýoran Blokwiň aýagyny ýuwaş-ýuwaşdan süýräp, kepbäniň gapdalyna aýlandy. Ol hernäçe dogumlysyrasa-da, iki tarapyny deňledim hasap etse-de, maksady uly howp bilen bagly bolany sebäpli tolgunýardy. Atýataga baryňan ýolda ätlän ädiminiň sany näçe artsa, howsalasy hem şonça artýardy. Atýatagyň gapysy gulplanman galan bolýsa... At näderkä? Türkmeniň duýgur aty geleniň öz eýesi dældigini aňyp, gulaklaryny gyrypyp topularymy ýa-da?! Pereňli ýesir ýelaýak bedewiň üstüne özünü atyp ýetişse-hä, hiç kimiň onuň garşysyna edip biljek çäresi bolmaz. Duýlaýsa-da, onuň gaýdyp ele düşmejegi belli. Agabeginiň almagöz aty ony garaňky bilen penalap, derrew umma alyp gider. Töwerek aýaga galýança-da, Blokwiň kowgy ýetip bilmez ýaly aralygy aşar.

Atýataga çenli dört-bäş ädim galanda, janyny barlamak islän ýesir yzyna garady. Yzda hem edil öňdäki ýaly goýy garaňkylykdan başga zat görünmedi. Garaňkylygyň içinden salkyn şemal öwürdi. Blokwiň alada, gorka ýugrulan bedeni salkyn şemaly-da duýmady.

Töwerekde garamça yokdugyna ynansa-da, atýatagyň gapysyna golaýlaşdygyça, pereňliniň ýüreginiň urmasy çaltlandy. Ol gapa tarap uzan eliniň sandyraýandygyny duýdy. Gapynyň gulpludygy ýa-da dældigi äşgär bolýança, umyt hem nämut diýen dünýä telim gezek girip çykan Blokwiň maňlaýy çygjardy. Ol gapy açylan badyna agabeginiň almagözüne diýjek ýakymly sözlerine çenli oýlady, atyň adam ýaly düşbi bolýandygynyň pikirini etdi. Eger çyn bedew akylly adam ýaly bolýan bolsa, sanlyja salymdan üstüne gonjak kesekiniň agramyny yük hem görmeli däl, ýokuşam. Ol adam keseki bolsa-da, şu mahal ejiz, ýagşylyga mätäç. Mätäç, ejiz adama adamlaryň özleri medet bermek islemeyän bolsalar, oňa çyn

bedew hossarlyk etmeli. Çyn bedewler mydama-da ejize howandarlyk edipdirler ahyryn. Çyn bedewiň adamy ölümden gutaran gezegi-de köp bolupdy. Pereňli ýesiriň häzirki düşen ýagdaýy-da ölüm bilen barabar bolmasa-da, onuň edil bári ýany. Şonuň üçinem...

Blokwiliň näçe mahal bári eden arzuwyna, serhetsiz umydyňa ýumruk ýaly gara gulp gysgajyk hem gutarnykly jogap berdi. Çygjaryp duran gyzgyn barmaklar buz ýaly posly gulpa degende, ýesiriň tenine ornan ýakymсыz sowuklyk ýüregine ýetip togtady. Şol sowuklyk onuň ýap-ýaňy hem gyzyp duran umydyny doňduryp taşlady. Ol doňuň indi näçe günden, näçe aýdan, näçe ýyldanam erejegi belli däl.

Gapa kimdir biriniň gelenini gören bedew hokrandy. Atyň sesi ýesiriň gulagyna:

«Yzyňa gaýdyber!» diýen jogap bolup eşidildi. Blokwil howanyň ýakymсыz çigreginem, aýagyndaky gandalyň agramynam, bedeniniň tutuş derländiginem şondan soň duýup başlady. Ol yzyna gaýdanda bolsa, seresap bilen ýörejegem bolmady, diňe gaçyp galsa ertir görüp, münkürlük döredäýmegi ahmal köne letdeleri gandalyň daşyndan sypyryp goltugyna saldy. Ýasy çili dabanlap ugran pereňli kepbesine ýetiberende, gara öýüň işiginde garaňka meňzäp kimdir biriniň durandygyny gördi. Ol, elbetde, Eýemyrat goňurdy. Pereňliniň agabegi öýüň gapysyny açanyňy-ýapanyny-da bildirmän, içerik girdi.

* * *

Urşuň agyr labyryny gerdeninde çekip, bosgunçylykdan dolanan tekeleriň bu ýylky, köpüsini ýitirip, azyny ýygňan ýylgallasy-da hälki bir ölmez ödülige ýetjekdi. Ýygňalmaga ýetişilmänsoň, uruş dabanyňyň astynda zer-zaýa bolup, gara ýere garylan gallanyň öwezini başga zat bilen doldurmalydy. Doldurmaga-da zat ýokdy. Garynlary dolý doýrulmasa-da, bendilere hem ölmez ödi owkat berilýärdi. Şolam ýesir saklaýan öylere agyr ýükdi. Şonuň üçinem bendiler boşamaga howluk-

salar, gul eýeleri hem olardan tizrāk dynmaga howlugýardy-
lar. Bendileri hak-heşdeksiz azat edip goýberibermek hem
islenmeýärdi. Iň bolmanda, olar üçin çykarylan harajadyň beri
bahasyny almalydy.

Bendileriň köpüsi-de öz ýagdaýlaryny, hem hojaýynlarynyň
ýagdaýyny birneme ýenilleşdirmek üçin pile-çarşaga ýapysypdy.
Blokwiliňki bolsa olam däl. Pereňli ýesir güýmenjelik gara zäh-
metdenem mahrum. Bir-iki gün jöwen ýyganyny hasaba almasaň,
ol pişesiz oturan tussag. Oňa beýleki bendiler ýaly obanyň içinde
arkaýyn gezmäge-de rugsat berilmeýär. Onuň daş örüsi Eýemyr-
rat goňruň bir tanap melleginiň aňry çeti.

Tekepbir pereňli Akmaraldanam eden tamasy çykmansonň,
indi hiç kime-de ynanmaýar, şol mesele barada hiç kim bilen
sözleşmek höwesi-de ýok. Ýogsam, Akmaral bilen gepleşmäge
pursadam döräpdi welin, özi dil ýarmansonň, atalap durmak
hem islemedi.

Bir gezek gapy-gapy aýlanyp ýören täjir Eýemyradyň işi-
gine-de geldi. Uzyn boýly, gyrçuw sakgally, arkasy haltaly
adam gelen wagty töwerekde hiç kim ýokdy. Täjir pereňliniň
niredede saklanýanyny ozaldan bilýän ýaly, kepba tarap seretdi
hemem:

— Ýüpek parça bar, mawut mata bar! — diýip gygyrdy.

Özüne tarap gyzyklanma bilen garaýan täjiriň nazaryna
nazary kaklyşan Blokwiň keypi öňküsindenem bozuldy. «Indi
geçip barýan nepkeşem saňa tomaşa etjek. Bu ýagdaýdan-a
öleniňem gowudyr» diýip, terkidünýä aýlanan ýesir gahar-
landy, öz-özüni ýigrendi. Birdenem aýdanyny nädory hasapla-
dy. «Elbetde, mert bolsaň ölmek kyn däl, mert bolsaň, ýaşamak
kyn. Senem ýaşajak bol. Ölseň häzirkije umydyňdanam dy-
narsyň.»

Täjiriň sesine Annabibi bilen Akmaral daş çykdy. Aňyrky
öýlerdenem üç-dört sany aýalyň gelmegi bilen nepkeşiň ýany
kiçijik bazara öwrüldi. Haltadan çykan dürli matalar ýene hal-
ta girdi. Olara derek başgalary görüldi. Owadan matalara hy-
rydar göz, nebsewür nazar bilen seretselerem, aýallardan mal
alany bolmady. Olaryň mal almaga pullary-da, çalşyk etmäge

harytlary-da ýokdy. Aýallaryňky hälki bir ýagşy zada ser salmakdy. Mata almasalaram, owadan harytlardan gözlerini aýryp bilmeyän aýallar öýli-öýüne gidibermediler.

Bu gapyda söwdasynyň oňmajagyna gözi ýetse-de, täjirem mallaryny ýygnap, başga gapa gitjek bolup gyssanmady. Ol aýallaryň gözünü mawut bilen, ýüpek parçalar bilen perdeläp, kepä tarap yöneldi.

Blokwil onuň özüne tarap gelyänini görüp ýylgymaly boldy. «Aýallar bilen söwdasy oňmadyk täjir kepbede oturan ýesire haryt hödürlejekmikä?»

Täjir Blokwile salam berensoň, iki elini hem uzadyp görüşdi. Ol parsça gepledi.

– Men siziň ýanyňyza agabeg Ýusup hanyň haýyşy bilen geldim. Siziň ýollan hatyňyz oňa gowşupdyr...

Ol habary eşiden Blokwil aýallaryň arasynda duran Akmarala tarap seretmeli boldy. Zenan özüne tarap garamaýanam bolsa, pereňli utandy. «Adam kähalatda bir zadyň anygyna ýetmänem, oňa özüçe nyrh kesmäge döwtalap bolýar-ow!»

Hem daýylaryna gidýän hem taýyna baş öwredýän täjiriň getiren habaryna görä, awşarlaryň serdary Ýusup han Blokwiliň hatynyň mazmunyny Buharadan gelip, Maşada baryan bir tanşyna aýdypdyr hem hatdaky haýyşyň kimlere, nähili edilip yetirilmelidiginiň ýollaryny salgy beripdir.

Elbetde, Goňura gelip ýeten habar Blokwiliň ýesirlik ykbalynyň çözgüdi dälidi. Emma ol ertirki güne haýsydyr bir kiçijik umyt bilen garaşmaga ýapyşalga, umyt döredýärdi. Çykgynsyz gündäki ýesire bu hem ýagşylygyň alamaty bolup täsir etdi.

Habar getiren täjir agzy batlyrak adam eken. Ol Blokwil bilen hoşlaşyp, haltasynyň ýanyna baransoň, heniz öýli-öýüne gitmedik aýallaryň önünde haýbatly-haýbatly geplemäge başlady. Aýallar soramasalaram, ol özüniň täjirlik dünýäsinden gep açyp, Buhara, Hywa, hatda Yspyhan ýaly ýerlere çenli aýlanyp, dünýä syýahat edýändigini, söwda-satyk işinde tanymlaşdığını gürrüň berdi. Soň ol, göýä diýersiň, goňurly aýallar eýran serkerdeleriniň hemmesini yüzünden tanaýan

ýaly, olaryň köpüsiniň adyny tutdy, awşar Ýusup han bilen ham-şamdygyna çenli aýdyşdyrdy, gürrüňiniň yzyny bolsa Eýemyrat goňruň bendisine syrykdyrdy, onuň kimdigini, basym islendik baha berlip satyn alynjakdygyny Ýusup hanyň gepine salgylanyp, habar berdi...

Ýusup hanyň tanyş täjiriniň gelip-gitmegi bilen Blokwiň ýagdaýy birneme özgerjege meňzedi. Öýleden soň öýüne dolanan Eýemyrat Ýusup hanly habary eşidenden Akmaraly yzyna tirkäp, ýesiriň kepbesine geldi. Ony esasy gyzyklandyrýan mesele Blokwi tölenmeli puluň mukdarydy. Ol tölegiň haçan iberiljekdigini bilmek isledi.

Ol sowala häzir anyk jogap berip bilmejekdigini, Ýusup hanyň şu günki ýollan adamynyň getireniniň entek boş habardygyny aýdan Blokwil:

— Siz maňa näçe nyrh kesmekçi, agabeg? — diýdi.

Eýemyrat öz ýesirine kesjek nyrry hakda kän mahal bäri oýlanyp, anyk karara gelendigi sebäpli, tiz jogap gaýtardy.

— Iki müň tümen tölemeli bolar.

Akmaral jogaby parsça geçirende, Blokwil gülmekden zordan saklandy-da, ony pereň puluna öwreňde, togsan müň franka golaý bolýandygyny hasaplady. «Onça tümeniň biziň pulumyzdan näçe bolýandygyny bilýäňmi?» diýmek isledi. Emma tölegiň boljakdygynyň habary gulagyna ilenden ýumşap ugran Eýemyradyň gaňryşyna gaýtmak bilen diňe öz ýagdaýyny agraltjakdygy baradaky pikir ýesire dilini dişletdi.

— Beýle nyrh gaty çökder bolýar, agabeg!

— Çökder däldir. — Ýesir dünýäden habarsyz oturandyr öýdýän Eýemyrat arkaýyn gepledi hemem öz tutanyny berkitmek üçin öwümdi. — Bizem gul bazarynyň ýagdaýyny bilemizsoň, şol nyrry aýdýandyrys.

— Beýle däl, agabeg. Siziň diýýän nyrryňyza alty gul alyp bolýar.

Ýalňşynyň dogry çykarylýandygyny bilen Eýemyrat hi-legärlige urjak boldy.

— Biziň diýen nyrhymyz tölenmese, seniňem iliňe gowuşmak möhletiň uzaýmasa, pereňli... Seniň bahaňy sen keseňok, men kesýän.

Blokwiliň agabegine gaýtarmaly jogaby nagtdy. Ýöne ol entek gaýa ýok, gopuz ýok ýerden dawalaşman, şu günki ýagdaýyny gowulandyrmak maksady bilen, häzirki dörän pursatdan peýdalanmak isledi.

— Nyrh barada yzymdan gelnenden soň gepleşiler, agabeg. Ýöne sizden bir islegim bar. Hut şu mahal boşatsaňyzam, meniň tāk özümiň gidip biljek ýerim ýok. Gaçar diýen pikiri kelläňizden çykaryň-da, maňa birneme erkinlik beriň...

— Bendi adama nähili erkinlik gerekkä? — Eýemyrat haýyş bilen ýüzlenene däl-de, dilmaçlyk edýäne seredip gepledi.

— Iň bolmanda, aýagymy halys ýara eden gandalymy aýryň. Iň bolmanda, töwerek-daş bilen gepleşmäge-sözleşmäge rugsat beriň. Iň bolmanda, güýmenjelik iş buýruň. Siz musulman ahyryn. Ahyrýeti ýatlamak gerek. Bu ýagdaýda meniň öz-özümden näsaglap, ölüp gitmegimem ahmaldyr.

Blokwiliň soňky sözleri Eýemyrada gaty täsir etdi. Etmezçe-de däl. Pereňli keselläge-de öläýse, gul satyp baý bolmakçy adamyň gury galjagy ikuçsuz. Ölen ýesir üçin hiç kimiň pul tölemejegi belli. Gaýtam, gapysynda gezip ýören bendisiniň ugruna seredilmäni üçin keselläp ölendigi sebäpli, öý eýesine gep gelmegi-de ahmal. Gep geleni-hä hiç welin, gan-hun talap ediläýse... Munuň arkasam-a gaty güýçlümiş diýýäler.

Şonuň üçin bolsa gerek, Eýemyrat goňur pereňliniň haýyşyny kanagatlandyrmak hakda oýlanyp, ahyram tassyklaýjy baş atdy.

* * *

Blokwil dili siňňillä döndi. Ol mümkin bolan kesel bilen ölümi tutaryk edinip, öz agabeginden birneme erkinlik gazanan gününden kân mahal geçmänkä, näsaglady. Pereňli iki gözüne-de garasuw iýnyp başlandyr öýdüp çaklady. Gün geçdikçe onuň dünýäsi daralyp, göreçleriniň önündäki gara perde gitdikçe reňkini goýaldyp başlady. Ol özüniň häzirki hor-hom-

sy ýagdaýyny, bendilikde geçiren gara günlerini unutmaga mejbur boldy, geljekde maňlaýyndan çykjak şu mahalkysyndanam kyn ýagdaýy hyýalyňa getirdi. Onuň ähli pikiri, oýy-aladasy gözi hakdady. Ol iki gözündenem galansoň, Watanyna dolanmagy azatlyk-da hasap etjek däl. Görülen şunça güzaplardan soňam enesiniň güler ýüzüni, dost-ýarlarynyň sypatyny, gözel Pariži, tanyş gözleri görmejek bolsa, gelin-gyzlaryň, tebigatyň görkünden lezzet almajak bolsa, beýle azatlyk oňa nämä derkar?!

Blokwil azatlyk diýen sözüň manysyna dünýä erkin nazar salmak, dünýäniň ynsan üçin döreden gозzelliklerinden doly lezzet almak, oňa guwanmak diýip düşüňär. Indi ol nämä etmeli? Onuň gelyän aýgydyna görä, orak bilen pil işletmekden, gaňňa ýasamakdan, ýüp işmek, at çapmak, düýä, eşege gowy edip yük urmakdan gaýry zat bilinmeýän bu çarwa ilde göz bejermek ýaly inçe işe ýanaşyp biljek adam bolmaly däl. Blokwil özüniň hor-homsy gününden dynmak üçin alada edip bilmedigem bolsa, göze gezek gelende elinden, dilinden geljek hereketiň hemmesini etmeli.

Pereňli ýesir şu güne çenli daşarda oýnap ýören çagalaryň elleriniň, aýaklarynyň hereketini çalarak saýgaran bolsa, indi ýagdaý hasam beterledi. Bu gün ol guýynyň agzyna aýlanan, öňden tanyş sekinem çala aňşyrýar. Guýynyň aňyrsyndaky äpet zat — Eýemyradyň alty ganat öýi-de, küdäniň sudury ýaly bir üýşmek bolup göründi. «Häzir men şol öýi çala saýgarýan bolsam, ertir ýagty jahany görmekdenem mahrum bolaryn...»

Ýüregine düşen howul Blokwili derrew kepbeden çykardy. Ol Eýemyradyň öýüne tarap yöneldi.

Kepbe bilen gara öý aralykdaky ýoly nähili geçenini hem aňşyrmadyk Blokwil türkmen ýaşulularynyň edýän hereketini ýadyna saldy — gapynyň agzynda aýak çekip, bir-iki gezek ýasama ardynjyrady. Içerde hümürdi peýda boldy. Emma hiç kim daş çykmady. Blokwil Goňura düşeli bäri geçen aýlaryň dowamynda ilkinji gezek Eýemyradyň gapysyny açdy.

— Essalawmaleýkim, agabeg!

Garaşylmadyk ýagdaýa haýran galan Eýemyrat tas käsesini elinden gaçyrypdy.

— Waleýkimessalam, Jorj. — Ol gaty ir gapydan gelýän adama türkmenleriň adaty aýdaýýan gepini aýtdy. — Näme, düşýäň dagy gördüňmi? Pygamberler ýorgudy bolsun. — Birde-nem ol gapdal dulda oturan aýalynyň ýüzüne garady. — Eýgilik bolsa-ha, bu daň bilen gapydan gelmezdi. Akmaraly çagyrl!

Annabibi gidensoň, Eýemyrat Blokwiile düşek üstüne geçmegi mürähet etdi.

Aýagyny gaty ägä basýan ýesir bosaga bilen ojak aralykdaky iki-üç ädim ýoly dört-baş ädimde geçip, külüň gapdalynda çommaldy. Onuň çommalyyp oturjak bolşy hem tagaşyksyzdy. Ojaryň mis reňke öwrülen közünden göterilýän howur pereňliniň öňe uzan ellerine hoş ýakdy.

Blokwiliň öňkülerinden has naýynjar sypatyny synlan Eýemyradyň kalbynda nebsagyryjylyk duýgusy oýandy. «Muňa näme bolýaka?»

— Me, bir käse çay iç, Jorj!

— Ýok, agabeg, içme ýok.

Onuň göwnüni götermek islän öý eýesi:

— Käsäni eliňe alsan «içme» bolar-da... Sen indi patdyk-putduk geplejegem, Jorj — diýip, Eýemyrat hoşamaý ýylgyrdy. — Çay türkmeniň hörekden öňki hezzetidir, öz-ä. Gör-dä!

— Man hasta, agabeg.

— O nä hassalyk? Tüweleme, daşyňdan seretseň-ä, sen hassa adama çalym edeňok.

Blokwil barmagy bilen gözüne ümledi.

— Çäşmi hasta, agabeg, çäşmi...

Şol mahalam:

— Eýemyrat däde, çagyran ekeniň — diýip, salam beren Akmaral içerik girdi. — Näme hyzmat? — Ol Blokwiiliň oturanyny görensoň, näme hyzmat bilen çagyrylandygyna düşündi.

— Salamälik — diýip, Blokwil gelene salam berdi.

Ýesiriň Akmarala salam berşine hezil edip gülen Eýemyrat:

— Sen «salamälik» diýmeli däl, Jorj. «Salamäligi» aýal maşgala diýmeli.

Mana düşünen Blok wil, ýylgyrasy gelmese-de, baş atyp ýylgyran boldy.

— Akmaral, bu bir alada bilen-ä gelipdir welin, «Gözüm agyrýa» diýjek bolýamy-nämemi. Düşünişsene!

Akmaral özüne soragly nazar aýlandan, Blok wil agzynyň ýetişdiginden gepläp başlady. Ol şeýle bir janygyp-janygyp gepledi welin, Eýemyrat hut agzyny açyp galdy.

— Öz-ä bu gaty çyny bilen janykdy. Näme diýýär?

— «Gözüme garasuw injek bolýar» diýýä.

Eşidenine münkür bolýan ýaly, Eýemyrat geň galyp, baş ýaýkady.

— Garasuw inýänini nädip bilýämiş? O nä tebibmi? Garasuw inse, men nädeýin? Meň elimden näme gelyä?

Blok wil Akmaralyň dilmaçlyk ederine-de garaşman, Eýemyradyň agzyndan çykan sözi gaýtalady.

— Täbib! Täbib, agabeg!

Eýemyrat ol söze dilmaçsyzam düşündi.

— Garasuw inýän bolsa, men-ä tebibiniň nepi deger öýdemok. Hanha, Ýagşymyrat burkazyňam birki ýyllykda gözüne garasuw inende, barmadyk tebib, ýykylmadyk molla-sy galmadam welin... Ahyr ol-a kysmata kaýyl gelip, köşeşmeli boldy. Garasuw inýäni çyn bolsa, munuňam maňlaýyna ýazylan şoldur-da. Meň elimden näme gelyär...

Akmaral ýesiriň jogabyny garyndaşyna düşündirdi.

— «Gan aldyrmaly» diýýä. «Gündogar tebipleri gan almaga ussat» diýýä.

Eýemyrat ýene başyny ýaýkady.

— Älhepus, gepe düşünmese-de, muň bilmeýän zady ýog-ayt! Özi-hä bir saýry millet welin... Gan aldyrmagy nireden bilip ýörsüň diýsene!.. Gaş bejerjek bolup, göz çykaraysak nätjekkä bu? Ganyny aljak diýibem ganyna galaysak... Üste-sine gan — hun bergilem bolsak. Bular ýalaka bir zat bolaysa,

yzından top süýräbem gelewersinler. Onsoň kim jogap okamaly bolar? Ýa — men, ýa-da Mämmet kakam...

Eýemyradyň jogabyna Blokwiň gaharynyň gaýnandygy entek ol geplemäňka hem ýüzünden bildirdi.

— Gündogarda: «Geçä — jan, gassaba ýag gaýgy» diýýärler.

— Ony-ha biziňkilerem diýýä welin, diýilse, men nädeýin? — Eýemyrat hem ýesiriň jogabyny halamandygyny duýdurdy. — Sen muňa aýt, Akmaral. «Sen-ä geçi däl, Eýemyrat goňram gassap däl» diý.

Blokwil Eýemyradyň ýüzüne garap oturyşyna gaharly gepledi.

— Bu nä jabrynyberdi-le? — diýip, öý eýesi gyssandy.

— «Eger — diýýä, — tebip çagyryp, ganymy aldyrmasaňyz, — diýýä, — men öz gan damarymy özüm keserin — diýýä. — Onsoň müň tebip getirseňizem, giç bolar — diýýä. — Kör bolup ýaşanymdan ölenim gowudyr» diýýä.

— Ana, gördüňmi? Meň ýaňky aýdanyma bary-da! — diýensoň, Eýemyrat esli salym oýlanyp oturdy. — Baş şaýy gazanjak bolup, bizem öz başymyza özümüz bela satyn almadyk bolsak ýagşydyr, Akmaral.

— Şeýle ýaly — diýip, ýesiriň tarapyny çalmaga-da çekinýän Akmaral ýaýdandy. — Men-ä näme diýjegimi bilemok, Eýemyrat däde. Ýöne gan aldyrany bilen adam öläýesi ýok-la. Batyl galany üçin soň bizi günertlemezi ýaly, aýdanyny edäýmeli bolar-da.

Akmaralyň teklibi Eýemyrady aýgyda getirdi:

— Gan aldyryp, öňküsindeňem beter bolaýsa, bizden ýaman görmezmi? Şoňa näme diýerkä? Sorap gör.

Blokwil kesgitli jogap gaýtardy:

— Men sizden ýaman görmejekdigime kepil geçip, öňünden dilhat ýazmaga-da taýyn.

— Beýle bolsa, başga gep — Eýemyrat baş atdy. — Gojuk obasynda Bibijemal tebip bardyr. Gidip, şony alar geläýerin. Bendäm bendäme sebäp. Belki...

*« ...Türkmenler kişmiş, gant, zäk hem ýene bir zat garylyp
gaýnadylan emi gözüme ýapmagy maslahat berdiler.»*

Blokwil

Gyşyň düşmegi bilen oturymly ýere göçüp gelmek aladasy ýaz çykaryna goýlany sebäpli, goňurlylaryň hemmesi entek yza dolanmandy. Köp wagat bäri adam ysyny, haýwan ysyny almaýan agzy ýapyk kepbeleriň, mal ýataklarynyň gapylary kerep baglap gidipdi. Eýesiz jaýlaryň guran agaç ýaly jansyz oturmagy ozalam tukat obany öňküsindenem sus edip görkezýärdi. Şonuň üçinem Goňura arkasy haltaly täjir gelse-de, boýny torbaly gedaý aýlansa-da, ol oglan-uşaklar üçin dabara öwrülýärdi. Aýagy ýeňil çağalar gedaýyň yzyna düşüp, gapy-gapy syrmaga-da ýaltanmaýardylar. Gedaý ýa-da täjir hataryň bäri başyndan gireninden, şeýle adamyň gelyändiginiň habary eýýäm hataryň beýleki çetine ýetýärdi.

Bu gezegem şeýle boldy. Eýemyrat goňur entek Gojuk obasyndan dolanyp gelmänkä, pereňli ýesir üçin tebip getirilýändiginiň habary tutuş oba ýaýrady. Şonuň üçinem Eýemyrat gelmänkä, onuň gapysynyň garamçasý köpeldi.

Gyşyň örküjidiğine garamazdan, irden maýlap başlan howa günortanlar-a köýnekçe gezibermeli etdi. Iliň sylaýan tebibini köne kepbede garşylamagy makul bilmedik öý eýeleri daşarda düşek ýazdylar. Tebip şol düşeginiň üstünde näsagy görmelidi.

Blokwil, şu mahala çenli ýadynda beklän türkmen sözleriniň hemmesini depderine ýazyp, olaryň manysyny, fransuz, pars, arap dillerindäki sözler bilen deňeşdirip görýärdi. Ol fransuz dilinde-hä türkmen dili bilen gabat gelyän menzeş sözlere duşmaýardy. Emma onuň gelen aýgydyna görä, türkmen dilinde arap, pars sözleriniň gabat gelyän pursady gaty kändi. Blokwil «çarşak», «ataşgir» diýen türkmenlerde ulanylýan sözleriň parsçadan geçendigini, ýagny olaryň parsça «ataş — gir» — ot tutmak, «çar-şah» — dört şah sözünden ýasalandygyny belläpdi. Üç dilde ulanylýan sözleriň köp bol-

magy hemem Blokwiľň ýatkeşligi, erjelligi, oňly geplemegi başarmasa-da, türkmen dilinde edilyň gürüňň näme barada gidýändigine düşüňip başlamagyna ýardam edipdi. Şonuň üçinem Eýemyradyň gapysynda oňli-soňly peýda bolan dört-baş adamyň dilleşen ýaly: «Hany, tebip gelmedimi?» ýa-da «Bu gün ýesire tebip getirýañizmi?» diýen ýaly sözleriniň manysyna düşüňdi. «Tebip enteg-ä gelenok» jogaby alan adamlar gelişleri ýaly hem yzlaryna gaýdýardylar.

Emma gaty daýaw göwresine hem galyň hamly ýüzüne bap gelmeýän kiçijik paşşyk burunly adam welin, tebibiň entek gelmändiginiň habaryny eşitse-de, mahaly bilen gitmedi. Ol kümsük adamyň nazary bilen töweregi gözden geçirdi. Onuň esasy synlaýan ýeri hem Blokwiľň bolýan kepbesidi.

Blokwiľ güneşe ýazylan keçä geçip oturandan soň, paşşyk burunly adam kepbanıň içine-de assyrynlyk bilen nazar aýlady, ilerligine gidýän çile seretdi, seredýändigini bildirmezlige çalşyp, Blokwiľň özüni hem gowy synlady.

Pereňli edilyň hereketleri jikme-jikligi bilen saýgaryp bilmese-de, ýatan-düşen zat agtarýan ýaly ilıň gapysynda kümsükläp ýöreniň hereketlerini halamady, ony tüýsi bozuk kişi bolsa gerek diýip çaklady...

Gojugyň bagy diýilyň obadan at münüp gelen, gartaşanam bolsa, entek görmegeý, aýagy sary mesili tebibi aýallar göterip diýen ýaly eýerden düşürdiler. Ol aýallar bilen egin kakysyp görşenden soň, buýruk beriji äheňde ýyly suwly kündük hem arassa elsüpürgiç getirilmegini talap etdi. Ol elini uzak wagtlap ýuwandan soň, näsagyň ýanyna bardy.

— Amanmy, han, aman-saglykmy? — diýip, Blokwiľň diňe baş atyp beren salamyny alandan soň, tebip derrew işe girdi.

Blokwiľ tebibiň edýän hereketlerini görensoň, ozalky çarwa ilıň tebibiniň oňki derdiň üstüne dert goşaymagam ahmaldyr diýen howatylanmasyndan birneme daşlaşdy. Bibijemal eje pereňliniň çep eliniň neşder sanjyljak yerini haýsydyr bir otuň ysy gelip duran suwuklyk bilen tämizledi, päkize ak mata dolap getiren guralynyň ujuny hem telim öwran süpürdi. Ga-

raz, ol öz çygryndaky ätiýaçlygy doly berjaý etdi. Ýesiriň gany alnyp, neşder sanjylan ýeri hem arassa mata bilen daňyldy.

Emma şondan soň Blokwiň gabaklaryny agyrdyp diýen ýaly çöwrüp gözünü barlan tebib nasagyňam, onuň eýeleriniň keýpini götermedi. Onuň aýtmagyna görä, gan almaklyk gözün ýagdaýynyň gowulanmagyna onçakly täsir ýetirmeli däl.

— Tebipçilik ýolumda men şular ýaly gözagyra iki gezek sataşdym — diýip, Bibijemal eje gapdalrakda oturan Eýemyradyň ýüzüne seredip gepledi. — Ozaly-ha Hudaýdandyr welin, şol iki adam gözüne eden emimden nep tapdy...

Eýemyrat şol näsaglara edilen emi bu ýerde-de gaýtalamagyny tebipden ýalbaryjy äheň bilen haýyş etdi. Tebip razylaşdy-da, oý eýesi aýala içi arassa suwly gazany ojaga atarmagy tabşyrdy. Ol ot ýakylp, gazan atarylýança, nepisje haly horjunyndan çykaran dürli göwrümdäki düwünçejikleri önündäki matanyň üstünde hatarlaşdyryp goýdy.

Ullakan tomaşa howlugýan ýaly bolup gelen ýene bir-iki sany aýal öňki duranlaryň üstüne urna boldy. Olaryň yzynda bilesigeliji çagalaryň hem üç-dört sanysy bardy.

Keçede gowuşgynsyz halda aýbogdaşyny gurap oturan Blokwi tomaşagärleriň öz daşyna üýşmegini halamasa-da, ýagdaýa kaýylyk bilen dymmaly boldy.

Pereňliniň pikirini bilen ýaly Akmaral:

— Näme, adam görmediňizmi? Baryň, öz gapyňyzda oýnaň! — diýip, çagalara ýüzlendi. Onuň «Gyzym, saňa aýdaýyn, gelnim, sen düşün» edip, çagalaryň üsti bilen ululara-da ýüzlenmeginden ullakan netije çykmady. Çagalar birneme yza tesselerem, ulular aýdylany eşitmedik boldular. Töwerekde garantga ýaly bolup oturan belent bөрүkli aýallar gymyldamalydyram oýtmediler.

Blokwiň garşysynda oturan tebibem salamlaryny alsa-da, goňşy aýallaryň çüýjerilişip oturyşlaryny halamaýan ýaly, olaryň ýüzlerine-de garaman, öz aladasy bilen gümra boldy.

Tebibiň etjek eminiň nämedigini bilmek isläp, Blokwiň içi byjyklap baryardy. Çünki ol ylymsyz-bilimsiz tebipleriň

ukybina hiç mahalam ullakan bil baglamandy, olaryň çykygy ýerine salmaga ussatdyklaryny, döwür-ýenjigi seýiklemäge ökdediklerini bilýärdi. Ýöne görer göz ýaly näzik agza tebibiniň nep edip biljekdigine ol ynanmaýardy. Eýemyrat goňruň «Gaş bejerjek bolup, göz çykaraymasak ýagşy» diýşi ýaly, entek töweregi birneme saýgarýan göreçdenem jyda düşüläýmegi ahmaldy. Ýöne bu ýurtda Blok wil üçin şol tebiplerden gaýry ýapysalga ýokdy.

Ojagyň başynda tabşyrylan işleri berjaý eden Annabibi bilen Akmaralam bäräk gelip, tebibiniň indiki buýurjak ýumuşlaryna gaýymdy.

— Bu biçärä ýaňky gan alnyşdan soň, nabat suwuny berseňiz-ä gowy bolardy — diýip, tebib Annabibä ýüzlendi.

— Şu pilleki gahatçylykda nabat barmy, jan ýeňňe?! — diýip, Annabibi ýaňsyly ýylgyrdy. — Nabat tapsak, özümizem iýmän durjakgäl.

Jogap tebibе ýaramady. Ol Annabibä gyýa garady.

— Tapsak, özümizem iýmeli welin, hassa jan bilen sag janyň parhy kändir, gelin baý. Özümiz nabady gahatçylyk geçensoň iýsegem bolar.

— Tebib apa näme etjek bolýar? — diýip, kanagat damary halys inçelen Blok wil ahyr Akmarala ýüzlenmeli boldy. — Eger gizlin bolmasa, öňünden aýdaýsa.

Bibijemal tebib giň maňlaýyny galdyryp ýylgyrdy hemem pereňliniň edil öňünde açyp goýan düwünçejikleriniň üstünden elini aýlady.

— Şeýdip, serişdirip goýamsoňam, gizlin syr bolarmy, köşek! Hudaýa şükür, seň gözleň entek agy-garany saýgarýar ahyryn. Saýgararam, enşalla! Gorkmasyn, gyz, düşündireweri! — diýip, tebib soň Akmarala ýüzlendi-de, öwünýän ýaly bolup gepledi. — Bibijemal tebibde hapa ýa köne zat bolmaz. Bu kişmişem ýyljak suwa ýuwlup, üstüne ak hasa ýapylyp guradylan kişmiş. Çybyn-çirkeýem gonan dälidir. Özem Gojuk Mergen atamyzyň eken, ile belli üzüminiň kişmiş bolmaly. Bular ýaly üzümi Rumuň bazaryndanam, Samarkandyň dükanelerindenam tapmarsyň. Bulaň baryny gaýnadýas. Ýanar ot bolsa,

ähli beladan dep edýän närsedir. Asyl biynjalyk bolmasyn. Oňa göz gerek bolsa, Bibijemal tebibe-de abraý gerekdir. Şeý diýip düşündir, keýijegim, oňa.

Soňra tebip düwünçejiklerden gerek zatlaryny saýlap, bir ýere jemledi. Olar mäjum bolýança, bile gaýnadylmalydy.

Tebibiň emi taýyn bolýança-da esli mahal geçdi. Emma edil dilleşen ýaly, hiç kimden ses-seda çykmady. Öz ýagdaýynyň aladasy, bilesigelijilik Blokwi geplemäge mejbur etdi.

— Siziň beýle emiňiz bilen şu mahala çenli meniň derdim ýaly dertden saplanan barmy, apa?

— Allanyň etjegini öňünden aýdar ýaly, men weli däl, han ogul! — Düwünçeklerini rejeleşdirip başlan tebip pereňliniň ýüzüne garaman gepledi. — Ýöne şu emiň Taňry bendesine nepi degmedik bolsa, nepi degmejek bolsa, nepi degjegine özüm ynanmaýan bolsam, men bu zatlary eşrepi ýaly apalap, ýanym bilen alyp gelmezdim.

Tebibiň umytly sözleri gulagyna ýaranam bolsa, Blokwiň kalbyndaky alada azalmady, gaýtam, em edilmeli wagt golaýladygyça, howsalasy artdy. Häzir ol töweregindäki adamlary herhal görüp otyr, tebip aýalyň öz işine ezber bolup giden hereketlerini çalarak synlap otyr. Tebibiň hut häzir horjundan çykaran akja matasynam saýgarýar. Gazandaky zatdan hantama bolup, ak pişigem ojagyň töwereginde aýlanyp ýör. Blokwi ony-da görüp otyr. Bu zatlar iň soňky gezek görünýän bolsa nädip bolar? Zäk, kişmişden edilen em ertirki dogmaly Günüň öňüni öz garalygy bilen hemişelik ýapaýmazmy?

Gaýnadylan emi Bibijemal tebibiň ýanyna getirdiler. Bir-neme sowanson, tebip ondan gurt ýaly edip, iki sany logalajyk ýasady. Soňra ol aýallaryň birini kömege çagyrdy. Kömege gelenem Akmaral boldy.

Akmaralyň eli ýalaňaç boýnuna degende, Blokwi onuň barmaklarynyň sandyraýandygyny duýdy. Ömründe birinji gezek erkek adamyň tenine teni degen ýaş zenanyň endamynda bolsa çümşüldi döredi. Ol aljyrajak boldy, elini ýesiriň gyzgyn boýnuna bir eltdi, bir aýyrdy.

— Seydipjik tutaýsana, garagözüm! — diýip, tebip Akmaralyň eliniň üstünden mäkäm basdy. — Zat görmedik ýaly-la. Berkräk tut özüňem!

Zenanyň, onda-da görmegeý maşgalanyň ýyljak aýasy pereňlini tolgundyrdy. Ol hiç zat duýmaýan kişi bolup, özüni ele almaga çalyşdy.

Jansyz garantga meňzäp, doňan ýaly bolup oturan beýik börükli iki aýal tebibiňem, Akmaralyňam hereketlerini ýitilik bilen synlaýardy. Olar Akmaral pereňliniň boýnundan tutup durka, bir-birlerine mekirlik bilen seredişdiler. Ol seredişiňem münkürlige öwrülip, tiz wagtda obany gybatdan doldurjagy bellidi.

Tebip ýesire iki gözünem giňden açmagy buýurdy. Aýdany edilensoň, onuň sesi agras ýaňlandy:

— Bissimillahi er-rahman er-rahim! Bendäm bendäme sebäp! Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelniniň eli däl-de, hezreti Lukman Hekimiň eli bolgaý! Ýa Biribar, özüňden medet! Ylahy em bolgaý! Dertler dep bolgaý!

Şol pursadam Blokwiň her bäbeneginiň üstüne bir logala baryp ýelmeşdi. Logalalaryň üstünden arassaja pagta goýlup, daňy edildi. Reňkini derrew gara öwren ak pagta pereňliniň ýagty dünýäsini garaňkylyga aýlady.

«Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelni» soňky maslahaty berdi.

— Gözleri birneme awar. Awasa-da, daňyny aýyrmaň. Gözlerinden şabrap suw döküler. Dökülse-de, daňyny aýyrmaň. Daňy ertire çenli dursun.

Tebibiň turmakçy bolýandygyny aňan Blokwil:

— Apa, meniň size «Taňry ýalkasyndan» başga bermäge zadym ýok — diýdi. — Beýik Alla sizi öz penasynda aman saklasyn!

Akmaral dilmaçlyk etmänkä-de «apa» sözünden özüne ýüzlenilýändigine düşünen tebip mylaýym ýylgyrdy.

— Maňa seň ýaňky alkyşyňdan zyýat aklyk gerekçä, köşek. Edenim em bolsun!

...Tebibiň aýdyşy ýaly boldy. Kepbesine eltilensoň, Blok-wiliň gabaklary awuşamaga başlady. Esli mahal geçensoňam, gözünde suwuklygyň peýda bolandygy bildirdi. Şonda-da ol çydamaly boldy.

Pereňli uzyn gys gijesini dik oturyp diýen ýaly geçirdi. Ol wagtyň ir ertirdiginem, giç agşamdygynam anyk saýgar-mady. Onuň üçin wagtyň ähli pursatlary garaňky gijä aýlandy. Ol diňe çak edýardi. Şonuň üçinem kepbaşyň içinde kimdir biriniň peýda bolanyny duýanda, eýýäm Gün dogup, adamlar aýak üstündedir öýtdi.

— Oýamydyň, Žorž? — diýen tanyş ses eşidildi.

— Uklamogam-la. Ýöne gyşaryp ýatyrdym. Häzir gündiz-mi, gije, Akmaral?

— Daň atyp barýar.

— Onda sabaň haýyr bolsun!

— Men saňa nabat suwuny getirdim, Žorž.

Ol habary eşiden pereňli çaga ýaly tolgundy. «Özleri iýmä-gze zat tapanok welin, munuň edip ýören zadyny gör! Men muňa ýene münkürem boldum-da...»

— Maňa zat gerek däl, Akmaral — diýip, Blok-wil sypaýy-çylyk etdi. — Men bendilige-derazy, kynçylyga-da. Gözü-m açylsa bolýar. Ähli arzuwym şol.

— Gözüň açylmagy üçinem nabat suwuny içmeli-dä. Te-bip ene şeý diýip gitdi ahyryn. Me, iç!

Özüne tarap uzadylan şakäsäni sermeläp tapjak bolanda, pereňliniň barmaklary Akmaralyň goşaryna degdi. Ol galtaş-ma göz açyp-ýumasy salymyň içinde bolup geçenem bolsa, ýesiriň aýazly gys gijesinde üşän barmaklary oda çoýunan ýaly boldy.

— Uzaga çeken betbagtlykda-da bagtly pursatlar bolma-ly-da!

Ol sözleriň nabatly suw barada ýa-da özi hakda aýdyla-nynyň arasyny oňly açyp bilmedik Akmaral pyşyrdady:

— Tizräk iç, men käsäni äkideýin, Žorž!

Şakäse dolabara edilip getirilen nabat suwy sowugam bol-sa, Blok-wiliň bedenine ýylylyk bolup ornady.

Bibijemal tebibini belläp giden wagty ýetende, Blokwiiniň gözünüň daňysyny aýyrdylar. Daňy aýrylan badyna-ha ýesiriň ýagdaýy öwerlikli däl di welin, ýuwaş-ýuwaşdan älem ýagtylyp ugrady. Günorta golaýlanda, pereňliniň gözleriniň görşi näsaglamazyndan öňküsi ýaly bolmasa-da, az-kem gowulaşdy.

Erteki gününe birneme umyt döränsoň, Blokwil özüni täzeden dünýä inen hasap etdi. Asyl ol giň jahany ýañadandan görýändigine begenmekden ýaña bendiliginem, kyn gününem birbada ýadyndan çykardy. Hatda sulhunynyň almayany Eýemyrady hem ol özüne hossar, ýakyn adam hasaplady.

Bir hepde töweregi wagt geçensoň, Blokwil tä ömri öýtän-ça Gojuk obasyndan gelen Bibijemal tebibini minnetdarlyk bilen ýatlap ýörmeli derejä ýetdi, gözi asla näsaglamadyga döndi. Uly howp geçensoň bolsa, ýene öňki köne heňnam — ýesirlik dünýäsiniň hupbatly sagatlary başlandy...

Bir gün öýläňler Eýemyradyň gapysynda iki sany aýal peýda boldy. Olaryň ikisem orta ýaşlaryndady. Aýallaryň juda inli bolup görüňän, gat-gat edilip, mäkäm daňlan ýüň guşaklaryndan çen tutsaň, olar uzak ýol söküp gelen bolmalydylar. Blokwil ol aýallar özüne hyrydar bolup gelendir öýdüp, eger-eger, çakam etmeýärdi. Gaýtam, ol urşuň apyla-sapylasyyny sowan adamlar indi dogan-garyndaşlara myhmançylyga çykyp başlandyr öýtdi. Entek baharyň ekin-dikin aladasy hem öňde bolansoň, häzirki elboşluk mahaly myhmançylyk bilen oba-oba aýlanyp ýörmeli wagtdy.

Daş çykan Annabibi olar bilen görşenden soň, goňşy öýden Akmaral hem çagyryldy. Akmaral mydama-da pereňli bilen gepleşilmeli bolanda, dilmaç hökmünde idelýärdi.

Akmaralyň yzyna düşen iki aýal kepba tarap ýöneldi. Blokwil diňe şondan soň aýallaryň özüne dahylly bir alada bilen gelendiklerini çaklady. Ýöne başga ýerden gelen adamlara özüniň nämä derkar bolup biljekdigini welin, çaklap bilmedi. Üstesine-de, kepba tarap gaýdan aýallaryň yzyndan garap duran Annabibi, näme üçindir, elini alkymyna ýetirip, ýaňsly

ýylgyrýardy. Onuň beýtmesi hem pereňli üçin düşnüksizdi. Ol ýa-ha gelen aýallaryň, ýa-da Blokwiľiň üstünden güľýän ýalydy. Kepbä ýetip gelyän Akmaralam çalarak ýylgyrýardy.

Gelenler ýesire salam berdiler-de, kepbäniň daş işiginde oturyberdiler.

Akmaral aýallaryň näme maksat bilen gelendiklerini beýan etdi. Habary diňläň ýesir Annabibiniňem, Akmaralyňam näme üçin ýylgyrandyklaryna düşüňip galdy.

Düşünensoň, onuň özi-de, diňe bir ýylgyrmak däl, loh-lohlap gülmäge-de mejbur boldy.

Asyl uzak obadan gaýdan aýallar Blokwiľi tersokan molla hasaplap, ondan haraý isläp gelen ekenler.

İçki joşguny birneme köşeşen Blokwiľ:

— Meniň dogajada hiç hili dahylymyň ýokdugyny siz bu biçärelere düşündiriň, Akmaral — diýdi. — Men beýle zatlardan asla baş çykarýan adam däl. Üstesine-de, men dogajada hiç mahal ynanmandymam, ynanmaýarynam.

Akmaral aýdylany düşündirende, gelen aýallaryň biri:

— Eliňden-diliňden gelyän ýagşylyk bilen Taňry benderine kömek etmegiň sogap bolýandygyny, ony gaýgyrmagyň günä bolýandygyny sen oňa aýt, keýik — diýip, edil Akmaraldanam öýkeli ýaly, ýüzüni kesä sowup gepledi.

Akmaral entek ol aýdylany Blokwiľe ýetirip, ýetirmänkä-de:

— Senem ýaşyrjak bolup oturmasana, gyz — diýip, ikinji aýal-a Akmaraldan öýkeli ýalydygyny ýaşyrjagam bolmady. — Biz muň tersokandygyny anyk bilip geldik ahyryn. Bu hakda Hangeçen bazarynda-da her gezek gürrüň edýämişler. Ugrunda bolmasa, dabarasy Hangeçene dolup, agza-dile düşmezdi ahyryn.

Blokwiľ ýene ýylgyrmaly boldy:

— Men hatda musulmanam däl. Men katolik. Siz, iň bolmanda şoňa bir düşüniň ahyryn, apalar!

Aýdylanyň manysyna doly düşüňmeselerem «apalaryň» ikisi iki ýerden närazylyk bildirip, baş ýaýkadylar. Olaryň biri-hä özüniň juda köp bilýändigini hem tekrarlamaga çalyşdy.

— Tersokan diňe musulmanda bolmaýa, şaýylarda-da bol-
ýa, gyz...

— Şaýý hem musulman ahyryn, apa! — diýip, Blok wil ol
aýalyň ýalňysyny düzetmäge synanyşdy. — Şaýylaram sizden.
Ýöne olar Hezreti Muhammetden onuň giýewisi Hezreti Ase-
dulla Alyny biraz ileri tutýarlar.

— Ana, gördüňmi?! — diýip, beýleki aýal pereňliniň küş-
düniň güýçlüdigini bilensoň, ýoldaşynyň ýüzüne garady. —
Hemme zatdan başy çykyan tersokan bolmaly diýip men saňa
aýtmanmydym?

Ikinji aýal hem öz işini öňe sürmäge dyrjaşdy.

— Özi aýtmasa-da, biz muň musulman dældigini bilýäs.
Ýöne ol biziň bir suwluk ýoldan paý-pyýada gelenimizem bil-
sin, keýik. Şonam aýt. — Birdenem bokurdagy dolan aýal ge-
pini kynlyk bilen dowam etdi. — Annamyrat jan indi ýarym
ýyl bäri gana ukusyny alanok. Ymyzgandygy oýanýa, ymyz-
gandygy oýanýa. Tebip baryna gatnadyk, molla baryna ýykyl-
dyk. Peýda bolmady. Pereňli mollaň bize rehimi insin, keýik.
Şuny oňatja düşündirip aýdaweri, dünýäm. Annamyrat jan
biziň ýalňyz perzendimiz.

«Pereňli molla» sözüni eşiden Blok wil gülmelidi ýa-da
ýylgyrmalydy. Emma garşysynda başbogusy bilen gözyaşyny
süpürüp oturan aýalyň naýynjar görnüşi ony ýylgyrmakda-
nam, gülmekdenem saklady.

Gözyaş edensoň, birneme ýüregi düşüşen aýal ýene Ak-
marala ýüzlendi:

— Jan keýgim, biziň zarymyz bar, zorumyz ýok. Biz hemme
zady bilýäs. Gizlejegem bolmaň. Bir oglanjyk derýa gark bo-
lup, ýarym günden soň suwdan cykarylypdyr. Şonam pereňli
molla aga özüne getiripdir. Onam eşitdik. Ýolda gelyäkäk,
bir nätanys aýal: «Pereňli molla okap-okap, öz batyl gözünem
açaydy» diýdi. «Ot ýanmasa, tüsse çykmaz». Sakasy-ha Hu-
daýdyr weli, bize-de rehim etsin, bu. Şuny aýdaweri, dünýäm.
Seňem elin, diliň dert görmesin!.. Biziň bagtymyza muň diline
düşünýänem tapylaýdy... Aýdanymyň gylyny gymyldatman
düşündirewer, keýgim!

Akmaral haýyşy berjaý etdi, başaryşyndan aýdylan sözleriň ýekejesinem üýtgetmän düşündireninden soň, jogaba garaşdy.

— Men näme etmeli indi? — diýip, gaýtam, Blokwiň özi dilmaçlyk edýäne sowal berdi.

Akmaral dymdy. Dymmaklygyň magadyna ýetmek islän aýal gyssandy:

— Näme diýýä, dünýäm?

Aýallaryň umydyňy derrew puja çykarmak islemedik Akmaral özüne ikilik etdi:

— Oýlanaýyn diýýä.

Gözýaş eden aýalyň ýüzi birneme açyldy.

— Ana, gördüňmi! Oýlansyn, keygim, oýlansyn. Ertire çenli oýlanjak diýse-de, biz daşarda garaşyp oturmagarazy.

Blokwil myhmanlarynyň öz göwünleriniň isleýän jogabyny almasalar, ýan bermejekdiklerine göz ýetirensoň, esli oýlandy. Ol musulman dogamanlarynyň, mollalarynyň özlere düýrmegi bilen ynanyan adamlara edip bilýän täsiri barada köp zat eşidipdi. Üstesine-de, Parižden Gündogara gadam basmak bilen şol dogamanlaryň özlere görünem görüpdi, adamlaryň olara köre-körlük bilen ynanyşlaryna-da şaýat bolupdy. Hemze Mürzäniň goşunynda-da doga ýazyp berýän, çüfleýän sowatly adamlar bardy. Olar Blokwiň hut gözünüň alnynda duza, kişmişe, dikeç nabada dem salypdylar. Dem salnan zatlardan serbazlaryň nep tapany kändi. Blokwil bir zada ýürekden uýmaklygyň uly netije berýändigine ynanmaly bolupdy.

Bir gezek Blokwil surnaýçylar toparynyň din ündewçisi bilen özara gürleşip durka, orta ýaşlaryndaky serbaz oňa ýüz tutdy. Ol özüniň her sagatda diýen ýaly aýak ýoluna gitmeli bolýandygyny, şonlukda, halys ysgyndan düşendigini aýdyp, ýardam etmegini sorady. Tersokan diýilýän din ündewçisi ilki bilen-ä serbazyň iki gözünüň arasyna sag eliniň süýem barmağy bilen esli salym basyp durdy. Soňam onuň gözlerine özüniň uýj hanjarly ýaly nazaryny dikip durka, serbaz üçin düşnüksiz sözleri samrady. Yzyndanam: «Şu günden şeýläk iki günde bir

gezek, diňe daň saz beren wagty aýak ýoluna gidersiň» diýip, buýruk berýän ýaly äheňde aýtdy. Minnetdar bolup giden serbazyň yzyndan garan Blok wil içini geplet di: «Saňa oýnatgy serbaz diýerler!»

— Siziň çüfläniňizden oňa peýda bolarmyka?

Tersokan örän ynamly jogap ber di:

— Iki gün geçensoň, bar-da, özüň sorap göräý. Edil meň aýdyşym ýaly bolar.

Blok wil öz ýanyndan tersokanyňam üstünden güldi.

Bolan waka pereňliniň ýadyndanam çykyp gitmelidi welin, dörän ýagdaý ony ýene geçen wakanyň üstünden eltdi. Aradan sekiz-dokuz gün geçensoň, Blok wil ýene şol tersokan bilen dünýä wakalary barada gürrüňleşip durka, içi geçýän serbazyň öz ýanlaryna gelyänini gördi-de:

— Jenap, siziň näsagyňyz ýene bärlik gelyär welin... — diýip ýylgyrdy. — İçini saklap bilmeyän bolsa gerek!

Tersokan ýene ynamly geple di.

— Ol bu gezek başga alada bilen gelyändir.

— Ertirden agşama çermegi elindäki serbazyň şondan gaýry näme aladasy bolup bilerkä?

— Ynha, ony özüň bilersiň.

Haýdap gelen serbaz tersokanyň öňünde baş egdi, salam ber di.

— Iltimas bolsa...

— Aýdyber, rugsatdyr! İçin durdumy?

— İçim durdy welin...

Blok wil tersokanyň ýüzüne geň galyp seret di. Pereňliniň münkürlük edenini unutmadyk tersokan, tumşugyny birneme ýokaryk tutup, gabarylýandygyny aňdyrdy.

Serbaz habaryny ber di:

— İçim-ä aýdyşyňyz ýaly boldy welin, ýene biraz kömek edäýseňiz diýmäge geldim...

— İçin duran bolsa, indi näme gerek saňa?

Serbaz utanýan ýaly, ýere seredip durşuna ellerini owka-laşdyryp geple di:

— Siz maňa daň saz beren mahaly aýakýoluna gitmegi buýurdyňyz. Biraz karamrak bolýar. Ukyň şirin pursady ýorgandan çykyp, aýak ýoluna gitmek gaty ýakymсыz...

Tersokan serbaza sözünü soňlatman, elini ýokaryk galdyrdy.

— Gün dogan badyna bellesem bolarmy?

— Tüýs wagty-da! — diýip, serbaz begençli jogap gaýtardy.

Tersokan geçen gezekki eden hereketlerini täzeden gaýtalady-da, serbaza pata berdi. Möhümi bitdi hasap eden serbaz minnetdar bolup gitdi.

Şol pursat öz çakynyň nädogry bolup çykandygyny boýun alan Blok wil gadymy hytaýlylaryň näsagy em bilen däl-de, söz bilen bejerendiklerini hakydasyna getirdi... Hut şu mahal öz garşysynda oturan iki sany aýalyň naýynjar garaýyşlaryny synlan pereňli içi geçýän serbazyň düşen gününü ýatlamaly boldy. Şeýle hem ol tersokanlaryň edýän işleriniň gaýry çykalgasy ýok adamlara gerekdiği, hatda zerurdygy hakda oýlandy. «Ynanyp gelen bolsalar, belki, mendenem bulara peýda deger?»

Blok wil Akmaraldan näsag diýilýäniň näçe ýaşyndadygyny, nämä bilen meşgul bolýandygyny bilmegini sorady.

Uklap bilmeýän on altı ýaşyndaky öz deň-duşlarynyňkydan esse ýarym agyr agramly, iýip-içip, ýarym ukuly, ýarym oýa ýatmakdan gaýry pişesi ýok ýigdekçe bolup çykdy.

Blok wil özüne tarap siňe-siňe seredende, getirilen aklyga ser salýandyr öýden aýal elinde saklap oturan düwünçegini öňe uzatdy.

— Boş gaýtmaly diýip, düwünçejik getiräýdik biz-ä. Molla pereňliniň nepi degse... Degerem enşalla!

Tersokan derisine girmeli eden Blok wil, ozaldanam şeýt-mäge endik edip giden ýaly, düwünçegi tolgunman açdy. Onuň içinde her biri edil towuk ýumurtgasy ýaly guradylan peýwendik erik bar ekeni. Pereňli erikden penjesini dolduryp aldy-da, ysgap gördi, soňam olary bir bölek ak kagyzyň üstünde goýup, siňe seredip oturdy.

Pereňli molla diýilýän «tersokanyň» edýän hereketleriniň birini hem sypyrman synlap oturan iki aýal dört sany medet dileýän bakyşly göze öwrüldi.

- Siz haýsy mülkden bolmaly?
- Soltanyz mülkünden, molla aga.

Blokwil Merw alnandan soň çeken kartasyny ýatlady. Soltanyz mülki Merw galasynyň günorta-gündogaryny alkymlap oturan oba bolmaly Soltanyzdan Semendige çenli hem üç far-sah töweregi ýol ýatyr. Yzyňa gaýdaňda-da şonça.

Göz çaky bilen öňi-yzy ölçän Blokwil myhmanlaryna tabşyryk bermäge başlady:

— Ertir namazy wagtyndan soň pyýadalap bir atlynyň yzy-na düşen näsag Semendigiň ilersindäki depäniň daşyndan üç gezek aýlansyn-da, birneme «hähini» alansoň, ýene yza gaýt-syn. Ajygsa, nan iýsin, suwsasa, suw içsin. Çay içmesin. Ukusy tutsa, uklamasyň. Semendikden yza gaýdylanda, orta ýoldan geçilensoň, Seýitnasyr öwlüyäsi gabat geler.

— Dogan, muň bilmeýän zady ýok-da! — diýip, aýallaryň biri pyşyrdady. — Beýleki aýdylany tassyklap baş atansoňam, öz geňirgenmesini özi kanagatlandyrdy. — Özi tersokan molla bolsa, öwlüyäleri bilmezmi.

— Seýitnasyr öwlüyäde dyz epip, Gurhanyň «Yhlas» süre-sini okap gaýtsyn. Özi bilmeýän bolsa, ýanyndaky okasyn...

— «Yhlas» süresi haýsy bolýaka?

— «Kulhualla» — diýip, Blokwile derek Akmaral jogap berdi.

— Ýene gaýtalaýan, çay içmesin, suw içsin. — Aýallaryň öňünde hakyky molla öwrülen Blokwil düwünçekdäki erikle-riň köpüsini yzyňa gaýtardy. — Agşam ýorgana girmezinden ozal şu eriklerden ýekejesini maňlaýynyň üstünden üç gezek aýlap, agzyna salsyn. Iýende-de çüflenlen erigiň özünü uklat-jakdygynyň pikirini etsin. Ýassygy hem gaty belent bolmasyn. Kellesini ýassyga goýanda-da, tersokan molla barada oýlan-syn. Men oňa uklamagy buýurýan.

Uklap bilmeýän ýigidiň enesi bolsa gerek, eýýäm kalby takat tapan aýal erikleri eteginde saklap oturyşyna:

— Bir dog-da ýazyp bersin, gyz! — diýip, Akmaralyň ýü-züne mylaýym nazar bilen seretdi. — Sen-ä, keýgim iş bitirdiň.

Ben bolmadyk bolsaň, pereňli molla biziň ýüzümize-de garajak däl ekeni.

— Pereňli hemme kişiň möhüminem bitirenokdy welin — diýip, Akmaral gülmän-yşman gepledi. — Siziňki oňuna boldy.

— Hudaý oňuna edýändir!

Blokwil başyny başlan mollalyk işini ahyryna ýetirmeli etdi. Ol eline alan bir bölek kagyzyň ýüzünde esli salym galamyny oýnadyp oturansoň, öz dilinde: «Sua kop akkompli tut le intenslon de bon žan» diýen sözleri ýazdy.

— Muny näme etmeli?

— Ony aqşamlaryna näsagyň ýassygynyň aşagynda goýuň! Öz eli bilen goýsun.

Blokwil bu hereketlerini sada adamlaryň üstünden gümek üçin däl-de, olaryň göwnüni ýykamazlyk üçin etdi. Şeýle hem ol «dem salan» eriginden, beren dogasyndan peýda boljakdygyna ynandy. Sebäbi ýörite gelen adamlar pereňlä halys ýürekden ynanyp gelipdiler. Has betereň Soltanyzdan Semendige paý-pyýada gidip gelen adam düýpli näsag bolaymasa, derrew agyr uka gitmelidi.

Iki aýal pereňli molla, Akmarala, ýüzugra Annabibä-de alkyş baryny aýda-aýda ýola düşdi.

Aýallaryň diline düşen, täze dörän tersokan pereňli mollanyň dabarasynyň dag aşjakdygy bolsa ikuçsuzdy.

Blokwil Gebang diýilýän Hindi palmasynyň ömründe ýekeje gezek, onda-da diňe ömrüniň ahyrlap, gurajak ýylynda gülleýändigini ýatlady. Ol özüni hem bu ýyl tersokanlyk edip, ömrüniň iň soňky ýylyny ýaşap ýörendirin öýtdi. Ol öz tapan deňeşdirmesine özi ýylgyrdy.

Aýallar ýola düşenlerinden soň kän mahal geçmänkä, Eýemyradyň guýusyndan suw almaga gelyän ýesir görüldi. Onuň guýa gelşi hem düşnüksizdi. Suwa gelyän adamyň elinde küýze ýa-da suwkädi bolmalydy. Ýesir welin, uzyn ellerini halanladyp, boş gelyärdi. Onuň pereňliniň ýanyna peýwagtyna oturmaga gelip bilmejekdigi-de düşnükli.

Yesir kepבָּנִיִּן agzyna gelip, aýak çekdi-de, salam-heligi hem unudan ýaly:

— Agabeg! — diýip, sojady. — Men öz gulagym bilen eşiden habarymy size aýtmaga geldim.

Blokwil özüniň tersokan molla bolşy barada aýdyljakdyr öýtdi.

— Senem menden doga almaga geldiňmi?

Yesir aýdylana düşünmedi ýa-da eşitmedi, ol hakda oýlanman, getiren habaryny aýtdy:

— Şu gije sizi ogurlajakmyşlar, agabeg!..

Habar ýakymсызam bolsa, manysyny kellesinde aýlap ýetişmedik Blokwile täsir etmedi.

— Ogurlajakmyşlar?! — diýende, onuň sesi hem üýtgetmedi. — Ogurlanar ýaly men nä bir tokga altynmyşymmy?

— Hawa, ogurlajakmyşlar. Sizi bu ýerden ogurlap, başga ýerde satjakmyşlar.

— Ony saňa meni ogurlajak adam aýtdymy?

Yesir öz getiren gaty möhüm hasaplaýan habaryna kembaha garalýandygyny halamady. Bolsa-da, ol öz adamçylyk borjuny bitirmek isledi.

— Maňa ony Merwiň etegindäki Gökje mülkünden meň agabegimiň öýüne tohum äkitmäge gelen yesir ildeşim aýtdy.

— Menem sen ýaly bendi ahyrýn. Ikimiz kime gerek? Ogurlanmasamam, bu günde-ertede azat bolmajagym çyn. Bendilikden bendilige düşeniň üçin nä ýagdaýyň üýtgeýämişi?

— Oňa baha bermek meň işim däl, agabeg. Meňki ýöne eşitdirmek. Bir bähbit görmejek adam bendini ogurlap, bendilikde saklajak bolmaz ahyrýn.

Habar getirende gyssanany üçin salam bermedik yesir, giddende bolsa aýdan wajyp hasaplan täzeligine ullakan üns hem berilmäni üçin pereňli bilen sagbollaşman diýen ýaly gitdi. Ol Akmaralyň öýüniň aňyrsyna aýlanyp gözden ýitensoň, Blokwil özüne gelen ýaly boldy. Yesiriň getiren habary, täzedden güýje girdi.

Blokwil tolgunyp ugrady, özi barada ile ýaýran badyhowa gepler hakynda oýlandy. Eýemyrat goňruň öz yesirine kesen

nyrhyny ýene telim esse galdyrjakmyş diýip, düýn-öňňin gualagyna ýeten habaryňam düýp manysy indi onuň aňyna ýetdi. Bendiniň elini-aýagyny baglap, bir obadan başga bir oba elläge-de, dört-baş müň tümen nyrh kesip biljek adamlaryň ynsap barada oýlanmajaklary çyndy. Blokwiň kellesinde ýene Buhara, Hywa diýen howply sözler aýlanyp başlady. Iň bolmanda, tümen gazanmak maksady amala aşmasa, aýak yzlaryny bozmak islän betpälleriň bendini ýandak küdesiniň üstüne taşlap, aşagyndan ot bermeklerem mümkin. Şeýle wakalar hyýalyňa gelende, Blokwil şujagaz gününe-de şükür etdi. Garny doly doýmasa-da, açlykdan ölmek howpy ýok, gündizlerine aýagy-da, köplenç, gandalsyz.

Blokwil gop berlen ýaly bolup ýerinden galdy-da, göni Akmaralyň bolýan gara öýüne tarap yöneldi. Ol çalt ýöräp baranam bolsa, gapa ýetensoň, aýak çekdi-de, Mämmedöwez pälwana öýküdi. Ardynjyrama jogap gelmänsoň, Blokwil seslenmeli boldy.

— Akmaral! Man banda Žorž. Haheş mikonäm, biýand birun, bäroýe şoma häbäri daräm.*

Eňsi takyrdady-da, gara gapy bilen garamtyl kilim aralykdan Akmaralyň ak ýüzi göründi.

— Çe häbär? Guş mikonäm. Beguid!**

Blokwil habaryny berende, birbada aňk-taňk bolan Akmaral aýdylan howp edil häzir amala aşýan ýaly ýakasyny tutdy.

— Ony saňa kim aýtdy?

— Tanyş ýesir ýörite gelip, aýdyp gitdi.

— Beýle bolsa, Eýemyrat dädeme duýdurmary eken-dä!

— Siz bolmasaňyz, oňly düşündirip bilmezmikäm öýdüp bäräk gaýdyberdim. Meni bagyşlaň!

...Ýesiri yzyna tirkäp, Akmaralyň gapyda peýda bolmagy edil şol mahal bosagadan daşaryk ätlän Eýemyrady ör-gökden getirdi. Ol ikisiniň bile gelmegini halamadyk öý eýesiniň sesi tutuksy çykdy:

— Kelte tirkelen ýaly bolup durşuňyz näme?

* Men bendi Žorž. Daş çykmagyňyzy haýyş edýän, size habarym bar.

** Näme habar? Diňleýän. Aýdyberiň!

— Şu gije pereňlini ogurlajakmyşlar, Eýemyrat дәде. Şony aýdaly diýip geldik.

Habar geňem bolsa, Eýemyrat geňirgenmedige meňzedi.

— Ony saňa kim aýtdy?

Akmaral Blokwiile tarap seretdi.

Dogrusyny aýtsa, habar getiren serbazyň gününüň kynlaşmagynyň ahmaldygy barada oýlanan pereňli hakykatdan gaçgalaklady.

— Kimden eşidileni wajyp дәl, habar wajyp, agabeg.

— Onyň-a dogry, pereňli... Be-e, şeýle gep öňem meň gulagyma ýetýädi welin, ahyr çyn boljag-ow! — diýip, Eýemyrat edil häzir gijemeýän ýeňseçukuryňy gaşady. — Boş gürrüňdir öýdүpdim men-ä...

Habary diňläň Eýemyrat bellibir jogap hem gaýtarmän, öýüne sümүldi, derrewem yzyna çykdy. Onuň elinde sapaңa bardy.

Goşa nilli pereň sapaңasyna Blokwil hyrydar nazar aýlady.

Eýemyrat ýaragy ýesire uzatdy.

— Me, sapaңany bir yanyňda sakla!

Blokwil öz sapaңasyny höwes bilen alsa-da:

— Esgeriň oksuz sapaңasyndan çopanyň taýagy gowudyr, agabeg! — diýdi.

— Gaty beýle-de дәldir! — Eýemyrat ýylgyrdy. — Oгры halkynyň gorkýan zady ýarag bilen gözдүр. Ýogsam, gözүňem oky ýok ahyryn. Çopan taýagyndan haýwan gorkýandyr. Hudaýa şүkүr, indi iki gözүňem öňküsi ýaly görgүr. Geleniň kimdigini saýgararsyň. Sapaңa oksuzam bolsa, ýanyňda dursun. Türkmenде «Oгры syrty gowşak» diýen gep bar. Batyr adamam söweşe girende ölүmden gorkmaz welin, ogurlyga gitse, görer gözden gorkar. Gorkaga ähli zat goşa görnermiş. Seň oksuz sapaңaňam oňa okly bolup görner.

— Ogrular gelse, men olara näme diýmeli? Oksuz sapaңa bilen nädip goranaýyn?

— Sapaңany çene-de «Ataryn!» diýip gygyryber. Oгрыnyň ýene bir gorkýan zady galmagaldyr...

Eli oksuz sapaňçaly Blok wil tä kepbesine ýetýänçä «Ataryn!» diýen sözi içinden gaýtalap gitdi...

* * *

Guýa gaçan oglanjykdan serpaý düşen silkme telpegi çümre geýip, köne ýorgana dolanyp oturan pereňli pikir atynyň toýnaklarynyň dükürdisinden ýaña, gije bir çaka baranam bolsa, uklap bilmedi. Onuň şeýle ýagdaýda ertire çenli hem çirim etmejegi çyndy.

Daşary imisalalykdy. Türkmenlere endik bolan aqşamky çay-çörekden soň bir-bireginiň öýüne ýygmanyşanlar gaýdyşsa, ýatar wagty boldy diýildigidi. Pereňliniň çakyna görä, ogry-jümrüler, betpygyl adamlar diňe şondan soň maksatlaryny amala aşyrmak bilen bolmalydylar. Ýatar wagty hem bireýýäm geçip gidensoň, Blok wiliň aladasy hasam artdy.

Pereňli ýesir Eýemyrat agabeginiň öz bendisini muğt elinden gidirmek islemeýändigini bilýär, ýöne başga bir zada welin düşünmeýär. Eger-de Eýemyrat goňur «Bendisini ogurladypdyr» diýen ýaman ada galmak islemeýän bolsa, eger-de Eýemyrat goňur öz bendisini satyp gazanjak pulundan dynmak islemeýän bolsa, näme üçin ýesiri agzy açyk köne kepbede galdyryňarka? Näme üçin ol ýaman niýetli adamlaryň gözüne çöp atmak maksady bilen, neneň-niçik bolýança, iň bärkisi, gijesine beri ony öz öýüne ýatmaga çagyraýmaýarka? Ýa-da ol şeýdäýse, öz jany hem howp astynda galar öýdýärmikä? Belkem, ol ýesir ogurlansa ogurlansyn, öz janym aman galsa bolýar diýýärmikä?

Birdenem gijelikde kepba tarap süýşüp gelyän gara zat göründi. Nämedigi açyk aňdyrylmaýany sebäpli, gelyän gara hasam gorkunç zada meňzedi. Onuň ýap-ýaňyja öz kellesinde agabeginiň bolşy baradaky dörän sowallarynyň jogabydyr öýdüp çak etmänsoň, ýesir ýetip gelyän howpy garşylamaga häzirlendi, oksuz sapaňçasyna ýapyşdy. Emma:

— Sen entek uklaňokmy-how, pereňli molla? — diýip, kepbedäki gymyldyny duýan Eýemyradyň sesi geldi. Onuň

äpet bir gara zat bolup süýşüp gelmeginiň sebäbi bolsa, eginde keçä dolangy ýorgan-ýassykdy.

Içi ýorganly keçe gapdalyna güpläp düşensoň, Eýemyradyň maksadyny bilen Blokwil:

— Siz geldi, agabeg? — diýdi, hemem öz hereketiniň alagaraňkyda görünmejegini bilse-de ýylgyrdy.

— Hawa, biz geldi! — diýip, ýesiriň çalgırt gepleýşine öýkünən Eýemyrat kepäniň bir böwründe düşegini ýazmaga durdy.

Agabeginiň bu hereketini, bir tarapdan, özüne hormat diýip kabul eden pereňli oňa ýakymly söz aýtmak isledi. Emma ony-da öz göwnüniň isleýşi ýaly derejede aýdyp bilmänsoň, diňe:

— Ýagşy, agabeg, ýagşy! — diýmek bilen çäklendi.

— Elbetde, ýagşy. Hudaýa şükür, ýagşy! — Ýüz-gözi-de görünmeýän Eýemyradyň günleç sesi alagaraňkylygy böwsüp, pereňlä ýetdi. — Ýekeden iki gowy bolar-da. «Ýekelik Hudaýa ýagşy» diýip, ýöne ýere aýdan däldirler. — Kepbede jogap sözi eşidilmänsoň, ýene Eýemyradyň özi geplemeli boldy. — Senem-ä biz diýip görgi görýänsiň welin, pereňli molla, bizem sen diýip, az let iýemzok. Hernä niýetimiz çepbesine çöwrülip, okan namazymyz ürküzen gurbagamyza degmän durmasa ýagşydyr.

— Ýagşy! — diýip, Blokwil agabeginiň aýdan sözlerinden özi üçin düşnükisini gaýtalady.

Blokwil Eýemyradyň ýorganyny ýazandygyny, ýassyga gyşarandygyny görmese-de, hykgyldysyndan hem «Ýa bissimilla!» diýen sözünden aňdy. «Bissimilla» onuň Eýranda-da, türkmen topragynda-da hälimi-şindi eşiden sözüdi.

— Sen ýatdyňmy? — diýip, duldaşyndan ses-üýn bolmansoň, Eýemyrat garaňkylyga sowal gönderdi.

— Man ýatma ýok. — Gülkünjirägem bolsa, garaňkylyk Eýemyrada manysy düşnükli jogap getirdi.

— Onda men-ä ýatdy bar edäýjek, pereňli molla — diýse-de, öwrenişmedik ýerinde Eýemyradyňam mahaly bilen ukusy tutmady.

Blokwiliň agabeginiň aýdyşy ýaly, herhal ýekeden iki ýagşy boldy. Diline oňly düşünmeseňem, ýanyň höwürlilik gowy bolýar ekeni. Üstesine, hem öý eýesiniň, hem gul eýesiniň ogrularyň garşysyna çykмага taýyndygy, öz rahat öýünden ýaban ýatyp, sowuk gijäni köne kepbede geçirmäge döw-talaplygynyň sebäpleriniň biri öz bähbidini aramagam bolsa, pereňli üçin ýakymlydy. Goňsusy geplemese, geplemesin, diline düşünmese, düşünmesin, barybir, Blokwil indi ýalňyz däl-di.

Birdenem:

— Ahwallar ýagşymydyr, pereňli molla? — diýen ses üm-sümligi bozdy.

Eýemyradyň uklamandygyna begenen pereňli derrew:

— Ahwal naz — diýdi.

— «Näz» diýeni ýagşy diýdigi bolara çemeli. Hawa-da, aýalyňam näzi ýagşy bolýa-da... Şeýdip, daň atýança samraşyp ýatsa-ga, Gün dogansoň, seň türkmençe jürläbermegiňem ahmaldyr.

Adam bilen däl-de, garaňky kepbe bilen gepleşilýän ýaly bolup dursa-da, ukusy tutmaýan pereňli üçin garaňkylykdan tanyş ses gelip dursa ýagşydy.

— Sen, Jorj, öylendiňmi?

Blokwil üç sözün ikisine düşündi, esasy üçünjisine düşünmedi. Şonuň üçinem tutuş sowal düşnüksiz bolup galdy.

— Öýlenipmidiň diýýän men saňa.

— Düşündi ýok, agabeg.

— Näme diýsemkäm? Keýwany barmy, keýwany?

Blokwil pars dilindäki «kedbanu» diýen söze golaý aýdylan gepiň manysyny aldy.

— Kedbanu nist... Kedbanu ýok.

— Eneň barmy?

— Ene war.

— Ataň barmy?

Blokwil dymdy.

— Peder barmy, peder? — diýen Eýemyrat oňa kömege ýetişdi.

— Pedär nist.
 — «Nisiň» nämayt?
 — Ýok. Ýok — diýip, Blok wil derrew ýalňyşyny düzetdi.
 — Şeýtsene, walla. Ýogsam, «nis» diýdiň, «pes» diýdiň, tapdyň bir düşnüksiz gepi. Ýöne sen «war» diýme, «bar» diý, ba-ar-r!

— Ba-ar-r.

«Mollaçylygynyň» rowaç alyanyna begenen Eýemyrat «şägirdi» görmeýänem bolsa ýylgyrды.

— Öz-ä boluberjek ýaly... Jorj, seň diniň näme? Musulman-a däl sen.

— Män din musulman ýok.

— Musulman dældigiňi özüm aýtdym-a.

— Man katolik.

— Onyňa-ha düşünmedim. Aý, olam bir din ýaly zatdyr-da. Ýeri, bolýamyş-da.

— Män az Pariž, agabeg.

— «Män» diýdigiň-ä «men» bolýa. Galanyna düşünmedim. Sen musulman bolmak isläňokmy, Jorj?

— Ýok.

— Ýok diýme. Biz seni sünnetläli. Bir awunarsyň-da, musulman bolayarsyň. Biziňem Taňrynyň önünde sogap iş etdigimiz bolar. Bir kapyry musulman etmek haja gidip gelen ýaly bolarmyş.

— Ýok, agabeg, män musulman ýok — diýip, esasy «sünnet» sözüne düşünen Blok wil beýleki aýdyljak bolunýan zatlary-da aňlansoň, garşylyk görkezdi. — Män musulman deýl.

— Ony eýýäm aýtdyň sen. Aý, gardaş, ikimiziňem gepleşjek bolşumyzam hälki bir garaňky tama el bulan ýaly bolýar. Gowusy, ýataýaly-la!

Şonuň bilenem iki tarap üçinem ýeňil düşmedik sowal-jogap gepleşigi tamam boldy. Emma gije welin, tamam bolar-dan entek daşdy. Şonuň üçin bolsa gerek, garaşylmadyk ýerden garaňky kepbede hiňlenme ýaňlandy:

Maru-Şahu-Jahan-ow, asly mekany-m-eý.

Jan alyp, jan berdim-ow seniň üstünde.

Hangeçende gurlan-eý, bazar-dükany-m-eý,
Çoh söwdalar gurdum-ow seniň üstünde-le-eý...

Eýemyradyň ýognasdan ýakymly sesi pereňliniň hoşuna geldi. Ol agabeginiň göwnünden turmak isledi.

— Maru-Şahu-Jahan, brawo!

— Bu zaňnar bir zadyň ugruny mälüm etseň-ä aňýar-ow!

— diýip, Eýemyrat özüne habar berdi. — «Maru-Şahu-Jahan» diýşini gör kapyryň! Ýeri, sen Merwi nireden bilip ýörsüň diýsene!

Ara ýene dymyşlyk düşdi. Blok wil gepini oňat düşündirip bilmeýäni sebäpli, dilini dişlemeli bolýardy. Şoňa görä-de gep-lemegi dowam etmegi Eýemyrat öz üstüne almalydy.

— Sen näçe ýaşadyň, Jorj? — Blok wiliň sowala düşünmän dymandygyny bilýän Eýemyrat çykalga agtardy. — Ynha, men kyrk ýaşadym, kyrk! Sen näçe ýaşadyň? — Ýek, du, panç, haf, haş... — Eýemyrat parsçalan boldy.

Pereňli düşündi, düşünse-de, özüniň yigimi sekiz ýaşynda-dygyny türkmençe aýtmagyň ebeteyini tapman parsçalamaly boldy:

— Bisto häşt.

— O diýdigiň näçe bolýar?

— Män..män on sekiz...

— On sekiz diýýäňmi? — Garaňkylygynyň üstüni gülki basdy. — Onyň-a bir hiliräk boldy, halypa...

Içeri alagaraňky bolsa-da, edil gapdalyna süýşen pereňliniň barmaklarynyň näçäni görkezýändigini Eýemyrat saýgardy.

— Şeý diýsene! Ýigrimi sekiz diýseň, ynansam ynanaýaryn. Ýaňky on sekiziň welin...

Şondan soň gep-gürriň gutardy. Gije-de bir çaka bardy. Eýemyradyň uklamagy bilen kepäniň içi hem garaňky gije ýaly ümsümlige aýlandy. Emma ümsümlük uzak dowam etmedi. Eýemyrat şeýle bir hor çekmäge başlady welin, Blok wil horrulda kepäniň köne sütüni titreyändigini öýtdi. Esli salym kanagat edip oturan pereňli ahyrsoňy «Agabeg! Agabeg!»

diýip gygyrmaga mejbur boldy, ýöne sesi agabeginiň horrudysyndan telim esse ejiz geldi. Kepbäni sarsdyrýan öz horrudysyny eşitmeýän adam gygyrylany bilen oýanarly däl. Iki dyzynyň arasynda kellesini goýan Blokwiile aýylganç horrudyny diňläp oturmakdan başga ýol galmady. «Şu horrudy çykyp durka meni ogurlajak adamlar kepbäň içine däl, oba girmäge-de ýaýdansalar gerek!»

Jahan ýagtylan badyna oýanan Eýemyrat dikeldi-de:

— Baý, nesip edenden ýatypdyrys-ow! — diýdi. — Senem ýanyň höwürli bolanson, rahat uklansyň, Jorj?

— Rahat! Rahat! — diýip, henizem dik oturan Blokwiile ýaňsylady. — Saba haýyr, agabeg!

— Haýyr, Jorj, haýyr! — Eýemyrat ýorgan-ýassygyny keçä dolamaga durdy. — Indi-hä hiç kim gelmez-le...

Blokwiile onuň düşeklerini alyp, kepbeden tizräk çykmagyny isledi. Ol öz agabeginiň horrudysy bolmasa, ogry däl, top süýräp gelseler-de, tä ýakasyndan tutulyp süýrelänçä, ýatyp ukusyny almakçydy. Ýöne ol şol gün öýläň Gowşut hanyň huzurynda barmalydy.

* * *

Anna günüdi. Hataryň günbatarynda bir öýde öten-geçenlere sadaka berilýärdi.

Günorta golaý Blokwiile aýak ýoluna gidip gelende-de, töwerekde adam-gara görünmedi. Uly-kiçi sadaka berilýän ýere giden bolmalydy. Beýle gum-gukluk gaçmaga meýilli bendi üçin tüýs bir amatly pursatdy. Emma özüniň başga adamlar tarapyndan ele salynjak bolunýandygynyň pikiri Blokwiile, häzirlilikçe, gaçmak hyýalyndan daşlaşdyrypdy. Onsoňam aýagyň astynda at ýokka, sen gündiziň günü gaçyp nirä gitjek?!

Pereňliniň kepbesine girenem şoldy welin, Akmaralyň öýüniň gapdalyndan iki sany atly peýda boldy. Olaryň biri Bibijemal tebig gelen günü şu töwereklerde köw-söw edip gi-

den paşşyk burunly adamdy. Ony gören badyna Blokwiñ kalbynda bir ýakymсыz duýgy oýandy.

Atlylar bet pygyl bilen gelen adama meñzemän, sarpasy belent tutulmaly myhmana çalyň edýärdiler. Olaryň at üstünde oturyşlary-da örän arkaýyndy, göwrümleri giňdi. Gelenler atdan düşenlerinde-de gaty äwmezlik bilen hereket etdiler. Olaryň biriniň elindäki ýüpe gözi ilen Blokwiñ ýüregine galagoplyk aralaşdy.

Iki sany pyýadanyň kepba tarap ýöremekleri ýesire nähili hereket edip bilýän bolsa edibermelidigini düşündirdi. Olar kepba giräge-de, el-aýagyny baglap, agzyna letde dykansoňlar, pereñliniň edibiljek zady ýokdy, elden-dilden näme gelyän bolsa, gürpbasda düşmäňkä etmelidi.

Ýetip gelyänleriň biri beýlekisine:

— Kepbeden çykarman daňaly! — diýdi.

Blokwiñ ähtibar duýgusy olaryň maksadynyň manysyna düşünmäge kömege ýetişdi. Aýdylan sözler pereñlini haýdap kepbeden çykмага iterdi. Ol daş çykansoňam lal-jim bolup durubermedi:

— Ýardam! Ýardam! — diýip, sesinde bary bilen gygyrdy.

Ogrular ýesiriň «Ýardamyndan» gypynç etmediler, ädimlerini haýallatmadylar. Emma pereñliniň soňky hereketi welin, olaryň aýaklaryny duşaklady. Özlerine tarap çenelen goşanilli sapaňça ogrularyň doňan aýaklaryny sandyratdy.

— Bu nähili boldy? — diýip, olaryň biri zordan gepledi.

— Men-ä h-haýran — diýip, paşşyk burunly adam sakawlady. — Oň elinde sapaňça bar ahyryn! Özem goşanil.

— Ataryn! Ataryn! — diýen haýbatly ses ogrulary eýýäm atylan ýaly etdi. Olar ýesire tarap topulmaga-da, yza gaçmaga-da gorkdular. Gaçylaýsa yzlaryndan ýetmegi ahmal gülden çykmanka, öz güýjüni görkezdi.

— Ataryn! — Pereñliniň her gezek gaýtalaýan ol sözi ogrulara söz däl-de, atylan ok bolup täsir etdi.

Gara öýüň gapysyndaky eňsi galgady-da, daş işikde Mämmedöwez pälwan peýda boldy.

— Saklan, pereñli molla! Atmaweri!

«Atmaweri!» sözünü eşiden ogrularyň biri indi atylmajagyna ynanan ýaly, atyna tarap ökje göterdi. Blok wil onuň uçýan ýaly bolup ylgaýsyna, agramsyz ýaly bolup eýer gaşyna gonuşyna haýran galdy.

Ýesiriň gulagy gaýtarylgy sapaňçasyndan gözünü aýryp bilmän seredip duran paşsyk burunly adamyň gaçmaga-da gaýraty çatmady.

Onuň öňüne gelip duran Mämmedöwez pälwan elindäki misli tüpeňiniň gundagyny ýere diredi.

— Ýeri, goçak, bu ne ahwalat boldy?

Paşsyk burunlynyň sesi sandyrady.

— Essalawmaleýkim, agam!

— Salama jogap gaýtarmasam-a, Hudaýdan daş düşdügim bolýar. Waleýkimessalam. Ýöne men sen ýalynyň «agasy» däl-dirin. «Agam» diýen gepiňi yzyna gaýdyp al.

Şu mahal näme buýrulsada, garşylyk görkezmäge gaýraty ýok ogry:

— Yzyna alýan, ýaşuly! — diýdi.

Mämmedöwez pälwan ýylgyрман zordan saklandy.

— Munyň aýry gep.

Pereň sapaňçasynyň gezelip duran niliniň aşak düşenini, misli tüpeňiň gundagynyň ýere direlenini görüp, az-kem ynjan ogry özüni birneme dürsedi.

— Agam, bir pohumyzy-ha iýendiris welin...

— Şu boýuňa, şu syratyňa in ýaramaz işe baş urubam, maňa «agam» diýmäge hakyň ýokdur. Men beýle pes adamlara aga bolýanlardan däl-dirin. Şuny berk belle.

Ogry agyr göwresine gelişmeýän kiçilik edip, eginlerini gysdy.

— Hatamy öt, ýaşuly! Gaýdyp men siziň gapyňyzdan gelsem, atamyň döli bolmadygym.

— Ýaman niýet bilen gelibem göräý sen.

— Aý, oýun etdik-le, ýaşuly — diýende, paşsyk burunlynyň sapalagy gaty gülkünç bolup eşidildi.

— Garry pelen oka gelmez. O gepiňem düýpden galat.

— Gaty çynym, ýaşuly, oýun etdik.

Ýalan jogabyň ikinji gezegem gaýtalanmagy ýaşulynyň gaharyny getirdi.

— Oýun eden bolsaň, senem meň bir oýnumy görüp gal!

— Goja, bir zat gözleýän ýaly, töweregine ser saldy. Ahyr onuň nazary ojagyň gapdalynda üýşüp duran külüň üstünde başsak ýatan hum çäýnekde eglendi. Düýn-öňňin gulpy, jüründigi döwölüp, çenklenmäge-de ýaramajak çäýnek daşaryk taşlanayypdy.

Mämmedöwez pälwan paşşyk burunla buýruk berdi.

— Hol, külüň üstünde ýatan çäýnegi al-da, gel bu ýana!

Pes işde tutulan müýnli adam küle zyňlan döwük çäýnegi alyp gelmegi özüne kiçilik bilse-de, aýdylany berjay etmeli boldy.

Goja eli küle bulanan döwük çäýnekli ogryny kepbanıň gapdalynda duruzdy-da, köne çäýnegi täze telpegiň üstünde goýmagy buýurdy. Nähili harasadyň gopjagyny bilmäge gys-sanyan ogry aýdylany derrew etdi. Täze telpegiň üstünde başsaklygyna goýlan agzy gapaksyz çäýnek onuň depesine şaplaşdy ötägitdi.

— Sen ýalyda bärık bakyp durmaga-da mertlik bolmaz. Aňryňa aýlanyp duray.

Aňrysyna aýlanyp dursa-da, ogrynyň gorky damary hasam beter tarsyldamaga başlady. Sebäbi ol özüne göwni ýetýän mergenleriň telpegiň üstünde goýup alma, ýumurtga tüpeňleýändiklerini bilýärdi. Olar çyn mergenlerdi. Bu bolsa eli-aýagy mergenleriňki ýaly mäkäm däl, belkem, sandyrap duran goja kişi. Tüpeňiň nili dyrnagyň ujy ýaly aralyga gysarsa-da, ok çäýnegiň aşak ýanyndaky ýeňseçukurdan giräýmeli. Paşşyk burunlynyň tutuş göwresini sandyradyň şol howpdy.

— Beýle oýny goýaly-la, ýaşuly.

— Muny goýmaly. Sen oýun eden bolsaň, biziňem oýnumyzy gör. «Garry oýnasa gaý turar.»

Mämmedöwez pälwan, ýer ölçeýän ýaly yza giň-giň ýedi ädim ätledi-de, bäsine aýlanyp, tüpeňiň gundagyny gursagyna diredi.

Gojanyň nähili oýun görkezjek bolýandygyna düşünen Blokwilli howsala gurşap aldy. Ol bir elini ýokaryk göterdi-de:

— Fo pa tire! — diýip, gyssanjyna öz dilinde gygyrdy. — Atma ýok, agabeg!

— Atma bardyr, köşek! — diýip, tüpeňini çenäp duran goja parahat gepledi. — Kimiň gapysyndan gelenini ýadyndan çykarmaz ýaly edeli-dä. Hemem gaýdyp pes işe baş goşmazlygyna sapak bolar.

— Ok ýeňseçukurymdan giräýse nätjek? — diýen howsalaly sowala:

— Almytyňy aldygyň bolar-da — diýen parahat jogap berildi.

Gojanyň göwnübir jogabyny eşidensoň, bir gezek ölüp direlen ogry yzyna aýlanyp, ýaşulynyň öňünde dyza çökmäge meýillendi. Şol mahalam mis tüpeň gümpüldäp atyldy. Çäýnek kül-uşak boldy. Jäç bölekleri paşsyk burunlynyň eginleriniň üsti bilen dökülip, töwerege pytrady. Zenzelä gulaklary şaňlap, garaýagyz ýüzi çalymtyk jöwen reňkine aýlanan ogry çäýnek däl-de, öz kellesi pytrandyr öýtdi, göz açyp-ýumasy salymda maňlaýyndan çogup çykan gyzgyn deri ýeňi bilen süpürdi.

Blokwil çaga ýaly bolup elini çarpdy hem:

— Brawo, agabeg, brawo! — diýip gygyrdy.

Tüpeňiniň gundagyny ýene ýere dirän goja:

— Indi sen, goç ýigit, meň sowalyma jogap ber.

— M-men h-häzir! — diýip, ogry sakawlady. — Men saňa minnetdar. Sen meni ölümden halas etdiň, ýaşuly.

— Entek adyň ýadyňdamy?

— Rahymguly, ýaşuly.

— Adyňy dagy unutmadyk bolsaň, sen zor — diýip, goja ýylgyrdy. — Kimlerden bolarsyň?

— Halsähet gassaplardan.

— Mundan gelip çykdyň-ow! — diýip, ýaşuly başyny ýaýkady. — Halsähet gassabyň adyna şeýdip ysnat getirýän bolsaň...

— Sen ony tanaýaňmy, ýaşuly? — diýip, ogry gyssanýan ýaly bolup sorady.

— «Şenbe bazarynda ýat adam ýok!» Halsähet gassaby gowy tanaýan. Sen şolardan bolsaň, bu ýerden sag-aman git. Ýogsam, men seni köne kepbede bir aýlap daňyp goýmakçydym. Özüňem, bar-da, iýen pohuňy Halsähet gassaba gizlemän aýt. «Mämmedöwez pälwan seň adyňa bukulanym üçin aman goýberdi» diý. Ýene bir zady bil: azapsyz eklenç bolýan dälidir.

Özüni ölümiň gyrasyndan gaýdan hasaplan paşsyk burunly adam gara öýüň gapdalynda eýesine garaşyp duran atyna tarap yöneldi. Ol egninde galan maýda jächleri kakşydyryp barýarka-da gojanyň agras sesi yzyndan ýetdi:

— Atyň golaýyna barma, han ogul. Ony biz öz atýatagymyzda baglaýarys...

— At maňa gerek ahyryn, ýaşuly.

— At saňa gerek bolsa, ony Halsähet gassabyň özi gelip alyp gitsin. Gassaba «Goňurly Mämmedöwez pälwan dogay salam iberdi» diý özüňem.

Paşsyk burunly adam baş atdy-da, ýola tarap pyýadalap ugrady.

* * *

«...Hemze Mürze maňa ýokary nyrh töläninden ähtinden dänenini kem görmedi...»

Blokwil

Kynam bolsa, gün geçýardi, agyr hem bolsa, aý aýlanýardy. Ýöne geçýän günleriň, aýlanýan aýlaryň üstünde wagtdan başga yük ýokdy-da, agram Blokwiliň gerdenindedi.

Bir ýanyny bendilik, bir ýanyny ýeter-ýetmezlik gurşap alan pereňliniň ejir çekmekden ýaňa öňki göwresiniň ýary hem galmady. Ony diri gezdirip ýörenem şu günki garaňky ykbalynyň ertir ýagtylanmagyna bolan umytdy, ýeneki dogjak günleriň biri onuň gara täleýini ýagtylandyraýjak ýalydy. Emma

Goňura geleli bäre Gün eýýäm ýüzlerçe gezek ýaşyp, ýüzlerçe gezek ýalbyrap doganam bolsa, onuň pereňlini bagtly etmek üçin dogan gezegi bolmady. Netijede, günlerden, aýlardan näumyt galan ýesir indi pasyllara bil baglamaly boldy. Emma ýaz paslynyňam ilkinji günleri oňa hoş habara derek şum habar getirdi.

Özüni awşarly Ýusup hanyň wekili Abdal beg diýip atlandyryp, Maşatdan Merwe habar ýollan adamyň tekrarlamagyna görä, Horasanyň ýesir düşse satyn almaga söz beren ketdeleri fransuz goşunyňyň kaprally Žorž Anri Gulibef de Blok wil bilen şertnama baglaşanam bolsa, ony öz güýjüni ýitiren diýip yglan edýändigini aýdypdyr. Ol habar pereňliniň ynam eden ýagtydan giň dünýäsini garaňkylyga öwürüp, dar kepäniň içine saldy. «Iki mün tümene güýji ýetmeýän möhüri ulanýan şadan şa bolarmy? Özüm-ä beýle bolsa, şalygymy taşlap, gedaýçylyk ederdim...» Bu sözler Tährandan münlerçe farsahlykdaky türkmen obasynda aýdylýardy. Aýdylsa aýdylybersin, onuň üçin şa-da şalygyny taşlap, gedaýa öwrülmeýärdi, iki mün tümen tölemejek bolup, belent abraýyny dökyän möhürem sary kagyzlara basylmasyny bes etmeýärdi. Kaşan köşkde, bol-telkiçilikde ýaýnap-ýazylyp ýaşap ýören Nasreddiniň ähli pişesi Goňur mülkünde ýarym aç, ýarym ýalaňaç gün bilen oňnut edip ýören kaprallyň aladasyny etmek däl di.

Uly ýurduň patyşasynyň adyndan möhür basylan umydyndanam boş çykan ýesire indi başga, resmi möhüre derek adamçylyk duýgusynyň möhürsiz rehimdarlygyna bil baglamak ýollaryny gözlemek galýardy. Olaryň birinjisi, öz ýagdaýy barada Fransiýadaky agramly tanyş-bilişlere habar ýetirmek, ikinjisi hem, türkmen serdary Gowşut han bilen ýüzbe-ýüz bolmak ýoludy. Ol iki ýoly bir-biri bilen baglaşdyryp hem boljakdy. Pariže habar ýetirmek aladasyny pereňliniň özi edenden Gowşut hanyň üsti bilen amala aşyrylsa, tiz hem bähbitli bolmagy mümkindi.

Abdal handan ýakymсыз habar geleli bäre geçen bir hepdeäniň ýedi gününüň ýedisini-de Blok wil Eýemyrat agabegi-

niň gulagyny gazamak bilen geçirdi. Ahyr Mämmedöwez pälwanyň kömegi bilen Gowşut hanyň huzuryňa düşmäge eja-za gazanyldy. Ýöne Eyemyradyň möhüm hasaplamagy bilen han huzuryňa Mämmedöwez pälwan gitmeli edildi.

Şeýlelikde, Mämmedöwez pälwan pereňlini yzyna tirkäp, Goňurdan Hangeçene ugrady. Gojany ýeke goýbermek isle-medik Eyemyrat hem olara goşuldy.

Ýolagçylar atlanmanka, şeýle bir waka boldy. Mämmedöwez pälwan entek öýünden çykmandy, Eyemyrat bolsa atýata-ga tarap gidipdi. Daş çykan Blok wil agabeglerine garaşyp, kepäniň işiginde durdy. Şol mahal suw almak bahanasy bilen guýa gelen Akmaral pessaý ses bilen:

— Žorž, menem şu gün daýymyň mallaryny sagyşmak üçin ýazlaga gidýän — diýdi. — Üç hepde gowrak eglenme-li bolar. Eger görüşmäýsek, öz iline aman bar. Agyradyňam, ynjadyňam, ýöne bizden razy bol. Alla seniň ýoluňy ak etsin!

Blok wil zordan:

— Men tä gözüň ýumulýança, sizi unutman, Akma-ral. Alla siziňem bagtyňyzy açyk etsin! Siz maňa doganlyk ýagşylygyny etdiňiz... — diýmäge ýetişdi, başga diýjegini diýip bilmedi. Mämmedöwez pälwan ardynjyrap, daş çykdy, atýatak tarapdan Eyemyrat göründi.

Guýudan suw çeken Akmaral Blok wile soňky gezek nazar aýlady. Pereňli onuň owadan hem gamgyn gözleriniň nemle-nendigini görüp galdy. Nemlenensoň, gara gözler ozalkyla-ryndanam owadan bolup göründi. Pereňli ýuwdundy. «Söýül-män, söýmän, guwanyňman, guwanman armanly garramaly bu ajaýyp gara gözleri men hiç mahal unutman. Mydama hasrat bilen ýatlaryň...»

Obanyň gündogaryndaky düzlügi jähekläp oturan gamyşlygyň önünde adamlar ýap gazýardylar. Otlanan çöp-çalamyň töwerege ýaýran tüssesi ýuwaş şemala goşulyp burnuňa dürli tagama ýugrulan ýaz ysyny getirýärdi. Ýaz paslynyň şu döwri Blok wiliň in bir gowy görýän mahalydy.

Şu mahal ol öz ilinde bolan bolsa, dost-ýarlary bilen atlanyp awa giderdi, agşamlygam şady-horram bolup, aw etinden lezzet alardy.

Häzirem şol gowy görülyän pasyl. Häzirem Blokwil atyň üstünde. Ýanynda ýoldaşlary hem bar. Ýöne bu ýaz paslynda kapral awa çykmandy-da, öz ykbalynyň gowulanmagynyň aladasyny etmäge çykypdy. Ykbal her kimiň özüniňki. Emma onuň gowy ýa-da erbet bolmagynyň çözgüdi, köplenjem ykbal eýesinden mün paý pes haýsydyr bir kesekiniň elinde bolýar. Ol hem seniň ykbalyň jylawyny hanjak çekesi gelse çekýär, seni oýnaýar, gynaýar, seniň üstünden gülýär, şondanam lezzet alýar. Onuň çekýän lezzeti bolsa seň üçin ezyete öwürülyär. Durmuşyň iň kaş oýunlarynyň biri hem şol. Bu gün seniň ykbal jylawyňy tutup oturan keseki saňa näme jogap berer? Öylän ýa-da agşamlyk sen nähili jogap bilen yzyňa dolanarsyň? Parižiň etegine awa gitmäge, şady-horramlyk bile aw etini iymäge umyt dörärmä ýa-da sen ýene şol köne kepba dolanyp, ýene şol ölmez ödülik owkat bilen ýaşamaly bolarmyň?.. Şeýle aladanyň astynda galan Blokwi häzir şol söýülyän pasyl hem täsir etmeýärdi, ýazyň mymyk şemaly-da.

Blokwil ýarym ýyl töweregi türkmenleriň arasynda ýaşap ýörse-de, henize çenli olaryň geplemsegine gabat gelmedi. Ol beýle ýagdaýy mekirlilik diýip düşündirjeginem, gün-güzeran dolandyrmaklygyň hupbatlygy bilen baglaşdyrjagynam bilmeýär. Ahyr ol beýle ýagdaýy döwrüň goýan tagmasydyr diýen netijä gelýär. Hut baş ýyl mundan ozal Saragtda uly gandöküşlik boldy. Ilatyň jan sanyna görä baha berseň, wepat bolanlar uly döwletleriň uly çaknyşykda wepat bolanlarynyň sanyndan az däl. Düýnki Merw jeňinde hem şeýle. Iki urşuň jemine görä tekelerde kimdir biri wepat bolmadyk oý ýok diýen ýaly. Onsoň olar nädip kän geplesinler. Belkem dünýäden ötenleriniň ruhuny hormatlap az gepleýändirler, mydama şolar hakda pikir edýändirler.

Gününiň köp mahalyňy köne kepbede geçirip, adamlar bilen seýrek gürlleşýändiginden bolsa gerek, aslynda köp gep-

lemeklige-de hormat goýmaýan Blok wil dymmalygy-da gowy häsiýet hasaplamaýar. Ol dymmalygy adamyň aýtmaga öz pikiriniň bolmazlygy bilen baglaýar. Ol oňa şu gezek Parižden çykanson, has-da göz ýetirdi.

Bu saparam tä Merw galasynyň diwarlary görünýänçä ýol geçilse-de, üç atlynyň arasynda gep-gürrüň bolmady diýen ýaly. Merw tarapdan atly, eşekli, arkalary ýükli pyýadalap gelyän adamlaryň köpüsi Mämmedöwez pälwana salam berýär. Goja-da salam alyp geçiberýär. Şonlukda, salamdanda başlanýan gepleşik salam bilenem tamam bolýar.

Blok wil türkmenleriň tanyş-u-nätanyş bilen salamlaşmak däbini halaýar. Parižde beýle däl. Ynha, goja bolany sebäpli Mämmedöwez pälwana hemme kişi salam berýär. Ýogsam, ýolugra gabat gelyänleriň hemmesiniň ony tanamaýandygy belli ahyryn. Ol gowy. Ýöne dymmaklaryny welin, Blok wil halamaýar. Dymanlaryndan-a Eýemyrat agabegini köne kepbede hiňlenişi ýaly aýdym aýtsalaram gowy bolardy. Nätjek-dä, bir ilden başga bir ile, onda-da ýesir düşenşon, şol ýeriň ýagdaýyna görä bolubermeli-dä.

Merwiň etegindäki şor aýmança kän adam ýygnanypdy. Atlylar üýşmelenä golaýlanda itleriň wagyrdysy eşidilip başlady. Itleriň wagyrdysy, çyňsamasy adamlaryň şowhunyny bassa, birdenem tersine bolýardy.

Ol ýerde näme bolup geçýänini Blok wil ýanyndakylardan soramazdan bilýär. ...Gündogaryň döp-dessurlaryndan Blok wiliň halaýanam bar, halamaýanam. Halamaýanlarynyň arasynda ýazgarýany adamlaryň it uruşdyrmasy. Ol it uruşdyrylyşyna Tähranyň ortasynda-da, Maşadyň eteginde-de, Horasan düzlüğünde-de kän gabat geldi. Pereňli adamlaryň it uruşdyrmakdan lezzet alyp bilişlerine asla akyl ýetirmeýär.

Durmuşda düşnüksiz zatlar kän. Seniň görmek islemeýän adamyň, görmek islemeýän zadyň her ädimde diýen ýaly gabat gelyär. Blok wil hem islemeýän, asla ýigrenýän zadyny görmeli boldy. Onuň agabegleri at başyny it uruşdyrylýan tarapa çekdiler.

Goňurdan gelenler at üstünde bolany sebäpli, ortada bolup geýýän waka adamlaryň üstaşyry hem görnüp durdy.

Ana, kellesi öküzçäniň kellesine çalymdaş, aýaklary ýogyn, ekiztaýy ýaly meňzeş iki iti öňe itekläp goýberdiler. Iki aýakly eýeleriniň göwnüni awlamak isleýän dört aýakly iki dogan garpyşdy. Süňk gemre-gemre ýitelip giden dişler işe girişdi. Itleriň ikisiniňem eňeginden gyrmyzy gan syrykmaga başlady. Garpyşyk esli dowam edensoň, itleriň biri ýan berdi.

Ýan beren köpegiň eýesi almak islän baýragyny görmäge derek öz itiniň çeynelip duranyny görensoň, haýwanyň mundan artyk gynalmagyny islemän, ýeňlişi boýun aldy.

It urşuna eminlik edýän adam iki elinem ýokaryk galdyryp, edil it däl-de, özi ýeňen ýaly şowhun turuzdy.

— Öwezgelen ýemreliniň köpegi rüstem çykdy!

Emin üçin Öwezgelen ýemreliniňmi ýa başga biriniň köpeginiň ýeňiji bolmagynyň parhy yok. Onuň üçin iki it uruşsa bolýar. Emin iki haýwanyň ganlaryny dökmeğinden keýp alýar.

Öwezgelen ýemreli diýilýän adama bir kişilik keteni baýrak berildi. Şondan soň Mämmedöwez pälwan atynyň jylawyny silkdi. Şol hereketi üçin pereňliniň önünde onuň ozalam pes däl abraýy ýene beýgeldi.

It urşunyň tomaşaçylary yzda galdy. Emma esli ýere ýetilýänçä, olaryň şowhuny welin eşidildi durdy.

Ýolboýy dymyp gelen Mämmedöwez pälwanyň dil ýarmagyna it urşy sebäp boldy.

— Gördüňmi, pereňli molla? Adam diýilýän iki aýakly wagşy iki sany dört aýakly aňsyz haýwany uruşdyrды. Ikisem gan dökdi. Olaryň biri baýrak aldy, biri almady. Nä baýrak alan ite şol keteniden kürte tikiler öýdýäňmi? — Pälwan aga öz sowalyna-da özi jogap berdi. — Ketenini haýwany urşa itekläp, ganynyň dökülmegine sebäp bolan gurrumsagyň hatyny geýer. Akmak hatyn bolsa, ol keteniniň nähak gan üçin günä gazanylyp alnandygyna gynanmazam. Gaýtam, bege-

ner, özi ýaly hatynlaryň önünde öwner. Ana, saňa bu haýýatyň düşnüksizligi, pereňli molla. Ýaňky-ha it ekeni. Adamlary uruşdyrybam gan saçanyň däl-de, gan saçdyranyň hatyny keteni geýýär. Ana, saňa bu haýýatyň kaşlygy, pereňli molla. Sen ony bizden gowy bilýänsiň...

Mämmedöwez pälwanyň agramy Blok wil üçin ýene birneme agraldy. Ol şeýle hormatly adamyň özi bilen pikirdeşdigine begendi. Ýöne ol gojanyň aýdan sözleriniň özüne näme dahylynyň bardygyna welin, düşünmän galdy. «Ya bu hem meni söweşden soň serpaý geýýän hasaplaýarmyka? Belki, şeýledir... Wah, dana goja, uruş sebäpli, men serpaýa derek ot bilen ýalyn geýdim ahyryn. Ony hiç kim bilmese-de, sen bilmeli. Hany, seniň danalygyň?!»

Blok wiliň çak edişine görä onuň dana hasaplaýan gojasy han huzuryňa eltýän ýola gaty belet ýaly. Ol hiç kimden ýol salgyny hem alman, maňlaýyny galanyň günbatar diwaryna diränsoň, birneme saga sowuldy, her ýer-her ýerde, Güne ýanan köne kömelek ýaly garalyşyp oturan öýleriň gapdalyndan sürübem Murgap derýasyna çykdy.

Murgaba ýetilensoň, Hemze Mürzäniň buýrugy bilen çeken kartasyny göz önüne getiren Blok wil niräniň niredigine düşündi. Derýanyň çep kenary burkaz mülki, sag kenary hem gökje mülki bolmaly. Eýran goşuny derýanyň çep kenaryny syryp, şu ýerden Garaýaba tarap geçipdi. Mämmedöwez pälwan sag kenara çykyp, ýüzüni günbatara tutdy. Emma ol pereňliniň çak edýän mülküne ýetmän, derýadan taýagatymda ýerleşýän çaklaňja hatary gabatlady. Şol hatar Gowşut hanyň hem onuň dogan-garyndaşlarynyň oturýan ýeri bolmalydy.

Hataryň gyrasyndan girilende, Blok wil baş hanyň öýüniň haýsydygyny çen bilen belledi. Ortarakda, beýlekilerden haýbatlyrak ýaly bolup görünýän ak öýüň önünde kepbe däl-de, işigi eýwanly kerpiç jaý bardy. Pereňli şony göz önüne tutýardy. Ol ýalňyşmady.

Eýwanly jaýyň otuz-kyrk ädim ilersinde dört-baş sany at dur. Ol hem çaklanan öýüň baş hanyň gapysydygyny aýdýar.

Atlaryň hemmesiniňem eýerlidigi iş bilen gelen adamlaryň bu ýerde uzak eglenmejekdiklerini duýdurýar. Pereňliniň ol çaklamasy hem dogry. Häzir Gowşut han uzak obalardan gelen ýaşulular bilen gürrüňleşip otyrды.

Goňurdan gelen adamlaryň öňünden çykan ýaş ýigit salamlaşdy-da, atlary nirede baglamalydygyny salgy berdi. Soňra ol myhmanlary ak öýe çagyrdy.

— Edil şu pille-hä han aga aladaly. Men oňa kimleriň gelendigini aýtmaly. — diýip, ýigit myhmanlary gyzyklandyryň sowala soratman jogap berdi.

— Goňurdan Mämmedöwez pälwan geldi diýäý, inim. Ýanynyň hemrasam bar diýseň, özi ýatlar. Ozal duýdurylan bolmalydyr.

Ýaş ýigit çykyp gidensoň, Blok wil silkme telpegiň astyn-dan içeri synlady. Göz eglener ýaly üýtgeşik zat ýok. Onuň ilki ünsüni çeken gözenek täriminiň ýokarsyndan asylgy duran egri gylyç boldy. Gylyjyň gyny sünnälenip haşamlanandy. «Gowşut han şu gylyç bilen söweşe girdimikä?»

Eli hum kündükli ýene bir ýigit geldi.

— Agalar, gola suw almakçymysyňyz?

— Almaly bolar — diýip, üç adama derek bir Mämmedöwez pälwan jogap gaýtardy.

...Orta saçak atyldy. Blok wil düýeýüň saçagy gapydan giren badyna görüpdі. Ol ýoldaşlarynyň beýle hereketi nähili görjekdikleri hakda-da oýlanman, orta atylan saçagyň daşyny emäý bilen elledi.

Onuň hereketini synlan Mämmedöwez pälwan:

— Muňa saçak diýilýär — diýip ýylgyrdy. — Parsça des-terhan bolýar. Dolanyp goýulsa, içine garynja-da aralaşyp bil-meýä. Özem düýe ýüňünden edilýä.

Hemme zat bilen gyzyklanýan Blok wil:

— Näme üçin düýe ýüňünden? — diýip sorady. — Başga haýwanyňkydan edilse, bolmaýarmy?

— Aý, etseň bolmanam durmaz. Ýöne düýe bir arassa, Hy-dyr gören mal-da.

Blokwil baş atdy.

Düýeýüň saçak açylan badyna ýyly nanyň ysy burnuna uran Blokwiliň mydama açyk işdäsi hasam oýandy.

— Bissimilla! — diýip, goja iki döwüm alonsoň, tegelek nany pereňlä uzatdy.

Blokwil bu ýerde ýaşulynyň hereketini gaýtalamalydygyny, özi hem çörekden iki döwüm alonsoň, Eýemyrada geçirmelidigini bilýärdi. Emma ol däbi bilmeýän kişi bolup, çörekden el ýalysyny bölüp aldy.

Eýemyrat agasynyň ýüzüne garady.

Mämmedöwez pälwan hiç zat görmedik kişi boldy. Gaýtam, ol:

— Molla pereňli, çayam içip otur! — diýip, pereňliniň kâsesine çay guýdy.

Esli salymdan soň myhmanlary ilki garşylan ýigit ýene gapdan geldi.

— Han aga size garaşýa, agalar!

Goja bilen Blokwil ýaş ýigidiň yzy bilen gitdi. Ozal şeýle wadalaşylandymy-nämemi, Eýemyrat ak öýde galdy.

...Öý eýesi gelenler bilen salamlaşyp, saglyk-amanlyk sorasýlandan soň, derrew esasy gürrüňe geçdi.

Gowşut han köne tanşy Mämmedöwez pälwanyň näme iş bilen, haçan gelyändiginden öňünden habarly bolany üçin, parsça bilýän dilmajynam çagyran ekeni. Ol öňürti dilmaja ýüzlendi.

— Myhman arzyny beýan edibersin!

Hanyň ýüzüne göni garap oturan Blokwil:

— Merhemetli jenap Gowşut han! — diýdi. — Egniňizde uly ilin agyr aladasy, şeýle hem welaýatyňyzda münlerçe ýesir barka-da, meni belent huzuryňyzda kabul edýändiginiz üçin size çäksiz minnetdarlyk aýtmaga borçludyr. Ony men özümi size garşydaş däl döwletin raýatydygym bilen hem baglamak isleýärin.

Blokwil öz ömür ýoluny uzakdan-uzak gürrüň bilen dowam eder öýdüp çaklan Gowşut han onuň sözüne dyngy bereninden peýdalanmak isläp:

— Men siz hakda eşitdim — diýdi. — Abdal beg diýilýän kişiniň Maşatdan gönderen habarynam bilýän. Elbetde, beýle ikidillilik olaryň ilkinji ähtiýalanlygy bolan bolsa, soňkusyna geňirgenerdik.

Hanyň Abdal bege çenli habarlydygyna göz ýetiren Blok-wil aýtmaly hasap edýän zatlaryny birneme gysgaltmaly diýen netijä geldi. Indi oňa esasy maksadyny beýan edäýmelisi galdy.

— Merhemetli Gowşut han, berlen wadanyň ähtiýalandygyna göz ýetirenimden soň, men siziň gapyňyzdan gelmäge mejbur boldum. Siz maňa ýardam etmeli...

Gowşut hanyň köpmanyly garaýşy Blok-wiliň buýruk ýaly bolup ýaňlanan sözlerine düşündiriş talap etdi.

— Siz meniň gury ýaly gepime, elbetde, ynanmanam bilersiňiz. Ýöne ynanarsyňyz diýip umyt edýärim. Men türk-mene, türkmeniň hany bolan size hyýanatly adam däl. Meniň siziň ilniňize düşmegimem ykbal işi. Men ýagdaýy beýan edip, Merw hanyň adyndan Fransiýanyň hökümetine hat ýazylmagyny isleýärim. Ol hat maňa tölenmeli puluň tiz gelmegine ýardam ederdi.

Gowşut han dymdy. Ol dymmak bilenem myhmanyňň näjüre adamdygy hakda özüçe many çykarjak bolýardy. Blok-wiliň döwlet derejesinde gep açyp, gaty ynamly gepleýşi, özüni adaty bir harby adamdan ýokarrak tutýan ýaly bolşy, hany ol baradaky öňki pikirlerine gaýtaryp getirdi. Gowşut han heniz hiç kimiň ýanynda öz aýgydyny beýan etmedi-gem bolsa, Blok-wil hakda ilki eşiden badyna başgaçarak pikir hem etmän durmady. Ony başga-başga maksatly adamdyr öýtdi. Çünki adaty bir harbynyň üç-dört dil bilmegi, onuňam Merwe çozan goşunyň arasy bilen tötänden bu ýere gelmegi birneme münkürlük hem döretmän durmaýardy. Çünki dünýäniň Orsýet, Pereňistan, inlis ýaly döwletleriniň äleminiň bähbit geläýjek ýurtlaryny bir-birinden öň eýelejek bolup ýygryn edýändiklerinden türkmen hany habarlydy. Üste-sine-de, şeýle derejedäki sowatly kişä türkmeniň ökderäk

mirabynyňam başaraýjak işini amala aşyrmak tabşyrylyp, uly ýurduň şasynyň derejesinde gepleşilip, onuň bu ýere ýollanmagy onçakly ynanyljak waka däl-di. Şonuň üçinem Gowşut han Blokwil barada eşidenden hiç bir türkmeniň hyýalyňa gelmeýän başga bir pikir edipdi. Pereňistanly bolmagyna garamazdan, türkmen hany, näme üçindir, Blokwili iňlis jansyzydyr hasap etmek isleýärdi. Gowşut han daşyndan dymsa-da, içindäki şol pikirler, çaklamalar dymmaýardy. Bolsa-da, hanyň dymmagynyň her sekundy Blokwil üçin onuň ýesirlikde oturan tutuş bir günü ýaly uzaga çekdi.

Kän garaşdyran han gepläp başlady:

– Öňi bilen-ä, biziň çakylygymyza görä bu ýere myhmançylyga gelmedik raýaty üçin Pereňistan ýaly uly döwlete hat ýazmak gelşiksiz bolardy. Soňundanam, beýik döwletiň raýaty Merw hany bilen däl-de, Merwe çozanlar bilen kepilnama baglaşypdyr ahyryn. Şoňa görä hem beýik döwlete haty biz ýazman, kepilnama beren ýazsa, dürs bolardy. Ol hat belkem sizi azat ederdi, hemem bizi ýerliksiz hat ýazmak bilen düşjek gülkünç ýagdaýymyzdan gutarardy...

Esasy mesele hasap edýänine islemedik jogabyny alan Blokwil şol jogap bilen kanagatlanyp gaýdybermeli däl-di. Ol öz arkasynda Eýran, Owgan ýaly hem däl-de, olardan has belent döwletiň durandygyny nygtap, şonuň bilenem türkmen hanyny başgarak äheňden gopmaga imrikdirmek isledi:

– Merhemetli han, siz Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýänsiňiz. Meniň özümem, siziň diliňizde aýtsam, şa köşgüne golaý maşgaladan bolmaly...

Guruljak bolunýan syýasata, myhmany sözüni tamamlamanka düşünen Gowşut han ýatyma görä ýatmaly etdi:

– Biz adamlara köşge golaýlygy, daşlygy bilen baha bermeyäris. Biz ilde şa-da ýok, köşk-de. Biz elimize düşen düşmanyň hemmesine «ýesir» diýýäris.

Handan beýle jogap alaryn öýmedik Blokwil goranmaga çalyşdy.

— Men siziň topragyňyzy basyp almaga gelmedim. Men size duşman bolup gelmedim. Bu topraga düşüp eden işim, garşydaşyňyzyň tabşyrygy bilen edilen bolsa-da, siz üçinem bähbitli iş, merhemetli han...

Gowşut han çep elini çalaja ýokary galdyrdy.

— Öňi bilen-ä, siz nähili bähbitli iş edenem bolsaňyz, ol biziň üstümize çozanlaryň bähbidi aralyp edilen iş. Biziň garşydaşymyzyň bähbidini arap iş eden adamyňam bize dost bolmaýandygyny özünüzem bilmelisiňiz. Şeýle hem bize bähbitli iş diýýäniňizi biz sizden haýyş etmändig. — Han myhmany hörpüni gaty ýokardan tutup oturmazy ýaly, ol düşünse gerek diýen çak bilen gizlin saklap ýören syrynyňam bir çetiniň üstüni çalarak açyp galmagy kem görmedi. — Siziň bu toprakda bitirmeli bolan işiňizi başga-da islendik döwlet buýrup bilerdi. Ýöne häzirlilikçe ol ýumuş Hemze Mürzäniň ady bilen baglanyşýar. Çünki şu mahal biziň üstümize dökülen islendik diýilýän başga döwlet däl-de, hut Hemze Mürze...

Blokwil geplemedi. Şonuň üçinem baş han sözüni şeýle dowam etdi.

— Ýene bir gep. Biziň ylymsyz, bilimsiz miraplarymyzyň çeken ýap-çilleriniň ýagdaýyna göz ýetirmegi Hemze Mürzäniň adamlary-da başarardy. Ol iş üçin artykmaç harç-harajat tölenip, telim dil bilýän, ylym okan bir kesekiniň biz ile iberilmeginiň syry hakda-da oýlanmaga bizde esas bar...

Blokwil hanyň ýüzüne mekir nazar bilen garady, ýöne nazary özüniňki ýaly manyly nazar bilen çaknyşansoň, ýüzüni derrew aşak saldy. Ol türkmen hanynyň edýän çakyny tassyklamasa-da, öz-özüne: «Bu çölüstanda beýle adamlar nädip döreýärkä?» diýen sowal bermäge mejbur boldy.

Şeýlelikde, pereňli ýesir türkmen hany bilen gep atyşyp peýda gazanmajakdygyna göz ýetirdi. Onsoňam ol oýlanyp görýär welin, han hem özüçe mamla. Bolsa-da, ol han huzury-na düşenine görä, indi gaýdyp bolmajak häzirki mümkinçilik-

den her edip-hesip edip bähbit aramalydy. Ol hem häzirlikçe -hä başartmaýardy.

Gapyda peýda bolan ýigit:

— Han aga, Ahaldan iki sany aksakgal geldi! — diýdi.

Baş han Blokwiň ýüzüne seredip oturyşyna habar getiren ýigide:

— Garyndaşlaň atyny baglaň, ýadawdyrlar, çay-suwuna serediň! — diýdi-de, önki gürrüni dowam ediberdi. — Biz sizi özümize duşman okunamzok. Türkmeniň garşysyna ok atmanyňyza-da ynanyp bileris... Men şu ilde baş han bolsamam, gapymda ýesir saklamak ýa-da gapysynda bendi saklaýan adama «Bendini azat edip goýber!» diýip bilemok. Çünki dek düýn basybalyjylara garşy göreşiň diýip halka ýüzlenen han bu günem duşmanyny gan döküp bendilige öwren ile tersine buýruk berse, nähili bolar? Ýesir saklamagam, ýesiri satmagam, ýesiri azat etmegem düýnki üstüne çozany ýesirlige öwürmegi başaran ilin öz işi.

Ýesire seredilip aýdylan ol sözler ýesir saklaýan Mämmedöwez pälwana-da berilýän jogapdy. Megerem, ol sözler hanyň soňky sözleri bolmalydy. Ony şeýle bolsa gerek diýip çaklan Blokwiň ýatyp galandan atyp galan etdi:

— Men siziň daşyňyza syýasat toruny gurjak bolamok, merhemetli Gowşut han. Ýöne meniň beýik Fransiýanyň ogludygymy welin, siz unutmaň...

Pereňliniň sesi buýruk ýaly bolup ýaňlansa-da, Gowşut hanyň sesi parahat çykdy.

— Men hiç zady unudamok. Siziň ýaňky sözi indi üçünji gezek aýdýanyňyzy-da unudamok. Belkem, siz öz beýik döwletiniňiziň goçusyňyz. Men oňa ynanýan. Ýöne sizem biziň kiçijik ilimiziň kiçijik dagydygymyza ynanyň. Biziň ilde «Goç näçe güýçlem bolsa, kiçijik dagy-da süsmez» diýen gep bar. Sizem şony ýatda saklasaňyz, belki-de, nepi deger...

Baharyň gelmegi bilen gije gysgalyp, gündiz uzaýanam bolsa, Blok wil üçin tersinedi. Gün ýaşan badyna başlanýan, mahaly bilen gutarmaýan tukat gijeleri geçirmek oňa gaty agyr düşýärdi. Gündiz ugruna, näme-de bolsa, bir güýmenje tapylýardy.

Öz haýyş etmegi bilen Eýemyrat goňur Blok wiliň eline pil berdi, etmeli işi görkezdi. Ýaz howasynda kebzesini derledip işlän pereňliniň süňni birneme ýeňledi. Ozal daýhançylygyň nämedigini asla bilmeyän kapral ýer agdarmaşam öwrendi, joýa gazmagam. Ol iküç hepdäniň içinde bir tanap ýeri gyzyl dörjük edip çykdy. Bu iş gündize degişlidi. Agşamlaryna bolsa ýene şol aýylganç içgysgynçlyk başlanýardy.

Soňky mahallarda uzyn gijede üç-dört sagatdan kän ukламаýan Blok wil öz saglyk ýagdaýyndan howatyrlanyp başlady. Peýda bolan kellagyry mahaly bilen aýrylyp gitmänsoň, ol beýnisine zeper ýeter öydüp gorkdy. Ukynyň köp böleginiň ornuny alada, pikir, arzuw-hyýal eýeledi. Berýän netijesi bolmasa-da, pereňlini akylyndan azaşdyrman saklaýan ýene şol arzuw-hyýaldy. Bir eden arzuwyndan netije bolmajagyna göz ýetirse, başgasyna geçýärdi. Ol bir başlanan gowy-erbet zadyň hökman gutaryandygyny, hiç zada mätäç däl adamlaryňam ölýändigini, hiç mahal mizemez diýlip gurulýan altyna barabar köşgi-eýwanlaryňam ahyr gara guma garylýandygyny ýatlaýardy. Şeýdibem, ol hupbatly hakykat bilen süýji arzuwyň arasyndaky gysgajyk ömrüni uzaldýardy.

Bu gün Blok wili agabeginiň garyndaşlarynyň biri diläp alyp gitdi. Garyndaşyň öýi bu ýerden iki mellek gündogar-dady. Pereňli dörtgyraňdan garaýagyz pyýadanyň yzyna düşüp barýarka, öz sataşyp ýören günü barada oýlanyp, aýy ýylgyrdy. «Haýsydyr bir ýarym çarwa, ýarym çomry adam fransuz kapralyny, orak, aňňal, pil, çarşak hökmünde diläp gelen garyndaşyna işledip peýdalanmagy üçin berip goýberýär. Üs-

tesine-de, kapraldan şol işi etmek isleýändigini ýa-da islemeyändigini soramalydyram öýtmeýärler. Kapralyň indi öz pikiri, öz sözi bolmaly däl, agabegler näme diýseler, şony sesini çykarman edibermeli. Başga ýol, gaýry cykalga ýok. «Gul bolup doglup, gul ömrüne kaýyl bolup geçýänleriň ýagdaýy nähilikä? Ýa-da şol kaýyllyk hem... Adam gul bolup dogulmaýar ahyryn. Ol doglandan soň gula öwrülýär-ä. Onuň gul bolup dogulmagy kanun däl, gul bolup ölmegi emeli döredilen kanun.»

Eýemyradyň garyndaşy Blokwiли ozal ýary gazylan döläniň işini tamamlamak üçin dilän ekeni. Ol ýesiriň eline pil berensoň, hojaýyn bolup sesini gataltdy, tabşyryk berdi, şeýdibem, öýüne girip gitdi.

Az salymdan töwerekden peýda bolan oğlan-uşak pereňliniň daşyny gurşap aldy.

Olar gapdalda ýatan uzyn ak töňňäniň üstünde hatar bolup oturdylar-da, ýesire tarap seretmäge başladylar. Ýyganan çagalaryň hemmesi hem garaýagyzydy, eşikleri-de horaşady. Olaryň bolup oturyşlaryny synlan Blokwił özünden erksiz ýylgyrdy. Çünki ak töňňäniň üstüne düzülen garaýagyzy uşaklar oňa höwürtgäniň agzynda hatar oturyp, eneleriniň iýmit getirerine garaşýan garlawaç çagalaryny ýatlatdylar.

Edilmeli işiň üçden bir bölegi hem gutarmanka, gara dere batyp daş çykan Blokwił:

— Biýo, gel! — diýip, oğlanlaryň eke-tokarak birine parşça, türkmençe ýüzleneni-de az gören ýaly, «bärik gel» diýen manyda elini hem bulap goýberdi.

Çagyrylan oğlan ýesiriň edil alkymyna baryp durdy. Blokwił oglanyň bedenini başdan-aýak öwrenmek isleýän ýaly, dabanyndan depesine çenli howlukman gözden geçirdi-de, ahyram onuň hut düýn-öňňin inňeden çykan owadan tahýasynda nazaryny saklady.

Ýesire döle gazdyrýan hojalygyň ýaş hem örän owadan gelni bilen tirkeşip öýden çykan eli tabakly Akmaral gapyda-

ky ýekedüýp tut agajynyň şahasyndan asylgy süzme haltanyň ýanyna gelip durdy.

Blokwil häzir olara känbir üns bermese-de, ilki görende owadanlygyndan başga-da, siňe seretseň, çep aýagynyň üstüne biraz ýemseýändigini bildirýän gelni ozaldanam tanaýardy. Sebäbi owadan gelin her gün Eýemyradyň gapysyndaky guýudan suw çekip gaýdýardy welin, käte iki sapar gatnaýan wagtlary-da bolýardy.

Ýesir öýden çykanlara ullakan üns bermedigem bolsa, öýden çykanlaryň biri — Akmaral welin, süzme haltanyň gapdalynda tutup duran tabagyna däl-de, diňe döle gazylýan ýere tarap seredýärdi.

Blokwiliň tahýa gaty hyrydar göz bilen garaýandygyny duýan oglanjyk kellesinden çykan başgabyny oňa uzatdy. Ýesir ilki-hä tahýany üns bilen synlady, keşdeleriniň üstünden barmaklaryny ýöretti, geň galyp başyny ýaýkady, soňam ony kellesine geýdi. Uly adamyň oglan tahýasyny geýenini gören çagalar, heniz bolmadyk bir gyzykly waka tomaşa edýän ýaly gyzylygyran gülüşdiler.

Ýedi-sekiz ýaşly oglanyň kellesine ölçelip tikilen tahýa uly adamyň başyna kiçeňräk gelyärdi. Emma kellesi türkmen tahýaly pereňli ýesiri ýeke düýp daragty penalap synlaýan Akmaralyň gözüne Blokwil pereňlem däl, ýesirem däl. Ösgün buýra saçyny hasaba almasaň, ol orta barmak ýaly saryýagyz türkmen ýigididi. Ol:

— Akmyrat, bäräk gel! — diýip gygyrdy.

Blokwiliň başyndan çykan tahýany öz başyna geýen oglan çagyrylan tarapa ылgap gaýtdy.

— Akmyrat jan, ejeň saňa täze böruk tikdimi?

— Hawa — diýen oglanyň dodagy dodagyna gelmedi.

— Gutly bolsun! Hany, göreýin!

Süzmeli tabagy ýerde goýup, Blokwiliň goňrasdan kümüş öwüsýän saçynyň üstünde durup gelen tahýany eline alanda, kalbynyň islegine görä şeýle boldumy-näme-

mi, Akmaralyň zenan ýüregini tolgundyrdy. Ol tolgunsada maksadyna ýetdi — Akmyradyň tahýasyny öz garşy bilen ölçäp, höwes eden zadynyň çakyny aldy. Ol höwes Akmaralyň kalbynda Blok wil oglanyň tahýasyny başyna geýen pursady döräpdi. Hyýalda pereňli ýesiriň kellesinde türkmen tahýasy peýda boldy. Tahýa Akmaralyň elinden, Akmaralyň iňňesinden çykandy.

Ýene bir gezek «Gutly bolsun!» alan Akmyrat döle gazylýan ýere gitdi. Ol baran badyna Blok wil gyzzagazlaryň birine ýüzlendi.

— Seňki adyň kim?

— Oguljahan — diýip, gulgagy taýzarylyp duran, ýedi ýaşlaryndaky gyzzagaz jykyrdap, jogap berdi.

— Seňki ogul deýl. Seňki gyz.

— Meň adym Oguljahan. Özümem gyz. Waý, bu adamy! Hi-hi-hi...

— Waý, oňa oglan diýäýd-eý! — diýip, ýesiriň diýmedigini diýdiren, gözleri ýanyp duran oglan ellerini çarpdy. — Bu adam oglan bilen gyzam tananok.

Blok wil çagalara üns bilen syn etdi. Olar bir-birlerine-de düýpden meňzemeýän, hersi aýratyn bir dünýädi. Ýüz keşpleri-de, saýry göz bilen seretseň, gaty özboluşlydy. Blok wilde olaryň suratyny çekmek höwesi döredi. Ol baş-on ädimlikdäki tamdyra tarap seretdi-de, çagalaryň birine ýüzlendi.

— Git, komur getir mana!

Pereňli çalgırt geplese-de, çagalar düşündiler.

— «Kömür getir» diýýä saňa.

Ýumuş buýrulan oglan ylgaý gitdi-de, tamdyryň gapdalynda ýatan kesewini alyp geldi.

Blok wil piliň ýüzi bilen kesewiniň ot dörülip kömür bolup giden tarapyňy birneme inçeltdi. Gabygy sypyrylan ak töňňäniň ýüzünde, örülen gulgagy owlagyň şahy ýaly bolup duran gyzzagazyň şekili peýda boldy. Şekil gyzzagaza şeýle bir meňzeşdi welin, megerem, ömürlerinde ilkinji gezek surat, onda-da özleriniň biriniň suratyny görýän çagalar oňa haýran galdylar, el çarpyp, heşelle kakdylar.

Blokwil oğlanjyklaryň biriniň eliniň aýasyna kesewiniň ujuny üç-dört gezek aýlanda, çaganyň kese bakyp duran suraty peýda boldy. Jaýtaryp duran inçejik burun, şapbat ýaly gulak, tüňňi maňlaý edil hakyky bolşy ýalydy. Ol hem çagalaryň jykyrdaşyp, şowhun turuzmaklaryna sebäp boldy.

Uşaklaryň galmagalyna öý eýesi daş çykdy.

Ak töňňäniň ýüzündäki şekil Eýemyradyň garyndaşyny ýylgyrmaga mejbur etdi. Ol ilki şekile, soň gyzjagaza telim öwra, gezek-gezegini seretdi. Ahyry ol ýylgyrmasyny bes etdi-de:

— Sen, pereňli molla, adamyň suratyny çekmegiň gadagandygyny bileňokmy? — diýdi. Blokwil ýüzüne soragly sere-densoňam, ol dowam etdi. — Bilmeyän bolsaň, bilip goý. Bu dünýäde adamyň suratyny çekseň, o dünýäde öz janyňdan jan bermeli bolarsyň. Saňa musulmançylygyň düzgünlerini bilmeýän adam diýerler.

Wagtlaryň hojaýynyndan gep alyp galmak islemedik Blokwil:

— Siziň Gurhanyňyzda-da surat çekmek günä diýlen ýeri ýok bolsa gerek, agabeg — diýdi. — Eger o dünýäde jan bermeli bolsa-da, men öz janymdan kesip beräýerin.

Aýdylana gülüp oňaymaly halyna, Eýemyradyň garyndaşynyň, gaýtam, gahary geldi.

— Sen mukaddes Gurhany ýapysalga etjek bolma! Janyňdan beýle iren bolsaň, suraty öz iline baraňda çekiber. Biziň ilde şerigata sygmaýan iş etme. Sen ýaly kapyryňam günäsini götermämizde-de, özümizem ak guş däl.

— Surat çekmek günä deýl, agabeg.

— Günä-sogaby kapyr gowy seljerermi, musulman? — diýip, sesini gataldan garyndaş ýene bir gezek öz yzgytsyzlygyny görkezdi. — Hany, bolgusyz gepiňi tüket-de, pili eline al. Sen bu ýere surat çekip, il güldürmäge geleňok-da, döle gazmaga geldiň.

Özüni alyp gaçmaga gelenleriň eline düşmän, uly beladan gutuldym hasaplan Blokwiň başyndan ýene bir bela indi. Ol ýanynda hor çekilip, ukudan galmak bilenem, hor-homsy gün görmek bilenem deňär ýaly zat dälde. «Akmaral hamyla bolupdyr. Ol işiň sebäpkäri-de pereňli ýesirmiş» diýen gürrüň peýda boldy.

Akmaralyň gapysynda hiç mahal del-dül erkegiň görünmeýändigini, özüniňem hatary terk edip, hiç ýere gitmeýändigini nazara alsaň, hamylalyk hakyndaky gep, dogrudanam, bir nokada syrygýardy. Ol nokat hem mejbury ýagdaýda Akmaral bilen görüşän, gep-söz alyşan Blokwi bolmalydy. Başga çaklama ýokdy. Bir zat bardy — Akmaral ýaýlaga gidip geleni bári başga Akmarala öwrülipdi; tutukdy, keypsizdi, özüni alyp barsy-da başynda bir apat bardyr diýen çaklamanyň döremegine tutaryk berýärdi.

Akmaralyň «üýtgän ýaly bolmagynyňam» öz sebäbi bardy. Akmaral ýazlaga gidende, goňşy ýaýlada mal bakýan bir çoluk bilen tanyşýar. Ýagdaý iki sany başy boş adamyň bir maşgala birikmegine tarap gönükdir. Ahyry, haýsynyň günäkärdigini Alla bilýär welin, ol ikisiniň arasyna tow düşüp, çoluk Akmaralyň göwnüne degýär. Ol tersleşik ahyr bagtynyň açyljagyna umyt baglan Akmaralyň ýüregine düwün hem däl, ýara salýar. Indi ähli zatdan näumyt galdym hasap eden gyz şondan soň ýylgyrmasyňam, adamlar bilen öňküleri ýaly gepleşmegi-de unudýar. Onuň beýle ýagdaýy hem hamylalyk töhmediniň üstüne urna bolup, onuň esasly gürrüňdigine ynamy güýçlendirýär. In ýaman ýeri-de Akmaralyň başga adama meňzemeginiň sebäbini-de onuň özünden başga hiç kim bilmeyärdi. Şol äşgärsizlik hem gepi köpeldýärdi, ýalany çyna berimsiz edip görkezýärdi.

Goňur obasynyň in hormatly ýaşulusy Mämmedöwez pälwanyň neberesiniň abraýyna şek ýetirjek bolup gep gözleýänler her hili gep tapmagy başarsalaram, beýle gürrüňiň döremegine esas bolan iki sany düýpli sebäpden bihabardylar.

Birinjiden-ä, Akmaralyň hamylalygy barada tüýs ynanaýmaly tutaryk tapyp, gepi ilkinji döreden Blokwilli ogurlamağa gelen iki ýoldaşyň ele düşeni — Halsähet gassabyň inisi Rahymgulydy. Ol ýesiri ogurlap satmakdan geljek bähbidini köýdüreni hemem özüni masgara edeni üçin Mämmedöwez pälwandan ar almak isledi. Ol esasy ar almak diýibem Mämmedöwez pälwany Blokwilli tölenjek puldan mahrum etmeklik diýip düşündi. Akmaralyň ata çykyp, gylyç syrماغy başaryan, ar-namysyny ähli zatdan belent saýýan hossarlarynyň gulagyna gyzyň hamyladygynyň, onuň sebäbiniňem ýesirden görülyändiginiň habaryny ýetirip bolsa, Halsähet gassabyň inisi aňsat ýol bilen maksadyna ýetjekdi. Akmaralyňam, iň bolmanda ýesiriň öldüriljekdigi ikuçsuzdy. Dörän gepiň çyndygynyň magadyna ýetse, namys astynda galan Mämmedöwez pälwanyň hut özüniňem, ol işi inilerine-de goýman, ýaraga ýapysjagy çyndy. Halsähet gassabyň inisiniň başlan gabahat işi amala aşmaga tarap barýardy.

Gojuk obasyndan tebip gelen günü birtopar aýalyň gözünüň alnynda, görenler aýtmyşlaýyn, ýesiriň boýnundan, «mähir bilen tutan» Akmaralyň, il ýatyp, uklanyndan soň nämelere ýüz urýandygy bir Hudaýa belli, bendesi diňe gözünüň görenine ynanyar, ýöne, kähalatda şol bendäniň gözünüň görmedik ýalanyna-da çyndan beter ynanaýmasy-da bolýar. Iň ýamany şol. Akmaralyň syratynda hiç hili özgerme ýok hem bolsa, töhmetden lezzet alyp, töhmet gözleýän gözler onuň «birneme dykyzlanandygynyň» hem gürrünini edýärdiler.

Akmaralyň pereňli ýesire bolan garaýşynyň manysy hem diňe onuň özüne düşnükliidi. Ol mana Akmaralyň özünden başga, hatda Mämmedöwez pälwan ýaly köpügören dana adamlaram gatybir düşüňäýjek dälidi. Derdi çeken biler — Blokwilliň ýesirliginiň derdiniň yzasyna ýesirlik derdini çekeni üçin diňe Akmaral düşüňmelidi. Düşüňýärdem. Onuň tebibiniň haýyşy bilen Blokwilliň boýnundan tutmak-da, tebip oňa nabat-

ly suw içirmeli diýende, bir ýerden düşüp ýatan iki bölek aşyk ýaly nabady ezip, bir käse süýji suw eltmegi-de, oňa rehimdar garamagy-da zenanyň erkege bolan duýguly garaýşy däl-di-de, adamyň adama bolan gatnaşygydy. Akmaralyň ganyndaky ynsanperwer türkmen ganynyň gatnaşygydy. Akmaralyň gyrnaklykda geçiren uzak ýyllarynyň dowamynda çeken iň agyr jezasy açlyk, suwsuzlyk däl-di-de, ýekelikdi. Dile ikitaraplaýyn düşünilmeýän ýerde adam köpün içinde-de ýeke bolýar eken. Ol Blok wil ýaly täk özi kepbede ýaşaman, kän adamyň arasynda ýaşanam bolsa, Eýran ýaly uly ýurtda-da özüni ýalňyz duýdy. Ol häzirem yzda galan gyrnaklyk ýyllaryny ýatlasa, ýalňyz bolandygyny ýatlaýardy, şol geçen ýalňyzlyk henizem inini tikenekledýärdi. Goňur obasyndaky pereňliniň bolsa kalbyna az-kem teselli berip biljek Akmaraldy, diňe Akmaraldy. Sebäbi ol ýesiriň düşünyän dilinde gepläp bilýärdi, ony diňläp bilýärdi. Akmaral gyrnaklykda bolanda esasy arzuwy düşünyän dilini eşitmek, düşünyäne öz dilinde aýdylýan sözi eşitdirmek boldy. Şonuň üçinem bendä, türkmenе garşy ok atmanyna, türkmenе duşman dældigine halys ýürekden ynanylýan bendä rehim etmek isleýän Akmaral birehimleriň gepinden, töhmedinden gaçyp, ýagşylygy adamlardan gizläp etmelidi. Dogry, adama edilýän ýagşylyk adaman dan gizlenmeli närsе däl-di. Ýöne düşünilmeýän ýerinde ýamanlyga öwrülýän ýagşylyk ýamanlykdan betеr ýamanlyk bolýardy. Akmaral biçäräniňki hem şeýle boldy. Ýöne onuň üçin birwagtlaýyn gowulyk bardy, ol hem özüne edilýän aýylganç töhmetden özi bihabardy. Ol hem Hudaýyň ýalkadygydy. Ýogsam, ol agasy Mämmedöwez pälwana-da galdyrman, Halsähet gassabyň insini özi maksadyna ýetirerdi.

Käte guýudan suw alyp gidýän hortap ýesir ýene Eýemyradyň gapysynda göründi. Oňa nazary düşen Blok wil täzelikler bilen gyzyklanmak üçin kepbesinden çykdy.

Obanyň içinde erkin gezip, adamlar bilen gürleşip ýör-mäge mümkinçiligi bolanson, ýesir indi türkmençe-de bir-neme bilýärdi, şonuň üçinem il arasyndaky gep-gürrüňlerden

habarlydy. Ol suwa gelen mahaly Goňurdaky, hatda başga obalardaky ýagdaý bilen, ýesir bendi ildeşleriniň hal-ahwaly bilen Blokwiili hem habardar edýärdi. Bu gezek welin, Blokwiil ýesiriň öz halyndan habar almaly boldy.

— Gulam beg, näme ýüzüň salyk görüňä-le? Agabeginiň bilen arañ bozuldymy?

Gulamynyň sesi aladaly çykdy.

— Ilimden aýraçylygymy hasap etmesem, mende alada ýok, agabeg. Meni seň düşen ýagdaýyň alada goýýar...

— Ikimiziňem derdimiz bir ahyryn. Näme üçin meň ýagdaýym seni alada goýmalymysyn?

— Beýle däl, agabeg. Seň ýagdaýyň gaty kynlaşýar, agabeg.

Gulam oba ýaýran habary aýdanda, Blokwiiliň başy aýlanyp gitdi. Ol özünden erksiz halda, Akmaralyň öýüne tarap nazar aýlady, özüni ýatdan çykaryp, Akmaralyň başyndan injek howp hakda oýlandy. Onuň çaklamalary, oýlanmalary Gulam begiň getiren habary bilen utgaşyp, asmandan inen apata öwrüldi.

Gulamynyň soňky aýdanlary Blokwiili hyýaldan hakykata çykardy.

— Meň agabegim: «Ol zenanyňam, pereňliňem hökman kellesini alarlar» diýýä... — Blokwiiliň düşjek ýagdaýyna öňünden baş ýaýkan ýesiriň soňky aýdany-da agabeginiň adyndan aýdanyndan pes bolmady. — Şerigatyň kadasy şeýle bozulsa, erkegem, zenanam öldürýärler. Musulmançylygyň talaby şol-da. Bizde-de şeýle... Men seni gorkuzjak bolamok. Ýöne bilip goý, şerigatyň düzgüni zabundyr, agabeg. Men...

Blokwiil Gulamynyň soňky aýdanlaryny eşitjegem bolmady. Ol aýagynyň ýere basylyanynam duýmaýan ýaly bolup kepbaş girdi, özüni köne keçäniň üstüne goýberen badyna-da, ilki ýatlanyl şol köne düýşi boldy. Parižde görülen düýşüň ýorgudy ýylýarymdan soň, Goňurda amala aşjakmyka? Ýöne düýşünde görşi ýaly, ol gara hem ýalaňaç hindi aýyrhalaryň elinden däl-de, tersine — owadan zenan sebäpli onuň hossarlarynyň elin-

den ölmeli bolarmyka? Blok wil ýesiriň hoşlaşyp gideninem aňman galdy.

Pereňli bir sagat çemesi daşaryk seredip oturdy, öýünden çykaýsa, Akmaraly synlamakçydy. Emma beýleki öýlerden girilip-çykylsa-da, Akmaral göze ilmeýärdi. Belkem, ol ile ýaýran gürründen soň, daş çykmaga utanýandyr? Musulman dünýäsinde şerigatyň kadalary şeýle berk tutulýarka, Akmaral beýle işe nädip baş goşup bildikä? Ölümden gorkmadymyka?

Blok wiliň ähli çaklamalary çaklamalygyna, ähli sowallary-da sowallygyna galýardy. Ýöne guma goýun sagmaga kömekleşmäge giden Akmaralyň yza dolananyna üç aý töweregi bolup ýörenem bolsa, şondan bári günde-günaşa görüp ýörse-de, pereňli onuň daş sypatynda ýa-da özüni alyp barşynda ozalkysyndan üýtgeşik bir zat bardygyna üns bermedimikä? Aýdylýan gep ugrunda bolsa, ol hem özgerme aňardy ahyryn. Ýa-da ol gürrüňler töhmetçi aýallaryň ony masgaralamak üçin oýlap tapan hilesimikä?

Soňky günlerde guýudan suw almaga gelyän aýallaryň sanynyň köpelmeginiň, ozal bir gezek görünmedikleriniňem ýyggy-ýyggydan peýda bolýandyklarynyň sebäbine-de Blok wil indi düşünjek bolýar.

Ana, ýene iki sany aýal guýa geldi. Kyrk ýaşa ser uruberen ol iki zenany-da Blok wil şu gezek birinji sapar görýär. Olar gelen batlaryna-da Akmaralyň öýüne tarap assyrynlyk bilen göz aýladylar. Olary aslynda-da suw gerekligi däl, bilesigelijiligiň heýjany guýynyň başyna getiren ýaly. Aýallaryň hereketlerini synlan Blok wil başyny ýaýkady. Erkek adamlaram oňly däl welin, şolar ýaly ýakymсыз gürrüň çykanda, bilesigelijilik etmekde aýallaryň taýy suwa gaçan bolsa gerek. Olar köp ýurtlarda-da bir kakuwrak. Parižde, hatda iň ýokary gatlagyň aýallaram haýsy zenanyň niredede, nähili oýnaşynyň bardygyna, olaryň baýlygynyň nä derejededigine çenli şeýle bir bilmek isleýärler welin, yzarlap, anygyna ýetäýmeseler, öýlerinde rahat oturyp bilenoklar. Pariž hiç-le. Parižde ýagdaý düýpden başga ahyryn. Oýnaşyň bolup binika çaga dogursaňam, saňa

dar agajy garaşmaýar. Heleýleriň gybatyndan başga aljak jezaň ýok. Gybatdan çekinmeseň, keýp çek-de ýör!..

Suwa gelen iki aýal Blokwiliň çaklamasyny öz hereketleri bilenem tassyklady. Olar guýudan suw çekenlerinde-de, suwy öz gaplaryna guýanlarynda-da, dökän-saçan edip, aladalarynyň başga zatdygyny bildirdiler. Zenanlaryň nazary Akmaralyň gapysyndady. Öýlerinde alada ýok ýaly, olar guýudan suw çekip bolansoňlaram howlukmadylar, özara hümrdeşdiler, başbogularyny düzedişdiren boldular.

Aýallaryň biri kepbaş tarap göz aýlansoň, ýanyndaka çalaja ümläp, bir zatlar diýdi. Pereňli üme-de, ümläniň eşitdirmedik sözleriniň manysyna-da düşündi. «Günäkär şol kepbede bolmaly. Gyrnagynyň baş goşup ýören işini bir gör. Musulmançylykdan çykyp bigäne kapyryň ýorganyna giräýipdir-dä! Girseň, indi almytyňam alarsyň...»

Suwa gelen hatynlar hernäçe güýmenselerem, suwdan gury çykyp gitmeli boldular.

Olar näçe hantama bolsalaram, Akmaralyň gapysy açylmady. Açylmasa açylmasyn. Bilesigeliji aýallaryň ýene bir sapper guýa gelmegi kyn iş däl. Maksatlary öýläň amala aşmasa, ertir gelerler. Adamlaryň birnäçesi şeýle-dä!

Gury giden aýallar, dogrudanam, çüwmezek ekenler. Ýene azajyk kanagat edäýen bolsalar-a...

Olaryň gara öýüň ýeňsesine aýlananlary-da şoldy welin, Akmaral daşaryk çykdy. Düýrmegi bilen görer göze öwürülen Blokwil ony ilkinji ädim urşundan başlap synlap ugrady. Zenanyň ýöreyşinde, garaýşynda öňküsinden özgerme ýok ýalydy. Ýöne ol elindäki zady ojagyň başyna taşlamak üçin kepbaş golaýrak gelende, pereňli ýesir obada edilýän gürrüň ugrunda bar bolsa gerek diýip çaklady. Ilki bilen-ä, howa maýyl bolsa-da, onuň egni donludy. Ikinjidenem, don gaty ýukadygyna garamazdan, Akmaralyň birneme doluşandygy bildirýärdi. Howanyň bu maýylygynda ol näme üçin don geýmeli? Agabegiň aýaly-ha ondan ýaşy uluragam bolsa, daş-ıç

girip-çykanda donsuz. Belkem, Akmaral ile äşgär ýagdaýyny basyrmak üçin dona bukulýandyr? Häzir don bilen ýapdyň-da, ýene bir-iki aý geçensoň nätjek? Ýa seni ýeneki bir-iki aýa ýetirmezleremmikä?..

Näme üçin Akmaral kepbaş tarap seretmän, yzyna aýlandy? Belki-de, ol oba ýaýran gürrüňden bihabardyr? Habarly bolsa, günäkär hasap edilýän bilen ýagdaýy maslahatlaşmagyň gamyny iýerdi ahyryn. Gepleşmäge-sözleşmäge mümkinçilik döräp dur. Hut üç gün mundan ozalam ol töwerekde hiç kimiň ýokdugyndan peýdalanylýp, öz bişiren unaşyndan ýesire bir tabak getirip gitdi. Syryny açmaýar welin, onuň Blokwiiliň janyna haýpy gelmeýärmikä?

Dörän hem döreyän sowallar Blokwiili däl etdi. Aýak ýyg-nanylýp, adamlaryň ýatar wagty bolýança-da jogapsyz galýan sowallaryň sany köpeldi.

* * *

Günorta naharyny iýip bolan Blokwiil Akmaralyň öýden çykyp, kepbaş tarap gaýdandygyny gördi. Ol nahardan boşan tabagy alyp gitmek üçin gelyärdi.

— Siz meniň ýanyma gelmäge hossarlaryňyzdan gorkmadyňyzmy, Akmaral? — diýip, Gulam ýesiriň getiren habaryny kellesinden çykaryp bilmeýän Blokwiil soragynyň ýapyk manysyna Akmaral düşüňýändir öýdüp sowal berdi.

Sowalyň manysyna dogrudanam düşünmeýändigini üçin Akmaral ýarym oýun, ýarym çyn bilen:

— Men zatdan gorkýanlardan däl — diýdi.

— O nä sebäbe beýle?

— Iň kyn hem iň gorkuly zat ölüm diýýäler. Ölümden gorkýanlaram ölümden başga kynçylyklaryň hemmesinden azat bolansoň, ölümden başga kynçylyk bardyr öýtmeyän adamlardyr.

Blokwiil Akmaralyň näme üçin beýle diýýändigine gulagyna ýeten habaryň netijesi hakynda pikir etmek arkaly düşündi.

— Ol dogry. Agyr günden ölümem ýeňildir. Ýöne siz entek ýaş ahyryn? Ýaşajak bolmaly. Durmuşdan lezzet aljak bolmaly. Erkin adam durmuşdan lezzet alyp bilmeşe, özi günäkär.

Gep-gürrüň bilen ýesiriň içgysgynç ýagdaýyna ýeňillik bermek islän Akmaral nahardan boşan tabagy eline alanam bolsa, samanyň üstünde dyz epdi.

— Durmuşda lezzet ýok, ezyet bar, Žorž.

— Akmaral, siz näçe ýaşyňyzda? — diýen sowal, başlanan gürrüňe dahylsyz ýaly bolup ýaňlandy. — Biziň ilimizde aýalyň ýaşy-ha soralmaýar welin...

— Her iliniň öz däbi bardyr-da. Ýogsam, ýaş soraşmak aýyp zatmyşmy? Men ýigrimi ýedi ýaşymda. Sen näçäňde?

— Men bir müň sekiz ýüz otuz üçünji ýylda Normandiýada doglupdyryn.

— Sen menden alty ýaş dagy uly bolýaň-da?

Akmaralyň Ýewropa ýyl hasabyndan baş çykarmaýandygyna düşünen Blok wil:

— Ýok, beýle däl — diýdi. — Çylşyrymlyrak edip aýdaýdym öýdýän. Men ýigrimi sekiz ýaşymda.

— Aý, onda, ikimiz ýaşyt diýsegem bolýa.

Şondan soň Akmaral dymdy. Blok wil Gulam ýesirden eşiden habaryna geçmek islese-de, gepi nämeden başlamagyň ebeteýini tapman garaşdy. Emma pereňli garaşsa-da, Akmaral esasy gürrüňe-de geçmedi, dymşlygam bozulmady. Gaýtam, ýesiriň özi geplemeli boldy. Ol başga-da gep tapmansoň, kepbäniň açyk duran agzyndan dury asmana seretdi, gökde ýyldyz görünmese-de:

— Asmanda her kimiň öz ýyldyzy bolýamyş — diýip, ýerliksizräk dillendi.

— Meň ýyldyzym ýokdur...

— Hökman bolaýmaly, Akmaral, hökman.

— Ýerde bagty bolmadyk adamyň asmanda ýyldyzy bolarmy?!

«Bu näme üçin esasy meselä geçmeýärkä? Ýa-da Gulamnyň habary... Şeýle bolaýanda-da, bu näme üçin tabagy

alyp gidibermän eglenýärkä?» Ol özüni hem ýanap tapylan gürrüňiň magadyna ýetmek isledi, özüniň sebäpkär dældigine gözi ýetip durka sebäpkäri bilmek has-da gyzykly boldy. Bolsa-da kyn sowaly bermekden saklandy, dymyp oturmazlyk üçinem güýmenjelik gep gözledi. Gep hem gerek mahaly tapylmaýar ekeni. Şeýtse, sebäbini bilmek isleýän meselesiniň üstünden barlar öýden Blok wil zoňtarrak sowaly diline getirmeli boldy.

— Akmaral, siz toý etdiňizmi?

— Meni ýakyndan tanasyň gelyärmi, Žorž? — diýende, keseräk oturan Akmaralyň aýy ýylgyrýandygy göründi.

— Dogrymy aýtsam, kän mahaldan bäri sizi tanamak isleýärdim. Adam öz hormat goýýanyň kimdigini doly bilmek isleýär... Siziň täsinligiňiz, pars dilini oňat bilşiňiz mende birtopar sowal döredýär.

Blok wil Akmaral açylmaz öýtdi. Emma Akmaral gepläp başlady:

— Men on iki ýaşymdakam, alamana gelenleriň eline düşdüm, Žorž. On iki ýaşly gyz bolup gitdim, on ýedi ýaşly gyz bolubam, yzyma dolandym.

Blok wil birden:

— Olar sizi biabraý etmän, yzyňyza gaýtardylarmy? — diýenini hem duýman galdy.

— Şoň şeýle bolandygyna bir-ä ýokardaky Hudaý ynanýar, birem ýerdäki men ynanyan. Başga hiç kim ynanmaýar. Öz garyndaşlammam ynanyandyr öýdemok. Şoň üçinem men betbagt bolup galdym... Bir gezek meni gyrnaga öwrenler maňa biri bilen nika gyýjak boldular. Razylyk bermedim. Mertlik edilende «Mertlik edildi» diýmeli. Ilki-hä, men razylyk bermänim üçin, şerigat düzgünini bozmadylar, soňam Apbasaly üçin meň raýyma garamaly boldular.

— Apbasaly kim?

— Apbasaly meň Horasanda bendilikde bolan tirämiň kethudalarynyň biri ekeni. Ony alamançylykda burkazlar ýe-

sir alypdyrlar. Meni şol Apbasaly bilen çalyşmaly etdiler. Ahyr çalyşdylaram.

— A, soň....

— Men seň garaşýan zadyňy çaklaýan, Žorž. Onam aýdaýyn. Şonça ýyl gyrnaklykda bolup gelen maşgala kime derkar? Türkmenler ady zaýany maşgala edinmeýärler... Enem-atam, men çagakam ýogalypdyr. Iň ýakyn garyndaşym meni ýazlaga äkiden daýym. Bu ýerdäkiler meň doganoglanlam... Şeýdip, şu garyndaşlammyň saýasynda saýalap ýörün.

Akmaral sözüni tamamlansoň, Blok wil:

— Biziň dilimizde siz ýaly maşgala «garry gyz» diýýäler, Akmaral — diýdi.

— Şol söz türkmen-de bar...Maňlaýyňa Hudaý näme ýazan bolsa, şonam görmeli-dä.

— Maňlaý maňlaýdyr welin, siz indi şeýdip, garry gyzlygyňyza ýaşap ýörjekmisiňiz?

Blok wil şol sowal bilen esasy meseläniň üstünden barandyryn öýtdi.

Akmaral ýene uludan dem aldy.

— Meň ýaşajagym, ýaşamajagym belli däl, Žorž. Garry gyz bolsaň, seni kemsitjek bolýanam tapylýar. Özüni kemsitdirip ýaşanyňdan öleniňem gowudyr. Men bagty ýatan naçar.

— Düşünmedim.

Birdenem Akmaral özüniň gatyрак gidendigini duýup galdy:

— Men näme samrap otyryn-a?

— Bu gürrüňler samrama däl...

— Hawa-da, menem kimdir birine ýüregimi açmaly-da. Ýogsam, ýarylyp barýan. Birehim ýakyndan rehimdar keseki gowy ýene.

Akmaralyň soňky sözlerinde many kändi, belki onuň Gulamyň aýdan habary bilenem baglanyşýan bolmagy-da ahmaldy. Ýöne ol syry syr saklaýanyň özi aýtmasa, kesekiniň biljek gümany ýokdy.

Akmaral dymdy. Dymmaýanda-da, ol barybir, Blok wiliň aýdyňlaşdyrmak isleýän esasy syrynyň üstünden barmayardy.

Pereñli ýene ony gepletjek boldy.

— Men hiç zada düşünemok, Akmaral.

— Düşünmeýäniňem gowy zat...

Eýemyradyň gapysy takyrdady.

— Gelnejem daş çykdy.

Kepbedäki gepleşiğiň arasy bölündi. Eýemyradyň gapysy ýene takyrdady.

— Gelnejem öýe girdi.

Şol adaty habar Blokwiiliň Akmaralyň agzyndan eşiden iň soňky habary boldy.

Ýesiriň kepbesi boşap galdy.

* * *

Mämmedöwez pälwanyň säher namazynyň «Allahuekberinden» soň töwerekdäki öýleriň maýda çagalaryndan özgerleri ayak üstüne galýardy. Namaz okamaýan adamlaram şol pursady geçirip ýatsalar, biedeplik hasaplanýardy. Blokwiile hem şol düzgün endik bolup galypdy.

Mämmedöwez pälwan Blokwiiliň bolýan ýerine örän seýrek gelýärdi. Şonuň üçinem bu gün gojanyň namazyny tamamlan badyna kepbä tarap ýönelmegi pereñliniň başyny her hili ýakymсыз çaklamalardan doldurdy. «Sen bizi ile ryswa etdiň!» diýäýse, oňa nähili jogap gaýtarmaly bolar? «Men günäkär däl» diýeniňe-hä bular, barybir, ynanmazlar. Öten agşam Akmaral başyna inen howp barada näme üçin dil ýarmady? Ýa-da bular eýýäm gutarnykly bir netijä gelip ýörmükäler?

Goja golaýladygyça, Blokwil hernäçe merdemsirese-de, tolgunmaga başlady.

— Essalawmaleýkim, agabeg! Saba haýyr bolsun!

— Haýyr bolsun! Aman-esen ördüňmi?

Pälwan aganyň ýüz keşbine gözi bilen, sesine gulagy bilen baha kesen Blokwil az-kem ynjaldy. Ýaşulynyň ýüzünde gahar, sesinde gazap alamaty ýokdy. Gaýtam, ol öňkülerinden mylaýym görüňärdi.

...Iki-üç aý mundan ozal mellek işläp ýören ýerine baranda, goja Blokwile garap: «Pereňli molla, biz seni öýeräýsek, nähili görýäň? — diýipdi. — Eger sen öz diniňden ýüz öwrüp, musulman dinini kabul etseň, biz seni öýeribem bilerdik». Şonda Blokwil: «Eger men size öz diniňizden döňüp, biziň katolik dinimize giriň!» diýsem, nähili görersiňiz?» diýen şert bilen ýaşulyny ýeňipdi. Şol gezegem Mämmedöwez pälwan oýun etmändi, gaty çyny bilen ýüzlenipdi. Umumanam, ol gojanyň oýun-henegi halamaýandygyny, kalbynda ýok zady diline getirmeýän agras adamdygyny Blokwil bilýärdi.

Şu mahalam Mämmedöwez pälwan geläge-de: «Molla pereňli, mert bol, günä gazandyňmy, zyznda dur» diýäýse, näme jogap gaýtarmaly bolar? Eger ol Akmaral bilen nikalaşmaga razylyk beräýse, öz dinindenem dönmeli bolar. Razylyk bermese-de, öz janyndan dynmaly bolar. «Bular pul hantamaçylygy bilen meni öldürmeselerem, Akmaraly öldürerler. Meni bolsa...» Ony bolsa zyzndan pul gelip, nyrhy tölenenden soňam, öldürip bilerler. Barybir, türkmenler ar alman goýmazlar. Ýa-da azatlyga çykansoň, öz ýurduna arkaýyn gidip baryan Blokwiň zyzndan iki sany atlyny ýollaýmak kyn zatmyşmy?

Pereňliniň atan pikir oky bu gezegem howp nyşanasyndan sowa geçdi. Mämmedöwez pälwan öz öýüne tarap elini salgap goýberdi.

— Molla pereňli, gaýry iş-aladaň ýok bolsa, hol keçäniň üstündäki kellekini bir tikip bersene. Tüweleme, sen usully adam...Öz elimdenem gelmän duranok welin, indi gözlerem çöňňelip başlapdyr...

Gojanyň haýysyny eşidip, ýüki birneme ýeňlän Blokwil:

— Siz meni aldajak bolmaň, agabeg! — diýip degişdi.

— Telpegiň bir tüýüni gymyldatman, üstündäki çäynegi tüpeňläniňizde, siziň gözüňiz ýiti-de, kelleki tikmeli bolanda görmeýämişi?!

Mahabatlandyrylan gojanyň göwni galkyndy.

— Tüpeň başga, inňe başga, molla pereňli — diýip, ýaşuly ýylgyrdy. Bir tüpeňiň nilinden müň sany inňe ýasap bolar. Onsoňam, gaty gyssaga düşse, depme ker eşidyä, kör görýä... Keçäniň üstünde biýzem bardyr, temenem...

Esasy alada birneme sowuldy hasap eden Blok wil Mämmedöwez pälwanyň öýüniň kölegesine atylan keçä tarap ýeňil ädimläp gitdi.

Pereňliniň surat, karta çekip ýören elleri inňe-temen işinde ezberdi. Bir hepde mundan ozal, Eýemyradyň tutuş gününü sarp edip oňaryp bilmedik eýerini pereňli ýesir sähel salymyň içinde edil çüý degmedik ýaly edip bejeripdi.

...Blok wil mumlan sapagyny temeniň gözüne sapan bady-na gündogar tarapdan peýda bolan dor atly, elli ýaşlaryndaky adam onuň ünsüni çekdi. Ol öýdäkilere-de gelendigini duýdurjak bolýan ýaly, kelleki tikip oturanyň pessaý ses bilen beren salamyna haýkyryp jogap gaýtardy.

Myhmanyň ýüzi gaty agyrdy. Onuň sylanýan adamdygyny öýden çykan Eýemyradyň gol gowşuryp, gadyrly salamlaşyşyndanam çaklamak bolýardy.

Atdan düşen adam özi bilenem görşer öýdüp, Blok wil elindäki abzallaryny keçäniň üstünde goýdy-da, gol uzatmaga häzirlendi. Emma aty tutulan hyrsyz adam Eýemyrat: «Ýaşuly ol öýdedir» diýensoň, pereňlä nazaram aýlaman, Mämmedöwez pälwanyň gapysyna ýöneldi.

Myhmanyň atyny baglap gelen Eýemyradam şol öýe girdi. Öýüň içinde edilyän gürrüň, aralykda durluk, gamyş ýok ýaly, daşarda hem açyk eşidilýärdi.

— «Urşuň geňeşi ýok», pälwan aga — diýip, öňürti myhman gepledi. — Bu arada düşnüksiz gepem ýok. Syr diýip saklajak bolýanymyz uly ile ýaýransoň, syrlygyny ýitirdi. Beýle ýagdaýy, aslynda gizläbem bolmaz. «Aý dogsa, älem görer.»

— Dogry aýdýaň, Ýaýlym han. Ile-hä ryswa bolnandyr — diýip, Mämmedöwez pälwan tutuk jogap gaýtardy.

«Adynyň gapdalyna «han» sözi goşulýan bolsa, ol, in bolmanda, öz tiresiniň hanydyr ýa-da gaty edenli adam bolmalydyr» diýip, Blok wil netije çykardy.

— Günäkäri anyklamaly. — Ol Eýemyradyň sesi.

— Günäkär nämemiş! — Ol myhmanyň sesi. — Garyndaş meň üçinem, siz üçinem des-deň garyndaş. Meň ýegençim bolsa, siziň uýaňyz. Şoňa görä-de ýuwmarlaşan bolup durman, açyk gürrüň edeliň. «Ganjyk guýrugyny bulamasa, köpek oň zyzndan ylgamaz».

«Ganjyk» diýilýän düşnükli. Gürrüň Akmaral barada gid-ýär. Myhmanam Akmaralyň daýysy bolmaly». Blokwiň gözi biýz bilen temeniň ujunda bolsa-da, gulagy öýüň içinde. Ol içerde gopup başlan harasadyň ýekeje şuwuldysyny-da sypdyrman diňlejek bolýar.

Eýemyrat öýdäkileriň ýaşkiçisi bolsa-da, öz diýenini gögertmäge çalyşýar.

— Bulanan guýruk görende, şol guýrugyň garyndaşlaryny sylamadyk köpegiň maňlaýyndan ot bermeli.

— Kimmiş ol köpek?

«Mämmedöwez pälwan şeýle sowal berýän bolsa, Gula-myň maňa ýetiren habary nädogry bolmaly».

— Özünden sorap göreňzokmy?

— Sorajagam bolamzok, Ýaýlym han. — Myhmana Eýemyrat jogap gaýtardy. — Depäňe çenli poha çümeňsoň, sorag-idegden ne hajat? Senem gelipsiň, indi uzaga çekmeli däl. Siz dözmeseňiz, men dözerin. Siz gorksaňyz, men gorkman.

— Neneň-niçik bolýança, Goňurdan çykaraysak näderkä?

«Goja akylly adam!» diýip, Blokwiň daşardan goldany içerden goldanmaýar.

— Aýdýanyň näme, Mämmet kaka? Ony Goňurdan çykardyň-da, masgaraçylygyny nädip çykarjak?

— Masgaraçylyk halta salnyp obadan çykarylýan zat däl-ä, Pälwan aga.

«Myhmanam akylly adamy goldaman, Eýemyrady goldaýar!»

— Men başga bir zady çak edýän. — Çak edýän, elbetde, Eýemyratdy. — Töhmet atýan bolsam, Alla hatamy ötsün we-

lin... Geçen hepdede pereňli ýerinde ýokka, kepbaş girdim. Kädileriň arasyndan içi boş tabak çykdy. Tabagy kim elten-dir öýdýäňiz? Oň gündiz ugruna kepbaş gapysyndan bar-maýanyňy bilýäs. Päli düzüw bolsa, nämüçin tabak gizlenme-li? Meni açyk türküledesiňiz gelyän bolsa, günäkär öz ýesi-rimiz...

Blokwil tisginip gitdi. Onuň kellekiniň alynky gaýşy diýip biýziň ujuny sokany öz çep eliniň süýem barmagy boldy. Biýz yza çykanda peýda bolan al gan barmaklaryň arasy bilen, eliň aýasyna ýetdi. Pereňli birbada agyry-ynjy hem duýmady.

— Suw görmän, tamman çykarsak, öňki masgaraçylygy-myzyň üstüne urna bolmazmy? Maňa bir hepde-ýarym hepde purýja beriň. Ikisi bilenem özüm gürleşip göreýin. Günä eden bolsa, pereňlem günäsiniň yzynda dursun. Ýogsam, gan nähak dökülse, oň günäsiniň syrtynda özümüz durmaly bolarys. Beýle ganyň garamaty hasam çökder geler.

Edil şu gün gutarmaly ömri ýene bir hepde uzaldylana dönen Blokwil Mammedöwez pälwanyň sözlerinden soň barmagynyň yzasyny duýup başlady. Ol ganly barmagy ag-zyna saldy.

— Gepi uzaltmalyň. Wagty hepdeläp-aýlap aňry çekiber-sek, özüňiz göbegene bolar galarsyňyz. Men saňa bir hepde däl, iki gün purýja beryän, Pälwan aga. Nesip etse, birigün aňşam-lyk ýene dolanaryn. Şoňa çenli bellisini etmeseň, meseläni gijäniň garaňkylygy çözer. Men galan ömrümi namys ýüküni göterip geçirmekçi däl. Soňy hem nirä barsa, şoňa barsyn. Kys-mata ýazylany bardyr. Arym köýenden, goý, imanym köýsün. Gel-gel, gapyňda gezip ýören guluň namysyňa degýän bolsa, seňem günäni men boýnuma alayaryn, Pälwan aga. Ýaýlym han ýükçüdir...

Galan ömri ýene iki güne direlen Blokwil şondan soňky boljak gürrüň bilen gyzyklanjagam bolmady. Ol näme edýäni-nem bilmän, uýany boýnundan asyp kepbesine tarap ugranda, gaýyş uýan bokurdagyny bogup, dem bermeýän ýaly boldy.

Serhoşa dönen Blok wil dö rän ýagdaýdan baş alyp çykmak üçin bellibir zadyň pikirini hem edip bilmedi. Uzaga çeken kellagyrydan soň, saçlarynyň düýpleri üşeyän ýaly boldy. Ol yssy kepbede kellesiniň üşemegini ýamana ýordy, gan basyşy üýtgändir öýdüp, çep goşaryny gysymлады, öz ýanyndan mele saçynyň, iň bolmanda, ýarysy çalarandyr öýtdi. Ol düýnden bärei gören görgüsini şu mahala çenli çeken kyn pursatlarynyň hiç haýsysy bilen deňäp bilmedi.

Şol ýagdaýda-da pereňli daşardan gözünü aýyрмаýardy, Mämmedöwez pälwanyň kepba gelmegine ýa-da özüniň çagyrylmagyna garaşdy. Emma öyläne çenli telim gezek nazara ilenem bolsa, goja kişi kepba tarap seretmeýärdem. «Näme üçin ol öz gepleşigini iň soňky pursada goýjak bolýarka? Şeýtmek bilen näme utjakka? Ýa-da özüň üstüne barsammykam?» Blok wil soňky sowalyny nädogry tapdy, özleri gürrüňe başlaýançalar, işe goşulmasyz etdi.

Pereňli Mämmedöwez pälwan ýaly durmuşyň gyzgyn oýunlaryny sowukganlylyk bilen garşylamagy başaryan aksakgalyň bardygyna-da müňde bir şükür etdi. «Şolam meni Hudaýyň ýalkadygydyr. Ýogsam, bu gyzma türkmenler ýolbarsyň aýak sanaýsyny ederdiler.» Ol Pariždäki bir dostunyň hälimi-şindi gaýtalaýan degişmesini ýatlady. Degişmede aýdylyşyna görä, towşanjyk tokaýyň içi bilen aýagaldygyna gaçyp gelýärkä, önünden çykan başga bir towşan gaçmagyň sebäbini sorayar. «Ýzymdan ýolbars kowalap gelyär. Ol kimiň aýagy baş bolsa, şonuňam hemme aýagyňy goparyär». «Beýle bolsa, sen näme azara galyp, gaçyp yörsüň? Seň aýagyň baş däl ahyryn?» diýip, beýleki towşan geňirgenýär. Onda gaçyp gelyän towşan: «Wah, dogan, ol önürti aýaklaryňy goparyp, soňam sanamaga oturyär ahyryn» diýip, başyny ýaýkaýar.

Gün dik ýokaryk çykyp, yssy has-da güýjedi. Oňa garamazdan, diňe şondan soň pereňliniň kellagyrysý birneme gowşady. Ol hiç zada güýmenmek islemese-de, kagyz, galamyny eline

aldy. Ullakan depderiň açylan ýerinde Akmaralyň ýylgyryp duran şekili bardy. Pereňli ony yrym edensoň, ýylgyryp duran edip çekipdi. Zire-zire bolup duran maýdaja dişler Akmaralyň gözelligine görk goşýardy. Blok wil surata seredip oturyşyna:

«Men hiç zada düşünemok, Akmaral! — diýdi. — Sen näme üçin öz-özüňi köseýäň? Sen näme üçin meni gynaýaň? Sen näme üçin bu işde meň bilen bile çykalga gözlemeli däl?» Şeýle, elbetde, dymýardy, dymýandygy üçinem, öňküsindenem owadan bolup göründi. Pereňli oýlandy. Nepis şekil, ýyrtmaga dözer ýaly bolmasa-da, bölek-bölek edilip zyňyldy. Akmaralyň kepba getiren tabagyny gözläp tapan agabeg bu suraty hem tapar!

Suwsalar ýaly zat iýmedigem bolsa, Blok wiliň aňrýsy suw talap etdi. Ol uýala-gorka kepbeden çykyp, guýa tarap ýönel-di. Edil dilleşen ýaly, şol mahal hem Mämmedöwez pälwan daş işikde peýda boldy. Onuň hyýaly pereňli bilen gürleşmekdi. Emma guýa tarap baş-alty ädim äden goja saklanmaly boldy. Atlaryny ýol gyrasyndaky agaja baglap, bärlik gaýdan ýuka sakgally saryýagyzyň ýaşuly bilen, daşyndan göräýmäge kyrka ser uran, inçesagtdan at ýüzli adam peýda boldy. Ýaşuly göni Mämmedöwez pälwanyň ýanyna geldi. Ýaş adam bolsa baş atyp salam berdi-de, näme üçindir, aňyrrakda aýak çekdi.

Gelen ýaşuly bilen garşy alan ýaşulyňyň bir-birlerini tana-maýandyklary bildirip durdy. Oňa garamazdan, öý-iç, mal-gara, hal-ahwal soraşyljakdygyny guýynyň başynda duran Blok wil öňünden bilýärdi. Şeýle hem boldy. Ýesir suw içip bol-ýança, saglyk-amanlyk soraşygy dowam etdi.

Däbe görä, Mämmedöwez pälwan tanamasa-da, geleni öýe çagyrdy. Emma ýuka sakgally adam mürähedi kabul etmäge derek:

— Sizleriň döwletli ojagyňyzyň bosagasyndan ätlemäge entek hakym ýok bolsa gerek — diýip, asla garaşylmadyk jogap gaýtardy.

— O nä beýle?! — diýip, Mämmedöwez pälwan geňirgendi hemem nakyl getirdi. — «Göni gelen jereniň iki şahyndan gaýry aýyby bolmaz», sakgaldaş.

— Bizleriň bigünä jerendigimizem entek belli däl. Dürs jaýyny aýtsam, bizler depesinden dabanyňa çenli günä batan adamlar bolýos. Oň üçinem daşaryňyzda adam ornunda görüp gepleşseňizlerem, törüňizde kabul edilgençe görjek bizler.

— Bu niçiksi geň myhman?! — diýip, pälwan aga ýylgyrdy.

Gelen ýaşuly aýtjaklaryny oňünden tassyklaýan ýaly bolup, telim gezek baş atdy.

— Bizler müýnli bolanymyz üçin geldik, sakgaldaş.

Geň myhmanyň «müýnli» habaryny eşitmäge taýyn goja:

— Beýle bolsa, aýdyberin! — diýdi.

Şol mahal hem atýatak tarapdan gelen Eýemyrat myhman bilen salamlaşdy.

— Biýem meň inim bolmaly! — diýip, agasy Eýemyrada tarap elini salgady. — Adyna Eýemyrat diýerler.

— Bizler kimiň Eýemyratdygyny, kimiň Mämmedöwez pälwandygyny ozaldan ýagşy bilýos — diýip, ýaşuly köp zatdan habarlydygyny aýan etdi.

Myhman goja özüne tarap seredende, Blok wil baş atmak bilen, sessiz salam berdi, özi-de her hili güýmenje tapan bolup, guýynyň töwereginden aýrylmady.

— Habaryňy aýdyber, myhman! Mende inimden gizlin syr bolmaz.

— Bizleriň habarymyz iniňize-de degişli bolganson, Eýemyradyň gelgeni-de, gaýtam, ýagşy boldy. Ol duranam meň inim. — Ýaşuly ýoldaşyna tarap elini salgady. — Adyna Joraguly diýýos... Ana, agalar, iniler, geçen baharda biziň inimiz ketde günä etdi — Akmaralyň göwnüne degdi. Biziň tohumymyzda kişi maşgalasyny kemsiden erkek bolmandy.

— Mundan urup çykdy. — Sakgalyny penjeläp, aýdylana öziçe düşünen Mämmedöwez pälwan inisiniň ýüzüne garydy. — Hydyr diýenimiz hyrsa öwrüldi.

Eýemyrat ýagşydan-ýamandan söz diýmän, öz öýüne girip gitdi.

— Ýagdaý şundan ybarat, sakgaldaş. Özlerti-de ýazlagda bolganlarynda döwletli gürrüňiň başyny başlanlar. Onuň soňy-da tersleşige barypdyr. Indi bizler şol tersleşigiň ahyryna

düzedegaýsak diýýorys. Razy bolsaňyz öýke-kinäni geçip, garyndaşlyk açsak diýýorys. Şol ýagşy niýet bilenem gapyňyzdan gelip durduk.

Goja bir zat diýmekçi bolanda, Eýemyrat öýünden çykdy. Onuň öýe näme üçin girip-çykanyna agasy üns bermedigem bolsa, myhman üns beren ekeni. Ol Eýemyradyň elindäki sapança seretdi-de:

— Sen, inim, sapança alan bolup gelme — diýdi. — «Garry öküz pyçakdan gorkmaz» diýipdir türkmen. Eger bizler sapançadan, pyçakdan heder edýon bolsak, öz aýagymyz bilen bu jaýga gelmezdik.

Eýemyrat nagt jogabyny alanam bolsa, geplemän durup bilmedi.

— Näme diýmekçi bolýaň, aksakgal?

— Elli gepden, belli gep. Öňi bilen-ä gyz maşgalanyň göwnüne degenimiz üçin soramaga geldik. Ondanam ötri ki...

Birek-birege düşünmeýän iki tarapyň her haýsysy öz ynamyna görä gepleýärdi. Bir elini bykynyna ýetiren Eýemyrat teýeneli gep urdy:

— Sen, agam, bu ýerde «Hem ogry, hem rüstem» diýenlerini etjek bolma. Hem-ä sen bizi kemsitmeli, hemem üstümize gelip, öz şertiňi goýmaly. Bize indi abraý gerekgäl, namys gerek. Abraý gutardy. «Dawagäriň goňur bolmasyn» diýip eşitmänmidiň?

Eýemyradyň haýbaty üçin myhman goja sarsmadam.

— Öňi bilen-ä, inim, bolan iş üçin dawa-jenjelleşip ýörmäliň. Bu ýerde namys basylanýok.

— Oňa biz sizden gowy düşüňäs. Biz...

— Tüket, Eýemyrat! — Pälwan aga gazaply gepledi. — Özüňem, gaty tiz öýüne gir-de, sapançaňy alan ýerinde goýup gaýt. Sen gepe düşmez ekeniň. Abraýyň bary dökülenden ýary dökülени ýagşy.

Eýemyrat gyzma-da bolsa, agasynyň hormatyny saklady. Ol sapançany goýmak üçin öýüne girip-çykmaly boldy.

— Yüregi çişen adamyň halyna düşüňýos. Yöne, sakgaldaş, sizler dürs gep urýoňyz. «Zelesiň ýaryndan gaýtmagam bir peýda». Ýalanam bolsa ile bolgusyz gep ýaýrasa ýamany şol. Siz oba-da teýi galat gepiň ýaýranyndan habarymyz bar.

— Kysmatdan gaçyp gutulma ýok. — Mämmedöwez aga, näme üçindir, pyşyrdady.

— Kysmatdyr, kysmatdyr! — diýip, myhman ýaşuly aýdylany tiz tassyklady. — Kysmatymyza ýazylmadyk bolsa, Alla sataşdyrmak islemedik bolsa, ýazlaga bir mahalda çykarmydyk. Geliň, Allanyň halany bilen razylaşalyň!

— Siziň ýagdaýyňyz nähili? — Goja pälwan töwellanyň alynmagyna tarap gyşarandygyny sowalyndan aňdyrdy.

— Bizlerde gizlin gep ýok, sakgaldaş. Joraguly otuza ýetip barýor. Ynha-ynha bilen on sekiz-ýigirmisini-de öýlenmän duşundan geçirdi. Özümüz çarwa halk. Günemamyz mal-gara bilen dolanyor. Baýam däl, öýlänligini tapman oturan pukara-da däl. Sebäp bilen seýil. Özüm-ä sizler ýaly adamlar bilen garyndaşlyk açabilsem, nesibeden närazy boljakgäl. Niýetimiz bähbide sapsa, ili ýygnap, toý berjek.

— Özünüz haýsy ulusdan bolarsyňyz? — diýende, pälwan aganyň sesiniň hasam mylaýymlanandygy bildirdi.

— Bizler, sakgaldaş, ärsarynyň uludepe urugyndan. Oturymmyz Şordepe obasy. Tekäniňem wekil tiresi bilen garyndaşlykda durýos. Gyz alyp, gyz berişýos.

Mämmedöwez pälwan öz gapysyna tarap elini salgady:

— Hany, sakgaldaş, indi öýe giräýeliň!

Myhman ýaşuly ýeňil basyp, öýe tarap yöneldi. Joraguly bolsa, ýaşulularyň yzy bilen girmän, öýüň kölegesine aýlandy...

Töhmet belasynyň agyr ýüküni egninden düşürse telim toý edençeräk görjek Mämmedöwez pälwan meseläni özüçe çözdü.

Şol gün inrik garalyberende, ýuka sakgally ýaşuly yzyna iki sany aýal maşgalany hem tirkäp, ýene Mämmedöwez pälwanyň gapysynda peýda boldy. Esli mahal geçensoňam, üç bolup gelen myhman dört bolubam ümüş-tamyşlyga siňip gitdi.

Žorž Blok wil şondan soň gaýdyp Akmarala sataşmady. Ol uly obada ýalňyz galdy.

* * *

*«...Abdal serdaryň meni Murgabyň çep kenarynda
ýerleşýän topazlar tiresiniň mülküne çenli ugratmaly
atlylary bilen ýola düşdüm. Töwerekdäki öýlerden çykan
köp sanly adam meni esli ýere barylýança ýola saldy...»*

Blok wil

1861-nji ýylyň noýabrynyň soňky günleriniň biridi. Ýüzi çytyk gara bulut asman bilen zemini birikdirjek bolýan ýaly, ýere şeýle bir golaýlapdy welin, depäňden gara gazan dün derilen ýaly bolup durdy. Burjy baglan älem içgysdyrýardy. Emma şol içgysgynç hem kalbynda göwnüçökgünlik oýarýan gün Blok wiliň ýesirlikde geçiren on dört aýynyň dowamynda hepde hasaplap, sagat sanap garaşan habaryny getirdi. Şol gün Blok wil üçin aýratyn — goşa şatlykly gün boldy. Iki şatlygyň biri on dört aýlyk ýesirlikden boşamak bilen deňeşdireniňde juda maýdady. Emma şol kiçijik şatlyk Blok wiliň gamly kalbyna uly begenç saldy, argyn bedenine gurp berdi. Iň esasy hem şol kiçijik begenç pereňli ýesiriň kalbyna bu ýowuz toprakda yhlasyň kömegi bilen biten hem tä özi ölýänça güli solmajak, ýapragy süllermejek bir desse çemen bolup girdi. Blok wil ol çemeni tutuş ömründe gabat gelen bir-iki sany ajaýyplygyň biri hasaplady. Ol gözelligiň Akmaralyň näzik barmaklaryndan çykandygyna pereňli ýesir ynandy. Ol ynanç hakykatdy.

Blok wiliň dünýäsini täzelemeli hoş habaryň Goňura gelmeziniň edil oň ýany şeýle waka boldy. İçgysgynç kepbeden içgysgynç daşara seredip tukat halda otyrka, suw almaga gelyänleriň biri Blok wiliň nazaryna ildi. Çalaja ýemsäp gelyäniň Eýemyradyň döle gazdyran garyndaşynyň owadan gelnidigini pereňli şol bada tanady. Gelniň suw almaga gelyändigini bel lidi, ýöne onuň guýa tarap göni ýöremän, Blok wiliň kepbesine tarap öwrüm edip, gysga ýoluny uzaltmasynyň manysy welin, az salymlygam bolsa düşnüksiz bolup galdy. Şol düşnüksizlik

Blokwil üçin iň soňky demine çenli unudylmajak sowgada öwrüldi-de, öňüne gaýyp geldi. Blokwiliň gözleri iki eplengi täze tahýany gören bolsa, gulaklaryna Akmaral sözünü aýdan aýal sesi geldi. Tahýany Blokwiliň öňüne taşlap geçen owa-dan gelin jorasynyň adyny tutmanda-da, ony kimiň iberendigi düşnükli bolardy welin, Akmaralyň adynyňam tutulmagy Blokwili has-da tolgundyrdy. Ol özüni Parižiň köçelerinde kellesi tahýaly gezip ýörendirin öýtdi. Akmaralyň Blokwiile türkmen tahýasyny geýdirmeli perişde diýýäni hem şol owa-dan gelinmikä? Ol eýýäm guýudan suw çekip, yzyna gidip baryardy. Şoldur. Sebäbi, aýtmaklaryna görä, perişdelerem örän görmegeý bolýarmyşlar.

Begençden, tolgunmakdan ýaňa şunça mahallap sygan kepbesine indi sygman oturan Blokwil at aýagynyň güpürdisi gelen tarapa seretdi. Akmaralyň kän mahal bári gapysy açylmaýan gara öýüniň gapdalyndan peýda bolan iki atlynyň biri Abdal serdar kepbäniň gapysyndan garap oturan Blokwiile gözi düşenden:

— Jenap, men saňa hoş habar getirdim! — diýip gygyrdy.

Blokwil bendilikden jenaplyga öwrülendigine entek ul-lakan ynam etmese-de, Abdal serdar onuň gözüne buşlukçy adam däl-de, ertirden bári älemi garaldyp duran gara buludy ýaryp çykan Gün bolup göründi. Yöne ol entek özüniň Maşatda ýaşayan ýewropaly dost-ýarlarynyň iberen töleg puly gelyänçä, Yusup hanyň agasynyň, Abdal serdaryň inisiniň hem ýene bir adamyň Saragta getirilip, özi üçin girew goýlandygyny bilmeyärdi.

Abdal serdar atyny ýoldaşyna tabşyrdy-da, getiren hatyny eline alyp, Mämmedöwez pälwanyň öýüne girdi. Geň galma-ly ýagdaý — salym geçmänkä, töwerekden adam bary gelip başlady. Eli hasaly garrylar, çagalaryny ýanbaşlaryna alyp du-ran uzyn börükli aýallar, oylan-gyzjagazlar... Pereňli döle ga-zanda daşyna üýşen çagalaryňam hemmesi bu ýerdedi.

Pälwan aganyň gapysynyň içinden ýapylanyna kän mahal geçmedigem bolsa, ol Blokwiile ýesirliginiň dowamyna bara-bar wagt ýaly bolup duýuldy. Açylmasy uzaga çeken gapy ahyr açyldy. Abdal serdar bilen Mämmedöwez pälwan daş cykdy.

Abdal serdar Blokwiľň ýanyna bardy. Heniz görölmedik waka — iki sany erkek adamyň gujaklaşmagyna, ýañaklaryndan ogşaşmagyna goňurlylar aňk bolup seretdiler.

Eýemyrat goňur öýünden alyp çykan goşa nilli sapaňany agasyna berdi. Pälwan aga ony Blokwiľe uzatdy:

— Bu seň öz malyň bolmaly, taňry bendesi... eýelik et...

Sapaňany eline alyp, az-kem oýlanan pereňli ony Mämmedöwez pälwana uzatdy.

— Bu ýarag menden size ýadygär. Men size çoh hormat goýdum, agabeg...

Goşa nilli pereň sapaňasyny kabul edip alan goja müýňli ýaly bolup ýylgyrdy. Ol sapaňany synlap durka, ýarym parsça, ýarym türkmençe gepledi:

— Seniň bu ýerde ejir çekeniniň hakykat, molla pereňli. Biziňem ýesirimizi zabun tutmaly bolandygymyzyň sebäbi hakda özüň oýlan. Özümižinem gün-güzeranymyz ýagdaýly bolansoň, senem hor-homsy ýaşadyň. Ol çyn. Kynçylygy deň çekişdiň. Olam çyn. Indi o zatlary unut-da, öz iline aman gowuş. Ýoluň ak bolsun! Allahuekber!

Kysmatyna ganly syýahat ýazylyp, ynсан wagşylygynyň aýylganç pajygalaryny başdan geçiren Žorž Blokwiľ Mämmedöwez pälwanyň alkyşyndan soň hyýalynda Arderbent sährasynyň ýollaryna düşdi. Ol ýaýylyp ýatan Horasan düzlüginiň üsti bilen Günbatara, iki ýyl bäri gözünden uçan Parižine tarap ädim urdy. Esli salymdan soň arzuw atyndan düşen fransuz ýene türkmen obasyna dolanyp geldi.

Blokwiľň çeken kynçylygy ýatdan çykar ýaly bolmasa-da, Mämmedöwez pälwanyň ýürekden aýdan sözleri ony ýumşatdy. Ol goja pälwanyň gödek ellerini mäkäm gysdy-da, töwerege nazar aýlady. Abdal serdaryň getiren habary onuň özünden oň bu ýere gelen ýaly goňurlylaryň uludan-kiçisiniň hemmesi Mämmedöwez pälwanyň öýüniň töweregine ýygnanana meňzeyärdi. Özüne tarap seredýän gözleriň, özüne tarap ýüzlenen ýüzleriň onlarçasý Blokwiľe tanyşdy. Tanyş bolsun-bolmasyn, häzir goňurlylaryň hemmesiniň gözleri özüne guwanç bilen, begenç bilen bakýandygyny Blokwiľ görüp durdy, hatda Eýemyrat agabeginiň garyndaşynyň döle gazdyran günü pereňlä

yzgytsyzlyk bilen garan ýüz-gözünde-de häzir diňe gowulygyny, begenjiň alamaty bardy. Blokwiili Goňura gelen günü boýnundaky gara ýylany bilen gorkuzan Çakan däli hem bir gyrada ýylgyryp durdy.

Ýöne özüne begenç bilen, hoşniýetlik bilen garaýan onlarça gözün arasynda onuň şu mahal, iň soňky gezek bolsa-da, şeýle bir görmek isleýän, sözsüz, diňe otly bakys bilen sözleşmek isleýän gara gözleri ýokdy. Blokwil nazary rehim-şepagatdan ýasalan şol sada, şol owadan, şol mähriban gara gözlere gaýdyp hiç ýerde, hiç mahal sataşmajakdygyny ýatlap, arman çekdi. Ol ýüzüni asmana tutdy-da, Goňur obasyny gujagyna alyp duran çigrekli gys howasynyň hemmesini öz kiçik öýkenine ýygnajak bolýan ýaly döşüni güberdip, uludan dem aldy. Ol gögüne garanynda, tutuş asmany örten gara bulutlaryň arasyndan Akmaralyň ak ýüzi sulba bolup görüldi. Blokwiiliň göwnüne bolmasa, owadan ak ýüzüň al ýañaklarynyň üstünden bir-iki damja gözýaş hem togalandy. Pereňli ony belent adamçylykly zenanyň, ejize gezek gelende kalby rehim-şepagatdan doly ýuka ýürekli türkmen zenanynyň özi bilen hoşlaşyk gözýaşy hasap etdi. Blokwil taýly gezek ýuwardy, pessaý ardynjyrap, bokurdagyny arçady, ahyrynda-da, asmana garap durşuna dodaklaryny çalaja gymyldatdy: «Hoş gal, ynsan balasy, ynsan! Hoş gal, söýülmedik söýgi!»

*Mary—Aşgabat—Moskwa,
1973 — 2005.*

SALLANÇAK MUKAMY

Powest

1

Gojuk obasynda bir dutar bar. Onuň owazy, bir seretseň, adaty dutaryňky ýaly, bir-de, tanyş guşuň ganat kakysyny ýatladýar. Ozaldan diňläp ýören sazyňam şol dutaryň kirşinden çyksa, üýtgeşik, has şirin bolýar, gulaga başgaça täsir edýär. Geň zat, ol bellibir adamyňkam däl-de, tutuş obanyňky, iliniki. Şeýle-de bolsa, gabat gelen adam ol dutaryň gapagyna kakyp ýörenok. Gelin toýunyň, perzent toýunyň dabarasyny şol dutara başladýarlar. Ýekeje saz çalynýar-da, dutar ýene gaby-na salynýar. Şondan soň toý sazyny başga dutar dowam edýär.

Ol edähet Gojuk obasynda däbe öwrülip gidipdir. Hasapdan gojalaryň aýtmaklaryna görä, onuň tutdan dutara öwürüli bári alty garyn aýlanypdyr. «Garnyňam» her haýsynyň otuz ýyldygyny nazara alsak, Gojuk obasynyň sadap saply dutary iki asyr töweregi ýaşaberipdir.

Ýaşulular soňky öwrümde dutara eýe bolan adamlary onçakly takyk tanamasalaram, ilkinji eýesiniň kimdigini welin, gowy bilýärler. Garrylar-a hasabam däl, obanyň ýaşlaram Gojuk Mergeniň iki asyryň aňyrsyndan çalyan sazyny eşidýän däldiris öýdenoklar. Çünki olaryň dogduk obasy hem şol sazandanyň adyny göterýär. Şonuň üçinem bu obada ýaşayan adamlar känbir dile çolap durmasalaram, «men-menlik» etmeselerem, başga obada ýaşayanlardan özlerini birneme artyk saýýandyklaryny, garaz, syzdyrýarlar. Olar Gojuk Mergeniň ruhuna gaty uly hormat goýýarlar. Şol adaty owazyňam Gojuk Mergeni ýatladyandygy üçin üýtgeşik bolup duýulýan-

dygy ahmal. Çünki könelen tut agajy köne taryh ýaly bolup, geçmişiň ýañyny şu gün bilen baglaşdyrýar, geçmişe dürs hem mynasyp baha bermäge ýardam edýär. Şeýlelikde, geçmişiň ýatdan çykamazlygyna kömek edýän dutaryň ýitmejegine-de, hiç haçan, hiç kime berilmejekdigine-de Gojuk obasynyň çagajyklary hem ynanyrlar.

2

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam agyrdy. Gojuk Mergen şol kynçylyklaryň ýygy-ýygýdan gaýtalanmagyny, yzynyň üzülmezligini isleýär.

Dünýä inýän çaganyň berýän yzasyna tap getirip bilmän, dişini gysýan enäniň inňildisi daşarda eşidilmese-de, gulagyny ýere berip ýatan Gojuk Mergen ony edil ýanynda ýaly eşidýärdi. Ene toprak dartylan dutar tary ýaly bolup, iki öýüň arasyny baglaşdyrýardy. Şol taryň nähili kakylýandygyna, neneňsi owaz çykarýandygyna Gojuk Mergen düşünýärdi. Ol sesi diňleýän diňe bir ölüm ýassygynda ýatan goja dälidi. Ol ses öňürti ene ýeriň süňňüne ornaýardy. Şol azaply inňildiniň netijesinde dünýä injek perzende Gojuk Mergenem garaşdy, ýöne oňa mukamçydanam beter ene toprak garaşdy, zerurlyk şonuňkydy. «Gaýrat et, gelin, gaýrat et. Bu sähranyň hak hossary sensiň, hem ejiz, hem güýçli hossary sen bolmalysyň. Bu sähra üçin sen yza iýmelisiň. Bu sähranyň geçmişi seň geçirimlilige bagly bolupdy. Bu sähranyň ertesem seň giňligiňe baglydyr. Gaýrat et, gaýrat et!» Gojuk Mergeniň ýasyk tarapdaky gulagyna goňşy gelniň inňildisi gelse, beýleki gulagyna «Sallançak mukamynyň» owazy eşidildi. Ol owaz münlerçe adama durmuş sapagyny berdi, münläp ýürek şol owazyň ündewine uýdy, ol owaz erteki güne umyt döretdi. «Taýakda ýene bir tagma galsyn, gaýrat et. Gorkma, darykma. Sen gidip barýan maýanyň howudynyň üstünde ner ogul dogurmagy başaran üýtgeşik zenan neslisiň. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!»

Gojuk Mergenîň ýassyga baş goýany üç aýa ser urupdy. Onuň näsaglandygy tutuş sähra ýaýrady. Hyzmat hödürläp gelen tebipleriň emindenem netije bolmansoň, mukamçy kysmata ten berip ýatyrdy. Aý ýarym mundan ozal sährada «Gara ýapynjaly aýal» adyny alan gedaý Aýparça gabat gelende: «Gojuk Mergenîň derdi ýaly derdiň emini goňşy welaýatda bir tebip tapypdyr. Men soň ugruna çykjak» diýen ekeni. Häli-häzirlikçe-hä ol habardanam uç çykmady. Bolsa-da, Gojuk Mergen şol aýalyň aýdanyna baş galdyrmanam durmady. Çünki kimdigi näbelli ol aýala mukamçy gaty kän gezek, özem, asla garaşylmadyk ýerlerde-de gabat gelipdi. Şol jadygöý ýaly gedaýyň aýdanyna mukamçynyň, näme üçindir, ynanasy gelyärdi.

Gojuk Mergen şu gezekki ýatysyny ýagty jahandaky iň soňky ýatuwy diýip çaklaýardy, gaýdyp galaryn öýtmeýärdi, haly teňdi. Emma ol iki gün bähri, hamala, agyr keselinden nam-nyşan galmadyk ýaly, ölüm hakda, näsaglyk hakda pikirem etmän, başga-başga zatlaryň aladasy bilendi. Ol güýz dolanansoň, alan hasylynyň jemini jemleýän daýhan ýaly bolup, oklawla meňzeş taýajyklara salnan tagmajyklary hasaplaýardy. Çep duldaky kilim torba şol taýajyklaryň saklanýan ýeridi. Iki gün eden azabyny köýdüren Gojuk Mergen bir tarapa geçiren taýajyklaryna-da şu gün irden ýañadan ýapysmaly boldy. Tagmalaryň sany iki müňe golaýlanda goja bulaşdy. Ol ýalňysmaly dälidi. Tagmalaryň her haýsy bir adamdy, tutuş bir dünýädi. Ýekeje kertik ünsden sypsa, ullakan bir adamyň ýüzüne gara çekildigi, onuň ynsan sanyna alynmaýandygy boljakdy. Şonuň üçinem ol ýekeje tagmanam ýalňysmajak bolýardy. Tagmalaryň 5 – 6 sanysy beýlekilerden üýtgeşikdi. Gojuk Mergen olaryňam aşagyny çyzyp, aýratyn bellik edipdi. Şol aýratyn tagmalaryň dörän pursadyny ol mahal-mahal ýatlaýardy. Bir mahal goýlan tagmalary öwran-öwran ýatlap ýörmäge şu wagta çenli-hä Gojuk Mergenîň elem degmändi. Indiden soň, ölçelip berlen günler paýawlaberende ol ähli taýajyklaryny daşyna üýşürip, är ömründe goýan tagmajyklarynyň hasabyny çykarjak bolýardy. Tag-

maly taýajyklaryň sany, hakykatyna seretseň, şu mahalkysyndan tas iki esse diýen ýaly köp bolmalydy welin, bellik etmek pikiri, arman, giç döredi. Hasap soňky ýigrimi ýyl töweregi ýöredilýärdi. Ýogsam, Gojuk Mergeniň her gezek çalnanda, şu taýaga tagma basýan «Sallançak mukamynyň» gaýtalanyp ýörenine kyrk ýyl bolup barýardy.

«Sallançak mukamynyň» türkmenleriň arasynda beýle ýörgünli bolmagyny mukamçynyň özi-hä tötänlik hasap edýärdi. Gojuk Mergen ýaly saz çalyp bilýän, Gojuk Mergen ýaly sazdan baş çykarýan, Gojuk Mergen ýaly sadap saply dutar saklaýan adam bu toprakda bir ýa-da iki bolmaly däl, kändi. Gojuk Mergeniň dutaram üýtgeşik däl. Jadylymyşyn diýilýän sözi-hä oňa sürtseňem ýokanokdy. Jeýhun bilen Hazar aralygynda bar bolan, ýöne sanalyp görülmedik münlerçe dutaryň biridi. Emma mukamçylaryň arasynda Gojuk Mergeniňki, dutarlaryň arasynda-da şol dutaryňky çüwdi. «Sallançak mukamyny» oýlap tapmak Gojuk Mergeniň nesi-besinden çykan bolsa, ol sazy ilkinji gezek çalmagam şol mahal ýaňy ýasalan, häzirem ady asmana göterilen adaty dutaryň paýyna düşdi. Sähranyň hasrat hem umyt perzentleriniň ykbalyna aglamaklyk, olaryň geljegi hakdaky il arzuwy bolsa ol dutaryň tanymal bolmagyna getirdi. Ähli üýtgeşiklik diňe şondan ybaratdy. Oňa garamazdan, şol dutaryň jadylydygy baradaky gürrüňler gün-günden köpeldi, toslananam bolsa, ol gepler aýdylan badyna ýalan donunyň üstünden ynam donuny geýdi, giň sähra ýaýrady. Halkam bir göteren zadyny göteriberýär. Halkyň ynamyna giren ejizligem özünde ýok mähnet güýje, gudrata eýe bolýar. «Ol dutary sazyň piri Babagammam çüflänmiş!» Muňa ynanmaýan, ynanmajak türkmen ýokdy. Aslynda welin, ol elinden onlarça dutar çykaran Seyit ussanyň in soňky ýasan dutarydy, Babagammara hiç hili dahyly ýokdy. Ony sadaplanam Seyit ussanyň özüdi. Seyit diýilýän bolsa, Garabek sebitlerinde ussaçylykda at alan adamdy. Ussa in soňky dutaryny saz bilen kowalaşýan, daşkyrak garyndaşy Gojuk Mergene sowgat edipdi. «Inim, şu saz, megerem, meň in soňky ýasan sazým bolar. Indi göz görenok, barmaklar diýen

edenok. Senem şuny toýa ýarat, inim. Özüňem bir zady belle: gaý-harasat, apy-tupan bu topragy ýok edip bilmez. Muny diňe bir zat aňsat ýok eder. Gujagynda perzent dogurmagy azaltsaňyz, bu topragyň ýitmeli pursadyny golaýlatdygyňyz bolar. Ene topragy elden gidirmäň. Bu sährada her gezek çaga dünýä inende şu dutaram ýaňlansyn. Meň iň soňky ýasan dutarymam şol şatlyga goşulsyn. Siz şony şeýtseňiz, menem gabrymda rahat ýatardym, inim...»

Goja ussa Gojuk Mergene şol gezek kän öwüt etdi. Ýöne çagaly wesýet sazandanyň ýüregine has çuň ornaşdy. Ýaş sazanda diňe şol mahal, garry garyndaşynyň ýanynda onuň sözlerinden soň ilkinji gezek ömür hakda oýlanan ýaly durmuşyň çylşyrymlylygyna haýran galdy. Seýit ussa-da many bilmez çaga bolup dünýä inendir. Bu mahal bolsa, dünýä bilen hoşlaşýan gojanyň çal kellesi durşy bilen akyldy. Ol biçak kän zat bilýärdi. Köp bilýän, dana adamlaryň dünýäden gitmegi bir adamyň ölümi däl-de, tutuş bir dünýäniň, ýeke-ýekeden kerpiji örülen mähnet dünýäniň gitmegi bilen baglanyşyklydy. Goja dogry aýdýar. «Dünýä ýöne bir çaga inmeýär-de, özbaşyna uly durmuş inýär. Şol durmuşyň dogulmagyna guwanmaly, ony wasp etmeli».

Gojuk Mergen ondan ozalam üç-dört sany täze saz döredipdi. Sazy diňlemek ýakymly hem bolsa, döretmek biçak kyn dy. Täze kakuw tapylyp, on iki perdäniň üstünden barmaklar gatnaw guraýança mukamçynyň görýän görgüsini söz bilen beýan etmek mümkin däl di. Her kakuw, her basym adamlaryň hereketinden, daň şemalyndan, guşlaryň sesinden, ynsanyň gülküsinden hem hasratyndan, gозelligiň berýän lezzetinden saýlanyp alynýardy. Diňe bir münläp owazdan degerli mukamy seçip almak däl, şol alnan hasyly sada diňleýjiniň sada ýüregine sadalyk bilen ýetirmek meselesi hem bardy. Iň kynny hem şoldy. Mukam diňe bir owaz bolman, dürli-dümen güllerden bal ýygnaýan arynyň çeken zähmeti ýaly netijeli bolmalydy, adamlara zäher däl-de, süýjülik hödürlemelidi, ýagşyny ündäp, ýamanyň garşysyna turmalydy. Şunlukda, mukamyň her bir hereketi göwnejaý edilip sünnälenilýänçe sazanda hupbat baryny iýýärdi.

Gojuk Mergen adamyň döreyşi bilen sazyny döreyşiniň arasynda ýakynlyk, meňzeşlik duýýardy. Saz hem adamyň dünýä inende hökman aglap, ezyet görüp inişi ýaly azap bilen, görgi bilen döreyärdi. Ol ikisiniň dünýä inişini diňe adam dilinde geplemeýän, söze derek owaz bilen sözleşýän saz beýan edip bilmelidi. Şonuň üçinem adamzat bilen saz bir eneden, birmeňzeş adamdan dörän iki dogan bolmalydy.

...Kerwen ýodasyndan günbatara tarap ýorgalap barýan atyň toýnak sesine goşup, köp hiňlenen Gojuk Mergen heniz on iki perdä degmedik mukam tapdy. Tapylan saz üç gije-üç gündiziň dowamynda, beýikden-pese inilende, goldan-gola aşylanda, epgekli çölün çuň guýularynyň sowuk suwy içilende ýagdaýa görä, ýere görä syntgylana-syntgylana şu mahalky şirin hem zaryn keşbine geldi. Dördünji gün geçensoň, täze saza ilki «Bäbek mukamy», soňam «Sallançak mukamy» diýen at dakylady. Täze mukamy tapan mahaly ol ýakyn ýyllarda türkmen sährasynda iň ýörgünli saz bolar öýdüp, Gojuk Mergen pikirem etmändi, öz arzuwy bilen ilki islegi beýle derejede bap gilerem öýtmändi.

Wagtyň geçmegi bilen, Seyit ussanyň iň soňky ýasan dutary diňe sallançak mukamyna niýetlendi. Öz ýanyndan müň bir arzuw edýän Gojuk Mergen sadap saply dutary ertirki ýagşy umytlaryň hatyrasyna aýady, toý-tomgy sazyny ol başga dutarda çalmaga başlady. Sadap saply dutar bolsa diňe sallançaga ýarady. Şonuň bilenem gün geçdigiçe gymmaty artan dutar, soňabaka gudratly zada öwrülip ugrady.

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Saza goşulyp, sazandanyň kalbynda aýlanýan şol setirleri Gojuk Mergen münlerçe gezek gaýtalady. Ol mydama diýen ýaly sallançagyň başynda boldy, bir günde iki-üç gezek bábegiň gapdalynda aýbogdaş gurmaly saparlaram tapyldy. Gojuk Mergen mydama bābek jāgildisini eşidýardi. Inçe sazanda bolmagyna garamazdanam, bir bābegiň sesini başga bir bābegiň sesinden tapawutlandyryp bilmeyārdi olaryň āhlisiniň sesi birmeñzeşdi. «Geñ galmaly zat, gyzylbaşyň çagalaram şeýdip aglaýarmyş. Adamlaryň gūlkūsem, agysam birmeñzeş. Diýmek, olaryň āhlisem bir eneden, bir atadan dōrān bolmaly. Onda nāme üçin dogan-dogana ganymylyk edýākā? Dūnyā inende deñ inýān çagalary ulalansoň, kim ýoldan çykarýarka? Megerem, jahana gūnāsiz gelýān adamyň soň sogap ýa gūnā gazanyşy ýaly, çaganyň sesem soň üýtgeýāndir».

«Sallançak mukamyny» çalandan soň, Gojuk Mergen esli mahallap şol sazyň tāsirinden çykyp bilmeyārdi. Pelpelleýān mollatorgaýlaram, bagdaky guşlaram, agaçlaryň başlaryny yraýan şemalam çaga sesine öýkūnyān ýaly bolýardy, tōweregi gurşap alan goja dūnyā şol mahal ýigdelýārdi, sandan galan garry adamlar daýawlanýardy. Şol gojalykdan daşlaşan durmuşda Gojuk Mergenem bardy. Şonuň üçinem ol ýadamanýaltanmany bilmeyārdi, bir çalan sazy gutaransoň, agşamky ýa-da ertirki çalynmaly «Sallançak mukamyna» ýetmāne howlugýardy. Ol mydama bābek jāgildisini eşidýardi. Şonuň üçinem, ol tā ýaşy bir çene baryança, özüniň perzentsiz ötūp baryandygynam gūnde-gūnaşa yatlap ýörmeyārdi. Yok, beýle dāl, ol özüniň perzentsizdigini her demsaýy yatlaýardy. Ýöne, ol şol ýagdaýy ýekeje gezegem diline getirmāndi. Onuň hem özüne ýetesi sebābi bardy.

Seýit ussanyň ýanyndan gaýdyp gelensoň, öýde bolan wakany Gojuk Mergen hiç mahal unutmaýardy, ol wakany hem taýaklara bellenen āyratyn tagmalaryň biri ýaly edip, mahal-mahal ýatlamaga sazanda mejbur bolýardy. Şu mahal uly il üçin Aýparça eje, Aýparça ene, göbegene bolan zenan ol dōwürlerde Aýparça gelindi, owadandy. Emma yzly-yzyna geçip giden rehimsiz ýyllar kem-kemden onuň görküne zeper ýetirse, wagtyň dōreden ýagdaýy onuň ynjalygyny gaçyrýardy.

Gojuk Mergen bilen nika gyýlanyna ýedinji ýylyň içidi. Emma olaryň şol ikibaşlygydy. Dünýä inmeli çağa niýetlenen, çuwallaryň düýbündäki düwünçeklerde gizlenip goýlan geýim-gejimler şol gizlinligine-de ýatmaly boldy. Elbetde, beýle ýadaý hemmeden ozal çağa önmeýän adamlaryň özlerini biynjalyk etmelidi. Ol şeýledi. Ýöne, Gojuk Mergeniň dogany Garawul aga şol meselä gezek gelende elden-aýakdan çykyberýärdi. Onuň goýan iň soňky şertine görä, şu gezek Jeýhun taýdan dolanyp gelen badyna Gojuk Mergen şol işi çöp döwen ýaly çözmelidi. Ýogsam, «önelgesiz gelniň» talagyny gaýnagasy berjekdi. Gojuk Mergeniňem, Aýparça gelniňem günde-günaşa eşidýäni şol bir inirdidi. «Döw ýaly sagat inim barka, men oň gapysynyň ýapylmagyna ýol bermen. Heleý sebäpli gapy ýapylmak Hudaý işi däl-de, bendesiniň öz elindäki işdir». Gyzma gaýynagasynyň boljak işiň delilini öňünden taýynlamak üçin aýdýan sözlerini Aýparça gelin ýatdan bekläpdi. Garawul bilen Gojuk süýtdeş doganam bolsalar, olaryň durmuşa bolan garaýyşlary, köplenç, çapraz gelyärdi. Gojugyň Jeýhun sary ugramazyndan ozal, şeýle waka boldy. Rysgallary bile bolsa-da, iki doganyň gapysy aýrydy. Garawullar öýde, Gojuk bilen Aýparça gelin işikdäki kepbede bolýardylar.

Ertir irden eline uzyn nilli gara tüpeň alyp, Garawulyň kepba girmegi Gojuk bilen gelnini haýran galdyrdy. Şu mahalla çenli görülmedik gara tüpeňiň agasynda peýda bolmagynyň sebäbini Gojuk soraman oturyp bilmedi.

— Inim, senem otuzyň onundaky adam! — diýip, begenjini gizlemäge çalşan Garawul agraslyk bilen gepledi. — Soň üçinem iki sany tüpeň aldym. Biri özüme, birem saňa. Indi senem, inim, dutaryňy goýda, köpüň ugry bilen git.

Esli oýlanan Gojuk:

— Awçy bolmak meýlim-ä ýokdy — diýdi.

Inisiniň juda sada jogaby Garawuly ýylgyrtty. Ol gara tüpeňi diwara söýedi.

— Men saňa awçy bol diýemok. Bu zamanda gara tüpeň aw üçinem saklanýan dälidir. Senem ýaşamaly, eklenç etmeli. Alamana gitmeli bor, üste ýagy çozsa, gaýtarmaly bor.

— Aý, maňa şu dutarymam bolar-la, agam — diýip, Gojuk ýüzüni aşak saldy.

Inisiniň soňky jogaby hem Garawula ýaramady. Ol ýüzüni kürşerdip, gaşlaryny çytdy.

— Dutar gowy zat. Ýöne henize çenli dutaryň kädisi bilen alamana-da gidilen däldir, ýagy hem gaýtarylan däldir. Dutar toý-şagalaňyň guralydyr. Toý-şagalaňam mydama tapdyryp durmaz. Asyl gara tüpeň bolmasa, toý-şagalaňam bolmaz...

Dogry, durmuş şeýleräki. Türkmenler goňşy weläýatyň üstüne alamana-da gidýärdiler. Emma gara tüpeň saklaýanam bolsalar, üstlerine ýagy çozanynda türkmenleriň jemlenmeýän halatlaryda bolýardy. Olary duşmandan halas edýän gara tüpeň däldi-de, ymgyr çöldi. Şol sebäplem alaman-çaparmancylyga Gojuk Mergeniň öz garaýşy bardy. Onuň düşünişine görä, tüpeň alyp üstüne barmasaň, goňşy weläýatyň adamlary hem tüpeň alyp, seniň üstüne gelmejek ýalydy. Ol iki ýurduň arasyndaky oňşuksyzlygyň üç sebäbiniň ikisini özlerinden görýärdi. Şoňa görä-de ol bigünä ilatyň üstüne gara tüpeň göterip barmazlygy özüne pent edipdi.

— Tüpeň getiren bolsaň, taňry ýalkasyn, agam! Ýöne men ony atyp bilerin-ä öýdemok. Ol tüpeň agasyndan inisine ýadygär nyşan bolaysyn. Ömrüm ötyňaçä, dulumdan asyp goýaýaryn.

Inisiniň beren jogabyny ýürekden çykan jogap däl-de, içýakgyçlyk hasap edip, gapa tarap ýönelen Garawulyň sesi ynjuk çykdy.

— Beýtseň, geday torbaňam ömür boýnuňdan asmaly bolarsyň, inim.

Gaýtarylmalý jogap nagtdy. Çünki Gojuk Mergen geday torbasyna derek dutar asynmakçydy. Emma agasynyň gaharynyň gelendigini bilen ýigit ol jogaby dile getirmekten saklandy.

Aýparçanyň önelgesizligi bilen bagly mesele-de bir ýana-lyk edilmese, labzy aýy dogan bilen ýaşamagyň barha kynlaşjakdygyna, gerdende göterilýän ýüküň gitdigiçe agyrlaşjak-

dygyna kemsiz düşüňýän Gojuk Mergen gaty aýgytly hereket etmelidi. Meseläni hanja çözseňem, müçeleriň geçmegi, ýagdaýyň üýtgemegi, aklyň goýalmagy bilen şu mahalky eden aýgydyňa ökünmeli dälidi. Şu günki çözgüdiňe soňky ýyllaryň depesinden seredip baha kesmän, şu mahalky kesen bahaňy şol ýyllaryň depesine özüň bilen bile alyp çykmalydy, bazar üýtgäni, bazar gyzany bilen nyrh üýtgemeli dälidi.

Gojuk Mergeniň eden hereketini özünden başga hiç kim, hatda ondan hökman habarly bolaymaly Aýparça-da bilmedi. Sazanda uzak obalaryň birinden at ardyna mündürüp, bir aýal getirdi. Getirilen aýal gaty ýaşdy, görmegeýdi. Şonuň üçinem, gep-gürrüňe, täzelige suwsan käbirleri derrew: «Gojuk Mergen önelgesiz aýalynyň üstüne günü getiräýipdir welin, aslynda Alla bermese, ikinjisiniň dogurjagyny bilýämikä?» diýen ýaly gürrüňler ýaýratdylar.

Emma Gojuk Mergeniň getireni Aýparçanyň ornuny tutdurmak üçin getirilen aýal dälidi. Ol tebipdi. Mukamçynyň öňünden eden haýysyna görä, saglygynda kemçilik bolsa-da, bolmasa-da, tebip aýal Aýparça hakykaty aýtmaly dälidi. «Şükür, hemme zat düzüw. Alla miýesser eden günü hamyla galarsyň» diýen sözden başgasyny Aýparça eşitmesizdi. Oňa derek ähli hakykaty Gojuk Mergeniň özi bilmelidi. Onuň öz geljegini göz öňüne getirişi bir hilidi, Aýparçadan hakykaty gizlejek bolmagynyňam sebäbi bardy. Eger-de tebip Aýparçany barlaga-da: «Perzent barasynda aýalyňda günä ýok» diýäýse, Gojuk Mergen onuň bagtyna duşak bolman, gaty kynam bolsa, tebibi bahanalap, Aýparçanyň talagyny berjekdi. Eger-de tebip ýazygy Aýparçanyň üstüne ýükläýse...

Tebip onçakly kän garaşdyrmady. Ýöne häzir şol pursady ýatlan mukamçy ýetmiş ýaşy arka atan ömrüniň dowamynda gabat gelen apatlarynyň in elhenjini şol gezek tebibiň jogaby-na garaşan pursady hasaplady.

Başy ýaşam bolsa, köp adam bilen gep-söz alşyp, ýüzi açylyp giden tebip gelin gelen netijesini sypaýyçylyk bilen beýan etjegem bolup durmady. Belkem, durmuşyň çöp döwlen ýaly edäýmeli meselelerinde gümürtige urmagyň zeleden gaýry

zat dældigine tebip gelin başgalardan gowy düşünyändir. Ol özi bilen deň-duşrak adama:

— Hanyň! — diýip ýüzlendi. — Perzent geregiň çynyň bolsa, hatynyny başgala...

Beýle tekliptä kim üçin, belki, agyr bolmasa-da, Gojuk Mergen üçin gerdende göterip bolmajak ýük bolup göründi. Ol kän oýlanmadam, pikirem etmedi-de, hatynyny başgalanyndan obasyny başgalanyň gowy gördi. «Tebip pylan diýdi, pismidan diýdi» bilenem garyndaşlary uzak köşeşdirip boljak däl. Olary ýalandan umydygär edibem ýaşatmak göwnejaý däl. Wagt diýilýän ýeke-täk hakykatçy hiç kesden ýüz görmän, guran pirimiňi ýuwaş-yuwaşdan paş etjekdi. Ol Aýparçanyň gözýaşyna, Gojuk Mergeniniň halyna rehimdarlyk edip durjak däl, inirdiniň, igeniň in aýylygany hakykat dolulygyna ýüze çykandan soň başlanmalydy. Şonuň üçinem taňlaky hökmany çözgüdi Gojuk Mergen şu güne geçirdi, ähli goş-golamyny bir ata ýükläp, kese dagyň edil alkymynda oturan oba göçüp geldi. Tebibiň aýdanlary ýoýlup düşündirilýän Aýparça gelin bolsa, telim ýyl ýagşy umytda gezdi.

Täze oba gelnen günü şol ýerde ýaşayan tanyşdan satyn alnan alty ganat gara öý dikilenden soň, öýi gurmaga kömekleşen adamlar dargaşdylar. Iş-alada bilen halys aran öý eýesi gelin ýaňy bir öz duluna geçip aýagyny uzatjak boldy welin, niýeti amala aşmady. Eli çagaly bir ýaş gelin iç işikde peýda boldy. Ol gelniň goňsudygam, uzyn hataryň aňry çetinde ýaşandygam belli däl. Ýöne bir zat bellidi. Gelin bu obada täze peýda bolan adamlar bilen salamlaşmaga gelipdi. Gojuk Mergen garry adam bolmasa-da, gelin ondan ýaşynyp, Aýparça tarap ýylgyrjaklap seretdi-de:

— Ýurduňyz gutly bolsun! — diýdi.

Gojuk Mergen gelniň pyşyrdysyny eşitdi. Bolsa-da, ony utandymajak bolup, Aýparça tarap sereden boldy.

— Bu gelin salamlaşmaga gelipdir. Ýurduňyz gutly bolsun diýýä. — Ýat adamyň ýurt gutlamaga gelmegine gaty begenen Aýparça, şeýdip, dilmaçlyk eden boldy.

Eli akja bäbekli gelin Aýparçanyň ýanyna, sag dula geçip oturdy welin, öýüň içine döwlet dolan ýaly boldy. Çaga tarap aýratyn höwes bilen sereden Gojuk Mergeniň gulagynda:

Allaý-allaý alançak,
Akar suwlar bulançak.
Alty ganat ak öýüň
Sag dulunda sallançak.

— diýen setirler gaýtalandy.

Mele gelniň goltugyndaky etli-ganlyja bäbek elde saklatmajak bolýardy, saga-çepe çyrypnyýardy, heniz dil çykmanygam bolsa, ýakymly sesi bilen bir zatlar diýmäge dyrjaşýardy. Emma çaganyň diline öz enesem, öz enesi ýaly gelin Aýparçada düşünmeýärdi.

Çaganyň diline Gojuk Mergeniň arzuwy düşündi. «Öýüň tüýnügini galdyran badymyza gapydan bäbegiň gelmegi biçak gowy boldy. Ýaşyna-da ýetmedik, heniz ýamanlyga küşgürilmedik çaga jahanyň in päk adamsy. Onda ne günä, ne-de erbet niýet bar. Gowy boldy!»

Sazanda bir zat bolan ýaly tisgindi-de:

— Aýparça! — diýdi. Emma mahaly bilen yzy bolmady. Aýdylmaly habara kän garaşan Aýparça gelne, dogrudanam, geň ýumuş buýruldy. — Hany, Aýparça, duldan sallançak as!

Özünde çaga ýok halatynda, şindi barja goş-golamy hem ýerbe-ýer edilmedik öýüň dulundan sallançak asmaklyk düşnüksizdi. «Täze dikilen öýüň tüýnüginden ýaglyk asylar, gapysyndan dogra sallanar. Biýem yrym edýändir, ýagşy niýet edýändir». Adamsynyň yrymy gowudy. Ýöne buýrulan ýumuş hakda oýlanan Aýparça tas hapa bolupdy.

Gojuk Mergen perzent barada henize çenli dil ýarmadygam bolsa, onuň şol arzuwdan bir salymlygam daşlaşmaýandygy Aýparça hut şu mahal aýan boldy. Ýogsam, ol göçe-göçlük, öý dikmek aladasy bilen gaty ýadapdy ahyryn. Şol ýadawlykdan, şol aljyraňňylykdan soň onuň diline getiren ilkinji sözi sallançak sözi bolan bolsa... «Näme üçin beý diýdikä? Sallançak ony köşeşdirmän, gaýtam ýakmazmy? Ol ozalam çaga gürrüňinden, agasynyň inirdisinden dynmak üçin öz obasyny terk etmedimi näme?»

Aýparça heniz ýygналman, iç işikde ýatan ýüpi aldy-da, tärime dakdy, köne kilimdenem ýorgança goýar ýaly ýer etdi.

Aýparçanyň hereketlerini synlap oturan Gojuk Mergen: «Eli gelşip barýa welin, arman...» diýip, içini gepletди. Ol göwne gelen pikirini hyýalynda-da dowam etmejek boldy.

Heniz çaga dogurmadyk, ýöne çaga garaşýan gelinleriň şeýle dessurlary bardy. Olar indi dünýä inmeli perzentlerine niýetläp, kürtekçe, jambörük, köýnejik tikýärdiler. Ol dünýä injek çaga geým-gejim tapylmaz diýen ätiýaçdan edilmeyärdi-de, yrym, ynam üçin, näumyt bolmazlyk üçin şeýdilýärdi. Bu дәp-dessurlardan Gojuk Mergenem habarlydy.

Sallançaga güýmenmek bilen Aýparça gelin arzuwçylygyň çür-depesine çykdy ýa-da adamsyny gelinleriň endiginden bihabardyr öýtdi. Ol dulda duran çaklaňja çuwaly başaşak silkdi-de, gözlän düwünçegini açdy welin, içinden sallançakbagy çykdy. Oňa nazary kaklyşan Gojuk Mergeniň ýüregi jigläp gitdi. «Ozaldan taýynlanyp ýören ekeniň-ow! Ömrüni taýynlyk bilen geçirmeseň ýagşydyr, Aýparça gelin...»

Sallançakly sözi orta atyp, gelniniň keypini bozandyryn öýden Gojuk Mergen öküнди. Amala aşmaýan, amala aşjagam gümana arzuwyny ýatlatmak, bir tarapdan, Aýparçanyň üstünden gülmek ýaly bolýardy. Beýleki tarapdan bolsa, şol gürrüni orta atanyny mukamçy kemem görmedi. Uzagyndan güýä ýal bolup gitmeli sallançakbag hut şol söz sebäpli daş çykdy. Sallançakbagyň güýä ýal boldugy Aýparça gelniň umyt ýüpüni güýäniň kertdigi, üzdügi boljakdy. «Herki zat öz niýetlenen ornunda dursa ýagşy. Sallançakbagam sallançaga baglansyn!»

Ujuna dürli reňkdäki gotaz dakylan, düýe ýününden işilen ýüp sallançaga daňyldy. Arman, ol sallançak Gojuk Mergeniň arzuw sallançagydy.

— Hany, bäbegi sallançaga sal, gelin!

Yrym edilýänine düşüніp oturan gelin Gojuk Mergeniň aýdanyny derrew berjaý etdi.

Bäbek üçin sallançakdan uly arzuw barmy?! Ol sallançaga salnan badyna beýle lezzet üçin eýelerine minnetdar bolýan ýaly ýylgyrdy.

Gojuk Mergen sallançagyň önünde çök düşdi, soň aýbog-daşyny gurap oturdy. Sadap saply dutar gabyndan çykdy.

Sallançakbagy elinden goýbermän, adamsynyň gapdalynda duran Aýparça ýagdaýa haýran bolup, mukamçynyň indiki etjek hereketlerine garaşdy. Ilkinji nobatda, onuň kellesine gelen pikir «Sallançak mukamy» boldy, şol saz çalynjakdyr öýtdi. Gojuk Mergen täze saz hakda, onuň nämä niýetlenendigi hakda, nähili ýagdaýda çalynmalydygyny Aýparça telim gezek aýdyp beripdi. Täze mukamyň çalynmagy gowudy. Ýöne ony çalmaga sebäp gerekdi, esas gerekdi. Yogsam, ol diňleýjisiz aýdylan aýdym ýaly gadyrсыz bolmalydy.

Ol barada gep-söz aýtmasa-da, Gojuk Mergeniniň kalbyndaky basyrylgý syr aýan boldy. Aýparçanyň çakyna görä, sazanda öz tapan mukamyny önürti öz öýünde, ilkinji gezek öz perzendiniň sallançagyň başynda çalmagy niýet edinipdir. Ol niýetiniň amala aşmaýandygyna göz ýetireni üçinem, sazanda şu günki tutumyna baş urupdyr. Ol tutum biçak agyr tutumdy, umytdan gutarnykly el üzmek tutumydy. Daşyndan seretseň, üýtgeşik waka bolup görünmejek ol tutum mukamçy bilen Aýparçanyň kalbyny lerezana salmaly hereketdi.

Sadap saply dutaryň kirişleri dartyldy. Tarlarynyň sesi ilkinji kakuwdan Aýparça üçin geň hem nätanyş bolup ýaňlandy. Aýparça adamsynyň sazyny häli-şindi diňläp ýörmäge maý bolmaýardy. Ol Gojuk Mergeniniň saz çalşyny bary-ýogy üç-dört gezek diňläpdi. Bolsa-da, mukamçynyň nepis bar-maklarynyň perdeleriň üstünde oýnaklaýşy Aýparçanyň göz öýünde hemişe saklanýardy. Şu mahal bolsa sazandanyň bar-maklary başgaça, bolmalysyndan has başgaça hereket edýän ýalydy. Gojuk Mergeniniň çep eli aşak düşüp ugranda, sag eli şabram kakuwa başlady, sazyň gidişi tizlendi, owaz üýtgedi. Şondan soň Aýparçanyň gulaklary şol sazdan başga ses üçin gapyldy. Şu mahal ýyldyrym çakyp, gök gürlése-de ol eşitjek dälidi. Çünki ol täze mukamyň ilkinji diňleýjisidi. Ol mukam täze bolanlygynda-da, heniz eşidilmedik bolanlygynda-da, başga zada niýetlenip döredilen bolsa, Aýparça gelne beýle täsir etmese-de etmezdi. Ol mukam gowy niýet, ýagşy umyt bilen

ynsanyň dünýä inmegine bagyşlananam bolsa, Aýparçanyň gulagyna Gojuk Mergen ikisinden perzent önmejegine bagyşlanan hasrat, gaýgy, gözýaş mukamy ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol owaz ilkinji kakuwdan ýürek paralap, dünýäni endiredip, hasrata dolduryp başlady. Saz diýilýän, howada gaýyp ýören garlawaç ýaly ýeňiljek bolmaly zadyň götermesi hyllalla, egniňi çökerip barýan aýylganç agramynyňam bardygyna Aýparça şu gün, ömründe ilkinji gezek şaýat boldy. Şol agyr ýük ýaş gelniň güýçli gerdenini owdy, kül-uşak etdi, ony ýyllaryň aňrsyna taşlap, bimahal garratdy. Aýparça şol pursatdan soň, özi bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirip bilmedi. Dutaryň sadap sapy, sadap sapynyň üstünde oýnaklaýan barmaklar doňup galdy. Diňe olar däl, öýüň içindäki ähli zatlar, öýi öz içinde saklaýan älemem doňdy. Aýparçanyň gulagyna girensoň buza dönen owazyň bir ujy baryp onuň bagryna basyldy, sazyň çümen ýerinden göze görünmeýän çeşme döredi. Çeşme suwy doňan sazyň ugry bilen ýokarlygy-na dyzady. Gojuk Mergenini eli, dutaryň sapy dury salgymyň, ýuka ümrüň içinde kä ýitdi, kä peýda boldy.

Esli salymdan soň göwni hoş bolan myhman gelin, gelendäki ýylgyryşyny gaýtalap, sazanda-da baş atyp, çykyp gitdi. Sallançak boşap galdy. Kän wagt geçmänkä, dünýäni unudana dönen Aýparçanyň eli ýene özünden erksiz hereket edip başlady.

Kem-kemden bat alan sallançak tärime tarap her gezek baryp-gaýdanda ömrüň bir ýylyny ölçeýän gurala öwrüldi. Sallançak ömür bilen ömri, nesil bilen nesli baglaşdyrýan jadydy. Aýparçanyň üwräp oturan sallançagynyň içinde bolsa, şol baglanyşygy amala aşyrýan güýç ýokdy. Ol sallançak boş üwrelýärdi. Aýparça özi bilen indiki nesil arasyndaky baglanyşygy görüp bilmedi. Şol umytsyzlyk ony halys ejizletdi, özündenem beter ärine haýpy geldi. Aýparçanyň gözüne bolmasa, saz aňry gitdigiçe Gojuk Mergeninem uly göwresi kiçelip baryardy.

Şol mahal gara öýüň gapysyndan ilki uzyn taýak, soňam uzyn boýly adam görüldi. Taýagam, taýagy tutup duran ada-

mam öý eýeleriniň gözüne ilmedi. Gapyda aýak çeken adam salam berdi. Taňry salamyna dutar tary jogap gaýtardy. Öýdäkiler salamy eşitmediler. Olar kerdiler. Öýdäkiler gapyda peýda bolany görmediler. Olar kördüler. Öý eýeleri üçin häzir giň jahanda bir sallançak bilen bir mukam bardy, gaýry zatlar göze, gulaga ilmeýärdi. Olar ýaňy dikilen öýüň gapysyndan desbi-dähil gedaý geläyer öýdüb-ä, saz bolmanda-da pikir etmezdiler. Bolsa-da, gapydan gedaýyň gelmegi asla-da geňdi. Köp-köp ýollary söken, kân-kân gapyny kakan, dürli häsiýetdäki adamlara bakan gedaý heniz-henize çenli beýle ýagdaýyň üstünden barmandy.

Torbasynyň çakdanaşa uzyn ýüpi ozalam pes däl boýuny hasam uzyn edip görkezyän gedaý «gel» diýilmese-de, entek ojak sudury hem ýok ojakýeriň önünde çommaldy. Soň ol dyzynyň üstünden gaçan taýagyňy gözi kör ýaly, eli bilen sermäp aldy-da, bar ünsüni sag dula, sag duldaky sallançaga, sallançagy üwräp duran gelne, onuň gapdalynda basa oturyp, saz çalyan gara murtly ýigide gönükdirdi. «Näme üçin sallançagyň önünde saz çalyarka? Gyzamygy örüp bilmeýän çaga gerekdir diýsemem-ä sallançakda çaga ýok. Bu nämäniň alamaty bolmaly? Bulaň akyl-huşam-a ýerinde ýaly. Sazam...»

Aýparça gelin özüni oňly duýman, eliniň ýetişdiginden sallançagy üwreýärdi. Gojuk Mergen bolsa, onuň tersine, edýän işiniň manysyny gowy bilýänligi üçin, sallançagyň hereketini saz bilen kowalaýardy. Saz sallançagyň yzyndan ýeteňkirleýärdi, ýetibem biljekdi. Emma Aýparça gelin sallançakbagdan tutup duranam bolsa, Gojuk Mergeniniň göwnüne sallançagyň özi halan atyp gaçýardy, Aýparça ony kowalaýardy. Yöne ikisiniň arasy daşlaşmasa, golaýlaşmaýardy. Mukam bolsa sallançakda ýatmaly çaga ýüzlenýärdi, ony ýasaýşa çagyryýardy. Mukamçy içinden aýdym aýdýardy:

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.

Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

«Sallançak mukamynyň» owazy bahar şemalyňa öwrüldi. Ol şemal Jeyhunynyň ýakasyndan turup, seleň sähralaryň üsti bilen Hazar sary ugrady. Ol öz ýolunda gaty kän zat gördi, kän zada sataşdy, il-halkyň halyna zaryn-zaryn aglady. Mukamynyň yzyna düşüp barýan Gojuk Mergeniň gözünüň önünde gapdaly akja köşekli arwana peýda boldy. Arwana bilen köşek uç-gyraksyz sährada ylgap barýar. Kimiň gaçyp, kimiň kowýany belli däl. Gojuk Mergeniň düşünişiçe, köşek gaçýardy, arwana kowýardy. Köşejigiň heniz bekeşmedik uzyn aýaklary diýen etmeýäne meňzese-de, biçak ýeňil gopýardy. Şeýlelikde, akja köşek barha ara açýardy. Arwanany gözünden syppyran sazanda heňi köşejigiň aýak sesine goşjak bolýardy. Köşek gaçdy, saz kowdy. Emma akja köşegiň yzyndan gudraty güýçli saz hem ýetip bilmedi. Akja köşek kem-kem daşlaşyp, ýuwaş-ýuwaşdan gözden ýitip, uzakdan görünýän salgymyň içindäki gara nokada öwrüldi. Ýüwürmekden aran arwana balasyndan aýra düşüp, salgyma tarap umydygär seredip durdy... «Sallançak mukamy» tamam boldy. Sähradan yzyna dolanan Gojuk Mergen özüne geldi. Henizem sallançagyň bagyndan elini aýyrman duran Aýparçanyň ýüzi göşýaşa ýuwlupdy. Sazyň bihuş ediji täsiri bilen başga dünýäniň adamsyna öwürülen äraýalyň gözüne durmuş öz hakyky reňki bilen görnüp ugrady.

Garaşmadyk ýerinden «Essalawmaleýkim!» diýen sesi eşitmedik bolsa, Gojuk Mergen aýalyndan täze saz hakynda sorajakdy. Akja köşegiň yzyndan ylgan, belkem, Aýparça bolandyr. Enesinden aýrylyşyp giden şol akja köşek, megerem, Aýparçanyňkydyr. Aýparça gelin, belkem, şol aýralyk, baky aýralyk üçin gözýaş dökendir. Belkem, täze saz ony belent dagyň depesine göterendir, şol mahal ol öz adamsynyň ertirki gününe umyt baglandyr, durmuş hakykaty bolsa ol umydy Aýparçanyň elinden alyp gaçandyr...

Del adamyň sesini eşiden Aýparça tisginip gitdi. Dutaryny gapdalynda goýan Gojuk Mergen gapa tarap äwmezlik bilen seretdi. Gumak ýerde aýbogdaşyny gurap oturan selçeň sakgally, hortaň adamyň ýaşy altmyşdan aňryny habar berýärdi. Gojuk Mergeniň özi oňa salam berip, ýerinden turdy-da, goluny uzatdy.

Gedaý oturan ýerinden görüşdi. Gojuk Mergen onuň çep eline derek guran agaç şahasyny ýa-da başga bir gaty zady gysymlandyryn öýtdi. Ol duýgy mukamçynyň ýüzüne täsir ýetirip, nazaryny üýtgedendirdi, oňa sereden gedaý geplemän oturyp bilmedi.

— Çep elim şeýleräkdir, inim! — Ol gös-göni bolup duran barmaklaryny ýokaryk galdyrdy, sag eli bilenem çep eliniň tirseginden tutdy. — Şundan aşagy gymyldanok. Barmaklamam epilenok. Şoň üçinem ömrüm ýandy. Indi şeýdip ýörün. — Ol boýnundan asylgy torba tarap baş atdy. — Muny men dereje diýip dakynamok. Nädeýin? Garynjanam ynjydan däl-dirin öýdýän welin, elbetde, ýokarkyň göwnüne degen ýerim bolandyr-da... Ýigrimi ýyl dutar çaldym, inim. Türkmeniň ähli sazyny bilýän. Ýöne ýaňky sazy welin, şu mahala çenli eşitmändim. O haýsy saz bolmaly, inim? Tüzemi?

Gojuk Mergen oýlandy. Soraga: «Ol-a, agam, meň täze tapan sazým bolmaly» diýip, hakykatam bolsa, dogrusyny aýtmagy, öwürmek bolar diýen çäk etdi.

Gedaýyň sazdan başynyň kemsiz çykýandygyny aňladyp, hasrat bilen balkyldaýan gara gözleri öňki berlen soragy sözsüz gaýtalady.

— Näme diýsemkäm men saňa, agam. Öz-ä täze saz bolmaly. Biz oňa «Sallançak mukamy» diýäýdik.

Selçeň sakgally ýaşulynyň gözüniň önünde ozaldan bellet sähraşy birden ýaýylyp gitdi. Gapdaly akja köşekli arwana gündogardan günbatara — Hazara tarap ugrady. Akja köşegiň boýnundan jaňa derek sadap saply dutar asylgy. Hiç kim perdesine basmasa-da, hiç kim taryna kakmasa-da, gudraty güýçli dutar türkmenleriň heniz eşitmedik sazyny çalyp,

giň sährany owaz bilen dolduryp barýar. Obalarda, hatarlarda gapylaryň eňsisi syrylyp, gundagdaky çagalar daş işikde peýda bolýarlar. Sadap saply dutar «Sallançak mukamyny» çalýar. Sadap saply dutaryň owazyny diňläň çaga diňlemedik çagadan tiz ösýär, kesellemeýär, dümewlemeýär, wagtyndan ozal ölmeýär, güýç-kuwwatly, arly-namysly, il-gününe bähbitli adam bolup ýetişýär.

Ýany arwanaly, boýny sadap saply dutarly akja köşejiğiň aýlanmaly gapysy, ýetmeli ýeri gaty kän. Ol ummasyz Garagumy bölekler bölüp, çar tarapa barýan kerwenleriňem yzyndan ýetmeli, çarwalaryňam ýaýlasyna aýlanmaly, suwda sal sürýänlere-de görünmeli. Akja köşege sähranyň şemaly kömege gelýär, onuň uzynja aýaklary ýere degmesiz ýerinde ýokary göterilýär, uzaklara uçup gidýär, sadap saply dutaryň owazyny heniz eşitmediklere eşitdirýär.

Birdenem köşek bilen arwana gözden gaýyp bolýar. Olar görünmeselerem, sazyň kakuwy köşegiň hem arwananyň aýak hereketlerini aňladyp owaz edýär. Kän mahal geçmänkä, ilki akja köşek, soňam arwana ýañadandan peýda bolýar. Arwananyň üstünde adam sudury bar. Arwana golaýa geldikçe, üstündäkiň ýüz keşbi durlanyp, onuň asmandan inderilen perişdedigi aýan bolýar. Perişde gedaýa ýüzlenýär-de: «Näme dilegiň bolsa aýt, bitireýin!» diýýär. «Bitirseň, ýekeje dilegim bar...» «Olam, gedaýçylykdan çykyp, baý bolmakdyr-da?» «Ýok, günämi öt welin, perişde bolsaňam ýalňyşdyň, bilmediň. Dilegim şundan ybarat: sadap saply dutaryň çalýan «Sallançak mukamy» sährama ýaýrasyn, çagalar ölmesin, kesellemesin, güýç-kuwwatly bolsun. Bu topraga hossar gerek!» Perişde ýylgyrýar: «Onyň bitirerin welin, ýene näme dilegiň bar?» «Torpagym hossarly bolsa, çagalar ölmese... maňa dagy zat gerek däl».

Ol adam hyýal atyndan düşensoňam, hakykat bilen arzuwyň arasyny açmak üçin, arzuwyndan daşlaşyp bilmeýäni üçin, esli salym maňlaýyny tutup oturdy. Onuň giň, emma betbagt maňlaýyndan eliniň aýasyna birsydyrgyn sarsgyn gelip

başlady. Ol sarsgyn adamlara gowulyk, ýagşy gün paýlamaga howlugýan akja köşejiğiň dabanjygynyň sarsgynydy. Gedaý öz beýnisiniň sarsgynyny şeýle ýordy.

Selçeň sakgally adam öýden çykanda «Sallançak mukamynyň» şeýle boljakdygyna umyt baglap gitdi. Onuň şeýle boljakdygam hakykatdy. Sebäbi türkmen sährasynyň jarçysy gedaýdy. Gedaýlar adamlara ýamanlyk arzuw etmeýärdiler. Olar öz ýagşylygyny halkyň abadançylygyndan gözleýärler, gujurly-gaýratly perzentleriniň köpelmegini isleýärler. Şol perzentler ekin ekmeli, hasyl almaly, mal-garany köpeltmeli, ýurtda dilegçiligiň ýok bolmagynyň aladasyyny etmeli. Şol maksatlara ýetmek üçin türkmen sährasynda «Sallançak mukamyny» eşitdirmeli, ýaňy doglan çaga täze mukamyň pendinden ganmaly.

3

Welaýat hany Rahymy Gojuk Mergeniň başynyň ýassyk-dadygyny eşiden badyna, hut şol habaryň gelmegine garaşyp ýören ýaly, öz dosty hem ýakyn maslahatçysy Bagtyýar begiň yzyndan adam ýollady. Bagtyýar gelyänçä, jaýda ýeke galan han hem geçmişini ýatlady, hemem geljegini göz önüne getirdi. Geljek hakda oýlananda dünýäniň süýji-süýji eşretleri, saglyk-salamatlyk göz öňe getirmedi. Sebäbi han häzir ol zatlara mätäç däl, geljekde-de şeýle bolar öýdüp berk ynanyardy. Rahymy hanyň arzuw edeni türkmen sährasyndaky Gojuk Mergeniň sadap saply dutarydy. Ol dutar han otagynyň nepis halylara bezelen diwaryna söýelen badyna Rahymynyň ýyllar boýy arzuw edip gelen durmuşy başlandy. Sadap saply dutaryň ele salynmagy welaýatynyň baýlygyny artdyrmady. Ýöne şol dutaryň kömegi bilen Rahymynyň aýdany aýdan boldy, diýeni diýen. Onuň arzuwynda gezip, ýetip bilmän ýören derejesi hem şoldy. Şu mahala çenli ol öz welaýatynda çykaran permanlaryny gorkynyň gözi, sütemiň ýüzi bilen amala aşyryýardy. Indi bolsa, ol kynçylyklar gutardy. Rahymy han nabat ajy, temmäki

süýji diýse-de, halk ynanyar. Han islese, halk özüni oda-suwa-da urup ýör. Tut agajyndan ýasalan goşýumruk ýaly dutaryň gudratyny görüň, gudratyny!

Sadap saply dutary ele salmak bilen, ähli aladasyny ýeňilleşdirdim hasap edýän Rahymy han şol dutarda hiç hili jadynyň yokdugy, onuň diňe ynamyna giren adamy üçin şeýle gudratly bolup görünýändigini hakda oýlanmaýardam, oýlanmak islemeýärdem.

Daşardan aýak sesi geldi. Penjiräniň önünden bir gara geçen ýaly boldy. Rahymy han Bagtyýar gelen badyna görkezmek üçin penjiräniň edil gabadyndaky sandyjagyň üstünde duran gutujygy alyp, yzyna ýöredi. Ol giň jaýyň içinde ikinji ädimini uran mahalam saklanyp, yzyna gaňrylmaga mejbur boldy. Şeýden badyna-da Rahymy han eýmenmekden ýaña tutuş göwresi bilen titräp gitdi, gorkudan onuň gözleri petredi. Esli mahaldan bári küýi-köçesi bolan sadap saply dutaram birbada onuň ýadyndan çykdy. Elindäki guty halynyň üstüne gaçdy. Han bir dyzyny epip, aşak eglenem bolsa, gutyny eli bilen sermäp tapdy, nazaryny bolsa penjiräniň önünden aýryp bilmedi. Ol ýaňky gören ahwalaty ýene bir gezek gaýtalanar öýtdi. Emma uzyn aýakly sandyjagyň üstüni sypap giden el gaýdyp görünmedi. Rahymynyň gözüne kaklyşan zat el bolup ele-de meňzänokdy-da, uýy barmakly gara kesewidi. Esli salym aňk bolup duran han gören wakasyny nämä ýorjagyny bilmedi. Gara kesewini sypap giden sandyjagynyň üstünde gymmatly dermanyň durandygyny ýatlanda, hyýalynda her hili çaklamalar peýda boldy.

Mundan ozal ýumuş buýurjak bolanda mydam häzir hammallaryny çagyryňan hanyň özi bu gezek ýeňil gopup, gapa çykdy. Işikde hiç kim gözüne ilmänsoň, ol:

— Diri adam barmy? — diýip, haýbatly gygyrdy.

Juda zerur ýagdaý bolaymasa, Rahymynyň özüniň daş çykyp, beýdip gygyrmajagyny bilýän adamlar töwerekdäki jaýlaryň gapylaryndan häzir boldular. Bu gezek hatda hanyň aýaly hem öýden çykdy. Emma han welin, hyzmata häzir adam-

lary ýöne garaşdyrdy goýaýdy. Gazap bilen daşarda peýda bolan hanyň sesini çykarman, ýöne gaýrak seredip durmasynyň manysyna hiç kim düşünmedi. Rahymy bolsa bagyň gaýrak derwezesine ýetip barýan, düýşde görünýän ýaly aýylganç sudura aňk bolup äňedýärdi. Onuň çak etmegine görä, penjireden uzan aýylganç gara eliň eýesi şol barýan gara ýapynjaly bolmalydy. Ol egnindäki uzyn geýimi bilen aýala meňzeyärdi, hereket edişine seretseňem, agramy hem bolmaly däl. Gara sulba ädimem urman, ýöne pessaý uçup barýana, ýapynjasynyň giň gollaram mähnet gara bürgüdiň ganatyna meňzeyärdi. Ol derwezä ýetip-ýetmänem, ýere giren ýaly, zym-zyýat boldy.

Şol aýylganç suraty synlan Rahymy bir gysgajyk dogakady-da, yzyndanam pyşyrdady: «Ynsmyka-jynsmyka?.. Hudaý seni bir beladan-a gutardy öýdýän, Rahymy?!»

Birdenem han ukudan açylan ýaly bolup:

— Bagda del adam barmy? — diýip, hemme kişä deň sowal berdi.

— Ýaňy bir gara ýapynjaly gedaý-a aýlanyp ýördi — diýen jogap hany, bir tarapdan, ynjaltsa, beýleki tarapdan, iňkise gidirdi.

Otagyna dolanyp gelen Rahymy han içini geplettdi: «Entäp ýören gedaýa bu derman nämä derkar bolduka? Gedaý derman aftarman, nanyň soragynda bolar ahyryn. Gedaý hal-kynyň kesellemäge eli degmeli däl. Hakyky gedaýam hiç mahal ogurlyk etmez. Diýmek, ýaňky sulba hem gedaý bolman...»

Hany iňkise gidiren hadysa dermanly gutyny alyp, türkmen sährasyna atlanmaly Bagtyýara-da hökman aýan bolmalydy. Şonuň üçinem dosty gapydan girenden Rahymy han gara ýapynjaly jadygöý hakda gürrüň berdi. Ol öz gürrüniňi şeýle sözler bilen tamamlady:

— Gojuk Mergen sadap saply dutaryny baş-alty ýyl, megerem, on ýyl ömri bilen çalşarmy, aşnam?

— Ol näsagmydyr?

— Näsag. Elbetde, men oň näsagdygyna begenemok. Özem türkmen tebiplerinde şindi emi ýok derde ýolugypdyr.

— Rahymy çep eliniň başam barmagy bilen süýem barmagynyň arasynda saklan gutusynyň üstaşyry dostuna mekirleç nazar aýlady-da ýylgyrdy. — Şujagazyň içinde Gojuk Mergeniň ýolugan derdiniň dermany bar. Oň ömrüniň galan bölegi seň elinde bolar. Özem dermany kabul etmese, şu ýagdaýynda kyrk günden zyýat ýaşamaly dälmiş.

— Bu söwda aýry gep...

— Dogry, aýry gep. Bu söwda tokly söwdasy däl-de, ömür söwdasy, aşnam, ömür söwdasy! — diýip, Rahymy ýene ýylgyrdy, birdenem gaty agras görnüşe girip, elindäki gutujyga wehimli nazar bilen seretdi. — Jan süýjüdir, Bagtyýar beg, jan ähli zatdan ileridir!

4

Başga oba göçülip gelinmegi, bir tarapdan, Aýparça üçin kemem bolmady. Sebäbi ol ýerde Aýparçanyň bile önüp-ösen, aý-aýdyň agşamlarda läle kakýşan, ümelere gatnaşan jorasy Güljemal ýaşady.

Aýparça onuň haýsy oba düşenini anyk bilmese-de, Güljemal ähli zatdan habarlydy. Aýparçanyň haçan, nirä, kime durmuşa çykanyna çenli bilýärdi. Çünki jorasam-a jorasy welin, Gojuk Mergeniň kime öýlenenine ol biparh garap biljek däl-di. Gojuk Mergen üçin ilkinji gezek Güljemallara gudaçylyga barypdylar ahyrýn.

Gudaçylyga gelindi habary eşideninden Güljemal uçursyz begendi. Sebäbi onuň höwesine ilkinji gabat gelen, ilkinji gezek onuň gyz ýüregini gobsundýran Gojuk Mergendi. Onuň görejine göreji kaklyşaly bári geçen ýarym ýyly Güljemal özi däl-de, başga Güljemal bolup ýaşapdy. Göwnüne bolmasa, şondan soň ot-çöplerem reňkini üýtgedip, guşlaram has şirin saýraýan ýalydy, dem alynýan howa-da başgady, günlerem has gyzykly geçýärdi.

Gudaçylyga barylmaýyndan esli ozal, Gojuk Mergen Güljemalaryň goňsusynda saz çalyppy. Şonda hem özi ýaly gyzlar bilen öýüň gözeneginde peýda bolan Güljemalyň gözi ýaş sazandanyň gözi bilen tötänden çaknyşypdy.

Ol mahallar Gojuk Mergeni hiç kimem tanamaýardy. Güljemal bolsa şondan özgäni tanamak islemeýärdi. Başga bir garyndaşlarynyň salgy bermegi bilen gudaçylyga gelinse-de, Güljemal ony öýlenjek ýigitden gördi, begendi, gözleriň çaknyşygynyň netijesiz geçmändigine ynandy.

Emma, Güljemalyň atasy gyzyny Gojuk Mergene bermäge göwnese-de, onuň Garawullaryň gelni bolmagyna garşy çykdy. Gojanyň: «Gaýynagasy şol gyzma Garawul boljak bolsa, däl-le» diýenini Güljemalyň özem eşidip galdy. Şonda ol kakasyna: «Kaka, men Garawul bilen däl-de, Gojuk Mergen bilen ýaşamaly ahyryn. Gojuk Mergen oňat ahyryn» diýip gygyraýasy geldi. Ýöne ol isleg arzuwlygyna-da galmaly boldy. Güljemal Gojuk Mergenden jyda düşdi. Ýöne, bir gapydan gaýdan Gojuk Mergenler, şol bada başga bir gapyny, onda-da Aýparçanyň gapysyny açar öýdüp Güljemal çakam etmändi. Şonlukda, ýaş mukamçy Güljemalyň jorasynyň paýyna düşdi. Bolsa-da, Gojuk Mergeniň agras keşbi, mylaýym sypaty, ýakymly gözleri Güljemalyň gözlerinde mizemez bahar ýaly bolup, baky surata öwürüldi.

Aýparçanyň garyndaşlary hem Garawulam, onuň beýleki hossarlarynam gowy tanaýar ekenler. Emma göze görnen gyzy, onda-da Aýparça ýaly ady ilin dilinden düşmeýän gözel gyzy öýünde artyk saklamak öz aladaňy artdyrmakdy. «Pylanynyň gyzyny alyp gaçypdyrlar. Pylanynyň gyzynyň adyna şek ýetiripdirler» diýen ýaly ýakymсыz habarlar goňşy obalardan eşidilip durdy.

Ýanyoldaş meselesinde Güljemalyň bijesi oňmady. Bu oba göçülip gelnenson, Aýparça Güljemal özüne sowuk-sala garar öýdüp çak etdi. Aýparça elindäkini basyp almadygam bolsa, herhal, Gojuk Mergen üçin ilki Güljemala söz aýdylypdy. Iki joranyň perzentsizlik babatda dertleri birmeňzeş bolsa-da, ýanyoldaş meselesinde olar düýpden tapawutlanýardylar. Aýparçanyň äri uly ilin sylaýan, perişde ýaly päk hasap edýän, baran ýerinde törde oturdylyan kişidi, Güljemalyňky onuň tersinedi. Güljemalyň äri ebgar haldaky, süpüklik dereje-

sine ýetiberen tirýekidi, üstesine, onuň eli hem egridi, köpüň gözünden düşendi. Emma şeýle ýagdaýdaky adamyň ýaş gelni, onda-da kän ýyl geçse-de, çaga ýüzi düşmedik, durmuşyndan nãrazy gelni Aýparça bilen ýañadandan sataşanyňa çäksiz begendi. Edilýän gürrüňler, ýatlamalar, Aýparçanyň degişmeleri Güljemala wagtlaýynça bolsa-da, köşeşmäge, gam-hasraty az-kem unutmaga medet berýärdi.

Bir gezek iki dertdeş gelin dilleşip, özlerini tebibe görkezmeli etdiler. Aýparça-ha Gojuk Mergeniň öýden telim günlük gitmeginden peýdalandy, Güljemal hem jorasy bilen onuň aýal doganynyň ýaşayan obasyna gezelenje gidýän adam boldy.

Tebip üç ýyl mundan ozal Gojuk Mergeniň Aýparçanyň üstüne getiren tebibidi. Aýparça ony bosagadan ätlän bady-na tanady. Emma Aýparça ýaly gelinleriň ýüzlerçesini gören tebip myhmanyna ozalam bir gezek sataşanyňy ýatlap bilmedi. Aýparça-da oňa tanyşlyk bermedi.

Tebipleriň adamlaryň saglygynda bar bolan kemçilikleri doly kesgitläp bilmeýändikleri hakdy. Ýöne tebip hökmünde ynama girenleriň eden aýgydyna hiç kim, has beterem, özlerini barlatmaga baranlar münküri bolmaýardylar. Şonuň üçinem tebipler kesel bilmek başarnyklaryna ýan bermejek dertler hakda-da kesgitli bir zat aýdyp goýberiberyärdiler. Başyndan köp çarşenbe geçiren tebipleriň aýdýanlarynyň hakykata bap gelýänleri-de bardy.

Bu gezek hem şeýle boldy. Tebip aýal Güljemala-ha çaga önmez ýaly hiç hili derdiniň ýokdugyny, Aýparçanyň bolsa, çaga ýatgysynyň kiçelip-kiçelip, edil türşege dönendigini aýtdy oturyberdi. Ozalam özüde kemçilik bardyr öýdüp çak etmeýän Güljemal tebibiň aýdanyňa ynanmazçylygam etmedi. Emma eşiden habary Aýparçany welin aljyratdy. Ol elindäki kinniwanja käsä öý eýesiniň eşrepi ýaly edip guýup beren bir owurt çayyny keça dökmän zordan saklandy. Onuň göz önünde Gojuk Mergen janlandy. Beýle nesibäniň Hudaý tarapyndan ýazylyandygyna ynanýanam bolsalar, sähra türk-

menleri dünýäden perzentsiz geçmegi gaty ýokuş görýärdiler, tüwmaýak bolmagy aýylganç gargyş siňmegiň netijesi hasaplaýardylar. Şol hakda oýlanan Aýparça perzentsiz ýaşap ýören, geçip giden adamlaryň kändigini ýatlasa-da, özünem şolaryň biri hasap etse-de, biçak kemsindi. Ol özüni bir tarapda goýup, Gojuk Mergeniň halyna haýpy geldi. Kimler perzentsiz ölse-de, Gojuk Mergeniň nesibesine beýle ýazgyt düşmeli däl. Gojuk Mergen Allanyň ölçäp beren ömrüni ýöne ýaşap geçäýmelileriň hataryna girmeyärdi. Ol özi üçin däl-de, il-gün üçin ýaşady. Onuň ady, nesli ýitmeli däl. Oňa hünärini dowam eder ýaly perzent gerekdi. Şonuň üçinem Aýparça gelin tebibiniň aýdanyna ynanmazçylyk etmese-de, öz ýagşy azuwyna ýapyşalga bolar ýaly yş gözledi, tebibiniň ýalňyşmagyna garaşar ýaly Aýparçada esasam bardy.

— Siz üç ýyl mundan ozalam-a meni görüpdiňiz, ýeňňe. Şonda-ha türşek-pürşek agzamandyňyz...

Az-kem oýlanan tebib garşysynda oturan gelni haçan görendigini ýatlajak boldy, nirede görenini ýatlap bilmese-de, oňa galat jogap beren dældigine welin ynandy. Onda ýumarlamak, iki geplemek häsiýeti ýokdy. Şeydäýmegiň juda zerur halatlarynda-da, ol özüçe çyn hasaplaýan netijesini bolşundan üýtgetmän aýdýardy.

Aýparça dikanlap sereden tebib eşiden sözlerinden nägile bolandygyny nazaryndanam aňdyrdy.

— Seň göwnüň üçin ýalan sözläp, Allanyň önünde ikilik edip bilmen. Oýlanyp geple, keygim. Seni aldadym-da, ýokardakyny nädip aldaýyn? Ikimiziň sataşanymyz çyn bolsa, üç ýyl mundan ozalam şu aýdanymyň tersine geplän däl. —

Tebip aýal birdenem öz-özünü barlap görjek bolýan ýaly, Aýparçanyň aýdany bilen çynlakaý gyzyklandy. — Sen, gelin, üç ýyl mundan ozal diýýän welin, üç ýyl mundan ozal meň öz agzymdan şeýle söz eşidipmidin?

Şol mahal eşiden jogabynyň her sözi, her äheňi Aýparçanyň ýadynda berk saklanyldy. Ol hakykaty aýtmaly boldy:

— Öz agzyňyzdan eşitdim diýsem-ä ýalan sözledigim bolýa, ýeňňe.

Çakynyň dogry çykmagy bilen ganatlanan tebib haýbatly gepledi:

— Beýle bolsa, ýalan sözläni başga ýerden agtar...

Aýparça gelin ýalan sözläniň häzir obadadygynam aýdyp biljek däl. Ýöne, nirede bolsa-da, Gojuk Mergeniň öz gelmini ýadyndan çykarmaýandygyna, çykarmajakdygyna-da Aýparça ynandy. Tebibiň beren jogaby Gojuk Mergeniň kimdigini, onuň Aýparça nähili garaýandygyny ýene bir gezek dolulygyna açyp görkezdi. Ýagdaýa göz ýetiren badyna aýalynyň talagyny bermeli adam, gaýtam, tebibiňem adyndan ýalan sözläp, ony köşeşdirmek isleýär. Şeýle ýagdaýdaky aýal başgalamaly adam, tersine, aýaly bilen ýaşaşmak üçin öz dogduk mekanyny terk edip, dogan-garyndaşlarynyň ýüzüne gelip, başga oba göçüp gidýär.

Şeýle ýürekli adamyň aladasyny aýal näme bilen ýanaşdyryp biler?

Gojuk Mergeniň mertligine adamçylygyna mynasyp jogap gaýtarmak üçin ýekeje ýol bardy. Mukamçy başga birine öýlenmäge mejbur bolar ýaly Aýparçanyň özi ondan aýrylyşyp gitmelidi.

Ýok, beýle zat bolup bilmez!

Aýparça Gojuk Mergeni halys ýürekden eý görýär. Tebibiň şu günki aýdan täzeliginden soň-a, Aýparça onuň üçin janyny gurban etmäge-de taýyn. Ýöne...

Ýöne onuň öýlenmeli aýaly «Sallançak mukamynyň» manysyna düşünermikä? Şoňa düşünilmese, Gojuk Mergeniň şol mukam üçin öz ähli bähbidiniň üstüne atanak çekmäge razydygyna alynjak aýalyň aklyly çatarmyka? Onuň ýygy-ýygydan öýünden ýabany ýatmasynyň manysyna ýetermikä? Ýagdaýyna dürs düşünilmedik Gojuk Mergen igläp öläýmezmi? «Sallançak mukamy» näder? Il-gün näder? Sähra şol sebäpli mukamsyz galmazmy? Bize ilniň gargyşy siňmezmi?

Aýparça şol barada pikir öwürdi.

...Gyrasy gyzylymtyl pürli ýandak bilen haýatlanan egrem-bugram ýodadan tirkeşip gelyän iki gelinden ses-seda çykmaýardy. Ýöne dertleri bir hem bolsa, dermanlary dürli iki joranyň näme hakda iç gepledyändikleri welin düşnükli di.

Tebibiň öýünden çykylaly bäri agyr derdiň astynda goýan pikiriniň gapdalyndan Aýparçany başga bir düşnüksiz ýagdaýam heläk edýärdi. Ol hem tebibiň özi hakda aýdanyny Güljemalyň göwnübir diňläp, soňam ne sesinde, ne daş sypatynda üýtgeşik bir alamat aňdyrmanlygydy. Dogry, Güljemalyň öz durmuşyndan, ýaş başyndan neşä urup, sandan çykan äriden göwnüniň hoş daldiginden, ärine gözi düşenden onuň keypiniň bozulýanlygyndan Aýparça habarlydy. Şeýle-de bolsa ol biçak ýakymсыz habar jorasy tarapyndan beýle sowukganlylyk bilen garşylar öýdüp çak etmändi. «Belkem, bu neşebent äriden perzent edinmegem isleyän däl di? Belkem, bu...» Aýparça yzyny pikir etmäge-de gorkdy, hyýalyňa gelen duýgy özi üçin howply bolup duýuldy. Emma Gojuk Mergen üçin köp-köp elhençlikleri göz ýumup geçmäge welin, ol taýyndy.

Sulhy alan adamsy üçin aýal nämeler etmeyär! Ýogsam, üste aýal almaklyk, aýallaryň ýüregi düşer ýaly şerigat tarapyndan kanunlaşdyrylanam bolsa, ol meseläni henize çenli ýekeje aýalam ak ýürekden makullan däl bolsa gerek. «Günim bilen ataňa nika gyýlansoň, ol iş öz razylygym bilen edilenem bolsa, öýüň daşynda zowzuldap ýörşüme, buşugymam saklap bilmändirin» diýip, garry enesiniň beren gürrüni Aýparça şu mahal ýatlamaga mejbur boldy.

Üstüne günü getirilse, Aýparça üçin, elbetde, agyr düşerdi, Gojugy gabanardy, öz-özünü gynardy. Emma garşy bolmazdy. Aýparçanyň atasy sebäp yok ýerden iki gezek öýlenipdi. Gojuk Mergen bolsa, başdaş aýalyndan perzent önmäni üçin şeytmeli. «Belki şeydip, Güljemalam öz bagtyny oýarar. Özüni köşeşdirmek üçin bolsa, hyýalynda başda Gojuga sataşan hasap edäýsin». Aýparçanyň çak edişine görä, ömründe garaşmadyk teklibini eşiden Güljemal ony berjaý etmekden boýun towlasa-da, aýdylanyny gaty görmeli däl di. Çünki Güljemal Aýparçanyň jorasydy, dertdeşidi. Şeýle teklibiň döre-

megini hem durmuş talap edýärdi. Diýmek, ol Hudaý işidi. Jora-da jora kömek etmelidi. Güljemaly hem şeýle teklibi eşitmäge durmuş mejbur edýärdi.

Iki jora gyrasy ýaşajyk tally ýapjagazyň boýunda dyz epdi. Olaryň dem alyşlaryndan gaýry ümsümligi bozyan zat bolmany üçin akyp ýatan suwuň şildirdisi hem dünýäni owazdan doldurýan ýalydy.

Ýapjagazyň aňyrsynda düzlükde mal bakyp ýören çopan bir kakabaş sygra tarap taýagyny aýlap saldy-da: «Gysyr galmyş diýsänim!» diýip gargyndy. Günortanyň ümüş-tamyşlygynda onuň sesi telim esse ulalyp, uzaklara ýaýrap gitdi. Ýap boýunda oturan iki gelne bolsa, ol sözler hasam agyr täsir etdi. Çopan ol gargyşy ekinçi sygra däl-de, Güljermal bilen Aýparça gönükdiren ýaly boldy. Gelinleriň ikisi hem çopanyň sözi hakda oýlandy. Dymyşlygy welin, Aýparça bozdy:

— Ak süýt berýän haýwana günortanyň çagynda beý diýip gargynmaly däl ahyryn!

Güljermal gelin alyslara uzalyp gidýän düz meýdana gözünü gyrypman seredip oturyşyna:

— Gargalanda näme? — diýdi. — Ikimiz nä sygyr çopanyň gargyşy siňip şu güne düşdükmi?

Jorasynyň ýüzüne garan Aýparça onuň tukatdygyny görünsoň, çopanyň sözlerine gaýtadan üns berendigine ökündi. Ýöne şeýtmek islese-de, Güljemaly häzirki edip oturan piki-rinden daşlaşdyrar ýaly, ony köşeşdirer ýaly sözem tapyp bilmedi.

Jogapsyz galdyrylany üçin Güljemalyň aýdan sözleri hem etmelisinden telim esse artyk täsir etdi. Onuň şeýle bolandygyny ara düşen uzak dymyşlykdan soňam, Güljemalyň öňki meselä dolanyp gelmegi tassyklady. Ol uludan dem aldy-da, ajy ýylgyrdy.

— Tebibiniň özüme şýý diýjegini men öňündenem bilýädim, Aýparça. Öňündenem bilýädim...

Tolgunçly sesiň, ajy ýylgyrmanyň aňyrsynda gelniň içki dünýäsiniň galagoplulygy gizlenip ýatyrdy. Betbagtlyga öňünden garaşýan bolsa ol iki betbagtlykdy.

Jora bolsa-da, Aýparça Güljemalyň kän syrlaryny bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol eşiden geň habaryndan soň:

— Näme üçin? — diýmäge mejbur boldy. — Seň tebibçilikden başyň çykanokdy ahyryn?!

Güljemalyň sesi ýene sus çykdy:

— Oň üçin tebib bolmak hökman däl, jora jan.

Sag eliniň aýasyny eňegine söýget edinen Güljemal di-kanlap bir seretdi welin, Aýparça gelin jorasyndan nazaryny aýryp, başga ýana äňetmeli boldy. Güljemalyň bir sekuntlyk garaýşynda bir ömürlik ökünç, näumytlyk, ynamsyzlyk ýerleşýärdi. Ol garaýyş Güljemalyň bitginli göwresini-de ejiz görkezdi, eginlerinem salparan ýaly etdi. Emma ýagdaýyň ozal-dan boýna alyklygyna garamazdan, Aýparçanyň sowaly jogap-syz galdy. «Belkem, joraňdanam gizläp saklamaly bir syrдыr ol — diýip, bilesigelijiligi erkine goýmasa-da, Aýparça özüni saklamaga çalyşdy. — Güljemaly menem gowy görýän. Ýöne adam eşitmez ýaly, geň habar dälem bolsa, Gojuk ikimiziň ara-myзда bolýan ownuk gep-gürrüňleriň ählisini muňa aýdamok ahyryn. Durmuşyň beýle täsinligem gizlin syrlaryň barlygy üçin bolaýmasa». Bu meselede Aýparça özüni köşeşdirse-de, ozalky hyýaly onuň janyna aram bermedi. Ol öňki soragyny ýene bir gezek gaýtalamaly boldy.

Arasyňa wagt salnyp, bir soragyň iki gezek heçjiklenmegi Güljemalyň öňki aýy ýylgyrşynyňam gaýtalanmagyna getirdi.

— Sen erkek görmedik uly gyz däl ahyryn, dogan?

Güljemalyň bu jogaby-ha ozalam gaty syrly bolup görünýän ýagdaýy öňküsindenem gyzykly etdi. Soragyň jogaby üýtgeşik dälem bolsa, indi ol Aýparçany syrlar älemine çagyrdy. Güljemal dymdygyça, onuň aýtmaýan zady hasam gyzykly bolup göründi, Aýparçany tutuş düýrmegi bilen bilesigelijilige öwürdi. Ol öňki soragyny ýene gaýtalap durmajak bolup:

— Ulugyz bolmanym üçin sorayan-da! — diýdi.

Güljemal jorasynyň bolşuna birbada nähili baha berjegi-ni bilmedi. Aýparçanyň ýagdaý bilen biçak gyzyklanyşyndan biriniň kemçiligini bilmäge howlугýan adamyň häsiýeti gör-nüň ýaly boldy.

Tebip aýgytly bir kesgit edenden soň, Güljemal öz ýagdaýyny jorasynadan gizläbem durjak däl-di. Ýöne, edil häzir ol iç dökmäge, ýüregini doly beýan etmäge degerli sözem tapmady. Güljemal bireýýäm gallasy ýygnalyp, hoşasy çöplenen gün çogundan goňras görnüşe öwrülip ýatan nätekiz giň meýdana nazar aýlady. Ýa-ha ol şeýle sözleri dile getirmek üçin ýörite taýynlanyp otyrdy, ýa-da şol sözleriň tapylmagyna düzlükden suwa tarap howlukman gaýdan sygyrlar sebäp boldy:

— Öküze görkezmesen, sygyram göle berenok ahyryn, dogan jan.

Güljemalyň sesi pessaý çykanam bolsa, Aýparçanyň gulaklary şaňlap gitdi. Ol eşidenine ynanmaýan ýaly gapdalyna garady. Ynanmazlyga esas galmady. Öz agzyndan çykan sözler-e özi uýalan Güljemalyň bugdaýreňk ýüzi gyp-gyzyl bolupdy. Beýle ýagdaýdan jorasynyň ünsüni bölmek islän gelin haýdap, ýüzüni ýuwmaga başlady. Akar suwuň onuň yüzüne ýol-ýodadan siňen, göze görünmeýän tot-tozany ýuwup äkiden bolmagy ahmal, ýöne gelinlik utanjynyň daşa çykaran almatyny welin, sowuk suw aýryp bilmedi. Gaýtam, suw degen ýüze gün şöhlesi düşmek bilen gelniň gizlejek bolan görnüş-i ozalkysyndanam beter äşgär boldy.

Iň pynhan syr açylanda, her kim özüniň ýakyn adamdygyny subut etmek üçin däl-de, derdine ýeňillik isläp şeýdýär. Yakyn saýylyan adamam şol ynama mynasyp jogap gaýtarmaly, ýoldaşynyň derdini deň çekişmeli. Aýparça-da ýakyn jora hökmünde häzir Güljemala delalat etmelidi. Emma Güljemalyň düşen ýagdaýy diňe bir ejiz gelin Aýparçanyň däl-de, hiç kimiňem medet berip bilmejek ýagdaýydy. Gaýtam, Aýparça öz jorasynyň ýagdaýyna düşüňändigini, derdini paýlaşyandygyny aňladar ýaly degerli sözem tapyp bilmedi. Şonuň üçinem ol sygyrlaryň suwa golaýlamagyny, başy şypymaly uzynsatan çopanyň peýda bolmagyny kemem görmedi. Ol gyssanmaç ýerinden turdy:

— Turaly, Güljemal. Ýat adam ýetip gelýä...

Gyrasy gyrmyzy pürli ýandak haýatyna bezelen ýoda ýene iki jorany alyp gitdi.

Durmuşda düşnüksiz ýagdaý gaty kän bolýar. Aýparça şol hakda oýlandy. Durmuşyň haýsy bir nokadyna seretseňem, bolmalysyndan üýtgeşik ýasalan ýaly bolup dur. Ýogsam, ine, şujagaz ýodajyk dagy näme! Şunuňam ýasalyşy düşnükli däl. Dogry, ýodany ok süryän nil ýaly göni edip çekmek aňsadam däldir, zeruram. Ýöne şu ýodany ilki salan adam näme sebäbe her iki-üç ädimden saga-sola gyşardyka? Ýa-da durmuşyň düz meýdanyndan geçýän ýodajygyňam göni bolmaýandygyny tassyklamak isledimikä? Şol hakda oýlanan Aýparça ýol-ýodany hem öz ykbaly bilen baglaşdyryp, içini geplettdi: «Kä kişiniň öz ýodasy dogram bolsa, başga biriniň egri ýodasyna goşulyp gyşaryp ötägidýär». Ol bu mysaly doglanda dogry ýola düşüp ugran Gojuk Mergeniniň dogmazak gelin bilen ömrüni baglanson bulaşandygyny nygtamak üçin tapdy. Iki maşgalanyň ikisem perzentsizlik babatda deň betbagtdy. Olaryň betbagtlyklaram är-aýalyň bir-birege sataşandyklary sebäplidi. Eger-de, Güljemal başga kişä çykyp, Gojuk Mergenem Aýparça öýlenmedik bolsa, eýýäm dört adamyň ikisiniň bagty açyljakdy. Ol Aýparçanyň aýgyt edişi boýunça şeýledi. Durmuşyň düşnükli hem düşnüksiz çylşyrymlylyklary hakda, emeli döredilen hemem öz-özünden dörän kynçylyklary hakda baş agyrdan gelin gepleýäninem, pikir edýäninem aňşyрман:

— Durmuş-da! — diýip, uludan demini aldy.

Jorasynyň ýagdaýyny özüniňkiden gowy hasap edýän Güljemal şondan soň gepledi:

— Sen bir durmuşyňdan nägile bolmasana, Aýparça! Erkegiň ýa adyna guwanmalymyşyn, ýa-da zadyna. Sen küpür bolma. Ömri ýanan diýip, maňa aýdalar...

Aýparça «Ikimiziňem ýagdaýymyz deň» diýen ýalyrak gep tapyp, jorasyna tesilli bermek isledi. Emma häliden bəri dil ýarmadyk Güljemalyň gepläsi gelip durdy. Ol içki joşgunynyň önüni aljagam bolmady:

— ...Sende-de perzent ýok, mende-de. Ýöne, seň äriňi uly il tanaýar. Seň äriňi uly il sylaýar. Gojuk Mergeniniň gelni

bolanyň üçin il senem sylaýar. Gojuk Mergeniň gelnidigiňe özüňem guwanýansyň. Meňki bolsa, tersine...

Hawa, Güljemalyňky tersinedi. Märekede, üýşmelende äri gara berse, Güljemal ýedi gat ýeriň astyna giräýjek bolýardy. Onuň äri hiç bir topara — ýaşululara-da, öz deň-duşlaryna-da, ýaş kiçilere-de goşulmaýardy. Hiç bir topara girmän, ýeke özi çetde galyan adamyň adam dældigidi. Özüni sylaýan adamlar Güljemalyň ärini sylamaýardylar, ondan daşrakda duranlaryny, gep-söz alyşmanlaryny kem görmeýärdiler. Ol ýagdaý bolsa, özüçe ýok hallaryna, gabarylyşyp ýören aýallaryň önünde Güljemalyň ýüzüni gyzardýardy.

— ... Meňki bolsa, tersine! — diýip, durmuşdan doýgun Güljemal ýuwduna-ýuwduna sözünü dowam etdi. — Men özümi pylanyň aýaly diýmäge-de uýalyan...

Aýparça Güljemalyň Gojuk Mergeni öwşüne ýürekden guwansa-da, jorasy hasam göwnüçökgünlige urmazy ýaly delil agtardy.

— Ykbaldan, nebisden sypma ýokdur, Güljemal. Dokuzy doly adam bolmaýamyşyn. Gojuk Mergenem ykbalyndan razydyr öýdüp oturmagyn. Her kimiň özüne laýyk ýetmezi, nägile ýeri bolmaly.

— Görogly begem «At gerekmi, zürýat?» diýlende, «At» diýipdir.

Güljemal bu aýdanlarynyň Aýparçanyň soňky sözleri bilen baglanyşygy ýok ýaly bolup görünse-de, hakykatdan, ol Gojuk Mergene gös-göni degişlidi. Güljemal gelin Gojuk Mergeni hut Görogly beg bilen deňeşdirýardi. Gojuk Mergen bilen Göroglynyň ykbalynyň meňzeş gelmeginiň ýöne ýere dældigini nygtaýardy. Aýparça oňa düşündi. Şonuň üçinem onuň guwanjynyň has oýanmagy bilen aladasy hem ör-boýuna galdy. Görogly beg perzendi bolmasa-da, Agaýunus perizadyň talagyny beräýmän, özüni başga ýol bilen köşeşdiripdir. Güljemalyň sözleri Aýparçany ozalky edýän pikirine dolap getirdi. Gojuk Mergende-de öz aýaly sebäpli perzent ýok. Güljemalda-da äri sebäpli. Şeýle ýagdaýdaky iki maşgala başga-başga

obada ýaşap ýören halyna bir oba birleşýär. Iki maşgaladaky iki gelin ýene joralaşýar, bile tebibe gidýär, ýagdaýam şeýle bolup çykýar. Güljemal öz ärinden närazy. Özem Aýparçanyň ärini öwýär, ony sylaýar. Perzent hökman däl, beýle äriň diňe adyna guwanyp ýaşamaga-da olrazy. Diýmek...

Aýparça gelin özünden erksiz hyrra yzyna aýlandy-da:

— Güljemal, sen maňa joramyň? — diýip, edil ýaş çaga ýaly tolgunyp sowal berdi.

— Ýogsam näme! Sen nä ony şu gün bilmelimi?

— Onda sen Gojuk Mergen ikimize bir çaga sowgat beräý-dä?!

Güljemal geplejeginem, dymjagynam bilmedi. Onuň ýene gyzaran ýüzünde geň galyjylyk alamaty peýda boldy. Ol töweregine garap durşuna bu ýerlere ömründe birinji gezek, özem asmandan düşene meňzedi. Aýparçanyňam ýagdaýy Güljemalyňkydan gowy däl. Kalbynda ýagşy adamlara ýamanlyk ýok gelin ýaňky sözi diňe özi üçinem däl-de, özüne ýakyn adamy, adamlaryň arasynda gowulykda saýlanýan iki adamy bagtly etmek üçin diýipdi. Şol iki adam bagtly bolsa, Aýparça özüniň betbagtlygyny hasaba-da aljak däl. Şol iki adamyň batlylygyna özi sebäp bolaysa-ha, Aýparça iň bagtly adama öwrüljekdi.

Güljemal jorasynyň näme diýeniniň magadyna esli salymdan soň ýetdi. Ýöne Aýparçanyň teklibine onuň nähili jogap gaýtarýandygy düşnüksiz bolup galdy. Jorasyna ýagşydan-ýamandan söz diýmedik Güljemal ýodadan sowuldy-da, Aýparçanyň gapdalyndan geçip, düzlüğe tarap öwrüldi. Ol hereketiň gönüläp, tizräk öýe ýetmek üçinmi, jorasy bilen bir ýoldan ýöremezlik üçinmi ýa-da garaşylmadyk teklibiň getiren şatlygynyň tolgundyrany üçin edilendigem Aýparça düşnüksiz bolup galdy.

Gyrmyzy öwüşýän ýandak pürleriniň üstaşyry kem-kemden daşlaşyp barýan Güljemalyň yzyndan seredip duran Aýparça eden hereketi bilen eý görýän jorasyny ýitirjekdigine ýa-da ony özüne hasam golaýlatjakdygyna akyl ýetirjek boldy.

Oýlana-oýlana Áýparçanyň bolan wakadan çykaran iki netijesiniň biri beýlekisine garşy geldi. Birinjiden-ä, ol adamsyndan bidin tebibiň ýanyna gitmek bilen gowy etdi. Ikinjidenem, ol indi özünden perzent önmejegine göz ýetirensoň, süýji umydyndan, inçe tamsyndan el üzdi. Sorulyp-sorulyp, ahyr hakykatyň yzyndan ýetiljegi bigümana bolsa, aldaw üçin daşyna bal çalnan zäheriň wagtlaýyn süýjüliginiňem mährinden bir gün öň geçseň bir peýdady.

Áýparça oýlandykça ýandakly ýodada aýak çekip, jorasyňa aýdan sözleriniň beräýmegi ahmal howply netijesinden barha daşlaşdy. Şonuň üçinem, ol tebibiň ýanyna gidilmeginem, garaşylmadyk ýerden özüniň oýlap tapan täze çykalgasynam tötänlik däl-de, Alla tarapyndan ýörite iberilen rehimdarylyk diýip hasap etdi.

Öýüň ownuk işini etmek üçin turmaga hyýallanyp ýatan Áýparçany ýoluň ýadawlygy zerarly uky basmarlady. Derrewem durmuşdaky alada düýşe öwrüldi. Ol Gojuk Mergen bilen egri oturyp, dogry gürleşmäge başlady. Áýparça, öňi bilen-ä, üç ýyl mundan ozal tebibiň kesgitlemesini tersine aýdyp, ýalan sözläni üçin sazandanyň ýüzüni gyzartdy. Yzyndanam, indi hakykat ýüze çykany sebäpli, adamsy talagyny bermese-de, öýi özüniň terk etjekdigini duýdurdy. Gojuk Mergen ol teklibe garşy çykdy, gara öýüň gapdalynda ýatan töňnä tarap elini uzatdy:

— Sen meň dutarymy şo töňnä urup döwüp bilermiň?

«Beryän soragy nä akmagyňky ýaly-la?!» diýip, Áýparça içini gepletli.

— Men-ä seň şo dutaryň hiç mahal döwülmesin, ýok bolmasyn diýip, açyk gürrüň edip otyryn. Saňa perzent gerek ahyrn?!

— Men Allanyň nesibämden çykaran iki zadyndan närazy däl, Áýparça — diýende, Gojuk Mergeniň sesi gaty aýgytly ýaňlandy. — Meň iki perzendim bar. Biri aýalym, birem — sazým.

Şondan soň Aýparça adamsynyň öňünde ikinji şertini goýdy. Gojuk Mergen öz obadaşy Güljemala ilden gizlin öýlenmäge razy bolýar. Ýöne Aýparça bolýan ýagdaýa düşünmeýär. Edilýän iş ilden gizlinem bolsa, töwerek adamdan dolýar, okkesdirme geçjek atlar häzirlenýär, ýigitler bil tutýarlar. Garaz, Güljemal bilen Gojuk Mergeniň gizlin bolmaly duşuşygy hakyky toý dabarasyna aýlanýar.

Nika gyýylmazynyň öň ýanynda Aýparça öz jorasynyň ýanyna baryar-da: «Iň soňky gezek duýdurýan, Güljemal, Gojuk Mergen ikimize bir çaga sowgat etmäge bognuň ysmayan bolsa, heniz giç dälkä dillen» diýýär. Närazy bolmak nire! Gaýtam, Güljemal Aýparçanyň şu mahalky duýdurýsyny gaty görjek bolýar. «Bognum ysmazmy?! Maňa ilkinji nika-da Gojuk Mergen bilen gyýylmalydy ahyryn. Arman, bagtym oýanmady. Hiçden giç ýagşy. Eden ýagşylygyny üçin meň saňa ömrüm ötýänçä minnetdar borun, jora jan. Özüm Gojuk Mergene goç ogul dogrup bererin. Ol seňem, meňem oglum bolar. Ikimiz jora ahyryn, Aýparça jan!» Aýparça bu ýagdaýa begenýär. Ýogsam näme! Gojuk Mergeniň bagtynyň çökmegine sebäp bolan Aýparça Gojuk Mergeniň bagtynyň açylmagyna-da sebäp bolýar.

Emma gyrmyzy donly, ak telpekli, çynar ýaly syrdam Gojuk Mergen bilen başyna agyr kürte atylan, ak mapraç Güljemala nika gyýyp çykansoňlar welin, Aýparçanyň ýagdaýy düýpden özgerýär, ynjalygy gaçýar. Onda özüniň garaşmadyk gabanjaňlygy döräp, nika gyýlan öýüň daşyndan aýlanmaga başlaýar. Aýparça elewreýär, özüne ýer tapmaýar, dünýä oňadar görünýär. Ol öýüň daşyndan şeýle bir kän aýlanýar welin, soňabaka ýadawlykdan ýaňa daljygyberýär. Onuň dem almasy kynlaşýar. Adamlar bolsa, öýüne günü getirilen gelniň üstünden gülyän ýaly bolýarlar, gygyryşýarlar. Dürli sesleriň arasyndan: «Öýüň tüýnüginden suw guýmaly! Gamşy, durlugy aýyrmaly!» diýen sözleri saýgaran Aýparça: «Näme üçin tüýnükden suw guýmalyka? — diýip, içini gepleýär. — Öýüň gamşy bilen durlugyny aýryp, içinde ýatanlary masgara et-

mek meýilleri barmyka bulaň? Gojuk Mergen adamlara näme ýamanlyk etdikä?» Aýparça adamlaryň boluşlaryna düşüniپ bilmeýär. «Hany, Aýparça? Aýparça gelin nirä gitdikä?» diýen haýbatly sesler zol-zol gaýtalanýar. Şol mahalam düýş tamam bolýar.

Aýparça oýananda çal tüsseden gaýry zat gözüne ilmedi. Ol hasanaklap ýerinden turanda, dem alýan howasynyň ajymtykdygyny duýdy. Düýş bilen hakykatyň arasyny oňly açmaga yetişmedik gelin zordan gapa tarap süýşdi.

Aýparça tüssä gaplanan gapydan çykyp, yzyna garanson bolýan ýagdaýa düşüniپ galdy. Burugsap asmana göterilýän gara tüssäniň aşagyndaky alty ganat öýüň çala sudury bildirýärdi. Öýüň daşy bolsa elleri kündükmidir tabakly adamdan doludy. Içi suwly tulumy goltuklap duranam, süýrär geleşänem bardy.

— Ot öýüň depesine çykýança ýatar ýaly seni Hudaý tutdumy, gelin? — diýip, bir ýaşuly sesine haýbat berdi.

— Muny gara basandyr — diýip, başga biri Aýparça derek jogap gaýtardy.

Öýüň daşyndan ýokaryk göterilen ot tüýnüge ýetiberipdir. Gap-gaç bilen, arasy kesilip serpilýän ujypsyzja suwam edil tebsirär ymgyr çöle tomus ýagýan ýeňiljek ýagys ýaly öýüň üstünde dereksiz ýitip gidýärdi.

Iki sany özüne göwni ýetýän ýigit tüssä bürenen öýüň içine telim gezek girip çykdy. Olar ýorgan-ýassyk ýaly zatlardan göteribilenlerini daşaryk çykardylar. Ýigitleriň biri soňky gezek tüssä çümüp gidende, megerem, sermelär ýörkä eline ilendir-dä, Garawulyň Gojuk Mergene sowgat beren uzyn nilli gara tüpeňini alyp geldi.

— Ot — oraz, hapa bolma, gelin!

— Başa gelenini sowsun! — diýip, aýallar Aýparça göwünlik berdiler.

Aýparçanyň nazary köpçülikden saýlanyp duran Güljemala kaklyşdy. Ol ýanyna gelip, jorasyna göwünlik berenden geçen, gaýtam, ýylgyrýan ýalydy. Bu obanyň aýallarynyň arasynda Aýparça üçin iň ýakyny Güljemal bolmalydy. Onuň

jorasynyň ýanyna gelmän, teselli bermän, beýdip durmasy asla düşnüksizdi. Aýparçanyň özi oňa tarap ýöneldi. Emma ol jorasynyň ýanyna ýetmän, yzyna dolanmaly boldy. Oňa golaýlan Aýparça dikanlap seredende, Güljemalyň göreçlerinden ýakyn adamyň däl-de, gany duşmanyň alamatlary duýuldy. Üstesine-de:

— Häлки аýdаныň jogabyna garaşansыň. Meň berjek jogabymy öýünden sora! — diýdi-de, Güljemał çalt-çalt ädimläp, aňyrlыgyna gitdi.

Şu gezek Güljemaly iň soňky sapar görýändigini, onuň äri-nem alyp, erte-birigün bu obadan göçjekdigi, şonluk bilen tä saçy agaryança oňa sataşmajakdygy hakda pikirem etmedik Aýparça jorasyna bir zat diýjek boldy. Emma gamyşlygynyň gapdalyndan Gojuk Mergeniň görünmegi Aýparçany saklady. Öýüniň otlananyna şu mahala çenli diňe gynanyp duran gelin birden howsala düşdi. Öý baý öýi, depseň yranmaz öý däl-di. Oňa garamazdan, içinde bar bolan emläk Gojuk Mergeniň halal zähmetiniň gazanjydy. Birtopar goş-golamyň küle öwürülendigine Gojuk Mergeniň, elbetde, ýüregi gyýylmalydy. Şol ýürek gyýylmanyň döremegine-de Aýparça, diňe Aýparça sebäp bolupdy. Gojuk Mergeniň aýalyna käýinmäge, adamçylykdan çykyp, heňkiribermäge-de haky bar ýalydy.

Emma Gojuk Mergenden Aýparçanyňam, olara seredişip duran aýallaryňam garaşan çaky çykmany. Iň bolmanda, onuň içki aljyraňlylygy, gynanjy hem daş sypatynda duýulmady.

— Öýüň-ä töwirini galdyrybermeli bolandyр! — diýip, Gojuk Mergen göýä bolýan wakany görmeýän ýaly, ak köýneginiň bagjygyny daňmagy hem unudanlygy sebäpli çep egni görnүp duran uzyn ýaşuly oňa habar berdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, jylawyny hem dutaryny ýanyna gelen ýigitleriň biriniň eline tutduransоň, ýaşuly bilen görüşdi:

— Бähbit bolsun, Sähet aga. Төwiri galdыryлан ýerde bis-similla-da bolar. — Ol emay bilen töwereгine garady. — Ynsan janyna kast ýetmedi dälmi?

— Beýle-hä däl. Aýparça gelnem aman syпdy.

— Şol bolýa! — diýen Gojuk Mergen ýigitleriň biriniň elindäki ýary gury, ýary öl ýyrtyk haltany aldy-da, üstüne suw guýulmagyny haýyş etdi.

Sazandanyň näme maksat tutanyňa düşünen Sähet aga:

— Inim bolmaz! — diýip, garşylyk görkezdi. — Derde ýaraýjak goş-golamdan başardygymyzy çykardyk. Hä diýmä-nem, tüýnük aşak çökjek. Indiden soň öýe girip bolmaz.

Gojuk Mergen öl-myžžyk edilen haltany başyna geýdi-de, öýe kürsäp urdy. Burugsap duran tüsse gara gapy bolup, onuň yzyndan ýapyldy.

Depänden uly howp abanyp durka oda özüni urmak çak-danaşa bir zerur zat bilen baglanyşykly bolmalydy. Oda köýjek haly ýa-da bir halta däne üçin-ä, iň bir gysganç adamam beý-dip bilmeli däl-di. Şonuň üçinem öýüň daşyndan seredişip duran adamlary öňi bilen sazandanyň otdan sag-aman çyk-magy gyzyklandyrýardy welin, näme alyp geljegi hem az ala-da goýmaýardy. Emma ýanar otdan aman çykan Gojuk Mer-gen Aýparçadan başga ähli adamy hem haýran etdi, hemem düşnüksiz ýagdaýa saldy. Jan bilen dalaş edýän oduň içinden sazandanyň halas edip şu ýere göçülip gelnen günü sallançak edilen kilim bilen Aýparçanyň ören sallançakbagydy.

Ýanýan öý, halas edilen goş-golamlar Aýparçanyň gözüne-de ilmedi.

6

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmesi kyndy, dünýä indermek ondanam kyndy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygýdan gaýtalanmagyny, arasynyň üzülmezligini isleýärdi.

Aýalyň iňňildisiniň arasy bilen gojanyň gulagyna ýakymly bir ses geldi. «Gur-r! Gur-r! Gur-r!» Gojuk Mergen gulagyny ýassykdan aýryp, serpigi ýeňsä taşlanan tüýnüge seretdi. Gara atanak bilen arasy kesilen dört asman göründi, emma mukamçynyň görmek islän zady göze ilmedi. «Durna geçse, duluňy aç!» Aýparça-da bu gün-u-saba gözenegini açar. Maňa ýene bir tomsuň syrasyndan garamak miýesser edäýjek ýaly.»

Gojuk Mergen hasap öwürdi, gözlerini süzüp, pasyllaryň sepini agtardy. Onuň hasabyna görä, durnalar adaty döwründen bir hepde ir gelen ýalydylar. «Zelesi ýok. Durnalaňam bir hepde ir gelmesi kem däl. Ýogsam menem...» Goja yzyny pikir etmek islemedi.

Durnalaryň gelmegi-de mukamçynyň hyýalynda goňşy öýde dünýä inýän çaga bilen baglanyşdy. «Ogul bolsa-ha, Durnageldi ýa-da Durnaguly daksalar. Gyzam bolsa, Durnagözel. Ýöne Durna diýseňem gelişmän durmaz. Şol-a hasam oňat bolayjak ýaly. Nähili owazly at bolardy». Gojuk Mergen ýaly ýol söken, oba gezen adam azdyr welin, Jeýhun bilen Hazar aralygynda Durna atly gyz-gelne şolam gabat gelmändi. Sazanda durnanyň sesine aşyk bolup ýaşanam bolsa, onuň owazyna mynasyp gyz adynyň bolmandygyna şu mahala çenli üns bermän ekeni. Eger-de, dünýä injek çaga at goýmak hakda goňsusy sala salaysa, Gojuk Mergen durna sözünü ýadyndan çykarmaz, çaganyň adynyň ýanyna hökman durna sözünü ýanar. «Durnaguly daksanam gelşer, Durnagözel daksanam...»

— Ata salawmaleýkim!

«Aý, at hiç-le. At nämemiş? Özi adam bolsun, özi...»

— Ata salawmaleýkim!

Ikinji gezek has golaýdan çykan ses Gojuk Mergeni özüne getirdi.

— Waleýkimessalam! — Gojuk Mergen myhmanyň kimdigini oňly saýgarmasa-da, ýanyna gelenini aňansoň, elini uzatdy. — Hany, görşeli, han.

Gözleriniň öňi ümezläp duran goja görşeniniň ýaşajyk oglandygyny elinden tanady.

Ol on-on iki ýaşlaryndaky ykjamja oglandy. Oglan edep bilen görşenden soň, bir ädim yza çekildi-de, ýaşulyynyň gabat garşysynda aýbogdaşyny gurap oturdy.

— Sen kim bolarsyň, köşek?

Oglan näme jogap gaýtarjagyny bilmeýän ýaly, mukamçydan az salymlyk ünsüni bölüp, öýüň içine göz aýlady. İçeri onuň şu mahala çenli görüp ýören öýlerinden hiç bir babatda

tapawutlanmasa-da, oğlan ähli zatlary nebsewürlik bilen synlady.

— Adymy aýtsamam, meni tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen çalaja ýylgyrdy:

— Sen meň agtygym bolýan bolsaň, menem seň ataň bolýan bolsam, birek-biregi tanamaly borus ahyryn?!

Ýaşulynyň aýdan sözlerine oğlanjygam ýylgyryp goýberdi:

— Men sizi tanaýan-la. Ýöne siz meni tanaňzok, ata. Meni ejem iberdi.

— Ejeň kim diýerler? Ol kimiň gyzy, kimiň zenany bolmaly?

— Ejemiň adyny aýtsamam, kimiň gyzydygyny aýtsamam, tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen oğlanjygynyň ýüzüne çinňerilip-çinňerilip seretdi, ony gören ýüzüne meňzedip bilmäni üçinem:

— Elhepus, bu ne ahwalat boldy, köşek? — diýdi. — Ejeň adyny bilme men, atasyny tanama men...

— Ejem salamlaşyp gaýt diýdi. «Nesýe mukam» diýseň, tanamalydyr» diýdi.

Esli dymyp ýatanson:

— Mundan gelip çykdy-how! — diýen Gojuk Mergen gözüni süzdi. — «Nesýe mukamyň» tagmasy altynjy taýakda bolmalydyr. Indi düşnükli, köşek. Şol nesýe tagma meni şu mahala çenli biynjalyk edýärdi. Geleniň biçak gowy boldy. Soňa goýan bolsaň... Elim diýen edýän bolsa, şu mahal saňa «Salançak mukamyny» çalyp bererdim. Arman... Gam çekme. Seň paýyň, saňa niýetlenen mukam entek özüň jahana gelmänkäň çalypdy. Şol seňkidi.

Goja dymdy. Onuň näme hakda pikir edýäni düşnükli bolmasa-da, oğlanyň gelenine uçursyz begenýändigini bildirdi. Onuň ýüzi ýagtylyp, bedeni gurplanan ýaly boldy. Birdenem ol ozalkylaryndan has çalt hem ýeňil hereket bilen dikeldi, sesem durlandy.

— Hany, balam, golaýragyma gel. Seň maňlaýyňdan bir sypap galaýyn.

Oglan ýeňil gopup, näsagyň ýanyňa süýşdi. Şonda ol gataňsam bolsa, sandyraýanam bolsa, gojanyň elinden beýan edip bolmajak mylaýymlyk duýdy. Onuň maňlaýyny nätanys bir garrynyň eli däl-de, mähirden ýasalan gudrat sypalady. Oglan gojanyň hereketini öz mähriban ejesiniň hereketine meňzetdi. Ol gabagyny galdyranda aksakgalyň gözüniň owasynyň dolandygyny görüp galdy.

...Türkmençilikde geçip barýan ýat ötegçi ýaş gelinden ýa-da gyzdan suw dilese, gelsiksiz hasap edilýärdi. Emma suwsap, agzy guran Gojuk Mergen şol ýazylmadyk kanuny bir gezek bozmaly boldy. Ýöne şony bozany bilenem ol ildençykgynç iş edendirin öýtmedi. Indi ol gelne lak atyp, gyza gyýa göz bilen garalýan ýaşdan geçipdi.

— Uýam, aýak çekäýmeseň, bokurdagym gurandyr! — diýen sesi eşiden, maňlaýy bilen bürenip, egninde küýze göterip barýan aýal aýak çekdi...

Guýynyňkydygyny öz-özi aýdyp duran, ýogyndan talhaýak suwy owurtlaýan mahaly, perenjiniň astyndan görnen ala göze özünden erksiz seretmeli bolan mukamçy küýzededen agzyny aýransoň, geplemän durup bilmedi:

— Uýam, gözüň gaty hasratly görünýä welin, başyňa bir agyr ýagdaý-a inen dälidir hernä?

Jogap gaýtarmaly gelin sazandanyň garaşmadyk sowalyny berdi:

— Sen, agam, Gojuk Mergen diýilýän-ä dälsiň? — Gelniň gözi däl, sesem hasrat ýüküni göterene, şol sebäplem mahalyndan öň garrana meňzeyärdi.

— Şol bolmaly. Ony nämeden çak etdiň?

— Aý... — diýen gelin, hakykaty aýtmak islemeýän ýaly boldy. — Arkaňda dutar bolansoň diýäýdim-dä.

— Hudaýa şükür, arkasy dutarly diňe Gojuk Mergen däl, uýam. Türkmende dutar göterýän kän. Känem bolawersin!

— Kän bolawersin! — diýip, gelin gojanyň aýdanyny gaýtalady-da, töwerekdäki yns-jynssyz giňişligiň howasy azlyk edýän ýaly eginlerini titredip, uludan dem aldy.

Şol mahal guýy tarapdan, edil ýerden çykan ýaly bolup, gara ýapynjaly gedaý aýal peýda boldy. Gojuk Mergen ony esli wagt bäri görmändi. Şonuň üçinem ol oňa soňky gezek sataşanyň ýatlady.

Ýat obalaryň birinde gulak bary üýşüpdi.

«Sallançak mukamy» başlanjak bolup durka, dutara gönügen gara gözler öýe tarap seretmeli boldular. Hiç kimden ses çykmasa-da:

— Bu nä ahwalat? — diýip, nägileligini bildiren öý eýesi gahar bilen ýerinden turdy.

Öýüň yeňsesinden:

— Sypdyraýma!

— Elini gaňyr!

— Bagşyň ýanyna eltiň. Şo näme jeza buýursa, şonam ediris! — diýen haýbatly hem aladaly sesler geldi.

Ozaldan tanyş gara ýapynja Gojuk Mergeniň gözüne ildi.

Göýä üste çozan agyr goşunyň serdaryny ele salan ýaly bolup, gara ýapynjaly aýalyň elinden tutup gelyän iki ýigidiň biri dillendi:

— Bagşy aga, sen biziň obamyza geleliň bäri şüýem golaý-da köw-sow urup ýör welin... — Diýjek zadynyň yzyny tapmadyk ýigit ýuwdundy. — Adamyň içine girip çykan ýok, bagşy aga. Muň matlabynyň nähilidigini kim bilýä...

Gedaýy tutup gelenler bagşa ýüzlenen bolsalar, öý eýesi hem jogaba garaşyp, bagşynyň ýüzüne seredip duranam bolsa, sözüň aýgydy Gojuk Mergeniňkidi.

Saz diňlejek bolup oturanlaryň arasynda-da mukamçynyň janynyň aladasyny edýän kişi bolup gepläp galan tapyldy:

— Ägä bolmaly haw, adamlar! Ýekeje mukamçymyz bar.

— Gedaý öz ýoly bilen bolsun-da.

Soňky aýdylan söz Gojuk Mergene hasam ýakmady. Ol jezasyna garaşýan günäkär ýaly bolup, iki ýigidiň arasynda söm duran aýala tarap seretdi-de:

— Jemagat! — diýdi. — Gedaýam adamdan döreyändir. Ähli kişi öz adamçylyk borjuny berjaý edenliginde gedaýam

döremezdi. Günemasyny dolaýan her adam mätäje ýekeje sapak berse, jahanda asla-da gedaý bolmazdy...

Kimdir biri ýa-ha sazandanyň göwnünden turmak isledi, ýa-da çyny bilen:

— Bu bir düşnüksiz gedaý, bagşy aga — diýdi-de, ozal aýdylan sözleri gaýtalady. — Oň ýüreginde näme gep baryny kim bilýä?

Mukamçy soňky geplän adama däl-de, dutaryna seretdi:

— Saz diňläp bilýän adamyň, ýüreginde saza ýer bar adamyň kalbynda ýaman matlaba orun ýokdur.

— Onda biz muny goýberibermelimi? — Gedaýy tutup duranlaryň biri adamlaryň üstaşyry sorady.

Gojuk Mergeniň çak edişine görä, gara ýapynjaly gedaý ozalam ogryn-dogryn «Sallançak mukamyny» diňleýärdi. Özi zyndanda däl halyna, para-peşgeş bermesiz sazy hem gizlenip diňlemeli bolýan adam tüýs betbagtdy. Gedaý aýalyňam özüni itekledip, özüni kemsitdirip, ýetjek bolýan bagty bir mukam diňlemek bolsa, Gojuk Mergen ony şol bagta ýetirmeli etdi.

— Onda, biz muny itden çykarayalmy, bagşy aga? — diýip, ýoldaşynyň sowaly jogapsyz galdyrylanson, ikinji ýigit sorag berdi.

— Siz ony itden çykarmaň, ýigitler. Goýberin, ýöne özünde saz diňlemek meýli bar bolsa, dutara golaýrak otursyn.

Öý eýesi hem myhmanynyň ugrundan gopdy:

— Taňry bendesi, bäräk geçäý! — diýip, ol gedaýa ýüzlendi.

Köpçüligiň garaşmaýan zady boldy — gedaý aýal görkezilen ýere, Gojuk Mergeniň edil garşysyna geçip oturdy. Ýag çyrasynyň şöhlesi bir tarapdan düşýändigini sebäpli, gedaýyň öz göwresinden onlarça esse ulalyp, günbatar tarapa uzan gara kölegesi dünýäniň ýaryny tutan ýaly bolup göründi.

...Aşak bakyp, saz çalyp oturan Gojuk Mergen mukam soňlanyberende başyny galdyrdy. Sazanda gedaýy synlamak üçin başyny galdyrmady. Ýöne aýalyň maňlaýyndaky ýapynjasynyň ýyrtygyna düşen şöhle onuň gözýaşy bilen çaknysyp,

goşa ýyldyz ýaly ýyldyrap durdy. Gojuk Mergen şol goşa ýyldyzdan welin, nazaryny aýryp bilmedi. Ol goşa ýyldyz ötmesi kyn mähnet gara dagyň aňyrsynda galan garaňky dünýäniň heniz sönüp ýetişmedik arzuwy ýaly bolup lowurdaýardy. Emma ol lowurdy şatlykdan däl-de, hasrat alamaty bolan gözýaşyň güýji bilen emele gelipdi.

...«Sallançak mukamyndan» soň başga sazlar çalyndy. Emma gara tutynyň aňyrsyndaky gözlere garap oturan mukamçy goşa ýyldyzyň şöhesiniň ýuwaş-ýuwaşdan öçüp, ahyram sönendigine şaýat boldy. Gedaý aýal emäý bilen ýerinden turdy-da, märekeden daşlaşdy. Ony diňe Gojuk Mergeniň nazary ýola saldy. Çalajadan ädimläp barýan aýal kem-kemden uzaklaşyp, garaňky gijä goşulyp gitdi. Onuň kimdigini, nira barýanyňy bilýänem ýokdy, sorayanam.

Şondan bäri kân wagt, gaty kân wagt geçipdi. Şonça wagtyň dowamynda gara ýapynjaly aýal mukamça görünmändi. Ozalam, köplenç, ağşamaralar ýa-da märekäniň içinde gabat gelyändigigi sebäpli, Gojuk Mergen ony şu mahala çenli elin synlap bilmeyärdi. Şonuň üçinem ol küýzäni dyzynyň üstünde goýdy-da, pikir-küýüni gedaýa tarap gönükdirdi. Yüz-gözi ýapygam bolsa, wagtyň gündizligi üçin onuň ýaşynyň bir çaka baran aýaldygyny hereketinden çaklamak bolýardy. Onuň hor bedeni ýuka ýapynjanyň aňyrsyndan mese-mälim bildirip durdy. Ädim urşundan bolsa, Gojuk Mergen oňa altmyş töweregi ýaş berdi.

Golaýa gelensoň, atyň gapdalynda duran gelne ünsem bermeyän ýaly gedaý aýal:

— Gojuk Mergen, salamälik! — diýdi.

Salamy alan mukamçy ony başdan-aýak synlady.

Gedaýyň aýagy ýalaňaçdy. Döwlüp, özi gaçýança gaýçy görmedik dyrnakly, kirden ýaña kömür ýaly garalyp giden barmakly, aýak ynsanyň, onda-da aýal adamyň bedenine meňzemeýärdi. Ol aýaklar ýalaňaç bolanda-da, yssyny-sowugy duýmaly aýaklar däl-di.

Sazandanyň aýakdan başlap, ýokaryk galyp ugran nazary gönümel halta ýaly gara geýimi yzarlap barşyna iki sany

köne hokga tutup duran ağaç ýaly elde saklandy. Gojuk Mergen zady geň göregeň däl. Bu gezegem ol görýän zadyna geňirgenmedi. Ýöne öz-özüne: «Bu pahyr hokgany aýagyna dözmeýärmikä ýa-da aýagyny hokgasyna?» diýip, sorag bermeli boldy. Çünki gedaýyň elindäki aýakgapda ýöne hokga ady bar bolaymasa, hiç hili derek ýokdy.

Özünden ýaşy kiçidir öýdüp çak edensoň, Gojuk Mergen oňa:

— Uýam! — diýip, ýüzlendi. — Uýam, sen kim bolarsyň? Kimlerden bolarsyň? Iliň-günüň, öýüň-öwzaryň hanjada bolar? Bala-çagaň, ilen-çalanyň ýokmudyr seň?

Gedaý uludan demini alandygyny titräp giden eginlerinden aňdyrdy. Şondan soň ol gepledi:

— Meň ilim-günüm şu sähra, bagşy aga. Ýassygym şu toprak, ýorganymam asman, bagşy aga. — Aýal ýer bilen asmany aňlatjak bolup, ilki-hä bir aýagyny hereketlendirdi, soňam hokgaly elini ýokaryk galdyrdy. Ol giň ýenli elini kelemenledende Gojuk Mergeniň aty ürkjek boldy.

Gedaý şony diýdi-de, gödeklige endikli hereket bilen ýöräberdi. Birdenem ol aýak çekdi:

— Meň bala-çagamam ýok, Gojuk Mergen. Maňa Hudaý perzent bermedi. Senem, perzendim ýok diýip, gam çekmegin, Gojuk Mergen. Şu sähraň ähli perzendi seňki bolmalydyr. Ile on ogully baýdan peýda ýok, senden peýda bar. Iliň göwnüni göterýän seň sazyň. Ölmek ýaşamakdan aňsat, Gojuk Mergen. Şu halyma menem ýasadyp ýören seň sazyň, Gojuk Mergen. Perzendim ýok diýip, ýalan sözledim. Her gezek «Sallançak mukamyny» diňlänimde men bir perzendimi hüwdüleyän ýaly bolýan. Şolam meni köşeşdirýä, şolam meni öldürmän ýasadyp ýör. Seň ölen günüň menem ölerin, Gojuk Mergen. Şoňa çenli bolsa, ýaşajak bolaryn.

Şondan soň gedaý aýal uzyn ellerini öňe uzadyp, doga okaýan ýaly bir zatlar pyşyrdady-da, aňyrygyna ýöräberdi.

— Ol kim bolmaly, bagşy aga? — Gedaýyň yzyndan garap duran gelin sowal berdi.

— Olam bir Hudaý gargan adamdyr-da, keygim. Şo pahyryň başga ýagdaýyny-ha menem bilemok.

— Hawa-da — diýip, gelin baş atdy. — Bu sährada Hudaý gargan adam gytmy?!

Küýzäni yzyna gaýtaran Gojuk Mergen minnetdarlyk bildiräge-de, atyny sürjek boldy weli, gelniň:

— Dulumda seň sazyň çalnarmyka öýdүpdim... — diýip, aýdylmaly syryň soňuny ýuwutmagy mukamça atyň jylawyny çekdirdi.

«Ala gözleň hasratynyň emmasy bar eken-ow!» diýip, içini gepleden ýaşuly eden çakynyň dogry bolup çykanyna gynandy. Ol «Näme boldy?» diýen sowaly bermän, hakykaty biljek boldy.

— Adamlar dulumda saz çalsak, bizde gaýry arman galanok, keygim. Nesip etse, bir gün seňem dulumda dutar ýaňlanar. Nesip ederem, enşalla...

— Maňa nesip etmez, agam. Kime nesip etse-de, maňa nesip etmez. — Gelin ýene sözün maňzyna ýetmän durdy.

Gojuk Mergen, adatça, het edip bilmejek sowalyny dile getirmeli boldy:

— Ile nesip edýän zat nesip etmez ýaly seni nä Taňry ýazgardymy?

Mukamçy gönümellik etse-de etdi welin, derrewem şeýdenine ökünmeli boldy. «Aýparça ikimizi nä Hudaý ýazgarypmy? Aýdýanyň näme?.. Bizem-ä Hudaýyň garşysyna, ilini tersine gitmändig, ogurlyk-jümrilik etmändig, haram datmandyk. Belki, bu gelinde-de şon ýaly kysmat bardyr. Aýdýanyň näme seň!»

Emma ol gelniňki başgarak ekeni. Sazandanyň düşünişine görä, onuň ykbaly Aýparçanyňkydan elhençdi.

...Bahar aýy. Türkmen sährasynyň gözəl nagyşlara, elwan reňklere beslenýän çagy. Giň meýdandan gül-gülälek ysy gelyär. Küýzeli gelniň gürrüni diňläň Gojuk Mergeniň göz önünde kyrk gulaç çuňlukdaky guýy görüňdi. Ussa bilen onuň ýanynda duran adamlar öýlenenine ýaňy bir hepde geçen Nurguly şägirdi biline urgan dakyp, guýa sallayarlar. Şägirt

otuz gulaç çemesi aşak goýberilenden soň, guýynyň gorp atan ýerini berkitmeli. Beýle çuňlukdaky guýa Nurguly ömründe ilkinji gezek girenok. Ýöne ol şonça çuňlukdaky guýynyň seslenişine ömründe birinji gezek gabat gelýär. «Mahmyt aga, guýy inleýä!» Nurguly aşakdan gygyrýar. «Inleýän bolsa selin dyk, selin! — diýip, ussa ýokardan sapak berýär. — Janlyrak bol, janlyrak!»

Emma şägirt öz halypasynyň soňky tabşyrygyny berjaý edip bilmeýär. Endamyňy tikenekledýän howply inňildi barha güýjeýär. Birdenem guýy gapysşar. Hut ýekeje hepde adam-sy bilen ýaşan gelniň geljekki ýyllarynyň hemmesi, döremeli ogul-gyzlaryny hem ýany bilen alyp, şol urganyň ujuna düzülip, kyrk gulaç guýynyň düýbünde jaýlanýar.

Eýeriň gaşyndan iki eli bilenem mäkäm ýapysyp, küýkerilibräk oturan Gojuk Mergeniň gulagynda şol aýylganç inňildi ýañadan gaýtalandy. Az salymlap daş-töwerek gözden ýitdi-de, sazanda özüni çar tarapdan gysyp-gowrup barýan guýynyň içinde ýaly duýdy.

Dutar diňe şatlanmaýar. Ol gerek pursady aglamagam, adam bilen aglaşyp, onuň derdini, hasratyny üleşmegem başarýar. Gabyndan çykmadyk sadap saply dutar Gojuk Mergeniň hyýalynda owaz edip başlady. Hyýalyndaky täze saz küýzeli gelniň hasratyna goşulyp, ýaş ussanyň ýasyny tutdy, onuň ýaşalmadyk ömrüniň agysyny aglady.

— Indiki ýagdaýyň neneň boldy, uýam? — diýip, suw dilänine ökünen mukamçy esli salym geçensoň, sorag berdi.

— Mahmyt aga öz gapdalyndan oraça dikip berdi. Kysmata kaýyl bolup otyryn. Nurguluda degerli garyndaşam ýokdy. Yetimdi. Nesibäme şol ýazylandyr-da.

Hatdatlaryň ulanýan dilkaw sary kagyzy Gojuk Mergeniň göz önüne geldi. Şol uzyn kagyzyň ýokary başyna bir-iki setir hat ýazylypdyr-da, yzy şol boşlugyna dur. Ýokarky iki setiriň yzyna gaýdyp hat ýazylmaly däl. Küýzeli gelniň ykbal ýazgysy, kagyzyň yüzünde ýer kän hem bolsa, şonuň bilen tamam bolýar. Adat şony talap edýär. Türkmen aýalynyň bolsa, adaty bozjak gümany ýok.

— Mahmyt aga diýýäniň öýündemidir?

— Mahmyt ussa öýde näme işlesin! O pahyr güzeranyny dolamak üçin mydama ýer köwüp ýörendir. Yzyna üç jumadan bir gezek dolanýa. Onam ahyr Nurguly ýaly guýy gapjarmyka öýdýän... Hudaý daş edewersin! Öýläniň çagynda meň agzyna alyp duran gepim näme?

Az salymyň içinde Gojuk Mergeniniň başyna gaty kän pikir gelip geçdi. Ol pikirleriň ählisem haýsy tarapdan, haýsy ýoldan gelyändiglerine garamazdan, durmuşda ýeke hepde ömür sürüp, ykbal ýazgysynyň iň soňky nokadyny goýdum hasap edýän egni küýzeli ýaş gelinde jemlendi.

Sazanda ol pikirleriň haýsysyndan başlaýagyny bilmän:

— Seň adyň näme, uýam? — diýdi-de, kellesine gelmedik sowaly dile getirdi.

— Men Aýjema! Pürli gyzy bolmaly. — Aýjema! birdenem beren maglumatyny az gören ýa-da şony aýtmasa, gaty gabaht iş etjek ýaly, jogabynyň üstüni ýetirdi. — Aýjema! Pürli gyzy Nurguly gelni.

Gojuk Mergen indiki etjek hereketini gowy ölçäp-biçýäne meňzäp, esli salym geplemedi, agzyny açanda-da, öz pikiriniň häzir gaty dagynykdygyny ýüze çykardy.

— Mahmyt ussa öýündemidir?

— Mahmyt ussa üç jumadan bir dolanýa diýmedimmi? Indiki jumada geler ol. Bu günem duşenbe.

— Wiý, hawa, men ony ozal sorapdym-ow! — Gojuk Mergen gelinden ötünç sorayan ýaly, mylaýym ses bilen çalt-çalt-dan gepledi. — Indiki juma çenli entek mahal kän. Mahmyt ussa üç jumadan gelyän bolsa, mahal kän.

Gep gutardy hasap edenem bolsa, Aýjema! ýene ayak çekmeli boldy.

— Meni oraçaňa çagy, uýam...

Gojanyň garaşylmadyk haýyşynda hiç hili howp bolmasa-da, onuň düşnüksizligi Aýjemaly oýlandyrdy. «Ady ile belli adam näme sebäbe meň oraçama barjakka? Suwsapdyr, suw içdi. Indem, öýleden soň ajykjakdygyny ýadyna saldymyka?» Aýjema! her hili pikire gulluk etse-de, Gojuk Mergeniniň haýyşyna ýok diýmedi.

Sazandanyň aty küýzeli gelniň yzyna düşdi.

Aýjemalyň öýüne ýetilýänçä, Gojuk Mergen, esasanam, matlabyny doly beýan edip bilmese-de, maksadynyň amala aşmagyna medet berip biljek pikirlerini emay bilen daşyna çykardy.

Aýjemal gelin sada bolsa-da, Gojuk Mergeniň gep jylawynyň ýoluň haýsy gyrasyna çekýändigine derrew düşündi. Ol entek doly aýdylmadyk maksadyň aýdyljak bolunýanlygy üçin nem ýüreginiň darka ýarylman durşuna haýran galdy. Heniz mesele keserilip goýulmanka, Aýjemal hakykatdan daşlaşyp, ümürli howanyň arasyny bölüp barýan ýaly boldy.

Aýjemalyň elden-aýakdan çykman saklanmagyna sebäp bolýan başga bir delil bardy. Olam aýdyljak bolunýan sözleriň kimiň agzyndan çykýandygyny ýatlady duran pikirdi. Gelin soňa akyl ýetirjek bolýardy.

Aýjemal ýerden ýeke çykan dälde, iki sany erkek dogany hem bardy. Iň ýakyn hossarlary türkmençilige eýerip, ýalňyz naçaryň ojak saklap, nirededir bir ýerlerde ýalňyz özüniň oturmagy bilen razy bolan bolsalar, bu ýagdaý näme üçin ýedi ýady, ötüp barýan öteğçini biynjalyk etmelimişin? Ýa-da Aýjemalyň sada doganlaryndan ýaşy iki esse uly, köpügören adam şerigatyň kanunyny olarça bilmeyärmikä?

Gojuk Mergen türkmençilige sygmaýan zat aýtjak bolýar. Emma oňa garamazdan, Aýjemalyň ony ýürekden ýigrenesi gelenok. Sebäbi Gojuk Mergeniň ady-dabarasy, sypaty, agraslygy ony ýigrenmäge ýol berenok. «Men näme üçin bu adama öz ýoluň bilen gidiber, maňa akyl öwretjek bolsalar, ganybir garyndaşlam bar. Sen kim maňa diýip bilemok?» Aýjemal ony diýip bilmeyärdi, diňe pikirini edýärdi. Sebäbi Gojuk Mergeniň aýdýanlary onuň öz sözleri dälde-de, durmuşyň sözleridi. Durmuş bolsa Aýjemal gelne geplemäge pursat bermeyärdi, durmuşy agzynyň ýaşmagyna öwrülipdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, uýany işikdäki haçja daňdy, salam berip, içerik girdi.

Çep dulda epeý adamyň aýbogdaşyny gurap, boş öýi dolduryp oturmagy içerä gelşik berip giden bolsa, uly ilniň dilinden

ady düşmeyän sazandanyň hut özüniň bosagadan ätlemegi kän mahal bäri bejerilmän, çöküşen öýüň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Şol ýagdaýam Aýjemaly birneme aljyratdy. Ol tanyml adamyň bu gapydan tötänden gelendiginem birbada unutdy. «Gojuk Mergen gapydan gelse, içerde «Sallançak mukamy» çalynmalymyş. Hakyt dutaram ýanynda. Özem şo dutar sadap saplymyş. Şoň üçinem oň sazy jadylymyş. Gojuk Mergen näme islese, nämäni arzuw etse, hasyl bolýamyş. Muň gapysyndan giren öýünde hökman çaga jägildemelimişin...» Egnindäki küýzäni gyşarda-gyşarda ýakasyny öl edenden soň, Aýjemal özüne geldi. Ol küýzäni tärime söýäp goýdy-da, ýap-ýaňy eden pikirinden howpurgap, yza tesdi. «Muň gapysyndan giren öýünde çaga jägildemeli bolsa... Ähli zat Nurgula aýan bolandyr. O dünýäde men oňa näme jogap bererkäm? Ýaňky hyýalym üçin meni dowzah oduna köýdürmezlermi?» Ol özüniň aýylganç pikirine Gojuk Mergeniň sebäp bolandygyny ýatlap, sazanda tarap seretdi. Gojanyň peşeneli ýüzüne, çal sakgalyna, bereketli gözlerine nazary düşen gelin birneme köşeşjegem ýaly etdi-de, özünden erksiz:

— Bagşy aga, sen şu öýe näme maksat bilen geldiň? — diýdi. Diýse-de diýdi welin, Aýjemal diňe bir aýdan sözlerinden däl, gödeksi çykan sesindenem uýaldy.

Onuň sözlerini eşiden Gojuk Merginem ýaýdandy, asyl gorkdam. «Eýýämden sesini sandyradyň gelin ýüregimi doly açaysam dagy näderkä? Sakgalymdan ýapyşayarmyka? Türkmen sährasynyň erteki günü, şulara bagly-da. Şu sähranyň üstünde ýaşasalaram, ýagdaýyna düşünmejek bolýarlar. Bular o dünýäň ertesinden gorkup, bu sähraň şu gününe hossarlyk etmejek bolýalar. Menem şol peýdasyz adamlar biri. Menem Aýjemala aýtmaly sözümi doly aýdyp bilemok. Hany seň merdemligiň, Gojuk Mergen? Hany seň adamlygyň, Gojuk Mergen? Bir-birimiziň ýüzümize ýürek açyp bilmesek, bizden bu topraga hossarlyk eden bolmaz. Gaýtam, topragy tozdurarys. Biz öz ýetmezimizi ýüzümize aýdyp bilmesek, topragy tozduýanlara, milleti talaýanlara-da ogrudyklaryny gönümel

aytmaga gaýrat tapmarys. Netijede, öz nanymyzy özümizi talaýanlardan diläp iýmeli bolarys. Olam akmak baýyň aç ölüşi ýaly bolar. Sen ýüregiňi açmaly, Gojuk Mergen, açmaly. Galany Aýjemalyň öz işi...»

— Bagşy agaňam, keýgim, şu öýe seň ýalňyzlygyňa nebsi agyryp geldi. Diňleseň, bir kelam sözüň bar. Diňleseň, seň üçin çaljak ýekeje sazym bar. Alsaň, bir pendim bar, gyzym. Bagşy agaňda dagy matlap ýok. Gözi ýoguň — ýüzi ýok edip, atdan düşenime-de günämi öt, gyzym.

Zyndan atly-ýaragly diýen ýaly barlyp, çakylyk edilýän, elde göterilip diýen ýaly uzak obalara äkidilýän adam bu ýerde öz gullugyny özi hödürleýär.

Sadap saply dutar gabyndan çykanda Aýjermal aljyrady, sypaty üýtgedi. Ol ömründe birinji gezek dutar görýän ýaly, görýänine-de ynanmaýan ýaly, bir dutara, birem ýaşula gözlerini petredip seretdi.

Ady çagalykdan bäri gulagyna ilýän, emma henize çenli görülmedik, görmek miýesserem bolar öýdülmeýän adam dutarynyň kirşini eşenini dogrulaýy otyrka geplände Aýjermal eşitmeýän ýaly boldy.

— Ýanyoldaşyňam şeýle bolupdyr, keýgim. Gysga ömür oň kysmatyna ýazylandyr. Ony Hudaý bilýär...

— Ýok! — diýip, ýokaryk sereden Aýjermal asmandan biri garap duran ýaly gorkup, ýakasyny tutdy. — Ýok, bagşy aga, ýok. Agzyňa haýyr söz alaweri!

Arçalan ýapdan suw akdyrmak kyn däl. Indi Gojuk Mergene başyny başlan agyr gürrüňini dowam etdirmek kynam düşmedi. Ol ynam bilen gepledi:

— «Ýok» diýip, pert aýdar ýaly, sen, keýgim, Hudaýam däl, pygamberem. Men ötüp barýan ötegçi. Megerem, ikimize gaýdyp sataşmagam miýesser bolmaz. Bu gezekki sataşmagymyzam Alla işidir. Nesibeden sypma ýok. Sebäpsiz çöp başynyň gymyldamaýandygyny özüň gowy bilýänsiň. Sen maňa gulak as, uýam. Özüňem tä men şu gapydan çykýançaň gepleme, diňle. Men öz pendimi aýdyp gideýin, isleseň al,

islemeseň alma, ol öz işiň. Ýöne, bilip goý, uýam, Gojuk Mergen sadadyr, gönümeldir. Egri gepi bolmaz. Emma ki, ol her gabat gelen ýerde idegsiz ýük ýazdyryp ýörenlerden dälidir. Özem sözi ýykylmajak ýerde, pendî alynjak ýerde gepleýändir. Senem oýlan, keýgim...

Ýap-ýaňam içeriňi howpdan, aljyraňňlykdan dolduran Gojuk Mergen Aýjemala ýene ýarap başlady. Gelni geň gal-dyran zadam ile ady belli adam naçar bilen hut öz mähriban atasy ýaly bolup gepleşýärdi. Diňe bir gepleşmegem däl, asyl ol ýalbarýardam. Beýle hormat Aýjemalyň nirede gören zady. Henize çenli Aýjemal bilen durmuş hakda, gün-güzerany dolamak hakda dogry oturyp gürleşen, bähbitli bir maslahat beren ýakyn-u-ýat bolmasa nätjek. «Bu näme üçin beýdýäkä? – diýip, durmuşyň çylşyrymlylygy hem mekir-alynyň kän bolýandygy hakda oýlanan gelin birdenem iňkise gitdi. – Öýerip bilmän ýören dogan-garyndaşy dagy barmyka? Aňsat ýerden... Ýok-la, Gojuk Mergen öz garyndaşyny öýerip bilmän ýör diýilse, kim ynanar? Muň adyny eşiden türkmen asyl sözünü ýykmaz... Onda näme üçin bu meň aladamy edýäkä?»

Gojuk Mergen Aýjemalyň göz önünde iki adama bölündi. Iki bölegiň birinde ilîň agysyny aglap ýören, ejizlere hossar-lyk edýän, ymgyr çölüň hyrydary ýaly Gojuk Mergen, ikinji bölekde bolsa, öz bähbidi üçin ýalandan ejizlemekdenem, şelaýynlyk etmekdenem gaýtmaýan Gojuk Mergen göründi.

Hawa, Aýjemal ony ikä böl-di. Emma haýsy tarapdaky Gojuk Mergeniň hakykata golaýdygyny welin, seljerip bilmedi, haýsysyna bil baglajagyny bilmän ýaýdandy. Aýjemal gorkýardy, Aýjemal ynanmazçylyk edýärdi. Oňa iki bölünen sazandanyň haýsyna ynansa, şol ynanylan bölegem hakykatyň tersine çykaýjak ýaly bolup durdy.

– Bu topraga hossar gerek, uýam, hossar gerek. Türk-mende: «Är öldi – hatyn talak» diýen gep bar...

Ol sözi eşiden Aýjemal hopugyp, bir zat diýjek boldy welin, Gojuk Mergen oňa sag eliniň aýasyny görkezdi. Sazanda şol mahal adaty adama däl-de, gudratly göwrä meňzedi. Aýjemalyň gözi bilen seretseň-ä, onuň ýokaryk galan eliniň

barmaklary telim esse ulalyp, ol, dogrudanam, göz baglap, dil baglap ýören jadygöýe çalym etdi.

— ...Wadalaşdyk, keýgim. Men gepleýän, sen diňleýän — diýende, Gojuk Mergeniň sesem üýtgäp, öýüň içini agyr howa gurşap alan ýaly boldy.

Aýjemaň şu mahaly geple diýilse-de, bokurdagyndan ses çykar öýtmeyärdi. Indi Aýjemaň perişdä meňzeş gojadan adam sözüne meňzemeyän, üýtgeşik bir dile, görülmedik alamatlara garaşdy. Emma dura-bara özüni dürsän gelniň gulagyna adaty adamyň aýdyp biläýjek gepleri eşidilip ugrady. Bolsa-da, Aýjemaň onuň aýdanlarynyň ýekeje sözünem sypdyrman diňlemäge çalyşdy. Onda şeýtmekden gaýry çykalga-da ýokdy. Gelin Gojuk Mergeniň sypatyna, hereketine jadylanan ýaly boldy.

— ...«Är öldi — hatyn talak» diýipdirler. Şol dana gep şu topragyň ykbaly bilen baglaşdyrylyp aýdylan bolmaly. Eger-de zeruryýetligi bolmadyk bolsa, ata-babalarymyz ol sözi aňsat diýäýmezdiler. Ol söz biçak agyr söz, gussaly söz. Ýöne ki, ýagdaý şol sözüň aýdylmagyny, şol pendini tutulmagyny talap edipdir, häzirem talap edýär...

Gojuk Mergen öýdäki adam bilen däl-de, toprak bilen söleşýän ýaly bolup, aşak seredip oturyşyna kän gepledi. Onuň aýdýan zatlaryny Aýjemaň gelin ozal eşitmändi, eşidenem bolsa, üns bermändi. Gojanyň sözleri gelni görmedik, barmadyk ýerlerine alyp gitdi. Aýjemalyň ata-babalary yssysy-sowugy aram, howasy şypaly, dagly-jülgeli, mydam gök öwsüp oturan Oýrat diýen ýurtda-da, Eneçay diýen beýik derýanyň boýlarynda-da ýaşan ekenler. Basybalyjylar olary öz uçmahy ýurdundan çöl-beýewanlyga kowupdyrlar. Bu ýagdaýa-da şükür etmeli. Sebäbi Garagumuň aýylganç howasy bolmadyk bolsa, duşmanlar türkmeni bu ýerdenem kowup çykarardylar. Şonuň üçinem bizi ýok bolmakdan jöwzasynyň kömegi bilen gutaran Garagumuň her adamsy, özüni hiç zadyň alnyndan däl hasap edýän Aýjemalam bu topraga hemaýatkär bolmaly.

Gojuk Mergeniň gepi-sözi Aýjemaly otdan alyp, suwa taşlady. Onuň baha kesişine görä, Gojuk Mergen akyly-pa-

rasatly sözleriniň arasynda gatyragam gitdi, aýtmasyz gep-lerem aýdyşdyryp, diýmesiz zatlaram diýişdirdi. Şeýlelikde, Gojuk Mergen Aýjemaly kä gaharlandyrdy, käte-de öz döreden gaharyny öz sözi bilen köşşdirdi.

Iň soňunda-da Aýjemala ömür garaşylmadyk sözlerini batyrgaýlyk bilen aýtmagy başaran goja gelniň ikinji garaşmadyk zadynam etdi. Ol dutaryň taryny çekdi-de, öý eýesiniň ýüzüne gönülöp seretdi:

— Gyzym, meň edähedim çaga dünýä inen öýde «Sallançak mukamyny» çalmakdy...

Entek sazandanyň näme diýjegini bilmese-de, dutar düzülende içerä dolan şirin owaza tolgunan Aýjemal: «Seň «Sallançak mukamyny» çalyňyňy bilýän» diýýän ýaly, telim gezek baş atdy, gojanyň indiki aýtjak sözlerine garaşdy.

— ...Öýüme barybam, her çalan «Sallançak mukamyma» derek akja taýaga bir tagma çekýän. Seň tüneginde çaga-da ýok, keýgim, sallançagam...

Arzuw-hyýalyň depesinde gaýyp ýören Aýjemal ol sözlerden soň birden tukatlandy. «Bu aga çagasyzlygymy maňa gyjالات berýärmikä? Indi şol betbagtlygam, gel-gel maňlaýyma basylmalymyka?»

— Men şu ojagyň başynda çalynjak «Sallançak mukamyny» nesýe çalyň. Ynan, keýgim, ömrümde birinji gezek şeýdýän. Ýagşy umyt bilen şeýdýän. Men muny seň ataň ornuňda, hut agaň ornuňda şeýdýän...

Goja sazandanyň öwrendikli bolan sagdyn barmaklary hereket edip başlady. Mukam ýola düşdi. Saz kiçijik öýüň içini, çuwallary, torbalary dolduransoň, çogup, daşaryk çykyp başlady. Dünýä «Sallançak mukamyna» doldy.

Geçmişň ajy hakykaty, geljegiň hyýaly çaklamady, ähli kynçylyk, ähli hasrat Aýjemalyň üstünden aýryldy. Ýaş gelin lemmer-lemmer ak bulutlaryň üstüne mündi, dagdan-düzden öwrüm edip, ahyr sährada ýerledi, ganatlaryny ýygnap, töwerege ser saldy.

Sonar otly ýaýlada bir akmaýa gezip ýör. Ol şeýle bir owadan, şeýle bir ak welin, görkünden, reňkinden ýaña gözün-

-başyň aýlanýar. Onuň ýere degmeýän ýaly bolup görünýän dört aýagam diňe sazyň hereketine goşulyp ýöreyär. Akmaýanyň ýelni süýt-den doly. Kümüş öwsüp oturan gyrymsy çoganlaryň, däneli üzärlikleriň, gök otlaryň üstüne akmaýanyň ak süýdi seçelenýär. Emma onuň ýelni gowzamaýar. Gaýtam, däne-däne ak süýt dökülmesiz, gerekmejek ýere dökülýär. Çogana, üzärlige, gök otlara akmaýanyň ak süýdi nämä derkar?

Akmaýa ak köşegini gözleýär. Emma aňyrsy çäksiz sähra-da ak köşek görünmeýär. Akmaýa köşek gerek. Hökman gerek. Akmaýa nesil gerek, nesil. Hökman gerek. Köşeksiz maýa öz maýalygyny ýitirip, diňe agyr yük götermegi başaryan gödek güýje öwrülýär. Maýalar bolsa, gödek güýje öwürülme-li däl, olar gözelligi üçin, botlamak üçin bigörk çölün keşbini gözelleşdirmek üçin ýaradylypdyr. Yük götermek üçin bolsa, nerler bar, nerler. Akmaýanyň ak süýdi bilen ot-çöp ýuwul-maly däl-de, akmaýanyň ak süýdini ak köşek ýuwutmaly. Akmaýanyň näzik ýelnine üzärligiň gataňsy däneleri degmeli däl-de, ol köşejigiň näzijek dodagyny duýmaly.

Sadap saply dutar saýraýar. Ol birden-birden akja köşek bolup gaçýar, birdenem akmaýa köşegine sataşman, elew-reýär, ol alakjaýar, uzyndan owadan boýnuny uzadyp, çar tarapa seredýär. Emma bir görnüp, gözden ýiten köşek gaý-dyp nazara kaklyşmaýar. Giň sähradan ýeňil şemal öwürýär. Şemal dürli-dümen otlaryň, haýwanlaryň ysyny getirýär. Ýüzüni asmana tutan akmaýa sähra şemalynyň içinden öz köşeginiň ysyny aljak bolýar. Howada köşeginiň ysy duýulýar. Ýöne onuň hanjadan gelyändigini seljermek gaty kyn. Ak-maýa elewreýär, akmaýa alakjaýar. Akmaýanyň gamgyn ha-lyna Aýjemalyň ýüregi gyýym-gyýym bolýar, oňa rehim edesi gelyär. Akmaýanyň seçelenýän ak süýdi göýä öz göwsünden syzylýan ýaly, ol mukamçy goja duýdurman, emay bilen döşüne elini ýetirdi. Ýakasyndan barmaklaryna degen deriň ýoky bolsa-da, Aýjemalyň başy aýlanyp gitdi. Ol özüne dul galan ýalňyz Aýjemal gelin däl-de, ak bäbegiň enesi Aýjemal bolup duýuldy.

Aýjemał garyp öýüň içini, öz ýüregini owazdan hem duý-
gudan, umytdan hem süýjülikden, ertirki güne bolan aladadan
dolduran dutara seretdi. Dutara jadylymyş diýilýäni çyn bo-
lup çykdy. Dutar Aýjemalyň kalbyny joşdurdy, ýüregini en-
diretdi. Ol özi näme-nämeleriň bolup geçýändigini onçakly
seljerip bilmese-de, şu mahal düýpden üýtgeýändirin, başga
adama öwrülendirin öýtdi. Ol hatda indi bedeni dagam özge
adamyňka döňüp, ten duýmaz bolandyr öýdüp goşaryndan
tutup gördi. Ýok, beýle däl ekeni. Goşaram Aýjemalyňkydy,
goşardan tutup duran barmaklaram. Diňe onuň goşarynyň
gürsüldisi üýtgäpdi, güýjäpdi, goşary tutýan barmaklar bolsa
gowşapdy. Başga üýtgeşiklik ýok diýen ýalydy. Bir aýdyňlyk
bardy. Olam Aýjemał gelin öz beýnisi bilen pikir edip bilmän,
sadap saply dutaryň owazy näme diýse, şoňa-da tabyn
bolýardy.

Öz dulunda «Sallançak mukamy» çalnar diýen umytdan
Aýjemał bireýýäm el üzüpdi. Emma bu gün onuň garyp öýün-
de köpüň arzuw edýän şol mukamy ýaňlandy. Birdenem
Aýjemalyň hyýalyndaky sallançak sag dula geçip, hereket edip
başlady. Onuň hereketi mukama goşuldy. Sallançagyň içinde
çaga-da bar. Ýöne onuň ýüzi görünmeýär. Aýjemał entek ol
çaganyň oguldygynam, gyzdygynam bilenok, kimiňkidiginem
saýgaranok. Belkem, özüniňkidir? Kişi çagasy üçin Aýjemalyň
öýünde sallançak gurulmaz ahyryn. Bellibir çaga niýetlenen
saz her kimiň öz öýünde çalynmaly. Kişi çagasy, kişi sallan-
çagy üçin Gojuk Mergenem bu öýe gelmezdi. Iň bolmanda,
Aýjemalyň aklyly üýtgäýen bolsa-da, aklyly ýerindäki Gojuk
Mergen bu öýüň dulunda aýbogdaşyny gurap, «Sallançak
mukamyny» çalmaz.

Gojuk Mergenem göýä şol sallançagy görýän ýaly sag
dula tarap gözünü aýyrman seredip otyr.

Sallançakda ýatan çaganyň ýüzi görünmese-de, sesi eşi-
dilmese-de, onuň gyz maşgaladygyny Aýjemał bildi. Sebäbi
Aýjemalyň gulagynda:

Allaý-allay, al haly,
Aýda dokar bir haly.

Halysynyň kenary —
On barmagnyň hünäri.

— diýen hüwdi ýaňlandy. Ol täsin hüwdi Gojuk Mergeniň sadap saply dutarynyň çalyňan mukamyna goşulyp gitdi.

7

Gojuk Mergen kân mahal bári, has takygy, şu agyr derde ýolugaly bári saz çalmaýar diýen ýalydy. «Sallançak mukamynam» soňky gezek çalanyna iki aý dagy geçiberipdi. Mukamçynyň näsagdygyny bilýän adamlar ony biynjalyk etmejek bolýardylar. Ýöne dünýä inýän çagalaryň ählisiniň başujunda «Sallançak mukamynyň» çalynýandygyny goja bilýärdi, çalynjakdygyna ynanyrdy. Ol şeýledem. Gojuk Megreniň öz tanaýan şägirtlerinden başga-da, şol mukamy öwrenmek üçin ýüz tutan dutarçylaryň möhümini bitirmän goýberen gezegi ýokdy. Şonuň üçinem «Sallançak mukamynyň» türkmen säh-rasynda günde onlarça gezek çalynýandygy hakykatdy. Emma «Sallançak mukamynyň» atasy wagtyň gyssaýandygyny aňyp, öz sazyny ýene bir gezek, megerem, in soňky gezek çalmaga göwün ýüwürdüýärdi. «Belkem, şu gün nesip eder...» Gojuk Mergeniň arzuwynyň ýene arasy bölündi. Bu gezek mukamça zeper ýetiren öz kempiri boldy.

Aýparça bosagadan gepläp ätledi:

— Goja, gözenegem açybermeli boljak öýdýän. Eşitdiňmi, ýaňy durna geçdi?

— Ol-a gulagyma degdi welin, kempir, durnaň sesinden çaslyrak sesi haçan eşitdirjek? Men-ä şol owaza garaşyp ýatandyrn.

Aýparça gyssanyp, çuwala tarap geçjek bolanda, tas sallançagyň üstünden ätläpdi. Ol ullakan bir etmişin ýaryndan gaýdan ýaly howpurgap, ýakasyny tutdy-da, ýüpüni galdyryp, sallançagyň aşagyndan geçdi. Ol çuwaldan gerek zadyny alansoň, öňki hereketi bilen yzyna gaýdyp, gojanyň golaýyna bardy.

— Alla ugruna edewersin welin, goja, şu çagaň-a dünýä immesi agyr boldy. Gelin görgülide-de ysgyn-deramat galmady...

Şeýle diýdi-de, gyssagy özi bilen Aýparça yzyna gaňrylman çykdy. Ýöne ol Gojuk Mergenem gaty biynjalyk edip gitdi. «Gelniň güýç-kuwwaty azalan bolsa, çaganyň dogulmasy hasam kynlaşmaly-da. Gaýrat et, gelin, gaýrat et.» Şol mahal gözenegiň önünden ala zenzele turzan towuk käkeläp geçip gitdi. Onuň zenzelesine Gojuk Mergen haýran galdy. «Sen çekinme-de, gygyryber, gelin. Sen bu topraga goç ýigit ýa aý ýaly gyz berjek bolup durkaň, uýalma. Anha, towuk gykylygy bilen küren obany örüzip ýör. Sen dagy ynsan çagasyny jahana inderýäň. Dünýä adam inýänini, goý, hemmeler eşitsin, hemmeler! Ony ilden gizlemeli däldir, gelin!»

Gojuk Mergen eýýäm eliniň üstünden aýrylyp, ala yor-ganyň ortasyna ýeten gün şöhlesine seretdi-de:

— Ana, gör, şöhle-de eýýäm meň dyzyna ýetipdir — diýdi. — Gaýrat et, gelin, ýene biraz gaýrat et!..

8

Näsag Gojuk Mergeniň ömrüni uzaltjak dermana sadap saply dutary çalşyp, dosty Rahymy hany begendirmek üçin ýola çykan Bagtyýar beg tanyş baýynyň öýünde düşledi. Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, nireden gelyäni-hä belli beg «Nirä baryň?» diýen sowala, köne tanşyna-da hakykaty aýtmady.

Şondan soň öý eýesi myhmana ýüzlendi:

— Bagtyýar beg, türkmeniň gelin toýuny görmek meýliň ýokmudy?

— Kim öýlenýär? — diýip, Bagtyýar ýöne agzynyň ugruna sorap goýberdi.

Öý eýesi myhmana tarap ýylgyryp seretdi, yzyndanam: «Kim öýlenende seň üçin parhy näme? Haýsy türkmen öýlenende-de, ataň dogany bolup çykmajagy hak ahyryn!» diýen sözler suňşurylmalydy. Emma Bagtyýaryň myhmançylyk saprasy hemem türkmen baýynyň ägä-hüşgärligi kalbynda dörän sözleri dörän ýerinde saklady. Gaýtam ol, rast soraýarmy, jogabyny ber diýen pikire gulluk etdi:

— Gojuk Mergen öýlenýär! — Sowala jogap gaýtaran baý näme üçindir ýylgyrdy welin, Bagtyýar öz soragy ýaňsa alynýandyr öýtdi. Ol türkmen baýy nirä, näme üçin barylýanyny bilýändir, şoňa görä-de kinaýaly jogap gaýtarýandyr öýtdi. Myhman janyny barlap görmek isledi:

— Kim diýlende-de tanajak gümanym ýok welin, türkmenlerden senden başga kimi bilýän diýseler, ýaňky ady agzajak-da. — Şol adam jadygöýmüş diýýäler welin, çynmy? Eşitmegimize görä, ol näme islese, şonam edýämiş. — Birde-nem myhman myssa ýylgyrdy. — Aşarak geçsem, günämi öt welin, ýeňlesräk gelinlerem özüne tarap ýörediberýärmiş ol.

Baý bu gezek ildeşiniň abraýyna dil ýetirmäge çekindimi, nämemi, ony kemsitjek bolup durman, öz ýüregindäkini aýtdy:

— Gelin-gyz hakda-ha eşidemok, Bagtyýar. Men oň ne-neňsi jadydynyň bardygynam aýdyp biljek däl. Ýöne şu toprakda onuň sözi hanyň sözündenem, baýyň sözündenem ýörgünli. Küpür geplesem, Alla-da günämi ötsün, senem öt. Mundan başga men saňa näme diýeyin, näme aýdaýyn, Bagtyýar beg? Özüň oýlanyp gör.

Gojuk Mergeniň sözüne halkyň gulak asyşyna şaýat bolup gören Bagtyýar beg baýyň aýdanlaryna ullakan gulagam gabardyp oturmady. Ony gyzyklandyryňan zat sadap saply dutardy.

— Siziň şo mukamçyňyzyň dabarasý biz taraplara-da ýetýä. Biziň eşidişimize görä, onuň özi däl-de, dutary jadylymyş.

— Ýogsam näme! — diýip, baý çyny bilen baş atdy. — Perişde nazar salan dutary bar. Ähli gudrat şonda bolmaly. Dutaryny elinden alsaň, Gojuk Mergen taýagy elinden giden kör ýaly biçäre bolmaly.

— Sen şo dutary öz gözüň bilen gördüňmi? — diýip, Bagtyýar baýy ahyryna çenli sagjak boldy.

— Heniz göremok. Ýöne isleseň, şu gün agşam şo dutary ikimiz baryp göräýeris...

Sesini çykarmadyk Bagtyýar geň galýandygyny gözleri bilen aňlatdy.

— Hawa, hawa. Sen geň galyp oturma. «Gelin toýuny görel» diýýänim şoň üçin. Agşamky toýuň bissimillasyny Gojuk Mergeniň dutary etmeli.

— Onda, nesip edenden, sazandañ özünem görýäs-dä?

— Özünü görmeyän. Özi ölüm ýassygynda ýatyr.

Bagtyýar ýene egnini gysdy.

Şondan soň Gojuk Mergeniniň özüniň başga ýerdeki dutarynyň bu oba gelmeginiň sebäbi myhmana-da düşnükli boldy.

...Çopan bilen aýaly çaga garaşýardylar. Perzentsizlik olary halys irizipdi. Emma olar ýakyn günlerde dünýä injek çaganyň getirjek şatlygyna guwanmaga-begenmäge däl-de, berjek yzasyna, hasratyna kaýyl bolmaga taýynlanýardylar. Sebäbi şu gezekki garaşlyan çagadan ozalky dünýä inen ogul-gyzlaryň hemmesi bir öwliýäde uzyn hatar bolup ýatyrdylar. Ozal ýedi çagany ýere beren ene-ata sekizinji şeýle bolmaz öýtselerem, hakykat başgaça netije berjek ýaly bolup durdy. Gorky bilen ynamyň haýsynyň garaşandygynyň bellisi ýokdy.

Çopanyň öňki ýedi çagasynyň ýedisem on günden artyk ýaşaman ýogalyppy. Bir hepde geçensoň, başlanýan gerindirme çagalaryň soňuny görýärdi. Her gezek çaga gernip ugrandan çopan görgüli daş çykyberýärdi. Gapydan gelen tebipte, tersokanda, enä, çagalara içirilen, çüflenlen zatlarda san-sajak galmady. In bir köpbilmiş tebibiniň aýtmagyna görä, çopanyň aýalynyň bir ýuhanyň göwnünden turmaýandygy üçin şeýle bolýardy. Ol ýuha dünýä inen çagalara «Atly raý» diýilýän, dermansyz-därisiz kesel ýolukdyrýarmyşyn. Şeýdip, ýuha özüni köşeşdirýärmişin.

... Çopan bilen aýaly günorta naharyna oturanda gapydan selçeň sakgally, uzyn boýly, çep eliniň baş barmagam gös-göni bolup duran gedaý geldi. Ol doga okady, ýagşy dilegler etdi-de, sakgalyny sypap, ýöräberdi.

— Taňry bendesi, ýene bir zat dileg edip gitsene! — diýip, çopan onuň yzyndan gygyrdy.

Gedaý aýak çekdi.

Çopan ýagdaýyny bolşy ýaly edip gürrüň berdi, indiki garaşýan çagasynyň ykbalyndanam gorkýandygyny, oňa hiç hili emiň tapylmaýandygyny aýtdy.

Gedaý hut şol habara garaşyp, aýtmaly sözlerini ozaldan taýynlap goýan ýaly salymyny bermän:

— «Sallançak mukamyny» çaldyrmaly! — diýdi.
— Ony kim çalyar?
— Ony çalyan adama Gojuk Mergen diýerler.
— Şol adam ýeriň beýleki ujunda bolsa-da, men eme-dekläp gitmäge-derazy...

— Oň üçin ýeriň ol ujuna gitmeli däl — diýip, ýaşuly taýak atym aralygy salgy berýän ýaly, gündogara tarap taýagyny salgap goýberdi. — Şundan gidiberseň, günýaryma golaý ýol ýöränsoň, öňünden dag obasy çykar. Gojuk Mergen diýseň, hemme tanar. Şol adam gelägede, sallançagyň öňünde aýbogdaşyny gurap, kirşi çekdigi seň çagaň derdem bilmez, dermanam. Emi-ýomy bir «Sallançak mukamy» bolar...

Gedaý «Sallançak mukamyny» diňlän mahaly Gojuk Mergen oňa täze saz hakynda ullakan zat diýmändi. Ol sazyň çagany ajaldan gutaryandygy barada-ha dilem ýarmandy. Aýdylýan zatlar gedaýyň öz arzuwydy. Oba-oba aýlanyp, halkyň müňde bir derdine, hasratyna şaýat bolup, olaryň ählisini ýüregine golaý kabul edýän gedaý ilini arzuw-islegini kanagatlandyran ýaly bir gudrat küýseýärdi. Onuň şunça ýyllaryň dowamynda elini asmana göterip eden dileglerine ýokardan, adamlaryň umyt baglap garaşýan yerinden ses beren, rehim inderen bolmady. Göze görünmeýän şol güýjüň seslenmegine-de halys akyl ýetiren gedaý ýerdäki güýçlerden dalda isleýärdi, isleginiňem hakykat däl-de, höwesdigini bilse-de, öz arzuwynyň çyn hasyl bermegini küýseýärdi, asyl onuň şeýle boljagyna ynanyrdam.

Özi ýanman, kesekiniň ýanşyna kösenýän adam arzuwyna ynansa, özi ýedi gezek ýanyp-sönen çopan näder? Hälihazirlikçe-hä bellibir oba, bellibir adam salgy berildi welin, beýle ýagdaýa düşen adam ertekilerdäki halasgärlerdenem medet islemekden gaýtmaz. Sonuň üçinem sada çopan eşiden habaryna münkürlük etmelidirem öýtmedi.

Uzyn boýly, selçeň sakgally gedaý bolsa, çopany begendiren habaryny gabat gelen gapyda gaýtalamak üçin gün-

batara bakan howlugdy. «Sallançak mukamynyň» dabarasyny ýeke özüniňem eýýäm münlerçe adama ýetirendiginden, ol adamlaryňam öz nobatynda gedaýdan eşiden geň hem ýakymly täzeligini telim esse ulaldyp, telim esse gyzyklandyryp, sonça adama aýdandyklaryndan ol bihabardy.

... Gojuk Mergen çykgynsyz güne galdy. Haka sygyňan ýaly bolup, sazanda ynam bildirip, uzak ýoldan gelen adama onuň nebsi agyrdy. Çopanyň ynamyny ödemekde özüniň hiç kimdigine, ejizdigine haýpy geldi. «Näme etmeli?» diýen soraga Gojuk Mergen iki jogap gaýtarmaly däl di. Ol sowalyň çopan biçäräniň lapyny keç etjek, onuň oýanyp ugran umydyndan el üzdürjek tāk jogaby bardy. Mukamçy çopana şol hakykaty hem aýtdy. Emma myhman saz bilen sazandanyň türkmen sährasyna Allatagala tarapyndan ýörite iberilmändigine ynanmady. Onuň aýtmagyna görä, eger-de Gojuk Mergen dulunda oturyp, «Sallançak mukamyny» çalmasa, iki gün mundan ozal dünýä inen oglanjyk on günden artyk ýaşamaly däl di.

Gojuk Mergeniň yzyndan şeýle ýumuş bilen gelnendiginiň habary derrew oba ýaýrady. Şeýle abraýly, il-günde şeýle derkar adamyň özleriniň obasyna göçüp gelmegine hem haýran galan, hemem guwanan ildeşler Gojuk Mergeni ýola salmak üçin hataryň çetine ýygnydylar. Ozal saz-söhbede perwaýsyz garaýan adamlaram goşa tar bilen el ýaly agaja indi başgaça garamaly boldular. Obadaşlar çopan bilen at goşup ugran Gojuk Mergeniň saparynyň rowaç bolmagyny diläp galdylar.

...Sallançaga golaý oturan Gojuk Mergen tary çekdi. Kiriş adaty kirişdi, saz adaty sazdy. Emma onuň şeýledigine içeri hem daşaryny gabap alan gulaklaryň, gözleriň birem ynanmaýardy. Dutaram görüp ýören tut agajyndan ýasalman, heniz türkmeniň görejine kaklyşmadyk şetdat diýilýän agaçdan ýasalandy. Şonuň üçinem dutar hakda aýdylýan gepler howaýy gürrüň bolman, hakykat bolmalydy. Ol dutaryň owaзы näme edip biler diýseler, hatda ölini direlder diýilse-de ynanaýmalydy.

Belki, şeýle bolsun! Saz adam aňynyň owaza öwrülen güýji ahyryn. Ol her zat etmäge hakly. Gatybaş adamy agladyp bilýän, ýüregi doň adamy güldürip bilýän saz ähli zada-da ukyply bolmaly.

...Deri birneme gaýdyşan sazandany ýañadandan der basdy. Hakyky dünýä bilen arabaglanyşygy wagtlaýynça togtadan adamlar özlerini saz derýasynyň içinde duýup, hereketleri bilenem mukamça çalym etdiler. Mukamçyny der basanyny görüp, birnäçeler çygjaran hasap eden maňlaýlaryna el ýetirdiler.

Gojuk Mergen sallançaga gözünü dikdi. Akja köşek akmaýanyň gapdaly bilen türkmen sährasynda ädimläp ugrady.

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Adaty içgepletmesi mukamça bu gezek az göründi:

Şum ajal duzaklansyn,
Seň ömrüň uzak bolsun!..

Çopan ata sallançaga gözünü dikdi.

Çopanyň mal bakýan beýikli-pesli meýdanynda sadap saply dutaryň sesine aýak goşup, dorja taýçanak peýda bolýar. Ol saga-sola säpjäp, önde keserip ýatan gyrasy uçut gaýaly gorpdan geçjek bolýar. Taýçanak ondan hökman geçäýmeli. Çünki gorpuň aňyrsynda çeşme bar. Taýçanak şol çeşmeden suw içmeli. Ol yza gaýdyp, bat alýar-da, bökmäge gorkup, gorpuň gyrasyndan gapdala sowulýar. Her hili ýagdaý bolanda-da, onuň ýeke çykalgasy bar — gorpdan geçäýmeli. Taýçanak ýa-ha gorpa gaçyp, heläk bolmaly, ýa-da suwa ýetmeli. Haýsysyny

saýlasaň saýlaýmaly. Gözüne görüňän taýçanak her gezek bat alanda, çopanyň jany pitige münýär. Ozalam şol aýylganç gorp zerarly ýedi sany taýçanagyny ýitiren çopany der basýar.

Saz güýjeýär, dutar sandyraýar, taýçanak aýgytly hereket edýär. Ol bat alyp, ýañadandan gorpa golaýlaýar. Çopanyň gözi garaňkyrap, başy aýlanýar. Taýçanagyň ol gorpdan böküp geçmejegi çyn. Emma çopanyň hyýalynda sadap saply dutaryň owazy taýçanaga ganat bolup ýelmeşýär. Ol asmana göterilýär, emañ bilenem gorpuň ol tarapynda ýerleýär...

Çopanyň sekizinji çagasynyň on gününü, on aýyň, on ýylyň üstünden aman-esen ätlemegi, ene-atasyny, obadaşlaryny, çopany tanaýanlary begendirse, şol tötänlik «Sallançak mukamyny» mukamlykdan jadylyga, ony döreden adamy hem adaty adamlykdan perişdelige öwürdi. Sadap saply dutar bilen Gojuk Mergeniň tarypçysy köpeldi.

...Türkmen baýy Bagtyýar begi hem beýleki myhmanlaryny yzyna tirkäp, toý ýerine baranda Gün ýaşıberipdi. Basym nahar çekiljekdi. Golaýda bugaryşyp duran gara gazanlardan türkmen çekdirmesiniň ysy göterilýärdi. Bagtyýar üçin ojagyň başynda münber bolup duran ýagjymak kersenlerden başlap, gapynyň köne kilimine çenli geňdi. Ol ähli zady nebsewürlik bilen synlaýardy. Emma onuň esasy garaşyany öňdedi. «Yetmiş ýaşyndaky Gojuk Mergen öz öýünde kesel ýatan bolsa, haýsy Gojuk Mergen öýlenip biler? Ölüm halyndaky adamyň özi bu ýere gelmedik bolsa, dutary nädip düşüp ýör? Näme üçin düşýär?» Bagtyýar şol sowallaryň jogabyny bilmäge howlugdy.

Ogul öýerýän şar gara sakgally heniz kyrka-da ýetmändigi mese-mälim bildirip duran adam gabyndan çykarylmaýyk dutary elinde saklap durşuna ýygananlaryň ählisi eşider ýaly batly gepledi:

— Adamlar, şu dutara atamyz Gojuk Mergeniň sadap saply dutary diýýärler. Men üç günlükkäm şu meň sallançagymyň başynda çalnypdyr. Şolam meni ölümden halas edipdir. Dutaryň eýesiniň hormatyna meň adyma Mergen dakypdyrlar. Kakam bende öz agtygynyň dünýä inenini görmän

gitdi. Ýöne, ogul agtygy bolsa, adyna Gojuk dakmagy, sal-
lançagynyň başynda «Sallançak mukamynyň» çalynmagyny
wesýet edip gitdi. Atamyň ogul agtygy boldy. Adyny Gojuk
dakdyk, ýöne, bir hepdeläp, obasynda garaşsagam, sazanda
öýüne gelmänsoň, «Sallançak mukamyny» çalmagy oglanyň
öylenerine goýduk. Yrym etdik. Emma ki, sazanda atamyz
başy ýassykda bolany sebäpli, bu toýa-da gelibilmänsoň, sa-
dap saply dutaryny şägirdinden berip goýberipdir. Biziň gelin
toýumyzda öz dutarynyň saz etmegine göwün bildiripdir.

... Dutar ikindinden bäri garaşyp oturan sazanda uzadyldy.

Saz-söhbetden onçakly baş çykarmaýan Bagtyýar begiň
sadap saply dutaryň näme hakda gürrüň berýäni parhyna
däldi. Onuň öz aladasy, öz pikiri bardy. Onuň göwnüne häzir-
ki dutar çalyň oturan adam uzak bir ilin sazandasy däldi-de,
Rahymy handy. Ol: «Bu dutara näçe gün guwanýarkaňyz?»
diýip, içini geplet-di-de, gapdalyndakylara aňdyrman, döşüniň
çep tarapyny usullyk bilen sypady.

Gojuk Mergeniň gudratyna azda-kände ynanmanam dur-
maýan Bagtyýar nirede, nähili ýagdaýda bolsa-da, ýoldaş-
laryndan ýabany ýatmazlygy öz önünde şert edip goýdy. Şo-
nuň üçinem baý dostunyň özbaşyna ak oý hödürläýmeginiň
önünden gaçan beg howanyň kapasdygyny bahanalap, myh-
manlaryň hemmesiniň düşeginiň daşardan ýazylmagyny ga-
zandy.

Beýle yssy howada don bilen ýorgana girilse hem-ä gül-
künç boljakdy, hemem ol ýagdaýdan başgaça many çykary-
lyp, Bagtyýaryň bolşuna münkürlük ediläýmegem ahmaldy.
Şonuň üçinem aýak ýolundan gaýdylanda, ädimini ýygjam-
ladan Bagtyýar ýoldaşlary gelmänkä ýerine geçdi, donuny
çykaryp, gapdalynda epläp goýdy-da, dermanly gutyny hem
ýassygynyň aşagyna saldy. Ertirem ol il örmänkä oýanyp,
aşamky hereketlerini tersine etmelidi, hiç kime görkezmän,
gutyny ýene goltugynda gizlemelidi.

Ýoluň argynlygyndan hemem ertir ir oýanmaly bolany üçin
Bagtyýar derrew uklamalydy. Uky diýer ýaly begiňki şirin uky
däldi-de, golaý-goltumda it üýrmeg-ä beýlede dursun, serçe

jürküldese-de, gözünü açýardy. Türkmen sährasyna çykylaly bäri onuň ýeke gije hem arkaýyn ukusyny alan gezegi bolmady.

Başyny ýassyga ýetiren beg derrewem uklady. Emma il örmänkä oýanyp, öz aladasyny etmeli myhman, daňyň ümüştamyşlygynda, ukynyňam tüýs süýji mahalynda galmagaly bilen diňe bir öz ýoldaşlaryny däl, baýyň hataryny hem aýaga galmaga mejbur etdi.

Golaýda peýda bolan çygşylda gözünü açan Bagtyýaryň imany göçdi. Ol diňe «Edil özi-dä!» diýip, Rahymy hanyň salgyny beren jadygöýini ýatlap, içini gepletmäge ýetişdi. Soň ol içgepletmäge-de ýaramaýan ýaly bolup, gymyldaman ýatdy. Aňyrdan garaňky gije bilen çalymdaş bolup, süýşüp gelyän gara zat göni Bagtyýara tarap gaýtdy. Şonda Bagtyýar ortadan ýer alman, bir çetde ýatandygyna ökünip, öz-özüne gargyndy. «Aý, geçip baryan bir garadyr-la. Ýatanlar bilen näme işi bar?» diýip, ol özüni köşeşdirjek boldy. Emma ol gara bela geçip ötägitmedi. Gaýtam, ol golaýlaşdygyça, barha aýylganç sypata girip, Bagtyýaryň ýanyna ýetensoň saklandy.

Dem almasy kynlaşyp ýatyşyna kelemesini öwürýän Bagtyýar gara belany elin synlamaga ýetişdi. Ýöne gözünüň görýänine ýüregi ynanmady. Rahymynyň salgyny berýän jadygöýi adama meňzemelidi. Emma Bagtyýaryň gözüne görüňän zat başga belady. Onuň ýüzi hem ýokdy, ellerem. Ýok, Bagtyýar ýalňyşan ekeni. Gara bela aşak oturanda onuň adamyňky ýaly iki sany eliniň bardygy belli boldy. Sebäbi ol, edil nirede goýlanyna ozaldan belet ýaly, Bagtyýaryň donunyň goltuklaryny barlaşdyrmaga durdy. Şonda onuň eli donuň goltukjübüsindäki pullý haltajyga degdi-de, maýda teňňeler şaňňyrdap ses etdi. «Dony, teňňäni alyp, başymdan sowlaýsa-ha...» diýip, Bagtyýar Hudaýyň, pygamberleriň adyna birtopar mal aýtdy. Emma gara belany donam, içi teňňeli haltajygam gyzyklandyрмаýar ekeni. Ol begiň donuny öňküsi ýaly edip, epläp goýdy-da, yerindenem turman, Bagtyýara tarap süýşdi. Şonda Bagtyýar ol belanyň kelle sudury baram bolsa, yüz-gözünüň gara palçyga suwalan ýaly tekizdigini açyk saýgardy. Ýöne ol

edil adam ýaly bolup dem alýardy, göwnüne bolmasa, onuň ýüregi hem Bagtyýaryň ýüregi bilen deň gürsüldeýän ýalydy.

Rahymy hanyň salgyny beren ujuna barmak oturdyran uzyn gara kesewi döşüniň üsti bilen bokurdagyna tarap süýşüberende welin, Bagtyýaryň sabyr-takaty gutardy. Ol bir-ä jynssyz gygyryp, dikelenini, birem ol gara belanyň gara ganatlaryny kakyp, uçup gidenini bilip galdy. Beg ynjalady.

Sygylar molady, itler üýrdi, baýyň hatary aýaga galdy, ýoldaşlary Bagtyýaryň ýüzüni ýelpediler. Emma beg ol zatlaryň baryndan bihabardy.

Ýüzüne küýzäniň sowuk suwuny sepip, begi özüne getirdiler. Emma ol gören ahwalaty hakda hiç zat aýtmady. Bagtyýar beg bolan waka düýşem bolsa, hakykatam bolsa, diňe ýassygyň aşagyndaky gutujyk bilen baglanyşykly bolmaly diýen aýgytly netijä geldi.

9

...Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Gojuk Mergen şu gezekki çaganyňam aman-esen dogulmagynyň arzuwyndady. Şeýle bolmagyny islemese-de, goja şony öz ömründe in soňky dogulýan çaga bolar diýip çaklaýardy.

Gojuk Mergen öz ýagdaýynyň gün-günden peselýändigini bilýärdi. Indi oňa juda zeruryndan artykmaç geplemegem ýeňil ýük dälidi. Onuň şeýle haldadygyny bilýän şägirdi Baýly bagşy hem azar bermejek bolup, günde gelip ýörmesini goýupdy. Goňşy-golamlaryň, obadaşlaryň, ýat obalardan her gün diýen ýaly hassanyň halyndan habar almaga gelýän adamlaryň köpüsi daşardan gaýtmak, sazandanyň ýagdaýyny Aýparça ýeňneden soramak bilen çaklenýärdiler.

Törde, tärimden asylgy duran uzyn nilli gara tüpeňde gojanyň nazary eglendi. Gojuk Mergen ol tüpeňi kyrk ýyla basalyk wagt bäri görýärdi. Emma şonça mahalyň dowamynyda gara tüpeň ýekeje gezegem atylmandy. Ýogsam, peşeňden doly hataram mydama onuň ýanyndan asylgy durdy. «Bir

gezegem atylman, poslap gidýän tüpeňi ýasan ussa gabrynda dik oturýamyş» diýýärler. Tutuş ömründe ýekeje gezegem atylmajak bolsa, tüpeň näme üçin ýasalýarka? Ussasyny gabrynda dik oturtmak üçinmikä? Aslynda-da, ýarag ussasy diýilýän kişileriň ählisi gabyrlarynda dik otursalar, nähili go-wy durmuşa ýetilerdi! Parahat ýaşap ýören bir erkin ýurdy tüpeň bilen özüňe tabyn etmek bolarmy? Ýok, bolmaz. Adamlary, welaýatlary, döwletleri, şalary saz bilen boýun egdirmeli, saz bilen eýelemeli, saz bilen bendi etmeli, ýarag bilen däl-de, mukam bilen ýenmeli. Adamlary mäşe gysyp, seçme atyp, aglatmaly däl. Olara owaz bilen begenç, lezzet gözýaşyny dökdürmeli! Ýöne Gojuk Mergeniň aýdany bolaýýarmy?! Gojuk Mergen birmahal haýsydyr bir ýurtda kethuda ölen-de top atyp, hormat goýýarmyşlar diýibem eşidipdi. Şol dagy goja sazandanyň asla-da maňzyna batanok. «Ýarag bilen adama hormat goýulmaýar, ýarag bilen adama haýbat atylýar, ýarag bilen adam gorkuzylýar».

Ömründe ýeke gezegem tüpeň atman geçýän adam bar-myka? Goja öz sowalyna ýylgyrmak bilen jogap gaýtardy. Çünki ol sowalyň ilkinji jogaby onuň özüdi. Gojuk Mergen ýer üstünde şunça ýyl ýaşap, tüpeň atyp görenok, tüpeňiň atylyşyna şaýat bolsa-da, özi henize çenli mäşe gysanok. Mäşe gysanda, ölümden gaçyp barýan towşanyň yzyndan ajal bolup ýetjek seçmeleri göz önüne getirende, onuň endamy tikenekleýär, ýüregi mynçgaýar. Ýaralanan, sessiz aglaýan towşana onuň haýpy gelyär.

Taýyn ýaragy zähmet çekmänem atyp bolýar. Mäşäni gysdygyň bes. Ýöne taýyn duran dutary welin, beýle aňsat çalyp bolanok. Saz ýürek zähmetiniň, yhlaşyň uzak ýyllyk azabynyň netijesi bilen çalynýar. Hudaý näme üçin aýylganç guralyň işlemesini aňsat edip, ajaýyp guralyň öwrenmesini beýle agyr edýärkä? Dünýäde eli ýaraglynyň sanynyň eli sazlynyň sanyndan köpdügem şol sebäplimikä? Hawa-da, ýaragy her önýeten akmagam atyp bilýär...

Sähra. Gojuk Mergene kän ýyllar bári tanyş sähra. Gojuk Mergene kän ýyllar bári tanyş, heniz oňly aýaklanmadyk şol akja köşek patanaklap ýör. Onuň dünýäden gamy ýok. İçse,

akmaýanyň ak süýdi, dem alsa, sähraýy meýdanyň çeşme suwy ýaly dury hem arassa howasy. Birdenem Gojuk Mergeniň dulunda asylygy duran uzyn nilli gara tüpeň peýda bolýar. Ony hiç kim göterenogam, getirenogam, öz-özi süýşüp, öz-özi howada gaýyp ýör. Tüpeň ýasalan bolsa, ol ir-u-giç atylmaly. Tüpeň kesesinden syn edilmek üçin ýasalmaýar-da, kimdir birine çenelmek üçin, kimdir birini ýaralamak üçin ýasalyar. Gojuk Mergeniň dulundaky tüpeňem akja köşegiň awuna çykydyr. Älhepus, bu nämäň alamaty bolmalyka? Ýaşayşyň ýaňy gyra-syndan giren akja köşegi adam eli bilen ýasalan gara tüpeň öldürmelimi? Gojuk Mergeniň hyýalynda bolup geçýän hasrat ony halys ysgyndan gaçyrdy. Onuň maňlaýy çygjaryp, ýüregi bulanýan ýaly boldy. Ýene sähra. Ýene akja köşek. Ýene şol gara tüpeň. Akja köşek adam ýasan nägehanda gutulmak üçin enesine tarap gaçýar. Akja köşegini yzyna tirkän akmaýa ylgaýar. Emma olaryň ýyndamlygy gara tüpeňiň nilinden çykýan seçmäniň tizligi bilen deň gelmeýär. Gara tüpeňiň agzyndan çykan gara tüsse Gojuk Mergeniň gözünü gapdy. Ol gapdalyndaky ýaglyga elini ýetirdi. Ümezlenen gözler şondan soň durlandy.

Üzügiň sepgidindenmi ýa-da başga bir yşdanmy jyklan gün şöhesi dünýäden ötyän adam bilen hoşlaşmak üçin içelik girene meňzedi. Gara öý ýerinde durar, Gün bolsa ýörär, şöhläniňem ertir ýene peýda boljagy belli. Emma Gojuk Mergeniňki näbelli. Şöhle baky ýaşayar, adam bolsa wagtlaýynça. Yöne Gojuk Mergen ol zatlara özüçe düşünyär. Elbetde, hasraty, kynçylygy känem bolsa, adam bu dünýäden gitmek islänok. Emma goja mukamçy dünýäden gitmekligiň kanunydygyna gowy düşünyändigini üçin onuň sebäbinem özüçe ýorýar. Gojuk Mergen barha gaýralaýardy. Yöne inňildemeýärdi. Sebäbi inňildi onuň özüne-de, töweregindäkilere-de erbet täsir etjekdi. Ölmek hökmany, gelmek — dogulmak tötänlik. Tötänligiň gabat gelenine şükür etmeli. Gojuk Mergeniňem orny boş galanok. Deregine adam gelyär. Ol ýerine adam getiriljek bolup, azap çekilişine şaýat bolup ýatyr. Bu nämä bagt dälmi? Täze adam doglar. Täze Gün dogar. Täze adamyň

depesinden täze Gün dogjagyna şükür. Meň günümiň ýaşany bilen, ähli adamyň gününiň ýaşmanyna şükür. Täze dogjak Günüň astynda adam ýaşasa, saz-söhibedem hiç kim öldürip bilmez. Sazyň ölmejegine şükür!

Gojanyň ýanynda bir dem aýrylman oturýan Aýparçanyň şu mahal öýde ýokdugyna-da Gojuk Mergeniň özi sebäp boldy. Goňşy aýal geldi-de, gelniniň ýenlejek bolýandygyny howsala bilen habar berdi. Ol habaryň näme üçin öňi bilen Aýparça ejä ýetirilýändigini düşnükli. Ol uly ilin göbegenesidi.

Bolsa-da, şu gezeg-ä Aýparçada göbegen bolmak höwesi bolsa-da, gojany ýeke taşlap gidip biljek däl. Emma dünýä çaga injek bolýanyň aňan badyna Gojuk Mergene täzedan güýç gelen ýaly boldy. Onuň gubarlanan gözleri ýiteldi.

— Aýparça baý, ogul getirermiň ýa gyz? — diýip, aýalyň sereden sazanda, gitmäge rugsat berýän manyda çalaja ýylgyrybam goýberdi.

Aýparça başga bir bahana tapyp, sapalak atjak boldy. Ony aňan Gojuk Mergen tirseğine galdy, öňki aýdan sözünü az gören ýaly:

— Goňşy, gazanyňy ýuwup goýduňmy? — diýip, goňşy aýalyň çetine degen boldy. — Indi öňki gysyklygyny goýgun, goňşy. Indiden buýana nahar edende, bir adamlyk artyk etgin. Özüm bilip goý, dünýä gelenem, edil gapydan gelen myhman ýaly, öz rysgyny arkasyna alyp gelyändir. Bir adam artany bilen seň bereketiň kemelmez, gaýtam artar. Öňki gysyklygyny goýgun, goňşy.

— Gazany dokuz aý mundan ozal ýuwup goýdum, bagşy aga! — diýip, agtyga garaşýan Bibigül begenip gepledi. — Gazan taýyn. Gazana atmaga-da zat bar. Ýöne senem «Garry — gaýrat» diýenlerini etmeli bolarsyň, goňşy. Ýogsam, goňşy halky öýkelegrägem bolaýgyçdyr. Şu sapar dutaryň kirşini gatyrap çekäýmeseň...

Bibigül, goňşusynyň halyna belet bolany üçin, ol sözleri nähoşuň göwnünü götermek üçin aýtdy. Gojuk Mergene oňa düşüňärdi.

Garaz, Aýparça eje goňşy öýe gitmeli boldy.

Gün guşluk ýerinden geçende-de, goňşy öýden gelyän inňildi jägildi bilen utgaşyp ötägitmedi. Ol inňildi ölüm bilen, hasrat bilen baglanyşykly inňildi däldi. Bolsa-da, goja sazanda onuň tizräk tamam bolmagyna garaşýardy. Ol ses tamam bolsa, hem aýal azapdan dynjakdy, hemem täze bir adam dünýä injekdi. Şonlukda, Gojuk Mergeniň taýajyklaryndaky tagmalaryň sany köpeljekdi.

...Gojuk Mergeniň in soňky gezek barmak basan tagmasy öňki gelyänlerden tapawutlandy. Tagma başgalardan tapawutlansa-da, onuň döreyşinde hökman bir emma bolaýmalydy. Şeýle özboluşly tagma her taýakda iki-üçden köp däldi. Onuň şu mahalky tutup oturan tagmasy bolsa «Düýe tagma» diýen at alypdy.

...Maýly baý öz atasyndan tapawutlanýandygyny märekä subut etdi, ogul agtygy bolanda goluny giňden açdy, tarhanlyk etdi. Ol degişdi, gülüşdi, adamlaram güldürdi. Ol henizem diri gezip ýören atasynyň iki süri malyň eýesi halyna dyzyna guýruk ýapmaly bolanda goýnuň agzyna yün daňyp, öldürmäge dözmän, diri malyň guýrugyndan kesip alandygyny ýatlady. Şeýdip, ol öz atasynyň barypýatan gysykdygyny subut etdi.

Maýly baý gürrüni gutaranda, Gojuk Mergen: «Baý aga ol hekaýaty näme sebäbe ýatlap otyrka?» diýip, öz-özüne sowal berdi.

Şol sowalyň jogaby bilen alys ýoldan gelen sazandadan başga-da gyzyklanar adam bar ekeni:

— Baý aga, ýaňky gepler ýöne ýere-hä aýdylmaly däl?! — diýip, çetde oturan bir ýaş ýigit gygyrdy. — Sen özüňi ataňdan asgyn hasap edýänmi ýa üstün?

— Men Maýly baýyň atasy Şämi baýdan näme tapawutynyň bardygyny bildirmek üçin gepläp durun-da...

— Baý aga, gaty göräýme welin, geplemekde-hä Şämi baýy ompa oturtjagyňy subut etdiň sen.

— Diňe geplemekde dälidir! — diýip, gülmäge esas bolmasa-da, keýpikök Maýly baý gülesiniň gelip durandygyny tassyk etdi.

– Gury sözden palaw bolmaz, baý. Ýag bilen tüwem gerekdir. Şonam bil.

– Bermejekden basyp aljakmy? – diýip, kimdir biri baýy gižzeledi.

Maýly baýyň soňky gülküsi hasam artykmaçdygyny bildirdi.

– Men zat gysganamok welin, berjek serpaýyma myhmanyň üstüne getirip ýapyp biljekgäl-dä!

– Biz seň myhmanyňy göteräge-de, berjek serpaýyň üstüne eltäýeris. Şunça bolup, bir sazandany götermäge güýjümüz ýetmese... Şeýle dälmi, myhman?

Gojuk Mergen näme jogap gaýtarjagyny bilmedi, gobsundy, ardynjyrazy, egnini gysdy. Umuman, Gojuk Mergen edilýän gürrüňleriň oýundygyna-da, çyndygyna-da düşüniş bilmedi.

– «Dile geldi, bile geldi!» Tur, myhman! – diýip, wäşiräk biri eýýäm Gojuk Mergeniň eline ýapyşdy. – Tutan mahaly kesäýmeseň, baý halky gaty sypjyk bolýandyr.

Ýa-ha gülki-degişmäniň güýjemegi bilen oýnuň soňy çyna ýazdy, ýa-da Maýly baý ozal kalbyndan çykaran serpaýyny süýjütjek boldy, garaz, ol Gojuk Mergeniň elinden tutup, ak öýden daşlaşdy.

Maýly baý geçen ýyldan galan ýandak küdesiniň ýeňsesine aýlandy-da, mähnet bir neriň owsaryndan tutup geldi. Ol ýylgyrjaklap, töweregine garanjaklady:

– Maýly baý bilen Şämi baýyň tapawudy, häzirlikçe, şundan ybarat, adamlar!

– Häzirlikçe şondan ybarat bolmanda-da, düýeden uly sowgat edip bilmejegin çyn ahyryn, baý!

– Beý diýme, düýeden uly pil bar!

Ýandak küdesiniň töweregi gep-gürründen, hyşy-wyşydan doldy. Kim Maýly baýy göçdi hasap etdi, kim onuň tarhanlygyny taryplady.

Henize çenli minnetdarlykdan gaýry halat-serpaý alyp görmedik Gojuk Mergen, ak ýürekden berilse-de, baýyň owsarly eli öňe uzandan, yza tesdi. Bir düýe bilen Maýly baýyň döwletiniň egsilmejekdigine düşünyän adamlar:

– Beýtme, bagşy!

— Utanma!

— Berenden al, urandan kaç! — diýşip gygyryşdylar.

— Maýly baýam begenensoň şeýdip açylýandır.

Adamlaryň töwellasy Gojuk Mergeni hasam utandyrdy.

Sazandanyň gözüne dikanlap sereden Maýly baýyň ýüzi hiç mahal ýylgymadyga meňzedi. Ol gaty agras sypata girdi, sesi hem üýtgedi:

— Häлки gürrüňleň hemmesi oýundyr-henekdir, myhman. Sen bu neri äkitmeli bolarsyň.

— Ol bolmaz, baý aga...

Töwerekdäkilerem dymdylar. Baý indi düýäni çyny bilen ýa-da ýöne mürähet üçin hödürläniniň haýsam bolsa birini subut etmelidi. Ol öňküsindenem agras sypata girdi:

— Sallançak başyndaky saz ak ýürekden çalyndymy, bagşy ýa-da ol saz...

Her näme edilip kemsidilse-de, Gojuk Mergen Maýly baýyň şol sowalyndan beter tolgunmazdy. Ol sesiniň sandyryandygyny gizlejek bolsa-da, başarmady:

— Uçmahyň ak guşy ýaly günäsiz çagany aldasam, gabrymda dik oturmanmy, baý? Saňa başga ýürek bilen garasamam, neresse çagaň öňünde ikilik edip bilmen. Agzyňdan çykýan söz näme?

Bolsa-da, baý öňki kaddyny üýtgetmedi. Ýöne, ol Gojuk Mergeniň hakykaty aýdýandygyna welin ynandy.

— Edil mukamyň ak ýürekden çykyşy ýaly, şu inerem ak ýürekden çykarylan serpaýyň bolmaly, myhman aga. Munça saçak gaýtarmajak bolsak, seni onça ýoldan çagyrmazdyk ahyr. Bu iner eýesine gowuşmaga garaşýady. Toýuňa ýarasyn!

— Toýa niýetlenen zatdan ýüz döndermeli däldir, Gojuk Mergen — diýip, bir ýaşuly keserli gepledi.

Gojuk Mergen mundan telim suwluk uzak ýollara gidende-de, halat-serpaý hantamaçylygy bilen gitmeýärdi. Ony saza bolan söýgi, mukama adamlaryň edýän ynamyna bolan guwanç ýola çagyryýardy, şol guwanç oňa güýç-kuwwat berýärdi. Adamlaryň ertirki güne bolan ynamyny berkitmäge ýardam edip bilmegi ony ganatlandyryýardy. Şeýdip, ol

adamlaryň möhümini bitirýärdi. Onda-da nähili möhüm! Säh-
ra adamlaryna iň zerur, iň gerekli işi Gojuk Mergen edýärdi.
Iliňem düşünişine görä, ol işi Gojuk Mergenden gaýry hiç kes,
baýam, hanam, pälwanam oňarmajakdy. Onuň edýän işi altyn-
-kümüş bilen satyn alnyp bolunmajak, güýç bilen gazanylma-
jak işdi. Üstesine-de, baý bolsun, garyp bolsun, parhy ýok,
Gojuk Mergen ýylgyryşdan, minnetdarlykdan başga serpaýa
garaşmaýardy.

Şu mahal welin, mukamçy özüniň näme hakda oýlanan-
dygynam bilmän, baýyň sowgadyny kabul edip, ýola düşdi.

Ýol uzakdy. Gojuk Mergen Maýly baýyň hut öz inisini
ataryp, çakylyk ibermeginden başlap, tä baýyň ugradanda
göterip diýen ýaly ata mündürişine çenli ýatlady.

Şeýle pikirlere gümra bolan Gojuk Mergen ýol gyrasyn-
daky jykyryň üstünden geleninem duýman galdy.

— Ýaşyň uly bolsa, salawmaleýkim, ötegçi! — diýip, gü-
mürdeşere adam tapman, içi gysyp giden jykyrçy gygyrdy.

Gojuk Mergen garry adamyň ýagdaýyna biparh seredip
bilmedi. Ol şunça il gezse-de, saçy-sakgaly ap-ak ýaşulynyň
köýneksiz işläp ýörenine ömründe ilkinji gezek gabat geldi.
Eşegi ýeke bolansoň, ýaşuly oňa gop berip, jykyr aýlaşýardy.

Ötegçi atynyň jylawyny çekensoň, jykyrçy uly bir düýp
ýandagyň üstüne atylan ak köýnegini aldy-da, geýdi. Gojuk
Mergen bolsa: «Aý, ýuwandyr-da, serendir-dä» diýip, içini
gepletledi.

Emma köýneginiň bagjygyny daňyp duran ýaşulynyň özi
öz syryny açýady:

— Inim, jyn ýaly bolup ýalaňaç göründim welin, hatamy
öt. Aý, şu ýerden adam-gara geçibem duranok-la diýdim-de
çykarýdym. Ertirden aғşama çenli derläp duran kebza köý-
nek çydanok. Onsoň, şu letdämi aýan bolýan.

Ýaşulyny utandyrmajak bolan Gojuk Mergen nakyl ge-
tirdi:

— «Aşyny aýan aша ýeter, donuny aýan — toýa» diýipdir-
ler, agam. Belki, toýa ýetäýediň-dä!

— Hawa-da, köneler bimany gep aýtmadyrlar — diýip, ol söz göwnünden turan ýaşuly ýylgyrды.

Soňra iş-alada, gün-güzeran hakda söhbet boldy. Geplem-segrägem bolsa, jykyrчы ýaşuly Gojuk Mergene ýarady. Şonuň üçinem ol gojanyň ýeke eşek bilen jykyr aýlaýşy hakda oýlany: «Eger eşegi iki bolanam bolsa, biçäräniň, belki, beýdip özi aýlanyp ýörmezdi — diýen netijä geldi. — Gel, şu ineri men şuna bagyş edeyin. Bolmanda-da, meň muny sürübaşy etjek gümanym ýok... «Sallançak mukamyny» çalanym üçin bu gezek oba düýe alyp barsam, maňa ýeneki gün möhümi düşjek adamlar näme etmeli bolar? Şol sazdan maňa düýe-hä däl, jinnek ýalyjagam aklyk gelmesin!»

Gojuk Mergen aýgytly karara geldi.

Nätanyş öteğçiniň teklibine jykyrчы müňkür boldy hem geň galdy:

— Sen, inim, ogra-ha meňzäňok. Ogry bolaýaňda-da, azap baryny çekip, ogurlan malyňy gabat gelene peşgeş berip gidibermezdiň. Iň bolmanda, deregine eşegimi bir dileseň.

— Atym barka, eşegi men nädeýin? — diýip, Gojuk Mergen ýylgyrды. — Seň eşegiňem janyma dert bolar-da.

Eşiden habary ýaşulyny aljyradan ekeni. Ol näme gepleýänini bilmeýän ýaly öz aýdanynyň tersine gitdi:

— Bular ýaly bedewiň barka, meň agta eşegimi başyňa yapjakmy?

— Menem şony aýdyp durun-da.

Şu gep-gürrüňlerden soň-a jykyrчы ýaşuly Gojuk Mergene hasam ýarady. Onuň aýgyt edişine görä, jykyrчы aňyrsy görünüp duran pukara bolmalydy. «Düýäni oba eltip, soýamda-da, şu garyba berenimden uly sogap gazanmasam gerek. Goý, bende peýdalansyn, mally bolsun».

— Ýaşuly, alsaň-a şuny saňa ene süýdünden halal berýän. Mal ogurlyk däl, beýleki däl...

— Inim, sen haýsy baý bolarsyň? Haýsy baýyň ogly bolar-syň? Ýa sen meň üstümden güljek bolýaňmy?

Gojuk Mergen ýaşulynyň beýdip durşuna doňjagam boldy-da, ýene köşeşdi. Ol özüni jykyrçynyň ornunda goýup gördi. Şonda ol tarhanlygynyň Maýly baýyň sahylygyndan telim esse ýokarydygyna göz ýetirdi.

— Agam, baýdan iner almajagyňy aýdaýyn. Ýöne, asyl yzarlaşyp durmaly. Maňa şu mal gerek däl. Şu mal, dogrymy aýtsam, meň janyma hossa boldy.

— Sen onda adyňy bir aýt ahyryn!

— Gojuk Mergen diýip eşidipmidiň?

— Aý, oň adyny eşitmedik türkmen bamy?! — diýende, ýaşulynyň ýadaw gözleri janlanyp gitdi. — Sen oň nämesi bolarsyň, inim? — Öteççiniň arkasyndaky dutara indiden soň nazary düşen goja ýene bir sowal berdi. — Ýa şägirdimiň?

— Şägirdi hasap edäý.

— Sen Gojuk Mergeniň şägirdi bolsaň, iner hakda aýdanyňa-da ynanýan, inim...

11

Wagtyň bir çaka barandygyna garamazdan, goňşy öýden gelyän inňildi çaga jägildisi bilen utgaşyp ötägitmedi. Gojuk Mergeniň göwnüne bolmasa, çaga dogurýan aýalyň sesi indi ysgysyz çykýan ýalydy. Aýal ýaşdy. Bu-da onuň ilkinji çagasydy. Şonuň üçinem ol ejir çekýärdi. Ilkinji çaga dogranda, dünýä inen bäbegriniň ýüzüni görmäge ýetişmän, dünýä bilen hoşlaşýan eneleriň betbagtlyklaryna-da Gojuk Mergen az şaýat bolmandy. Şol belalary ýatlanda gojanyň hasam ynjalygy gaçdy. «Saňa näme boldy, Aýparça? Ýa-da biçäre gelne medet etmäge derek, ýüzüne seredip otyrmyň sen? Beýtme ahyryn. Dogurýana medet etmeýän aýaldan göbegene bolarmy?!»

Gojuk Mergen tutuş ömrüni göbegene bolup geçiren aýalyna bil baglaýanam bolsa, şu gezeg-ä birneme münkürlük edýäne meňzedi. Ol öz hüňňürdisini Aýparça eje eşidip oturan ýaly, hereketini görýän ýaly, ýaňky igenjiň yzyndanam ýüzüni kürşertdi. Emma gojanyň gaharlanany bilen ýagdaý üýtgemeyärdi. Inňildi bolsa, barha pessaýlady, garaşylýan jägildi hem çykar ýerde çykmady.

Mukamçynyň ýüregi gürsüldisini güýçlendirdi, mukamçyny der basdy. Şol ýürek gürsüldemänem, şol der basmanam oňlulyga ýormadyk goja dikeldi. «Ýene bir adamyň dünýä inmegine garaşylýarka, oňa derek iki tabyt göterilmeli pursatlaram bolupdy. Eý, Hudaý, o pikir nirden kellä gelip ýörkä?» Birdenem inňildi güýjedi. Emma garaşylan jägildä derek «Waý, ölýän-le!» diýen zaryn ses eşidildi. Agzy ýaşmakly gelin ýanynda kempirler otyrka, beýdip gygyrýan bolsa, onuň ýagdaýynyň halys egba boldugydy.

Gojuk Mergen awuna bökjek bolýan garry arslana çalym edip, agramyny iki eline geçirdi-de, çök düşdi. Onuň gözüne tärim, tärimden soňam gara tüpeň keserip göründi.

Goja yerinden turanda tärimem, tärimden asylgy gara tüpeňem birbada gözden ýitip, olaryň yerine gara duman geldi. Duman kem-kemden syryldy. Ýene tärim, gara tüpeň öňki orunlaryna dolandy. Ol başy aýlanandyrarm öýtmedi. Goja zordan tärimelini ýetirip, söýget tapynanson, gözünü ýumdy-da:

— Ajallar duzaklansyn,

Ömrüňiz uzak bolsun!

— diýip pyşyrdady. Yeri, özi şeýle ýagdaýdaka... Yok, Gojuk Mergen ömürboýy aýdyp geçen aýdymyny ýene ýekeje gezek, ölmezinden ozalam gaýtalamagyň arzuwynda. Şol setirleriň gaýtalanjakdygyna ol öňem umyt baglaýardy welin, şu gün ertirden bäri-hä, halysam ynanyppy. «Gaýrat et, gelin, gaýrat et! Ýene biraz tagapyl et! Özüňem maksadyňa ýet, menem ýetir! Çyda gelin, çyda! Taňry saňa şeýle takdyr ýazypdyr ahryryn. Sen şeýdip, görgi görmeseň, ahryzamana bolardy, bireýýäm bolardy. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!»

Gojuk Mergen tärimi yzarlap barýarka, eli gara tüpeňe degdi. Ony tot-tozan basyp giden ekeni. Tärimden aýrylan tüpeň tozan ýüküni esli ýeňletdi. Ýüz-gözünü gabap alan tota ünsem bermedik gojanyň sandyraýan barmaklary ýaşulyny in soňky maksadyna ýetmäge ýardam edip biljek bir peşeni hem alyp gaýtdy.

Daşaryk çykanda, ýap-ýagty bolup duran dünýä Gojuk Mergeniň gözlerini gamaşdyrды. Mukamçy öz öýüniň gündogaryna geçdi-de, gara tüpeňe ok saldy. Çaga dogurýan aýal ysgynsyz inleýärdi, arasyny kesip-kesip inleýärdi. «Oň sesini men eşidýän bolsam, olam meňkini eşider». Gojuk Mergen iki inňildiniň arasyndaky ümsümlikden peýdalandy. «Haý, ýeteweriň ho-ow!» Goja şeýle bir çirkin gygyrды welin, ol sesiň näsag adamyň bokurdagyndan çykanyna-da ynanar ýaly bolmady. Ol ses on ädimdäki öýe däl, obanyň beýleki çetine-de ýetmelidi.

Gojuk Mergeniň gykylygy kesilip-kesilmänkä, gara tüpeňiň gümpüldisi töweregi lertzana getirdi. Heniz tüpeň atyp görmedik, üstesine-de, ysgynsyz goja mäşe gysylanda arkanlygyna agdarylyp gitdi. Onuň kebzesi öýüň gamşyna degdi. Ol begenjinden ýaña birbada ýerindenem gozganyp bilmedi. Çünki onuň gulagyna ertirden bəri garaşan sesi geldi.

...Gara tüpeňi çuwala söýäp, ýerine geçen Gojuk Mergen uzak ýeke ýatmaly bolmady. Aýparça eje geldi. Onuň ýüzi örän ýadawdy, yöne özi welin, baýrak alan pälwana meňzeyärdi. Ol ýene bosagadan gepläp ätledi:

– Üç aýal bolup otyrsam welin, gelni gorkuzmak, tisingirmek hiç haýsymyzyň kellämize gelmändir. Akyly çaşan garry diýjeksiň welin, Gulburun aga ýene bizden payhasly geldi. Erkek adam-da. Ýogsam, mundan aňry gidiberse, gelin heläk boljakdy...

Garaz, garaşylan çaga aman-esen dünýä indi. Her hili bolanda-da öz atan okunyň nyşanyna degendigine Gojuk Mergen ynandy. Ol häzir öwnäýmegem bideplik hasap etmedi. Eger aýallar çaganyň dünýä inmegine tüpeň sesi kömek edendir öýdýän bolsalar, tüpeňi kimiň atandygynam bilsinler-dä.

– Sizden payhasly bolar ýaly, Gulburun aga kelekden kelle getiripmi, Aýparça baý?

Aýparça eje adamsynyň sowalyny juda geň görýändigini aňdyryp, çep elini agzyna ýetirdi:

— Il-gün, muň aýdýanyňy! Ýaňky çirkin sesi, tüpeň güm-püldisini eşitmän, sen nä...

Gojuk Mergen ýylgyrdy-da, aýalynyň diýesi gelmän go-ýan sözünü dowam etdi:

— Ker açdyňmy diýjek bolýaňmy?

— Men ony diýjek bolmadym welin, özüň diýip, dogry etdiň. Ker bolmadyk adamam tüpeň sesini eşitmezmi? — Birdenem Aýparça çuwala tarap seretdi-de, ýylgyrdy. Onuň nazary gara tüpeňde eglendi. — Asyl ol seň işiňmidi, goja? Ne gawun, ne mawun Gulburun agadan beýle işiň çykjagyny ge-ňem görüpdim-le.

Gojuk Mergen öwgüsi ýetirilen çaga ýaly bolup ýyljyraklady.

Aýparça ejäniň ýylgyryşynda bolsa, öz adamsyna buý-sançly guwanç bardy. Onuň ölüm ýassygynda ýatan adamsy ömrüniň iň soňky günlerinde-de adamlara ýagşylyk edýär, ýagşylygy daşaryk çykarmak, goňşy öýe ýetirmek üçin gojanyň nähili görgi görendigi, iň soňky güýjüni sarp etmeli bolandygy Aýparça eje üçin düşnükli. Şol düşünmekligem Gojuk Mergeniň ozalam belent tutulýan sarpasyny hasam beýgeltdi.

— Ogul getirdiňmi, gyz? — diýip, Gojuk Mergen gaty kän garaşan jogaby bilen gyzyklandy.

— Gyz! — diýen Aýparça eje-de, sowalyňam, jogabyňam indi özi üçin birinji derejeli mesele dældigini aňladyp, ondan has zerur hasaplan habaryna geçdi. — Ýanymyzda oturan aýal goňşy welaýatda tapyılan dermany ele salmaga gyssanmagy ýatlatdy. Bil guşap ugruna çykylaýmasa, entek han-beglere-de ol derman ýetmeýärmiş. Şony saňa ýene ýatladaýyn diýip, gyssandym... Il-gün seň üçin mal ýygnamakdanam gaýtjak dälmiş... Bizem, iň bolmanda, meň gursakçam bilen egmäm-ä berip bilerdik...

Agzyny berk ýumup, gözlerini süzen Gojuk Mergen ba-syny ýaýkady:

— Dert dostuňda bolmasyn, derman — duşmanyňda, kempir!

Aýparça eje daşardaky ojagyň başyndady. Gazanda çorba gaýnap durdy. Ol adamsynyň iýýän zady az bolsa-da, onuň ömürboýy halan naharyny — kädili çorba bişirmegi niýet ediniptdi. Aýparçanyň aşpyçak bilen esli haýwankädini maýdalap, gazanyň gapagyny galdyranam şoldy welin, soňky mahallarda bu obada gara bermeyän gedaý aýal peýda boldy.

Geleniň salamyny alanson, kädi böleklerini gazana atan Aýparça mätäje emlemäge öýden bir zat alyp çykmak üçin ýerinden turan badyna gedaý aýal özi üçin alada edilmezligini haýyş etdi.

— Maňa zat gerek däl, dogan. Şu çakda meň iýýän-içýän zadymam ýok diýen ýaly. Indi aýaklamam oňly ädilenok. Ölüm pilläm golaýlap ýören bolaýmasa. Indi bir gitsem, bu ýerlere gelerimden gelmezim ýakyndyr, dogan...

Gedaý öz ýagdaýyny beýan edýän şoňa meňzeş birtopar söz aýdanson, Aýparça eje saklanyp bilmän:

— Ötüp baryanyň kimdigini soramagam-a uslyp däl welin, sen kim bolarsyň? — diýdi.

Ýukajyk perdäniň aňyrsyndan gedaýyň ýylgyrýandygy bildirdi.

— Men şu gezek seň ýanyňa özümiň kimdigimi aýtmaga sowuldym, dogan. Ikimiz indi ýa görüşeris, ýa görüşmeris. Ölüm pilläm golaýlap ýör diýdim-ä... Menem bir öýüň lälilik gyzydym. Gedaý bolubam dogulmandym. Enemem bardy, atamam. Gedaýdan başga adymam bardy, abraýymam. Äre berdiler. Äre berlen günümem çyragym söndi. Enem-atam sorag-ideg etmän berdi. Sataşanym süpük bolup çykdy. Obasynda durarlyk galmanson, sähraň başga bir künjüne göçüp gitdik. Bizden bala-çaga-da önmedi. Bu beladan arasyny üzdürjek bolup, eden iňirdilerime çydaman, ärim azdan-köpden, çäýy-ma gatyp ýören bolsa nädersiň! Kän mahal geçmänkä, menem özi ýaly lüt boldum, dogan. Oň ahyram ýaman gutardy...

Gedaý aýalyň aýdýanlaryny üns berip diňläp oturan Aýparçanyň göz önünde şeýle bir durmuş janlandy.

Türkmen sährasynyň jennete öwrülýän döwri bolan bahar paslydy. Tebigatyň gözəl görnüşini bozyňan ýaly bolup barýan garry eşegiň ýüzi çöle tarapdy. Eşegiň üstünde köne-küşül öý goşlary bardy, goş-golamyň gapdalydanam sallam-sajak edilip, kündükmidir elek asylypdy. Kesesinden seretseň, üstüne ber-bibat edilip goş basylan eşegi masgarabazyňkydyr öýdäý-melidi. Telim düwünli ýüpün ujundan tutup, eşegi idip barýan, ýaşy otuz töwereklerindäki ýigidiň egnindäki geým-gejimem eşegiň üstündäki jullardan oňly däldi. Eşegiň yzyndan barýan, kempire öwürülen aýalyňam ýagdaýy ýigidiňki ýalydy. Olaryň ikisem dünýäden doýgundy. Gül-gülälekleli meýdanam, göwün götermeli atyr yslaram, guş-gumrularyň owazam ol iki adama hiç hili täsir etmeýärdi. Ol ikisiniň öz dünýäsi – gülsüz-gunçasyz, gülküsiz-şatlyksyz özboluşly dünýäsi bardy. Ykbal şol aýylganç dünýäden çykarmanlygy sebäpli, olar obany terk edip, çöle ugrapdylar. Gyýakdan düşen är-aýala her gün gerek bolýan zährimaryň tapylýjak ýeri çöl-beýewandy. Çölde baýlaryň agyr-agyr sürüleri bardy. Goýun gyrkmaga, goýun sagmaga adam tapylmaýardy. Il gözünden düşenlerem ol ýerde derkardy. Üstesine-de, är-aýal baýa eden bergilerinem çölde çekjek zähmetleriniň hasabyna üzlüşmelidiler. Olara gaýry çykalga ýokdy. Häzir ol ikisiniň ýadyna bergi-borç düşmeýärdi. Olar barylmalý menzile ýetip, indiki çekilmeli zähmetiň hasabyna bir gezekligini edinmelidiler.

Baýyň jan ynanyňan adamsy bolan Aknazar atly baş çopan entek, iň azyndan on goýun dagy gyrkylmasa, dadymlygam bolsa, ondan bermejekdigini aýtdy. Gelniň äri özüni kiçeldip, özüne paýyş sögdürip, Aknazaryň önünde dyza çökdi. Emma Aknazar eremedi. Özi hem ondan habarly bolan baş çopan zerur mahaly tapylmasa, ol bela-nägehanyň turzuberýan oýunlaryndan habardar bolany üçin wagşylyga baş urdy. Ol ýanyndaky çoluga göz gypdy-da:

— Maşgalaňy bize berermiň? — diýip, ýigide ýüzlendi. — Şoňa razy bolsaň, bir aýlyk çekjek zährimaryňy önüňe oklaýyn.

Ozalam gahary depesine urup duran gelniň başy aýlandy. Ol beýle aýylganç şerte äriň nähili jogap berjegine garaşdy.

Ýöne onuň umyt eden jogaby welin, eşidilmedi. Erkek erkek dældigini äşgär etdi:

— Sen sözüňde dursaň, men şerterazy.

— Seňrazy bolanyňhiç. Özi aýtsyn. — diýip, Aknazar gözlerini güldürdi.

Äriniň jogaby gulagyna ilenden özündenem, ärintenem, dünýädenem doýan gelin çirkin gygyrdy:

— Menrazy däl. Kimrazy bolsa, meňornumy tutaýsyn.

Aknazar ol jogaba hezil edinip güldi...

— Men ony öldürdim — diýip, pessaýses bilen gürrüňberip oturan gedaýaýal sözüniň arasyny böldi.

— Kimi?! — diýip, Aýparçaýakasyny tutdy. — Nädip?

— Ärimi öldürdim. Ol meni urmak üçin golaýyma geldi welin, bilindäki pyçagy sograga-da, bagryndan sançdym. Şeýdip, içimi sowatdym, dogan.

— Aýal halyňa... — Sandyrap oturan Aýparçanyň dili tutldy.

— Aýal halyňa! — Gedaýgülüp goýberdi. — ... Şeýdip, men ondan dyndym. Ýöne oň sataşdyran derdinden welin, indi gabyr dyndaraymasa... Maňlaýym gara boldy, dogan. Şoň üçinem galan ömrümi gara geýip geçireýindiýdim. Başyma gara bürenjek atdym. Gara bürenjek astynda meni hiç kim bilenogam, tananogam. Men adamlary görýän, adamlar bolsa meni görenoklar. Seňäriňsazynam kändiňledim. Ony uly il diňleýä. Gojuk Mergeniň agyr ýatannam bilýän. Ýadynda bolsa, men saňa dermanam tapjak diýipdim. Şoň üçinem uzak ile-de gitdim. Ele salyp bilmedim. Şol dermanyň yzyna düşüp, çöl-beýewanlarda-da ýatyp turdum. Bolmady. Gojuk Mergeniň ony aljagyny-almajagyny-ha bilemok.

— Nämüçin almaz? Il-gün bar ahyrn...

— Il-gün bardyr, ýöne olar dermany Gojuk Mergeniň dutaryna çalyşmakçy bolýalar.

— Beýle bolsa, ony... dutaryny janyndanam ileri tutýandyr öz-ä...

Gürrüň diňläp, aňk bolup oturan Aýparça gedaýyň ýüzündäki ýapynjasyny açanynam duýman galdy. Esli salymdan

soň, garşysynda oturan garry aýalyň tagmadan doly ýüzüne sereden Aýparça eýmenjek boldy. Ol mätäç aýalyň garnyny bir doýrup goýbermek üçin susagyny aldy-da, agaç tabagy nahardan dolduranda, agyr ýüz mylaýym ýylgyrdy:

— Meni tanamadyň öýdýän, Aýparça? Hä? Men-ä seni tanaýan.

— Tanamadym.

— Oňatja seret.

Oňa siňe-siňe garan Aýparça:

— Seretsemem, tanamadym — diýdi.

Gedaý uludan dem aldy.

— Men bir mahal seň joraňdym, Aýparça. Men ussa Haýdaryň gyzy Güljemal bolmaly, Aýparça...

Garaşmadyk habaryna tisinginip, yza tesen Aýparçanyň elindäki tabak gaçyp, çorba ojaga döküldi. Gum gatyşykly çalymytk kül asmana göterildi. Kül bilen tozan ýatyşanson, ýüzüni süpüren Aýparça söz diýmän, agzyny açyp oturdy. Ol gözi görmeýän, gulagy eşitmeýän adama meňzedi. Aýparça şeýle ýagdaýda esli oturan, begenýändiginem, gynanýandygynam bilmän:

— Siňe seretseň, maralyň gözi üýtgamez ekeni! — diýdi.

— Maral nire, Aýparça, maral nire! — Güljemal ajy ýylgyryp, ýuwdundy. — Men marallyga ýetişmän, owlaklygyna hamy sypyrylan petigara boldum. — Aýparçadan jogap bolmansoň, ol gazana seredip, ýene gepledi. — Seň naharyňam harap boldy-da...

— Wah, nahar hiç-le. Nahar harap bolsa, ýañadandan ataraýmaly bolar. Seň ömrüň harap bolupdyr, Güljemal jan, ömrüň harap bolupdyr.

Kän ýyllar bári birinji gezek öz adyny başga adamyň agzyndan eşiden Güljemal hapa boldy. Ol gözýaşyny süpürip özüni dürsänsoň:

— Dogry aýdýaň, Aýparça — diýdi. — Nahary ýañadandan ataraýmaly bolar. Ýöne, biz welin, dünýä ýañadandan inmeris. Ýañadan indermezler...

— Men näme otyryn?! — diýip, Aýparça ýerinden turdy.
— Seň geleniňi Gojuga aýdaýyn ahyryn. Hany, ýör öýe!
— Ýok! — diýen Güljemal elinden ýapyşdy welin, Aýparçanyň goşaryndan gaty ataşgir bilen tutulan ýaly boldy. — Aýtsañ, sendenemrazy bolman. Men oňa şunça ýyllap özümi tanatmadym. Indem beýtmen. Biz o dünýäde duşuşarys. O dünýäde, belkem, ähli zat tersine bolar. O dünýäde, enşalla, satarşarys. Senem mendenrazy bol, dogan. Eden günälerimem öt...

Aýparça özüni aşak goýberdi.

13

Aýparça öýe girensoň, Güljemal barada mukamça aýtmaga-da ýetişmedi: hataryň gündogar tarapynda galmagal turdy, atlar kişnedi, it üýrdi. Aýparçanyň gulagyna bolmasa, aýal maşgalanyňam sesi eşidildi. Birdenem ähli galmagal ýatdy-da, imisalalyk aralaşdy.

Öýüň işiginde aýak sesi peýda boldy-da, Baýly şagirt eňsini galdyrdy.

— Inim, ýaňky goh-galmagal nämäň alamaty bolmaly? — diýip, Gojuk Mergen salam-helikden soň sowal berdi.

— Asyl olar uzak ýoldan seni sorap gelen adamlar eken.

Ýöne ilki bilen gapydan giren Baýlynyň diýýän adamlary däl-de, Garawul aga boldy. Ol inisi bilen görşüp, Aýparçanyňam salamyny aldy-da, töre geçdi.

Gojuk Mergen obany terk edip gaýdaly bäri Garawul aga inisi bilen dört-baş gezekden kän görüşmändi. Ýöne Gojuk Mergen näsaglansoň welin, gelmesini ýygjamladypdy. Bu gezek bolsa ol mukamçyny sorap, öz obasyna sowlan myhmanlara goşulyşyp, bu ýerde peýda bolupdy. Ol gelenleriň näme maksadynyň bardygyny bilenden soň, olaryň teklibini goldamak üçin bile gaýdypdy.

...Yetmeli menziline aldyрман-ýoldurman ýeten Bagtyýar beg gümürtik gürrüň etmedi, wagtynam biderek ýitirjek bolmady. Çünki ol aqşamlap-ertirläp, gomalyp oturar ýaly özüniň

beýle gadyrly myhman hasap edilmeyändigine-de göz ýetirýärdi. Ýene bir zat Bagtyýary tizräk ýola çykмага iterýärdi. Olam Gojuk Mergeniň ýagdaýydy. Bagtyýaryň çakyna görä, myhmansyrap, ertire-birigüne galyberse, Gojuk Mergene aýat okamaly boljak ýalydy. Niçeme suwluk ýol söküp, getiren dermanam ol mukamça nepi degerden giç hasap etdi. Ýöne Bagtyýar beýle ýagdaýdaky adam dermanyň gulagyny görkezenden diňe dutar däl, tutuş emläginem hödürlär öýtdi. Şonuň üçinem ol sypaýyçylygam etmedi, ýuwmarylajagam bolmady. Salam-helikden soň, ol gönüsinden geldi.

Gojuk Mergeniň dutaryna hyrydar çykan han-beglerem, tüçjar baýlaram kän bolupdy. Emma olar öz isleglerini sypaýyçylyk bilen, öwrüm bilen ýañzydýardylar.

Myhmanyň dileg salşyny Gojuk Mergen halady. Şol dileg asyl onuň keýpinem göteren ýaly etdi. Onça ýoldan ýörite gelinmegi, sadap saply dutaryň abraýynyň çäksizdigine güwä geçýärdi. Dutar indi goja üçin hasam eziz boldy, ýüreginiň bir bölegine öwrüldi. Şonlukda, dileg dutar dileginden ýürek dilegine geçdi.

Gojuk Mergen çalarak ýylgyrdy. Birdenem onuň ýasama ýylgyryşy zym-zyýat boldy. Jeýhun bilen Hazar aralygyndaky giň sähra, belent daglar, ürgün çägeler gojanyň daşyny gurşap aldy. Olaryň depesinde mukam ýañlandy. Ol mukamyň her kakuwyna belet Jeýhunynyň suwy tolkundy, gyýçak-gyýçak dag gerişleri yraň atdy, kümüş reňkli guba çägeler ýüň süýşen ýaly bolup, belentden-pese akdy, Hazaryň ýüzünde gomlar peýda boldy. Tutuş sähra sallançaga öwürlip, yranyp başlady. Şol mähnet sallançagyň perzendi bolan Gojuk Mergennem halan atyp ugrady. Sadap saply dutar läheň sallançakdaky biçak kän jemendäni hüwdülemäge durdy. Sadap saply dutar dagdan aňryk aşaysa, bu ullakan sähra sallançagyň kim hüwdülär? Heýem, çaga hüwdüsiz oňarmy? Hüwdi sesini eşitmedik sähra çagalary göýdük bolmazmy? Ol çagalar durmuşyň ýagsysy bilen ýamanyny seljermeýän, ajysy bilen süýjüsine parh goýmaýan bolup ýetişmezlermi? «Sallançak mukamyny» diňlemedik sähra çagalary uzak hem agyr ýola ak patasyz ugran näumyt adamlara meňzemezmi? Sadap saply dutar bolmasa, sähra adamlary kime uýsun, kime bil baglasyn?

Gojuk Mergen myhmanlaryna duýdyрмаýandyryn öýdüp, assyrynlyk bilen dula göz aýlady. Haly çuwalyň gölüne bir gulagyny diräp duran dutar gojanyň gözüne şol göle gulagyn-dan daňlan ýaly bolup, göl hem türkmen sährasyna meňzäp göründi. Mukamçy, iň bolmanda, hyýalynda göl bilen dutaryň baglanyşygyny bozmaga synanyşdy. Emma başarmady. Dutar aýrylsa, gölün görki gaçdy, göl aýrylsa, dutar öz dutarlygyny, gymmatyny ýitirdi.

Esasy şert aýdylan badyna myhmana minnetdarlyk gujagyny açmaly näsagynyň doňan ýaly bolup oturmagy Bagtyýary aňk etdi. «Ýok, bu gojanyň akylyna zeper ýetendir. Ýogsam...» Bagtyýar goltugyna elini sokdy. Ol dermany görkezzeninem az gören ýaly:

— Şuň içinde, azyndan on ýyl ömür bar, bagşy! — diýdi.

Şondan soň-a, akyly ýerindäki adam gepläýmelidi.

Gojuk Mergenden güýç-kuwwat daşlaşanam bolsa, akyl-huş daşlaşmandy. Bolsa-da, ol geplemedi. «Bä, bu myhman jan satmaga gelen bolup çykdy-how! Bu nä gep boldy? Akyldarlar-a başgarak aýdan ekenler: «Magtymguly, girseň jan bazaryna, jan satan görmersiň, jan alan geler». Mukamçy geplemese-de, şu mahala çenli dyman Garawul aga mundan artyk takat edip bilmedi:

— Geple ahyryn, Gojuk!

Garawul aga inisiniň geplemegini isleýärdi, ony nähili gep-letjek bolýanam düşnükli di.

— Dutary çalyşmalymy? — diýip, Gojuk Mergen içinden gaýtalan soragyny daşyna çykardy.

— Ýogsam näme? Ýogsam näme!..

Garawul aganyň uzyn jogabynyň başky, taýly gezek gaýtalan-an iki sözünden özgesini Gojuk Mergen eşitmedi. Ol öz içki dünýäsine girdi. «Ýogsam näme?» diýýär. Goja geçmişe göz aýlady. Gün-güzeran dolamak kyn toprakda-da toýam bolýardy, şagalaňam. Gojuk Mergen ol toýlara kän gatnaşypdy, gelin-gyzlaryň, çagalaryň görküne guwanypdy. Ajysy hem bar durmuşyň azajyk süýjüsiniňem beýle tagamlydygyna goja haýran-lar galdypdy. Durmuşa, ýaşayşa bolan höwes, isleg hut şu gün, jan dawasy, jan söwdasy edilýän pursatda oýanan ýaly boldy. Ol adamlaryň, topragyň gadyryny, gymmatyny hut şu gün bildi. Ol

ölümünden gorkmady-da, gözel dünýä bilen, adamlar bilen, Garawul bilen hoşlaşjagyndan, olardan ebedilik daşlaşjagyndan how-purgady.

Gojuk Mergen özüni şu mahala çenli ömrüň manysyna düşünmedik, oňa parham goýmadyk adam hasap etdi. Indiden soň yaşasa, ol ömrüň her sagadynyň, her deminiň gadyryny biljekdi, indiden soň yaşasa şol ömrüň birje pursadynam ýeke geçirmez, adamlaryň ýüzlerine sereder, guwanar, gülşer, bile yaşalyan ömrüň aňyrsynyň çäklidiginem asla, ýadyndan çykarmaz.

Içki dünýäsinde gopan harasat gojanyň hyýalyny üýtgetdi. Şondan soň ol gulagy açylan ýaly bolup, häliden bəri, bagryny paralap gepläp oturan agasynyň sesini eşidip başlady.

— ... Janyň sag bolsa, başga dutar çalyberersiň-dä. Hemmesem bir agaçdyr-da...

Garawul aganyň aýdýanlaram, bir tarapdan, dogrudy. Ýöne ol meselede Gojuk Mergeniň öz kesgitlemesi bardy. Onuň dutary ýöne agaçdan ýasalan gural däl. Ol dutar halkyň ynamyndan gapaklanyp, iliniň umydy bilen perdelenendi, kirisleri bolsa, adamlaryň kalbyndaky arzuwdan ýasalandy. Halkyň ynamyny, iliniň umydy, adamlaryň ýüregini öz bähbidine çalyşýan adam ozal-ahyr baýnamaly däl. Mert adamlar halkyň ynamyny gazanmak üçin jan berýärler, namartlar bolsa, öz jany üçin halkyň ynamyny satýarlar.

Gojuk Mergeniň şu mahal näme pikir edýänini Garawul aga bilmeyärdi. Şonuň üçinem ol öz tutanyndan dänmeyärdi, janygýardy:

— Bir eneden süýt emdik, Gojuk. Ikimizem bir atanyň balasy. Sen şu mahala çenli öz diýeniňden dänmediň. Ini bolup, aga pendini almadyň. İn soňky gezek, ýeke gezek meň sözümi ýykma, inim. Megerem, şu meň in soňky haýyşym bolar. Aýparça-da rehimiň insin, inim. Baş gün soň ýüzüne garap oturanyňam bagt dälmi?

Gojuk Mergeniň diňe bir Aýparça däl, başga-da kän-kän adamlara rehimi inýärdi, şolardan aýrylyşjagyna gyýylýardy. Şeýdip, agyr aladanyň astynda oturan gojanyň birden ýüregi jigläp gitdi. Ol geçmişe dolandy. Owaz ýasaýan iki sany kiris bolsa-da, Gojuk Mergeniň tutuş göwresi saza öwrülen ýalydy.

Mukam, bir tarapdan, adamlaryň aňyna gulak arkaly aralaşsa, onuň başga bir jadylaýjy güýji dutara seredip duran adamlaryň gözlerine baryp girýärdi.

Gojuk Mergen gaşlaryny бүрjeşdirýärdi, eginleri bilen degirmen üweýän ýaly edýärdi. Ol sazy nepis tardan çykarman, agyr bir labyryň astyndaky çeşmeden ummasyz güýç sarp edip, çekip alýan ýaly azap çekýärdi, hem hasratly, hem lezzetli görgi görýärdi, janygyardy, derleýärdi. Mukam diňleýän adamlaryň köpüsiniň ýagdaýam onuňkydan üýtgeşik dälidi.

Tutuş sähra «Sallançak mukamyna» doldy, tutuş Garagum sazyň gudraty bilen sallançak bolup yrandy. Adamlar bolsa özlerini şol sallançakdaky çaga ýaly duýdular. Saz sallançagy üwredi, sallançak adamlary üwredi. Netijede, sallançagyň badyna, sazyň güýjüne adamlaryň ýüreklerinde bar bolan ýamanlyk, görüplik, hötjetlik... saz süzgüjinden geçip gitdi. Adamlaryň ýüreginde diňe adamçylyk galdy.

Gojuk Mergen töwerege göz aýlady. Şonda adamlar sallançakdan düşüp-düşüp, pytrasyp gitdiler. Olar ýuwaş-ýuwaşdan akja dänä öwrüldiler. Ol däneler ýagyş ýagansoň gögermelidi, ösmelidi, köpelmelidi. Emma gara ýer darka-darka ýarylýar-da, aýylganç jaýrykdan ullakan gara towuk çykyar. Ol aç, biçak aç. Gara towuk iki tarapa alakjap, aýagaldygyna däne çokýar. Saklanyp bilmedik Gojuk Mergen pyşyrdayar: «Gara ýer bir aç towukdyr, adam ogly däneler...»

...Saz tamam bolýar. Ymyklymy? Adamlar näder? Garagum näder?

Yaşamak nähili süýji ekeni! Yzaly-agyryly bolsa-da, adamyň ömür bilen hoşlaşmak höwesi ýok. Şol süýjülige bolan isleg, ýüregi aglap dursa-da, daşyndan syr bildirmezlige çalyşýan agasynyň ýalbaryşy, Aýparçanyň sedasyz agysy, ertirki güne ýetmäge bolan höwes ýaşulyny oýlandyrýar.

Garawul aga «ýüregi daş ýaly» diýilýän adamlardandy. Az-küş zat üçin onuň şol «daşlykdan» ýumşajak gümany ýokdy. Emma doganyň adama beýle golaý bolýandygyna şunça ýaşap akyl ýetirmedik Garawul şu mahal, inisiniň ölümi bilen ömrüniň söwdasy edilýän pursat düşüniş galdy. Ak sakgally Gojuk Mergen onuň gözüne ak bäbek, neresse çaga bolup göründi, oňa rehimi indi, halyna ýüregi gyýýldy. Ol ýüregini

bire baglap, ýerinden turdy-da, sadap saply dutary eline aldy, iki ädimlik ýolda gaçyp döwläýmeginden howatyr edýän ýaly ony mäkäm tutup, Bagtyýara uzatdy.

Bagtyýar harydyny gerekletjek bolýan ýaly, dutary eline alandan soňam, esli mahal geçirip, dermany Garawula berdi.

Gojuk Mergen Bagtyýaryňam, agasynyňam hereketini görmedi. Ol dutaryň çuwaldan aýrylanyna, kesekiniň eline geçenine seretmejek bolup, başyny aşak egip otyrды. Ol ýöne içki dünýäsinde bir harasadyň gopandygyny bildi. Onuň ýüregi agzyndan çykyp, göwresi boşap galan ýaly boldy. Gyssagy özi bilen bolup, alys ýola ugraýan myhmanyň öý eýesine uzak ömür, rowaçlyk arzuw edýäninem goja eşitmedi. Ol Garawul aganyň dermanly gutujygy özüne uzadanynam duýmady.

Sadap saply dutar aňyrsy çäklige wagtdan dagdan aňryk geçýärdi, gaýdybam onuň öz dogduk sährasyna dolanjak gümany ýokdy.

Sadap saply dutara şu mahal dil bitäýse, näme diýerkä? Gojuk Mergene, ýasalan gününden bäri hyzmat eden adamsyna alkyş aýdarmydy, gargyş edermidi?

Dutar saz etmek üçin döredilen gural. Ol tä döwölüp, ýok bolýança, diline düşüňýänler üçin owaz döretmeli. Sadap saply dutar indiden beýläk haýsy dilde geplärkä? Haýsy topragyň tarypyny ýetirerkä?

Jeýhun bilen Hazar aralygynda ýaşayan sada adamlara indi kim medet berer? Olaryň ertirki güne bolan arzuwy, ynanjy dagdan aňrak aşyrylsa, olar nädip ýaşarlar?

Mukamçynyň elinde tutup oturdan jadyly gutujygy adama on ýyl ömür bagyş edýärmiş. On ýyl ömür! Şonça mahalyň dowamynda Gojuk Mergen nijeme oňatlyklar görer!

Goňşy öýde ýap-ýaňy çaga dünýä indi. Onuň başujunda «Sallançak mukamy» çalynmasa, çaganyň ömri nähili başlanar? Diňe oňa gezek gelende dutaryny satyp goýberen adamy neresse çaganyň gargyşy çökermezmi? Gojuk Mergene indiden beýläk näçe sany çaga nälet okarka?

Goja şol hakda oýlandy.

Birdenem gojanyň beýnisine «Sallançak mukamy» doldy. Gojuk Mergeniň ýüreginiň doňy çözüldi. Türkmen sährasynda gezip ýören akmaýa bilen akja köşek peýda boldy. Dag

tarapdan gelen gara tüweleý akja köşegini daşyna perde bolup aýlandy-da, ony asmana göterdi. Akja köşek enesinden dalda isläp, ejiz aýajyklaryny patanaklatdy. Emma akmaýa — akylyndan azaşana meňzän akmaýa aýagynyň aşagyna düşen bir desse ota hyrydar bolup, köşegine ünsem bermedi. Akja köşek gara tüweleý bilen garyşyp, dag tarapda ýitirim boldy.

Gojuk Mergen elindäki guty hakda oýlandy. Gutynyň indäki dermany agzyna salaýanda-da, bokurdagyndan geçmejekdigine ol ynandy, çuwala tarap seretdi. Çuwalyň ýüzünde türkmen sährasynyň baharyna meňzeş göller göründi. Yöne ol baharyň jadyly tarypçysynyň welin, ýeri garalyp durdy. Bahar indi bilbilsiz sowulmaly bahardy.

— Hany dutar?! — diýip, goja gözlerini petretedi.

Jogaba-da garaşmadyk Gojuk Mergen öýden çykanda, daş işikde aýak çekmeli boldy. Daşarda baş-alty sany adam bardy. Olaryň hemmesi, şol sanda Baýly şägirdem, niredendir bir ýerden peýda bolan gara ýapynjaly gedaý aýalam, obanyň uly-kiçi ýaşajylary hem eýýäm atlanyp, ugramaga häzirlenen Bagtyýar bege sessiz seredip durdylar.

Adamlaryň näme üçin ýygnanandyklaryna mukamçy düşündi.

— Saklan, myhman! Duraweriň! — diýip, goja gygyrdy hemem içi dermanly gutyny olara tarap zyňyp goýberdi.

— Munyňzy alyň-da, dutary goýup gidiň! — Gojanyň in soňky deminde, ähli güýjüni jemläp gygyran ýiti sesi tutuş sährany dolduran ýaly boldy. Adamlaryň gözüne ýaş aýlandy. Gojuk Mergen Bagtyýaryň ýanyna ýetip bilmän ýykyldy.

Atynyň önünde ömür bilen ölümniň arasyndaky in soňky pursady başdan geçirip ýatan goja Bagtyýar begi düýrükdirdi. Ol towsup eýerden düşdi-de, sadap saply dutary gojanyň eline berdi.

Gojuk Mergen bir zat diýjek boldy. Yöne tamam bolan ömür pursady diline badak saldy. Ol ýerinden turjak bolýana meňzäp, düşnüksiz hereket bilen dutaryna ýapysdy, yöne çal kelle dutar bilen bile topragy ýassyk edinmeli boldy. Şol mahal öwsen sähra şemaly hoşlaşýan ýaly bolup, mukamçynyň aksowult ýüzüniň ýaryny örtüp duran sakgalyny emañ bilen sypap geçdi.

Aşgabat—Moskwa,
1973—2012.

OGUL

Powest

*Kakajan Açylowa
bagyşlanyar.*

Yetmiş ýaşy mazaly arka atandygy görnüp duranam bolsa, entek daýanykly, ýöne eli uzyn hasaly, üst-başy tämiz Gyzdurdy ene şäheriň uly hem arassa köçesiniň ýanyodasyn-dan dogumly ädimläp barýardy. Üns bilen seretseň, onuň çep aýagyynyň üstüne biraz ýemseýändigini hem bildirýärdi. Öz arzuw-hyýallaryna, içki pikirlerine gümra hem keýpiçag garry, bir zatlara begenýän ýaly, dodaklaryny münküldedýär, çalarak ýylgyraýýaram, iş-aladasy bilen geçip barýan nätanys adamlara-da, olar üns bermeselerem, begençli seredýär. Ädim urşundan, hereketinden çen tutsaň, ol bir ýere howlугýana meňzeýär. Birdenem ol soňky gabat gelen ýaş ýigidi ýolundan saklaýar. Ýaş ýigit golaýdaky kaşaň jaýa tarap elini salgaýar. Oňa hereketi bilen minnetdarlyk bildiren garry ýoluny dowam edýär.

Gyzdurdy ene ýüzüne «Geologiýa — gözleg işleri» diýlip ýazylan jaýa girip gitdi. Ol gapyda oturan nobatça-da üns bermän, ondan girmäge rugsadam soraman, aňyrlygyna ýöräberdi. Gözi äýnekli, inçeden uzyn ýaşuly nobatçy, eli hasaly garrynyň zyzndan yerinden turup seretdi-de, baş ýaýkady: «Rugsat-beýlekem soranog-aýt. Kimiň ýanyna barjagynam aýdanok. Edil özi bu ýeriň hojaýyny ýaly. Garry aýaly yzyna gaýtarmaşam uslyp däl».

Ol uzyn zal bilen gidip barşyna, ýene bir önünden çykandan barjak yeriniň salgysyny alanson, «Başlygyň kabulha-

nasy» diýlip ýazylan mähnet gapyny zordan açyp, içerik girdi. Başlygyň kömekçisi, görmegeý ýaş gyz, gelene geň galyp seretdi.

Kempir onuň geň galyşyna pitiwa-da etmän, sowal berdi:

— Başlyk bamy?

— Bar — diýip jogap gaýtaran gyz, endik bolup giden hereketine görä, uly gapa tarap ýüzüni öwürdi.

Gyzdurdy ene seredilen tarapa ýönelende, ýerinden haýdap turan gyz kempiriň ýoluna böwet boldy.

— Gelen badyňa ýüzugra kürsöp giribermek bolanok, garry — diýip, beýle owadan hem näzik sypatlydan garaşylmajak haýbatly hem gödek ses bilen geplän gyz örän kesgitli aýtdy.

— Başlygyň ýanynda adam bar.

— Bolanda näme? — diýip, ýagdaýy öz islegi bilen ölçeýän Gyzdurdy ene çyny bilen geňirgendi.

— O nähili gep boldy? — diýip, huzura gelenlerden henize çenli beýle söz eşidip görmedik gyz garrydanam beter geňirgendi.

— Her çem gelen kürsöp giriberse, Garagul Baýramdurdyýewiçiň döwletiň işini etmäge mümkinçiligem bolmaz.

— Men çem gelen işsiz däl...

Daşyndan göräýmäge sadadan-sada oba garrysynyň dogumly-dogumly gepleýşi gyzy öňkülerindenem has beter geňirgenmäge mejbur etdi.

— Bu gapydan işsiz adam gelenok. Öňi bilen-ä, siz kimdigiňizi, nireden, näme mesele bilen gelendigiňizi aýtmaly. Onsoň, girmäge rugsat soramaly. Menem iş otagyna girip, kimiň, näme üçin huzura gelendigini aýdyp, başlygyň sizi kabul etjegini, etmejegini bilip çykmaly. Düzgün şeýle.

— Başlyk diýilýän adam başlyk däl adamlary kabul etmek üçin başlyk bolup oturandyr-a?

Garrynyň özünden rüstem geljek bolýana meňzeýşi gyza hasam ýaramadymy-nämemi, ol gelene tarap seretmän gepledi.

— Onuň adamlary kabul etmekden başga-da mün aladasy bar, daýza. Başlyk häzir zerur bir meseläni çözyär. Belkem, siziň meseläňiz orunbasarlaryň ýa-da olardanam kiçiräkleriň çözüp biljek meselesidir.

— Ýok, meň meseläm diňe iň uly başlyga aýdylmaly mesele.

Garrynyň ýan bermejekdigine ymykly göz ýetiren gyz ýaňsylaýan ýaly äheň bilen geplese-de:

— Beýle uly meseläňiz bar bolsa, garaşyň! — diýmäge mejbur boldy. — Garaşyň! Kimdigiňizi, nireden, näme üçin geleniňizem aýdyň!

— Men Aşgabadynyň etegindäki obadan geldim, gyzym... Maňa Gyzdurdy ene diýýäler.

— Aşgabatdanam bolsaň, Gyzdurdy ene diýselerem, barybir, garaşmaly bolar. Garaşyň. Düzgün şeýle...

Aýdan sözlerinden soň, göz-açyp ýumasy salymda ýaşlygyndan, görkünden jyda düşüp, bigörk bir aýal maşgala öwrülen kömekçä nazary bilen ýakymсыз jogap iberen Gyzdurdy ene, yüzüne dermatin örtülen diwanda aýak epdi. «Garaşyň» diýýä. Men kyrk ýyllap garaşdym ahyryn, garagöz. Kyrk ýyl bäri! Şonam az görýäňmi sen?»

Uly edaranyň başlygynyň gapysynda oturan gyzyň ýakymсыз jogaby Gyzdurdy enäni kyrk ýyldanam gowrak wagt mundan ozalky bolan wakany, belkem, müň birinji gezek ýatlamağa mejbur etdi: Agşam ýalňyz perzendiniň doglan gününü bellemäge çagyrylan myhmanlary ugradan Gyzdurdy bilen Orazly taýly gezek çaganyň başyndan sypaýar. Gyzdurdy: «Ine, Atamerdan jan, bu gün baş ýaşıň doldy. Myhmanlar saňa näçe gowulyk arzuw etdiler. Şol arzuwlar hasyl bolsun!» «Ýene iki ýyldan birinji synpa okuwa gidersiň. Ilkinji gün seni mekdebe özüüm ugradaryn!» diýip, Orazly hem iki ýyldan soň bolmaly dabarany öňünden ýatlaýar. «Ýatar wagtyňam boldy, Atamerdan jan. Sen ukla, menem gap-gaçlary ýuwuşdyraýyn» diýen ene çagany öz krowatynda ýatyrýar.

Gijäniň birmahaly ýer titreyär. Jaýyň üsti aşak çökýär. Apy-tupan, goh-galmağal, perýat, alagaraňkylyk. Ölmän abat galanlar ýaralananlara, kesek astynda galanlara hossarlyk etmäge howlугýarlar. Gyzdurdynyň özi bir aýagyny döwdürip, ölmän sypýar, adamsy welin kesek astynda galýar. Ol aýagyny tutup uwap ýatyrka «Atamerdan niredede? Atamerdany tapyň!»

diýip gygyrýar. Aman galan Atamerdany goltuklap göterip barýan uzyn donlummy ýa-da halatly halas edijiniň ýanyndaky eli kagyzly biri «Oglanyň ady näme?» diýip gygyrýar. Gyzdurdy agyly ses bilen «Atamerdan Orazly» diýip jogap berýär. Halas edijilerem, Atamerdanam garaňkylyga siňip gözden ýitýärler. Gyzdurdy adamsynyň heläk bolandygyny ertir, Gün dogansoň, kesek astyndan onuň jesedi tapylanda, bilip galýar.

Wagt geçdi, döwlen eller, aýaklar seýiklendi, ýykylan jaýlar dikeldildi. Emma Atamerdan tapylmady. Wagt geçdi, ýürek ýaralary-da az-kem bitişdi, jiger awusy köşeşdi. Emma Atamerdan tapylmady. Çagalar hem-de ýetimler öýlerinden gelen onlarça jogap hatlary-da Gyzdurdyny hoş habar bilen begendirmedi. Emma aradan on, ýigrimi, otuz ýyl geçse-de, Gyzdurdy umytdan el üzmedi. Başda Gyzdurdy gelin, soňrak Gyzdurdy daýza, ahyrda-da Gyzdurdy ene bolup, garrylyk ýaşyna ýetenden soň, onuň arzuwy hasyl boldy. Ene öz ýiten perzendine ýolda-yzda, toýda-märekede däl-de, gazet sahypasynda sataşdy. «Ýer titremesiniň çagasy» diýen sözbaşy bilen çap edilen makalanyň arasynda ýerleşdirilen ullakan suratdaky göze gözi kaklyşan enäniň kalbynda uzak Nebitdag-da burawçy bolup işleýäniň öz perzendi däl bolaýmagyna hiç hili şübhe döremedi. Enäniň enelik ýüregi Atamerdany Atamerdan diýip kabul etdi. Ene ýüregi tassyklanyndan soň, ol meseläniň neneňsidigini anyklamak üçin gaýry derňew, şaýat gerek däl. Suratyň aşagyna «Atamerdan Orazow» diýlip ýazylandy. Atamerdan hem Aman, Ata, Aşyr ýaly türkmenlerde häli-şindi gabat gelip duran at däl. Ýöne ol Orazow däl-de, Orazlyýew bolmalydy. Gyzdurdy ene kem ýazylan iki harpy-da gyssagarada hem ahyrzamana gopandaky aljyraňňlykda goýberilen säwlik hasap etdi. Şoňa görä-de garry ene ol ýalňys üçin hiç kimi günertlejegem bolmady. Gaýtam, çagasyny ekläp-saklap, ile goşanlara öz ýanyndan alkyş okady. Şol adamlar bolmadyk bolsa, Atamerdanam ýüzlerçe çaga ýaly, kerpijiň astynda galardy.

Ýatlama bilen göwni aram tapan Gyzdurdy ene öz aladasy bilen gümra bolup oturan, henizem öňki owadanlygyna

dolanmadyk, gyza alarylyp seretdi. «Sen, garagöz, meň gören aýy günlemmiň ýüzden birinem görme. Alnyňda diňe gowulyk bolsun. Ýöne sen kyrk ýyl bäri gözlenen ýeke perzendime sataşmaly ýoluma böwet bolmaly däl ahyryn. Men ony kyrk ýyllap gözledim...» Garry ýene geçmişini ýatlaýar: Gyzdurdy otuz ýaşlarynda. Haýsydyr bir şäherde otludan düşensoň, ol başga zada üns bermän, göni çagalar öýüni gözläp tapýar. Oňa Atamyrat, Atagurban, Atadurdy atly, Orazow, Orazgulyýew familiýaly birnäçe oylan görkezýärler. Olaryň hiç haýsynyňam özüniňki dälidigini Gyzdurdy bir bakyşda saýgarýar...

Ýollar. Ýodalar. Köçeler. Ýanyodalar... Gyzdurdy kyrk ýaşlarynda. Haýsydyr bir etrap merkezinde awtobusdan düşensoň, ol gelen yeriniň çagalar öýüne baryar. Ýene şol önki ýatlamadaky ýagdaý gaýtalanýar... Otlynyň, awtobuslaryň tigirleri ýol külterleýär. Gyzdurdy otluda. Gyzdurdy awtobusda. Gyzdurdy kä ýük maşynynyň kabinasynda, kä sandygynda, kä pyýada. Hemişe, hemme ýerde-de Atamerdanyň keşbi onuň göz önünde. Emma ondan derek tapylanok...

Gyzdurdy bir çagalar öýüniň derwezesinden girende, eýýäm on-on iki ýaşly Atamerdana sataşýar. Oglanyň bedeni berdaşlanyp, ýigit çykyberenem bolsa, ýüzi, esasanam, gara gözleri üýtgemändir. Özüni bagty çüwen hasaplan ene ogluna tarap atylýar. Emma iki ädim aralyk galand, Gyzdurdy aýagy duşaklanan ýaly bolup doňup galýar. Atamerdana meňzeş oglanyň ýüzi başga bir oglanyň yüzüne öwrülýär. Der basyp ysgyndan gaçan ene özüni sekä goýberýär. Enäniň zordan oturanyny görensoň, terbiýeçi aýallaryň biri bir bulgur suw alyp, oňa tarap ylgaýar. «Bir zadyňy ogurlatdyňmy, aldyrdyňmy, daýza?» Gyzdurdy tassyklap baş atýar: «Men ýüregimi aldyrdym, ýüregimi!» Mana oňly düşünmedik terbiýeçi egnini gysýar...

Keýpsiz Gyzdurdy mekdebiň sport meýdançasynda oýnap ýören oylan-gyzlary esli salym synlap duransoň, öz-özüne «Atamerdan ýok» diýip pyşyrdaýar, gulagynda bolsa «Eje, men bar. Gözläber. Taparsyň. Men bar» diýen ses ýaňlanýar.

«Gözüm görmesini, aýagym ädilmesini goýýança gözlärin, balam!»

...Başlygyň huzuryna garaşyp oturan Gyzdurdy ene tor-basyndaky baş-alty sany gazetiň birini çykarýar-da, eli kas-kaly, işçi eşigindäki ýigidiň keşbini synlaýar. Suratyň aşagyna «Burawçy Atamerdan Orazow» diýlip ýazylypdyr. Suraty syn-laýan garrynyň ýüzi göz-görtele ýaşarana meňzedi. Hekgeri-lip oturan enäniň, garran bedenine täze güýç goşulan ýaly bolýandygy kesesindenem bildirýärdi.

Kän garaşdyran gapy ahyr açyldy. Gyzdurdy ene başlygyň ýanynda gaty uzak oturyp çykyp giden adamy, elbetde, nä-gile nazary bilen ugratdy. Ýerinden turanda, ondan öňürti gapa baran kömekçi gyz: «Duruň!» diýip, içerik girdi-de, işigi aňyrsyndan ýapdy. Edilen hereketden nägile garry: «Men ýene garaşmaly!» diýip pyşyrdady.

Kömekçi gyz çykdy-da, gapyny açyp berdi:

— Indi giräýiň, Gyzdurdy ene! — diýip, garra ýylgyryp seretdi. Ýañy görkünü ýitiren gyz Gyzdurdy enäniň gözüne ýene öňki gözəl görnüşinde göründi.

«Häliden şey diýmelidiň-dä, garagöz!» Enäniň ýüzi ýag-tyldy.

Giň kabinetin töründäki mähnet stoluň başynda keyp-siz oturan gamurt adam, salam-a berse berdi welin, geleni sowuk-sala garşylaýandygyny ýaşıryp bilmedi. Eli gazetli Gyzdurdy ene oňa golaýlansoň:

— Kyrk ýyl mundan ozal Aşgabatda ýer titredi. Biziň oba-myzam şähre egin diräp otyrды — diýip habaryna başlady...

Gyzdurdy enäniň elindäki gazet gamurt başlygyň eline geçýär. Ol Atamerdanyň suratyny baş ýaýkap synlansoň, der-rew yerinden turup, kempiri gutlaýar, elini gysýar.

— Bu gaty seýrek gabat gelyän, belkem düýpden bol-maýan täsin waka, ene. Ýöne, Atamerdan bilen duşuşmak üçin üç gün-ä garaşmaly bolarsyň.

Garaşylmadyk habara enäniň gözleri petredi.

— Aýdýan gepiň manysyna özün beri düşüňäňmi?! — diýip, ene ör-gökden geldi. Birdenem ol başlygyň agzyndan

çykan sözleriň manysyna ters düşünendirin öýtdi. — Heý, ýene üç günläbem garaşyp bolarmy? Men oňa çydaman, garagözüm, çydaman. Men ozal garaşma kemini goýmadym...

— Kyrk ýyl garaşypsyň, ene, ýene üç gün çydamaly bolarsyň.

— Ol bolmaz, oglum! Sen meň ýagdaýyňa düşün...

— Menem adam, ene. Men siziň ýagdaýyňyza gaty gowy düşüňňä welin...

— Onda näme?

— Atamerdanyň işleýän ýeri bu ýerden iki ýüz elli kilometr. Tä barýançaňam aňňat-aňňat alaňlar, çägelik, ýol-ýoda ýok. Men beýle uly şatlygyň şanyňa sizi ýük maşyny bilenem ugradyp bilerdim. Ýeňil maşyn o ýollara ýaranok. Ýöne, daýza, dogrymy aýtsam, siz o ýola çydamarsyňyz. Özüm-ä, ýaňy kyrkdan geçdim welin, zerur iş bilen şol ýere gitmeli bolsa-mam, önünden ýaýdanyberýän...

Esli salym dyman garry ýüregindäkini daşyna çykardy.

— Men, ynansaň, garagöz, Atamerdan janyň ýanyňa eltýän ýolda ölmäge-derazy...

Garamurt başlyk, näme üçindir, sag eliniň süýem barma-gy bilen stoly pitiklemäge başlady.

— Men oňa ynanyň, ene. Ýöne, bolmasyz bir iş bolaýsa, sizi ýük maşynyna ataryp, şol agyr ýola ugradanym üçin türk-mä girmeli boljakdygyma-da ynanyň. Mende-de entek aýak üstüne galmadyk, öý-işikli bolmadyk ogul-gyz bar...

— Onda men näme etmeli, garagöz?

— Garagözünde saňa kanagat et diýmekden başga gep ýok, daýza...

— Daş etsin welin, ogluň-gyzyň bar bolsa, özüňi meň ýerimde goýup gör...

— Ol hakda oýlanyň, ene. Ýöne meseläni desbi-dähil çö-zer ýaly çykalga ýok mende. Üç günden Atamerdanyň topa-ry nobatçylygy gutaryp gelmeli. Ene, gitmekden garaşmak amatly bolar. Gül ýaly myhmanhanamyz bar. Günde üç wag-tyna mugt naharam bereli. Myhmanhanada bolmak isleme-seňem, men sizi öz öýüme äkideýin.

— Men, dünýäm, tutuş ömrümi şoňa garaşyp geçirdim ahyryn...

Gapydan giren çypar sary adam başlyk bilen enäniň gürrüniňiň arasyny böldi. Gelen adam rus dilinde gepledi. Gyzdurdy ene onuň ýeke sözüne düşünmese-de, ýakymly habar getirmändigini aňdy, gep derwaýys bir mesele hakynda gidýän ýalydy. Sebäbi saryýagyzy ýigidiň habaryny diňläň başlyk, ilki-hä ýumrugyny bat bilen stola urdy, soňam aşakydodagyny dişläp, ahmyr bilen baş ýaýkady. Ol esli salym bir nokada seredip oturansoňam, telefon trubkasyny galdyrdy-da, sojap-sojap gepledi.

— On altynja gaty gyssagly halda generator ýetirmesek, iş togtapdyr, ... başga çykalga ýok. Diňe dikuçar... hany, gepi köpeltmäli-le. Men seň dikuçaryň bilen saýgak awlamaga gitjek däl ahyryn. Gerekmi — etmeli. Gaýry çykalga ýok. Gep gutardy.

Gyzdurdy ene kä pessay, kä gaty, kä türkmençe, kä rusça goşulyp aýdylan sözleriň manysyna azda-kände düşünse-de, «dünýäniň in derwaýys meselesi» bolan öz işiniň ikinji derejeli işe öwrülip barýandygynyň manysyna welin düşünmedi, düşünjegem bolmady. «Bu adamlar ýüregi daşdanmyka, demirdenmikä? Bularda rehim-şepagat ýokmuka?»

Öz meselesi unudylandyry öýtmek bilen, Gyzdurdy ene ýalňyşan eken. Başlyk bir zatlar diýişdirdi welin, dawa-jenjel, galmagaldan ýaňa saryýagyzydan «gyzylýagyza» öwrülen ýigit birden özüne gelen ýaly boldy-da, Gyzdurdy enäniň ýanyna bardy, ýylgyryp, elini uzatdy, bir zatlar diýişdirdi. Hoş habar, ýakymly sözler düşünmeýän diliňde aýdylsa-da, hem düşnükli, hem ýakymly bolýar eken.

Saryýagyzy ýigit, birdenem çalgırt türkmençeledi:

— Atamerdan bagtli adam, mama, bagtli adam!

— Atamerdan jandanam beter men bagtly, guzym, men bagtly! — Garry özüniň batlydygyny hasam düşnükli etjek bolýan ýaly ýyrş-ýyrş ýylgyrdy, içinden bolsa söz bilen aýdanlaryny delilleşdirdi: «Atamerdan jan-a, ýer yrananda,

ümedüşmez çagady. Şoň üçinem ol akyly ýetensoňam, ejesini kerpijiň aşagynda galandyr öýdüp, şu mahala çenli, belkem, umytsyz ýaşandyr. Men bolsam, oň diri galanyny öz gözüm bilen görüpdim ahyryn. Iň ýamany, umytlykaň maňlaýyň açylmazlygy eken...»

Saryýagyz ýigit çykyp gidensoňam, esli salym keypsiz halda dymyp oturan garamurt başlyk, birdenem çalaja ýylgyrdy-da, Gyzdurda ýüzlendi:

- Siz gorkman, dikuçara münüp bilermisiňiz?
- Seň dikuçar diýýäniň şahly uçarmy?
- Hawa.

Ilki näme üçin beýle sowalyň berilmeginiň manysyny çaklamadyk Gyzdurdy ene:

— Wah, men ýerde-de hasa bilen ýöreyän ahyryn, garagöz — diýdi.

— Ýogsam, ogluň bilen şu gün duşuraýjakdym. Barybir, biz ol ýere dikuçar ýollamaly bolduk. Garaşylmadyk ýerden. Bir sagat çemesi wagtyň içinde eltip taşlardy öz-ä.

— Oglumyň ýanyna ýetirjegini bilsem, dikuçar däl, her zadyň üstüne münmäge-derazy.

Başlygyň öňündäki telefon jyrlady. Gepleşigiň arasynda Atamerdanyň adynyň tutulanyny eşiden ene depesinden dabanyňa çenli tutuş gulaga öwürülen göwresini başlyga tarap öwürdi...

Trubkanyň agzyny bir eli bilen tutan başlyk Gyzdurdy enä ýylgyryp garady-da, şeýle bir ýakymly, şeýle bir islenilýän habar aýtdy welin, yerinden zöwwe galan garrynyň tolgunmakdan ýaña aýaklarynyň ysgyny gaçan ýaly boldy.

— Seni ogluň bilen gepleşdirjigem, ene. Azajyk garaş. Häzir ony telefona çagyrlarlar. — Başlyk jaýyň içini ýaňlandyryp gygyrdy. — Gutlaýan, Atamerdan! Seň ejeň tapyldy. Aşgabatdan ýörite gelipdir. Meň ýanymda otyr. Sen oňa meňzäbem dursuň. Ýnha, baranda özüňem meň aýdýanymy tassyklarsyň.

Gyzdurdy ene tekepbir görnüşe girdi: «Meň oglum bolsa, elbetde, maňa meňzär-dä!»

Ene gyssansa-da, oňa trubkany beräýmän, Atamerdan bilen başlygynyň özi gepleşigini dowam etdi.

— ... Generator eltmeli dikuçar bilen ýanyňa iberýän. Toý şaýyny tutuber. Ýöne bu hoş habary kimiň öňürti buşlandygyny welin unutmagyn.

Bu zamanaň adamlarynyň tapbilmezdiklerini! Enesi-hä oglunyň sesini eşitmek isläp elewräp dur. Ol bolsa toýpaýynyň aladasyny edýär...

Trubka garra tarap uzady.

— Hany gepleş!

Garrynyň eli öňe uzanam bolsa, sandyraýan barmaklary diýen etmejek boldy. Trubkanyň gulaga tutulýan ýeri onuň kä ýaňagyna degdi, kä maňlaýynda oýnady. Telefonda «Alo?» diýen ses ýaňlandy...

— Balam, Atamerdan ja-an! — diýen agy hem şatlyk gatysykly inçejik ses jaýy doldurdy. Eneli-ogluň kyrk ýyldan soňky ilkinji gepleşigi şonuň bilenem tamamlandy. Trubka garrynyň elinden gaçdy. Ol özüni oturgyja goýberenson, zordan ýykylman saklandy.

Başlyk garra tarap ýylgyryp seretdi: «Men saňa düşünýän, ene!»

...

Başlygynyň manysy ýatdan çykarylyp, hantama bolmak umydy bes edilip ýörülen waka hakyndaky geň habary hem «Balam, Atamerdan jan» diýen nätanyş aýal sesi Atamerdanda düşnüksiz bir täsir döretdi. Ol garaşylan ýa-da garaşylmaýan habar däl-de, ümür bolup, duman bolup onuň beýnisine girdi. Şol ümir, şol duman Atamerdana birbada nirede, nämahal gezip ýörendigini-de unutdyrды, töwerekdäki aňňat-aňňat çäge depeleri-de gözüne ilmeýän ýaly boldy. Ol geçmişini, çagalygyny, oglanlygyny ýatlady. Ýöne geçmişinden galan kân-kân sahypaly hakyda kitabynda welin, öz ejesi bilen baglanyşykly ýekeje nyşandan gaýry doly bir sahypa-da ýokdy. Ol ýeke-täk hakyda nyşany hem tegelek ýüzüň bir tarapyndaky, onçak-

ly gözilginç hem däl peşehordady. Şol ýañagy peşehordaly aýal Atamerdanyň kalbyna ene bolup giripdi. Ol ejesiniň ýüz keşbini göz öňüne getirip bilmeşe-de, peşehordasy welin, mährinden ganylmadyk eneden galan ýeke-täk ýatlama bolup, henizem onuň ýadyndan çykmaýardy. Çykmaýardy, ýöne şol peşehordaly ýüze sataşmak umydyynyň sapagy ýyl geçdikçe inçelip, öýli-işikli bolanyndan soň-a umytlygyny-da ýitiripdi.

Atamerdan özüniň «ýer titremesiniň perzendidigini» bilýärdi. Şonuň üçinem ol ýüzi peşehordaly aýaly hem şol elhenç wakanyň pidasy hasaplaýardy. Sebäbi ýer titremesi sebäpli çagalar öýlerine düşen oglan-gyzlaryň hemmesi bolmasa-da, esli bölegi diri galan ene-atasyna, hossaryna ýuwaş-ýuwaşdan gowuşdy. Atamerdana bolsa eýe çykmady, hossar tapylmady. Şonuň üçinem ol özüne hossar bolmaly ýüzi peşehordaly aýalyň aýatda ýokdugy hakyndaky çaklamasynyň hakykatdygyna dura-bara ynanmaly boldy. Indi ol şeýle kysmat bilen doly ylalaşypdam.

Atamerdan çagalar öýünden soň, nebitçilik okuw mekdebini gutaryp, işe başlady. Ýöne ol ýetimçilik derdeseri bilen gaty giç öýlenmeli boldy. «Öňüm gelenden, soňum gelsin» — ýetim ýigidiň welin bagty çüwdi. Oňa sataşan Ýazgül hem ýaz, hem ýazyň güli ýaly mylaýym maşgala bolup çykdy. Ol Atamerdanyň göz öňünde galan ýüzi peşehordaly aýalyň bermeli, ýöne berip bilmedik mähriniň öwezini doldy, kakasyna meňzäp duran ogly hem dünýä inderdi. Balkanda doglansoň, adyna-da Balkan dakylan çağa häzir dokuz ýaşyny dolduryp baryardy.

Ýetimler öýüni terk edeli bäri içdöküşjegem, maslahatçysam ýok Atamerdan özüni örän gatybaş hasaplaýardy. Ol özüni bileli bäri sähel-mähel zat üçin müzzermändem, ejizlemändem. Ykbalynyň sataşdyran durmuşy oňa zada geňirgenmezligi, kynçylyga döz gelmegi, ejizlemezligi öwredipdi. Ol diňe Balkan dünýä inende tolgundy. Balkanyň dogulmagy diňe bir Hudaýyň perzent berdigi bolman, hiç mahal bahasynyň-gymmatynyň nähilidigi bilinmedik hossar berildigi bolup duýuldy, özüni giň jahanda ýalňyz ha-

saplap, onuň agyr jeza bolandygynyň manysyna kiçijik hos-sary Balkan dünýä ineninden soň doly akyl ýetirdi, geçip giden ýalňyzlygyndan indi ýaýdandy. Şol sebäpli-de Balkan aglan mahaly hossarynyň sesini eşidýändigine, ýylgyran-da daýanjynyň şatlygyny görýändigine buýsandy. Şol sesi eşitmän, şol ýylgyryşy görmän şunça ýyllar ýaşap bilendigine Atamerdan haýran galdy.

Işi rowaç bolanda adamyň durmuşyndaky ýakymly pursat-lar yzly-yzyna gaýtalanyberer eken. Mährem ene ýaly mähri-ban Ýazgülli Atamerdan, arkasy Balkan daglary ýaly daýançly Balkan atly hossarly Atamerdan indem ejesine sataşmak üçin duşuşyk pursadyna çenli galan minutlary sanaýar. Bu ýagdaý düýsmükä ýa hakykatmyka?

Garamurt başlyk aýtmyşlaýyn, durmuşda seýrek gabat gelyän şatlygyň asmandan inmegine garaşýan Atamerdanyň täk özi hem däl-di. Zerur şaý getirilýänçä, işden elleri boşan adam-laram mahal-mahal dikuçaryň gelmeli ugruna seredýärdiler.

* * *

Gözünden gaýyp bolan ýeke perzendini bir gezek görme-gi-de janyndan ileri hasaplaýan Gyzdurdy ene dikuçara münende, öz janynyňam pikirini etmän durup bilmedi, ýaý-dandy, gorkudan ýaña süňňüniň sandyramasyny-da saklap bilmedi. Dikuçar diňe öz göwresini titretmän, tutuş dünýäni elendirýän ýaly sandyrap ýokaryk galyp ugranda, Gyzdurdy ene aman-esen ýere dolanmak umydyndady. Ýürek bulan-mamy, başaýlanmamy, maňlaý şatlamamy — biçäre garrynyň düşen ýagdaýyny söz bilen beýan eder ýaly bolmady. Ol ýerden galanlarynda gorky bilen kelemesini hem öwürdi. Oňa garamazdan, dikuçardaky işçileriň welin keýpikökdü. Olar garry aýalyň näme maksat bilen nirä uçup barýandygyndan eýýäm habarly bolansoňlar, degişýärdiler, gülüşýärdiler.

Dikuçarda uçmagyndan ezyet däl-de, lezzet alýan ýigit-leriň gülküsi onuň tarryldysyny basan ýaly boldy.

Gowulygyň diňe bir habaryny däl, gowulygyň hut özüni hem göterip gelyän dikuçar uzakdaka arryk çekirtge ýaly bolup görünse-de, golaýlansoň, kem-kem üýtgäp, durky bilen hoş habara öwrüldi. Adamlaryň göwnüne bolmasa, onuň adaty gödek tarryldysy hem mylaýym owaza döndi. Işçileriň hemmesi dikuçaryň adaty gonýan ýerine, skwažinadan elli-altmyş ädimlikdäki takyra tarap ugradylar, olaryň önüni çekip barynam Atamerdanyň özüdi.

Dikuçaryň perleri pyrlanmasyny goýup, gapysy açylanam bolsa, oňa ýetmäge alty-ýedi ädim aralyk galanda, Atamerdan aýak çekdi. Onuň işdeş ýoldaşlary hem saklandylar.

Atamerdana has golaý duran işçileriň biri:

— Seňem-ä ejeňi gözläp yüz tutmadyk ýeriň galmandy welin... — diýdi.

— Gözlenende tapylmadyk ene, ynha, öz aýagy bilen ýöräbem däl, asmandan uçup üstüne gelyär — diýip, ýene biri gepe goşuldy. — Muňa hemmämiz begenmeli.

— Begenmek diýen gepiň az bolýar. Atamerdan Balkan daglaryny sandyradyp toý tutmaly bolar.

— Maksadyňa ýetdiň, Atamerdan!

Ýoldaşlarynyň sözleri Atamerdany geçmişe alyp gitdi. Ol çagalar bagyna gelyän nätanyş aýallary synlap, ejesini gözleýär, her aýalyň ýüzüne garanynda, öz-özüne «Ejem däl» diýen jogap bermeli bolýar...

Atamerdan şäher köçesiniň ýanyodasyndan gidip baryar. Aňyrdan oňa tarap bir aýal gelyär. Deňinden geçip giden aýalyň ýüzüne sereden Atamerdan öz-özüne hemişe gaýtarýan jogabyny «Ol däl» diýen sözleri aýtmaly bolýar...

Atamerdan awtobusyň yzyragynda dur. Öndäki oturgyçlaryň birinde aňyrsyny bakyp oturan aýal onuň ünsüni çekýär. «Belki, ejemdir». Ol ýuwaş-ýuwaşdan öňe ýöräp, aýalyň deňinden geçende, ýüzüne seredýär. «Däl».

...Dikuçaryň açyk gapysyndan Atamerdana ozaldan tanyş iki sany adam görünse-de, onuň garaşýany, çagalykdan çala

ýatda galan ýaňagy peşehordaly ýüz welin göze ilmedi. Ol uç-gyraksyz çölde howa azlyk eden ýaly birki gezek sojap dem aldy, nähili hereket etmelidigini ýoldaşlaryndan soramak isleýän ýaly, töweregine garady.

Ene diýilýän mukaddes gudrata sataşmak, onda-da ýiten eneňe şonça ýyldan soň gabat gelmek nähilikä? Entek enesiniň ýüzüni görmänkä, şeýle tolgunýan ogul oňa sataşýsa dagy näderkä? Atamerdan tolgundy: «Ejem meni tanarmyka? Tanasa näder? Men näderkäm?» Atamerdan özüni gaty mert saýsa-da, mert dällerçe tolgundy. Diňe betbagtlygyň däl, eýsem, bagtlylygyň ýüküni gerdeninde götermek adam ogluna ýeňil düşmejek eken.

Gazete çykaly bäri, suratyna gijeler turlubam gaýta-gaýta seredilensoň, müňüň içinden tanalmaly ogul keşbinde Gyzdurdy enäniň nazary bir bakýşda saklandy. Ýogsam, Atamerdanyň ýanynda duran adamlaryň hemmesi-de birmeňzeş reňkli, bir kysym biçüwli işçi eşiklidi.

Elinden tutulyp ýere düşürilen garry, ozal ony, hálki bir, garrandygyny ile tekrarlamak üçin göteren ýaly, hasasyny hem taşlap, öňe okduryldy. Indi oňa göwresine söýget ediner ýaly daýanç gerek däl. Ol guş urjak awçy ýaly ýapyrylyp, öňe eňdi. Ol, dogrudanam, özüniň bagt guşuna sataşan awçydy.

Emma Atamerdan welin, öňe ädim urup bilmedi. Ol atylýp gaýdan kiçijik garrynyň öz ejesi dældigini ýüzüne gözi kaklyşandan bada-bat bildi. Gözüniň makullamadygyny onuň ýüregi hem kabul etmedi. Onuň ýüzünde Atamerdanyň aňynda, nazarynda öz ejesindan enelik nyşany bolup galan peşehordanyň goýan yzy ýokdy. Ol garaşylmadyk geň duýgudan hem ahmyrdan ýaña sandyrady, tolgundy, beýle ýagdaýdan soň özüni nähili alyp barmalydygy barada oýlandy. «Sen meň ejem däl, garry. Sen maňa eje bolup atylýp gelseňem, ýalňyşýaň. Sen ene, men ogul. Ýöne sen başga bir ogluň enesi, menem başga bir enäň ogly». Bu sözleri hyýalynda aýlammam Atamerdana agyr düşdi. Bolsa-da, durmuşyň agyr hem aýy hakykaty ony şeýle oýlanmaga mejbur etdi.

Indi näme etmeli? Durmuşdan hyýala geçen aýy hakykaty dile getirmelimi ýa-da durmuşyň aýy hakykatyny süýji ýalana öwürmelimi? Ene bolup okdurylyp gelyän kempir, özüniň enedigine ýüreginden ynanyp gelyän garry, Atamerdanyň kalbyndaky hakykaty bilen badyna enelik hukugyndan baky mahrum bolmaly kempir näder? Onda ah çekmäge, ahmyr etmäge güýç galarmy ýa-da... Eger Atamerdan hakykaty gizlese, garrynyň galan ömri bagtyýar, gizlemese-de, betbagt bolup geçmeli. Iki çözgüdiň hiç birine-de jogap bermegiň aňsat daldigine Atamerdanyň çaň siňen ädikleri-de şaýatdy. Ädikler öňe ädilmän, ýere çüýlenen ýaly bolup durdy.

– Gymyldap bilmän dur-aýt bu! – diýip, ýoldaşlarynyň biri Atamerdanyň arkasyndan itekledi. Emma agyr göwre yransa-da, çaň siňen adikler ýerinden gozganmady.

Atamerdanyň dodaklary çalaja gymyldady: «Näme etmeli?» Onuň diňe bir beýnisi däl, depesinden dabanyňa çenli tutuş göwresi şol ýeňiljek sowalyň agyr jogabyňy tapmagyň aladasynyň astynda galdy.

Enäniň dar gursagyna sygmaýan çäksiz joşguny «Bala-a-m!» diýen ýiti sese öwrülip daş çykanda agyr alaňlar titredi, köpi gören nebitçileriň ýüregi gobsundy.

Boýnundan asylsa-da, agramy bardygy hem bildirmedik, kän ýyl bäri öwsen gam şemalyňa gurap giden garry göwre Atamerdanyň erkini elinden aldy. Ol kempiri çaga göteren ýaly edip esli salym gujagynda saklady. Atamerdan ömründe iň soňky gezek haçan, näme üçin gözýaş edenini ýatlap bilmeşe-de, edil şu mahal ýaňagynyň nemlenendigi ni bildi. Ol töweregine garady. Ümüriň içinde bolup görnen ýoldaşlarynyňam hemmesi müzzeren çaga ýaly bolup, aşak seredip durdy. Dikuçar edil alkymynda duran daýaw uçarman hem elýaglygyna elini ýetirdi.

Çirkin ses tapba kesilensoň, kempiriň Atamerdanyň daýaw boýnundan köz tutan ataşgır ýaly bolup ýapysan arryk barmaklary hem gowşap gitdi. Gyzdurdy enäniň gury çybyga meňzeş elleri aşak sallandy. Atamerdan enäniň göwresini

emaý bilen ýere golaýladan badyna, haýdap ýetişen kimdir biri garrynyň kellesiniň aşagyna öz penjegini ýassyk etdi.

Bir ýukaýürek ýigit sesini sandyratdy.

— Kyrk ýyldan soňky duşuşygyň netijesi şeýle bolaymalam-da!

Gyzdurdy enäniň peşehordasyz ýüzüne garap, çomma-lyp oturan Atamerdan hasratly ýylgyrdy. Onuň bu günki uly şatlygyny paýlaşýan ýoldaşlary bolsa, ol ýylgyryşa özleriçe düşüniپ begendiler.

Göçgünliřäk bir nebitçi bolsa, kaskasyny ýokaryk zyňyp gapdy.

— Atamerdan, gözüň aýdyň!

Atamerdan il ýüzüne tassykläýjy baş atsa-da, işdeş ýoldaşlarynyň gutlaglaryny ýürekden kabul etmedi. Üstesine-de, ýitiren perzendine sataşdym hasap eden enäniň, begenmekden ýaña bolsa-da, özünden gitmegi ony alada goýdy. Gyzdurdy ene mahaly bilen aýňalmady. Onuň gözleri ýumukdy, dili hem aýlanmaýardy. Garrynyň daşyny gallan burawçylar biynjalyk bolmanam durmadylar. «Bu şatlykly gün kempiriň ömrüniň toýly hem ýasly iň soňky günü bolup, begenjiň soňy hasrata sapmasa ýagşydyr» diýip, howpurganam tapyldy. Garaz, Gyzdurdy ene Atamerdana-da, onuň ýoldaşlaryna-da alada baryny berdi. Ýüzüne «Ilkinji kömek serişdeleri» diýlip ýazylan gapyrjagyň emindenem netije çykmansoň, garryny getiren dikuçar bilenem yzyňa ugratmaly diýen netijä geldiler.

* * *

Şäheriň eteginde dikucary garşylan «Tiz kömek» Atamerdan bilen Gyzdurdy enäni göni keselhana alyp gitdi. Kempiriň ýagdaýyny barlan lukmanlar näsagda ömrüne dalaş gurjak howpuň yokdugyny kesgitlediler. Ýöne ony, iň bolmanda, dört-baş gün keselhanada saklamaly etdiler.

Gyzdurdy enäniň ýanynda uzak wagıt oturan Atamerdan giç agşam hassahanadan çykdy. Ol tä öýüne ýetýänçä-de, düşde bolup geçýän ýaly wakadan saplanyp bilmedi. Haýsydyr bir ýediýat kempir häzirem onuň gapdalyndan ýöräp

gelyän ýalydy. Gyzdurdy enäniň dikuçardan düşüp, özüne tarap okdurylyşy onuň göz önünde gaýtalandy, gursaga sygman, zarp bilen çykan «Balam!» diýen sesi gulagynda ýaňlandy. «Men ol sözüň ýürekden çykandygyna ynanýaryn, garry. Ýöne, özümiň welin seň balaňdygyna ynanamok. Şeýle bolansoň, sen meniň ýürekden aýdylmaýan «eje» diýen sözüme nädip ynanjak? Seň örän inçeden yzarlamaly duýgur ene ýüregiň Atamerdanyň başga bir enäniň ogly bolmalydygyny syzmaýarmy? Ýa sen göre-göre, enelik duýgusy kütelip giden näsagmykaň? Sen meni öz ogluň hasap etdiň. Ol öz işiň, öz aýgydyň. Ýöne men näme etmeli? Men indi hanjak ýöremeli?»

Atamerdanyň garaşylýan mahaldan üç gün öň öýe dolanmagy Ýazgüli hem begendirdi hem geňirgendirdi. Emma adamsy gapydan girip-girmänkä, aýaly onuň sebäbini sorap durmady. Çünki beýle ýagdaý her aý saýy gaýtalanyp durmasa-da, Atamerdanyň käte nobat arasynda-da iş bilen «merkeze» gelip-gidäýmesi bardy. Ýöne zenan ýüregi bu gezek bir üýtgeşik wakanyň bolandygyny syzdy. Atamerdan öňki Atamerdan däl ýalydy, agyr aladanyň astynda galan adama meňzeýärdi. Ol içki jaýda eýýäm uklap ýatan Balkanyň ýüzüne seredip çykandan soňam bir terzini üýtgetmedi. Ýogsam, nobatdan juda aryp gelen pursatlary hem, uklap ýatanam bolsa, Balkanyň ýüzüni görüp çykandan soň, Atamerdan ýadawlykdan saplanan ýaly bolýardy. Bu gezek welin beýle bolmady. Ol stoluň başyna geçip, bir-iki owurt çay içensoň, Ýazgül:

— Gaty ýadaw görünýän-le, Atamerdan? — diýdi.

— Sen ýadawlygymyň sebäbini sorama-da, näme üçin wagtyndan ir gelenimiň sebäbini sora, Ýazgül. Araky gazetde çykan suratymy görüp, meni öz ýiten ogly diýip kabul eden bir garry aýal, Aşgabatdan ýörite, meniň yzymdan bardy...

Dogrusy, Ýazgül buraw işleri geçirilýän ýerde «adatdan daşary» waka döräp, iň bolmanda, kimdir biriniň el-aýagynyň müçügendiginiň ýakymсыz habary aýdylar öýdüpdi. Emma asla garaşylmadyk wakanyň beýany Ýazgüli buzdan ýasalan ýaly doňduryp goýdy. Gürrüň Gyzdurdy enäniň hassahana ýerleşdirilen pursadyna ýetende, Ýazgül oturgyçdan turup,

aşhana bardy, ol ýerde-de näme maksat bilen gelenini ýady-na salyp bilmedik aýal eli boş yzyna aýlandy. Içerini gurşan dymyşlygy Ýazgülün sowaly böl-di:

— Ýüzünde peşehordanyň goýan yzy ýokmudy?

— Gepem şonuň ýoklugynda-da! — Başga bir nokada ga-rap oturan Atamerdan, gaýtaryan jogabyndan özi närazy ýaly bolup, tutuksy dillendi.

Eşiden jogabyndan soň eginleri salparana meňzäp, Ýazgülün bedeni, birhili, gowşan ýaly boldy. Ol esli salymdan soň gepledi.

— Sen o barada garrynyň özüne aýtdyňmy?

— Nätjegimem bilmedim. Onsoňam, peşehorda-beýleki hakda aýdyşmaga maý-pursadam bolmady. Meni gören ba-dyna o pahyr özünden gitdi. Häzirem gözünü açanok...

— O biçärän ýagdaýyna düşüňän. — Birdenem Ýazgül tisginen ýaly etdi. — Aýtmanyňam gowy bolupdyr. — Adamsy ýüzüne sowally nazar aýlansoň, Ýazgül pyşyrdady. — Şu ma-hal men özümi şol garrynyň ornunda goýup görýän...

— Ýalan sözlemelimi?

— Çynam sözleme, ýalanam sözleme.

— O diýdigiň näme?

— O diýdigim gepleme diýdigim.

Bu meselede geplemeseňem, ýalan sözledigiň bolar ahy-ryn... hawa-da, adama ýagşylyk edip bolýan bolsa... O pahyryň näçe gün ömrüniň bardygam bir Hudaýa belli. Aşgabatda ýer yranaly bári hem kyrk ýyldan gowrak wagt geçip ýör... Peý-dasyz hakykatdan peýdaly ýalan gowudyr diýjek bolýaňmy?

Ýazgül sesini çykarman, gözýaşyny süpürdi. Atamerdan bolsa, öz sowalyny özi tassyklaýan ýaly, aýalynyň ýüzüne se-redip oturyşyna, baş atdy.

Öňi owadan öňlükli Gyzdurdy ene aşhanada nahar bişirip durka, gapy jyrlady. Ol «Gulply däl-dir, geliberiň!» diýip gy-gyrsa-da, özi baryp işigi açýança içerik giren adam bolmady.

Şunça ýaşasa-da, şu mahala çenli özüne gül dessesi gowşurylany ýadyna düşmeýän, gül gowşurylmagy adaty zat däl hasaplaýan Gyzdurdy enäniň bir desse çemeniň atyr ysy bihuş etdi. Ullakan gül dessesiniň aňyrsyndan gapydan gelen yaş aýalyň zordan ýüzi göründi. Onuň sesi welin, oňat eşidildi.

— Gyzdurdy ene, siz bıçak bagtly ene! Gözüňiz aýdyň! Men iki jaý gündogaryňyzda ýaşayan goňşyňyz Gülçähre. Sizi gutlamak üçin ýörite geldim.

Ýat adamyň näme üçin gutlaýany aýdylmasa-da düşnük-lidi. Şonuň üçinem ýüzi ýylgyryşdan dolan Gyzdurdy ene bir aýdan sözüni üç-dört gezek gaýtalap, gelen aýalyň minnet-darlyk ýüküni ýetirdi.

— Nahar taýyn, garagözüm, derrewem çay goýaýyn. Gel, geç, duz dadyp git!

— Men häzir geçip oturmaýyn — diýip, gül getiren aýal Gyzdurdy ene üçin garaşylmadyk bir syry hem açyp gitdi. — Men Ýazgül bilen bile işleýän. Gelniňiz gaýynenesine duşany üçin işdeş joralaryny çagyryp, dabara guramakçy. Şol dabara gelenimizde, siz bilen bileje oturyp, arkaýyn çaylaşybereris... Men gideýin. Sizi ýene bir gezek goşa-goşa bagt bilen gut-laýan, ene...

Gyzdurdy ene diňe ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirse-de, onuň ýylgyryşynyň aňyrsynda «Goşa-goşa bagt kemi ýok. Hudaýa şükür!» diýen aýdylmadyk, ýöne kalpda telim gezek gaýtalan sözler bardy.

Gül getiren aýal hoşlaşyp giden badyna Balkan okuwdan geldi. Ol arkasyndaky ýantorbasyny hem aýyrman, aşhana girdi.

— Men geldim, ene!

— Gelen bolsaň, gowy-da, köşejiğim — diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ogşady. — Men saňa garaşyp otyrdym. Senden aýlanaýyn, agtyjagym, senden aýlanaýyn!

— Sen maňa «Nädip geldiň?» diýsene, ene!

— Sen nädip geldiň, Balkan jan, balajygym?

— Seň Balkan jan balajygyň ajygyp geldi, ene.

— Wah, diljagazyňdan aýlanaýyn! — diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ýene bir gezek ogşady. — Ajygan

bolsa, Balkan jan balajyk ýantorbasyny goýsun-da, eljagazyny ýuwsun. Seň halaýan naharyňy men häli bişirip goýdum.

Enesiniň tabşyrygynyň ikisinem berjaý eden Balkan stoluň başyna geçdi. Nahar guýup, çaganyň öňünde goýan garrynyň özi hem garşysyna geçip, onuň işdä bilen nahar iýşine guwançly seredip oturdy. Birdenem ol:

— Balkan jan, men ölemde sen aglamagyn, balam — diýip, diňe bir çaganyň däl, belki özüniňem garaşmadyk haýysyny tapdy.

Agzyna ýetirip baryan çemçesini saklan çaga garrynyň ýüzüne geň galyp seretdi.

— Nämüçin?

— Sebäbi men dünýäde iň bagtly adam. Hudaýam iň bagtly bendesiniň dilegini kabul edýämiş. Men kyrk ýyl ýalňyz ýaşap, bir günün içinde hem ogully, hem gelinli, hemem agtykly boldum. Onda-da nähili ogul, nähili gelin, nähili agtyk!

Kakasyna, ejesine, özüne berilýän gowy baha bilen ylaşýan ýaly, çalaja ýylgyryan Balkan nahar iýmesini dowam etdi. Birdenem özüne garrynyň garaşylmadyk teklipe edişi ýaly, garrynyňam garaşmadyk sowalyny berdi.

— Senem ölmelimi, ene?

— Ahyr bir gün ölmeli bolar-a, balam. Ölüme bagt diýilmeýär. Ýöne meňki bagtly ölüm bolar. — Balkanyň gözüne ýaş aýlandy. Gyzdurdy çaganyň gözýaşyny aýasy bilen süpürdi-de: — Gözýaş etme, balam — diýdi. — Men entek-entek ölmerin. Köýen kyrk ýylyma derek Hudaý meň ömrümiň üstüne ömür goşar. Ynha, özüň görersiň...

Enesiniň ähli islegini Hudaý kanagatlandyryp ýören ýaly, garrynyň uzak-uzak ýaşajagyna-da ynanan Balkan ölümli gürründen daşlaşmak isledimi-nämemi, düýpden başga sowal tapdy.

— Ene, seň ozalky ýaşan ýerinde mekdep barmy?

— Bar, köşegim. Ony näme üçin sorýaň?

Sen aňryk gitseň, men aňyrda okajak, sen bäräk gelseň, men bärde okajak.

— Olam bolar, balam — diýip, Gyzdurdy ene hem ýylgyrды, hem baş atdy.

* * *

Otlyny ýola salyp, öz ýerine tarap barýan nobatçynyň önünden çykan başga bir demirýolçy aýak çekdi-de, aňyrrakdan peýda bolan Gyzdurdy enä tarap baş atdy.

— Şo kempirem soňky wagtlarda ýygy-ýygdydan şu ýerde görüňär welin, bir aladajygy bardyr-da.

— Ol aýda ýa aý ýarymda bir gezek demir ýol menziline hökman geläýmelidir — diýip, nobatçy ýylgyrды. — Oňa Gyzdurdy ene diýýändirler. Ol hakda gazetlere-de ýazdylar. Nebitdagyň otlusyny garşylaýandyr.

Demirýolçy sagadyna seretdi.

— Nebitdagyňkyň gelmegine tutuş bir sagat bar ahyryn? Gyzdurdy ene her gezek bir sagat gowrak wagт önünden gelyär.

— Işsiz garrydyr-da. Öýünde oturyp bilýän dälidir.

Nobatçy baş ýaýkady.

— Beýle däl, gardaş. O pahyry çäksiz begenç öýünde oturdanok. Ol tüýs bagty çüwen.

— Öýünde oturmaga goýmaýan bagtdanam bagт bolar-maýt!

— Gyzdurdy ene ýer yrananda ýitiren ogluny bir ýyl töweregi mundan ozal tapды. Nebitdagda ýaşayan ogly hem Aşgabada gelip gidýär. — Nobatçy ýetip gelen Gyzdurdy enä üns berdi. — Onuň şatlygynyň üstüne şatlyk goşaly...

Demirýolçy bir zat diýjek boldy. Emma ýetip gelen ýaşuly aýal berlen salamy almak bilen duranlaryň ikisiniňem ünsüni özüne çekdi.

— Ogluňy garşylaýaňmy, Gyzdurdy ene?

— Hawa, Atamerdan jany garşylaýan, garagöz. Atamerdan jany garşylaýan.

Gyzdurdy ene her gezek berilýän şol bir sowaldanam, her gezek öz gaýtarýan şol bir jogabyndanam şeýle bir lezzet alýar welin, asyl ol ýüzi tanyş bolup giden nobatçyny uzakdan görse-de, onuň «Ogluňy garşyлаýaňmy?» diýen sowaly eşidilýän ýaly bolýar.

— Otlа çykmaly günün gelende, gaty ir turaýýaň öýdýän?

— Ertir namazymy okaýan-da, gaýdyberýän. Atamerdan jandan zerur bu dünýäde näme aladam barmyş meň?

— Her gezek şu ýerde seni göremde, menem begenýän.

— Nobatçy bu gezek diňe bir garrynyň göwnünden turmak üçinem däl-de, kalbyndaky hakykaty daşyna çykardy. — Bagtly adamdan bagt, döwletliden döwlet ýokarmyş diýýäler...

Gyzdurdy ene hemme adama, has beterem demir ýol menziliniň nobatçysyna öz bagtlylygyndan bagt ýokuşmagyny, döwletliliginden döwlet ýokuşmagyny arzuw etdi. Sebäbi nobatçy ýigit sada, mylaýym, tap bilen. Ilkinji gezek gabat gelende-de ol ýigit asla tanamaýan adamyna baş egip salam berdi. Ýogsam, ýaş-ýelenleriň käbiri saňa baş egmek beýle-de dursun, asla salam bermänem geçip gidýärler. Demir ýol menzilindäki ýaş ýigit welin, olardan däl. Ol, üstesine, her gezek Gyzdurdy enäniň eşidesi gelýän sözlerini gaýtalap, Atamerdanyňam adyny tutýar. Gyzdurdy ene bolsa demir ýol menzilindäki hemme adamlaryň şol ýigidiň aýdanlaryny, aýratynam «Ogluňy garşyлаýaňmy?» diýen sowalyny gaýtalamaklaryny isleýär. Emma Nebitdagyň otlusyny garşyлаýan günü şatlykdan ýaňa demir ýol menziline däl, giň dünýä sygmaýan ene şol nobatçydan başga hiç kimiň gözüne-de ilenok. Adamlar şeýläräk-dä.

Günbatar tarapdan öz bagtyny alyp gelýän otly garagörnümden peýda bolanyndan, Gyzdurdy ene: «Adamlar-uw, şo gelýän otluda meň Atamerdanym bolmalydyr-uw!» diýip, demir ýol menzilini ýañlandyryp gygyrybermek isleýär. Dogrudanam, gygyraýsa-ha, otly geler-geler-de mydama aryňyň öýjüğine meňzäp gozgalaň tapýan menzildäki ýüzlerçe adamdan, iň bolmanda, biri-hä «Atamerdan kim bolmaly?»

diýip sorardy, garry hem: «Atamerdan jan meň oglum bolma-ly» diýip, jogap gaýtarardy.

Ýagys dagy guýup durmasa, tä garaşýan otlusy gelyänçä, Gyzdurdy ene perronda gezim edýär. Otly togtaberende hem öz durmaly ýerine tarap ýönelyär. Atamerdanyň tabşyrygy şeýle. «Men haýsy wagona münjegim öňünden belli däl, eje. Sen şujagaz ýerde dursaň, özüm ýanyňa gelerin». «Şujagaz ýer» — beýik jaýyň öňündäki agaç sekiniň ýany.

Umuman, Atamerdan garrynyň azap çekip, demir ýol menziline gelmeginiň tarapdary hem däl, ýöne gördi-bakdy welin, garşylamagy gadagan etmek enäni ullakan lezzetden mahrum etmeklik boljakdy. Şonuň üçinem ol kempiriň raýyny ýykmasyz etdi. Gyzdurdy ene bolsa diňe bir aýdan ýa aý ýarymdan menzile gelmek däl, gaýtam bolmajak zady — ogly Nebitdagdan ugranda, otlynyň öňünden ýüwrüp gaýtmagy arzuw edýär.

Günbatar tarapdan peýda bolan otly ýuwaşjadan demir ýol menziline golaýlaýar. Otly golaýladygyça-da, Gyzdurdy enäniň dem almasy kynlaşýar. Ol tolgunýar. Otlynyň tigirleri hereketini togtatsa, oňa derek Gyzdurdy enäniň ýüreginiň hereketi çaltlaşýar. Garry çep döşüne elini ýetirýär: «Agzym-dan çykjak bolma. Kanagat et!» diýip, öz-özünü köşeşdirmäge synanyşýar. Synanyşanda näme! Synanyşanda-da begenç ýüküni götermekden ejiz gelyän ene ýüregi köşeşäyenok.

Oňat geýnülü, syrdamdan daýaw, eli gara diplomatly Atamerdan wagondan düşüp gelyär. Ene ony münüň içinden saýgarmajakmy?! Bagtyýar garrynyň ýaňaklaryna şatlyk gözyaşy togalanýar. «Edil kakasy-da. Boýuňdan-syratyňdan aýlanaýyn, balam, Atamerdan jan!»

— Salawmaleýkim, eje!

Bu iki söz Gyzdurdy enäni Köpetdagyň in belent gerşine tarap göterip gidýär. Sebäbi oňa öz ogly salam berýär!

— Aleýkimsalam, oglum!

Bu jogap sözleri-de garra az täsir etmeyär. Sebäbi ol öz oglunyň salamyna jogap gaýtarýar!

Garrynyň çepiksi göwresi oglunyň uly gujagyna dolýar. Diplomatyň ýerde goýan Atamerdan kempiri mäkäm gujaklaýar.

Atamerdanyň uzyn boýuny hasam dartgynly edip görkezýän uzyn etekli gara plaşy bilen reňkdeş diplomatyň açyp görmese-de, ene onuň içinde näme bardygyna indi belet. Diplomata oglunyň ejesine niýetläp getiren, näme-de bolsa, bir kiçijik sowgady hem goňşy-golamyň çagalaryny begendirir ýaly delje süýji bolmalydyr. «Ýazgül jan gelnimem gurgunmy? Balkan jan agtyjagym oňatjamy? Enesini ýatlaýamy? — Bular her gezek gaýtalanýan sowallar. Sowallaryň jogaby uly lezzete öwürlip dolanyp geler.

...Atamerdan bilen Gyzdurdy enäniň münmeli awtobusynyň oturgyçlarynyň hemmesi eýýäm eýelenen eken. Garryny göterip diýen ýaly ulaga mündüren Atamerdan şadyýan ses bilen:

— Haýsy oturgyçda ýaşy otuz başden bärdäki adam bar bolsa, ýaşy iki otuz bāşe ýeten ejeme ýer bersin! — diýip gygurdy.

Ýolagçylar gülüşdiler. Bir ýaş ýigit:

— Men otuz bāşe dāl, otuza-da ýetemok! — diýip, Gyzdurdy enä ýerini berdi. — Ynanmasaň, pasportyma seredäý!

Garry oturgyjyň ýapyşylýan yerinden dāl-de, gapdalynda dik duran Atamerdanyň goşaryndan ýapyşyp oturýar hem oglunyň dil tapmaga ökdedigine begenýär. «Orazly pahyram şun ýaly degişendi. Çykalga ýok ýerdenem dili bilen çykalga tapayýardy...»

Gyzdurdy enäniň obasy şäher bilen seplesip otyr diýen ýalydy. Ýer yranan ýyly diňe kepbelerden hem pagsa diwarlardan ybarat bolan obanyň tot-tozansyz köçelerini telim gatly bolmasa-da, köpüsi bişen kerpiçden gurlan owadan jaýlar bezeyärdi. Gyzdurdy enäniňki hem köçe tarapynda biri giň, biri kiçeňrāk iki sany jaý gurlan ykjamja howludy. Ol şähere gatnaýan awtobusyň gelip durýan yerinden gatybir uzakda-da dālди.

Elinden tutulyp gapydan çykarylan Gyzdurdy ene aýagy ýere degip-degmänkä, gepläp başlady. Oňa-da köçäniň gyra-syndaky tamdyr sebäp boldy.

— Hol tamdyry görýäňmi, Atamerdan jan? — Kempir tamdyra tarap elini salgady. — Ýer titremezinden ozalam şo tamdyr bardy. Ýöne azajyk bärräkdedi... Bir gezek sen, gözüme çöp atyp, howludan çykypsyň-da, jompul-jompul edip, şo tamdyryň deňine ýetiberipsiň. Tamdyryň gapdalyn-da-da ala köpek garysyny ýassanyp ýatan eken. Muhammet agaňky. Muhammet aga pahyram kesegiň aşagynda galdy. Gowy adamdy özem... O köpek gaty gyňyrdy. Hernä, edil şo mahal kakaň bir ýerden peýda bolayýa... Baý-baý, şonda bir maňa käýinmek käýinendir welin, gaharly sesi henizem gula-gymda ýaňlanyp duran ýaly.

Oglunyň çagalygy bilen baglanyşykly bolany sebäpli, geçmişdäki käýelmegem garryny ýylgyrtty.

— It topulmanmy? — diýip, Atamerdanam ýylgyryşa goşuldy.

— Topulmandyr, hernä. Topulyp, seň bir ýeriňe tyg dagy salayan bolsa, kakaň pahyr meň başymdan ala ýabylynyň gününü indererdi.

Atamerdan «ala ýabyly» sözüniň manysyna düşünme-ýändigini boýun aldy.

— Wah, balajygym, sen obada ösmedik-dä — diýip, Gyzdurdy ene başyny ýaýkady hem ogluna düşündiriş berdi. — Pis açan ýaba «ala ýaby» diýilýä. Öň urup-ýenjip kowup goýberer ekenler. Oglanjyklaram ony daşlar ekenler... Göwnüme bolmasa, şu ýerlerde seň dabanyň yzlaram bar ýaly...

«Ýalňyşyň, Gyzdurdy ene, ýalňyşyň. Bu köçelere meň daban yzymyň düşmäge haky ýok» diýse-de, kempiriň göwnüni götermek islän Atamerdan ýylgyran boldy.

— Meň-ä ýadyma düşenok şo zatlar.

— Sen o mahallar kiçijikdiň, balam.

Atamerdanyň bu oba bilen baglanyşykly hiç zat ýady-na düşenok. Düşmeli hem däl. Ýöne Nebitdagyň hassahanasyndan çykyp, Ýazgül bilen, Balkan bilen ýakyndan tanşan

gününden bəri enəniň öz geçmişinden ýatlanlary, aýdan gep-gürrüňleri Atamerdanyň gulagyndan gidenok. Özi-de şol gep-gürrüňlerden soň, Atamerdan, birhili, başga adama, özünden başga bir Atamerdana öwürlip baryan ýaly boldy. Şol gep-gürrüňlerden soň, giň düzlükde bag-bakja bürenip oturan bu obanyň adamlarynyň köpüsini tanaýan ýaly, olar hakda, edil obadaş ýaly bolup, kän zatlary bilýär. Kábiri bilen-ä, edil oglanlykda bile oýnan dälidirin öýdenok. Sebäbi Gyzdurdy ene olar hakda şeýle bir gyzykly edip gürrüň bermäge ökde welin... Ýerden ýeke çykan bolmasa-da, Gyzdurdy enede «Sen dur, men öleýin» diýjek hossaram ýok eken. Onuň iň ýakyn hossar hasaplaýany adamsynyň dünýäden öten aýal doganynyň ogly Ahmet ýegendi. Atamerdan ol ýegen bilen Gyzdurdy enäni ilkinji gezek Nebitdagdan alyp gelen sapary tanşypdy. Ýöne, näme üçindir, ilkinji gezek görende-de, ony onçakly sulhy almandy.

Umuman, Gyzdurdy enäniň garyndaşlar-u-garyndaş dälleri bilen tanyşmak Atamerdana ýeňil düşmedi. Ol özüni müýnli, adamlaryň önünde ikilik edýän ýaly duýdy. Dogry, hiç kim, iň esasam, Gyzdurdy enäniň özi oňa asla münkürlük etmeýär. Atamerdanyň özi özüne münkürlük edýär. Iň kyn ýeri hem şol. Ol öz baş goşmaly bolan işini bir tarapdan oňlasa, beýleki tarapdan goldamady. Oňlamasa-da, goldamasa-da, indiden soň yza tesmek giçdi.

Tamdyryň deňinden on baş-ýigrimi ädim geçilensoň, Gyzdurdy ene bilen deň-duş, ýöne kebzesi mazaly küýkeren kempir howlusynyň kiçijik gapysyny jygyldadyp daş çykdy-da, töweregine garanjaklap, ýene yzyna girip gitdi. Dogry, ýetip gelyän eneli-ogly ol garrynyň gözi alan däl bolmagam ahmaldy. Ýöne Gyzdurdy ene welin, oňa başgaça düşünyär. Ogulkeýik küýki özge mahal-a, ýoldan kirpi geçse-de, görýändir welin, çynar ýaly ýigidi görmedik bolýar. Ýeri, Gyzdurda gözün ilme-se-de, Atamerdany hökman göräýmeli ahyryn sen...

Indiki derwezäniň önünde ýaprak peşap ýören dört-baş sany towuga gözi düşen Gyzdurdy ene ýene öz ýaşlygyna, Atamerdanyň çagalygyna tarap gitdi.

— Sen kiçijikkāñ, näme üçindir, towuga «pyt-pyt» diýýädiñ, Atamerdan jan. — Kempir öz aýdanyna özi ýylgyryp gepledi. — Köwüş geýdirjek bolsam: «Pytpytlaram» öz aýagy bilen ýöreyä, menem öz aýdagym bilen ýörejek» diýip aglaýadyñ...

«Indiden soň men seniň ynamyňy depelesem, pes adama öwrülerin. Ýöne, sen ýene ýalňyşýaň, Gyzdurdy ene. Towuga «pyt-pyt» diýýänem, köwüş geýmejek bolup aglaýanam başga çaga bolmaly.» Atamerdanyň kalby bir zat, dili başga zat diýdi.

— Onsoň men şeýdip, aýakýalaňaç gezýämidim?

— Aýakgapsyz kân gezdirmeyädim. Basga düşüp geýdirýädim. Aýajygyňa tiken dagy çümäýse, janym çykyp barýady. — Birdenem Gyzdurdy ene derwezä tarap seretdi. — Ogulbossan-uw! Aý-uw, Ogulbossan-a!

Howlynyň daş işiginde peýda bolan, birneme ýokaryk çyzgalan köýneginiň bili eriş bilen guşalan, eli sübseli garaýagyndan arryk aýal kempiriň göwnünden turubildi.

— Ogluň geldimi, Gyzdurdy ene? Gözüň aýdyň! Amanmy, Atamerdan, aman-saglykmy? Gelin, ogul, hemme gurgunmy?

Atamerdanyň beren salamynyň üstaşyry Gyzdurdy ene gepledi:

— Hawa, Atamerdan jan geldi, goňşy. Ejesini göresi gelip gaýdyberipdir... Towuklaň daşarda gezip ýören eken-de, ýene araky ýaly kowalap tutmaly bolaýma diýip gygyraýdym. — Elbetde, bu jogap towuk üçin däl-de, Ogulbossan goňşyny Atamerdan bilen salamlaşdyrmak üçin gygyrylandygynyň üstüni basyryan ýüzleý mekirlikdi.

Ogulbossan goňşy towuklaryna üns bermän, elindäki sübsesini kelemenledip, ýene yzyna girip gitdi. Onuň özi içerik girse-de, şaňňy sesi daşaryk çykdy.

— Meň ýakamdan girjek bolup ýörmän-de, sizem birsalym daş çykaýyň ahyryn, garasalar. Ana, towuklaram dyr-pytrak bolup gidipdir. Siz barkaňyz indi köçä çykyp, eneňiz towuk kowalamalymy? Çykyň howludan! Güm boluň! Anha, Gyzdurdy enäň oglam gelipdir. Baryň, salamlaşyň. Menem birsellem sizden dynç alaýyn!

Ogulbossan goňşynyň aralary ýyggy-ýyggy doglan alty ogly bar. Hemmesi-de edil hindi çagalary ýaly garaýagyzy, biri beýlekisinden garagol. Olaryň iki-üç sanysy gelse-de, ägä bolaymasa, howlusyny akan-dökän edýändiklerinden habardar Gyzdurdy ene häzir olaryň tapyrdaşyp howla girenlerini kem görenok. Sebäbi ol çagalar garagolam bolsalar, uly adam ýaly bolup, edepli salamlaşmagy welin başaryrlar. Olar her gezegem Atamerdanyň gara berenini bilen batlaryna güpürdeşip gelýärdiler. Bu gezegem şeýle boldy.

Atamerdan goňşy oglanjyklar bilen könedan tanyş ýaly bolup gitdi. Käbiriniň adyny bulaşdyrsa-da, ýüzlerinden hemmesini-de tanaýar, haýsysynyň uly, haýsysynyň kiçidiginem saýgarýar.

— Ana, Ogulbossanyň garaja jüýjelerem geldiler! — diýip, Gyzdurdy ene oglunyň öz gözi bilen görüp duran zadyny habar berdi.

Atamerdan oglanjyklary ýylgyryp garşy alýar. Gyzdurdy ene bolsa, olaryň joňkuldaşyp, Atamerdan bilen gezek-gezegine, gol gowşuryp salamlaşýşlaryna guwanýar.

— Eje, bulaň agzyny süýjetjekdämi sen?

Gyzdurdy ene Atamerdanyň diplomatyny açmaga-da ökdäpdir. Ogulbossan goňşynyň çagalaram şol diplomat açylýança garaşyp durmaga endik edipdirler. Çünki olar, iň bolmanda, aýda bir gezek gara diplomatyň açylýanyny görýärlər, aýda bir gezegem Nebitdagdan gelen «kemput» bilen agyzlaryny süýjedýärlər.

Maksatlaryna ýeten oglanlar gelişleri ýaly güpürdeşip howludan çykan batlaryna, pessejik goňşy haýatyň aňrasyndan nägile aýal sesi eşidilýär.

— Garasar ýaly bolup, eýýäm geldiňizmi? Gidiň, daşarda oýnaň! Size giň köçe çydaýa, meň dar gursagym çydanok...

Gyzdurdy ene bilen Atamerdan her gezek diýen ýaly eşidilýän şoňa meňzeş sözler gulaga ilenden, bir-birege seredip ýylgyryşýar. Goňşy bolsa, eneli-ogluň ýylgyryşlaryndan tükeniksiz lezzet alýar.

Atamerdan adam ararça ýoldan gelse-de, törde myhman-syrap oturmaýar. Gyzdurdy ene-de indi onuň gylyk-häsiýetlerine öwrenişiberipdir. Daşky jaýda diplomatyny goýan ogly plaşyny çykaryp-çykarmanka, ene onuň ozal Nebitdagdan alyp gelen köne eşiklerini tapyp berýär.

— Şulaňny geýäý, oglum! Arassa geýmleň hapalanmasyn.

Atamerdan iş eşiklerini geýer-de, daşaryk ýöneler. Gyzdurdy ene hem onuň zyndan galmaz.

Atamerdan bu gezegem howlynyň töründäki köne-küşül salynýan kiçijik jaýa tarap gitdi, ol ýerdenem çekiç, elbyçgy hem üç gulaç ýaly rezin turba alyp gaýtdy.

Gyzdurdy ene tamyň gapdalyna bardy-da, Atamerdanyň öňki gezek gelende öz eli bilen ýasan agaç kürsüsünde oturdy. Şol ýerdenem ol oglunyň edýän hereketlerini synlamaga başlady. Garry onuň näme iş etjek bolýanyny ozaldan bilýänligi üçin hiç hili sowal-zat bermedi. Ol diňe ykbalyndan hoş bolup, öz ýanyndan ýylgyrdy. «Atamerdan jany Taňrym maňa gaýtaryp bereli bári öýüm öýe, howlym howla meňzäp barýa...» Diýmezçe-de däl, iki hepde mundan ozal Ýazgül gelinem bary-ýogy iki günlük gelip-gidende-de, gije-de ýatman diýen ýaly, kempiriň ak başyny ak bulutlaryň deňine ýetirdi. «Öz gözün ýetip duran yerinden tapyp, öz gözün bilen saýlap-seçeniňem beýle mährem, beýle hyzmatly bolup çykmazdy» diýip, hoşhal garry geçeni ýatlady. Ýogsam näme! Ýazgül gelin tüýs bagtlynyň bagtyndan çykan maşgala. Atamerdana sataşmagy bilen onuňam ykbalynyň üç gezek çüwendigi görnüp dur welin, Atamerdanyňkynyň çüwşem azym-küjum däl.

Ýazgül gelin, gele-gelmäne, bir käse çay içdimi, içmedimi — garrynyň içersini akan-dökän etdi. Palaslary, halylary çykaryp güne serdi, iki otagly jaýy, ullakan eýwany ömürylla tot-tozan görmedik ýaly etdi, diwarlara, pola otuň ysy ýaly yslyja dermanam pürkdi. Hatda Gyzdurdy enäniň heniz görmedik zady — ýassyklaryňam bir burçundan eriş daňyp, olary simden asyşdyrdy, şemallatdy. Agşamlyk içeri düşeklenende-de, goş-golamlar şeýle bir ýerbe-ýer, göwnejaý edilip täzeden

goýuldy welin, jaý başga jaýa meňzän ýaly boldy. Özi-de Ýazgül garra agyr bolup görünýän işleri-de çep eliniň barma-gynda aýlady goýberdi.

Ertesi günem irden aýak üstüne galan Ýazgül Gyzdurdy enäniň köp ýyllar bäri ulanylman ýatan gap-gaçlaryna çenli görmedigini görkezdi. Gyzgyn suwa ýatyrylyp, arassalaýan serişdeler bilen ýuwan çäýnek-käseler, tabaklar ýaňy dükan-dan getirilen ýaly boldy.

Bolan işleri ýatlap oturan Gyzdurdy ene ýylgyryp, öz üstünden gülmäge-de mejbur boldy. Gap-gaçly şkaýň inň töründen çykan hum çäýnegi eline alan Ýazgül, oňa seredip durşuna esli salym pikirlendi. Köne humlугyň ata-baba döwründe çenklenen jüründiginiň misine çenli poslap giden eken, gapagynyň gyalary-da gemrik-gemrikdi. Gelin bir-ä çäýnege, birem garra gezek-gezegine seretdi.

— Balkanyň enesi, şu çäýnekde indi özümüz-ä içmeris we-lin, muny öýe gelen myhmanyň önünde-de goýup bolmaz...

Gep soňlanman galsa-da, aýdylmaly «Zyňaýalyň!» diýen sözün manysyny Gyzdurdy ene derrew aňdy. «Nebis gursun, Hudaýym!» Ýöne ol şo mahal çäýnek hakda däl-de, «Balkanyň enesi» diýen sözün gulagyna ýakyp, ýukalan ýüregini gobsun-dyryp gidendigi hakda oýlandy. «Balkanyň enesi!» Ýazgül ge-lin içersiniň ähli goş-golamyny zyňsa-da, Gyzdurdy ene diňe şol iki sözi aýdany üçinem gelniniň raýyny ýykyp bilmezdi.

Içini gepledip oturan garry Atamerdana seredip py-syrdady: «Ömrüň uzak bolsun! Edeniňe şükür, Hudaýym, edeniňe şükür!»

Gyzdurdy ene nädip «Edeniňe şükür!» diýmesin! Sataşylaly bäri Ýazgül eýýäm iki gezek garrynyň ýanyna gelip gitdi, içerä, howla serenjam berdi. Ol ilki gelende-hä Balkany hem getirdi. «Ene, salawmaleýkim!», «Aleýkimsalam, balajygym, aleýkimsalam!» Gyzdurdy ene geçen duşuşygy ýatlamakdan gözlerini süzüp, gaýtadan lezzet alýar, ýylgyrýar. Neneň lez-zet almasyn, neneň ýylgyrmasyn! Ýer urup, ýerde galan gar-ryny Hudaý ýalkady.

Ýazgül gelin soňky gezegem ýola düşmek üçin hoşlaşanda, kempiri gujaklap, ýañagyndan taýly gezek ogşady. Şonda onuň gözünden birki damja ýaş hem togalandy. Beýle yhlas, beýle rehimdarlyk, beýle ýakynlyk Gyzdurdy enäniň nirede gören zady! Onuň öz gözleri özi üçin ýaş döken bolaymasa, Ýazgülüňkiden başga kişiniň gözünüň Gyzdurdy üçin nemlenen gezegi bolmandy. Öz jigeriňden öneniňem beýle mährem bolmaz! Ilçilikde töwerekdäkilerem görülýär...

Soňky sözleriňem manysy ýok däl. Anha, ogly bilen gelni Heselbibini öýünden çykaryp, howlynyň burçundaky, mal saklaýmasaň, iki aýakly girer ýaly däl hütdüge eltip taşlady. Nämemiş, segsenden agan näsaglan garry iki hepde bári özi daşaryk aýak ýoluna gidip bilmeýämiş, bosagadaky basgançaga münende-düşende goltgy bermelimiş. Şo kempir zerarly kaşaň jaýda ýakymsyz ys peýda bolanmyş. Öýe myhman gelse, ogul bilen gelin utanyamyş. Gaýtam-a biriňe ene, biriňe ene ýaly bolup oturan, sizi aýaga galdyran garryny daşaryk zyňanyňyza utanyň, bihaýalar! Sizi otdan-suwdan penalap, adam eden kim diýsene!

Gyzdurdy enäniň-ä gelniniň hiç mahalam beýle doňýürek bolmajakdygyna öňünden kepil geçip bolar. Ogluň owsary gelinde. Gelniň adam çykmasa, ogluňda-da adamçylyk galmaz. Ýazgüle derek başga bir zalym gabat gelen bolsa: «Tapyndy eneň ýanyna özüň gidiber, men-ä gitmen» diýerdi. Sonça ýol söküp gelmezdi. Gelse-de, içeriň tozany bilenem, kendirigiň gerdi bilenem işi bolmazdy... Ýeri, indi bu telefona näme diýjek?!

Gyzdurdy enäniň öýüne telefon çekilmegi-de Atamerdana Ýazgülüň beren maslahatynyň netijesi. Ýogsam, bu ýaşdan soň kempiriň özi-hä telefon diýilýän zady küýsábem durmazdy. Küýsäýende-de çekilmezdi. Taňrym ikisiniň deň edip, duş edipdir. Ýogsam, biri beýlekisiniň aýdanyna «hä» diýmezdi. Sandan galan garry kempiriň tilpun nämesine gerekmiş, suwa düşülýän jaý nämesine gerekmiş diýerdiler...

Howla giren Ahmet ýegen işläp ýören Atamerdany görmän, göni daýzasynyň ýanyna bardy. Oglunyň gelenine begenip, keýpiçag oturan garry ýegeni bilenem gadyrly salamlaşdy hem oňa biraz igendi.

— Bir obada, bir köçede ýaşasaňam, üç aýdan bir gezek dolanaýmasaň, ýeke daýzaň halyndan habar alaňok. Atamerdan jan, ara uzagam bolsa, eli sypynsa, gelip dur. Şu günem geldi. Anha, işläp dur...

Daýzasynyň igenjine «Oh-o, görmändirinemden» başga jogap gaýtarmadyk Ahmet ýegen Atamerdana tarap ýöredi.

Atamerdan Ahmedi ýanyna baryp durandan soň görüp galdy. Ol Ahmediň salam berenindäki «daýy» diýen sözünü, birhili, ýaňsyly äheň bilen aýdylan ýaly gördi.

Ahmet ýegen gapdalda iki bölek bolup ýatan rezin turba gyzylanma bilen seretdi.

— O turbany sen zaýalaýypsyn-la, Atamerdan daýy...

Atamerdana soňky söz ýene aýratyn basym bilen aýdylan ýaly bolup eşidildi.

— Zaýalamok, Ahmet ýegen, gerek boldy, kesdim.

— Kesmeli däl ekeniň-dä.

— Nämüçin?

— Men äkidäýjekdim.

— Ulanjakmydyň?

— Köçäň o tarapyndan mellegime suw geçirjekdim. Joýajyk gazyp, şu turbanam gömmekçidim. Daýzam-a muny hiç mahalam ulanmazdy...

— Geregiň şular ýaly turba bolsa, indiki gelemde tapyp beräýerin.

Beýle jogap bilenem turbanyň kesilmegi sebäpli bozulan keýp düzelmedi.

— Bir zatjagaz-a dikeltjek bolýaň sen bu ýerde. — Giň zat-ha däl welin, hajathana bolsa gerek. Ozalam-a biri bar.

— Tomus suwa düşüner ýaly jaýjagaz gurjak bolýan.

— O kime gerek?

— Kime gerek! Ejeme gerek. Senem derläp gelen wagtyň mylaýym suw bilen tozanyňy ýatyraýsaň, kem görmersiň.

Seňrigini çalaja ýygran Ahmet ýegen ýaňsyly ýylgyrdy.

— Yssy bolanda-da, garry aýal duşa suwa düşer ýöremäýt? Senem, daýy, bolşuň birhili, türkmençiligi bilmeýäniňki ýaly.

— Türkmençilikde garry aýal bolsaň, suwa düşmän, por-sap ýörmeli diýen kanun barmy? Bar bolsa, nirede okadyň?

— Ýazmaça kanun-a ýokdur welin...

— Ýa seň özüň çileden çykaňda suwa düşürileniň bilen oňup ýörmüň henize çenlem? — diýip, Atamerdan türkmençilikdenem başynyň çykýandygyny ýaňzytmak isledi.

— Biz-ä gerek bolsa, şäher hammamyna gidäýýäs — diýip, öwünýän ýaly gep tapan Ahmet ýegen, soňam özüniňkini ýörgünli etjek bolýan ýokundysy bar sowal berdi. — Sen muň gerekdigini, gerek dældigini Gyzdurdy daýzamyň özünden soradyňmy? Ýa öz meýliň bilen gurup ýörmüň?

— Adama ýagşylyk etmek isleseň, özünden sorap ýörmeli däl. Suwa düşsün düşmesin — ejemiň öz işi. Men öz ogullyk borjuma berjaý edýän.

— Aý, seň daýzamyň hakyky ogludygyn-dældigiňem entek gatybir belli dälem bolaýmasa...

Asla garaşylmadyk ýerden ýaňlanan bu gömelteý habar pessaý ses bilen aýdylanam bolsa, bulutsyz asmanda gök gümmürdän ýaly bolup, Atamerdanyň ýüregine sarsgyn berip goýberdi. Ol beýle ýakymsyz gepi kempiriň özi hem eşiden bolaýmasyn diýen howatyr bilen jaýa tarap seretdi. Gyzdurdy ene howlynyň gapysyndan girip gelyän aksakgal bilen gep atyşyp, ähli ünsüni şol tarapa gönükdiripdi. Çykalgasyz ýagdaýa sataşan Atamerdan, özüni birneme dürsänsoň, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

— O gepi saňa kim aýtdy?

— Hiç kimem aýdanok. Özüm aýdýan. Özüm çak edýän. Menem durmuş, ýaşaýyş hakda oýlanmaýan haýwan däl ahryryn.

— Olar ýaly çaklamaň aşagynda esasam bolmalydyr-a?

— Hym-m-m — eden Ahmet ýegen ýene ýaňsyly ýylgyrdy.

— başga ýerlerden Aşgabada göçüp gelmek isleýän, ýöne gelip bilmän ýörenler gytmý? Gyzdurdy daýzam ýaly sada gar-

ryny aldajak bolýan kezzap kân ahyry... Bu ýerem şäheriň gö-begi bolmasa-da, şäher ýaly-da. Gaýtam, şäherdenem gowy. Ümsümlük, bag-bakja... Şu mahal bir sümelge edinmegem -ýeňil-ýelpaý iş däl. Şular ýaly taýýarja mugt howly barka...

Bigünä halyna Atamerdanyň ýañagyna töhmet şarpygy çalnan ýaly boldy. Ol näme ederini bilmedi. Paýyş söz aýtmalymy ýa-da töhmet şarpygynyň üstünden adalat ýumrugyny indermelimi?

Ahmet ýegene dikanlap sereden Atamerdan kalbyna dolan gahar-gazaby hereket bilen daşyna kowýan ýaly, eginlerini titredip, uludan dem aldy. Şol hereket hem onuň birneme pessay äheň bilen geplemegine ýardam etdi.

— Ýañky gepi şu obada senden başga-da aýdýan barmy?

— Menden gaýry kim beýle zadyň pikirini etsin? Adamlar Gyzdurdy daýzamyň durmuşy hakda oýlanmakdan başga aladasy ýokmy? — aýdan gepiniň soňunyň nirä baryp degjegin-den entek bihabar Ahmet ýegen öwünýän ýaly äheň bilen gepledi. — Oturan ýeke garry bilen iliniň ne işi... Adamlar öz derdi özüne ýetik şumat. Gyzdurdy daýzamyň nä bu obada menden gaýry hossary bamy? Soň üçinem men boljak zady öňünden çaklaýan.

«Diýmek, sen Gyzdurdy enäniň inä ýakyn hossary bolanyň üçinem şeýle çaklama gulluk edýär ekeniň-dä? Diýmek, sen meni Gyzdurdy eneden gabanyňar ekeniň-dä? Sen näme sebäbe beýle pikire baş urýandygyň maňa düşnükli, Ahmet ýegen».

Ahmet ýegeniň aýdan gepi Atamerdany durmuşda bolup biläýmegi mümkin bir wakany göz önüne getirmäge mejbur etdi: Gyzdurdy ene aşhanada gap-gaç ýuwup durka, Ahmet ýegen peýda bolýar. «Daýzaň bilen salamlaşmaga geläýdiňmi, Ahmet ýegen? — diýip, garry ony güler ýüz bilen garşylaýar. — Ýnha, derrew çay demläýin». «Çay demleme, daýza. Men geçip barýadym-da, hem-ä daýzam bilen salamlaşayyn, hemem saňa diýmän ýören derwaýys bir habarym bardy-da, şony ahyr aýdaýyn diýip sowulaýdym». «Derwaýys habar bar bolsa, ony soňa goýman aýtmaly ekeniň-dä, Ahmet ýegen». «Aýtsam, daýza, sen şu ogluň hasap edip, öýünde ho-

jaýynçylyk etdirip ýören Atamerdanyň öz ogluňdygyna çynyň bilen ynanyňmy? Men-ä ynanamok. Ol sen öleňsoň, elin howla eýe bolmak isleýän kezzap bolmaly». Gyzdurdy enäniň ýuwup duran şakäsesi gazanyň üstüne gaçyp, üç-dört bölege bölünýär. Garry bir gapdala gysarýar.

Şeýle göz önüne getirmeden soň, Atamerdan özi özüne ýüzlendi: «Näme üçin adamlar hemme kişiden erbetlige garaşýarkalar? Ýa-da erbet dälidenem erbetlige garaşýanlaryň özleri erbetmikä?... Ýalňyşyny hakykat diýip kabul eden betbagt garra ýagşylyk isläp, onuň ölümine sebäp bolmalymy? Ýok. Muňa hökman çykalga tapmaly. Erbet bilen erbet bolup gepleşmeli.»

Atamerdan Ahmet ýegeniň ýüzüne garaman gepledi.

— Sen ejemiň in ýakyny hasap edilýän bolsaň, onda meniň in ýakyn garyndaşym bolýan-da, Ahmet ýegen?

— Bolmalysy-ha şeýle ýaly.

— Onda şu gün aňşam inrik garalandan soň, men seň üstüne baraýyn welin, iki sany in ýakyn garyndaş bolup, özara gürrüň edeli. Bolýamy?

Ahmet ýegen ol teklipten aýratyn bir many hem çykarjak bolman:

— Sen meň nirede ýaşaýanymy bilýän dälsein-ä? — diýdi.

— Sorasaň, salgy beren bolar.

— Hiç kimden sorajagam bolma — diýip, Ahmet ýegen arkaýyn jogap gaýtardy. — Şu köçän gutaran ýerindäki hüt-dük meňkidir. Çep tarapky. Şondan aňyrda köne jar bardyr.

— Atamerdan jan-uw!

Jaýa tarap sereden Atamerdanyň nazary Gyzdurdy enäniň ýanynda duran aksakgalda eglendi. Oňa Söýün aga diýýärdiler. Atamerdan ony tanaýardy. Çünki Atamerdan oba birinji gezek gelende-de ilki salamlaşan ýaşulusy şol bolupdy.

Ahmet ýegen howlynyň gapysyna, Atamerdanam jaýa tarap ýöneldi.

Söýün aga Gyzdurdy enäniň ýanynda hasasyna söýenip durdy. Ol Atamerdany in bir eziz adamsyna sataşan ýaly, gözüni-ýüzüni ýylgyryşdan dolduryp garşylady.

Ol aksakgal Atamerdanyň bu obada iň ýygy-ýygydan gabat gelyän ýaşulusydy. Hem-ä şonuň üçin, hemem salam berlende, hiç kimiňkä meňzemeýän jogap gaýtarýandygy üçin goja köne tanşyna öwrülipdi.

— Söýün aga, essalawmaleýkim!

— Wa-a-leýkimessalam, inim Atamerdan! Hany, görşeli!

— Hasasyny goltugyna gysan goja, iki elinem uzadyp, gaýym görüşýär. — Inim, hoş gelipsiň! Sapa gelipsiň!

— Saglyk gowumydyr, Söýün aga?

— Aý, inim, Atamerdan, men saňa nähili jogap gaýtar-samkam?! Men seň kakaňdanam kän uly bolmaly. Bu ýaşda öwnüp durar ýaly saglyg-a hiç kimde-de ýok bolsa gerek. Seň bilen görüşmäge-de ýolda iki gezek durup geldim. Ýogsam, aralyk üç ýüz ädim. Emma ki, Hudaýa şükür... Seň geljegini bilýädim-de, ýüzüňi göreýin diýip gaýdyberdim.

Atamerdan kempire tarap elini salgap:

— Ejem bilen-ä deňleşjek bolmagyn, Söýün aga. Biý-ä, tüweleme, demir ýol menziline-de pyýada gidip geläýýä. Özem orta ýolda dem-dynç hem alanok.

Söýün aga ilki ýylgyrýar, soňam agras görnüşe girýär.

— Saňa sataşansoň, ejeň bili kuwwatlandy, inim, Atamerdan. Muňa uly il begendi. Ejeňi tanaýan-u-tanamayan öz ýiten perzendini tapan ýaly bolup begendi. Alla bendesiniň dişini ýylgyrtjak bolsa, tapar eken. Ýöne şol diş ysramaga halys maý bolmasa, Hudaýdanam tarhanlyga garaşmaly däl.

— Ýaşulynyň gepiniň soňuna Atamerdan düşünmedi. Gyzdurdy ene düşüdi. Söýün aganyň Atamerdandan ýeke-je günlük kiçi, öňki oglunyň öwezine gelen Öwezgeldisi ýer yrananda keseginiň astynda galyppy. Megerem, Söýün aga her gezek Atamerdany göreňde, öz öwezine berlenini görýän ýaly bolýandyr. Onuň şeýle bolmagy ahmal. Ýöne Söýün aganyň Atamerdany edil öz ogly ýaly görýändigini welin ahmal däl, hakykat. Onuň şeýledigine Gyzdurdy ene-de halys ynanýar. Aslynda, ile-güne zepersiz garrynyň ogly Atamerdanyň tapylmagyna, Söýün aga aýtmyşlaýyn, begenmedik adam ýokdur. Onuň şeýledigini ilkiň gep-sözünden, Atamerdana höwes

bilen seredişlerindenem biläýmeli. Ýöne iň ýakyn garyndaş bolan Ahmet ýegeniň käbir häsiýetlerini, daýzasy bolsa-da, Gyzdurdy ene-de halap duranok. Müňkürlik, gabanjaňlyk ara düşýärmä-nämemi, garaz, Atamerdan şu howlynyň bosagasyn-dan atlän gününden bäri ol birneme tutuk görünýär.

— Ahmet ýegen nä, «gidýänem» diýmän, gidiberdi-le? — diýip, Gyzdurdy ene ogluna ýüzlendi.

Jogap gaýtarmaly adama derek Söýün aga çalaja baş ýaýkap gepledi.

— Seň şo ýegeniňem, Gyzdurdy, düşnüksiz bir yşarat. Käte dagy pete-pet gabat gelse-de, öz bermeli salamyny sen diläp almaly. Ol salam-helik alyşmagam ýokuş görýän ýaly. Ýeri, bolýa-da...

Gyzdurdy ene hem-ä ýaşulynyň aýdanyny tassyklady, hemem öz ýegeniniň tarapyny çaljak boldy.

— Öz-ä şeýleräk welin, her bendäni Hudaýyň ýaradyşy bardyr-da, Söýün.

— Onyň dogry. Ýöne salamam Hudaýyň haky-da. — Söýün aga gaýtmak bilen boldy. — Bor, inim Atamerdan, gelen bolsaň, gowy edipsiň. Şeýdip, eliň sypynan wagty geljek bol. Gyzdurdy ikimiziňem indi näçe gün ömrümüz galandyr öýd-ýäň. Bişen gawun sapagyndan haçan tänse tänäýmelidir. Gelip dur. Şeýdip, garry eneňi sylasaň, senem Alla ýalkar, il sylar. Görjegini gowy bolsun!

— Bor, Söýün aga. Senem biz illere gezmäge bar.

— Biz indi o ýollardan galdyk, inim! — diýip, derwezä tarap ýönelen Söýün aga ýylgyryp gitdi.

Atamerdan ony gapa çenli ugratdy.

Ýaşuly giden badyna Ogulbossan goňşynyň «garasarlarynyň» biri uçup geldi.

— Gyzdurdy ene, suratçy gelyä, suratçy! Ol günki gelen agsak suratçy.

— «Agsak» diýme, köşek. Eşidäýse, erbet görer.

— Ol adam agsag-a?

— Agsagam bolsa, agsak diýme. Ynha, sen gap-garaja-da welin, saňa hiç kim «gara» diýenok, Yklym diýip adyňy tutýalar-a.

— Hany gelsin, eden işini göreli! — diýip, Atamerdanam suratça garaşdy.

Egninden gözilginç ullakan ala torba asynan suratçy, bu gün oljasy oňupmy-nämemi, keytlikläp gapydan gireninden:

— Garry ene, essalawmaleýkim! — diýip, şeýle bir çasly gygyrdy welin, onuň bir howla beren salamy tutuş oba-da ýetjekdi.

Gyzdurdy ene aleyik aldy.

Atamerdan bilenem salamlaşandan soň, suratçy derremem ala torbasyna ýapyşdy.

— Öz çagalaň suratyny tanarmyň, ene?

«Öz çagalaň» diýen gepe monça bolan Gyzdurdy ene gülümjiredi.

— Öz çagalarynyň şekilini tanamazam ene bolarmy, garagöz? Tanamajak gümänyň barmy?!

— Özlerine meňzedip çykaran bolsaň-a, tanar welin — diýip, suratçynyň öwünjeňliginden bihabar Atamerdan degişdi. Ol degişme-de suratçynyň özünü hasam öwmegine tutaryk boldy.

Ol Atamerdana närazy nazaryny aýlady...

— Men o tetelli suratçylardan däldegin, gadyrdan. «Agsak suratçy» diýen ýörgünli at agsaklygym üçin berlenok, ezber suratçydygym üçin berildi. Tutuş Türkmenistanda, inçe sungatdan baş çykarýan adam bolsa, meni tanaýandyr. Tanaýanlaram dikdüşdülerdir. Öwnemok — diýen suratçy gyralary ýalpyldawuk, ýöne arzanbaha reňk bilen haşamlanyp jäheklenen portrete seretdi. — Şu üçüň biri-hä, sen bolmaly, gadyrdan.

Ulaldylan suratda Ýazgülüň, Atamerdanyň hem Balkanyň şekili bardy.

— Garry ene, şu portretiň bir ýetmezi bar. Onam saňa aýdaýyn — diýip, agsak suratçy ertiriniň aladasyny şu günden başlady. — Men aýagymy süýräp gidemsoň, aýtman gitdi diýip, hüňürdäp oturma...

— Hä, erbediräk çykaýypmy? — diýip, aýlawсыз Gyzdurdy ene garaçyny bilen gyzyklandy.

Suratçy tekepbirlik bilen baş ýaýkady.

— Meň elimden erbet iş çykamaz, ene. Men hakymy gaty halallap alyan ussatlardandyryn. Maňa harsal işden düşen hak ýokanok.

— Onda näme? — diýip, ýüzüne biynjalyklyk alamaty çayylan garry gyssandy.

— Şu portretde seň keşbiň kemlik edýär. Men şo hakda aýdýan. Ogluň, agtygyň gelniň gapdalynda olary dünýä beren enäniň keşbi bolmasa, elbetde, ýeri oýular durar. Şeýle dälmi?

Suratçynyň aýdany kalbyna jünk bolan ene ýylgyryp baş atdy.

— Ol aýdýanyň-a dogry, garagöz.

— Agsak garagözüň hemme aýdýanlaram dogrudyr. Maňa nädogry zat aýtmaklyk öwredilmändir, ene. Ol kemçiligi düzetmeli.

— Aý, ynha ejem bize gezmäge baranda ýa-da agtygy bilen gelni bärlik gelip jemlenenimizde, täzeden surata düşäýeris.

Atamerdanyň teklibi suratçyny kanagatlandyrmady.

— «Nagt algyl, nagt bergil, nesýe söwda kylmagyl». Siziň hemmãniziň başyňyz jemlenýänçä, häzirlilikçe, ejesi bilen oglunyň bile oturan suratyny alayyn. Bir hepdedenem ulaldyp getireýin. Razymysyňyz?

— Bizrazy bolmasagam, sen öz diýeniňi gögertmän goýmarsyň. Ýöne men iş köýnegimi beri çalşyryp geleýin — diýip, Atamerdan içerik girip gitdi.

Gyzdurdy ene portreti synlady.

— Edil janly ýaly-da...

Garrynyň soňky aýdany hem suratçy üçin ýene bir gezek öwünmäge ýapyşalga boldy.

— Ony çykaryan adam ussat bolsa, şeýle çykýa-da, ene. Öwünýä diýme, garry. Men hakykatçydyryn. Gowam bolsa, erbedem bolsa, hakykaty aýdaýmalydyryn. Enemden şol häsiýet bilen dogupdyryn.

Atamerdan geýnip gelensoň, eneli-ogly ýanaşyk oturdan suratçy, öz ussatlygyny görkezjek bolýan ýaly, her hili hereketler edip, surat aldy. Ol surat alyp durka-da geplemän durup bilmedi:

— Soň başyňyz jemlenende-de, jaň edäýiň. Şo günüň özünde gelerin...

Şonuň bilenem ala torbasyndaky harytlary eýeli-eýesine gowşurmaga howlугan suratçy kân eglenmän, öz ýoly bilen boldy.

Ol gidenden soň, Atamerdan portreti synlady.

— Öwünjeňrāk diýäýmeseň, elinden iş gelmän duran-a däl eken ýaňky.

— Eli hünärli adam-da.

— Suraty haýsy jaýdan asmaly bolar, eje?

— Asmaly ýerini saňa özüm görkezerin — diýip, portreti hem eline alan garry ýerinden turdy.

Çüý bilen çekiç alyp gelen Atamerdan garrynyň yzyna düşdi. Gyzdurdy ene başga ýerde saklanman, öz ýatýan otagyna bardy. Ol Atamerdana öz krowatynyň garşysyndaky diwary, diwarda-da belli nokady barmak basyp görkezdi.

— Edil şu ýerden as, oglum! Gyşaryp ýatyrkamam siz bilen hümürdeşer ýaly şu ýeri gowy bolar.

— Surat bilen nädip hümürdeşjek, eje?

Gyzdurdy ene uludan dem aldy.

— Wah, balam, seň eneň asla jogap gaýtarmajak garamça bilenem sessiz gepleşmäni ökdelaп gidendir.

— Ony nädip öwrendiň?

— Ony maňa Hudaý öwrettdi. Hudaý kalbyma guýdy.

— Geň zat!

— Geň däl. Surat-a bir göze görnüp duran şekil. Bir iş etjek bolsam, aýatda ýok kakaň pahyr bilenem gürleşýän.

— Dur, eje! — diýensoň, portreti görkezilen ýerinden asan Atamerdan elinden tutup ejesini krowatyň gyrasynda oturtdy, özi hem onuň gapdalynda dyz epdi — Boldumy? Göwnüňe jaýmy?

— Boldy, boldy. — Yerinden turup portrete golaýlan ene şekildäkileri barmagy bilen görkezýär. — Sen, Balkan jan, Yazgül jan.

— Ýene bir hepdeden ikimiziň suratymyzam ýaňky öwünjeň ýoldaş getirer. Indiki gelemde özüm asyp bererin ony.

— Bor, balam, sen gelinçañ garaşaryn.

— Hany gürrüni dowam et. Onsoň kakama näme diýýän sen? Gyzdurdy ene ýene krowatyň gyrasyna geçip oturdy.

— Maslahat sorayan.

— Olam jogap gaýtarmy?

— Olam jogap gaýtarya. Şoň «hä» diýen maslahatyny al-sam, işim oňuna bolýa ötägidyä.

Atamerdan özüni garrynyň ornunda goýup görýär. Iki sany uly otagly, bir giň eýwanly jaý. Täk özi ýaşayan kempir. Içeri gum-gukluk. Has betereň aňsamalar — içgysgynç mahal. Ol pursat goňşy-golamam öz aňsamlyk aladasy bilen gümrä. Hiç kim hiç kimiň gapysyndan barmayan, dünýäniň tukat bolýan mahaly. Şol pursat ýalňyz adamyň wagty nähili geçýärkä? Elbetde, şol tukatlykdan çykalga gözleýän biçäre aýal hyýalynda aýatda ýok adamlar bilenem gepleşmeli bolýandyr-da.

— Haýran galaýmaly!

— Oňa haýran galma. Men seň bilenem näçe ýyllap hyýalymda gepleşip gezdim. Ynanay, Atamerdan jan, seň sesiňem eşidýädim men. Ýöne gulagyma gelyän çagajyk sesiňdi. Ýap-ýaňylaram ýorgana giremde, sen maňa: «Eje, ýatjakmy?» diýýäň. «Hawa, Atamerdan jan, ýatar wagtam boldy» diýýän. Ertir gözümi açamda sen maňa: «Eje, sag-aman turduňmy?» diýýäň. Hyýalymda seň bilen bileje oturyp çay içýäs.

— Ýanyňda bolmasamam...

— Wah, balam, sen diri ýitikdiň ahyryn. Ozal-ahyr sataş-jagyma umydym bardy-da. Uruşdan ýaman hat alanlaram henizem garaşýarlar-a. Ene kalby duýgur-da..

Atamerdan garrynyň goşaryndan tutup, ýüzüne garady. «Ene kalby duýgurdyr welin... Ynam, ynanmak nähili gowu zat! Ynamsyz ýaşayşyň boş howadygyna men seň mysalyňda

göz yetirdim... Yöne, Ahmet ýegen ýaly haýwanyň dili seniň ynamyňy puja çykaryp, ýüregiňi ýarmasa ýagsydyr. Seniň bagtly hasap edýän döwrüň in betbagt döwre öwrüläýse, men näme etmeli bolaryn? Ondan soň men nädip ýaşaryn?»

— Eje, sen çagalaň şekiline seret-de otur, men-ä öz iş-aladam bilen bolmaly.

Eli çekiçli Atamerdan gapa tarap yöneldi...

Ähli dertden-beladan, agyr aladalardan rüstem gelyän zat, dogrudanam, ynam eken. Bitmeýän iş ynam bilen ýapyşylanda bitýän eken. Gyzdurdy enäniň ýediýat adamy öz bagryndan önen perzendi diýip ynanmagy onuň dar dünýäsiniň serhetini açyp goýberdi, hasratly geçýän, özi-de gaty haýal geçýän agyr günlerini şatlykly hem çalt geçýän sagatlara öwürdi. Kempiriň mydama ýanyoldaşy bolan ýüregagyrysý hem indi bir ýyl bäri ýadyna düşmeýän ýaly. Ozal tä daň atýança oýaly-ukuly ýatýan garry indi uzynly gün ýortan argyn çaga ýaly rahat ýatyp, ukynyňam nämedigini bildi. Indi ol Atamerdany göz önüne getirmese, ýaz paslyndan bölünip ýasalan ýaly mylaýym gelni Ýazgüli göz önüne getirmese, tokarja bolsa-da, garrynyň dyzyna münüp, ýakymly ses bilen «ene» sözünü gaýtalaýan mölegöz Balkan bilen hyýalynda gepleşmese, günü hem geçmeýär. Ozal öz içki dünýäsinden çykyp bilmän, maň bolan kempir indi geplemsege öwrüldi. Ony Gyzdurdy enäniň özi-de aňman duranok. Aňsa-da, öz-özüne, diline erk edip bilenok, erk etjegem bolanok. Onuň täze tapynan gylygyny goňşy-golamam, il-günem geňlänok. Gaýtam, guwanýar. Durmuşdan dymmak, tukatlanmak paýyny artykmajy bilen alan garry ömrüniň ahyrynda bir başgaça ýaşasyn-da. Beýle başgaça ýaşayşy oňa Hudaý berdi. Eý, Alla! Sen nähili gudrat! Eý, Taňrym, sen nähili tarhan! Seniň şeýledigiňe hemmeler düşüňär. Seniň şeýledigiňe Gyzdurdy enemiz hemmelerdenem gowy düşüňär.

Ýaşan ömrüniň köp bölegini hasrat bilen geçiren Gyzdurdy ene durmuşyň ajysynyň süýjüsinden kän bolýandygyny öz gerden terezisinde çekensoň, oňat bilýär. Ol adamyň

soňunyňam aýrallyk bilen gutaryandygyna-da akyl ýetirýär. Ölümi diýilýän zat ähli janly-jandara deň-derman ýetýän, ýaşayşyň iň bir adyl zady. Ölümi baý üçinem, geday üçinem, des-deň. Gyzdurdy ene-de oňa kaýyl. Ölmek bagt däl. Ýöne Gyzdurdy ene Atamerdana sataşman dünýäden ötende nähili boljak ekendiginiň, Atamerdany tapandan soň, dünýäden ötende nähili boljakdygynyň hyýaly görnüşini kellesinde aýlap, özüniň dünýäni bagtly terk etjekdigine ynandy. Il gowy zat. Ýakyn hossaryň bolmasa-da, il saňa hossarlyk eder. Ol düşnükli. Ýöne deňli-derejeli, abraýly ölmegem bagt ahyryn. Abraý, hormat diňe dirä däl, ölä-de zerur. Krowatynyň gyra-synda oturan Gyzdurdy ene şol zatlar barada pikir aýlady.

Türkmençilikde aýal gölegçilere goşulyp öwlüýä git-meyändigini sebäpli Gyzdurdy ene mazar başynda durup, adam jaýlanyşyny ömründe ýeke gezegem görmändi. Hawa, ýeke gezegem görmändi, ýöne öwlüýäde berjaý edilýän döp-dessurlaryň ählisini welin jikme-jik bilýärdi. Gyzdurdy enäniň ýatlamak islän wakasynyň esasy bölegi şundan ybaratdy. Mäti mollamy ýa-da Sapar sopumy — haýsysy öwlüýä gitse:

— Merhumyň iň ýakyn hossaryndan kim bar? — diýip gy-gyrar.

— Ogly Atamerdan Orazly bar — diýen jogap ýaňlanar.

— Rugsatmydyr, Atamerdan Orazly?

— Rugsat! — diýip, Atamerdan jogap gaýtarar.

— Eneň jaýyna bir gysym gum at!

Atamerdan aýdylany eder.

Merhum jaýlanyp aýat okalandan soň, ýene sowal-jogap başlanar.

— Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazlydan al-gyly adam barmydyr?

— Ýok.

— Ýok.

— Ýok.

— Gyzdurdy pahyrdan algyly adam ogly Atamerdan Oraz-lynyň ýanyna baryp hasaplaşsyn.

— Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazla bergili adam barmydyr?

— Ýok.

— Ýok.

— Ýok.

— Gyzdurdy pahyra bergili adam ogly Atamerdan Orazlynyň ýanyna baryp hasaplaşsyn.

Agyr мәреке өwлүýäden oba ugranda-da, gölegçileriň önüni Atamerdan çekip gaýdar.

Adam ömrüniň iň soňky pursadynda bolmaly wakany önünden göz önüne getiren Gyzdurdy ene ýüzüni ýokary galdyrdy. Ýeri, Atamerdanyna sataşmadyk bolsa, Gyzdurdy ene bu dünýäni terk edende jaýlamak üçin kimden rugsat sorardylar? Elbetde, ykbaly bagtyny açmadygam bolsa, enäniň soňky rugsadyny berenem, hossar ornunda mazara bir penje gum atjagam tapylardy. Yöne öz balaň, öz balaň bolýar-da. Gyzdurdy ene üçin esasy şol.

Bagtlylyk hasaplasa-da, ölümli pikirden daşlaşmak islän Gyzdurdy ene daş çykмага hyýallananda, birki howly günbataarda ýaşayan Jumaguly mugallym içerde peýda boldy.

Jumaguly salam bereni bilen çäklenäýjekdi welin, garynyň özi oňa tarap elini uzatdy.

— Görşäýeli, Jumaguly jan!

Sag eliniň tirseginden barmagyna çenli süňk ýaly gaty elin barmaklaryna sypatdyryp görşen mugallym enäniň mährem hereketlerini halady. Oňa ýüregi gobsundy.

— Seni görsem, ejemi gören ýaly bolayýan-da, Gyzdurdy gelneje...

— Sebäbi ejeň pahyr bilen gowy görüşýädik-dä.

— Belkem, şon üçindir...

— Geç diýme, Gyzdurdy gelneje. Meň şähere telefon etmek aladam bardy-da, şon üçin geldim. Ýaňy daşarda Atamerdan bilen salamlaşamda özüne-de aýtdym welin, şu telefony çekdirib-ä uly iş etdiňiz. Biziň üçinem kem bolmady. Zerurlyk bolanda, kantura ylgap durmaly дәl. Atamerdan uly iş bitirdi.

Jumagulynyň ýakymly sözlerinden hoşal bolan garry, elbetde, ýylgyryp gepledi.

– Ömrüň uzak bolsun, Jumaguly jan! O jaýa girdi-de, nirä jaň etmeli bolsaň, ediber! Tilpun işläp durandyr.

«Atamerdan uly iş bitirdi!» Jumaguly mugallymyň bu sözleri Gyzdurdy ene üçin bir sandyk puldanam gymmatly. Gyzdurdy enäniň nähili edenli-diýenli ogly bar! Ynha, Jumaguly nijeme ýyl bäri mugallymçylyk edýärem welin, öýüne telefon çekdirip bilenok. Ýogsam, ilň bisowadyna çenli adam etjek bolup, kyrk ýaşamadyk neressäniň saçy çalardy. Bu ýylda-täze ýylda çekiljegem belli däl. Asyl telefon tutuş şu köçäniň ugrundan diňe Gyzdurdy enede bar. Sapargeldi Çakanyň on alty çaga dogrup, Gahrymanlyga ýeten aýaly dogmalarynyň baş-alty sany syny yzyna tirkäp, medalynam keteni köýnegiň döşünden dakynyp, telefon goýýan edara barsa, «Ýagdaý ýok. Mümkünçilik dörän mahaly çekeris» diýip jogap beripdirler. Gyzdurdy enäniň öýünde bolsa gara telefon jarlap dur. Garrylyga ýeten adam tekepbirligem halaman durmaýar. Kempir onçakly şöhratparaz bolmasa-da, öýüne telefon çekilmegine az-kem buýsanmanam duranok. Il-gün telefonlyk işini bitirensoň, oňa «Taňry ýalkasyn» aýdyp gidýär. «Şol nämä degmeýär! Şu gün amanadyňy tabşyrsaňam, «Armanly geçdim» diýseň, küpür gepledigiň bolar, Gyzdurdy. Edenne şükür! Tilpunam tilpun welin, abraýy nämä degmeýä! Onuň meň abraýym üçin däl-de, Atamerdan janyň agramy üçin goýlanynam uly il bilýär.» Garry enä-de geregi şol. Gyzdurdy üçin ogly abraýly bolsa, özi abraýly, ogly biabraý bolsa, özi biabraý. Öýe telefon çekilmegi başgalar üçin üýtgeşik dereje bolmasa-da, Gyzdurdy ene üçin derejelikdenem beter bagt boldy. Nebitdagdan gelyän «Ene-e, men seň Balkanjygyň» diýen çaganyň janyňa tenekär şirin sesini eşitmek hem, Gyzdurdy ene üçin tükeniksiz bagt hem çäksiz lezzet.

Telefon gepleşiginden soň, Jumaguly mugallymyň agzundan çykan minnetdarlyk ýüküni göterip ugran Gyzdurdy ene ogluna tarap yöneldi. Ol gapydan çykanda, Atamerdanyň ýanynda üç-dört sany adamyň durandygyny gördi. «Indi howlymyň

gelim-gidimem köpeldi. Hudaýa şükür!» Gyzdurdy enäniň göwnüne bolmasa, ýanyndaky adamlar bilen Atamerdanyň jyny jyňkyryşmaýan ýalydy. Golaý baran kempir egni kino surat alýan kameraly, ösgün saç ýaly gaşlary gözlerini ýapyp duran ýigidi tanady. Ol garry bilen Atamerdany telewizorda görkezmek üçin öňki gezek gelen oglanlaryň arasynda-da bardy.

Gyzdurdy ene ýanlaryna baranda, salam-helikden soň, oglanlaryň biri:

— Bagt guşy depäňe gonupdyr, Gyzdurdy ene. Gözüň aýdyň! — diýip, dilewarlyk etdi. — Üç-dört aý mundan ozalam gutlapdyk welin, ýene bir gezek gutlaýaly diýip geldik. Atamerdan bolsa... Ýöne bagtyňy ilden gizlejek bolmagyň näme hajaty bar? Şeýle dälmi, garry?

Gyzdurdy ene entek nämäniň-nämedigine açyk düşümmese-de, aýdylan gepiň ýatymyna görä jogap gaýtardy.

— Gowulygy basyrmalam däl, mazamlamam däl...

Jogabyň ikinji bölegini taşlap, birinjisini tutaryk edinen ýigit Atamerdana ýüzlendi.

— Gördüňmi, Atamerdan? Köp ýaşan, köp gören adamyň gepine hä diýmeli. Gowulygy basyrmaly däl eken. Düşündiňmi?

— Düşündim welin, ejem «ýaşyrmaly däl» sözünüň yzından «mazamlamaly däl» sözünem aýtdy ahyryn. Gowulyk mazamlanyberse, gülkä öwrülýär. Sizem şoňa düşüniň.

— Geň galmaly! Biregne ýigrimi ýyl telewideniýede işleýän welin, henize çenli şöhratdan gaçýan adama gabat gelmändim. Şöhrat beýiklik ahyryn.

— Ýöne şöhratdan gaçýany şöhrat beýgeldýär. Şöhraty kowalap tutjak bolýany, şöhrat masgara edýär.

— Soňky sözler telewideniýeden gelenleriň ugruny howlynyň derwezesine tarap öwürdi.

Olar gidensoňlar, Gyzdurdy ene:

— Gapyňdan geleni kabul etmeseňem, göwnüne degmän ugratmalydyr, balam — diýip, ogluna öwüt berdi.

— Bu ýerde göwnedegişmeklik ýok. Bu ýerde iki pikir bir-birine çapraz gelýä.

— Ýeri, bolýa-da — diýip, oglunyň garşysyna gopmak islemedik Gyzdurdy ene derrew ylalaşdy. — Indi maňa gulak as. Şu gün agşamlyga Artyk agalar aýdylan janly berýärler. Düýnem, «Gelse, hökman barsyn» diýip, senem çagyryp gitdiler.

Atamerdan Artyk aganam, onuň nirede ýaşaýanynam bilmeýärdi.

— Şoňa ýetesi zat ýok, oglum. Ol bir sylanyşykdyr, alşykly çemçedir. Dyz epersiň-de, duz dadyp gaýdyberersiň. «Pylanam geldi» diýerler. Minnetdar bolarlar...

Agşamara janly aýdylan ýerden çykyp gaýdan Atamerdan öýe-de sowulman, Ahmet ýegeniň üstüne gitdi. Ol ýolboýy garaşmadyk ýerden öz düşen günü hakda pikir aýlady. Ahmet ýegeniň tapan şyltagy barada oýlandy. Oýlandygyça-da, Ahmet ýegeniň günä ýüki agramly baryan ýaly bolup duýuldy. «Ondan nämäni gaty görmeli? Nämä üçin onuň üstüne gitmeli? Bolup bilýän hakykaty aňandygy, çaklaýandygy üçinmi? Onuň çak edýän imansyzlary durmuşda kän ahyryn. Hakykatçy adama, gaýtam, hormat goýmaly dälmi? Ol dogry. Emma Ahmet ýegen hakykat hakda pikir edýändigini üçin günäkär. Ahmet ýegeniň hakykatçy bolany üçin günäkärden ganhora öwrülmegem gaty daş däl. Ol häzir ýigrenilýän adama öwrüldi. Çünki Ahmet ýegen öz daýzasynyň halyna biynjalyk bolman, başga bir zadyň çözgüdini edýän ýaly. Ol Atamerdanyň ýatsa-tursa kellesine gelmejek pikirine gulluk edýär. Onuň esasy günäsi şonda. Onuň çaklamasyny günä öwürýän şol.» Atamerdan Ahmet ýegeniň hakykat diýlip çaklaýan pikiriniň ile ýaýylmagy bilen özüne ýöňkeljek gara barada hem alada edýär welin, Gyzdurdy enä hyýanat etmek niýeti bolmany üçin beýle ýüki götermäge özünde güýç tapjakdygyna ynanýar. Emma ony has biynjalyk edýän zat Ahmet ýegeniň şyltagynyň ile ýaýylmagy netijesinde Gyzdurdy enäniň düşjek günü. Atamerdan şondan gorkýar. Ol gorky indi ýylýarym wagta çekip ýören ene bagtynyň netijesiniň aýyrganja sapaýmagy bilen baglanyşykly.

«Ahyry şeýle gutarjak bolsa, näme üçin ilkinji duşuşykda Atamerdan hakykaty aýtmady? Ahyry şeýle gutarjak bolsa, näme üçin Atamerdan zelediň önünden gaçmady? Näme üçin dikuçar çölüstana gonan pursady etjek bolýan ýagşylygynyň ýamanlyk bilen utgaşmagy barada oýlanmady? Mert bolup seljersen, seniňem eden etmişň Ahmet ýegeniň etmegi ahmal etmişinden ýeňil däl, Atamerdan».

Atamerdanyň pynhan syry pynhanlygyny ýitirse, Gyzdurdy ene-de tapan bagtyny ýitirmeli ahyryn. Onuň bagtyny ýitirmegi bolsa hökmany suratda ölüm bilen baglanyşmaly. Indi diňe ýalňyz bir ýol — şol syryň pynhanlygyny saklamaga synanyşmak ýoly bar. Betbagty bagt taýagy bilen urup öldürmegiň garamaty, gaýtam gylyç bilen çapyp öldürmegiň garamatyndan agyr bolaýmasa. Şol barada oýlanýan Atamerdany Ahmet ýegeniň öýüne tarap alyp barýan ädimleri ýygjamlandy.

Atamerdan Ahmet ýegeniň jaýyna golaýlanda «Aý, köçäniň gutaran ýerindäki hütdükdir» diýen gepini ýatlamaly boldy. Jaýyň, dogrudanam, hütdük kemi yokdy. Atamerdan kyrk ýaşlaryndaky Ahmet ýegeniň birtopar çaganyň atasydygyny bilse-de, ony beýle derejedäki jaýda ýaşaýandyr öýdüp çaklamaýardy. Ol howluly bolup, howluly, howlusyz bolubam howlusyz däl eken. Haýat ýerine çem gelen zatdan — demir böleklerini, döwür şiferleri, taşlanan traktoryň zyňnydy şaýlaryny dikip tasa getirilendi. Howla nazary düşenden, ýagdaýy aňlan Atamerdanyň Ahmet ýegene nebsi agyrdy, haýpy geldi. Ýöne şeýle göz-gülban howlynyň eýesiniň günäsi sebäpli gopaýmagy ahmal waka welin, nebsagyryjylygyň, haýpygelijiligiň kömegi bilen ýuwulmagy günä bolmaly däl. Şonuň üçinem Atamerdan öz tutan maksadyndan bir dabanam yza tesmesiz etdi.

Haýsy deşiginden sümülseňem, gapy hasap edäýmeli howlynyň bir böwründen ätläp, kepä meňzeş tagaşyksyz jaýyň önünde saklanan Atamerdan, kimdir biriniň peýda bolandygyny içerdäkilere aňdyrmak üçin ýasama ardynjyrady.

Edil şol ardynjyrama garaşyp duran ýaly, Ahmet ýegen gaty tiz daş çykdy.

— Hä, Atamerdan daýy! Bu senmiň? «Geljek» diýipdiň welin, geläýdiňmi?

Ahmet ýegeniň sesi mylaýym çykanam bolsa, Atamerdan aňyrdan tutup gelen hörpüni peseltmedi, sesi kesgitli ýaňlandy:

— Atamerdan, gelerin diýse, geläýýändir.

Gulaga ýakymсыз äheňi duýan Ahmet ýegen jaýyň gapysyna tarap elini salgady.

— Gelen bolsaň gaty gowy-da. Öýe gireli, daýy!

Mylaýym çakylygam Atamerdany gowşatmady.

— Atamerdan Ahmet bilen ikiçäk gürleşäýsem diýýä. Şeýle teklibi nähili görýäň?

— Oňat görýän welin... İçerik giräýeli!

— İçerik girmäli.

— O näme üçin?

— Ikimiziňki içeri gürrüňi däl, jaryň gyrasynda edilmeli gürrüň.

Soňky sözler Ahmet ýegeni düýrükdirdi.

— Bor, bor, Atamerdan daýy. Yöne men egnime bir zat atayyn.

— Egniňe zat atmagyň geregi ýok. Men seni uzak saklamak... pikirimiz çapraz gelmese. Hany, düş yzma.

— Bolýa, bolýa.

— Atamerdan howludan daş çykdy-da, köçäniň gutarýan ýerinde keserip ýatan gamşyly jara tarap yöneldi. Ahmet ýegenem onuň yzy bilen ýöremeli boldy.

Gyrasyňa zir-zibil dökülen, çöp-çalam basan köne jar agşamyň ümüş-tamyşlygynda içi wagşy haýwanly hatarly jeňňel ýaly bolup görünmek bilen Ahmedniň kalbyna ünji saldy. Emma ol kellesindäki «Sen meni nirä alyp barýaň?» diýen sowaly welin diline getirip bilmedi.

Jaryň edil gyrasyňa baryp aýak çeken Atamerdan yza döndi. Yüzi aýdyň görünmese-de, Ahmet ýegen, onuň gaharlydygyny saýgardy. Şonuň üçin ol ägäräk bolmak niýeti bilen Atamerdana üç-dört ädim ýetmän, aýak çekdi. Atamerdan onuň eden hereketiniň manysyna düşündi.

— Bolgusyz gep tapmaga gorkman, golaýyma gelmäge çekinýäňmi? Süýş bäräk.

— Meň gulagym ýiti.

— Sen süýşmeseň, men süýşäýerin.

— Näme diýjek bolýaň, Atamerdan daýy?

— Men saňa daýy dälidirin, Ahmet. Ýöne Atamerdandyrn

— Golaýa gelen Atamerdanyň sesi gahardan ýaňa haýbatlanan bolsa, Ahmediniň sesi gorkudan ýaňa inçeldi.

— O nähili daýy dälmişin? Gyzdurdy daýzamyň ogly, meňem jan ýaly daýym bolmazmy? Seň kakaň bilen meň ejem süýtdeş dogan ahyryn. Onsoň men nädip saňa ýegen bolmaýyn?

Ahmet jogaba derek sowal eşitmeli boldy.

— Şu günki maňa aýdan gepiňi başga adamyň ýanynda agzyňdan sypdyrdyňmy sen? — Atamerdanyň gyzgyn demi Ahmet ýegeniň ýüzüne çabran ýaly boldy. — Ýöne, göniňden gel. Men egri gepi halaýan dälidirin. Şuny saňa öňünden aýdyp goýaýyn.

Ahmet ýegeniň sesi öňküsindenem inçeldi.

— Adam oglunyň ýanynda dil ýaramok. Duz ursun, Atamerdan daýy, duz ursun! Mahmyt işandan ant iç diýseňem, içeyin. Heý, beýle gepem başga adamyň ýanynda aýdyp bolarmy?!

— Mahmyt işan ýatan ýerinde rahat ýatsyn. Ýöne seň gepiň erkegiň gepimi? Gaýdyp agzyňy açyp bilmeziň ýaly, häzir men seni şu pohly jara-da süssürüp gidip bilýän. Seň diliň sebäpli öň-soň bir adam ölmeli bolsa, ejem ölendin, sen ölseň maňa ýeňil düşer.

Kesgitli aýdylan söz iş ýüzünde amala aşyrylyp barylýan ýaly, Ahmet ýegen gyssanyp gepledi:

— Ynanýan, Atamerdan daýy, ynanýan.

— Onda sen ýene bir zada ynan. Seň şu günki aýdan gepiň gulagyna ýetäýse, ejemiň ýüregi ýarylar...

— Indi oňa-da düşüňän.

— Düşünseň, eger seň töhmetiň sebäpli ejeme bir zat bolaysa, men seni ýagty jahanda ýaşatman, Ahmet. Şonam sen bilip goý.

— Bilýän.

— Bilsen, gep gutardy. Özüň oýlan.

— Köçä tarap gönügen Atamerdanyň ädim urşunda-da gahara dolan adamyň hereketi duýuldy.

Onuň yzyndan garap galan Ahmet ýegen gapdalynda duran adama öz pikirini aýdýan ýaly bolup pyşyrdady.

— Gepine «hä» diýäýmeseň, şüý-ä, dogrudanam, aýagyňdan tutup, jara zyňyp goýberjeg-aýt.

* * *

Atamerdan, Ahmet ýegen bilen, duşuşyp, öýe gelende, Gyzdurdy ene köne şkafynyň önünde birtopar düwünçeğiň arasynda oturan eken.

— Geldiňmi, balam?

— Geldim, eje.

— Şeýdip, ilň toýuna-ýasyna-da görün-de, obaň bilen öwrenişiber. Nätjek, ykbalyňa ýazylandyr-da. Ýogsam sen bu oba bilen täzedan tanyşmaly bala-ha däl-diň welin. Göbek ganyň daman ýer-ä şu bolmalydyr.

«Aý, Gyzdurdy ene, Atamerdanyň göbek ganynyň nirede damandygyny indi bir Alla bilýän bolaymasa...» diýse-de, Atamerdanyň garrynyň aýdýanlaryna ynanasy gelip, Gyzdurdy enäniň ogly bilen baglanyşykly ýatlamalarynyň özi bilen baglaşmagyny hem kem görenok. Ol kyrk ýylky arakesmeden soň diýýän, başda ýalan ýaly bolup eşidilen «eje» sözi bilenem indi öwrenişiberdi. Gyzdurdy ene-de indi oňa haýsydyr bir nätanyş garry däl-de, ene ornuna geçip barýan mährem aýala öwrüldi. Ol öz mekany Nebitdaga barsa-da, yzyna, eje diýilýän dünýäde iň eziz, iň ýakymly sözün eýesiniň ýanyna gaýdasy gelip dur.

— Eje, ömürboýy ýygnaň baýlygyny hasaplaýaňmy? — diýip, Atamerdan ýylgyrýar.

— Döwünçeği, puly ejeň baýlyk hasap etmeyä, oglum. Seň ejeňde diňe üç sany baýlyk bardyr. Biri sen, biri Balkan jan, biri-de Ýazgöl jan gelnim. Başga baýlygy men baýlyk hasap etmeyän.

— Aý, näbileýin... sandygyňy açyp oturaňsoň...

— Balkan jan üçin düýe ýüňünden ellik örüpdim-de, şony tapayyn diýip ýşgaby açdym — kempir etegindäki ellikleri Atamerdana uzatdy. — Öz elim bilen ördüm. Bu işleri gözem alanok welin, göwün etdim-de...

Ýekebarmak ellikler ýeterlik tow berilmedik sapakdan örülendi, ýüňüniň reňkem birsydyrgyn dälidi. Emma olary synlan Atamerdan özüne tarap üns hem mähir bilen seredip duran goşa garaja gözünň tamasany ödedi.

— Agtygyň-a bulary görse, guş bolup uçar, eje. Gelniň şular ýaly «sap düýe ýüňünden örülen ellik alayyn» diýip ýördi. Buý-a tüýs ýerine düşen sowgat boldy.

Gyzdurdy ene aýdylan sözlere hoş bolup, dylym-dylym etdi.

— «Eneň öz eli bilen öreni» diýgin. Bazardan alandyr öýdäýmesin. Özem indi bu beýle sowgadyň iň soňkusy bolaymasa...

— Näme üçin beý diýýän, eje? Öňde segsen bar. Segsen-den aňyrda togsanam bar...

— Togsandan aňyrda ýüzem bardyr welin, indi göz çöňňeripdir, Atamerdan jan.

Inçe işden galynaýdy öýdýän...

— Indiki gezek gelemde, men seni lukmana äkidip, äýnek alyp bererin welin, kösenmän inçe iş eder oturarsyň.

Gyzdurdy ene, näme üçindir, äýnekli gürrüňe ünsem bermän, elliklere tarap elini salgady.

— Ýadyňdan çykaraymagyn!

— Ýatdan çykmaz ýaly edäýerin.

Düýe ýüň ellikler Atamerdanyň diplomatyna girdi.

Ynjalan ene ýylgyrdy.

... Ýorgana giren Atamerdanyň Ahmet ýegeniň gepi bilen huşuny eýelän gündizki aladasy düýşe aýlandy. Düýşde Gyzdurdy enäniň ýaşaýan obasynyň adamlary elleri çarşaklymy-da, orakly Atamerdany kowalap ýörler. Gaçyp-tezip surnugan Atamerdan ahyr ele düşýär. Kazyýete çekilýär. Hemme kişi garalawjy.

Ses, söz eşidilmese-de, «gepleýän» adamlaryň elleriniň hereketinden, ýigrenç bilen seredişlerinden, tolgunyşlaryndan hemme kişiniň Atamerdany günäkär edýändigini bildirýär. Gyzdurdy ene bir gyrada ýüzüni aşak salyp dur. Kazyýete başlyklyk edýänem Söýün aga.

Söýün aga iň soňundan söz alýar:

— Sen Gyzdurdy enäniň çep ýañagynda peşehorda yzynyň yokdugyny bileniňden soňam şeýle gabahat işe baş goşupsyň...

— Men bagty ýatan ýalňyz kempire ýagşylyk etmek isledim...

— Biz sen ýaly adamlaryň bagtypese nähili ýardam edýändiklerine belet. Saňa nälet bolsun, nälet!

«Nälet bolsun!» diýen sözi agaçlar, daglar-daşlar ýañ salyp gaýtalaýar.

Märekäni iki tarapa bölüp, polisiýanyň maşyny peýda bolýar. Maşynyň rulunda oturan hem Ahmet ýegen...

Der basan Atamerdan oýanýar.

Ertesi irdenem görülen düýşüniň täsirinden çykyp bilmedik Atamerdan, çay mahaly hem garrynyň ýüzüne arkaýyn seredip bilmän oturdy. Ol düýnki işini dowam etmek üçin daş çykdy.

Atamerdan ýaňy işe başlan badyna, howlynyň gapysy jygylady-da, garaşylmadyk ýerden Ahmet ýegen görüldi. Ol Ahmedini beýle ir peýda bolmagynyň sebäbini gözledi. «Düýnki gürrüniň yzyny yzarlap geldimikä? Öten agşamky düýş hakykatda dowam etjekmikä?»

— Atamerdan, daýy, salawmaleýkim!

— Salam.

Ahmet ýegeniň sesinden, çalarak ýylgyryp seredişinden many alsaň-a, hiç hili ýakymсыз gürrüň ýa-da görülen düşüň dowamy bilen baglanyşykly mesele bolmajak ýalydy. Bolmasa kemem däl. Belkem, Ahmet ýegen nädogry pikir edýändigine düşünendir.

— Irläpsiň-le, Atamerdan daýy?

— Ol sowaly men saňa berjekdim welin, öňürdäýdiň...

— Men senden ötüňç soramaga geldim.

— Aşşam sesimi gataldanyň üçin gaýtam men senden ötüňç soramaly ýaly welin...

— Ýok, beýle däl. Sen barmadyk bolsaň, men öz kalbymdaky ýalňys pikirimi göterer ýörerdim. Baranyň gowy boldy. Sen meni oýlandyrdyň. Men sen hakda ýalňys pikir edipdirin. Eger sen meniň çak eden adamym bolan bolsaň: «Ejeme bir zat bolaysa, seni ýaşatman» diýmezdiň-de, gaýtam, Gyzdurdy daýzama çaltrak «bir zat» bolmagyny islärdiň. Şeýle dälmi?

— Adamçylyk nukdaýnazaryndan garasaň, dogry netijä gelipsiň, Ahmet ýegen.

Öten aşşamky bolan ýakymсыз gürründen soň, Atamerdanyň agzyndan «ýegen» sözünü, onda-da ýaňsylan, çyny bilen aýdylan sözi eşitmegi Ahmedini az begendirmedi.

— Dogrudanam, meň eden çakymyň manysy gulagyna ýetäýen bolsa, daýzam pahyr nä güne düşerdi!

— Ýalňyşyňa düşüňip, ony boýun almagam mertligiň alamaty, Ahmet ýegen. Irden şol mert habar bilen geleniňe men begenýän. Daýy-ýegeniň arasynda tow galmasa gowy-da.

— Tow bolmaz, enşalla! — diýip, Ahmet ýegen begençli gepledi. — Men gitdim onda, Atamerdan daýy.

— Näme, ejem bilen salamlaşman gidiberjekmi sen?

Atamerdan Ahmedini girip giden gapysyna seredip durdy. Ahmet içerde kän eglenmänem, daýzasy bilen tirkeşip daş çykdy.

Gyzdurdy ene howlynyň gapysyna tarap ýönelen Ahmet ýegene Atamerdanyň beren sowalyny gaýtalady. Ahmede derek sowaly eşidip duran Atamerdan jogap gaýtardy.

— Biz Ahmet ýegen bilen gadyrly salamlaşdygam, eje, gadyrly hoşlaşdygam.

— Daýy-ýegen şeýle bolmalam-da.

Ahmet ýegen ýylgyryp barşyna:

— Sag oturyň! — diýip gitdi.

Gyzdurdy ene ýegeni gidenden soň, yzyna gitmän, oglunyň ýanyna bardy-da, garry tut agajyna elini diräp, Atamerdanyň edýän işini synlamaga durdy.

— Arma, oglum!

— Bar bol, eje. Senem arma!

— Aryp-armaz ýaly men näme iş edýämişim?

— Girip-çykyp ýörmegem iş ahyryn.

— Onyňam dogry. Adam garrasa, girip-çykmagam agyr iş ýaly bolýar eken. — Az-kem dymyşlykdan soň, ene goja tuda seretdi. — Atamerdan jan, şu şatut seň bilen gözlüje ýaşyt diýsemem ýalňyşman.

Edip duran işinden ünsüni bölen Atamerdan garra üns berdi. Ol çep eli bilen şatuduň köne agajyna direnip durdy. Goja tuduň töňňesiniň ullakan teňňe balygyň gersine meňzeş bölek-bölek bolup duran garamtyl gabygy kempiriň eliniň gasyn-gasyn ýygrytlary bilen çalymdaş bolup görünmegine Atamerdan haýran galdy. Ol assyrynlyk bilen öz eliniňem ýeňse tarapyna seredensoň, ýene garrynyň elini synlady. Wagt nämeler etmeýär!

— Özem iki düýpdi. Kakaň pahyr nahallary oturtdy-da: «Gyzdurdy, iki şatuduň biri seňki, birem meňki» — diýdi. Ýer yranandan soň, iki tuduň biri derrew gurady. Şol guranam kakaňky bolmalydyr... Yhna, indi biýem gurap gutarjak — Gyzdurdy ene öz eliniň ýeňsesiniň hamyna meňzeş gabygy çalarak sypady. — Soňsuz zat ýok-da.

Enäniň şatuduň garrandygy hakyndaky gürrüňini özi bilenem baglap aýdandygyna düşünen Atamerdan:

— O tudy entek-entek guratmarys, eje! — diýdi. — Düýbüni ýumşadarys, wagtly-wagtynda suw bereris...

Atamerdan aýtjagyny tut bilen baglap aýdanam bolsa, Gyzdurdy ene «at oýnatjak» bolman, göni gepledi.

— Ömrüňdir-dä, oglum. Baky ýaşayan barmy? Ýogsam, bujagaz güne ýetilensoň, baş-üç ýyl ýaşalaýsa-ha kem däl welin... agtyk gelin görerin diýib-ä hörpi aňyrdan tutup biljek däl. Ýöne agtygyň özüne guwanyp biraz ýaşasamam kem görmezdim.

— Gelniň bilen agtygyň-a şu gezek saňa garaşjakdyram. «Alyp gelgin» diýip tabşyrdylar. Ýöne men şu ýerden baran badyma iki hepdeläp çöle gitmeli. Öýde bile bolar ýaly, seni indiki gezek äkidäýeýin.

— Bolar, balam, bolar. — Ol ýene tuda seredip ýylgyrýar.
— Öňümizdäki ýazda şu tuduň tudanasyndan bir çüýşe gaba ýygnap, Balkan jana iberjek. Atasynyň özüni-hä görmek nesip etmedi welin, onuň eken tudunyň miwesinden bir datsyn çaga.

Iki sany gepleşik epizody

1. Aşgabatdan günbatara tarap barýan otlynyň içi. Kүpede Gyzdurdy ene, Atamerdan hem orta ýaşly iki sany aýal bar. Atamerdan bir alada bilen daş çykýar. Onuň yzyndan mähirli garap galan ene ýanyndaky aýallara çykyp gideniň kimdigini, nähili mährem oguldygyny «gürrüň» berýär. Iki aýal ýaşuly aýalyň gürrüňini haýran galyp, kä baş ýaýkap, kä tukatlanyp diňleýär. Olar özlери-de şeýle bagtyýar bolmak üçin Gyzdurdy enäni ýüzlerine sylýarlar. Eli bir-iki sany çüýşeli Atamerdan dolanyp gelyär. «Gep-gürrüň» gutarýar. Dört sany bulgura suw guýan Atamerdan olary ýolagçylara paýlaýar. Gyzdurdy ene, elbetde, guwançly tolgunýar.

2. Günbatardan Aşgabada tarap barýan otlynyň içi. Kүpede Gyzdurdy ene, Ýazgül hem iki ýaş gyz bar. Ýazgül bir alada bilen daş çykýar. Onuň yzyndan mähirli garap galan ene ýaňky gelniň kimdigini, nähili gowy maşgaladygyny, özüne

mähremdigini gyzlara «gürrüň» berýär. Gyzlar garrynyň gürrüňini aňk bolup diňleýärler, baş ýaýkaýarlar, kä gamlanyp, kä şatlanýarlar. Ýazgül dolanyp gelýär. Ol kagyz gaba dolap getiren owadan almalaryny ortada goýýar-da, öňürti gaýnyny, soňam ýolagçy gyzlary hezzetleýär. Gyzdurdy ene elbetde, guwançly tolgunýar.

* * *

Ömürboýy garaşyp, ýetilmesi gaty bir mümkinem däl arzuwyna ýeten Gyzdurdy enä ýetilmesi ap-aňsat bolaýmaly maksadyna ýetmek welin miýesser bolmady. Atamerdan oglunyň suwa düşülmek üçin ýörite guran jaýjagazynda ýeke gezek ýuwunmagam oňa nesip etmedi. Ol Orazly aganyň eken şatudunyň tudanasyny çüýşe gaba salyp, Nebitdagdaky agtygy Balkana dadymlyk hem iberip bilmedi. Kempir tudana bişmeginiň öňinçäsi ýanyny ýere berdi. Oba adamlary gurt ýaly gurat hasap edilýän Gyzdurdy enäniň beýdip, birden başyny ýassyga goýmagyny onuň gaty begenmegi bilen baglaşdyrdylar. Ol çaklamanyň hakykat bilen bap gelyänini-gelmeýänini diňe Hudaý bilýärdi. Emma enäniň indi aýak üste galmajakdygy welin, sada bendesine-de düşnükliidi. Çünki lukmanlaram garrynyň ýatyşyny gaty agyr hasapladylar.

Gyzdurdy enäniň ýagdaýynyň habary baran badyna Aşgabada gaýdan Atamerdan bilen Ýazgül, oba-da sowulman, göni hassahana geldi.

Garra seredýän lukman onuň ýagdaýynyň gaty teňdigini duýduryp, indi onuň uzaga çekmejekdigini-de ýaşyryp durmady.

Atamerdan bilen Ýazgül başujuna baryp oturanda, olara gözi düşenden Gyzdurdy ene gözýaş etdi. Atamerdan mertlige salsa-da, Ýazgül welin aýal ejizligini ýeňip bilmedi.

Garry birneme köşeşensoň, onuň:

— Göwnüň isleýän zadyň barmy, enesi? — diýen sowaly-na kempir baş atyp jogap gaýtardy.

— Näme isleýän bolsaň, taparys, eje? — diýip, Atamerdanam gobsundy. — Gawunmy, garpyzmy, üzümmi...

— Ýekeje islegim bar, balalam, ýekeje...

— Näme islesen taparys, aýt, eje.

— Islegim... meni öýe eltiň! — diýip, Atamerdanyň elinden tutdy. — Seň dünýä inen ýeriňe baryp, aýagymy uzatsam. Ýazgül jan, ikinizem ýanymda dursañyz... Mende başga arman ýok...

Hassahanadan öýüne getirilen ene öz öwrenişen ýerinde ýatrylansoň, Atamerdan bilen Ýazgülem üstünde pelesañ urup duransoň, birneme kuwwatlanan ýaly boldy. Ahmet ýegen hem gelip, daýzasynyň ýanynda durdy. Ýöne kempiriň onatlaşan ýagdaýy uzaga çekmedi. Agşamnyň düşmegi bilen garry göz-görtele pessaylap başlady. Onuň gözüne ýaş aýlandy, bir zat diýjek boldy, başarmady.

Ýazgül Atamerdana ümledi. Atamerdan has golaýyna süýşüp, garrynyň elinden tutdy.

— Eje! — diýende, onuň sesi sandyrady. — Näme diýjek bolýaň, eje?

Ol ses gulagyna ilendigini aňdyran Gyzdurdy enäniň dodagynda çalaja ýylgyrylýan ýaly görnüş peýda boldy. Ýazgülnüň göwnüne bolmasa, ol diwardaky suratlara tarap seretdi.

— M-men ... ra-razy...

Birdenem dodagyndaky ýylgyryş hassanyň tutuş ýüzüne çaýylyp, Gyzdurdy ene doňup galdy.

Gözi ýaşly Ýazgül enäniň ýüzünü ýaglyk bilen örtди.

Garrynyň elinden elini aýran Atamerdan ýerinden turup, Ahmet ýegene seretdi.

— Ejem-ä işini bitirdi, Ahmet ýegen.

«Hemme adamam dünýäden şeýdip, ýylgyryp gidýämi-kä?» diýip, Ahmet ýegen öz-özüne sowal berdi. Onuň gulagynda Atamerdanyň tabşyrygy ýaňlandy.

— Sen derrew git-de, Söýün aga habar ýetir. Türkmençilikde edilýän zatlaryň hemmesini deňli-derejeli berjaý edeliň!

* * *

Ölmek bagt dälüm bolsa, Gyzdurdy ene özüniň bagtly ölüm hasap eden maksadyna ýetdi. Ähli zat onuň çak

edişi ýaly, isleýşi ýaly ýerbe-ýer boldy. Onuň mazarynyň başyndaky sowallaryň jogabyny Atamerdan gaýtardy. Ilkinji bir penje gumy hem mazara Atamerdan taşlady. Yüzlerçe adam öwlüýäden gaýdanda-da, mollanyň tabşyrygy bilen gölegçileriň öňüni hem merhumyň ogly çekip gaýtdy. Gyzdurdy enäniň ölendenden soňky aladalary hem deňli-derejeli, abraýly geçdi. Oňa kempiriň ruhy hem şaýat bolandyr welin, garrynyň obadaşlary-da az begenmediler. Gyzdurdy enäniň deň-duşlary bolsa, bu jahandan gitmeli pursat gelende şeýle uly abraý, hormat-sylag bilen gaýtmagy Hudaýdan dilediler.

* * *

Gyzdurdy enäniň kyrky bellenen güni giçki otly bilen Ýazgüli Nebitdaga ugradan Atamerdan yzyna dolandy. Onuň özi hem ertir öýlän bu ýere gelmeli heýkeltaraş bilen duşuşandan soň, ýola düşmekçidi. Ozal gepleşilişi ýaly, Gyzdurdy enäniň mazarynyň üstünde dikeltmek üçin Atamerdanyň buýrugy boýunça ýadygärlik ýasaýan heýkeltaraşa edilyän harajatyň belli bir bölegi berilmelidi.

Emma Nebitdagdan gelen telefon habaryndan soň, Atamerdan Ogulbossan goňşynyň uly ogluny Ahmet ýegeniň yzyndan ibermeli boldy. Ol Ahmet ýegen gelýänçä edilmeli işlerini etdi: heýkeltaraşa berilmeli puly sanap, stoluň üstünde goýdy, bir sahypa ak kagyza bolsa, uly harplar bilen «Gyzdurdy Orazla ogly Atamerdandan» diýen sözleri ýazdy. Şol mahal hem Ahmet ýegen içerik girdi.

— Çagyran ekeniň, Atamerdan daýy...

— Zerur alada çykdy, Ahmet ýegen. Men gyssagly iş ýerime gitmeli boldum. Ertir sagat üçde bir heýkeltaraş ýanyma gelmelidi. Onuň özem şähere günortana golaý dolanmakçy. Sen öýde bol. Şu puly hem şu kagyzy oňa gowşurarsyň. Men oňa aňyrdan jaň ederin... Ynha-da ejemiň howlusynyň açarlary...

— Açarlary men nätmeli?

— Açarlar indi seňki bolar. Howla-da özüň eýelik et, jaýa-da.

— Sen näme?! — diýip, ör-gökden gelen ýaş ýigit aňk-taňk boldy.

– Meň bu ýerde ýaşamak meýlim ýok, Ahmet ýegen. Öwrenişen ýerim, halaýan işim, öýüm-öwzarym beýlede. Ejemiň ýylyny geçirip gidemsoň, men bu oba ýa gelerin, ýa gelmerin. Howlam, içindäki zatlaram seňki. Ejem bolmasa, bärlik aýagymam çekmeýä. Onsoňam, bu ýer indi meň üçin manysyz, boş ýaly. Ýöne, ejemiň gapysy ýapylmasyn... Senem ejemiň, ýegeni ahyryn... Ertir heýkeltaraşa gowşurmaly zatlaryňy özüň bir ýerde goý. Men-ä giçki otly bilen ýola düşmekçi.

Pullary ýazgy edilen kagyza dolan Ahmet ýegen beýleki otaga girip gidensoň, Gyzdurdy enäniň krowatynyň gyrasynda oturan Atamerdan diwardaky suratlary synlamaga başlady. Onuň nazary enäniň şekilinde saklandy. Garrynyň dikuçardan düşen badyna özüne tarap okdurylyşy Atamerdanyň göz önünde janlansa, gulagynda «Balam, Atamerdan jan!» diýen agy hem şatlyk gatysykly ses ýaňlandy. Atamerdanyň gözleri nemlendi.

*Murgap,
ýanwar, 1997.*

SERWI GELIN

Powest

*Aglamaklyk söymeklikden nyşandyr,
Söýgini ödäne aglamak gerek.*

D. Haldurdy

Haýsydyr bir döräýmegi ahmal keseliň önüni almak üçin hemme kişä edilyän sanjymy ýa-da mekdepdekä geçirilen lukmançylyk barlaglaryny hasaba almasaň, Togtamyş şu mahala çenli saglyk ýagdaýy sebäpli lukmana ýüz tutan adam däl. Şonuň üçinem ol gökden düşen ýaly bolup, hemme zada haýran galyp oturmasa-da, giň hem arassa zalyň ugrunda öz iş-aladalary bilen bir otagdan çykyp, beýlekisine girip ýören ak halatly adamlary göz synagyndan geçirip otyr. Bozoglan bilen bir gapynyň önünde lukmanyň çakylygyna garaşýan aksakgal, öýkeli ýaly bolup:

— Inim, ýaş ýigit halyňa bu edaralarda seň nämişiň bar? Tebibe — lukmana men ýaly alty müçäni birçak arka atan adam ýüz tutanda bolmaýamy — diýdi.

— Durmuşdyr-da, atam — diýip, ýylgyran Togtamyş aňyrakda bir gapynyň önünde çagasyny gujaklap oturan gelne tarap elini çalaja salgady. — Men-ä otuz ýaşap barýan welin, anha, bir ýaşamadyk bäbegem lukmana garaşyp otyr.

— Onyňam dürs, inim — diýip, ýaşuly Togtamyşyň el salgan tarapyna seredensoň gepledi. Şol mahal hem ýigit bilen aksakgalyň garaşýan gapysy çalarak açyldy-da «Mämmedow!» diýlen ses eşidildi. Ol Togtamyşyň çagyryldygydy.

Bu etraplarda adygan ýaşuly lukman ýüzi agyr adam eken. Köpi görendigi bildirip duran agras lukman seredip oturan ka-

gyzларыny ýuwaşlyk bilen bir tarapa süýşürensoň, äýneginiň üstaşyry Togtamyşa parahat, ýöne ötgür nazar bilen garady. Ol ýagdaýyň barybir uzaga gitmän üstüniň açyljakdygy üçinmi ýa-da aýtmaly habarynyň soňy ölüm bilen bagly howply habar dældigi üçinmi, gelnen netijäni gizlin syra öwürjegem bolmady.

— Inim, maňa-ha ony saňa aýtmak, saňa-da ony menden eşitmek ýakymсыz bolar welin, süýji ýalandan ajy hakykat ýagşydyr...

Lukman entek aýtjagynyň soňky nokadyny goýmadygam bolsa, ýaňky gepi bilen indiki habarynyňam ýakymly bolmajakdygyny aňlatdy. Şonuň üçinem Togtamyş:

— Ýagdaýy gizlejek bolup oturma, lukman! — diýeninem duýman galdy.

— Aýtsam, senden perzent önmeýä, inim — diýip, ýaşuly habarynyň soňuny uzaga çekip durmady.. — Barlagyň beren netijesi şeýle. — Ol ýap-ýaňy gapdala süýşüren kagyзларыny gaýtadan öňüne çekip, ikinji gezek seredişdirip otyrka gepledi. — Derňew şony görkezýär... Oňa biziň dilimizde ozaspermia diýilýär... Menem şu ýerde bir egne otuz alty ýyl bäri işleýän...

Lukmanyň näçe ýyl işleýändigine çenli aýtmagy-da gaty ýakymсыzdy. Ol habaryň «Meniň gelen netijämiň gümürtik çykjak gümany ýokdur, ýene bir ýerlere ýüz tutjak bolubam ýörmegin» diýen ýaly manysy hem bardy.

Entek ata bolmadyk ýigitleriň arasynda şeýle ajy hakykaty bileninden soň, araga-şeraba urup gidýänleri-de, mertebe basgançagynyň iň aşaky sekilerine çenli pese düşýänleri-de bolýardy. Emma Togtamyş welin, kesesinden garasaň, ýakymсыz habary göwnübir, kaýylyk bilen kabul edene meňzedi. Bu ýere ýüz tutmanka, barlagyň berjek netijesini öňünden bilen ýaly, onuň ýüzünde-gözünde gamgyn nyşan görünmedi, asyl çalarak tolgunýana-da çalym etmedi. Daşyndan birbada şeýleräk görünse-de, onuň içki dünýäsinde ýaz, tomus, hatda güýz pasly-da geçip, birden harasatly gys başlandy. Ýene bir hepdeden ýigrimi sekiz ýaşy dolýan ýigit entek ýaşalmaly

müçelerin üstünden böküp, garrylyga ýeten ýaly boldy. Daşy üýtgemese-de kalby gojalan Togtamyş özüni ýatdan çykardy, kellesinde «Serwi näder?» diýen sowal döredi. Togtamyş ol sowaly hyýalynda, özi-özüne berendirin öýdüpdi. Emma ony hyýalda däl-de, dilinde aýdandygyny ýaşuly lukmanyň beren sowalyndan soň bilip galdy.

— Serwi diýýäniň kim?

— Serwi meň gelnim.

— Üýtgeşik hem gowy ady bar eken!

— Diňe ady däl, adamçylygam gowy. Saýlanyp-seçilip, söýlüp-söýdürilip alnan özem... Indi näme etmeli bolar, lukman?

Şol pursat ak halatly ýaş ýigidiň otaga girip, lukmana bir kagyza gol çekdirmegi hem biraz güýmenmegi Togtamyşa Serwi bilen bolan bir ýagdaýy ýatlamaga pursat döretdi. Ol waka iki juwanyň durmuş toýundan bir ýyl töweregi wagt geçensoň, şu günki ýüze çykan waka ykbalda bardyr öýdüp eger-eger pikirem edilmeyärkä, özi-de edil şu mahalky ýaly mylaýym bahar aýynyň bir günü bolupdy. Serwiniň sesi, Serwiniň gaýtaran jogaby Togtamyşyň gulagynda hut şu mahall aýdylýan ýaly bolup ýaňlandy. Şol mahal, belkem, ullakan many hem gözlenmän berlen sowalyňam, entek durmuş bilen baglaşdyrjagam bolunman gaýtarylan jogabyňam ünsem berilmedik hakyky manysy häzir Togtamyş üçin göterip bolmajak agyr ýüke öwrüldi: Togtamyş bilen Serwi daşarda ikiçäk oturyp çay içýärdiler. Gapdalda duran tranzistordan gulaga ýakymly mukam ýaňlanýardy. Birdenem Togtamyş tranzistory öçürýär. Oňa geň galan Serwi:

— Täsin saz çalnyp dur-a. Näme üçin ony ýatyraýdyň? — diýip sowal berýär.

Togtamyş ýylgyryp jogap gaýtarýar.

— Meniň saňa täsin sazdanam täsin bir sowalym bar...

— Aýt, eşideli.

— Dünýäde menden ýakynyň, menden eý görýäniň bar-my, Serwi?

Togtamyşyň ýüzüne göni seredip oturan Serwi esli salym dymýar.

— Năme dymýaň? Jogap berip bileňokmy?

Serwi ýylgyrýar.

— Jogabym nagt welin, şony nădip ýerbe-ýer edip aýt-magyň ebeteyini tapamok. Neme... Hăzirlikçe iň ýakynym, iň eý görýănim ilki ejem, yzyndan kakam. Sen üçünji orny eýeleýăň, Togtamyş. Razymyň?

— Elbetderazy. Bolmanda-da ejeňden, kakaňdan öňe geçmejegimi sen aýtmanyňda-da bilýărdim.

— Ýöne, ýene birnăçe ýyldan soň seniň dördünji, başynji orunlara süýşmegiňem ahmaldyr. Şonda ejem bilen kakamyň orny hem yza süýşermikă öýdýăň. Sebăbi men şeýle bir çagany gowy görýăn welin, kişi çagasyny görsemem, lak atman geçip bilemok. Öz çagam dagy bolayśa, saňa üns bermăge-de pursat tapmazmykam öýdýăň. Senem gaty görmersiň-dă hernă?

— Gaty görmen. Şeýdip, altynjy orna geçirseň-ă begerininem...

Ak halatly ýigidiň gitmegi bilen ýatlama-da tamam boldy.

— Indi năme etmeli bolar, lukman? — diýip, Togtamyş öňki sowalyny gaýtalady.

Lukman ilki egnini gysyp, ara maý salansoň gepledi.

— Durmuşda çözügsiz mesele bolmaýar, ýaş ýigit. Çözgüt tapylar. Berlen ömri perzentsiz ýaşap ötürýăň gytmy?

Togtamyş, lukmanyň ol sözleri öňünde oturan ýigide ykbalyň beren derdine tapylyan ilde ýok em hasaplaýan ýaly ynam bilen aýdyşyny geňrăk gördi, görse-de, ol aýdylany öz ömrüniň gutarnykly kesgitlemesi hasaplady.

— Meňki-hă düşnükli welin, gelin nătmeli bolar, agam? Onda günă ýok ahyryn...

Togtamyşyň sowaly lukmanyň Serwi bilen gyzyklanma-gyna getirdi.

— Bu meselede diňe tebigat günăkăr welin... gelniň năçe ýaşynda? Şăherlimi, obalymy?

— Ol menden bir ýaş kiçi. Gum etegindăki «Sazakly» obasyndan. Kakasyna-da Arça aga diýýăler.

— Arça türkmende seýrek gabat gelyăn at. Ol Arça seýis-ă dăldir?

– Şol bolmaly. Tanaýaňyzmy?

– Ýok, göremogam. Meniňem bir ýegenim şol obadan. Soňky gezek baş-alty ýyl mundan ozal barypdym... Arça seýsem gaýybana tanaýan diýsemem bolýar. Öňler o seýis barada hälimi-şindi gazetlere-de ýazýardylar. Her gezegem atyň ýanynda duran birmeňzeş suratyny çap edýärdiler...

Lukmanyň şondan soňky gadymy seýisler, çapylýan bedewler barada aýdan sözleri Togtamyşyň hyýalyndaky aladasy bilen garjaşyp, manysyz ses bolup eşidildi. Ol tebigatyň goýberýän hatasymy ýa-da etmişi barada oýlandy. Bir adamyň ykbaly nämemiş! Tebigat hata goýberse, tutuş dünýä-de bulaşar. Dünýä dörali bari dowam edip gelyän düzgün bozulagada, mylaýym baharyň yzyndan gelmeli tomsa, güýze derek aňzakly gys düşäýse, ýeriň üstündäki janly-jandar heläk bolmaly. Ol çökder ýalňys adam oglunyň eli bilen, islegi bilen düzelmeli iş däl. Hörpüni gaty ýokardan tutan Togtamyş aşak düşüp, uly dünýä hakdaky deňeşdirmesini iki sany ynsanyň ykbaly bilen baglap gördi. Alnan mysal kiçi ýaly hem bolsa, manysyna görä uly dünýäniňki ýaly boldy. Iki sany adamyň birleşen ömri hem özbaşdak bir dünýädi. Iki ynsanyň söýgi baharynyň yzyndan nesil dowamyny döredýän pasyl gelme-se, olaryň dowamat tanapy üzülmeli. Kalp söýgüsiniň, ten ysnyşygynyň ahyrky manysy şol dowamatlyga dowam döretmek. Şol bolmasa käbir adamlar üçin ömrem ýok, maksadam ýok, durmuşyň şatlygy, lezzeti hem ýok. Togtamyş hem şeýle hasap ýöredýän adamlaryň biri.

Togtamyş edýän pikiriniň bir böleginden başga bir bölegine geçip, özüne gelende, lukmanyň Arça seýisdenem, çapylýan bedewlerdenem daşlaşandygyny bilip galdy.

– ...Başa agyr iş düşse-de, terkidünýä bolmaly däl, inim. Şükür etmeli. Görogly begiňem perzendi bolmandyr-a... Taňrynyň beren kesgitlije ömür ýoluny diňe hasrat ýüküni göterip geçmeli däl. Biziň dünýä inmegimiziň özi hem bagt. Şol bagty peýdalanmaly.

Nesihat berip, akylyly sözler aýdyp Togtamyşy sen köşeşdirdiň-dä, lukman. Onuň Serwiboýuny kim köşeşdirmeli? Onuň şol meselede köşeşmejegi dört ýyl mundan ozal aýan boldy ahyrn. Özi baradaky şu günki üsti açylan aýylganç hakykaty bilmedik bolsa, bireýýäm unudylan hasaplanýan waka Togtamyşyň, belki, ýadyna-da düşmezdi.

Togtamyşyň kalbynda «Gelnen netijä gutarnykly ynanýaňmy, lukman?» diýen sowal döredi. Ýöne lukman berilmedik sowalyň jogabyny onuň özi tapmaga synanyşdy hem lukmanyň gelen netijesini hakykat bilen baglaşdyrmaga mejbur boldy. Serwiboý bilen ýaşalan alty ýyl hem lukmanyň gelen netijesiniň tarapyndady.

Lukmanyň otagyndan daş çykan Togtamyş uly daragtyň saýasynda aýak çekdi. Ýapraklaryň pyşyrdysy adam sesine öwrüldi:

« — Inim, beýle ýagdaýa sataşan diňe sen дәl. Durmuşda ondan beterräk wakalaram bolýar. Nesibedir. Onuň üçin Taňrynyň beren ömrüni diňe hasrat bilen tamamlamaly дәl.

— Gelin nätmeli?

— Ol saňa bagly. Onuň gitmegem mümkin. Adamsy şeýle ýagdaýa düşen gelinleriň köpüsiniň özi gidýär.

— Arça seýsiň gyzy hakykaty bilse-hä, asla-da gitmez, lukman.

— Sen şoňa ynanyamyň?

— Gaty ynanyan. Ýöne men özümi ýigrendirip, ony gitmäge mejbur ederin.

Lukman tisginip gitdi.

— Diňe mert adam şeýle aýgyt edip biler. Ýöne netije bolaysa-da.

— Nämüçin?

— Sebäbi söýýäni özüňden daşlaşdyrmak söýmeýäni özüňe imrindirmekden kyndyr. Söýgi diýilýän zat gepedüşmezdur, дәlidir, sähnedir. Men seniň ýaňky çakyňa goşulýan. Ýigrendirjek bolýanyň sebäbini bilse-hä, ol seni hijem terk etmez.»

Şeýdip, lukman bilen bolan gürrüň ýapraklaryň pyşyrdysynda gaýtalan bolsa, Togtamyşyň galan ömri hem şol gürrüňi gaýtalap ýörmelidi.

* * *

Heniz günem dogmandy. Mazutdan-ýagdan dokalan eşik geýnen ýaly üsti-başy garagöz Hakberdi traktorçy hem gelip, daşardaky düşegiň gyrasynda aýak epen badyna, Serwiboý gelniň getiren böwri mawy gülli çäýneginden kasesine çay guýan Togtamyş ýüzüni kürşertdi.

— Çay diýip getiren dury suwuňy özüň iç!

Serwiboý günäkär ýaly bolup:

— Bu gezegem çayy mydama atyşym ýaly edip atdym-a, Togtamyş?

Togtamyş başga tarapa seredip içýakgýç gepledi.

— Men saňa çay atmansyň diýmedim. Men saňa «Çaya derek getiren suwuňy özüň iç» diýdim.

Gelin adamsynyň gödek ses bilen aýdan nägile sözi üçin gaşyny-da çytmady. Sebäbi indi alty ýyl bari şol böwri mawy gülli çäýnegi günde üç gezek çaykap süpürýänem, günde üç gezek demleýänem diňe Serwiboýyň özüdi. Çäýnege näçeräk gaýnag suw sygýandygyna, şol suwa näçeräk çay atsaň gowy çay bolýandygyna çenli onuň eli ram edipdi. Bu gezegem çayyň ýuwan ýa-da gaty ajy bolmaga haky yokdy-da, ynjuk Togtamyşyň oňa at dakmaga haky bardy. Ol sähel zatda-da yrsaramaga bahana, öýkelemäge ýapyşalga, Serwiboýy kemsitmäge tutaryk gözleýärdi. Adamsynyň hereketiniň esassyzdygyny bilse-de, Serwiboý häzirem onuň tersini dürs diýip kabul etdi. Bu gezekki böwri mawy gülli çäýnek bilen bolan ýagdaý soňky bir aýyň dowamynda bolan wakalaryň arasynda iň bir ujypsyzdy. Yöne bu gezekki jana ýakymсыз gepiň Hakberdi traktorçynyň ýanynda aýdylmagy welin, Serwiboýa ähli ýakymсызlyklardan beter täsir etdi. Ýaşy kyrkyň onuny haýalladyp ýörse-de, gözleri ýenles yetginjegiňki ýaly mydama oýnaklap duran dul Hakber-

dini, salaty bolmasa-da, oba adamlarynyň köpüsi halamaýardy. Obadaşlaryňam halamaýany üçinmi ýa-da onuň özünde-de bir göze ýakymyz görnüş barmy, Serwiboý gelniň hem ony sulhy almaýardy; ýolda-yzda, gabat gelse-de, aglaba gelinleriň edişi ýaly, çalaja baş atyp salam berýärdi-de, ýüzüne nazaryny öwürmän geçiberýärdi. Ana, şol adamyň ýanynda kemsidilmegi welin, Serwiboý gelne gaty ýokuş degdi. Üstesine-de, Serwiboý şu mahalam Hakberdiniň: «Hak etdiň, Togtamyş. Gamşy gowşak gyssaň gol gyýar. Indikisine sapak ediner» diýenini çäýy gaýtadan demlemek üçin böwri mawy gülli çäýnegi göterip ugran Serwiboý eşidip gitdi.

Hakberdiniň oba örmänkä Togtamyşyň ýanyna gelmeginiňem öz sebäbi bardy. Togtamyş üç sany uly obanyň tutuş ekerançylygyny, mal-gara, hojalyga gerek suw bilen üpjün edýän derýanyň gyrasynda gurlan ona golaý mähnet nasosy işledýänleriň ýolbaşçysydy. Şol nasoslar ýekeje gün işlemän dursa-da, üç obanyň üçüsi-de eýýäm suw ýetmezçiligini duýýardy. Şonuň üçinem nasoslaryň biriniň bir enjamy oňat işlemese, ony-da nobatçylaryň özleri bejerip bilmeseler, Togtamyşy gözläbermelidi. Hakberdi traktorçy hem şolar ýaly bir möhüm alada bilen gelen bolmalydy. Onuň bir ýatsa gaýtadan otlamasy hyllalla, şylhasy çykan «Moskwiç — 412» kysymly ýeňil maşyny ýeňil däl-de, agyr ýük maşynynyň gödek sesi bilen köçäniň gyrasynda hem tüsseläp, hem tar-tarlap durdy.

Çäýy gaýtadan demläp getirse-de, Togtamyşyň ýene bir ýok hokga tapyp, özüniňem, gelniniňem keýpini bozjakdygyny Serwiboý öňünden bilýär. Ýöne ol pyýada bolsa-da, «bedew atly beg oglan» hasaplaýan adamsynyň birden häsiýetiniň beýle üýtgäp, gylygynyň beýle ajamagynyň sebäbi bolmalydyr öýtse-de, nämədendigini welin bilmeýär. Ýöne öz ene-atasynyň raýyna garaman, haýsy tarapyndan barsaňam, megerem, Togtamyşdan belent bolmasa pes däl telim ýigidiň göwnüni ýykyp guran durmuşynyň ahyry özüni kemsitme derejesine çenli aşak düşer öýdüp Serwiboýuň eger-eger hyýalynda-da gelmändi. Arzuw edi-

lip ýetilen, telim nusgadan saýlanyp gurlan süýji durmuş, göz degdimi, dil ýetdimi, birden çepbe çöwrüldi, Togtamyş düýpden başga kişä öwrüldi, bu gün düýnküsinden erbetligi çykdy, ertiriniňem bu günküden ibaly bolmajagy bellidi. Togtamyş Serwiboý gelin babatda edýän hereketleriniň sebäbini özünden gaýry hiç kim bilmeli däl, özünden gaýry hiç kim, hiç mahal bilmezem öýdýär. Ozalam ýürekden söýen, Serwiboý adyna tüýs mynasyp, ak derek ýaly gelnini, häzir öňküsindenem zyýat söýýän gelnini bagtly maşgala etmek üçin Togtamyş oňa yza iýdirmek ýoly bilen özüni ýigrendirmeli. Ol şondan gaýry çykalga ýok hasaplaýardy. Eýýäm bir aý töweregi wagtdan bári Togtamyş özünden başga hiç kime düşnüksiz maksadyny amala aşyrmagyň aladasy bilen ýaşaýar. Täze tapan nysaklary arasy üzülmän dowam ediberse, Togtamyşyň uzagyndan öz tutan maksadyna ýetäýmegem mümkin. Näziklikden ýasalyp, näziklik dünýäsinde ýaşasa hasam terlenýän gül ýapragyna meňzeş söýginiň ýerliksiz kemsitmeleriň täsiri bilen solup, diňe awuly tikeniniň galmagy-da ahmal. Beýle-beýle çoçgara çolaşmak hyýalyna-da gelmedik Serwiboýa dörän ýagdaý bolmalysyndanam has beter täsir etdi, günü gam bilen dogup, gam bilen ýaşmaga başlady. Ol ýakymсыz durmuş gündelik hakykat. Emma Serwiboý hakykaty hakykat däldir hasaplaýar, ýagdaý tiz düzeler öýdýär. Onuň çak edişine, ynanyşyna görä, ýakymсыz düýşden soň ýene öňki ýakymly durmuş dowam etmelidi.

Togtamyşyň birden gylygynyň ajap başlamagy, onuň gelnine azar berýändiginiň telim esse ulaldylan gürrüňi derrewem oba ýaýrady. Oba adamlary Togtamyşyň bolşuny goldamadylar. Şol meselede Togtamyşyň ejesi Ogulaýam gelniniň tarapynda. Çünki soňky baş-on ýyllykda Gojuk obasynda Ogulaý ýaly bagty çüwen gaýynene, Togtamyş ýaly gelinlik saýlamakda utuş bijesi nesibesinden çykan eneli-ogul ýok hasap etdiler. Sazakly obasynyň hormatlanýan, abraýly hojalygynyň terbiýesini alan gözel gyz, özüne, boýuna-syratyna kybap gelýän bu töwereklerde asla gabat gelmeýän at göterýän Serwiboý gelen ýerine-de hem abraý, hem döwlet alyp geldi. Obanyň in ýaşuly ýaşajýsý Arabaçy aganyň aýtmagyna görä, Gojukda soňky elli ýyl bári

bolmaýan waka boldy. Ogulaý ýeňňäniň ozalam süýdi az bermeyän «ireseý» sygrynyň hut toýuň yz ýany, heniz Serwiboýuň çagyryjysy-da gelmäňkä ekiz gölesiniň bolmagyny hem yrymçy kempirler täze gelniň rysgally-döwletliligi bilen bagladylar. Emma alty ýyl bäri bal-asal bolup ýaşan çatynjalaryň sebäp ýok ýerden aralaryna tow düşmegine gojuklylar gaty haýran galdylar. Ýagdaýa haýran galynsa-da Togtamyşyň gelnine azar berip başlamagynyň sebäbini welin, hiç kim, hatda Ogulaý ýeňňe-de çaklamaýardam. Togtamyşyň täze tapynan gylygyny obanyň gojalary has-da halamadylar. Sebäbi oglanlygyny at çapysygynyň göçgünli howasynda geçirip gojalyga ýeten ýaşulular Arça seýis ýaly uly ile belli, gazetlerde-de hälimi-şindi ady çykyp ýören adamyň dulunda görüm gören maşgalanyň inirdelmäge, azar berilmäge tutaryk boljak esas döretjekdigine ynanmaýardylar. Şonuň ýaly-da olar edil öz gözleriniň alnynda ulalan Togtamyş ýaly asylyly ýigitdenem maşgalasyny gynamagynyň sebäbini tapmaýardylar. Hemme kişini edil öz hususy aladasy ýaly gyzyklandyryýan sebäp bu obada diňe Togtamyşyň özüne bellidi. Ol sebäp hem Ogulaý ýeňňäniň eden hereketinden soň döredi. Umuman-a, şol ýagdaýyň döremeginiň başy ene bilen ogluň edýän arzuwynyň gabat gelmeginden başlandy. Adamsy Esen tarpa-taýyn ýogalanyndan soň, ilkinji perzendi Jennetiň hem arkasy ýapylyp, ýuwaş-ýuwaşdan özüni dürsän Ogulaý ogluny öýermek isleginem amala aşyryp, wagty-sagady gelende agtyk hüwdülemek arzuwyna ýetmekçidi. Onuň wagt-sagat ölçeginiň hasaby-da bulaşdy. Özi ilkinji çagasy Jennet dünýä inýänçä bary-ýogy üç ýyla golaý garaşmaly bolanda, adamsy Esen ikisi howlukmasa-da, gaýynenesi howpurga-beripdi. Onuň ogluna-da duýdurman, Rahym işandan doga alyp geleni, ony gelniniň ýassygynyň iç tarapyndan tikip goýanyň ýadyndady. Ogulaý doga-tumara onçakly uýup ýörenem däl di welin, Jennetiň dogulmagyna doganyň täsiriniň ýetendigine welin, gyzy dünýä inenden soň berk ynandy. Ogulaýyň göwnüne bolmasa, şol doga alynmadyk bolsa ýene üç ýyldanam Jennet doguljak däl ýalydy. Hem-ä öz geçmişinde bolan wakany ýatlap, hemem üç däl, alty ýyl geçip ýörse-de, eline ýürekden

küýselyän sallançagyň bagy ilmänsoň, Ogulaý howsala düşüp ugrady. Dogry, Rahym işan birçak dünýäden gaýdypdy. Ýöne onuň kesbini dowam edýän ogly Pederberdi hajydanam il-gün nep tapýamyş diýip, Ogulaýyň gulagyna ýetýärdi. Üstesine, Pederberdi hajy hut geçen ýyl Kābā gidip gelipdi. Şonuň üçinem onuň täsiri güýçli bolmalydy. Ogulaý edýän hereketini oglundanam, gelnindenem ýaşyrdy. Ýöne «tutuldy». Ol Pederberdi hajynyň öýünden çykyp gelyärkä, köçeden geçip barýan ýük maşynynyň kabinasynda oturan ýerinden Togtamyş ejesini görüp galdy. Gördi-de, onuň hiç mahal barmaýan gapysyndan näme alada bilen barandygyny çaklady. Onuň çaky hem dogry çykdy. Sebäbi ejesiniň küýseýän sallançagyny Togtamyşyň özi-de küýsāp başlapdy. Serwiboý welin, Togtamyş ikisinden perzent önmeğini indi islemeýän ýaly bir ýyl töweregi wagt bāri çaga hakda dilem ýarmaýardy. Ozal perzende gaty höwesek gelniň birdenem ol barada dil ýarmaýşy Togtamyşy hasam oýlandyryýardy. Ejesi bolsa ilkinji çagasy Jenneti gaýynenesiniň Rahym işana ýykylyp alandygyny soň-soňlaram gürrüň eder ýözerdi. Şol ýatlamalar ýadynda galan Togtamyş ejesini Pederberdi hajynyň öýüniň ýanynda görende: «Durmuş gaýtalanyp durmuka?» diýip, içini geplet-di. Ol hiç zatdan habarsyz kişi bolan bolsa-da, doganyň haçan getirilip, haçan Serwiboýuň ýassygynyň burçuna tikilenine çenli bilýärdi. Emma wagt geçse-de, onuň gaýtalanýar hasaplaýan durmuşy özi üçin welin gaýtalanmady.

Gapydaky beýik balhynyň aşagyndaky münjede uklap ýatan Togtamyş gözünü açanda, özündenem oň oýanan guşlaryň sazlaşykly jürküdisine dāl-de, ileri tarapdaky goňşy oba bilen aralyga göni serhet çekýän ýaly bolup ýatan demir ýoldan geçip barýan otlynyň sesine diň saldy. Her gün irden, belli bir mahalda Aşgabada tarap ýönelen sāher otlusyny hyýalynyndaky ertekiniň içine girýän Togtamyş bir aý mundan ozalam öz hyýalynda bahar paslynda giň sāhrany kesip barýan uzyn

hatar kerwen bilen çalşyryardy. Uzyn kerweniň iň öňündäki boýny mis jaňly ineriň üstünde-de öňe-yza çalaja yraň atyp baryan owadan kejebe bardy, owadan keжебäniň içinde-de bahar howasyny täze keteniniň buzgunç ysyna dolduryp baryan başy kümüş gupbaly owadan gyz otyrды. Ol, elbetde, «bedew atly beg oglana» dönen Togtamyşyň iki obanyň sere gyzlaryndan saýlap tutan Serwiboýudy. Kerwen Sazakly obasynyň Serwiboýuny Gojuk obasynda garaşyp oturan Togtamyşyň ýany-na alyp baryardy. Togtamyş kerwenli, keжебeli, janly suraty ýygy-ýygьdan göz öňüne getirýärdi. Käte bolsa säher otlusy ony köne taryhdan çykaryp, düýn, şu gün bilen duşuryardy. Düýnki günem eýýäm gaýtalanmajak ýatlama öwrülenem bolsa, ýakymly ýatlamady. Serwiboý gyzyň Togtamyşyň nesibesinden çykmagyna-da şol säher otlusy sebäp bolupdy. Aşgabadyň mehanizasiýa mekdebinde okaýan Togtamyş bilen hasapçylyk okuwyna iberilen Serwiboý ilkinji gezek şol otlynyň üstünde tanşypdy. Bagtyna bagt bolup goşulan Serwiboý gyza sataşdyrany üçin obanyň serhedini kesip geçýän säher otlusy iki ykbaly birikdirmegiň aladasy bilen Gojukdan Sazakla ýollanan ýagşy niýetli sawçy bolup duýulýardy. Şol gün şol otly bolmadyk bolsa, şol gün şol otla münülmedik bolsa Togtamyş beýle bagtyýar bolmazdy. Ol Serwiboýy-da şeýle pikirdedir öýdýärdi. Häzir bolsa şol maňlaýyndan çykan bagtyň özi sebäpli aýalyň esasy bagty bolan enelik paýyndan mahrum bolýandygyna göz ýetirenden soň, Togtamyş şol otlynam, şol otlynyň sesinem, şol otla münülen günü hem näletledi. Ýeri, hemme zat jüp-jüpden bap geläýmelimi diýsene! Togtamyşyňky on ikinji otly, sekizinji wagon, on birinji ýer. Sazaklydan gelen entek nätanyş gyzyňkam hökman şol otly, hökman şol wagon, hökman on ikinji ýer bolaýmalymyşynmy? Şol tötänden gabat gelişlik bolmaýanda-da, Togtamyş ýigit çykan oglan ahyr, bir gün kimdir birine öýlenmeli bolardy, öýlenerdem. Ol hakykat. Yöne şol kimdir biri Serwiboý bolman, başga biri bolardy. Ol kimem bolsa enelik bagtyndan näumyt maşgala öwrülerdi. Togtamyş Serwiboýdan başga betbagt boljagyň halyna-da Serwiboýuň halyna ýanşy ýaly ýanarmydy? Ýok, ýanmazdy.

Çünki adamçylykda, akylda-huşda, görkde-görmekde, mähremlikde Serwiboý bilen deňleşip biljek maşgala entek dünýä inen däl. Belki, ol maşgala-da seni söýerdi, senem ony söýerdiň. Söýgini kalp ysnyşygy döredýär ahyryn. Ol mümkin. Ýöne söýgüliň Serwiboýuň söýlüşi ýaly söýmek üçin söýülýän Serwiboýuň özi bolmalydy. Onuň özünden başganyň bolsa Serwiboý ýaly bolmagy mümkin däl. Üstesine-de, hiç kime ýetdirmeyän belent söýgä bolsa diňe Serwiboý mynasyp. Sebäbi onuň özi seni hiç zenanyň çykyp bilmejek derejesindäki söýgi bilen söýýär. Ony diňe Serwiboý başaryar. Şonuň üçinem, ol söýgä hiç kimde, hiç ýerde ýok sarpaly nazar bilen garamaly.

Otlynyň sesi kem-kemden daşlaşyp, sekiz ýyl mundan ozalky hakykat geçmişe öwrüldi. Şu güne dolanyp gelen Togtamyş Serwiboýy öz ornunda goýup gördi. Şeýle ýagdaýa düşse, ol näder? Sowala jogap gözlenip, kän pikir edilmedi. Edil seniň baryň ýoluň bilen gider. Ol özüni kyn güne salar. Emma seniň götermeli yüküňi öz egnine alar. Ol şeýdip seni bagtyýar eder. Ol barada dawa, jedele orun ýok. Çözgüt taýýar.

Säherki otlynyň sesi uzaklarda ýitip gitse-de, sekiz ýyl mundan ozalky wakalaryň käbiri Togtamyşyň hyýalynda ýene-de gaýtalandy. Ilkinji tanyşlygyň, bir seretseň, ullaňan gyzgygy hem ýok ýaly bolup görüňýän wakajyklary hem ýatdan çykyp gitmeyär eken. Togtamyş bilen Serwiboýuň başky duşuşygy känbir gep-söz hem alşylmadyk duşuşyk boldy. Olar bir-birege atlaryny aýdansonlar, herhal, ikisi-de oba görümini görenler-dä, aýtmaga gep tapylmaýan ýaly bolup dymdy. Oňa derek, edaly-da bolsa, utanylýanam bolsa, göz-nazar iki tarapyňam içki pynhan dünýäsiniň manysyny birneme daş çykarýandygy sebäpli ýetmeli menzile ýetip otludan düşülensoň, derrew hersi bir tarapa gidibermeli iki ýolagçy sagbollaşyp ýola düşübermedi. Şol pursatdan peýdalanan Togtamyş, hertiçigem bolsa, erkek oğlan, ýigitlik töwekgelligini görkezdi — gyzdan barmaly ýerine çenli ugratmaga idin sorady. Garşylyk bolmady. Edil şol mahalam ýigirimi ýaşlaryndaky görmegeý ýigit olaryň ýanyna geldi-de, Serwiboý bilen içgin salamlaşdy. Ol ikisiniň sowal-jogabyndan çykan netijä görä, Kerim diýlip ady tutulan oğlan gyz bilen obadaş bolmalydy. Kerim Serwiboýuň ýanyndaky ýigide bile otludan düşendigi,

gyza gaty golaý durandygy üçinem obadaşynyň tanşydyr öýdüp, baş atyp salamlaşmasa-da, iň bolmanda, göz gytagyňy aýlaýmaly ýalydy welin, şonam etmedi, asla ünsem bermedi. Onuň bolşy bir ýere gyssanýana meňzeýärdi.

— Men seni ugradaýyn, Serwiboý. Ýoldaşymyň maşynam bar.

— Meni Togtamyş ugradýar — diýip, Serwiboý özüni ugratmaly ýigide tarap çalaja elini salgady.

Serwiboý gyzyň bir manyly jogaby ýanyndakylaryň ikisini-de haýran etdi. Togtamyş ýaňy tanşylanam bolsa, özüni Kerimden artyk saýýan ýaly obadaşynyň hödürleýän hyzmatyny gyzyň kabul etmeýşine haýran galdy. Özüni, belkem, bile oýnap-ulalan obadaşyndanam ileri tutýan ýaly etmegine Togtamyş gyzyň nätanys ýigide eden uly sowgady diýip düşündi. Kerimem ol jogapdan obadaşynyň özüne nähili baha berýändigine dogry düşünen bolsa gerek. Ol Togtamyşa-ha hiç hili yşaratam etmän, Serwiboý bilenem diňe baş atyp hoşlaşdy-da, otly menzilindäki kän sanly nätanys adamlaryň birine öwrülip gitdi.

Togtamyş Serwiboýuň şol hereketi hakda soň-soňlaram oýlanyp, ony bir tarapdan gyzyň kesiriliginiň, gönümelliginiň alamaty diýip kabul etse, beýleki tarapdan, özüne onuň nähili garaýşynyň bardygyny hem aňdy. Şeýlelikde, sekiz ýyl mundan ozalky wakany ýatlan Togtamyş ondan soňky ýyllaryň dowamynda-da Serwiboýuň adamsynyň ýa-da gaýynenesiniň göwnünden turmadyk, keýpini bozan saparyny ýatlap bilmedi. Sebäbi Togtamyşyň oňa berýän bahasyna görä, Serwiboý gelin keýpi bozulmasyz adamlaryň keýpini bozup bilýänlerden däl di.

...Togtamyş ukudan ganmadygam bolsa, ýassyga gaýtadan başyny goýmady. Ol işikden akýan uly ýabyň salkyn suwuna ýuwnup, ukudan mazaly açyldym etdi-de, süpürgiç almak üçin içerik girdi. Onuň giren otagynyň töründe ejesi ertir namazyny okap oturan eken. Ol pişik basyşyny edip, burçdaky goş-golamlara tarap ýöredi. Ol içine bir-iki sany ýassyk taşlanan çaga sallançagyňyň egnine atylan süpürgiji alanda, birhili, endamy titrän ýaly bolup gitdi. Sallançak hökmünde-de ulanylýan dört tigirli çaga arabajygynyň bu içerä gelenine alty ýyl-ha bolan-

dyr. Ol Togtamyş bilen Serwiboýuň toýuna getirilen, iň gadyrly, adam ömrüniň dowamatly bolmagynyň arzuwy edilyän manyly sowgatdy. Häzir arabajygyň içinde iki sany ýassygyň bolmagy Togtamyşyň säher keýpini bozdy. Togtamyş tä ömri ötyänçä-de, ol arabajyga ýassykdan başganyň eýelik etmejekdigi hakda oýlandy. Şunça ýyllap eýesine garaşyp boş duran sallançak-arabajyga eýe getirmeli ene öz ömri ötyänçä-de arabajygyň boş durjakdygyny, onuň sebäbini bilýärmikä?

Ak süpürgiji egnine atan Togtamyş derrew daş çykmak bilen boldy.

* * *

Pederberdi haja ýykylynaly bäre ýagdaýyň özgererine çenli esli salym geçenem bolsa, Ogulaý ýeňňäniň öýünde gowy tarapa-ha özgerişlik duýulmady. Ir ertir, giç agşam iç-daş girip-çykanda, oturyp-turanda gelnini assyrynlyk bilen synlaýan enäniň gözüne ilyän, togalanyp başlar öydüp umyt bilen garaýan nazaryna görünýän şol bir ak derek ýaly bolup ýören syrdam gelindi.

Uzyn derek kemi ýok, serwiboý kemi ýok Serwiboý gelniň şol bir bolşudy. Ýogsam, tebibiň-lukmanyň, mollanyň kesgitlemesini tutaryk edinmese-de, gelnem bolan, gädikdenem garan Ogulaý ýeňňe-de gelniniň ýagdaýynda sähel özgerme bolsa ilden öň biljekdi. Ol şu güne-hä umyt etmeýärdi welin, alty ýyl boş geçensoň, şol meselede, indiki ýyllara-da umyt baglamaga esas ýok hasaplaýardy. Üstesine-de, ogul bilen gelniň arasynda başga bir çaprazlygyň dörändiginem Ogulaý ýeňňe hasaba alýardy. Duýgur ene ýüreginiň döredýän ünjüsi ahyram ýagdaýy anyklamaly diýen netijä getirdi. Ogulaý ýeňňe ýagdaýa düşünmek islegini oglundan däl-de, gelninden başlady.

— Hany, gelin, öýe gir-de, alnyma geçip otur, bir-iki agyz gürrüň bar seň bilen — diýip, daşarda hojalygyň maýda-çüýde aladasy bilen gümra bolup ýören gelnini içerik çagyrdy. İçe-

rik girilip, ýüzbe-ýüz oturylansoňam: — Gürrüň edeli diýip çagyrdym-a welin, gürrüňimi nämeden başlap, nämede gutar-jagmy bolsa özümem bilemok — diýdi.

Enäniň soňky aýdany boş söz däl eken. Ol hiç zat diýmän gelnini kân garaşdyrdy. Emma gelni hem gaýynenesiniň mak-sadyny çaklamansoň, ony nädip ugrukdyrjagynam bilmedi, ugrukdyrjagam bolmady. Şonuň üçinem birneme özüni dürsän Ogulaý ýeňňe başlan dymyşlygyny özi bozdy:

— Sen meň ýekämsiň, guwanjymyň... — Bu-da gepbaşy bolmansoň, ýöne dymyp oturmak islemedik Serwiboý:

— Bilýän, enesi — diýdi.

— Men enesi diýilýän ady nesýe göterýän ene — Ogu-laý ýeňňe daşyna çykmasyz edip ýören syrynyň daş çykanyna özi hem haýran galdy hem ökündi. Ol gelniniň ýüzüne ýalta garady. Gelniniň ýüzünde üýtgeşiklik duýulmansoň: «Serwi-boý aýdylany oňly eşiden dälde ýa-da aýdylanyň manysyna üns beren dälde» diýip ynjalady hem gepini arkaýyn dowam etdi. — Onda sen gönüňden gel — diýip başlan ene gelniniň geplemegine itergi bermäge çalyşdy. — Gaýyneneň bilen däl-de, deň-duşuň, joraň bilen iç döküşýän ýaly bol. Pynhanlyk bolmasyn...

— Meň sizden ýaşyryn syrym bolmaz. Näme bilesiňiz gelyän bolsa, bilýänimi gizlemen.

Bu gep alşykdan soň, ene gelniniň ýüzüne dikanlap seretdi:

— Togtamyş ikiňiziň araňyza näme tow düşdi?

— Size bir ýerden gep ýetdimi?

Ogulaý ýeňňe gelniniň sowalyny halamadymy nämemi, ýüzüni kesä sowup gepledi.

— Maňa gep ýetenok. Meň kalbym syzýa. Men ene. Bol-ýan ýagdaýy ene bolmadygam biläýmeli. Togtamyş ikiňiz biri-gip, bir dünýä. Ol dünýä meniňem dünýäm. Men şol dünýäde näme harasat gopýanyny hökman biläýmeli...

Gaýynene hapa bolnar ýaly zat aýtmadygam bolsa, Serwi-boý hamsygdy.

— Gopup başlan harasatyň manysyna, sebäbine özüm düşünmesem, men size näme aýdaýyn?

— Mert bol. Gözýaşdan peýda ýokdur, gelin.

— Men näbileýin ony haýsy döwüň çalanny... Men hiç zada düşünemok. Togtamyş maňa seredende, bir gözünde guwanç, beýlekisinde ýigrenç bar ýaly bolup dur. Menem-ä ogluň göwnüni ýykmajak bolup, ýuwutmasyzynam ýuwud-ýan, gaty kemsiden wagtam aglamaga derek, özümi mejbur edip, ýylgyran bolýan. Men hiç zat bilemok, enesi. Men hiç zada düşünemok...

Ogulaý ýeňňe ýene gapdala seredip gepledi.

— Sen zat bilmeyän bolsaň, özüm ony bilerinem, özüm oňa düşünerinem...

Diýse-de, telim aý geçensoňam, Ogulaý ýeňňäniň düşünen zadam bolmady, bilen zadam, ogly bilen haýbatly gepleşe-de ýagdaý düzelmedi, gözýaşa daýansa-da ýagdaý üýtgemedi, Togtamyşdan başga hiç kime düşnüksiz towly maşgala durmuşy dowam etdi. Togtamyş bolsa her gün bolmasa-da, hepdede bir ýa-da iki gezek Serwiboýuň keypini bozar ýaly, onuň gaharyny gaýnadar ýaly esassyz tutaryk tapmasyny bes etmeyärdi. Onuň gözleýäni erbetlikdi, erbetlik bolsa, oňatlykdan kändi, her ädimde tapylýardy.

...Güýz ir gelip, ertirlerine howanyň çigregi özüniň bardygyny duýdurýardy. Ir ertir-giç agşam el-ýüzüni-de ýyly suwa ýuwasýň gelip durdy.

Şol güýz ertirleriniň birinde oba geňeşliginiň hasapçysy bolup işleýän Serwiboýuň özi-de edarasyna howlugyp durka, Togtamyşyň oýlap tapýan oýunlarynyň ýene biri bolup geçdi.

— Serwiboý adamsyna ýuwunmaga kömekleşmek üçin kündügi egende, Togtamyş elini silkip aldy.

— Näme boldy? — diýip, gelin gyssanmaç sorady.

— Näme bolar öýdýäň? Elim doňdy.

Hatda oduň üstünde goýulman, içerde duran suwly bedreden susulyp doldurylanda-da daşarda «eliňi doňdurar» ýaly kyrk çilläniň gary küräp duranokdy. Togtamyş oňa düşünyärdi. Ýöne onuň şol ýüzleýlik, şol esassyz ýerden tapylýan igenç

ýüzleýligi hem esassyzlygy üçin esasly igençdenem has erbet täsirli bolar öýdýärdi.

Emma Serwiboý bu mahal onuň tutýan maksady hakda oýlanman, oýlansa-da üns bermän:

— Näme etmeli indi? — diýen gülkünjiräk hem sadalaç sowal berdi.

— Suw sowuk bolsa nädilyändir? Kündügi pejiň üstünde goýup, gaz gatyrak ýakylýandyr. Şeýdilyändigine çaga-da düşünýändir. Ýa ejeň saňa wagtynda o zatlary öwretmedimi?

Gyzgyn suwuň nähili sowadylýandygynyň, sowuk suwuň nähili ýyladylýandygynyň çylşyrymly syrlaryny bilmeyändigini üçin kemsidilýän gelin ol kemsidilmäni beýlesine geçirdi-de, ejesiniň ýatlanmagy barada oýlandy. «Indi ejä-de ýetilip ugralan bolsa, munuň soňy näme bilen gutararka?»

Içindäki suwuňam buzly suw dældigini tassyklap duran kündügiň ýyljak bokurdagyndan tutup, ýerinden turan Serwiboý gelin hiç zat bolmadyk ýaly, ýüzünem kürşertmän, gaşynam çytman, gaz peçli jaýa tarap ugrady. Togtamyş onuň yzyndan seredip durdy. Söýgi diýilýän zadyň aýatda ýokdugyny, onuň ýöne manysyz boş gürrüňdigini aýdýarlar. Ol kesgitleme ýalan. Söýgi bar. Onda-da çyn söýginiň uly dünýä ýaly giňdigini, mährem ene ýaly geçirimlidigini Serwiboý maňa subut edýär.

* * *

Togtamyş bilen Serwiboý gelniň arasynda emeli ýol bile-nem bolsa gopan harasatyň bölek-bölek wakalarynyň hemmesi diýen ýaly öýüň, hojalygyň çygrynda bolup geçýär. Ol wakalaryňam käbirine Ogulaý ýeňňe şaýat bolýan bolaýmasa, kesekiler bihabar. Emma gapylary ýapyk, aýnalary ýapyk içerde, hatda gijäniň bir mahaly bolýan wakanyň şaýat ýok ýerinden, öý diňleýän ýok ýerinden ile ýaýylýanyna haýran galaýmaly. Onda-da, diňe bir ýaýylmagam däl-de, bolşundanam has ulalan, çişirilen görnüşde ýaýraýar. Ana, şoňa welin Togtamyşyň haýrany hekerýär...

Bir gün obanyň arçyny Hekim aga Togtamyş ýanyna çagyrdy. Iş otagda arçynyň özünden başga adam ýokdy. Şonuň üçinem gysgajyk salam-helikden soň ýaşuly derrew esasy gürrüňe geçdi.

— Men seni kesesinden çemeleşmesi kynrak bir mesele bilen çagyrdym, Togtamyş. Maňa sen Serwiboý gelne yza iýdirýämişiň diýen habar gelip ýetýär. Kişiniň maşgala durmuşyna, başgarak edip aýtsam, içeri işlerine gatyşmak, sen arçynam bolsaň kyn, inim.

Hekim aga aýtjagyny gutarman goýan ýaly etse-de, aýdylmaly gep aňryýany bilen aýdyň boldy. Şonuň üçinem Togtamyş ýaşulynyň gepini dowam ederine garaşybam durmady.

— Size ýetirilen habar gybatçy aýallaryň gepi bolaymasyn, Hekim aga?

— Gybatçy aýallaň gepi bolsa, men oňa gynanmazdym, gep yzarlaýan ýaly ýagdaýa-da düşmezdim. Sen oglan-oglanjyk däl indi, Togtamyş. Gepi uzaldyp oturmaly. Men saňa agalyk, atalyk diýsemem bolýa, maslahatyny berýän. Düzel, inim.

Togtamyş Hekim agany, aýdýan sözleri üçin, ýigrenmedem, onuň aýdýanlaryna düşünyärdem.

— Sene-menesiz maşgala-da ýokdur. Ýöne aýal maşgala-da adam. Ol saňa «hä» diýýäni üçin, gullugyňda durýany üçin juda berke-de tutubermeli däl. Üstünde ýöreyäniň üçin ýeriň agramy ýokdur öýtme. Sen inim, bir bolmasy zady göz önüne getirip gör. «Gahar — kapyr». Birdenem Serwiboý gelin, aýal gyzmalygyny edägede, etegine ot degraýse...

Togtamyş Hekim aganyň söz bilen aýdýanlaryny hyýalynda hakykata öwürdi, başdan-aýak ýanar ot bolup, köçäniň ugry bilen tazygyp barýan gyzyl ody göz önüne getirdi. Ýöne şol lowlaýan oduň içinde Serwiboýuň bardygyna welin ynanmady. Serwiboý ol derejä ýetmeli däl. Togtamyş Serwiboý ýanar oda öwrülmänkä, özünden daşlaşjakdygyna ynanýardy. Häzir Hekim aganyň janygyp oturşy hem Togtamyşyň mak-

sadyna ýetjegine şaýatlyk edýärdi. Şonuň üçinem Hekim aga gepläp otyrdy.

— Bardy-geldi ol aman galaýanda-da, aýala baý-peýe-dal gözi bilen garanyň üçin seni-hä demirgözenekli maşyna mündürüp äkiderler welin, ilň ýagdaýyna gözegçiligi gow-şadanyň üçin maňa-da taňryýalkasyn aýdylar öýtmegin. Dogry, «Är-heleýiň urşy — ýaz gününüň ýagşy». Ýöne...

Kalbynda saklap ýören sözleriniň hemmesini aýtmagy niýet edinen arçyn otaga Serwiboýuň girenini hem görmedik ýaly, ol gelip duransoňam, bir kakuwdaky gepini dowam etdi. Togtamyşam aýdylýanlary kabul etse-etmese-de, sesini çykar-man diňledi.

Ýaşulynyň geline sähel dyngy bereninden peýdalanan Serwiboý:

— Hekim aga, çagyran ekeniňiz.... — diýdi.

Hekim aga ozal okap oturan, emma arasy kesilen sahypa-syny okamagy dowam edýän ýaly ýene şol öňki akym bilen gitdi.

— ...Dogry, «Är-heleýiň urşy — ýaz gününüň ýagşy» ... Hawa, çagyrdym, gyzym.

— Kim bilen kim uruşýamyş, Hekim aga? — diýip, hiç zatdan habarsyzam bolsa, eýýäm ýagdaýy aňan Serwiboý gelin Togtamyşy goramaga çalyşdy.

— At oýnadan bolmak gerek däl bu ýerde, gelin. Men siziň kakaňzyň ýaşyndaky adam. «Ot ýanmasa, tüsse çyk-maz». Menden zat gizlejegem bolma, gyzym. Şu obada bir ajalyna el bulan horaz bimahal gygyrsa-da, soň habaryny maňa ýetirýäler.

— Biziň horazymyz bimahal gygyran däl, Hekim aga — diýip, indi Togtamyşdan öňürdip Serwiboý gelin gepläp başlady. — Beýle habary kim size getirýämiş?

Ýaşlara ýerliksiz käýinýäne dönüp baryan Hekim aga ýapysalgasyny gizlemedi.

— Bizde aç-açanlyk, keýgim. Siziň ýagdaýyňyzy soňky gezek Hakberdi Nyýaz aýtdy. Ol Togtamyş bilen bile işleýär ahryryn...

— Hakberdi Nyýaz pohuny iýipdir, Hekim aga! — Serwiboý agzyndan çykan gepiň telegräk bolandygyny aýdylansoň bildi. Bilse-de: — Şolar ýalynyň gepine ynanyan bolsaňyz, onda sizem.... — Serwiboý «onda sizem ýaşuly adama meň-zäňizok» diýmekçidi, ýöne gutarmadyk pikiri öz galypyna salan hem çalarak ýylgyrmaga mejbur bolan Hekim aganyň özi:

— Onsoň, menem bir zat iýmelimi? — diýen sowal bilen dowam etdi.

— Ýok, Hekim aga — diýdi welin, Serwiboý gelniň jogaby çaga gepi ýaly bolup ýaňlandy.

Çalarak ýaňsyly ýylgyran Hekim aga başyny ýaýkady.

— Şeý diýip, yzyny düzedeweri, gelin. Ýogsam-a... — Ýaňyja, ýaňsylam bolsa, ýylgyran ýaşuly birdenem agras sypata girdi-de, Togtamyşa göni seretdi.—Inim, Togtamyş, ata-babalarymyzyň «Öz arrygyny har eden kişi arrygyna zar bolar» diýen gepi bar. Ikinjidenem, beýle ýagdaýyň soňunyň nähiliräk gutarýandygyny ýaňy men saňa ýaňzytdym.

— Türmä düşersiň diýjek bolýaňyzmy? Eden aladaň üçin taňryýalkasyn, Hekim aga...

Togtamyş soňky sözüni çyny bilen aýdanam bolsa, gep gyşardanam bolsa, barybir Hekim aga ony ýaňsylaýan manyda kabul etdi. Şonuň üçin onuň çogmak bolup duran gür gaşlary бүрleşdi.

— TÜRmeden bärde-de basgançak kändir. Biz beýle ýagdaýy, maşgala dawasam bolsa, ýazgarmaly bolarys. Men öz obamda bolýan ýakymсыз ýagdaýy häkimlige-de ýetirmeli bolaryn, eşitmedim diýme, Togtamyş, onsaň. Onda-da hut häkimiň özüni habardar ederin. Öň-soň, birigün oň bilen görüşmelem.Ýygnak bar... Sen menden ýaman görme, inim. Ýagdaý, düzgün şeýle.

Hekim aga «Gidiberiň!» diýen manyny aňladyp, stoluň üstünde duran şyrdagyna elini uzatdy...

Günorta-da golaýlansoň Togtamyş iş ýerine-de gitmän, öýe tarap ugrady. Ol Hekim aganyň ýörite çagyryp eden gürrüňi hakda oýlandy, oýlandygyça-da gahary geldi. Ýeri, seniň hojalygyňdaky ýagdaý bilen ilň näme işi barmyş? Seň nä gelniňi urýanmy, tenine ýara salýanmy? Geziberiň-dä öz aladaňyz bilen.

Hekim aganyň gürrüňi onuň hyýalynda dowam etdi. Öz sesi kimdir bir başga kişiniň sesi bolup gulagyna geldi: «Sen beýdip, özünem, Serwiboýam, ejeňem, il-günem heläk edip ýörme-de, maňlaýyňda bir peşeni boşadaga-da, aladadan dyn, Togtamyş. Şeýtseň, Serwiboý gelniň ýoluny açarsyň. Öz maksadyňa ýetersiň. Ýa sen özüni atyp biljek mertlerden dälmi?» Togtamyş gulagynda ýaňlanan sözlere biri bilen gepleşýän ýaly bolup jogap gaýtardy: «Şol peşen hakda men senden öňürti oýlandym, gadyrdan. Mert bolsaň ölmek aňsat, ýaşamak kyn. Namart bolsaň, ýaşamak aňsat, ölmek kyn. Men mert bolup aňsat ölemsoň, Serwiboý üçin hasraty tä özi ölýän-çä gutarmajak öňküsindenem agyr ýaşaýyş başlanmazmy? Meniň maňlaýymdan ýelmejek ýeke okum polat çüýe öwrülip, Serwiboýy biziň ojagymyza ömürlük çüýlemezmi? Sen aýallaryň erkeklerden has mertdigini bileňok, gadyrdan. Serwiboý ölen äriň ojagyny terk etjeklerden däl». Togtamyş özi bilen gep alşanyny hem oňly aňsyrman öýlerine ýetdi.

Daşardaky aşhanadan eli çemçeli çykan ejesiniň ýanynda aýak çeken Togtamyş oňa nahardan öňürti, ýarym sagadam bolsa, irkiljekdigini aýdyp, öýe girdi. Ol krowata geçip gysarsa-da, gözünüň öňüni uky däl-de, diwardaky portret tutdy. Şol bir duran ýerinde dört-baş ýyl bäre asylgy portrete günde telim gezek gözi düşenem bolsa, Togtamyş ony şu gün birinji sapa görýän ýaly boldy. Şekilde Togtamyş bilen Serwiboý gelin egin-egne degirişip otyrды. Olaryň her haýsynyň egninde bir kelle, bir ýüz bar bolsa-da göwreleri welin, bir adamyňky ýaly bolup görünýärdi. Birdenem portretde Togtamyşyň şekili ýitip, diňe Serwiboýuň şekili galdy. Serwiboý krowatda ýatan

Togtamyşa bir zat diýjek bolýan ýaly ýiti-ýiti seretdi. Emma geplemedi. Oňa derek Togtamyş dillendi.

— Sen maňa gulak as, Serwiboý. Sen meni unutmaly, Serwiboý. Seniň bagtlylygyň şol unudylmak bilen bagly.

— Men bu gapydan ölümden öňürti seni unutmak üçin gelmändim.

— Bir öýde iki betbagt ýaşasa, onuň soňy uly betbagtlyga barar.

— Biziň ömrümüzüň ahyryna çenli bagtly bolup ýaşamagymyza näme päsgel berýär?

— Ikimiziň birek-birege bolan çyn söýgimiz.

— Hakyky söýgi bile ýaşamaga päsgel berýär diýseň, oňa kim ynanar?

— Hiç kim ynanmasa-da, ikimiz ynanmaly.

— Ol gaty düşnüksiz gep.

— Durmuşyň özi şoňa meňzeş düşnüksizliklerden düzülen-dä.

— Sen meni ýigrenip bilersiň, Togtamyş. Sen meni ynjydyp bilersiň, Togtamyş. Sebäbi meni ýigrenmek, meni ynjytmak seniň öz eliňdäki zat, özünden çözülýär. Ýöne seniň maňa bolan ýigrenjiň mende saňa bolan ýigrenç döredip bilmez. Sebäbi meniň seni ýigrenmezligim senden däl, menden çözülýär. Meni senden diňe ölüm daşlaşdyrar. Olam wagtlaýynça bolar. Ölümden soň, ikimiz gaýtadan, ömürlük duşuşarys.

— Meniň ýagdaýym söýgimi ýigrenje öwürüp, şol ýigrenjiň saňa gowulyk getirmegini talap edýär.

— Ol akyldan daşlaşanyň tapjak gepi. Sen entek akyly-huşy yerindäki adam. Biz ýagdaýyň ugruna gitmän, ýagdaý bizi goldamaly, Togtamyş. Sen şoňa düşün. Düşünmeseňem, öz-özüňi gynama...»

* * *

Hekim aganyň: «Hut häkimiň özüne ýetirerin» diýen gepi Serwiboý gelni, eşiden badyna, biynjalyk edip başlady.

Ol-a tutuş etrabyň ilatynyň garamatyny gerdeninde göterýän adam, bulam uly bir obanyň ýaşajylarynyň aladasyny etmeli adam. Olar bir-birlerine, elbetde, «hä» diýýändirler. Üstesinde, Hekim aga ýaly sylanýan ýaşuly dürsi ters diýip aýtsada, häkim ynanar. Şonuň üçinem, Togtamyş töhmet pidasy bolaymaz ýaly onuň aladasyny etmelidi. Serwiboýuň özünden başga Togtamyşda egin dirär ýaly hossaram yok, agramly dost-ýaram. Şonuň üçinem «ejesini göresi gelyän» gelin gaýynenesinden atasy öýüne, günin bolsa-da, gidip gelmäge rugsat sorady. Soňky wagtlarda-ha ýarymgöwün ýaly bolup ýaşap ýören gelnine haýpy gelyän Ogulaý ýeňňe garşy bolmady, gaýtam, Altyn gudasyna bir bölek mawut parça bilen ak ýaglygyň içini süýji-kökeden dolduryp, düwünçek hem saldy. Şeýlelikde, ilki häkimlige ýetip, soňam gurýan hilesiniň üsti açylaýmaz ýaly atasy öýüne-de görnüp gaýtmaly karara gelen Serwiboý gelin irden ýola düşdi. Ol awtobusa münende-de, märekeli köçeden pyýada ýörände-de dünýäde Togtamyşdan başga adam tanamaýan, görünmeýän ýaly diňe şonuň pikiri-ni etdi, säher otlusynyň üstünde tanşylan pursatdan başlap, tä şu güne çenli geçilen ýoly yzarlady. Emma şol uzak ýoluň ne başynda, ne ortasynda, ne şu gününde Togtamyşyň aýagy bürär ýaly päsgelçilik gabat gelmedi. Ol ýagdaý hem Serwiboýuň bilesigelijiligini hasam gyjyklady, Togtamyşa hossarlyk etmek höwesini artdyrdy.

Ýöne «Häkimlige bardym», «Häkimlik kömek etdi», «Häkimlige arz ederin» diýen ýaly sözleri hälimi-şindi eşidip ýören gelin şol jaýyň daşky bosagasyndan ätläninden ýöwselledi, ikinji mertebä çykanda-ha halysam gowşady. Häkimiň giň iş otagyna girseň dagy sen näderkäň, Serwiboý?

Dogrudanam, häkimiň giň iş otagyna entek girmänkä, onuň gapysynyň tutawajyna elini ýetiren barmaklarynyň sandyraýandygyny gören gelin öz-özüne gyjالات berdi, öz-özünü köşeşdirdi, köşeşdirse-de, gapyny açansonam, içerik ätlemän, bosagada durandygyny bimbada aňşyrmady.

Geleniň ýagdaýyny gözüne kaklyşandan aňan, köpügören häkimiň:

— Çekinmäň-de, giriberiň! — diýen mylaýym sesi Serwiboý gelni biraz dogumlandyrdy.

Serwiboý içerik girip, haýbatly stola golaýlansoň, salam berdi.

Ýerinden turup durka hal-ahwal soraşan häkim, elini salgap gelene oturmaga ýer görkezdi.

— Ýanyma geleni, şeýdip, golaýragymda oturdaýmasam, sowuklamadanmy-nämemi, bir-iki gün bári gulaklam agra-laýdy. Menlik meseläňiz bar bolsa, aýdyberiş, gelin! Siz kim, nireden geldiňiz, hyzmat nämeden ybarat?

Görkezilen ýere geçip oturan Serwiboý häkimiň başky iki sowalyňa derrew jogap gaýtardy, üçünji sowalyň jogabyna welin birneme garaşdyrdy.

— Çekinmäň-de, gepläberiş!

Mylaýym gepleşilse-de, çekinme diýilse-de, zandy ýygrarak Serwiboý çekindi. Şonuň üçinem onuň jogaby üzlem-saplam, baglanyşyksyz ýaly boldy.

— Geplesem, ýoldaş häkim, meniň adamymda hiç hili günä ýok. Hekim aga-da käte bir zadyň anygyna ýetmänem netije çykarayýa. Hakberdi traktorçam ýalan sözleýä. Togtamyş Mämmedow ikimiziň op-oňat ýaşasyp ýörendigimiz dogrusynda, eger gerek bolsa, kepilnama-da ýazyp biljek. Ol gowy adam.

Serwiboý başly-barat geplese-de, huzura gelyänleriň arasynda her hilisine, hatda arzyny söz bilen aýtman, ýöne aglap duranlara-da gabat gelyän häkim Serwiboýuň üzlem-saplamrak geplänini geňem görmedi-de, onuň sözüne dyngy bereninden peýdalandy.

— Togtamyş Mämmedowy tanamasamam, onuň gowy adamdygyna ynanyňan...

— Tanamasaňyz, nädip ynanyaňyz? — diýip, ýap-ýaňy-da arzyny doly aýtmaga söz tapyp bilmän täbikläp duran gelniň ýaşuly adamyň ýalňysyny tapysyna, ony hem şol bada ýüzüne basysyna haýran galan häkim ýagdaýdan inçelik bilen baş alyp çykdy.

— Birinjiden-ä, Togtamyş Mämmedow ýaramaz adam bolan bolsa, siz oňa durmuşa çykmazdyňyz. Ikinjidenem, Mämmedow Togtamyş erbet adam bolan bolsa, özüniň gowudygyna göz ýetirmeýän bolsa, siz ýaly gowy maşgalany duluna geçirmäge miltem edip bimezdi. Üçünjidenem, Mämmedow Togtamyş let iýdirýän bolsa, siz bu ýere ýörite gelip, erbet adamyň tarapyny çaljak bolmazdyňyz, onuň aladasyny etmezdiňiz. Dogry dälmi?

Ýaşulynyň aýdanlary maňzyna batan gelin derrew:

— Dogry, häkim aga, gaty dogry aýdýaňyz — diýdi.

Näçe ýyl bäri häkim bolup işleýänem bolsa, özüne ilkinji gezek «häkim aga» diýlip ýüzlenilenini eşiden ýaşuly ýylgyranyny huzura gelene-de aňdymajak bolup, eňegini sypan kişi boldy.

— Iň esasy zat, gelin, Mämmedow Togtamyş hakda-da, Hakberdi traktorçy hakda-da Hekim aga maňa hiç zat aýdanok. Ýogsam, ol ikimiz öten agşam ikiçäk durubam gürleşdik.

Mylaýym kabul edip, ynandyryjy hem akylyly gepler aýdan häkime minnetdarlyk bildirmek islän Serwiboý gelin jüpüne düşäýjek minnetdarlyk sözlerini hem tapman, başga zat diýdi:

— Men ýalňyşypdyryn, ýoldaş häkim. Ýöne meň şu ýere gelenimi, eden gürrüňimi Hekim aga-da bilmese-hä gowy boldy.

Huzuryndakynyň gepine jogap gaýtarmazyndan öňürti, öňünde duran telefon trubkasyny götermeli bolan häkim:

— Üç minutdan gapa geliber! — diýip, megerem, öz sürüjisine habar ýetirdi, soňam myhmanyna ýüzlendi. — Bol-ýar, gelin. Siz meň ýanyma geleňzok. Menem sizi tanamok. Dilleşdikmi?

Söz diýmän, çalaja baş atan Serwiboý gapa tarap yöneldi.

* * *

Hemişeler atasy öýüne gezmäge gelende Serwiboý edil ýaşlygyna dolanan ýaly bolup tolgunýardy, öňünden çykan köne tanyşlary bilen alçak salamlaşýardy, mekdep ýoldaşlaryna

sataşsa, köçede durup geçeni ýatlaşýardylar. Indi welin onuň dogduk mekanyňa, söýdük mekanyňa aýagy çekmeýän ýalydy. Ol hiç kime, has beterem özüne hyrydar göz bilen garan deň-duşlaryna sataşmazlygy dileýär, adam-gara görünmän, tizräk ejesiniň ýanyňa ýetip, görer gözlerden gizlenmek isleýär.

Ile ýaýmajak bolup daşy ýaragly goralýan ýurt-döwlet bähbitli gizlin syrlaryňam manysynyň derrew daşary ýurtlara çenli ýetýändigini hälimi-şindi telewizorda eşidýän, gazetterde okaýan Serwiboý oňa kän geňem galmaýardy. Şeýle beýik derejede oýnalýan oýnuň tilsimjiklerine, hatda Serwiboý ýaly orta mekdebi gutaran sada hasapçy düşüňär. Emma şoňa düşüňän sada hasapçy iki sany sada adamyň oba derejesindäki manysyz diýen ýaly, hemme kişide-de bolup biläýjek, hiç kime-de – eşidene bähbidi ýok, eşitmedigiňem eşitmäni üçin çekýän zelesi ýok maşgala syrjagazynyň köp ýere, alysdan ýatan Sazakly obasyna-da ýaýramagy, hut şonuň üçinem ejesiniň özüni sowuk-sala garşylamagy Serwiboýy haýran galdyrýar.

Serwiboý bu ýerde ýokka-da Altyn ýeňňe mydama onuň aladasyny başyndan çykaryp bilmän ýören ýaly, saglyk-amanlygy hem kelteräk soraşan dessine, gyzy barada Sazakla ýaýran ýakymsyz gep-gürrüňleriň üstünden bardy.

— Şo gepleri goýaly-la, eje! — diýip, Serwiboý derrew nägilelik bildirdi.

— Seň başyňda agyr gün barka men dymyp oturman — diýip, haýbatly gepläni bilen maşgaladaky bişowlulyk öz-özünden ýok bolayýan ýaly Altyn ýeňňe sesine bat berdi. — Ýeke perzendimiň bolar-bolgusyza gep, ile ryswa bolmagyna ýol bermen asyl. Çagamyň kemsidildigi, özümiň kemsidil-digim. Seň sylanmadygyň, ilniň sylaýan Arça seýsiň sylanma-dygy. Seň ataň «Ordenli seýis» adyny eşek bakyp alanok...

Aňyrsynda esli mahal bäri baslygyp, gemrä dönen joşgunyny birneme gowzadaýmasa, ejesiniň başga kişiniň gepine-sözüne ýol bermejekdigini bilen Serwiboý zordan:

— Bilýän, eje — diýip, iki söz aýtmaga pursat tapdy. Ol iki sözem gaýtam Altyn ýeňňäniň joşgunyna meçew berdi.

— Bilýän dälsiň. Kakaň seýislän iň gowy atlarynyň birini tutuş türkmeniň adyndan Hruşýowa sowgadam berdiler ol ýyl özi Samsykyap obasyna gelende.

Serwiboý ejesiniň ýatlaýan döwründen has giç dünýä ineni sebäpli, uly obanyň gadymdan gelyän Samsykyap adyny aýryp, Medeniýet diýlenini bilýänem bolsa, ady eşidilýändigine garamazdan, Hruşýowyň kimdigini anyk bilenokdy. Bilmese-de, hem-ä kakasynyň abraýyny goldap, hemem ejesiniň ugrundan gopmak üçin aýdylany tassyklap, baş atdy.

— ...Haýsydyr bir öňýeten Arça seýis bilen Altynyň altyna barabar gyzyňy kemsitmelişiň, bizem oňa garow gaýtarman oturmalymyşyk...

Şu mahala çenli ejesiniň ters-u-dürs aýdanlaryny ýürekden makullamasa-da, makullamaýanyňyň sepini bildirmän daşyndan baş atyp tassyklan Serwiboýy soňky sözler öz hakyky pikirini aýtmaga mejbur etdi.

— Togtamyş öňýeten däl, eje. Togtamyş...

— Lal bol! — diýip, ony-da az gören ýaly «Gapyl» sözünü hem oňa urna edip yzyndan suňşuran ene gaty gaharynyň gelendigini tassyklamak üçin elini-de silkip goýberdi. — Sen ýene şoň tarapyňy çaljak bolýaňmy? Öňýeten bolmasa, gadyr bilmez bolmasa, gül ýaly maşgalasyny ile ryswa etmezdi. Seň sarpaňy saklamasa, seň bilen süýjürnişip ýaşamajak bolsa, çar tarapy şaýol — hanjak sürse, şoňa sürsün! Sen ýaly gyz dogran ene sen ýaly gyza mynasyp eýe-de tapar...

Altyn ýeňňe «mynasyp eýe tapmak» diýmek bilen kalbyndaky pynhan syrny hem ähli joşgunynyň esasy özenini daşyna çykaran ýaly, gepine dyngy berdi-de, uludan bir demini aldy.

Ara düşen dymyşlyk mahaly Altyn ýeňňäniň nämeleri kellesinde aýlany nämälim bolup galsa-da, Serwiboýuň hyýalynyň öňüni ýapyp duran tuty çalarak syryldy.

— Meň ýagdaýymy kakam bir doly bilmesin, eje. Ýüregi çişmesin. Belkem, Togtamyş pälinden gaýdar, düzeler.

Altyn ýeňňe gyzy bilen däl-de, gapydan gelen biri bilen gepleşýän ýaly işige seredip oturyşyna:

— Garaşyber, düzeler! — diýip ýaňsylady. — Gara keçe ak bolýan dälidir. Düzeljegine umydyň bar bolsa, eneň öýüne ýüzüňi gözýaşa ezip gelmän näme?

Ejesiniň aýdanyny tassyklaýan ýaly bolup, birden Serwiboýyň gözünden paýrap ýaş döküldi.

— Men öz syrymy saňa aýtman, kime aýdaýyn, eje? Bu dünýäde meniň in ýakynym sen ahyryn...

Naçaryň ejizlemesini aňladýan sözleriniň dogrudygyny ene gözýaşy bilen hem tassyklandy. Gyzynyň halyna dözmän bir-neme ýöwsellän Altyn ýeňňe hörpüni biraz peseltdi.

— Eneň in ýakynyň bolýan bolsa, ilkibaşda näme üçin ýakynyňa hä diýmän, bigäňň gepine yryldyň? Eneň saňa ýamanlyk isläpmedi? Eneň seň maňlaýyň garalmagyny isläpmedi? «Şoňa göwün berme» diýip, men saňa näçeler sakyrdadym. Gulak asmadyň. Näçeler ýalbardym — yrylmadyň. Söýüpmişin! Söýgi diýilýän zadýň ýokdugyna indi göz ýetirdiňmi?

Söýgüden ezyet çekip ýörse-de, Serwiboý ýene söýgini goldady.

— Söýgi bar, eje.

Jogap Altyn ýeňňäni ýene gyzdyrdy. Ol gyzynyň hut şeýle jogap gaýtarjakdygyna garaşyp duran ýaly, Serwiboý agzyny ýumup-ýummanka:

— Merez bar, eje! — diýdi. — Özüňçe ýoga özüňi kemsitdirmek söýgümişmi? Ata-babalar öz maşgalasyny kemsidipmi? Kemsitmändir. Ata-babalar maşgalasyny bozupmy? Bozmandyr. Sebäbi olar söýgi diýilýän otlawajyň nämedigini bilmandirler...

— Zöhre — Tahyr, Leyli — Mejnun...

— Merez, zäher...Olaram söýşüp bal gününe batan dälidiler — diýip, Altyn ýeňňe gyzyna geplemäge maý bermedi.

— Söýşüp maşgala bolany bamy şolaň? Çaga öndüreni bamy şolaň?.. Men seň ataň bilen nika gyýlandan soň tanyşdym. Aramyzda söýgem ýokdy, duýgam. Ynha, kyrk ýyla golaý

bal bilen ýag garyşan ýaly äbe-jübe bolup bile ýaşap ýörüs. Söýşen bolsak, biziňem maşgalamyz bireýýäm dargardy. Är-aýalyň arasyny bozyan söýgi. Ol ilki gowy gördürýär, soňam...

Arça aga bosagada peýda bolaymadyk bolsa, Altyn ýeňňäniň söýgini puja çykarmak üçin jan çekip tapýan delilleriniň ahyry geljek däldi. Aýalynyň çasly sesini öýe girmänkä eşidendir-dä, ol gele-gelmäne:

— Galmagalyň dik asmana çykýa-la, keywany? — diýdi. Birdenem ol gyzyna gözi düşensoň, argynlygy aýrylan ýaly bolup ýylgyrdy. Serwi bilen saglyk-amanlyk soraşdy, Ogulaý gudasynyň hal-ýagdaýy bilen gyzyklandy.

— Galmagal seň gyzyň gelmegi bilen peýda boldy, seýis — diýip, Serwiboýy gorkuzan Altyn ýeňňe hakykaty aýdyp başlanam bolsa, soňuny düzetdi, gyzynyň syryny paş etmedi. — Muňa ilde ýok mawut parça gerekmiş. Menem oňa «Indi parçany baran ýeriň etsin» diýýän. Nädipdirin, seýis? Bolýamy?

— Ýok. Bolanok, keywany — diýip, ýaşuly aýalynyň garaşmadyk jogabyny berdi. — Arça seýsiň gyzy näme islese, şonam geýer. Meň Serwiboýum göwni ýykylýan gyz bolmaly dälidir.

Altyn ýeňňe adamsynyň aýdanyny:

— Ikimizden başga hiç kim gyzymyzyň göwnüne degip bilmez, seýis — diýip, hem aýlawly hem gönümel gep bilen tassyklady...

Sazaklydan Gojuga aşmak üçin bir şäheriň, iki obanyň üstünden geçmelidi. Şonuň üçinem Serwiboý ırgözinden ýola çykmalady. Gün öýlä salanda ene-atasy bilen sagbollaşan Serwiboý ejesiniň salan düwünçegini goltuklap, oba bilen şäher aralykda gatnaýan awtobusyň duralgasyna baran badyna aňyrdan welosipedini ýuwaşja sürüp gelyän Annam göründi. Ol pes boýly, dolmuş, gaşlary, saçlary hem goňras gyzylyüz ýigit Serwiboýuň synpdaşlarynyň biridi. Serwiboýam durmuşa çykaly bári zol-zol Sazakla gelip durmaýany sebäpli, iki synpdaş telim ýyl bári görüşmänem eken. Şonuň üçinem Annam ulagyny ýoluň gyrasyndaky agaja söýäp goýansoň, synpdaşlar gadyrly salamlaşdy.

— Garaşylmadyk ýerde, garaşylmadyk mahal, garaşylmadyk adam! Sen küje, Sazakly küje? — diýip, Annam iki sözünüň arasyna sähelçede dyngy bermän gepläp başlady welin:

— Sen birjigem üýtgemänsiň, Annam! — diýip, Serwiboý onuň sözünü böldi.

Annam synpdaşynyň berýän bahasyny baş-alty ýyl geçse-de, daş sypatyň üýtgemändir diýen manyda düşündi. Serwiboý bolsa synpdaşynyň oglanlykdaky kän hem çalt geplemek endiginiň üýtgemändigini göz önünde tutýardy. Annam Serwiboýuň aýdanyny tassyklaýan ýaly synpdaşyna gezek bermän, ýene gepläp ugrady.

— Asyl bu senmiň, Serwiboý! Gözüme-de ynanamok. Şeýdip tötänden gabat geläýmesek, mekdebi gutaralymyz bári synpdaş gyzlarymyza-da sataşamzok diýen ýaly. Biziň synpymyzyň gyzlary mekdebiň hemme gyzlaryndan hem edeplidiler, hem owadandylar. Senem hasapda iň ökdämizdiň. Mydama senden göçürýädik.

«Okuw hasabynda ökdäňiz bolanam bolsam, durmuş hasabynda hiç kimçe bolmadyk bolsam ýagşydyr, Annam jan! Durmuş hasaby matematika hasabyndan çylşyrymly eken» diýip, Serwiboý içini gepletledi.

Annam edil synpdaşynyň hyýalyndakyny aňan ýaly sözünü dowam edende: — ...Ýöne matematikadan ýetişmän yza galan synpdaşlamyz durmuşda öňe saýlanyp gitdiler — diýdi.

Serwiboý bir zat diýjek boldy, emma hyýalynda mekdep ýyllarynyň içinde gezip ýören Annam garşysynda «hä-hawa» diýişmeli gürründeşi bardyr öýtmedi. — Siz ony känbir aňanam dälsiňiz, synpymyzdaky her ogan bir gyzyň aşygydy. Ýöne o mahallar söýgi diýilýän zat telewizorda bolman, hakyky durmuşda bolýany üçin häzirki ýaly aýyk däl eken. Söýgini daşa çykarmak, özüň bilýädiň, utanç hasaplanardy. Biz ýygradyk, siz bizdenem ýygradyňyz. Belkem, şol ýygralyk sebäp bolandyr, synpdaş gyzlarymyzyň bir Totuğuşdan özgesi başga ýerlere durmuşa çykyp gitdiler. Soň biz synpdaş oganlar bolup, size goşgam goşduk.Ýatdanam bilýän. Aýdyp bereýinmi?

Birinjiden-ä, ýaş çaga ýaly towsaklap, goşgy okasy gelip duran Annamy okama diýibem saklajak gümanyň ýokdy, ikinjidenem, Serwiboýda-da deň-duşlaryna, özüne bagyşlanan goşgyny diňlemek höwesini bardy. Şonuň üçinem:

— Okasana, Annam! — diýende, Serwiboýuň sesi ýalbaryjy äheňde ýaly bolup eşidildi.

Özüne diňleýji tapylanyna begenen Annam gaty çyny bilen goşgy aýtmaga başlady:

— Gowy gyzlarymyz bardy,
Durna dek uçup gitdiler.
Utanjaň hem sadadylar,
Söýmäge ejap etdiler.

Ak durnalar, boz durnalar,
Haýsy menzile ýetdiler?
Sapakda ýatkeşdi olar,
Bizi welin unutdylar.

Görýäs ýolda-yzda käte,
Tötänden duşan çaglary.
Biz obanyň bilbilleri,
Bezedi özge baglary.

Ýürekleri ak pamykdy,
Ýüzleri dogan Aýdy olaň.
Ýa-ha bizi söýmediler,
Ýa bizi dogan saýdy olar.

Ýa gyzykly geçen döwre gaýdyp barmak, ýa-da deň-duşlary küýsemek Serwiboýuň gözüni ýaşartdy.

— Dogry ýazypsyňyz, hemme aýdýanyňyzam dogry, Annam...Ýöne olar ýaly gowy goşgyny boljagy bolansoň ýazman, öňräk ýazmaly eken-dä.

— Menem şol pikirde-dä! — diýip, hem-ä özündenem bir-iki setir goşulan goşgynyň synpdaşyny tolgundyranyna

hemem ony artistlerçe okandygyna ynanan Annam hekgerilip ýylgyrdy.

— Kyn görmeseň, şu goşgyny maňa-da kagyza ýazyp ber, Annam!

— Indiki duşuşýançak taýyn ederin, Serwiboý — diýip, goşgy okap, özüni şahyr bolandyryn öýden Annam öňküsindenem beter tolgunyp gepledi.

— Oglanlaň özüňize aşykdygyny siz bilýämidiniňiz, Serwiboý?

— Men-ä aňamokdym — diýip, synpdaşyna duşmak, geçene dolanmak bilen bu günki durmuş aladasyny az wagtlyk bolsa-da unudan Serwiboý, esli wagt bári birinji gezek çyny bilen gülüp goýberdi.

Onuň «jak-jak» urşuny höwes bilen diňlän Annam:

— Gülkiňem üýtgemändir, Serwiboý — diýmäge mejbur boldy. — O wagtlar aýdyp bilmezdik... oglanlar öňürti seň özüňe, soňam «jak-jak» gülüşüne aşykdylar.

— Indi açyk geplenýän zamana ýeten bolsak, menem saňa bir açyk sowal bereýin, synpdaş.

— Açyk jogabam menden al!

— Senem meni söýüpmidiň? — Gönümel sowala gaýtarylan «Ýok» diýen gysgajyk jogap Serwiboýy geňirgendirdi. — Näme üçin? Nämämi halamadyň?

— Men hemme zadyňam halaýadym-da... Maňa gyzlar «sary pişik» diýýädiler. Men uzyn boýly, görmegeý bolmam-soň, özümi saňa mynasyp däl hasaplaýadym.

— Söýgi diýilýän zat dymma kör bolýamyş. Ol söýýäniniň gyzylymy-sarymy reňkine garamaýamyş. Meniň durmuşa çykan ýigidimem senden görmegeý, senden artykmaç däl, Annam.

— Seň sataşanyň daş sypaty üýtgeşik bolmasa-da, içi seň tanaýan ýigitleriňkiden hem üýtgeşik hem artykmaç, Serwiboý. Sen ony depäňde götermeli...

Togtamyşy heniz bir gezegem görmedik, belki adyny hem eşitmedik Annamyň aýdanlaryny halkibir agyz ugruna aýdylýp goberilen badyhowa sözdür diýip kabul etse-de, Serwiboý gyzyklanman durup bilmedi.

— Sen ony tanaňok ahyryn, Annam?

— Tanamasamam, men onuň bujagaş görüňän ýigitlerden artykmaçdygyny bilýän — diýip, Annam synpdaşyny öňküsindenem beter oýlanmaga mejbur etdi. — Iň bolmanda, biziň obamyzda, meň baryş-geliş edişýän ýerlemde-hä seň sataşanyň ýaly mert adam ýok, Serwiboý. — Serwiboýuň badyhowa sözler diýip çaklaýany birdenem durmuş hakykatyna çenli pessaylady. Annamyň: — Men onuň saňa näme üçin azar berýäninem bilýän — diýmegi bolsa, Serwiboýuň inini tikenekletdi. — Ol mert bolany üçin, seni söýýäni üçin saňa azar berýär. Ol erkeklik edýär. Men onuň erkeklik edýändiginiň sebäbini saňa aýtsam, özümiň erkeklik etmedigim boljak...

Annamy çaklap urýandyr öýtse-de, hakykaty azda-kände bilmeyän adamyň çakynyň nyşana beýle göni degmejegi hakda pikir eden Serwiboý aňk boldy. Ol Annamyň gizleýän hakykatyny bilmek isledi. Ýöne duralga ýene iki sany obadaşyň gelmegi, onuň yz ýanyndanam aňyrdan awtobusyň görünmegi Serwiboýa Annamyň aýdanlary bilen içgin gyzyklanmaga maý bermedi...

Awtobus tä şähere ýetýänçä-de, Serwiboý gelin synpdaşynyň aýdan hem geň, hem düşnüksiz, hem garaşylmadyk sözleri hakda oýlandy. Onuň Gojuk obasyndaky, synpdaşynyň öýünde bolup geçýän wakalardan habarlydygy geň däl, ol wakany, megerem, Sazaklyda ýaşaýan öňýeten has ulaldylan görnüşte-de bilýändir. Ýöne şol wakanyň döreýşini, sebäbini Annamyň bilýän diýmegi, ony-da aýtmaga bognunyň ysmaýandygy gaty esasly hem matal çözmek ýaly özüne çekiji bir zatdy. Bu ýerde bir düýpli many bolmasa, synpdaş beýle-beýle zatlary aýtmazdy. Ol Serwiboýuň düşen ýerini bilenok, adamsyny tanamak däl, belki onuň adyny hem eşiden däl. Annam öz obasyndan çykýan, onda-munda entäp, bazar-küjelerde edilýän geň gürrüňlere gulak gabardyp, geň-enaýylaryny torbasyna ýygnap ýörenlerdenem däl. Şu sebäplerden many alsaň, Annamyňky çaklama bolmalydy. Ölçere-döke şýleräk netijä gelen Serwiboý eşiden geň habarynyň döremeginiň sebäbini

synpdaşynyň oglanka-da geplemsek bolandygynyň, ýalany çyna barabar edip aýtmaga ökdediginiň üstüne ýükledi.

Serwiboý şähre baransoň, Gojuga tarap gidýän awtobusa ýa-da kireýkeşleriň ulagyna münmelidi. Ol duralga ýetibereňde uly ak awtobusyň öýkelek adam ýaly tüňni ýeňsesini görkezip ýola düşendigini görüp galdy. Indiki awtobus gelýänçä-de kän garaşmaly boljakdy. Ol kireýkeşleriň durýan ýerine ýönelende, bir köneje ýeňil maşyn onuň deňine ýetip saklandy. «Ýylanyň ýigreneni narpyz...» Serwiboý hyýalyndaky nakyly soňlap-soňlamanka, «narpyzyň» özi: «Serwiboý gelin, oba barýan bolsaň-a, mün!» diýip gygyrdy. Ulagda Hakberdi traktorçynyň tak özi bolan bolsa, Serwiboýuň oňa münmäge aýagam çekmezdi. Emma bu eýýamlarda süpürgiç degmedik hapa aýnanyň aňyrsyndan maşynyň yzky oturgyjynda ky yüzleri oňat görünmeýän üç sany aýaly öz obadaşlarydyr öýdensoň, hödürlenen gullugy kabul etmezligi yerliksizräk hasaplan Serwiboý gelin «Moskwiçe» tarap barmaly boldy. Yzky oturgyçda yer ýokdugyny gören gelin, öňdäki boş yere, Hakberdiniň gapdalyna münmäge mejbur boldy, çöküp giden oturgyja ornaşandan soň bolsa, yzdakylaryň ýat aýallardygyny bilip galdy.

Gojuga barmak üçin üstünden geçilmeli obanyň deňine ýetilende, maşyn saklandy. Ýolagçy aýallar sürüjä, belkem, öňünden wadalaşylan tölegini berip, düşüp galdylar. Hakberdi aýallar bilen hasap-hesip edişip güýmenýänçä, Serwiboý pursatdan peýdalanyňp, yzky oturgyja geçmäge meýillendi. Emma şylhasy çykan maşynyň Serwiboýuň oturan yerindäki gapy-sy aýal güýji bilen çekileni üçin iç tarapyndan açylmaýaram eken. Serwiboý şol oturan yerinde galyp, ýoly dowam etmeli boldy. Ýogsam, Gojugyň gelinleri (diňe gelinleri hem däl) ruluň başynda öz adamsy oturanam bolsa, ulagyň öňki oturgyjyna münmegi halamaýarlar. Öň oturgyja münýän aýallary, näme üçindir, yeňlesräk, kelpežräk hasap edýärdiler.

Üç aýalyň düşüp galan obasy bilen Gojugyň arasy uzak dällem bolsa, Hakberdiniň eşegarabadan çalt ýöremeýän

maşyny bilen ýarym sagat töweregi gitmeli boljakdy. Üstesine-de, Hakberdi tä oba baryança şuwlap ýatan asfalt ýol bilen sürmän, ekerançylygyň, bag-bakjalaryň üstünden aýlanyp-aýlanyp baryan gumak ýola sowuldy. Kän mahal geçmänkä-de, Serwiboý gelniň «Bu näme üçin beýdýäkä?» diýen hyýal-daky sowalynyň jogaplary ýuwaş-yuwaşdan ýüze çykyp ugrady.

— Oba gezip gelyäsmi, Serwiboý gelin?

Serwiboý Hakberdi bilen gepleşmek islemese-de, uly adam bir zat soranda, onda-da sowal hem zelesiz-zepersizkä dyman bolup oturmagam gelşiksiz hasaplady. Bolsa-da, söz bilen däl, hereket bilen jogap gaýtardy. Gelniň baş atandygyny görenem bolsa, beýle jogap bilen kanagatlanmadyk bolara çemeli, Hakberdi gapdala çalarak göz aýlady.

— Serwiboý, sen menden ýaşynaýýan-a dälşiň-dä, hernä? Sesiň çykanok-la? Öz obamyzyň gelinleri menden ýaşynsa, öwlüýä kessin, halaýan dälidirin. Ýaşynmanam, sylamak bolar ahyryn, öwlüýä kessin. Öňi bilen-ä men sakgally-sarmykyly ýaşuly däl, ýaşynar ýaly. Onsoňam, maşgalasyz-malsyz ýaşap ýören halyňa, üstesine gelinlerem senden ýaşynsa, keypiň bozulyberýä, öwlüýä kessin. Men özümi ýaňy durmuşyň gyrasyndan giren hasap edýän. Sen öz deň-duşuňdan ýaşynjak bolup azara galyp oturma.

— Ýok-la, ýaşynamok-la.

Indi baş-alty ýyl bäri bir obada ýaşalsa-da, käte-käte gapy-laryndan barylsa-da, ýüzi-gözi görülse-de, henize çenli gepi-sözi eşidilmedik gelniň sesi Hakberdiniň gulagyna owaz bolup eşidildi. Ol alan lezzetinden hoşwagt bolup ýylgyrdy. Hudaý bermedigini-hä gury goýýar, eçileniniň etegine-de hemme zady goşawuçlap guýaýýar!

— Şeýt, gelin, şeýt, ýaşynma!.. Onsoňam, men Togtamyşdan, bolsa, ýaşýarym uludyryn. Olam, häli yzarlap otursaň, karam ýaşdan şeýle bolup çykar, öwlüýä kessin.

— Men obaň hemme adamyny doly tanabam baramok — diýip, gapdalyndaky ýaňrap oturanson, gepe goşulan kişi bo-

lan Serwiboý gelin «tanamok» diýen sözi aýdyp, dilinden bela galdy.

Ol sözden özüne bähbitli many ogurlamak islän Hakberdi:

— Tanamaly, Serwiboý gelin, tanamaly, öwlüýä kessin — diýdi. — Ynha, çolaja ýolda ikiçäk gabadam geldik. Meň bile-nem ýakyndan tanşarsyň. Ikimizi Hudaýyň özi şu adam-gara ýok ýolda sataşdyrandyr.

(«Hudaý saňa gowy ýoly taşlap, erbet ýoldan sür» diýdimi?»)

Hudaýa sygynmak bilen batyrlansa-da, gep şu ýere ýetende, Hakberdi joşgunyny birden daş çykarmakdan, isleginiň yzyny aýdybermekden birbada heder etdi. Ýöne esasy maksadyna ýardam edip biläýjek gürrüňden welin daşlaşmady.

— Serwiboý gelin, bu Togtamyş ikiñiziň araňyza düşen tow barada ile ýaýran ýakymsyz gepiň soňy näme bilen gutardy-a?

— Togtamyş ikimiziň aramyzda näme tow bamys?

Ýoluň beýgelyän ýerine ýetende, ejizlän maşynyna özi hem güýç goşýan ýaly aşaky dodagyny çapylaryň bäri ýany-na çenli dişläp, gazy köpelden Hakberdi ulag aşak eňip, ynjalansoň gepledi.

— At oýnadan bolmaly-la, Serwiboý. Hemme kişiň bilýä-nini ilden ýaşyran bolmak, öwlüýä kessin... Keselini gizlän ysytmasyny aýan eder. «Togtamyş Serwiboýuň talagyny ber-jekmiş» diýen gep bar...

— Ilde gep köp, Mekgede arap..

— Bolmanda nä Mekgede özbek ýa türkmen köp bol-malymyşmy? Araplaň ýurdunda arap köp bolar-da — diýip, özüni köp bilýän kişi edip görkezmek islän Hakberdi ýene gürrüniň öňki akymyna dolandy. — Är-heleýiň arasynda «tal-lak-palak» diýen gep dörese, o maşgalada süýji ýaşayyş bol-maýa, Serwiboý gelin. Her kim öz göwni isläni, öz sulhy alany bilen ýaşamaly. Muňa düşnüksiz dünýä diýýäler, öwlüýä kes-sin. Onyň ýazylmadyk kanundyr welin, ýazylan kanundanam ýowuzdyr.

Serwiboýam janyna ýakmaýan gürrüň edýän adama gay-tawul berip, özüni köşeşdirmek isledi-de:

– «Il agzyny ýygyp bolmaz» – diýip nakyl getirdi.

– Ol şeýledir welin «Ot ýanmasa, tüsse-de çykmaz» – diýip, Hakberdi hem nakyly nakyl bilen ýeňjek boldy.

Aýdara başga gep tapmadyk Serwiboýy gelin garşydaşyny hüjüm bilen basmak isläp:

– Il sen hakda-da her hili gürrüň edip biler – diýip goýberdi.

Wawwasyna basylana dönen Hakberdi ýalta gapdalyna garady. Onuň uýy çişli ýaly nazary Serwiboýyň göreçlerini deşen ýaly boldy.

– Il men hakda ýaman gürrüň etmez. Sallahçylykda käte eşigimem kirliräk bolýandyr. Şony gürrüň edýän adam kä agşam öz heleýini meň üstüme iberip, hapa köýnegimi-balagymy ýuwduraýsyn...

«Sen ýalynyň köýnek-balagyny it ýuwsun! – diýip, Serwiboýy içinden jogap gaýtardy. – Hudaýa şükür, saňa mün degýän eşigini ýuwmalym bar meň!»

Hakberdiniň soňky gödek sözleri aýtmagy bilen ara dymşlyk düşdi. Serwiboýy gelin indi tä oba ýetilyänçä geplemezligi özüne pent etdi. Emma onuň dymany bilenem maşynyň içine ümsümlik aralaşmady.

– Magtymguly şahyr «Kim nan tapmaz iýmäge, kim ýer tapmaz goýmaga» diýipdir. Men-ä sen ýaly maşgala zar bolup ýörün. Olam... Togtamyş bol tapýa, Serwiboýy gelin, öwlüýä kessin..

Hakberdiniň aralaşylmasyz serhede golaýlap ugramagy oba ýetilyänçä geplemesiz eden Serwiboýy geplemäge mejbur etdi.

– Hany, şu gürrüňi goýaly-la. Ýogsam, biz..

– Goýsaň, goýaly, Serwiboýy gelin. Ýöne Togtamyş her gün ertir sen ýaly zenanyň ýyljak goltugyndan çykyp gidende, begenjinden ýaña guş bolup uçmaly.

Serwiboýyň öňe däl-de, sag egniniň üstaşyry daşaryk sedip oturmaгыndan özi bilen gepleşmek isleýän dälidir diýen

many çykaran Hakberdi hiňlenmäge başlady. Ýöne onuň hiňlenmesem, Serwiboýuň gaharyny getiräýjek hiňlenme boldy.

— Alysdan gelemde, kowmazmyň, gelin?

Kirlegen köýnegmi ýuwmazmyň, gelin?

Gyratyma körpe bermezmiň, gelin?

Şaňňyrdap ýorganma girmezmiň, gelin?

Hiňlenmäniň zýy aýdylmanka Serwiboý öz hyýalynda onuň jogabyny berdi: «Seň ýorganyňa gyzyl it girsin, ýerçekmiş!»

Hakberdi hiňlenmesini dowam etdi.

— Alysdan geleňde, Allahym alsyn!

Kirlegen köýnegni ýel-ýagmyr ýuwsun.

Gyratýň ajygsa daşlar gemirsin,

Ýalmyldap ýorganňa ýylanlar girsin!

«Ine, munyň boldy!» diýip içini gepleden Serwiboý ýylgyrmakdan zordan saklandy.

Oba ýetmäge iki kilometr töweregi aralyk galanda, gapdaldaky ekin meýdanyndan ýola suw gaçan ýeriň üstünden barylady. Suw ýoluň töweregi bilen ýaýrapdyr diýäýmeseň, geçmesi hyllalla päsgeçiligem däl, gyraragyndan sürüberseňem boljakdy. Emma, näme üçindir, maşyn az-kem sowlaýman, üstüni suw basan ýoluň ugry bilen gidiberdi. Şonda-da suw çuň bolmansoň, maşyn gury ýere çenli gidip biljekdi. Ýöne Serwiboý maşyndan başy çykmasa-da, Hakberdiniň suwdan päsgeçiliksiz barýan ulagy, özi ýatmasa-da, bir ýerini el-läp ýatyrandygyny aňdy. Ol beýle hereketi «ýönelige tapylan pirim bolmasa gerek» diýip çak etdi.

— Serwiboý gelin, sen maşyndan düşäýmeseň-ä, öwlüýä kessin... Indi bu köne araba otlanmaz.

— Men suwuň içinde duran maşyndan nädip düşeyin?

Hakberdi ýasama hereket bilen suwly ýola tarap göz aýlan boldy.

— Dogrudanam, özüm kömekleşäýmesem, düşer ýaly hem däl eken, öwlüýä kessin...

Diýse-de, Serwiboý obadaşy adamçylykdan çykgynç hereket eder öýdüp garaşmady. Emma maşynyň gapysyny açyp,

köwşi-zady bilen suwa giren Hakberdi ulagyň öňünden aýlandy-da, Serwiboýuň oturan tarapyndaky gapynyň ýanyna bardy. Ol gapyny açansoň, Serwiboýuň elinden tutjak boldy.

— Gel, men seni göterip düşüreýin, Serwiboý! Ýogsam aýagyňam, geým-gejimiňem öl bolar. Kän mahal bári sen ýaly göwnüme hoş ýakýan ýükem göterip görecek, öwlüýä kessin. Şu gün sen meni şol arzuwyma ýetiräý, gelin!

Serwiboý elini silkäp alanda, ýañadandan hüjüme geçen Hakberdi ony gujaklady. Gelin her hili garşylyk görkezse-de, dar maşynyň içinde gorkmak üçin hereket etmäge-de ýagdaý ýokdy.

— Wah, meni itekläň gollaryňdan aýlanayyn, gelin jan!

— Çek eliňi, nejis!

— Wah, maňa sögyän dilleriňe döneyin, gelin jan! Sen ýaly owadan gelniň sögünjem men ýaly dula söýünç bolup eşidilýär. Dilleriňe döneyin!

Serwiboý güýjünde bary bilen itekläp ony özünden daşlaşdyrsa-da, dyzyndan aşagy öl-myžžyk Hakberdi zyňlan gara tomzak ýaly bolup, ýañadandan topuldy.

— Sen ýaly owadan gelniň näzik tenine tenim degse-de meň üçin eşret — Serwiboý maý tapyp onuň ýañagyna şarpyk çalmaga ýetişdi. — Sen ýaly gelne özüňi urdurmagam lezzet ahyryn...

— Ýok bol, ýezit, ýok bol! Uly ilim bilen gygyryp, il masgarasy ederin!

— Ak mäkiýan bolup gygyr, Serwiboý jan! Hakberdem gyzyl horaz bolup mäkiýanyň sesinden lezzet alsyn, Serwiboý jan! Gygyr, mäkiýanym, gygyr! Bu janym seň şirin sesiňe gurban bolsun!

— Çekil yza, namart!

Hakberdi birdenem ýeli gaçan pökgi ýaly bolup atylyp durmasyny bes etdi. Onuň sesi hem parahat çykdy.

— Sen özüňi har etme, Serwiboý. Sen guma zyňlan kemput ahyryn. Togtamyş seni itden beter ýigrenýär. Men saňa

şu gara gözlemniň üstünden orun bereýin. Men seni elimiň aýasynda saklaýyn. Sen maňa heleý bol.

— Saňa it heleý bolsun, nejis!

Hakberdi gaýtadan bat alyp, hüjüme geçdi. Serwiboýy berk gujaklap, ogşajak boldy.

Serwiboýy ejesiniň salan gaty süýjüdenmi, tokga gantdanmy edilen uly düwünçegini bat bilen aýlap, Hakberdiniň maňlaýyndan saldy.

— Ine saňa heleý, ýezit!

Mäkäm degen daş ýaly gaty düwünçek başyny aýladymy-nämemi, çaykanan Hakberdi tas suwa ýykylypdy. Ol zordan aýak üstünde saklanyp, maňlaýyny tutdy. Pursatdan peýdalanan Serwiboýy hasanaklap, maşyndan düşdi-de, baldyryna çenli ýeten suwuň içinden dört-baş ädensoň gury ýere çykdy. Ol aňyrrak baryp, aşak oturdy-da, iki dyzyny gujaklap hünübirýan aglady.

— Sen meni nä günlere saldyň, Togtamyş jan? Sen meni kimlere şam etdiň, Togtamyş jan! Sen meni indi Hakberdi ýaly nejisniň hapa penjesine rowa gördüňmi?

Gelin agyly zeýrenjini goýan badyna gulagyna Hakberdiniň sesi eşidildi.

Men-ä erkek eşekdirin welin, Serwiboýy gelin, diliňe berk bolmasaň, öwlüýä kessin, özüň masgara bolarsyň.

* * *

— Şeýdip, senem käte biziň gapymyzda-da görün ahyryn! — diýip, Altyn ýeňňäniň ýetip gelyänini gören Ogulaý ýeňňe gudasyny daş işikde garşylady. Olar eginlerine kakysyp görşensoňlar, içerik girip oturdylar. Bir-iki minutlyk saglyk-amanlyk soraşygyndan soň, nahar aladasy bilen yerinden turan öý eýesini Altyn ýeňňe synyndan çekip saklady.

— Otur, guda. Meň üçin bu gezek alada galma. Men başga bir alada bilen geldim. — Altyn ýeňňe gülümsiremek bilen tolgunýandygyny gizlejek bolsa-da, edýän hereketiniň

ýasamarakdygy bildirdi durdy. Çünki onuň bu gezekki sapary gyzynyň düşen ýagdaýyny seljermek bilen baglydy.

— O diýeniň-ä bolmaz welin, otur diýseň, häzirlilikçe oturaýyn...

— Ogluň bilen gelniň işdekä, ikiçäk gürrüň edeli...

— Näme diýjek bolýanyňy aňýan, Altyn guda. Aňýanym üçinem seň bilen gepleşmäge öňünden ýaýdanýan. — Ogulaý ýeňňe diňe ýaýdanmak däl, günäsini boýun alýan günäkär ýaly gudasynyň gözüne garap bilmän, ýüzüni aşak saldy. Şondan soň onuň gulagynda Sazaklydan göterilip gelnen sowal ýaňlandy.

— Öýünde näme harasat gopýa, guda?

Ogulaý ýeňňe ogly bilen gelniniň arasynda gopýan harasatyň ilkinji ýeňiljek şemalynyň öwsüp ugranyny ilden-günden, Altyn gudadanam öňürti duýan adam. Şol şemalyň kem-kem güýjöp, ahyry ýakymyz şuwulda öwrülen sesi Ogulaý ýeňňäni indi kän mahal bári rahat ýatyrmaýar. Bolsa-da ol gudasynyň öňünde derrew içini döküp durmady-da:

— Bir zatlar-a aňýan — diýip, hörpi aşagrakdan tutdy. — Ýöne anygyna ýetip bilemok, Altyn jan...

— Menem şon anygyna ýetäýsem diýip gaýtdym ýanyňa.

«Beýle sen bir çay içim salym gelip-gideniň bilen ýagdaýyň anygyna ýetäýjek ekeniň! — diýip, Ogulaý ýeňňe içini geplet-di. — Men gije-gündiz bulaň arasynda bolubam näme maksat tutýandyklaryna düşünip bilmän ýörün.»

— Men, heý, delalaty degäýmezmikä diýip, molla gidip, täleýlerine-de garadyp geldim...«Aralaryna tow düşüpdür» diýýä.

Altyn ýeňňe gudasynyň eden hereketini, aýdanlaryny tassyklap baş atdy-da, birdenem, ondan göwni galan ýaly kirşini gataltdy.

— Meňk-ä, häzirlilikçe gury sözdür, guda. Beýle ýagdaý uzaga çekiberse... Gyzymyzam janymyza barabar görýändiris. Men seni gorkuzjak bolamok, ýöne Arça seýsiň nähili gyzma adamdygyny özüňem az-kem bilýänsiň, guda. Ol bir doňsa...

— Men indi gorkudan-ürküden geçdim, Altyn.

Altyn guda geplejek bolanda, daş işikde bir aýalyň görünmegi onuň badyny aldy. Gelyän aýal öýünde-de etmäge ullakan işi bolmansoň, Ogulaý ýeňňäniň ýanyna hálimi-şindi oturmaga gelyän Owadantäç goňşudy. Onuň peýda bolmagy iki gudanyň arasynda ýaňy başlanan dartgynly bolmaly gürrüniň arasyňy kesdi. Ýöne arasy kesilende-kesilmände-de gudalaryň gürrüniň nähili gutarjagy öňünden bellidi. Olaryň biri gyzynyň rahat ýaşamaýandygy üçin öz nägileligini beýan etmelidi, beýlekisi hem şol nägileligi ýok etmek üçin elinden gelyän çäräniň ýokdugyny aýtmalydy. Iki guda agşama çenli oturyp çekeleşse-de, şondan gaýry gelner ýaly netije ýokdy.

* * *

Togtamyşyň Serwiboý gelin meselesinde tutan maksady-na ýetmek üçin şu mahala çenli guran oýunlarynyň hiç birindenem islän netijesi çykmady. Ýogsam ol uly adama gelişmejek hereketlerdenem gaýtmady, akyllý-başly adamyň diline getirmejek sözlerini-de dile getirdi. Edýän hereketlerinden netije gazanmasa-da, Togtamyş tutan maksadyndan yza tesmedi, pälinden gaýtmady. Ol Serwiboý bilen gepleşende-de onuň göwne degmäge tutarygy ýok ýekeje sözünem çişire-çişire uly ýapyşalga edindi. Garaz, Serwiboý gelniň süýjüsi ajydy, bişirýän nahary duzly bolsa duzsuzdy, tagamly bolsa tagamsyzdy.

Irden işe ugran Togtamyş daşardan bir zat alyp gelyän gelnine daş işikde gabat geldi.

— Şu gün-ä howaň çigregem bar. Özüňem gaty çyplaň geýnipsiň, Togtamyş — diýip, Serwiboý adamsyna rehimdarlyk etjek boldy. — Men-ä baş minut daşarda boldum welin, üşäberdim. Kelte kurtkaňy alyp beräýeýin?

Kelte kurtkanyň gerekdigini ýa-da gerek dälidigini aýdyp oňaýmaly Togtamyş Serwiboýuň adaty adamçylyk hereketindenem öz bähbidi üçin peýdalanmak isledi.

— Howanyň çigregi ýokdur-da, seň öz gyzgynyň gaçandyr. Sowuk bamyşmy? — diýse-de, ýalazy meýdanda gün gyzýança ýukajyk penjek bilen oňjak bolsa üşejekdigine

Togtamyş ýekeje minut ýaly daşarda güýmenende-de göz ýetirdi. Emma öz telegine telek diýmäge bogny ysmady.

Ýüzüne urlana dönen Serwiboýam bu gezek geplemän geçibermek islemedi. Olam özüniň adamdygyny aňdyryp, adamçylyk mertebesini goramalydy ahyryn.

— Ýeri, bu iki ortada beýle gödek gep tapmak nämä gerekdi?

Serwiboý gelin adamsynyň göwnünden turmaz ýaly hiç hili ýuwan ýa-da owadan gep aýtmadygam bolsa, Togtamyş:

— Olar ýaly kelpez sözlerem maňa derkar däl — diýdi.

— Men nämä etsemem, nämä diýsemem, seň üçin ters bolayýa-la, Togtamyş?

— Onyňam ýalan. Dürs zat nähili edip aýdaňda-da ters bolmaz.

— Saňa nämä boldy? Düşünemok. Men seň bilen haýsy dilde gepleşsemkäm, Togtamyş jan?

— Haýsy dilde gepleşseňem, sen maňa «jan» diýme, Serwiboý. Men şol sözi ýigrenýän. Senden şol sözi eşitsem ýüregim bulanyberýä.

— Onda sen «jan» diý, men diňläýerin. Meň ýüregim bulanmaz.

— Öýüňize gitseň, ejeň saňa her gepinde jan diýer ýörer. Diňläsiň gelýän bolsa...

Erte-birigün zähmet rugsadyna-da çykyp biljek Serwiboý gelniň kellesine hut Togtamyşyň şol gepinden soň, atasý öýüne on-on iki günlük gezmäge gitse, bärde ýeke galan adamsy hem-ä birneme köşeşer, hemem ara wagt düşmegi bilen gelnini küýsär diýen pikir geldi.

— Näçe gün rugsat berýäň?

— Näçe gün gitseňem, men garşy däl. Ömürlük gitseň-ä, hasam gowy bolardy.

Asla garaşylmadyk, eşiden badyňa başyňy aýlap goýbermeli jogap Serwiboýa hiç hili täsirem etmedi. Ýok, beýle bolar ýaly Serwiboý biparh, ötsüz däl. Ýöne ol beýle sözleriň Togtamyşyň ýüreginden çykjak sözler daldigine ynanyardy.

Ol sözler näsaglan, ähli zatda nägilelik döretdirýän, diňe başgalary däl, özüni-de ýigrendirýän derde sataşan adamyň agzyndan çykmary gep hasaplady. Beýle ýagdaý käbir iş-aladasy başyndan agdyk, zol-zol şowsuzlyga uçraýan adamlarda bolýarmyş diýip, Serwiboý ozal eşidýärdi. Halkaman aganyň hemme tarapdan dokuzy doly kiçi gelni Togtamyşyňky ýaly ýagdaýa sataşanson, lukmana gatnap özüni bejerdibem ýörmüş. Bolsa-da, özüni sylap bilýän, gerek ýerinde tekepbir bolmagy-da başaryan häsiýeti Serwiboýuň agzyňa gulagynyň eşidenine mynasyp söz salyp berdi.

— Atam öýüme özüň eltip gaýdarmyň?

Bu sowalam bolsa entekler garaşmadyk habary bolup ýaňlananson, Togtamyş derrew dillendi:

— Baş üstüne!

* * *

Togtamyş-a Serwiboý atasy öýüne gitmäge razy bolar öýtmedi, Serwiboýam Togtamyş özüni atasy öýüne äkider öytmedi. Emma olaryň biriniň ýürekden isleýän, beýlekisiniň asla islemeýän wakasy amala aşdy.

...Serwiboý bilen Togtamyş baranda, Arça seýis öýde ýok eken. Ikisiniňem ýüzünde ýagdaýdan närazylyk alamaty duýulmaýan gyzy bilen körekeniniň bile tirkeşip gezmäge gelmeklerine şatlanan Altyn ýeňňäniň şu pursada çenli biynjalyk bolup ýören kalby aram tapdy. Häzir oňa ýedi ýatdan sataşan giýewsi öz jigerinden önen gyzy bilen deňeçerräk göründi. Ol Togtamyşy nirede oturtjagyny bilmän, ahyram otaglarynyň iň sarpaly myhmana mynasyby hasaplanýan, Arça seýsiň bolýan jaýy saýlandy.

Togtamyş esli salym ýeke özi oturmaly boldy. Saçagyň üstüne getirilip goýlan üýtgeşik kagyzly süýjülerem, hemme ýerde gabat gelyän «haýwan köke» diýilýän haýwanlaryň şekiline meňzedilip bişirilen kökelerem, hatda öz halaýan çäýnegine meňzeş böwri mawy gülli ýarymlygam onuň ünsüni çekmedi. Onuň maksady Arça aga-da gelmänkä, «soňunam

soň göreris-dä» diýip, ýola atlanmakdy. Ynha, Serwiboý gapydan görner-de: «Çaý içen bolsaň, nahar bişýänçä-de garaşmaga wagtyň ýok bolsa, biz sag, sen salamat, Togtamyş!» diýer. Şol hem Togtamyşyň wepaly söýgülisinden, öz eli bilen jyda düşýän Serwiboýundan eşitjek iň soňky sözleri bolar. Ara kesilse-de, iň soňky aýdylan sözlerem, Serwiboýuň hemme gelin-gyzlaryňkydan tapawutlanýan owadan hem juda mähriban ýüzi tä ölýänçä Togtamyşyň ýadyndanam, ýüregindenem çykmaz. Ol aýralyk däl aýrylyşygyň nusgasy bolup galar. Emma durmuş, has takygy Serwiboýuň durmuşy dowam eder, ondan nesil öner. Ykbalyň döreden bu bulaşyk oýunlaryna Togtamyşyň özünden başga hiç kim düşünmez, onuň manysyny başga hiç kim bilmez. Adamlar beýle ýagdaýdan diňe bagtlylygyň betbagtlylyga öwürülişi diýen many çykararlar, onuňam sebäbini öz bagtyny öz eli bilen ýatyrان Togtamyşdan görerler. Aýby ýok, «Ýagşylyk etseň, balyk biler, balyk bilmeşe Halyk biler» Togtamyşa beýle ykbaly berenem şol Halygyň özi ahyryn. Togtamyşy häzirki ýoluna düşürýänem şol Halykdyr. Togtamyş şol ýola-da, Halyga-da bil baglaýar.

Gapy açyldy. Emma «Bedew atly beg ýigidine» hoşlaşyk sözlerini aýtmaly Serwiboý gelne derek onuň uzyn boýly, abaypoş kakasy peýda boldy. Arça seýsiň yüzündäki şatlyk hem Altyn ýeňňäniňkiden pes däldi.

— Bo-how! Bu nä gowulyk?!.. Waleýkimessalam, kören! Ertirden bäri çep gözüm çekdi durdy, çekdi durdy welin, asyl oň ullakan emmasy bar eken-dä!.. Hany görşeli!

Ýerinden tarsi turan Togtamyş edil häzirlilikçe özüne gaýnatalyk edýän ýaşulusy bilen iki elini hem uzadyp görüşdi.

— Tüweleme! Tüweleme! — diýip, giýewsiniň elini ýaş yigitlerçe mäkäm gysan ýaşulynyň şadyýan sesi jaýy doldurdy.

Gapydan boýnuny uzadan gaýynenesine tarap sereden Togtamyş onuň yüzünde hälki şatlygyndan nam-nyşan ýokdugyny bildi.

— Galmagalyň näme, seýis? Täze dogan Aý gördüňmi? — diýende, Altyn ýeňňäniň sesi-de ýakymysz çykdy.

Aýalynyň äheňine üns bermedik seýis gülümjiräp gepledi.

— Meň görýänimem bu öý üçin täze dogan Aý-da...

(«Sen ol Aýa näçe wagt guwanayarkoň, ýaşuly!»)

— Ýeke körekeni salamlaşmaga gelen gaýynataň galmagaly bilen işiň bolmasyn, keýwany.

(«Gyzy ýagdaýyny aýdan bolsa, indi keýwanyň saňa «hä» diýäýermikä?»)

— Öň zamanlarda köreken gelen öýde ýörite damak kesilip, serpaý taýynlanar eken.

(«Meň üçin damak kesmeli bolmaýmasaň, ýaşuly!»)

Çala açyk gapydan ýüzüniň ýaryny görkezip duran Altyn ýeňňe:

— Ol gadym zamanlarda, mert körekenler barka şeýle bolandyr — diýdi-de, işigi aňyrsyndan ýapdy.

Aýalynyň başga manyly aýdan gepine ýene üns bermedik Arça seýis:

— Bu döwrüň körekenlerem namart däldir, keýwany! — diýip, gapy aňyrsyndan ýapylanam bolsa, aýalynyň jogabyny berdi. Soň ol ýene Togtamyşa tarap ýylgyryp seretdi. — Toklam taýyn, pyçagam taýyn. Derrew şark-şurk edäýmelisi galya. Körekeni söwüşsiz ugradyp bolmaz. Köreken bahanasy bilen bizem murtumyzy ýaglardyk hemem.

Togtamyş öz ýanyndan her etmeli-hesip etmeli welin, yzy ýigrenje barjak häzirki hormaty söwüş-beýleki bilen çişirmeli däl diýen netijä geldi. Ýöne aýaly berk päsgel beräýmese, söwüş meselesinde Arça seýsiň welin gara çynydy.

— Men söwüş edildi hasaplaýan, Arça aga. Azara galmaň. Men uzak oturmakçy hem däl. Yzda gyssagly işem bar. Söwşi indiki gezek iýäýeris.

— Işe gutarma ýok. Indiki gezegem, nesip etse, söwüş tapylar. Men gaty çynymy aýdýan.

— Menem oýun edemok, Arça aga.

— Görýän welin, köreken... Hany, gaýyneneň gelsin, maslahatlaşaly. «Ýüp syrygyp, toýnukdan geçer!» — Şony

diýmek bilen meseläniň esasy çözgüdiniň aýalynyň elinde-
digini boýun alan Arça aga öz üstünden gülyän ýaly bolup
ýylgyrdy.

Şol mahalam çala açylan gapydan Arça seýsiň «toýnuk»
diýýäni — Altyn ýeňňe ýene ýüzüni görkezdi.

— Hany, aksakgal, bärlik çyk!

Togtamyş beýle buýruk beriji äheň bilen aýdylan çakylyk-
dan soň, gapynyň aňyrsynda hem bärsinde nähili topalaň tur-
jakdygyny göz önüne getirdi. Häzir Arça aga ýönelige çagyry-
lan däl. Maslahat salama gelen körekene toklumu ýa çebiş
ýykyp, söwüş etmelimi ýa-da etmeli dälmi diýen meseleden
has ýokarrakdaky perdeden başlanar. Serwiboý öz ýagdaýyny
aýdar. Soň Arça aga dolanyp geler-de: «Bu ne hekaýat boldy,
ogul?» diýer. Hawa, «köreken» diýmez, «ogul» diýer, ol sözi-
de ýaňsyly aýdar. Beýle sowala nädip jogap gaýtarmaly bolar?

Myhman esli mahallap janserek bolup garaşyp oturanyn-
dan soň, düýpden başga adama öwrülip yzyna dolanan, ýüzüniň
reňki öçgün Arça aga Togtamyşyň çakynyň diňe soňky sözünü
öňe geçirip:

— Ogul, bu ne hekaýat boldy? — diýdi. — Asyl söwüş
edilmegine çynyň bilen garşy çykyadyň welin, seniň söwüş-
lenmäge ullakan hakyňam yok eken-dä. Maşgalaňda näsazlyk
dörän ýaly-la, ýagşy ýigit?

(«Men eýýäm «ýagşy ýigit» däl. Sen ony ýaňsylap aýdýaň,
ýaşuly. Men oňa düşüňän».)

— ...Bu nä gep boldy?

Berlen sowal gysga-da bolsa, önünde durmak kyndy. Özi-
de ol Arça aganyň agzyndan çykyany üçin bolmalysyndanam
has agyrlaşýardy. Ol sowala jogap tapmak kyndy, ony Togta-
myşyň özi tapmaly bolany sebäpli has-da kynlaşýardy. Herhal,
jogap okamaly adam ýagşu-ýaman geplemelidi.

— Beýle bolar öýdüp, ýatsak-tursak hyýalymyza-da gele-
nokdy welin, Arça aga, bu zatlar, elbetde, Alla işidir-dä. Ýagda-
ýymyz-a şeýle. Serwiboý aýdandyr-la. Menem gaýtalap otur-
maýyn. Alla işidir.

— Sen ýarym minutda iki gezek Allaň synyndan ýapyşdyň. «Gaçanam Alla diýer, kowanam» etjek bolma, han...

(«Baş minutyň içinde söwüş iýmeli körekenlikden, ýaň-sylanýan han boldum!»)

— Edil beýle-de däl, Arça aga...

— Onda näme? Zenanyň ýanyoldaşy onuň ýerdäki Allasydyr. Diýmek, bu işde ýerdäki Alla günäkär. Şeýle bolýamy-nä?

— Arça aga, senem ikinji Alla bolup gören adam-a...

Arça aga ýerdäki Allanyň bendesiniň oturan tarapyna — gapa tarap seretdi.

— Arça henizem ikinji Alladyr. Syrtyny ýere uran dälidir. Ýöne ol allalyk borjuny mert berjaý edýän Alladyr. Sen ýerdäki Alla bolsaňam, öz bendäni sylamaly, ony kemsitmeli däl, ynjytmaly däl. Nähak ynjydylan bende ynjydan Allasyny sylamaýa...

Arça aga adam bolup geplese-de, ýerdäki Alla bolup geplese-de hemme aýdýanlary dogrudy. Togtamyş heniz bu ýere gelmäňkä-de, Arça aganyň ýa-da Altyn ejäniň aýtjak sözleri gulagynda ýaňlanyp durdy. Togtamyş ol sözleriň aýdylmagyndan, ol sözleri diňlemeli boljakdygyndan öňünden ýaýdanýardy. Şonuň üçinem ol gepleýäni saklajak bolup:

— Aý, Arça aga... — diýdi.

— «Aý-paý» diýip täbiklän bolma. Sen meniň sowallama mert hem göni jogap gaýtar. Şeýtseň, maňa-da gowy bolar, saňa-da. Gyzym aýagyny egri basýamy? Bu — bir.

— Ýok, Arça aga.

— Gyzym seň bir buýranyňy iki aýtdyrýamy? Bu — iki.

— Ýok, Arça aga.

— Gyzym Ogulaý gudany ynjydýamy? Bu — üç.

— Ýok. Ejem Serwiboýdan gatyrazy.

— Käte bolaýýan zat — hojalygyňda ýeter-ýetmezçilik dörän wagty gününe gülyämi? Pitjiň atýamy? Bu — dört.

— Ýok, Arça aga.

— Şol sebäpler ýok bolsa, gaýry nähili närazylygyň bar seniň?

— Bir seretseň-ä, Arça aga, närazylyga tutarygam ýok ýaly. Bu zatlaň hemmesi Alla işidir-dä...

— Sen şol sözi yetmiş gezek gaýtaladyň, han ogul. Beýdip, meniň inçe damarymy owkalaryn öýtmegin sen. Başga söz, başga gaçybatalga tap. Men namazam okaýan, oraza-da tutýan. Hudaýa-da sarpa goýýan. Ýöne sen ol beýik gudratyň arkasyna bukulyp meni oýnaryn ötmegin. Arça seýsiň ýüregi ýukadyr. Ýöne özüne namartlyk edene welin, Arça seýis edil kapyr ýaly bolup ýowuz daraşýandyr. Men seni gorkuzjak bolamok. Guýruksyz syýasatam edemok.

Halynyň gyradolawyny dyrmap oturan Togtamyş geplände-de ýüzüni galdyryp bilmedi.

— Men ony bilýän, Arça aga.

— Sen bilýän bolsaň, menem seň ahyrky netijäni bileýin, han.

Ýaşuly kän garaşansonň:

— Meň netijäm şol öňki netije, Arça aga — diýen jogap eşitdi.

— Gepiň erkegiň gepimi?

«Erkek» sözi ýüregini jigledip gidenem bolsa, Togtamyş baş atмага mejbur boldy.

— Gyzym saňa ikilik etmedik bolsa, meňem saňa ikiliksiz bir maslahatym bar.

Şony diýmek bilen, has beterem şony diýenden soň, turup giden Arça aga gepi, hereketi bilen Togtamyşy agyr ünjä goýdy. Gyzy bile ýaşamagyň mümkin dældigini ejesine düşündiren bolsa, Altyn ýeňňe-de ýagdaýy adamsyna beýan eden bolsa, indiki maslahat nämekä? Iş-işden geçensoň töwellalaşyp, maslahatlaşyp ýörmegiň zeruryýetliginiň ýokdugyna ýaşuly düşünmeýärmikä?

Arça seýsiň yzyna nähili ýagdaýda dolanyp gelenini gören Togtamyş öňki maslahatly meseläniň aladasyndan baş beter alada çümädi. Indi onuňky diňe bir pikirlenmek aladasy hem bolman, ýagdaý şirin janyna howp salmasarazydy. Gahardan

ýüki ýetik, durky bilen sandyraýan Arça aganyň ýüzi çaňap durdy. Togtamyş çyny bilen howatyrlandy. Çünki gylygy geň däl, ýüzi agyr ýaşulynyň bir elinde köne şagla halta, beýle-kisinde-de gylawyny barmagyň bilen barlap görmäniňde-de, ot ýaly ýitidigi göze hem bildirýän, çüwdesi inçe, sapy uzyn palta bardy.

Togtamyş kellesindäki çaklamalary tüweleý çaltlygyn-da aýlasa-da, beýle ahwalaty näme bilen baglajagyny, beýle ahwalatyň soňunyň näme bilen gitarjakdygyny bile bilmedi. Mal ýatakdamy ýa-da paty-puty salynýan hütdüjikde ýatan paltanyň ýörite tapylyp getirilmegi diňe boş abawy bilen-ä bagly bolmaly däl ýalydy. Ýigidiň hyýalynda şeýle bir görnüş janlandy: Haltany ýere taşlan Arça seýis başam barmagy bilen paltanyň gylawyny barlaýar. Birdenem ol paltany ýokaryk göterýär-de: «Bu jahanda her kim öz etmişiniň agramyna kybapdaş jeza almalydyr!» diýýär. Palta Togtamyşyň depesinden inýär. Onuň göwresinden aýrylan kellesi gyzyly ganyny seçeläp, gyzyly halynyň üstünden togalanyp gidýär. Gapydan seredip duran Altyn ýeňňe begenjini ýaşıryp bilmän ýylgyrýar.

Ol görnüş Togtamyşyň kalbyna howsala salsa, başga bir pikir hem ony köşeşdirýär. Onuň çak etmegine görä, Arça seýis akyly ýuka adam bolmaly däl. Eger ol öýüne gelen ýaş ýigidiň kellesini gyzyly halynyň üstünde togalaýsa, tä ölýänçä Altyn keywanysynyň bişirýän tagamly naharlaryndan mahrum boljakdygyna göz ýetirmeli.

(«Onda palta bu ýere näme üçin getirildi?»)

Ýagdaýy Arça seýsiň sandyraýan sesi düşündirdi.

— Şuňa palta diýýäler, han ogul!

Myhmany tisingindiren palta onuň edil gapdalyna baryp düşdi. Gorkmakdan ýaña imany göçen Togtamyş:

— Pal-l-ta... Görýän, Arça aga, gördüm! — diýip, üzlem-saplam gepledi.

— Ony gören bolsaň, biýem halta!

Myhmanyň gapdalyna galgap düşen halta paltanyňky ýaly ses etmese-de, wehim salşy onuňkydan pes bolmady. Bol-

sa-da, Togtamyş bu gezek gepi-sözi bulaşdyrman jogap gaý-tardy.

— Görýän, Arça aga. Olam halta.

— Görýän bolsaň, şol ýiti paltany şu halta dola, goçak! — diýende ýaşulynyň kesgin sesi hem Togtamyşy az düýrükdirmedi. Ýaňsylanyp aýdylan «goçak» sözi hem myhmanyň goçak dældigini tassyklamak üçin aýratyn bir äheň bilen aýdyldy.

Herhal, palta halta dolanmaly diýlensoň, beýtmegiň many-syna düşünmese-de, howpurgamasy biraz kiplan Togtamyş indi el-aýagynyň özüniňkidigini duýdy.

— Maşgalaňy öz öýüne alyp git mundan. Eger meň gymyň şeydilmäge etmiş, günäsi ýetik bolsa, şu ýiti palta bilen kellesini al, jesedinem beren haltama sal-da, gapymdan getir. Men şondan soň çagama atalyk hossarlygyny ederin. Eger ki nähak günä gazansaňam, janyma janyň bilen jogap okamaly bolarsyň. Aýdylany et, ogul, bolmasa-da syrtyňy dogry tut. Mende ýene bir palta bar. Özem muň ýaly ýiti däl, ötmezek, kütek. Mana düşünýäňmi?

— Düşündim, Arça aga.

— Düşünen bolsaň, ikiden birini saýla. Özüňem, maşgalaňy ýanyňa al-da, göteril şu ýerden. Ajy burç Mekgä gidip-gelse-dä süýjemez welin...

Togtamyş soňky aýdylanyňam manysyny aňdy.

* * *

Hemme zat Togtamyşyň çak edişi, göz önüne getirişi ýaly boldy. Ol öz çynlakaý aladasy bilen Serwini ykbalyndan çykan ojagyny goýup gitmäge mejbur etdi. Kän wagt geçmänkä maýda gep-gürrüňlerem, hyşy-wyşylaram ýatyşdy. Elbetde, wepaly gelniniň öz ojagyny terk etmegi Ogulaý ýeňňä gaty agyr degdi. Togtamyş ol hakda-da oýlanýar-da, ýene ýagdaýy gowulyga ýorýar. Bu durmuşdyr — garaşmaýan zatlaryň bolup, amala aşmajak tutumlaram amala aşýýar. Togtamyşyň

eli bäbekli bir gowy maşgala öýlenäýmegi hem asla amala aşmajak waka däl ahyryn. Ol ilde-günde bolup duran iş. Şeýle bolsa Ogulaý ýeňňe-de köşeşerdi, gapysynyň ýapylmajagyna gözi ýeten Togtamyşyň özi hem ynjalarydy. Häzirlikçe bolsa ol uly hem esasy maksada ýetildi hasaplady. Ýöne onuň kyn durmuşy uly maksadyna ýetilenden soň başlandy. Elbetde, Serwi özünden daşlaşsa-da, hakydasyndan daşlaşmajagyny Togtamyş ozaldan çaklaýardy. Ýöne beýle-beýle bolar öýdüp garaşmaýardy. Serwini küýsemeklik ony ähli zatdan bizar bolmaga mejbur etdi: öňki şähdaçyklygy-da, degişgenligi-de galmady, hatda işdäsi-de peseldi. Ol zatlaryň üstesine-de Togtamyşda gabanjaňlyk keseli peýda boldy. Tukatlyk, işdäsizlik bilenem oňuşjakdy welin, gabanjaňlygyň öňünde durmak oňa gaty kyn düşdi. Özi-de şol gabanylýan adam, tanalmaýan, heniz sataşylmadyk adam Togtamyşa uzyn boýly, örän syratly ýigit bolup görünmäge başlady. Elbetde, seniň öz sebäp bolmagyň bilen öýüňi terk eden owadan hem ýaş maşgalanyň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegi kanuny zatdy. Üstesine-de, Serwiniň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegini Togtamyşyň özi arzuw edip, oňa özi ýol açdy ahyryn. Emma Serwiniň kimdir biri bilen ýaşap ýörenini göz önüne getirende, Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ony däliräp düze çykybermekden saklaýan zat bolsa, Serwiniň enelik ykbaly hakyndaky oýlanmasydy. Diňe şol Togtamyşy birneme köşeşdirdi. Hasaplap gördi welin, Serwiniň bu öýden gidenine iki ýyl bolup ýör. Iki ýylda ýedi ýüz otuz gün bar bolsa, şonça wagtyň dowamynda Togtamyş Serwini ýedi mün otuz gezegem ýatlandyr. Ol Serwiniň durmuşa çykany-çykmany barada hiç zat bilmeşe-de, ony iň bolmanda, ýolda-yzda kesesinden görmegiň arzuwynda gezdi.

Togtamyş bir alada bilen şähere gidende, tötänden Serwä sataşdy. Ol alty-ýedi aýlyk çagany goltuklap, ugrajak bolup duran awtobusa girip gitdi. Togtamyş gabat gelen pursady elden gidirmedi. Ylgady. Ol awtobus gymyldap ugramam

bolsa, yzky gapydan atylp girmäge yetişdi. Ulag şäheriň içinde aýlanýarmy ýa-da uzak obalaryň birine baryarmy, Togtamyş üçin parhy ýok — ol Serwini görse bolýar. Awtobus-da adam kän däl. Töweregiňe nazar aýlasaň, ýolagçylaryň hemmesiniň ýüzüni görüp boljakdy. Emma Togtamyş edil arkasyndaky boş ýere geçse-de, Serwi yzyna gaňrylmanson, Togtamyşy görmeýädi. Oňa derek ejesiniň goltugynda yza garap oturan alty-ýedi aýlyk akja bäbek özüne seredýän ýat adamdan gözüni aýyrmady. Çaga başda ýadyrgajak ýaly etse-de, derrew ynjalady, çalarak owsun atdy. Togtamyş özi kiçi, gudraty uly güýjüň önünde göwnübir oturyp bilmedi. Onuň gursagy daşyndan gürsüldeýän ýaly boldy, döşüniň çep tarapynda peýda bolan gyzgynlyk ujy közli sim ýaly bolup ýokaryk dyzady. Çaganyň garaja gözleri bolsa başga bir duýga öwürlip, önki dörän gyzgynlygy hasam güýçlendirdi. Togtamyşyň gursagynda yzaly duýgy döredi. Bäbegiň kirpikmen gara gözleri edil Serwiniň ýüzünden alnyp goýlan ýalydy. Çaganyň uzyn kirpikleri şeýle bu owadandy welin, onuň akja ýüzüne goşmaça görk goşýan ýalydy. Emma ol owadan kirpikler näçe bolsa şonça inňä öwürlip, Togtamyşyň bagryna sanjyldy. Çaga kime meňzeyärkä? Kirpikmen gözi, dodagy Serwiniňki bolsa-da, ýaňagy bilen burny, eňegi Serwiniňki däl. Ol kimiňkikä? Elbetde, kakasynyňkydyr. Gabanmaklyk «Kakasynyňkydyr» diýen hakyky jogaby hyýalynda aýtmaga-da Togtamyşa ýol bermedi.

Çagadan ünsüni bölmek islän Togtamyş Serwä arkasyndan syn etdi. Ol oba ýeriniň maşgalasyndan eýýäm birneme tapawutlanypdy: saçynyň ýeňsesinde çugdamlanyp goýluşy, onuň üstüne uly hem bolsa gödeňsi görünmeýän şirmaýy daragyň gysdyrylmagy, başynyň ýaglyksyzlygy, matasy gymmatbaha köýneginiň ýakasynyň yeňil keşdelenişi ony şäherlilere golaýlaşdyrýardy. Onuň boýnundaky inçejik zynjyry kim dakdyka, kim sowgat etdikä? Jogap düşnükli bolsa-da, hyýaly jogap Togtamyşyň ýene gabanjaňlyk damaryny

gyjyklady. Üstesine-de, onuň göz önünde şeýle bir waka janlandy: Gül-gunça bezelen şäher bagy. Serwi gelin bilen bir nätanyş ýigit gezim edip ýörler. Ýigit, elbetde, Serwiniň adamsydyr. Serwi gündiziň günortany, töwerekden adam-gara-da geçip ýörkä adamsy däl kişä beýdip elinden tutduryp barmaz ahyryn. Olar köp mahalyň aýraçylygyndan soň şu gün ilkinji gezek sataşan aşyk-magşuk ýaly bir-birine gysmyljyrašyp barýarlar. Serwi gelniň hamyladygy bildirýär. Gelniniň çalarak güberilip duran köýnegine mahal-mahal nazar aýlaýan ýigit tekepbir görünüär. Gelninden çağa garaşýan adam, elbetde, tekepbir bolar-da. Ol uzyn boýly, diýseň görmegeý, inçesagt. Togtamyş ony sypaýy gatlakdan bolsa gerek diýip çaklaýar. Olar esli gezim edenlerinden soň, ýarymhalka edilip ekilen ýaşajyk şemşat agaçlarynyň arasyndaky oturgyçda ornaşýarlar. Serwi ýoldaşyna gysmyljyraýar. Ýoldaşy onuň gara saçyna emaç bilen barmaklaryny ýöredýär. Togtamyş birnäçe mahal mundan ozal şol gara saçlary edil şeýdip, öz eli bilen sypanydygyny ýatlaýar. Ýatlamanyň lezzet bolmaly manysy oňa ezyet bolup täsir edýär. Bolup geçýän wakany gülleriň aňyrsynda durup synlaýan Togtamyş ýarylaýjak bolýar. Ol indiden soň Serwini gabanmaga hakynyň yokdugyna özüni ynandyrmaga synanyşýar. Emma Serwi bilen adamsynyň edýän hereketlerini öz gözi bilen görüp durka köşeşdiriji gury sözler netije bermeyär. Serwiniň adamsynyň soňky eden hereketleri-hä Togtamyşyň kalbyny çepbe çöwürýär. Ýigit gelniň goşaryndan tutýar.

— Gözüňi ýum, Serwim!

Hawa, ýöne «Serwi» hem däl-de, «Serwim» diýýär. Bu bolsa Togtamyşy öňküsindenem beter heýjana salýar. Şol pursat ol Serwiniň indi öz Serwisi däl-de, başga biriniň Serwisidigine-de ynanmak islemeyär.

Ýigit Togtamyşyň jigerine ýapyşan ýakymsyz sözleri ýene bir gezek sözme-söz gaýtalap, ony öňküsindenem beter heläkleyär.

— Gözümi ýumduryp, näme etjek bolýaň, oglan? — Serwiniň nüz-kereşmä ýugrulyp çykan bu sözleri Togtamyşyň

gaşlaryny çytdyrýar. Näçe ýyl söýşüldi, näçe ýyl bile ýaşaldy welin, Serwiniň agzyndan «oglan» diýen ýakymly söz eşideni Togtamyşyň ýadyna düşmeýär.

— Náme bolýanyny gözüňi ýumaňsoň bilersiň, Serwim.

Ýene şol «Serwim». Soňky sözi ulanman gepläp bilmeýär-mikä?

Togtamyş üçin beteriň yzyndan beteri çykýar. Näz-kereşmeden ýasalana dönen Serwi eginlerini, döşüni hem çalaja hereketlendirip gözlerini ýumýar. Ýigit jübüsinden çykaran gymmatbaha zynjyryny Serwiniň boýnuna dakýar.

— Indi gözüňi aç, Serwim!

Boýnuna dakylan zynjyry mähir bilen sypalan Serwi begenmekden ýaña guş bolup uçýar.

— Şu ýaşyma çenli arzuw edip ýetip bilmän ýören zadymdy!

— Senem meniň arzuw edip ýörenim bolup çykdyň, Serwim!

Soňky sözleri dagy eşitmedik bolsa Togtamyşa ýeňil düşerdi welin... Ol bolýan wakanyň yzyny görmek, aýdylýan sözleriň yzyny eşitmek islemän, seýil bagynyň uly derwezesine tarap ädim urdy.

«Ussa berdiňmi, eliňem çek, diliňem». Togtamyş ol sözleriň manysyna düşünýär, beýle manyny özi üçin dördenedem onuň özi bolsa-da, ol köşeşip bilmeýär. Eýsem, gabanjaňlyk söýgüden, söýginiň hatyrasyna ýetilen maksatdan ilerimikä? Serwini öz islegi bilen, öz eli bilen bagtyýar eden adam ynjalмага, begenmäge derek eden işine gynanýan ýaly bolýar. Ýagşylyga mätäje ýagşylyk edip, sogap gazananyňdan soň puşman etmek, gynanmak sogabyňy günä öwürmek, namartlyk bolmaýarmy? Bolýar. Togtamyşam onuň şeýledigine düşünýär. Emma ol özüne erk edip bilmeýär. Şeýlelikde, ol hanjak barýanyny, özi üçin näbelli awtobusyň içinde näçe wagt oturanyny-da, näçe ýol geçenini-de saýgarmady. Ol Serwä görünmän awtobusa giren yzky gapysyndan çykyp gitmek isledi. Şeýtse, özi

üçinem, Serwi üçinem ýeňil bolar öýtdi. Emma çagasyny bagryna basyp ýerinden turan Serwiniň özi ondan öňürdip, öňdäki gapa tarap ýöneldi. Ol yzyna-da garamady. Gapy açylsa, onuň Togtamyşyň nazaryndan sypdygydy. Belki, şol hem iň soňky gabat gelişlik bolardy. Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ol ýerinden turjak boldy. Emma bedeni oturgyja ýelimlenen ýaly bolup, gymyldabam bilmedi. Birdenem uly adamyň agy gatyşykly «Serwi-i!» diýen şaňňy sesi parahat awtobusdakylary düýrükdirdi. Bir ýaşuly aýal ýakasyny tutup, gözlerini petret-di-de: «Toba! Toba! — diýdi. — Arak diýilýän hazanurmuş nämeler etdirmeýär!»

Togtamyşyň awtobusyň üsti diýip oturan ýeri öz krowaty bolup çykdy.

Beýleki jaýdan haýdap gelen Serwi gelin, gele-gelmäne, adamsynyň goşaryndan tutdy-da:

— Basyrganaýdyňmy, Togtamyş? — diýdi.

Der basyp oturan Togtamyş sesini çykarman, elini yza çekdi.

* * *

Serwi gelin iş otagynyň gapysyny synpdaşy Annamyň açmagyny, kiçijik bir waka-da bolsa, ony bolmasy kyn uly waka hasaplady. Sebäbi ol Annam bu ýerlerde peýda bolar öýdüp asla çak etmeýärdi. Annam oňa Gojugyň üstünden geçip, goňşy oba bir alada bilen barýan tanşyna ýoldaş bolup gaýdandygyny aýtdy. Serwi synpdaşyny, kiçi dilden bärde bolsa-da, özüniňem onçakly aýagy çekip durmaýan öýüne çagyrdy. «Günorta-da bolup barýar. Togtamyşam geler, tanşarsyňyz hemem çay içersiň» diýen boldy. Annam, birinjiden-ä, obadaşynyň myhmanparazlygynyň edil häzirki wagtda ýasamadygyny, çakylygyňam dil ujundan aýdylýan mürähetdigini bilýändigini üçin gitmäge razy bolmady. Ikinjidenem, çakylyk çyndan bolaýanda-da, onuň Serwiniň öýüne baryp myhman-

syrap oturmaga-da wagty ýokdy. Daşarda sürüjisine: «Bäş-altý minut dur, men bir obadaşym bilen salamlaşyp çykaýyn» diýlen, münüp gelen ulagy garaşyp durdy.

Jübüsinden çykaran kagyzyňy Serwiniň iş stolunyň üstünde goýan Annam öwünýän ýaly bolup gülümjiredi.

— Annam synpdaşyň näme wada berse, şonam berjaý edýändir, Serwi!

— Bu näme? Salam hatymy? — diýip, Serwiboý kagyzy öňüne çekdi. — Birdenem bir mahal, ýol üstünde bolan duşuşyk ýadyna düşdi. — Bu şol seň aýdyp beren goşgyňdyr. Indi düşündim. Sag bol, synpdaş. Men bu goşgyny hökman ýat tutaryn. Şuň üçin ýörite ýoluňdan sowuldyňmy, Annam?

— Ýogsam näme! — diýse-de, Annamyň bu oba gelip synpdaşyny tapmagynyň esasy manysy oňa wada eden goşgusyny gowşurmak däl, maksat goşgudan-gazaldan düýplüräkd. Ony bu ýere Serwiboý bilen Togtamyşyň durmuşy, iň esasam, öz synpdaşynyň ertirki güni, ykbaly hakyndaky oýlanmalary getiripdi.

Annamyň synpdaşynyň iş ýerine gelmegini Serwiboýuň garaşylmadyk uly waka hasaplaýşy ýaly, Annamam nätanys Togtamyşyň heniz adyny-da eşitmedik halyna onuň dünýäde diňe iki adam bilýär hasaplaýan syryny özüniň üçünji adam bolup bilmegini asla garaşylmadyk waka hasaplady. Bu bir ertekide bolýan ýa-da tötänden döräýýän ýagdaýdy. Belkem, bu ýokary bir güýjüň, gudratyň Serwiboý biçäräni betbagtlykdan çykarmak, maňlaýyny açmak üçin eden pirimidir? Annam şol hakda-da pikir etmän duranok. Belkem, ýokary güýç Serwiboýa Annamyň eli bilen, Annamyň dili bilen ýardam etmek isländir. Hudaýam: «Bendäm bendäme sebäp» diýipmiş ahyryn. Annamam Hudaýyň bir bendesi. Belkem, Hudaý bendesi Annam Hudaý bendesi Serwiboýuň bagtynyň açylmagyna sebäp bolmalydyr. Ýogsam, durmuş ejesi ýogalanýndan soň gatnaşmasy hem kesildi hasap edilýän daýysy bilen duşurarmydy? Belki, şol duşuşygy guranam ýokary güýçdür. Şäherde ýaşayan lukman daýysy iň soňky gezek Sazakla baş

ýyl mundan ozal barypdy. Şeýle seýrek görülyän daýa zeruryýetlik sebäpli sataşylanda, adyny aýtmasa-da (belkem, ol Togtamyşyň adyny bireýýäm ýadyndanam çykarandyr!) özüni ýatlamagyny, Annam tötänlik däl-de, Serwiboýuň bagtynyň açylmagynyň sebäbi bolmalydyr diýip düşündi.

«Sazaklyda» özüne uly jaý gurunýan Annam ýetiriniň bilmeyäni sebäpli, pul karz almak üçin lukman daýysynyň öýüne barmaly boldy. Ýegeniniň möhümini bitirenden soň, lukman oba adamlarynyň hal-ahwaly bilen gyzyklandy. Şonda Annam oňa hemme zadyň oňatdygyny, ýöne täze çatynjalaryň arasynda sebäp ýok ýerindenem nika bozýanlaryň sanynyň köpelyändiginden söz açdy. Ol habar hem maşgalasy bozulýanlaryň sanawyna giräýmegi mümkin Arça seýsiň körekenini lukmanyň ýadyna saldy. Ol hem lukmanyň:

— Arça seýis dirimidir? — diýen sowalyndan başlandy. Sowalyna tassyklaýjy jogap alan daýy ýene sowal berdi. — Bu çaklarda ol barada gazetlere dagy ýazmaýarlar welin, indi garrandyr-da?

— Ýak, daýy senem-ä... — diýip, Annam ýylgyrdy. — Indi nä, seýislär ýaly at galdymy? Mala guwanmaly oba adamlaram bir warak «Žigulini» iki sany çapylýan atdan gowy görýäler. Ýogsam, Arça aga entegem gaty daýaw adam.

— Soň gyzy henizem adamsy bilen ýaşap ýörmi? — diýlip soralmagy lukman Arça agany belli seýis bolansoň tanaýandyr öýden ýegenini geňirgendirmese-de, onuň gyzy barada düşnüksiz sowal bermegine welin, ol geň galdy. Hut şol mahallaram «Arça aganyň gyzy Serwiboýy äri kowýamyş» diýen haý-haýly gepleriň Sazaklyda dilden-dile geçip ýören wagtydy. Şonuň üçinem Annam öz synpdaşynyň düşen günü hakda edilýän gürrüňi ýaşyrjagam bolmady.

— Eger tutan maksadyna ýetip bilse, Arça seýsiň o gyzyynyň ýüregi gowy, gaty mert adamsy bar...

Daýysynyň aýdýan gepine başdan-aýak geň galyp oturmaly bolansoň, onuň soňky sözlerini-de sada ýegeni göwnübirlik

bilen diňledi. Ýogsam daýysynyň Serwiboýy ýa-da onuň adamsyny ýakyndan tanaýan ýaly gürrüň edişi hasam geňdi. Annam diňe daýysynyň ýüzüne sowally nazar aýlamak bilen çäklendi.

— Beýle mertligem hemme adama ýetdirip durmaýar.

Bu gezek Annam geplemän oturyp bilmedi.

— Gül ýaly maşgalaňy kowmakdanam mertlik bolarmy, daýy? Arça seýsiň gyzy ýaly gowy gyz Sazaklyda başga ýok. Hiç ýerde-de ýokdur.

— Hut gowulygy üçinem adamsy ony özünden daşlaşdyrjak bolýar-da. — Ýegeniniň iki sany uly sowal alamtynyň birigip, uly bir düşnüksizlik bolup özüne seredýän gözleri lukmany açyk jogap gaýtarmaga mejbur etdi. — Ol ýigitden çağa önmeli däl. Bejerilmeýän, dogabitdi keseli bar. Ol özi sebäpli gelniniň nesilsiz galmagyny islänok. Ony diňe aýratyn mert adamlar şeýdip biler. Ol ýigit gelninden ýagdaýyny gizläp, ýigrenji görnüp, ony özünden daşlaşdyrmagy maksat edinýär. Men beýle adamçylykly hem mert ýigitleriň önünde sežde edýän. Ol gaty artykmaçlyk...

Daýysynyň «artykmaçlyk» diýen sözüne edil aýdylan mahaly pitiwa-da etmedik Annam şäherden çykyp, tä oba ýetýänçä-de şol söz, Serwiniň düşen günü hakda oýlandy. Oýlana-oýlana-da, goldamagy başda kyn görse-de, soň daýysynyň pikirine goşulmaly etdi. «Öz oduña başga birini ýakmajak bolmak... Ol, dogrudanam, hem artykmaçlyk, hem mertlik. Ýöne «Ýagdaýyňy gizlemek» diýen gep nämekä? Näme üçin ýagdaýyňy gizlemeli? Mert bolsaň, hakyky ýagdaýyňy edil bolşy ýaly aýdyp, meseläni çylşyrymlaşdyрман çözäýmeli dälmi?» Daýysynyň ýanyndan gaýdanda ýolda dörän şol sowala Annam henize çenli hem özi üçin kanagatlanarly jogap tapyp bilmän ýör. Şonuň üçinem, ol daýysy lukmanam bolsa, edýän aýgydyny ýalňys hasaplaýar.

Annamyň bu ýere gelmeginiň esasy sebäbi Togtamyşyň ýanyoldaşyndan gizleýän syryny Serwiboýuň bilmegini isleýänligidi. Hakykat ýüze çyksa, Serwiboýuň durmuşy tä-

zelenip, düzelip ötägitjek ýalydy. Ýöne ol syry Serwiboýa aýtmak welin, Annam üçin kyndy. Annam ony adamsyndan aýyrjak bolýana meňzemezmi? Synpdaşynyň gözüne arabozar Garaçomak bolup görünmezmi? Serwiboý şeýle netijä gelmez ýaly, Annamda, bir tarapdan seretseň, esasam bar ýaly. Çünki ol syry açmakdan hut özi üçin arayan bähbidi ýok. Ol eýýäm öýli-işikli, iki çaganyňam atasy. Onda Serwiboýy Togtamyşdan aýryp, öz ýakyn dosty ýa garyndaşy bilenem çatmak meýli ýok. Annamyň hakykaty aýdyp utjak bolýan zady obadaşyny bagtly etmek. Şeýle ýol bilen Serwiboýuň bagtly bolmagyny adamsy hem isleýän bolsa, bu ýerde Annama ýokjak gara ýok. Oňa Annamyň gözi ýetýär, akyly çatýar. Ýöne hakykaty aýtmaly bolanda welin, Annam ýöwselledi. Çünki hakykaty aýtmak mertlik hasaplansa-da, hakykaty aýdýany hakykat mydama heläk edýär. Durmuşda şeýle namart oýnuň bardygyny Annam bilýär.

...Sazakly obasyndaky awtobus duralgasynda sataşylanda, Annamyň eden gürrüňi Serwiboýuň ýadyndan çykmandy. Ol elindäki goşgyny okap bolanson, gapdaldaky hasap-hesip depderiniň içinde iki epläp goýdy-da, Annamyň ýüzüne köp manyly sowal bilen seretdi.

— Öňki gezek duşuşykda sen goşgudan başga-da, bir täsin gepiň başyny başlapdyň-da, yzyny açman goýaýypdyň, Annam...

— Oň yzyny bir adam üçin ýagşylyk, başga bir adam üçinem ýamanlyk boljakdygy üçin açman goýupdym.

Aýdylan gep barada oýlansa-da, Serwiboý ondan özüne degişli many alyp bilmänsoň:

— Şol syr açylsa, kime peýda? — diýdi.

— Saňa peýda.

— Açylmasa kime peýda?

— Açylmasa kime peýdadygyny diňe wagt anyklamaly.

Annamyň bir tarapdan, bulam-bujar, manysyz gürrüň ýaly, ikinji tarapdanam, adam oýnajak bolýan ýaly gepi Serwiboýuň gaharyny getirjek boldy.

- Men seni sylaýan, Annam.
- Oňa ynanýan. Menem seni sylaýan. Ýöne sylanýan namardam bolasym gelenok.
- Şol syry açanyň üçin men seni namart hasaplamarynda, özüme ýakyn hossar hasaplaryn.
- Onda sen meni bagyşla, Serwiboý...
- Aýtmankaň bagyşlaýan. Geple, Annam.

Daşardan maşynyň düýdüldisi geldi. Düýdüldi Annamyň aýtmalysyny agzyňa salyp berlen ýaly etdi.

– Gönüläp aýtsam, Togtamyş bilen ýaşasaň, sen nesilsiz galyaň, synpdaş. Togtamyş özünden daşlaşdyryp, bagtly etmek üçin saňa azar berýär. Hakykaty açman azar berse, özün gidersiň öýdýär. Ony barlan lukman ondan çaga önmejegini göni aýdypdyr. Şonuň üçinem...

– Sen beýle syry nireden, nädip bilip ýörsün, Annam?

– Togtamyşyň saglygyny barlan lukman meň daýym, Serwiboý. Haly daýym. Ol çyn gep. Men bu habary saňa uly gynanç bilen aýdýan. Başga zat göwnüňe gelmesin. Daýym ol syry tötänden agzyndan sypdyraýdy. Belkem, ol şon üçin indi ökünýändigem. Menem muny saňa ýagşylyk edýämikäm öýdüp aýdýan. Sen maňa dogry düşün, Serwiboý... Men bu syry tä ölýänçäm adam oglunyň ýanynda dilimden sypdyrsam, namart boldugymdyr... Sen meni bagyşla, Serwiboý, obadaş...

Heniz okuwçykalaram Annamyň şäherde işleýän lukman daýysynyň bardygynyň gürrüňiniň edilyändigini ýadyna salan Serwiboý:

– Aýdanyň gowy boldy, Annam... – diýdi.

Birdenem Serwiboýuň gulaklary gapylan ýaly boldy. Annam bolsa gepleýärdi. Gelinlikden birden garran aýala dönen ýaly iki elinem stola diräp dikelen Serwiboý synpdaşynyň agzyndan çykan soňky «şonuň üçinemden» yzyny eşitmedi. Onuň gözleriniň öňi ümezläp, jaýyň içindäki maýda-çüýde zatlar däl, hatda öz synpdaşy – epeý adamynam oňly saýgarmady. Annamyň ýerine Togtamyş gelen ýaly boldy. Ümüriň aňyrsynda duran Togtamyşyň pysyrdysy

eşidildi. «Sen meni bagyşla, Serwiboý! Men seni gynadym. Meniň seni söýýändigim, seniň meni söýýändiginiň üçin gynadym. Men seni bagtly bolmagyň üçin gynadym. Sen maňa düşün, Serwiboý! Sen nirä gitseňem meniň söýgim ýanyňdan aýrylmaz, Serwiboý. Men galaryn, söýgim seniň bilen gider, Serwiboý...» Ümrüň içindäki Togtamyşa garap, doňup duran Serwiboýuň dili däl-de, ýüregi gepledi: «Indi men saňa düşündim, Togtamyş. Indi men seni tanadym, Togtamyş. Maňa iýdiren hupbatlaryň üçinem seniň günäni geçýän. Seniň hakyky adamdygyňa, ahyrky demime çenli söýmeli mert adamdygyňa indi men gutarnykly göz ýetirdim...»

Içerini gaplan duman biraz syrylyp, Togtamyşyň ýüzi açyldy. Ol, Serwiboýuň göwnüne, öňküsinden has mährem, has ýakyn, has ýaş, has görmegeý bolup göründi.

Maşynyň gaýtalanany düýdüldisi Serwiboýy hasam janlandyrdy, gulagyna «Sag bol, synpdaş!» diýen tanyş ses geldi. Serwiboý gözüni süpürende, gitmek üçin ýerinden turup duran Annamy gördi.

— Men saňa minnetdar, synpdaş. Sen meniň gözümi açdyň, Annam...

Serwiboý gelin özüni emay bilen oturgyja goýberende, jahana täzeden, ýöne başga adama dönüp gelen ýaly boldy.

...

Togtamyşyň göwnüne bolmasa, Serwiboý gelniň dünýäsinde bir özgerme bolup geçýän ýalydy. Ol soňky günlerde hojalygyň işine-de öňkülerinden has yhlasly ýapysşyana meňzeyärdi. Bu günem daş işikde çay içip oturan Togtamyş günortan arakesmä gelen Serwiboýuň içerini syryp-süpürüp yörşüni göz astyndan synlady. Iki tarapy-da serlip, giňden açyk duran gapydan gelniň hemme edýän hereketi aýdyň görünýärdi. Serwiboýuň bolşunda, höwes bilen iş edişinde onuň bu öýe göwnübir garaýandygynyň alamaty ýok. Ol bu öýi terk etmek hyýally maşgala meňzemeýär. Serwiboý uly halynyň üstüni, bosaganyň iç ýüzüni syryp-süpürşidireninden soň,

şifonyeriň gapdalynda duran çaga araba-sallançagyňy esgi bilen süpürdi, kiçijik ýassyklary çykaryp, arabanyň içine-de elini aýlady. Soň ýassyklary ýerinde goýan gelin arabany sag dula çenli sürdi, ýene öňki ýerine getirdi. Ahyram ol bir duran yerinden gozgalmadyk, içinde çaga ýatyrylmadyk arabajyggy kesesinden synlady. Serwiboýy gelin öz edýän hereketlerini hiç kim görýän dälär öýdýärdi. Emma Togtamyşyň özi daşarda bolsa-da, iki gözi öýüň içindedi, ol çaga arabasyna Serwiboýyň ýanynda durup seredýän ýalydy. «Serwiboýy şu mahal näme pikir edýärkä? Eýesiz sallançagyň gum basyp durandygy hakda oýlanýarmyka? Sallançak ýyllar geçip poslaýança-da öz çagasynyň ulanmajagyny, elbetde, ol çaklaýanam dälär. Çaklasa, däliräp düze çykmazmydy?!» Şeýle pikirleriň netijesi Togtamyşyň hyýalynda başga bir görnüşe sapdy: Bag-bakjaly obanyň etegindäki gül-gülälekli düz meýdan. Ol ýerde ýüzmi, iki ýüzmi ýylgyryşyp ýören şadyýan gelinleriň her haýsy bir çaga arabajygyny sürüp ýör. Arabajyklarda agyzlary emziki- u-emziksiz çagalaryň ýüzi görünýär. Kä ýerde-kä ýerde içi ekiz çagalý arabajyk sürüp ýörenem gabat gelyär. Şol gelinleriň arasynda Serwiboýy hem bar. Onuň ýüzi salyk. Giň meýdanyň gaýra tarypandan çaga arabajygyny sürüp ugran Serwiboýy ileri tarypdan peýda bolan bu giň meýdandaky ýeke-täk erkek adam – Togtamyşa taryp barýar. Togtamyş hem Serwiboýa taryp ýöreyär. Olar deňleşenlerinde Togtamyş Serwiboýyň içi çagasyz, boş arabajyggy sürüp ýörendigini görýär. Olar bir-birege gamgyn nazar bilen seredip, geçip gidýärler. Togtamyş içini gepleýär: «Sen betbagt, Serwiboýy. Seniň betbagtlygyna men sebäpkär, Serwiboýy».

Ağşamlyk obadaş ýoldaşlarynyň biriniň çakylygyna giden Togtamyş öýe gaty giç köwlendi. Howa maýyldy. Asmandan asylan tegelek aýna ýaly lowurdap duran dolan Aý bu mahal

gijelikdirem öýtdürmeýärdi. Myhmançylykdan keýpliräk gaýdan Togtamyş münjäniň gyrasynda gögüne garap oturan ejesini gördi-de, aýak çekdi.

Hemişe «Togtamyş jan» ýa-da «oglum» diýip gepleýän ene bu gezek ýöne:

— Geldiňmi? — diýdi.

Togtamyş ejesiniň öňüne geçip çommaldy-da:

— Sen henizem ýataňokmy, eje? — diýdi. — Sagat on iki bolup ýör-ä. Ýa uklap bileňokmy?

— Men indi bir ýyl bäri ine-gana uky alyp bilemok...

— Içeriň abat, janyň sag, ýurt parahat, nemisleň başlan uly urşunyňam gutaranyňa ýetmiş ýyl bolup barýa... Indi sen arkaýyn ýatyp ukyňy almaly ahyryn...

Ogulaý ýeňňe Aýa seredip otursyna, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

— Uly uruş diýýäniň kim üçin gutardy, kim üçinem täzeden başlanýa, Togtamyş...

— Men hiç zada düşünmedim, eje. Sen näme diýjek bolýaň?

— Meň gepime hiç kim düşünmese-de, sen düşünmelisiň... Duşmanyň başlan uly urşy-ha dört ýylda gutaraýdy welin, seň täze başlan urşuň haçan gutararka? Sen şony aýt maňa. Duşmanyň başlan urşunda men atasyz galdym, indi seň başlan urşunda-da gelinsiz galmalymy? Sen şony aýt maňa. Men uly-kiçi uruşlardan irdim, Togtamyş jan...Bu soňy tükeniksiz adam urşy eneler üçin haçan gutarmaly? Sen şony aýt maňa...

Ejesiniň iki dyzynam gujaklan Togtamyş jogap gaýtarmaga sözi bolmansoň, birden ýerinden turdy-da, gapa tarap ýöneldi.

Daşky eşiklerini-de çykarman, krowata gysaran Togtamyş şobada uka gitdi.

Ol gijäniň bir mahaly agzy kepäp oýandy. Tap bilen Serwi-boy Togtamyş heran-haçan myhmançylyga gidip gelen mahaly başujunda aýnanyň öňünde onuň «öz golçasynda» sowuk

suw goýýardy. Bu gezegem Togtamyş suw içmek üçin elini uzadanda, golça ýere gaçdy-da döwüldi.

Zenzelä Serwiboý gelin içki jaýdan çykdy.

— Suwsap oýandyňmy, Togtamyş? Küýzejigem döwläýdimi? Döwlen küýze bolsun! Suw getireýinmi?

Togtamyş täze tapynan endigine görä:

— Suw içesim gelse, öz elim, öz aýagym bar — diýip, gödek ses bilen jogap gaýtardy.

Serwiboý daşky jaýa çykdy. Ol gidensoň, Togtamyş henize çenli oňa şarpyk çalmandygyny ýatlap: «Şeýdäýsem, näderkä?» diýip, özüne sala saldy. Ol şeýdeni bilen tutan maksadyna ýetjegini bilse, şarpyk çalmakdanam gaýtjak däl, erkegiň aýaly urmak bilen eden namartlygy mertlige öwürler hasap etjekdi. Ýöne şarpyk çalmak üçinem bahana gerekdi.

Içerik eli şakäseli giren Serwiboý adamsynyň golaýyna geldi. — Ynha, suw, Togtamyş!

— Saňa nä suw getir diýen boldumy? Näme gijäniň içinde üstüme abanyp dursuň? Äsgermezlik edýäňmi?

— Kowýaňmy? — diýende-de, Serwiboýuň sesinde öýke-kine duýulmady.

Oňa derek krowatda aýagyny sallap oturan Togtamyş ary köýen ýaly bolup jabjyndy.

— Kowýan!

Serwiboýuň sesi näzirgeýän zenanyň mylaýym sesi ýaly ýakymly ýaňlandy.

— Kow-da onda!

— Güm bol! — diýen aýylganç sesiň yzyndan çalnan şarpyk Serwiboýuň sag ýaňagyny ot çabran ýaly etdi. Içindäki suwuny töwerege syçradyp ýere gaçan şakäse telim bölege bölündi.

Eden hereketi üçin öz-özünden utansa-da, Togtamyş günäsini günä hasaplamady. Ol şeýdip maksadyna ýetýän bolsa, günä däl, sogap gazanmalydy. Indiden beýläk Serwiboý gelin oňa diňe ýigrenç bilen seretmelidi. Emma Togtamyşyň garaşany çykmady.

Awan ýaňagyny tutup durka-da:

— Gaharymy getirjek bolduňmy? — diýende, Serwiboýuň sesi ýene mylaýym çykdy, ýöne erkek adamyň şarpygynyň zarbyna çogup çykan gözýaşyň näzik ýaňaklaryň üstünden boýur-boýur dökülendigi, içeri alagaraňky bolsa-da, Togtamyşa göründi. Ol şonda-da toba gelmän, öňkülerindenem rehimsiz gepledi.

— Getirer-getirmez ýaly, sende nä, gahar barmy? Gahar mert aýallarda bolýandyr.

Serwiboý gelin özüni sähel sylaýan bolsa, şarpykdan hem beýle-beýle sözlerden soň, ýa-ha adamsynyň eden hereketine laýyk degerli jogap gaýtarmalydy ýa-da gaýdyp girmesiz eden gapysyny aňyrsyndan mäkäm ýapmalydy. Emma ol beýtmedi, gaýtam, Togtamyşyň goşaryndan tutdy, üstesine-de edil sypaýan ýaly mylaýymlyk bilen tutdy.

— Sen ýalňyşýaň, ezizim, gaty ýalňyşýaň. Mende-de bir adamlyk gaharam bar, ar-namysam, tekepbirligem bar. Meniň geçirimliligimi wyždansyzlygyň alamatydyram öýtmegin, Togtamyş jan. Ol meniň saňa bolan söýgimiň nyşany... Indi sen beýdip özüňem, menem gynama. Men hemme zatdan habarly. Watan tutunan topragyň petine gar ýaganda, ony terk etmek binamysyň, kalby dönügiň kesbidir. Ykbalyň seni ýakan oduna indi ikimiz bile ýanmaly bolarys. Bilýän, men sendenem beter ýanaryn. Ýöne men ol ody söndürmek üçin hiç ýerden suw gözlemeden...

Aňk bolup ýerinden turan Togtamyş nähili hereket etjegini bilmän, aljyrady, kellesinde desbi-dähil dörän esasy sowalyna jogap gözlejegem bolmady. Serwiboý oňa hasam golaýlanda, ýüzi ýüzüne, egni egnine gabat gelip duran uzyn boýly ak derek ýaly ak gelniň dogrudanam serwi boýdugyna Togtamyş ýene bir gezek göz ýetirdi. Ol Serwiboýuň tolgunmakdan ýaña çalaja sandyraýan mylaýymdan näzik barmaklaryny öz goşaryndan aýyrjagam bolmady.

*Murgap,
maý, 2009.*

URUŞ HAÇAN GUTARÝAR...

Hekaýa

Umsa Gojuk obasynyň iň gőzel gyzlarynyň biri hasap edilse-de, gelnalyjysy hiç kimiňkiçe bolmady.

Nirededir bir uzak ýerlerde indi dördünji ýyl soňy gutarmajak ýaly bolup görüňän agyr uruş gidýärdi, şol ýerde dökülýän adam ganlarynyň agysy bolsa obalarda aglanýardy. Dört ýyl mundan ozal başlanan agynyň yzy üzülmän, henizem dowam edýärdi. Üç ýylyň içinde Gojuk obasyna on dokuz sany şum habar geldi, heniz şum habary gelmän, dereksiz ýitenleriňem sany ep-esli bardy. Başaşa öýden bir adamyň urşa gidenligi sebäpli ýassyz tüneginiň ýagdaýam ýaslynyňkydan enaýý däldi. Günde-günaşa gelip durýan ýaramaz habar hiç bir öýi sylap goýarla meňzemeýärdi.

Durmuş şeýle ýagdaýda bolany üçin Umsanyň toýunda şatlananam tapylan däl bolsa gerek. Toý geýimleri telim ýyl bäri kapas sandyklaryň künjünde aç güýelere ýal bolup ýatanam bolsa, hut toý günem adamlaryň şol horaşalygydy. Hawa, Umsanyň uly gelnejesi arkasy ýamaly gök biýz köýnegini üç ýuwan alaça bilen çalşyranda-da: «Bä-äý, bu heleý zandyýaman eken-ayt! Äriň-ä gije-gündiz oduň astynda gezip ýör, näme boljagynam Alla bilýär. Sen bolsa... Tüýüňi täzelemek nämäňe derkar boldy?!» diýenler tapyldy.

Uruş ýyllarynyň toýunyňam — hiç zadynyňam dokuzy doly däldi. Bolsa-da, üsti gyzyly-çyzylyly üç araba bilen başaltly sany atbaşçyly gelnalyjynyň gelşi toýy ýada saldy. Araba goşulan atlaryň boýnundaky jaňlaryň sesi esli mahal bäri toý

görmedik Gojuk obasynda bir geň-enäýylyk döretdi. Emma gelnalyjylaryzynagidendewelin, jaňňyrdawuk jaňlarynyköne esgä dolap, goltuklaryna salmaly boldy. Sebäbi obamyzyň kethudasy hasap edilýän Uluw aga gelnalyjybaşynyň ýanyna baryp: «Guda, töwerek ýas tutýarka, jaňnyň sesi gulagymyza ýarap duranok. Nätjek-dä, ýorganyňa görä aýak uzatmaly. Jaňnyzy Marydan geçeňizsoň jaňnyrdadaýsaňyz gowy bolardy» diýipdir.

Gözi ýaşly Mamur ene Aňňal agalara tarap seredip, öz öýüniň gamsyna ýaplanyp otyrды. Ol Aňňal aganyň gyz toýuna Kölli ikimizem goýbermeýärdi. «Beýle toýa baryp satlanmagam dürs dälđir. Meň ýanymdajyk oturyberiň. Ynha, Nurjan geler welin, Umsadanam müň paý gözeli gyz alarys. Ilde bolmadyk uly toý ederis. Siziň her haýsyňyzada bir ýyndam at tapyp, gelnalyja ýollaryn. Igde seçeris, pişme seçeris... Oturyberiň meň ýanymda. Umsaň toýuna barsaňyz, günä gazanarsyňyz. Öz toýuňyzy oňat edip toýlaýarys» diýip, Mamur ene agzynyň ýetişdiginden bize göwünlik berýärdi.

Kölly ikimiziň Umsa gyzyň toýuna goýberilmeyänligimiziň aýratyn bir sebäbi bardy. Ýeke perzendi bolan Nurjan goşuna çagyrylmanka, Mamur ene Mömin aga bilen Täçjemal ejäni Aňňal agalara gudaçylyga iberipdi. Toýuň sähedi bellenjek bolup ýören günlerem Nurjan goşun gullugyna gitmeli boldy. Şeýlelikde, Umsa bilen Nurjanyň toýy ýigidiň goşundan dolanyp gelerine goýuldy. Emma Nurjan neressä gaýdyp gelmek miýesser bolmady. Ol urşuň ikinji ýyly wepat boldy. Ýöne, Mamur ene ol betbagtçylyk barada hiç zat bilmeýärdi. Tegelek bir ýyl bäri ýeke perzendinden hat-habar gelmese-de, ol ýagşy umyt bilen ýaşap ýördi.

Indi pikir edip görýän welin, şol mahallar Nurjandan gelen şum habary diňe başlyk bilen hat gatnadýan bilýär ekeni. Başlyk Nurjanly meseläni diňe bir ejesiniň ýanynda däl-de, eýsem, adam oglunyň ýanynda dilden sypdymazlygyny hat

gatnadýan oglana berk tabşyrypdyr. Soňam ýeke perzendiň ajy habaryny aýtmagyň ebeteyini tapmadyk başlyk, tä tötän-den bir sebäp bolýança, ony öz gursagynda saklapdyr.

Aňňal aganyň Umsany Nurjana bermän, Wekilbazardan birine durmuşa çykarmagyna Mamur ene gaty kemsindi. Öm-ründe agzyndan mylaýym sözden gaýry zat çykarmaýan garry gargynçlaryňam iň degerlilerini saýlady. Edil gelnalyjy ugra-jak bolup durka-da Mamur ene ýetişibildigidinden gepleýärdi.

— Sakgaly güne agarmyş Aňňal diýsänim! Sen öz gyzyňny meň Nurjanymdan gowy gerçege bererin öýtdüňmi? Asyl göreris ony. Beräýermikäň. Ýagty jahanda meň Nurjanymdan edermen ýigit tapylmajagy hak zat ahyryn. Ine, Nurjanym çynar ýaly ýigit bolup geler. «Mydal aldym» diýibem hat ýazdy. Kemendirlerem sygyr bakman, adam bakýandyr. Olaram her erniniň suwuny saklap bilmän ýörene mydal bermez. Mydalam alyp dakynaýar ýaly, meýdanda pytrap ýatan zat däldir. — Gel-nalyjy ugran badyna-da garry agy gatyşykly ses bilen sözünüň üstüni ýetirdi. — Sen saçy kesilenem ile meñzeş bolasyň gelen däldir, ýogsam Nurjana garaşardyň. Göçüň geçip, saçyň aga-ryp barýamydy seň! Görersiň, Nurjanymyň basyp giden yzyça ýok birine duşaýmazmykaň. Soňky ökünjiňem peýdasynyň degmejegini bilip gitgin, tulaky.

Soňky sözleriň aýratyn manysy bardy. Umsanyň «ile meñzeş bolmazlygynyň» astynda oňa tölenen galyň bardy. Iliň aýtmagyna görä-hä, Aňňal aganyň gudasy mal geçi-rende: baş kile bugdaý, bir gadak çay, bir banka-da mesge iberipdir. Mesgäni hem mal geçirijileriň ýanyna goşulyp iberilen oglan, eşiğiň üstünde oturan yerinden assyrynlyk bilen ýalap gelipdir. Şunluk bilen, myhmanlar Gojugyň ba-gyna ýetincäler, bankanyň düýbünde sähelçe ýag galypdyr. Soňam ýag ýalan myhman oglanyň içi geçip, guda yerlerine alada baryny beripdir.

— Nurjanym gelinçä garaşan bolsaň, men saňa bir maňka däl, iki maňka mesge bererdim, ýarym kile çay bererdim, üs-

tesine göleli sygrymam bererdim. Heý, sakgaly güne agaran Aňňal diýsänim.

Gelnalyjylary keseklänem, aýallaryň bürenjegini ýyrtanam tapylmady. Türkmen toýunyň gyzykly däpleriniň köpüsi adamlaryň edil ýadyndan çykan ýalydy. Açlyk döwrüniň toýy-da, birhili, ýasa gelen ýaly bolup, dabarasyz-şowhunsyz Umsa gyzy aldylar-da ötägitediler. Goh-galmagalam, gykuwam bolmady. Hawa, Epgek aganyň kiçi gyzy yryma görä bir kesek oklapmy-oklamanmy welin, atbaşçylaryň bir kelpezi: «Nä seňem gidesiň gelyämi? Gelin bolmak isleseň-ä mün atyň ardyna, bolmasa-da kesek atmaňy goý!» diýipmişin.

Bu habary biz üç gün geçensoň eşitdik. Şeýle bolsa-da ol ýagdaý Mamur enäniň täzeden hüňürdäp başlamagy üçin tutaryk boldy.

— Ana, köšekler, gördüňizmi olaň biedepdiklerini. Heý, ýat obaň ulugyzyna-da bir beýle sözler diýmek bolarmy?

Şunluk bilen, Nurjana niýetlän gelinligi bilen Mamur enemiz hemişelik hoşlaşmaly boldy.

Umsanyň toýy gününüň ertesi biz ýene igde çöpleşmäge gitmek niýeti bilen Mamur enäniň ýanyna geldik. Ol ýene gara öýüniň gamşyna ýaplanyp oturan ekeni.

Indi ömrüniň köpüsini geçirip, dişden-dyrnakdan galan Aždar hem garrynyň iki ädim gapdalynda mähnet kellesini ön aýaklarynyň üstünde goýup, agras dem alyp ýatyrdy. Aždaryň näçe ýaşandygyny bilemok, ýöne, Nurjanyň kakasy pahyr ogly alty-ýedi ýaşanda, ony tohum itiň güjügikä getiripdir. Aždar ýaly akyly it, megerem, hiç ýerde bolan däl. Ol adamyň nä gylyklydygyny ýüzüne garadygy bilýärdi, itdigine garamazdan, bolar-bolgusyz zada üýrübem ýörmeýärdi. Mamur ene hem Aždary diňe bir akylylygy üçin däl, ýeke perzendiniň söýgüli iti bolanlygy üçin sygryndan-gölesindenem eý görýärdi. Türkmenler hiç mahal iti öýe goýbermeselerem, Mamur ene gys aýlary «Birden üşäýmesin» diýip, Aždary gara öýüň içki bosagasynda ýatyrýardy. Garry köpek Mamur ene nirä gitse

zyzyndan galmazdy. Eýesi hem ony galdyrjagam bolmaýardy. Bolmasa, zzyña düşüp ugrandan: «Bar, güm bol!» diýäýseň, iki günlük git, üç günlük git, Aždar pahyr tä gelyänçäň, gara öýüň gapdalynda garysyny ýassanyp ýatandyr.

Heniz geçen ýylyň eňñeresinden ýygnalanam iki halta igde bardy. Emma Mamur ene Nurjanyň toýuna taýynlyk görýäni sebäpli, bu ýylky eňñeredenem iki halta igde ýygnamakçydy. Onuň göwnüne bolmasa, şu ýyl pagta ýygymy gutaran badyna Nurjan dolanyp gelmelidi, çöp çapym bilenem toý başlanmalydy. «Men sakgaly güne agaran Aňňalyňky ýaly toýa meňzemeyän toý etmen asyl. Meň toýuma gelen toý şekilli toý görer. Iliňki ýaly telim oglum ýok meň. Ýeke balamyň toýunda welin, baý, tarhan bolaryn-a!»

Kölili ikimiz oglandyk. Mamur enäniň hemme aýdýan sözleri ýakyn wagtlarda hakykata öwürler öýdýärdik. Uzak ýerlerde aýylganç urşuň gopýandygyny, ol ýerde-de adamlaryň ölýändigini bilsegem, Nurjan ölmelidir diýip oýlanmaýardy. Ol çöp çapyma çenli hökman geläýmelidi, onuň asyl ölmäge haky ýokdy. Sebäbi biz Mamur enäni gowy görýärdik, oňa bitin düýrmegimiz bilen ynanyýardy. Mundan başga-da, Mamur enäniň aýtmagyna görä, ýokardaky Biribaryň özem Nurjany penasynda saklamalydy.

Kölili maňa görä ekabyr çykdy, tokarrakdy. Şonuň üçinem ol igdäniň süýr depesine çykyp, elindäki uzyn tut çybygy bilen şahalary saýgylaýardy. Ýere dökülýän zadyň esasy ýaprak bolsa-da, her düýp igdeden bir goşawuç çöplesegem, gün içinde bir suwluk torbany doldursa bolýardy.

Bu günem Kölili çybyklary saýgylap durka kolhozyň başlygy Sapar aga gyr atyny säpjedip, biziň ýanymyza geldi.

– Ýigdekçe, ýaş nahallary beýdip urmasaň bolmadymy? Beýtseň, gelen ýyl igde deregine gury şaha iýmeli borsuň.

– Beýdip uraýmasaň igde gaçmasa nätjek, Sapar aga!

Sapar aga ýaş oglandan bular ýaly jogaba garaşmadymy, nämemi, sesine bat berdi:

– Hany, igdeden düş onda... Düş diýdim, düş, ýogsam...

Başlygyň haýbatly sesini eşiden Mamur ene etegindäki igdäni torba guýdy-da, Sapar aga tarap ýöneldi.

— Sapar, Kölli jana haýbat atmaweri, han! Ol maňa igde kakyşýa. Biz Nurjanyň toýy üçin igde ýygnaýas. Bu gytçylykdan seň özüň habarly ahyryn. Toýda nogul-nabat seçmäge hiç kimde indi gurp ýok. Igde bir seçeli-dä...

Sapar aganyň terzi üýtgän ýaly boldy. Ol sesini çykar-mady-da, atyny yza aýlaýdy...

Kölili ikimiz ýene Mamur enäniň ýanyna bardyk, ol bize garaşýardy. Sebäbi onuň Nurjandan gaýry hiç kimi bolmany üçin öýde ýeke özüdi. Biz welin, edil onuň öz agtyklary ýaly, elmydama ýanyndadyk. Gytçylyk ýyllarydygyna garamazdan, Mamur enemizde her hilije zatlar bolardy. Saçagynda arta-süýşe nan bolmasa-da, bir aşlyk un, ýag hemişe tapdyrýardy. Köplenjem, ol bize erteki aýdyp bererdi. Aýdýan ertekisiniň döwli, aňdarhaly ýerlerine baranda «Allaň özi daş edewer-sin!» diýerdi. Emma şa gyzynyň garyp ýigide aşyk bolup, ene-atasynyň raýyny ýykyp, şol ýigide gelin bolýan pursatlarynda bolsa: «Meň Nurjanyma-da Alla şolar ýaly gözəl gyzy miýes-ser etsin» diýýärdi-de myssa ýylgyrýardy.

Bu gezek baramyzda garry ene şkaftan bir zat gözläp oturan ekeni.

— He, köşejiklem, geldiňizmi? Geliň bakaly! «Gelen döwlet». Ynha, men siziň agzyňyzam süýjütjek. — Ol eline ilen köne gazetini bize tarap oklap, gözleýän zadyny hem unutdy-da, ýygrylypjak oturdy. — Me, bu kagyzy okaň, Nurjanym hakda ýazmadylarmyka!

Men käbir harplary tanasamam, gazet okar ýaly derejä ýetmändim. Kölli welin, patdyk-putduk okaýardy.

— Kölli jan, balam, hol sekizkeşdä meňzäp duran ýerinden oka, bakaly, Nurjan gelmeýämikä?

Kölili oňly okap bilmeyändigini gizlemek üçin oýkanjyrap kän oturansoň, garrynyň ýan bermejegini aňyp, hetjikläp okamaga durdy.

«Baş ko-man-do-wa-ni-ýe-niň ha-ba... habary. Şu gün bi-ziň go-şun-la-ry-myz al-dym-ber-dim-li sö-weş-le-riň ne-ti-je-sin-de fa-şis-st-le-ri do-kuz km yz... yz-a ser-pik-dir-di-ler...»

Mamur ene Kölliniň ünsüni böldi.

— Dur, balam, Paşissi kim bolýar?

Kölli ýaýdandy.

— Paşis, Mamur ene, nemis bolaýmasa...

— Nurjan dagy nemis bilen urşanok ahyryn, balam?

— Onda kim bilen urşýa?

— Gyрман bilen, gyрман.

— Aý, onda, şo paşissem gyрmanyň tarapyny çalyňlaň biri dagy bolaýmasa.

— Megerem, şodur — diýip, Mamur ene Kölli bilen yla-laşansonň sorag berdi. — «Dokuz kmsy» näçe bolýa, Kölli jan? Men oňa düşünmedim-le?!

Kölli haňk-huňk etdi.

— Depderiň daşynda bir km diýdigi... şundan Gur-ban agalar ýaly ýer bolýa diýip ýazylgy. Men-ä şoňa oňat düşünemogam...

Garry ynjaldy.

— Onda «dokuz km» diýdigem şundan, sadagasy boldugym, Ojarly öwlüýä zyýarata gidip gelen ýaly bolýa-da... On-danam gatyрак kowalamaly ekeni... Hawa, Kölli jan, okaber, onsoň näme diýýä?

Köllä okamak kyn düşýärdi. Şonuň üçinem ol gazetiň eýle-beýlesine seredişdiren bolup sapalak atdy.

— Aý, Mamur ene, uruş hakda-ha ýaňky habardan başga hiç zad-a ýazanoklar. Dokuz km-ä baransonň, okopda gizlenip dync dagy alandyrlar-da. Uruş hakda Nurjanyň özi gelensoň aýdyp beräýmese...

— Getir onda, o kagyzy ýygnap goýaýyn, Nurjanyň özi gelensoň okar.

Ene gazeti şkaфа saldy-da, o ýerden bir düwünçek çykardy. Düwünçegiň içinde goşa ýumruk ýaly nabat bar ekeni. Men-ä

kän mahal bări nabadam iýip görmändim. Garry düwünçege dökülen böleklerden her haýsmyza bir digirjik nabat uzatdy:

— Me-äh, her haýsnyz bir digirjik nabat iýip, agyzjygyňyzy süýjüdiň. Galanyny Nurjanyň toýunda iýersiňiz. — Ol düwünçege ýene öňki ýerine salyp goýdy.

— Kölli jan, bar, balam, daşardan goltugyňy dolduryp odun getir.

Men geň galdym. Sebäbi şeýle-de yssa çydap bolmaýardy. Kän mahal geçmäkä, garrynyň özi odunyň nämä gerekdigini aýdaýdy.

— Ertir üçimizem ak eşege atlanyp, Samsykýaba gideris. Samsykýapda Annatäçler bar. Şolaň ýanynda-da edil suw perisi ýaly bir gyz maşgala bar. Adyna-da Aýşa diýýäler. Guda bolup gaýdarys. Nurjanym gelen badyna aňyna-maňyna garaman, toý ederis. Indi bolsa pişmejik bişireliň. Her işde ýagşy umyt ýagşydyr. Bizem toý zadyň başyny ýagşydan — pişmeden başlalyň.

Ertesi gün guşluk bolanda, Kölli ikimizi gaňňa ataran garry ak eşegi idip ýola düşdi. Aždaram bizden galmady. Asyl Mamur ene ony galdyrjagam bolmady. Şeýdip, üç tirkeşik bolup, günortanlar Annatäç daýzalara baryp düşdük.

Mamur enäniň gyz diýýäni Annatäç daýzalaryň duldegşir goňşulary ekeni. Oglanlyk-da, öýde oturyp bolýamy! Gapydan geçýän ýabyň boýuna çykdyk. Şolam Samsykýap diýilýän ýap ekeni. Kölli ikimiz «Samsykýap» sözünü gaýtalap kän gülüşdik. Soňam edil ýabyň gyraýygyna baryp oturdyk. Ol biziň obamyzyň ýaplary ýaly bir ýap ekeni. Onuň hiç ýerinde akyllylygam, samsyklygam duýulmaýardy. «Bu obaň ýaby samsyk bolsa, adamlary-ha hasam samsykdyr. Näme üçin Mamur ene bu oba gudaçylyga geldikä?» diýip, Kölliniň beren soragyna men jogap gaýtaryp bilmedim.

Talyň kölegesinde Samsykýaba kesek atyp otyrkak, gapdalymyzdaky paýapyldan arkasy haltaly bir gyz geçip gitdi. Ol gyz diýseň owadandy. Dogrusyny aýtsam, biziň obamyzda hiç

kimiň ýetip bilmedigi Umsa-da onça ýokdy. Emma edil şol mahal biz onuň Aýşadygyny bilmeýärdik.

Ak eşeğiň daňylgy ýerinde gezip ýören Aždaram biziň ýanymyza geldi. Ol endigine görä, agyr kellesini öň ayaklarynyň üstünde goýup, gözünü süzdü.

Kän mahal geçmäňkä, jöwenligiň içinden oglanjygyň sesi geldi.

– Aýşa, eşeğiň teblesi nirede?

Arkasyndaky haltany sygyr dölä ýaplan gyz, ýadaw ekenmi-nämemi:

– Men nä, tebläň çopanymy? – diýip, janagyryly ýaly, gaharly ses bilen jogap gaýtardy. Şondan soň Aýşa gyz biziň ýanymyza gelip, paýapylyň üstünde oturdy-da, elini ýuwmaga durdy. Ol birden aşak oturanda köýneginiň ýelginine suwuň ýüzünde tolkunjyklar emele geldi. Gyzyň ot ýygyp, gök reňke boýalan elleri ýuwlardan soň, ýüzünden bulut aýrylan Aý ýaly tämiz boldy.

Meniň mekirje däldegim-dä:

– Aýşa, biz saňa Nurjan üçin gudaçylyga geldik – diýeni-mi özümem duýman galdym. Kölli böwrüme hürsekledem welin, giç boldy, men eýýäm diýmesiz zady diýipdim.

Ýaňy ýüzüni ýuwmaga oturan ulugyz «päh» diýlen ýaly ýalta bärsine bakdy-da, gulaklaryna ynanman, maňa tarap çüýjerilip seretdi.

– Näme diýdiň-ä, myrryh?

Bular ýaly gepi kän eşidip ýörmämsoň, gyzyň derrew jogabyny berdim.

– Men myrryh däl. Men Orakgeldi agaň ogly Orunguly. Meniň düşündirişim bilenem gyz ýumşamady.

– Boýnuň gursun, almaň sapagy ýaly.

Elbetde, şol mahallar doýa garynlar oňly doýmanson, boýunlaram almaň sapagyna meňzese meňzeyändir, ýöne, barybir, men gyzyň sözlerine çynym bilen kemsinip durmadym. Sebäbi gyzam diýýän sözlerini kemsitmek üçin diýmeýärdi, as-

syrynlyk bilen ýylgyrýardy. Şonuň üçinem boljagy boldy diýip, öňki habarymy has düşnükli edip ýene bir gezek gaýtaladym.

— Pagta ýygym gutaryp, çöp-çapym başlanansoň, biz seni gelin edip alyas, Aýşa...

Bu gezek Köllem böwrüme hürseklemedi.

Gyzyň jogaby pert boldy.

— Bar, arabaňy daşda tigrile.

— Biz arabaly däl, eşekli geldik, ak eşekli. — Meniň jogabym gülkünç bolandyr-da, gyz bu gezek sesli güldi.

— Gök eşegiňiz haram öldümi?

Gör, gabadyna gelyän zady. Hakyt üç gün mundan ozal biziň gök eşegimiz ölüpdi. Aýşanyň ol barada soraman bilşine men haýran galdym.

— Waý, bu gyzy! Sen gyz bolman, palçy bolaýma?

Bu sözlere Aýşa monça boldy.

— Siziň gök eşegiňiziň nädip öleninem bilýän men...

Men gyzyklandym.

— Nädip öldi? Hany, aýt-da!

— Batga batyp öldi.

— Häk-eý, mun-a bilmediň. Biziň gök eşegimiz kürreläp bilmän öldi.

— Kürräňizem öldümi ýa diňe eşegiňiz?

— Agzyňy haýyr aç, gyz. Boýny hyşaly akja kürrämiz dik-girdäp ýör. Ýnha, gelin bolup baraňda, özüňem görersiň.

Gyz meniň sözlerime hezil edinip güldi.

— Hudaý daş etsin, özüň göreweri haram kürräni.

Guýrugyny dik asmana göterip howlukman ýöräp baryan gara pişige gözi düşen Aždar, hiç hili hereket edesi gelmese-de iň bolmanda, itligini bildirmek üçin göwünli-göwünsiz hyňrandy. Bu bolsa Aýşa gyzyň ite üns bermegine sebäp boldy. Men derrew söz gatdym.

— Şu it Nurjanyň iti-dä!

— Nurjan diýýäniň kim ol?

— Waý, bu gyzy, Nurjanyň kimdiginem bilenok. Mamur enäň ogly Nurjan-da!

— Itiň ady näme?

— Aždar.

Aýşa Aždary tanajak bolýan ýaly oňa tarap siňe-siňe seretdi.

— Aždaryň eýesem özi ýaly garrymy?

— Nurjanmy?

— Hawa, Nurjan.

— Sen näme samsyk ýaly-la? Nurjanam bir garry bolar-my?! Ol ho-l, — men ýabyň aňyrsyndaky jöwenlige el salgady. — Jöwenler ýaly uzyn, ýaş.

— Siziň Nurjanyňyz näme işleýär? — diýip, indi gyz hasam gyzyklanyp başlady. — Sygyr dag-a bakýan dälmi?

— Sygyr bilen oň nä işi. Ol nemisler bilen uruşýa. Bilýänmi, bir ýumrukda ol baş nemisi urup ýykýa. Nurjana medalam beripdirler. Güýçli bolmasaň, medal alarmyň? Çöp çapymda gelyä özem. Gelen dessine-de seni oňa gelin edip äberýäs.

Öýden çykyp özlerine tarap ugran Mamur enä gözi düşen Aýşa gyz ýerinden tarsi turdy-da, jöwenlige siňip gitdi.

...

Irden igde çöplemäge gitmelidik. Mamur enäniň aýtmagyna görä, indi, igdäni hasam tiz, hasam kän çöplemelidik. Sebäbi Aýşa gyzyň hossarlary «Annataç elti ara girýän bolsa, sorasyp-ideşibem oturmarsy. Ogluňyz gelen badyna, sähedini belläýeris» diýipmişler.

Mamur ene pahyr, garrylyk basmarlanyndan bolsa gerek, birneme öwünjeňräkdem. Ol şol mahalam öňki gelinligi bolan Umsany ýatlaýardy.

— Aňňal gyzyny bermese bermesin. Çynar ýaly boýy bar, pyýala ýaly gözi bar, tokmak ýalam dört örüm saçy bar. Ýörän-de-de ýeriň gaýmagyny bozmajak bolýan ýalydyr...

— Saçy dört örüm däl, iki — diýip, men düzediş berdim.

Kölle ýene meni hürsekledi. Barybir, Mamur ene meniň düzedişimi eşitmän, sözünü dowam etdi.

— Tüýs meniň Nurjanyma mynasyp maşgala. El işine dagam çeper ekeni. Gaýan gaýmalary, salan pökgüjeleri edil ýylanyň agzyndan çykan ýaly.

Torbamyzy alyp, igde çöplemäge ugrajak bolup durkak, Aždar janygyp-janygyp üýrmäge başlady. Ol indi kän mahal bári beýle hyjuw bilen üýrmeýärdi. Şonuň üçinem Mamur ene üşerilip durdy-da, Köllä ýüzlendi:

— Kölli jan, daş çykyp, bir seret-le, näme, Aždar beýle gazaply üýrýä-le?

Kölliden öňürdip, men ylgap çykdy. Çep aýagy ýok, goltugy pişekli, harby eşikli adam Mamur enelere tarap ýetip gelýärdi. Ol meni görüp, aýak çekensoň, öýe tarap elini salgady.

— Heý, ýigdekçe, Mamur enäň öýi şumy?

Men Aždaryň aýylganç üýrüşine aňkaryp, wagty bilen soraga jogap gaýtarmamsoň, pişekli adam sesini gataltdy.

— Men saňa diýýän. Ýa ker açdyňmy? Mamur enäň öýi şumy diýýän saňa?

Men baş atyp, yzyma dolandym.

... Pişekli girensoň, Mamur ene salam alyp, öz oturýan du-luna geçdi.

Pişekli adam taýaklaryny gapdalynda goýup, igdeli halta ýaplanyp oturdy.

— Mamur ene, saglyk-gurgunçylykmydyr?

— Şükür Hudaýa — diýip, Mamur ene myhmanyň ýüzüne siňe-siňe garady. — Sen meni tanasaňam, men seni tanamadym-la, ogul?!

— Men frontdan geldim, Mamur ene!

Garry görülmedik ýeňillik bilen ýerinden turdy-da, edil çagajyk ýaly bolup, myhmanyň ýanynda, onuň ýüzüne seredip oturdy.

— Aýtsana, dünýäm, sen onda Nurjanam görensiň? Nähili, ol sag-amanja gezip ýörmi? Uruş haçan gutarýar? Haçan meniň Nurjanym ýalňyz enesiniň ýanyna gaýdyp gelýär? Aýt-sana, dünýäm?

Myhman düšnüksiz bir ýagdaýda ilki Mamur enä, soňam biziň ýüzümize gözlerini tegeläp seretdi. Ol ýagdaýa düşünen bolara çemeli.

— Mamur ene, Nurjandan kän mahal bári hat gelenokmy?

— Ýyl ýarym dagy bolup ýören bolsa gerek. — Soňam Mamur ene uludan dem aldy. — Hat gelmäni hiç-le, özi sag-aman dolansa, galany bilen men mydar etjek-le!

— Nesip bolsa geler-le — diýip, myhman aýtjak sözlerini gözleýän ýaly esli salym ýere bakyp, dymyp oturdy. — Biz Nurjan bilen Kurskiý diýen şäheriň eteginde aýrylyşdyk. Soň meň aýagymdan ýaraladylar. Şeýdibem, gaýtmaly boldy. «Gel, Nurjanyň ejesi bilen salamlaşyp gaýdaýyn» diýdim.

Şuny diýip, ugry bolmadyk myhman turmakçy boldy. Mamur ene onuň ýeňinden ýapyşdy.

— Ilki-hä çay-paý içmän gaýtmak bolmaz... Onsoň... balam, bu uruş haçan gutarjakka? Bilmediňmi?

Myhman aşaky dodagyny dişledi.

— Çaýy, garry, ýene bir gelemde içerin... Urşam, indi uza-ga çekmese gerek. Basym gutarmaly.

— Uzaga çekmese bolýa. Galany bilen oňuşjak.

Myhman pişegine ýapyşdy. Mamur ene ony elinden tutup diýen ýaly, hormat bilen ýola saldy. Garry öýe dolanyp gelensoň, aýagaldygyna gepläp başlady.

— Gördüňmi, Orunguly jan, Nurjanymyz mes-gurow diýýä. Hat ýazmaga oň eli degýän däldir. Zeleli ýok, uruş basym gutarýan bolsa özi geler. Biz oňa çenli toýa taýynlyk görübereris. Ýörün, indi igde çöplemäge gideliň.

Biz daş çykjak bolup durkak gapydan Ypbat aga geldi. Ol inçejik hem sandyrawuk ses bilen:

— Waý, Mamur, bagtyň ýatan ekeni! — diýip gygyrды. — Çyragyň sönen ekeni, Mamur.

Aňk-taňk bolan Mamur ene:

— Näme boldy, Ypbat? — diýip, aljyraňňy ýagdaýda so-rag berdi.

— Ýañky gelen maýyp adam «Nurjanyň wepat bolanna bir ýyldanam geçdi» diýdi. Ol saňa aýdyp bilmän gidipdir. «Kellesinden ok degip, öz elimde jan berdi» diýdi. Bagtyň ýatdy, Mamur!

Ypbat aga sözünü soňlap-soňlaman, keçäniň üstüne ýüzinligine ýykyldy. Mamur enäniňem edil maňlaýyndan ok degen ýaly arkanlygyna gaýtdy.

Biz henize çenli jany sag, gurat, gürläp oturan adamyň beýdip ýykylanyny görmändik. Şonuň üçinem, ony galdyrmaga derek, aljyrap, işige degmän atylp çykdyk.

Şondan soň tä bir hepde geçmän, garryny görmedik. Görer ýaly hem bolmady. Hopby işan owadan sesine bat berip, ertirden agşama çenli aýat okady. Tä Nurjanyň ýedisi bel-lenýänçä, Mamur enelere adam bary geldi durdy, geldi durdy.

Şol gün gapydan atylp çykamyzda, men elimdäki torbany goýmagy hem unudan ekenim. Torbany yzyna gaýtarmalydy, onda-da, Kölliniň teklibi bilen, ony igdeden dolduryp eltmeli etdik.

Ýedi gün geçip, sekizlenji diýlende, Hopby işanam garry eşegine atlanyp, öýüne gaýtdy. Şondan soň Mamur eneleriň garamçasý azaldy. Şonda gününň dowamynda, daşarygam çykmaryk bolara çemeli, Mamur enemizi bir gezejigem görmedik.

Biz gapydan giremizde ene tükge düşüp ýatan ekeni. Öýe kimdir biriniň girenini aňyp, ol ýuwaşjadan başyny göterdi. Geçen ýedi-sekiz gününň dowamynda biziň garrymyz tanalmaz ýaly üýtgäýipdir. Ozal, kiçijigem bolsa, güne ýanan ýüzde oýnaklaýan gara gözler çepiksije ene göwresinde çäksiz bir güýç-kuwwatyň saklanýandygyny habar berýärdi. Ol gözler uly bagta, ajaýyp güne, tükeniksiz dabara ynam bilen garaşýardy. Indi bolsa, şum ykbal atly zalym tebip Mamur enäniň ýüzüne aýylganç neşterini sokup, sorup alan ganynyň ýerine solgun reňk goýberipdi. Garrynyň alkymy sallanyp, ýüzem ulalan ýalydy. Öňki umytly hem dogumly gözler täk özi endişeli garaňky zyndana düşen ýaly jansyzdy, umytsyzdy...

Gojuk obasynyň garry adamlarynyň köpüsi ýa kör, ýa küýki ýa-da birhili sama ýaly. Ulug aga aýtmyşlaýyn, uruş biziň obamyza edibilenini etdi. Men muny öz obamyzy kem-sitmek, obadaşlarymyň üstünden gülmek üçin däl-de, olara nebsim agyryp, dözmän aýdýaryn. Olaryň üstünden gülmek kelläme-de gelenok, asyl-ha hut güläýmeli ýerinde-de gülüp bilmeýärin.

Ine, Öwelek aga görseň, giň köpri bardyram welin, eşegini köprüden sürmän, suwdan geçirjek bolup durandyr. Eşek geçmejek bolar. Öwelek aga bolsa, ony şaldyr bilen saýgylar. Ahyry eşege diýenini etdirip bilmän: «Nepes jan bolaýan bolsa sen geçäýerdiň welin!» diýip, hyrçyny dişlär. Onuň Nepes janam german urşunda galdy.

Hança aga bardyr. Käte daşaryk çykar-da, elektrik simlerine sereder. «Tok urýa diýýäňiz welin, guşlaram-a otyr oň üstünde?» Ýa tok diýilýän zat guşy urman, diňe adamy urýamyka?.. Hawa-da, gyrmanam guşy öldürmän, adamy öldürdi...» Hança aganyňam Pendigulusy bilen Durdygulusy «gyrman ýurduna gidip gelmedi».

Hanmämmed aga diýibem birimiz bar. Onuň-a dört oglunyň dördüsem «gyrmanyada». Ol pahyr-a Güne seredibem gargynyp ýörendir.

Aňkar aganyň-a özi gyrman bilen duşuşan. Oň käbir häsiýetleri bilen öwrenişberipdirisem welin, käte gijäniň bir mahaly «Try-wo-ga-a!» diýip, galmagal turuzýa-da, zährämizi ýarýar.

Tyrry aga-da, bir görseň-ä oňadam ýaly welin, kä ýyl beterlän mahaly, Ýazçaň oýuna telim gün gatnap, ýandak ýygar. Ýygan ýandagyny rejeläp küdelär. Gyş düşübererem welin, uly bir daşkädini egnine atar-da: «Kädi işdäsi baryň-a ýörüň-ow!» diýip, küdesine tarap gider. Kädini küdäniň süýr depesinde goýup, aşagyndan otlar goýberer. Ýeke özi bir tarapa çekilip, tä küde ýanyp bolýança, hezil edinip oda çoýunar. Ahyram «oda gömen» kädisini tapman, «hork-hork» edip aglap oturandyr.

Hawa, Ulug aga aýtmyşlaýyn, «Gyrman urşy bize edibile-nini etdi. Gojugy sähneden doldurdy».

Biziň Mamur enemizem urşuň zäherini datmaly gojuk-lylaryň biri bolup galdy.

... Kölli igdeden doly torbany tärimе söýäp goýdy-da, garrynyň bir zat diýerine garaşdy. Mamur enäniň diýjek sözle-rine biz beletdik. «Köşeklerim, uzak ýaşañ, ak gyz ýoldaşyňyz bolsun!» diýerdi.

Bu gezek bolsa, bir torba igde eltsegem biz «ak gyzly» bolmadyk. Mamur ene igdeli torbany görüp, biziň ýüzümize taýly gezek seretdi-de aglaberdi. Onuň gözyaşyny görüp, bi-zem agladyk. Bu hem onuň geplemegine sebäp boldy. Ol iki elini ýere diräp, kynlyk bilen galdy-da, biziň ýanymyza geldi.

— Goýuň, köşeklem, aglamaň! Nurjan wepat bolan däl-dir. O habar ýalandyr. O geler. Aglamaň. Ynha, menem agla-mok ahyryn. — Ene bize gözyaşyny görkezmejek bolup di-rege duwlandy. Soňam ol bize bakyp, ýylgyran boldy. Ýöne ol hakyky ýylgyryş däldi-de, «içiýananyň gülküsi» diýen ýaly, öz göwnüni aldajak bolýan bagtypes enäniň ýylgyryşydy.

— Ynha, uruş gutarar. Uruş gutardygam, Nurjan geler. Toýam ederis.

Mamur ene öz göwnüni aldamak bilen bizi diňdirjek bolýardy. Şol bir mahalyň özünde-de ýüregi ýagşy umytdan doly ene öz ýalan sözlerine özi ynanyp, birneme gujurlanan ýaly boldy. Ol tärimе söýenip, torbadaky igdäni synlap gördi.

— Köşejiklem, muny halta gaplalyň!

Mamur ene igdeden püre-pür bolan haltanyň agzyny sy-panda onuň inçejik barmaklarynyň sandyraýandygyny gördüm.

— Indi iki halta boldy. Uruş gutarar. Nurjanam hökman geler. Iki halta igde ähli ýere ýeter.

Şol mahal tüýnüge gelip gonan alahekge «Wakakga-wakakga» diýip ses etdi.

Mamur ene garaşylmadyk çalt hereket bilen dikeldi:

— Haýyr çagy, haýyr çagy! Haýryň bolsa, ýene çagy!

Garrynyň göwnüni göterjek bolýan ýaly, alahekge ýene bir-iki gezek gygyrды welin:

— Ana, gördüňizmi? Haýyr çagyrdy, ýene çagyrdy! — diýip, ene ýylgyrdy. Onuň bu gezekki ýylgyryşy janlydy, umytlydy.

Şol günüň ertesi bolsa gerek, Mamur ene nirä barýany-myzam aýtman, bizem yzyna tirkäp, hatardan çykyp ugrady. Ol ýolboýy: «Ynha biz urşuň haçan gutarýanynam, Nurjanyň nämahal geljekdiginem bileris» diýen sözleri irginsizlik bilen gaýtalap barýardy. Şol mahal Gojuk obasynda beýle soraga jogap berip biläýjek ýekeje adam bardy. Olam Hopby işandy. Emma biz Hopby işanlara däl-de, kolhozyň başlygy Sapar agalara bardyk.

Biz baramyzda Sapar aga hem agyr bir zadyň pikirini edýän ýaly, öýüň ortarasynda diň-arkan düşüp, barmagyny dişläp ýatan ekeni. Hatda ol birbada öýüne adam baranynam duýmady.

Başlygyň aýaly Ogulhesel daýza:

— Turaweri, Mamur enesi geldi! — diýen dessine Sapar aga syçrap turdy, salam berdi.

— O-how, Mamur enäniň ekdileri, sizem barmydyňyz? Geleweriň! — diýip, ol biziňem göwnümüzizi awlady.

Mamur ene başlygy görensoň, saklanyp bilmedi. Ol hü-nübirýan aglamaga başlady. Ogulhesel daýza-da aglady. Ýöne, Sapar aga welin, bir aşagyndan çykyp bolmajak utanç iş eden ýaly, ýüzüni ýere salyp, keçäniň galyp duran ýüňünden çekeläp otyrды. Bölejik ýüň gopup, eline gelensoňam ony iki barmagynyň arasyna salyp, togalamaga başlady.

— Sapar jan, indi bu habar çyn bolmaly bolarmy? Nur-janymyň gelmedigimidir, balam? Ol meň ýekämdi ahyryn. Sen oň ýekedigini bilýänsiň-ä! Bu habar ýalan bolaýmasyn? Çyn habar bolsa, öňi bilen, saňa aýdardylar-a. Bu habar ýalan bolaýmasyn, Sapar jan?!

Sapar aga bir zat diýjek bolup ýüzüni galdyrды-da, belli bir gep aýtmaga howatyr edip, taýly gezek zoraýakdan ardyn-jyrady. Ol ýene elindäki, indi ýüpe öwrülen ýüňi oýnap başlady.

— Düýn öýlän tüýnügime alahekge gelip oturdy, Sapar jan. Iki gezek wakyrdady. Menem «Haýryň bolsa, ýene çagyry!» diýdim welin, Alla ugruna edip, ýene iki gezek wakyrdady. Nurjanymyň öleni ýalan bolaýmasyn, dünýäm? Ol meň ýeke perzendimdi ahyryn. O dünýä — bu dünýä göz dikip oturanyň şeýle bolaýmaly bolarmy? Ol diri bolaýmasyn, hä? Uruş gutaransoň, birden geläýmesin? «Eje, salawmaleýkim!» diýip, gapydan giräýjek ýaly bolup dur. Indi bu uruş haçan gutararka, Sapar jan? Haçan gutararka, hä?

— Uruşmy? — diýip, başlyk garaşylmadyk ýerden dil ýardy.

— Hawa, hawa, uruş, balam. Gyrman urşy. — Mamur ene öňe omzady. Onuň iki gözem Sapar agadady, hantamady, ynalar ýaly jogap isleýärdi. Emma Sapar aga-da garra kanagatlanarly jogap berip bilmeýärdi. Çünki ol mesele Sapar aga ýaly kolhoz başlyklarynyň sözi bilen çözülmeli mesele däl-di-de, müňläp-müňläp adam jany bilen, gurban bolýan adamlaryň sany bilen çözülmeli meseledi. Garry janykdy:

— Gutarar diýäýsene, dünýäm? Uruş gutarsa, Nurjanymam geler ahyryn. Haram uruş gutarar diýäýsene, Sapar jan?! Ogulhesel daýza takat edip bilmedi:

— Ýüregiň daşmydy, demirmidi, Sapar? Ýüregiň daş bolmasa, «gutarar» diýäýsene! Ol ganym uruş ýene ýüz ýyllap gitmez ahyryn. Gutarar diýäýsene!

Sapar aga ýüzüni galdyranda oňa nebsim agyryp gitdi. Ol pahyryňam ýagdaýy başgalaryňkydan öwerlikli däl-di. Onuň köpügören, könelişen gözleriniň owasy doldy, ýuwardy, bir zat diýmäge hyýallandy. Emma hiç zat aýdyp bilmedi.

Sapar aga derek Ogulhesel daýza gepläp başlady. Onuň Mamur enäni köşeşdirjek bolup, göwnüni göterjek bolup ýalan sözleýändigini hem bildirip durdy.

— Mamur enesi, uruşda her hili zat bolýamyş. Biri ýykylyp özleriniňkiden galaýsa-da, «öldi» habaryny iberýärmişler. Atam öýümiň ýanynda-da biriniň ýaramaz habary geldi, ýöne, bir aý geçmänkä özi dolanaýdy. Asyl ol garma-gürmelikde

ýtäýen ekeni. Nurjanam şeýle bolandyr. Nurjanyň-a, näme, ýaramaz habaram gelenok. Ol diridir, Mamur enesi, o diridir. Uruş gutaransoň geler...

Mamur ene birneme köşeşen ýaly etdi-de, ýene Sapar aga ýüzlendi.

— Sapar jan, uruş gutarmyka, Nurjanym gelermikä, aýdaýsana?!

— Mamur ene — diýip, Sapar aga ahyr ýüregini bire baglady. — Nurjan geler-le. Gyrmanam indi kowýas. Urşam tiz gutarar.

Göýä diýersiň, Sapar başlygyň aýdany bilen uruş gutaraýýan ýaly, ýaňky sözlerden soň, ýüregine giňlik aran garry begençli gözlerini tegeläp, bize tarap seretdi.

— Ana, köšeklem, men size uruş gutarar, Nurjanymyz hem geler diýmänmidim?!

Sapar aga hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady. Emma Mamur ene ony görmedi. Şonuň üçinem ol başlyga tarap minnetdarlyk nazary bilen garady-da:

— Agzyňdan Alla eşitsin, Sapar jan — diýdi. — Nurjan gelende içini hakyt şekerik igdeden dolduryp, toýpaý bererin men saňa...

Sapar aga şempa telpeğini çümre geýip turubardi. Sebäbi ol içi şekerik igdeli toýpaý almajagyna gaty oňat akyl ýetirýärdi.

Şol wakadan soň, Mamur enemiz aýratyn bir durmuş bilen ýaşamaga başlady. Ol öňki katdyna ýetmese-de, birneme dogumlandy, hemişeki hysyrdysyna başlady, çakdanaşa uzaga çeken urşuň gutarmagyna ynam bilen garaşdy. Oba adamlarynyň bu ýagdaýdan özleriçe many çykaryp: «Mamur pahyram ýeldirgäp ýör öýdýän» diýenlerem tapyldy. Munuň rast bolaymagam ähtimaldy. Sebäbi «Nurjan neresse hut öz elimde jan berdi» diýip, akyly-başly epeý adam çyn habar getirensoňam, beýle umyt bilen ýaşamak akyly dürs adamyň başarak zady dälidi.

Bolsa-da, Kölli ikimiz-ä Mamur enemiziň akylyndan azaşan adam dældigine berk ynanyrdyk. Onuň gepi-sözi ýer-

be-ýerdi. Diňe «Uruş haçan gutarýar?» diýen soragy köprük gaýtalaýar diýäýmeseň, gaýry aýdýan zatlarynyň bary sag adamyň agzyndan çykyp biljek sözlerdi.

Güýz aýlarydy. Buluçlardanmy-niredenmi, biziň kolhozymyz bir kerwen gawun satyn aldy. Ol gawunlar diýseň gowudy. Emma düýkeş Hepbeli ony gowudanam gowy edip taryplaýardy. «Pendi topragynyň sähraýy meýdanynda boý alan gawun ýalam bir gawun bolarmy?! Agzyňa ýetirmänkäň, gar ýaly bolup, eräp gidýär. Basym şulardan Hindistanyň patyşasynada bir kerwen iberjekmişler. Çynma-Çyna-ha eýýäm uçar bilen ýollapmyşlar. Soňam bu gawun bir gys dursun, iki gys dursun, hut sapagyndan ýaňy tändirilen ýaly mizemeýär».

Soňky sözler Mamur enäniň ýüreginiň teýine jaýlaşdy, şol gawunlardan iki sanysyny Nurjanyň gelerine saklamakçy boldy. «Birden ol heniz gawun ternelemänkä geläýse nädip bolar? Telim ýyl bäri, balam, gawunam dadyp gören däldir» diýip, ol iki sany garrygyz gawuny zordan göterip getirdi. Onuň birini-hä şobada kesip, biz bilen iýdi, ikinjisiniň bolsa, daşyny alaja ýüp bilen torlap, düýp agajyň ýanyndan asyp goýdy.

...Ala baýtally ýolagçy başga ýerlerde halanmasa-da, Gojukda gowy görýärler. Biri gökbogma bilen kesellese-de, hörezeklese-de ala baýtallydan em sorayarlar. Bu ozaldan gelýän düzgün ekeni. Ýöne, ala baýtallynyň abraýy uruş gutaranson hasam beýgeldi.

Şol bahar gününüň öýläni peýda bolan ala baýtally oba adamlarynyň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Adamlaryň ýüzlerinde telim ýyl bäri görünmedik ýylgyryş peýda boldy. Goşa köpriniň ýanyndan görnen ala baýtally obanyň ilersinden girip, gaýrasyndanam çykyp gitdi.

— Haý, jemagat, gözüň aýdyň! Gyrmanyň tугы ýykyldy! Gyrmanyň tугы ýykyldy! — diýip, ol adam agzynyň ýetişdiginden gygyryp barýardy. Ol saklanmadam, hiç kimden söýünjem almadý. Asyl biz ol ala baýtally adamyň kimdiginem tanaman galdyk.

«Gyrmanyň tугы ýykyldy!» Emma şol ýeke tугuň ýykylmagy üçin ýüz münlerçe goç ýigitleriň ýykylandygyny il bilen

deň hatarda urşuň sütemini gerdeninde çeken gojuklylaryň her biri bilýärdi. Ol ýeňiş pida bilen gazanylan ýeňişdi. Oňa garamazdan, adamlaryň ýüzüne birden ýagty çäýyldy ötägitdi.

Hoş habar oba ýetenden, Kölli ikimiz Mamur enä buşladyk. Garry ikimiziňem maňlaýymyzdan ogşady.

– Wah, diljagazyňyzdan aýlanayyn, köşejiklem, diljagazyňyzdan öwürüleyin, balajyklam! Ony size kim aýtdy?

– Bir ala ýabyly adam Döwlet ýegenleň ýanyndan girip, buşlap gelyär!

Mamur ene agaç okarany igdeden dolduryp daş çykdy. Ol buşlukça söýünji bermekçidi. Emma ala baýtally biziň deňimize ýetibem, bir-iki gezek gykylyklap, saklanman geçip gitdi. Mamur ene bolsa, igdeli tabagyny gujaklap, onuň yzýndan garap galdy. Kän mahal geçmänkä-de ol elindäki tabagyň igdesini Kölli ikimiziň üstümize seçip goýberdi.

– Alyň balalam, çöpläň! Toý igdesi bolsun! Nurjanym indi ger.

Töwerege pytrap düşen igde ýygnap gutarardan känem bolsa, Kölli ikimiz, toýda edilişi ýaly, bir-birimizi itekläp igde çöpledik. Mamur ene bolsa gapdalda durup, biziň bolup ýörşümize tomaşa etdi.

Urşuň gutarandygy aýan bolup başlady. Ala baýtallynyň gelen gününden bir aý geçip-geçmänkä, Selim frontdan dolandy. Onuň yz ýanyndan Hojat bilen Garýagdy geldi. Emma uruş gutaran gününüň ertesi peýda bolar diýip ynam bilen garaşan Nurjanymyz welin, tomus aýlanyp güýz düşdem welin, gara bermedi. Şonuň üçinem Mamur enäni aljyraňňylyk basmarlady. Ol uruşdan bireýýäm gelen adamlaryň ýanyna ýañadandan baryp, ozal soran zatlaryny täzedən soraşdyrdy. Şol bir jogap boldy: «Biz Nurjandan Pskowyň eteginde aýrylyşdyk».

Şondan soň Mamur ene urşuň gutarandygyna ynanmazçylyk edip ugrady. Nurjan gelmese, onuň pikirçe, uruş gutarmaly däl. Ol Kölli ikimizden-ä urşuň haçan gutarjakdygyny her günem sorayardy welin, biz ýokkak Sapar aganyň üstüne-de iki gezek dagy gidip-gelen ekeni.

Aý aýlanyp, gün geçýärdi. Nurjan gelmeýärdi. Oňa görä-de bir mahal gutaran uruş henizem dowam edýärdi.

Gara öýe golaýlamyzda Mamur enäniň biri bilen gür-rüşleşip oturandygyny eşitdik. Ýöne, näme üçindir onuň gür-rüşdeşi «hä», «hüm» diýmeýärdi. Asyl ol gapdalynda irkiljiräp ýatan Aždaryň arkasyny sypalap, öz-özi bilen gepleşip oturan bolsa nätjek.

— Zeleli ýok, Aždarbaý, zeleli ýok! Garaşyber, ynha uruş gutaran badyna seň eýäň geler, garaşyber. Şonda ikimizem ыл-гap, oň öňünden çykarys. Biraz tagapyl et, Aždarbaý, tagapyl et!

Biziň baranymyzy gören Mamur ene geplemesini goýdy-da, öýe girdi. Heniz gys düşmese-de, howanyň birneme çigregi bar bolany sebäpli, ojaklarda ot ýakylýardy. Ojagyň başyna geçemizsoň, Mamur ene ýene Nurjany ýatlady. Nurjanyň oglanka aglak bolandygyny, kakasy pahyr diňdirjek bolanda diňmän, özi eline aldygy sesini tapba goýaýýandygyny buý-sanç bilen gürrüň berdi.

Ene heniz gürrüňini soňlamanka, biri içerik girdi. Ol diý-seň görmegeý, şol döwrüň ýagdaýyna görä bolmadyk, kaşaň geýnen ýaş ýigitdi. Ol gele-gelmäne:

— Garry, sen Mamur enemy? — diýdi.

— Hawa, janym, men şolduryn.

— Şol bolsaň, gözüň aýdyň!

Mamur enäniň dili tutuldy. Çäýly käse elinden gaçyp, ojagyň gyrasynda syglap oturan tünçäniň depesinden düşdi-de iki bölündi, yzgar gatşykly kül guruma meňzäp, ýokary göterildi.

— Garry, gözüň aýdyň, Nurjan gelyär!

Mamur ene özüne gelen ýaly boldy. Ol myhmanyň boýnuna bökäýjek ýaly etdi-de, bolan waka ynanmadyga meňzäp köşeşdi.

— Sen näme diýdiň-ä, oglum? — diýip, ol çalajadan sorady.

Ýaş ýigit owadan gözlerini oýnaklatdy.

— Ogluň gelyä diýdim. Buşluk hakymy ber!

— Sen kim bolarsyň. Haýsy obadan bolarsyň? Nurjanymyň gelyänini nireden eşitdiň? Hany oň özi? — diýip, Mamur ene telim soragy yz-yzyna suňşurdy.

— Men Gojak Küläñ inisi. Agam şu gün ertir frontdan geldi. Ol ýaraly bolup, Nurjan bilen bir hassahanada ýatypdyr. Seň ogluňam erte-birigün gelýär. — Şuny diýmek bilen myhman yzyna aýlandy-da, gapa bardy. — Men-ä, garry, Çäşdepedenem birine buşlukçy barýan. Agam «Ynjalsynlar, buşlap gaýt!» diýdi. Söýünjimi berseňiz, ugrajak.

— Waý, jan balam, duraweri! Ynha, men saňa söýünji berýin. Geregiň söýünji bolsun! Ähli dünýäm seňkidir, balam!

Buşlukçy iki sany kümüş bilezigi, bir gursakçany goltugyna salanson çykyberdi.

— Duraweri! Duraweri! — diýip, Mamur ene onuň çigninden ýapyşdy. — Seň agaňy haýsy obadan tapyp bilerin?

— Heşdekleň obasyna baryp, Goçak Küle diýseň, tanaýan bolmaz. Özi salama geljekdi welin, gelim-gidim bilen sypybam bilmedi.

Mamur enäniň bagtyny oýaran buşlukçy ýigit gyssanmaç çykyp gidensoň, bizem öýde uzak oturmaly bolmadyk.

— Yörün, köşeklem, Heşdekleň obasyna ýeteliň! — diýip, garry öýden çykyberdi.

Heşdekleň obasy derýanyň gaýra kenaryndady. Bary-ýogy iki kilometrlik ýoly, derýanyň köprüsi bolmany sebäpli, Mara baryp, aýlanyp gaýtmalydy. Emma Mamur ene Mara ýönelmedi-de, göni derýa tarap gitdi. Biz onuň yzyna, Aždaram biziň yzyмыza düşdi. Üçimiz üç ýerden «Haý, Nurjan gelýär, buşluk!» diýip, obanyň içini ala-goh edip barýardyk. Bir şatlyk alamatynyň bardygyny aňan garry köpegem kä sagymyzda, kä çepimizde towsaklap ylgaýardy. Biz buşlugymyz üçin zadam alman, diňe adamlara hoş habar paylaýardyk.

Derýa golaýlamyzda, Mamur ene halys ýadady. Bolsa-da, ol ylgawyny gowşatmady. Demi-demine ýetişmän, sojap barşyna-da: «Men size aýtmadymmy? Ana, gördüňizmi. Kölli jan. Uruş gutarar diýmänmidim size?! Nurjanym ýalňyz enesini taşlap gitmez diýmänmidim? Geler diýmänmidim? Uruş gutarar diýmänmidim?» diýip, agzynyň ýetişdiginden gepleýärdi.

Gyşyň golaýlandygyna garamazdan, Murgabyň suwy örän kändi. Emma enäniň perzende bolan söýgüsi, perzendini gören

gözlere bir gezejik garamak höwesi mes suwdanam, mümkin bolan heläkçilikdenem üstün geldi. Mamur ene barşyna, derýa özüni oklady. «Gorkýaňyzmy?» diýýän ýaly nazar bilen biziň ýüzümize sereden Aždaram, az-kem aýak çekensoň, suwa girip gitdi.

Biz Mamur enemiz gark bolar öýdüp, kenarda zowzuldap durdyk. Emma garry edil guzy ýaly ýüzüp, sag-aman o kenara baryp ýetdi. Ol suwdan çykansoň, biziň gykylygymyzy eşitse-de, yzyna garaman, ýylgyndyr toraňňy tokaýçylygynyň içine girip, Heşdekleriň obasyna tarap eňdi...

Nurjanyň diridigini eşiden gojuklylar begenip, iki bolup bilmediler. Mamur enäniň öýüniň töweregi adamdan doldy.

— Alla öz penasynda saklan bendesini saklar ekeni!

— Ölme-de ýit!

— Geläýse bor, başbogusyny tüýdüm-tüýdüm etmezmikäk!

Hesel eje oylan-uşaklara toýpaý berip, eýýäm bir halta igdäni gutaryp barýardy.

— Iýiň, balalam, iýiň! «Ýagşy niýet — ýarym döwlet!» Toýa niýetledi, toýa-da ýarady. Iýiň!

Ypbat aga eýýäm ojak gazyp ýördi.

— Bu ojak ýöne ýere gazylýan däl, hany, Mamur sygryny soýmabilse soýmasyn!

... Hawa, ojak ýöne ýere gazylmaýar ekeni. Ypbat aganyň garader bolup gazan ojagy Nurjanyň toý naharyny däl-de, Mamur enemiziň düşegaşyny bişirmeli boldy.

Gün ikindi ýerine ýetende, çala janly Mamur enäni Heşdekleň obasyndan bir garry adam jygyldawuk tigirli eşegaraba ýükläp, getirip gitdi.

Görüp otursak, Heşdekleň obasynda Goçak Küle diýilýän adamam ýok ekeni, bu günde-düýnde frontdan gelenem. Asyl ol Goçagyň inisi bolýan ýaş ýigit şol melgunlygy bilen adam baryny çürkäp, zat ýygnap ýören bolsa nätjek!

... Dulda iki ýorgany epläp Mamur enäni ýatyrtdylar. Ol ilkibada gözünü açdy, soňam ýarym sagatlap dilsiz ýatdy. Gün ýaşanda onuň gabaklary agyr ýüküň astyndan gopýan

ýaly, ýene bir gezek zordan açyldy. Ol daşyny gabalap oturan adamlary ünssüz synlap çykdy, birdenkä tüýnüge äňetdi. Şol mahalam onuň dili wazzyklady.

— Nurjanyň gelmedimi? Uruş gutarmadymy?

Düňýä bilen hoşlaşýan Mamur enäniň soragyna jogap bermeli adamdan töwerek doludy. Emma ol agyr soragyň jogabyny bermäge hiç kim hyýalam etmedi.

— Uruş... haçan... gutar-ýa, adam-lar-r?

Men çydap bilmän:

— Uruş gutardy, Mamur ene, uruş gutardy! — diýdim welin, Ypbat aga ezenegimden çekip goýberdi.

Mamur ene manysyz gözlerini maňa tarap öwürüp, bir zat diýjek boldy, emma dili diýen etmedi. Ýöne, men onuň sözsüz diýen soragynyň nämedigini bilýärdim. Ol «Uruş haçan gutarýar, Orunguly jan?» diýýärdi.

Birden Mamur enäniň elleri bir gapdala süýşüp gitdi. Men nämäniň-nämedigine düşüňip bilmedim. Garrynyň iki gözem açykdy, emma bedeni doňdurylan ýalydy.

Sapar aga ylgap daşaryk çykdy-da:

— Waý, Mamur ene-le-eý! — diýip, uly sesi bilen aglap, özüni ýere goýberdi.

Ol ses Gojuk obasynyň ähli adamyna Mamur enemiziň ölendigini habar bermek üçin gygyrylan sesdi. Emma biz üçin welin, ol ses oba ölüm habaryny äkiden ses bolman, Nurjany-na garaşmakdan dynan ýalňyz enä urşuň gutarandygyny duýdurýan habar bolup eşidildi.

GOWY ADAM

Hekaýa

Ol aýal awtobusa tarap gyssansa-da, Nargüle aýtmak islän zatlarynyň esasy bölegini aýtmaga ýetişdi: «Nä, meň gül ýaly günümi bulajak bolýaňyzmy? Mundan beýläk äriň uzyn dilini dişiniň aňyrsynda saklasyn. Ýogsam...» Soňuna näme tirkeseň tirkäp oturmaly, «ýogsamyň» yzyndan nähili harasat gopmalydygyny Nargül ýeňňe eşitmän galdy. Awtobusyň bat bilen ýapylan gapysy «ýogsamyň» yzyndan aýdylan sözleri gürrüldisine dolap, alyp gitdi. Emma Nargül ýeňňe ol aýalyň indiki aýtmalaryny hem eşiden ýaly boldy. Çünki il içinde ýaňsylanyp «Adalat aga» diýen geň lakam göterýän adamsy Ýagmyr bilen ýaşalan kyrk ýyla golaý wagtyň dowamynda ol şu günki waka meňzeş ýagdaýa gabat gele-gele halys öwrenişibem gidipdi. Iliň ýakymсыz sözleri üçin ol Ýagmyry ýigrenmeýärdem, günäkärem hasaplamayardy. Ýigrenäýende-de, käýinende-de «Gan bilen giren — jan bilen çykar» diýleni, Ýagmyryň dogabitdi häsiýetini üýtgedip bilmejegine ol akyl ýetirýärdi. Belkem, şonuň üçindir, Nargül ýeňňemiz adamsynyň käbirleriň halamaýan gylygyny, gaýtam, halap başlady. Ýagmyr aga-da özüni bileli bári dowam edýän «Bileniňi bilmeýäne öwretmezlik — hyýanat, kişiniň görnüp duran kemçiligini aýtmazlyk — duşmançylyk» diýen öz kanunyndan dönüp bilmeýär, dönjegen bolmaýar.

Bolsa-da, Nargül ýeňňe adamsynyň şol häsiýeti zerarly juda degnasyna deglen pursatlary oňa nägileligini hem bildirýär. Ol saçynyň ýukalyp, zülpleriniň çalarmagyny wagtyň, tebigatyň emri hasaplasa-da, käte ony adamsynyň seýrek gabat gelýän häsiýeti bilenem baglaşdyrman durmaýar.

...İçi zatdan doly agyr torbanyň stoluň üstüne güpläp düşmeginiň sebäbi Nargülüň öýkeli sesi blen düşündirildi.

— Sen diliňi saklap bilýäňmi ýa.. Il gepini çekmekden men halys bez boldum.

Kitap okap ýatan yerinden tirsegine galan Ýagmyr aga gözlerini petrettdi.

— Ýene näme tapyldy saňa?

— Näme tapylanyny senden soramaly... Iliň äri görýäni-nem görmedik bolup geçýär. Sen welin, hiç kimiň görmeýän, hiç kimiň görmejek zadynam hökman göräýmeli. Üstesine, diliňem saklaýaňok.

— Beýle sözleri men seň agzyňdan müň birinji gezek eşid-ýän, Nargül. Täzesini tapsana!

— Annamyň aýaly köçäniň ugrunda üstüme çöwjäp, köpe masgara etdi...

Aýaly entek bolan wakany doly aýtmasa-da, Ýagmyr aga ynjalady.

— Näme edäýdimkäm öýdüp ýüregim ýaryldy. Seň nägileligiň sebäbi diňe şo dälmi?

— Özüňçe ýok heleýiň «Äriň diljagazyny ýygnap gezsın» diýen gepini eşitmek azmy maňa? Özem awtobus duralgasyn-da. Ýat adamlar üýşüp durka.

— Ol aýal, dogrudanam, özüňçe ýok, Nargül — diýip, indi hasam ynjalan Ýagmyr arkaýyn gepledi. — Gaýtam ol minnetdar bolmaly ahyryn. Men Annama: «Köýnegiň nädogry ütüklenipdir» diýdim. Başga, göwne deger ýaly zat aýdamok. Oň aýaly köýnek ütükünde eginden tä goşara çenli epim goýýar. Köýnegiň ýeňinde beýle epim goýulmaýar. Ynanmasa, telewi-zorda çykyş edýän medeniýetli adamlary synlap göräýsin...

Göwne deger ýaly bir zat diýäýmekden gaçmak islän Nargül närazylygyny hem öz ýany bilen alyp, beýleki otaga geçensoň, yzyna gaňryldy.

— Iliň heleýiniň köýnek ütükleyşi bilen seň nä işiň? Epi-mi ýeňinden däl, kebzesindenem goýsun. Saňa näme? Sen öz köýnegiňi bil-dä.

— Meň köýnegim dogry ütüklenýär. Ýöne bilýäniňi bilmeýäne öwretmeseň...

— Men oňa düşüňän, Ýagmyr — diýip, eýýäm köşeşen Nargülün sesi adatdakysy ýaly çykdy. Umuman, Nargül adamsynyň ýagdaýyna başdanam düşünmek isleýärdi, ýaňky Annamyň aýaly ýaly biri çöwjän mahaly gaharlanaýmasa, düşüňärdem. «Düzelse peýda boljak kemçiligini diňe gowy adam aýdyp biler ahyryn. Adamlar näme üçin gowy adamy halamaýarkalar?» Nargül ýeňňe saça ak sepyňan ýaşa ýetse-de, şoňa welin düşünmeýär.

— Oýlanýan welin, men gowy adam bolmak üçin, ile etmeli ýagşylygymy ilden gizläp saklamaly-da? — Ýagmyr başyny ýaýkady. — Adama ýamanlyk isläp, gowy baha alandan, peýda berip, erbet baha alanyň gowy dälmi?

Nargül ýeňňe öz kalbynyň garşysyna gopdy.

— Sen ile ýagşylyk isläp, «Adalat» diýen ýaňsylanýan lakamdan başga näme gördüň, näme aldyň? Köp kişi şony seň çyn adyndyr öýdýärmis.

...Uniwersitetde kandidatlyk işiniň temasy tassyklanjak bolup duran ýaş mugallymka, Ýagmyryň redaksiýa işe geçirilmegine-de, şol adama gowulyk islemek häsiýeti sebäp boldy. Ol baş-altý sany mugallym bilen durka, fakultetiň dekanyna «Siziň egniňizdäki penjeginize beýle alabeder galstuk düýpden ters bolýar» diýdi goýberiberdi. Özünü hiç kimde ýok gowy galstuk dakynan, tibitlikde özünden belent adam ýok hasaplaýan ýaşuly dekan ol belligi ýagşylyk däl-de, kemsitme hökmünde kabul etdi. Dogry, Ýagmyryň uniwersitetden gaýtmagy «Redaksiýada onuň zehininiň gerekdigi» bilen düşündirildi.

...Şäher bankynyň başlygynyň romanyndan gazetiň indiki sanlarynyň birinde gitmeli edilen parçany redaktirlän edebi işgär, ony işe ýaňy başlan bölüm müdiriniň stolunyň üstünde goýdy. Ýagmyr ýatkeşem bolsa, okumyşam bolsa, romanyň awtorynyň adyna edebiýatçy hökmünde ilkinji gezek gabat gelyärdi. Onda: «Awtor bank işgäri bolany üçin gowy eser ýazyp bilmez» diýen pikir ýokdy. Dünyä belli bolup giden ýazyjylaryň arasynda Magtymguly ýaly zergäriň, Çehow ýaly

lukmanyň, Sent-Ekzyuperi ýaly harby uçarmanyň bardygyny Ýagmyr gowy bilýärdi, kitaplaryny okapdy. Şäher bankynyň başlygy, belkem, gowy eser döredendir. Ýagmyr başda şeýle aýgyt etdi. Emma ol parçasý çap edilmeli romanyň birinji sahypasyny okan badyna, öz çakynyň ýalňyş çykandygyna göz ýetirdi. Eserde ne oňly dil bardy, ne-de dokuzy doly sözlem, ne-de agramly pikir. Ýagmyr on alty sahypany okasa-da, oňa nähili baha berjegini bilmedi, ýöne tutuş okaýanynda-da, çeper eserden parça diýip gazetde berer ýaly bölek tapylmajagyna welin ynandy. Şonuň üçinem ol hödürlenen bölügiň birinji sahypasyndaky boş ýere: «Haýsy tarapdan alsaňam, çeper edebiýatyň talabyna laýyk gelmeýändigigi sebäpli bu parçany çapa hödürlemekden saklanýaryn. Awtor giňişleýin düşündiriş almak islese, bölüme ýüz tutaýsyn» diýen iki sözlem ýazyp, parçany edebi işgäre gaýtardy. Şonuň bilenem mesele çözüldi hasap edildi. Çözüldi, ýöne başgaça çözüldi. Ýagmyryň çig hasaplap gaýtaran bölegi gazetiň indiki sanynda tutuş bir sahypany dolduryp çap boldy. Onda-da nä çap bolmak! «Romandan bölek» sözünüň aşagyndan «Redaksiýadan» diýen giriş berilýär. Giriş gysgajygam bolsa, badyhowa sözleri okyjynyň kellesini şowhundan doldurmalydy. Asyl bölüm müdiriniň eser hasaplaman gaýtaran roman bölegi «Tutuşlygyna alanynda, edebiýata täze bir öwüşgin berýän özboluşly eser» eken...

Ol waka üçin baş redaktor Ýagmyra ýagşydan-ýamandan söz diýmedi. Ýöne ol redaktoryň täze bellenen bölüm müdirine kesen sessiz bahasy boldy.

...Obadan yza gaýdylanda, Ýagmyr aganyň petek alan kupesinde eýýäm iki sany gyz hem otyrды. Hernä, olaryň biriniň ýeri aşaky, ikinjisiniňki ýokarky gatda eken.

Dar kupede dört adam bar hem bolsa, ikitaraplaýyn nä-tanyşlyk sebäpli gep-sözem alşylyp ötägitmedi. Nargül ýeň-ňe gyzlara dikanlap seredip oturmakdan dörän ýylgyrysşynam, elini agzyna ýetirmek bilen, goňşularyndan gizledi. Ony ýylgyrdan zat gyzlary synlanda kellesine gelen deňeşdirme boldy. Gyzlaryň ikisem şeýle bir owadandy, şeýle bir geýnüwli di we-

lin, olara seretdigiñçe seredesin gelyärdi. Nargül ýeňňe owa-
dan gyzlary-ha iki sany ýaşajyk gumra, özi bilen adamsyny hem
gartaşyp ugran garga meňzetdi. Tapan deňeşdirmesi hem ony
ýylgyrtty. «Beýle zat nireden seň kelläňe gelip ýör diýsene!»

Irden oýanylyp, barmaly menzile ýetilyňça galan ýarym
sagat çemesi wagt geçýänçä-de, şol owadan gyzlaryň here-
ketleri Nargül bilen Ýagmyra gowy güýmenje boldy.

Ozal kemsiz geýnüwlem bolsalar, otludan düşülende, il-
den saýlanmak isledilermi, nämemi, iki gözəl özlerine seren-
jam bermäge başlady. Ilki bilen-ä bir-biri bilen özlerini görer
gözden çalarak penalap, reňki, güli birmeňzeş, bir biçüw
köýnek geýdiler. Soňra uly gara torbadan elbukja, aýna, da-
rak, üst-başa sepilýän, ýüze çalynýan zatlar çykdy. Gözeller
darandylar, sypanylar. Atyryň ysyndan ýaňa kupäniň howasy
tutuş başgalandy. Kim ol üýtgän howadan lezzet bilen dem
aldy, kimem halaman, seňrigini ýyggyrdy.

Tomaşaça öwrülen iki ýolagçynyň önünde gyzlaryň beý-
dip bezenip-beslenip oturyşlary Nargül ýeňňäni birneme
geňirgendirse-de, Ýagmyra onçakly täsir etmedi. Onuň ünsüni
çeken dört ýolagça-da deň derejede degişli ortadaky stoljugyň
üstünde duran iki jüp ak köwüşdi. Köwüşleriň gapdalynda bir-
iki sany ýary dişlenen alma, atyr çüýşesi bardy.

Bezenip-beslenmegi boldum eden gözeller, beýle senedi
ýaş wagtynda-da ulanmadyk Nargül ýeňňä geň bolup görnen
gaty uzyn saply dörtgyraň aýnada gezekli-gezegine ýüzlerini
synladylar, zülplerini tertipleşdirdiler, pudranyň agdygrak dü-
şen ýerlerini timarladylar. Aýna, darak, gutujyklar elbukja, el-
bukja-da gara torba girdi. Emma iki jüp ak köwüş welin, öňki
duran ýerinde galdy.

Ýagmyr aga birden gyzlara ýüzlendi:

– Bezendiňiz, beslendiňiz, gowy etdiňiz keýijekler. Ýöne,
şeydip bezenip bilýän halyňyza, nahar iýilýän stoluň üstünde
köwüş goýmaly daldigini bilmeýäniňiz-ä birhili bolýar. Ýa siz
öýüňizde-de köwşi saçagyň üstünde goýýaňyzmy?

Gyzlaryň biri mylaýym ýylgyryp gepledi:

— Aýdýanyň gaty dogry, daýy. Nahar iýilýän ýerde aýak-gap goýulmaýar.

— Onda näme? — diýip, beýle jogap alalarynam öýtmedik ýaşuly çyny bilen gyzyklandy.

Ýüzündäki ýaňky ýylgyryşy galyň çalnan pudranyň aňyrsynda gizlenen ýaly, gyzyň terzi üýtgedi, mylaýym sesiň ýerini hem gödek ses aldy:

— Biz şu köwüşleri özüň ýaly medeniýetli hem akyldar adamyň gelip aýyrmagyna garaşyp otyrys. Düşündiňmi, daýy?

Gep atyşmak bolsa känbir ýan berýän adam däl di welin, beýle jogaba gözel gyzdan garaşmadymy, nämemi, Ýagmyr aganyň dili tutuldy. Şonuň üçinem Nargül ýeňňe adamsyna derek geplemeli boldy.

— Daýyň düşündi, keýgim. Daýzaňam düşündi.

Elbetde, Nargül ýeňňe dili uzyn gyzyň petigulusyny hem berip biljekdi. Ýöne beýtse, öňküdenem beterine uçraýmagyny ýatlap, dodagyny dişlemek bilen oňdy.

...Ýagmyr aga redaksiýanyň işi bilen demir ýol menziliň golaýyndaky bir kârhana tarap ýönelipdi. Uly köçäniň ýanyodasyndan eli çemedanly, arkasy haltaly barýan adam kändi. Birdenem ýanyodasy iki tarapa bölünmäge başladylar. Ýagmyr aga yzyna gaňryldy. Diňe pyýadalara niýetlenen ýanyodada peýda bolan köneje «Žiguli» adamlaryň ýoluny daraldyp gelyärdi. Onuň «Tiz kömek» lukmançylyk gullugyna ýa-da ýangyn söndürýän edara degişli dældigi hemmä bellidi. Ýagmyr aga geň galdy. Bolsa-da, ol maşynyň tigriniň ökjesini sydyrdaýmagyndan gorkup, gyra çekildi. Gara maşyn bary-ýogy on ädim ýaly öňe geçip, ýanyodadanam sowulman saklandy.

Maşyndan çykan kaşaň geýnülü, kyrk ýaşlaryndaky syrdam adam iküç adimlikdäki gapa tarap ýöneldi. Jaýyň ýüzündäki edaradygyny aňladýan ýazga gözi düşen Ýagmyr aga:

— Siz bilen salamlaşyp bolarmy, ýigit? — diýdi.

Ýasama ýylgyran adam aýak çekdi:

— Bolar. O näme üçin bolmaly dälmiş?

— Siz, şu edarada işleýän bolsaňyz gerek? — Eden çakyny tassyklaýan jogap alan Ýagmyr aga dowam etdi. — Men size bir sowal bilen ýüzlenmekçi. Maşyn ýöremeli köçe bilen şu gapyň arasy on ädimden kän däl. Ýanyodadanam arkasy haltaly ýadaw adamlar geçip durlar...

— Yaşuly, özüň näme kär edýäň? — Eýýäm mana düşünen adam gürründeşiniň jogabyndan soň kesgitli gepledi. — On-da şol žurnalistligiň bilenem boluber. Maşyny nirede goýmalydygy soralarda aýdarsyň... Ilki gözüm düşende, men seni gowy adamsyň öýdüpdim...

Köçä bakyp duran haýbatly gapy aňyrsyndan ýapylanda, öz söýesine däl-de, Ýagmyr aganyň ýüzüne degen ýaly boldy.

Hut şonuň yz ýanyndan köçeden geçip barýan maşynyň rulunda goňşusynyň oturandygyna Ýagmyr aganyň nazary kaklyşdy. Emma ol Ýagmyr agany görse-de, hiç hili yşarat etmän geçip gitdi. Sähet goňşy, Kábä zyýarata gidip gelensoň, hajy Sähetdurdy bolan goňşy bir aý mundan ozal ýolda sataşan bolsa ýa maşyny saklap, žurnalistiň hanja barýanyyny sorardy, ýa-da iň bolmanda, elini galdyryp hormatlap geçerdi. Onuň goňşusyny görmediksirän bolup geçmeginiňem öz sebäbi bar; ulag edinen hajy Sähetdurdy irden işe gidende maşynyň signaly bilen aýalyna «Sag bol!» diýmegi çykardy. Ýygy-ýygýdan myhmançylyga çagyrylýan adam gijäniň bir mahaly öýüne dolansa-da, dolandygyny uzyn signal bilen aýalyna habar berdi. Ol ýakymсыз sesiň parahat gijäniň ümsümligini bozup, ukuda ýatanlary biynjalyk edýän pursady-da az bolmaýardy. Ukusyny bozduran adamlaryň hiç biriniň hajy Sähetdurdyň ýüzüne garap zat diýip bilmejekdigine ynanyan okyjylaryň Ýagmyr agamyzyň goňşusyna näme diýendigini ýazmasam-da, özleri çaklaýandyrlar...

* * *

Wagt geçýär, durmuş özgerýär. Özgerýän durmuş bilen birlikde Ýagmyr aganyň ýaşaýan şäheri hem özgerýär: belent-den-belent kaşaň binalar gurulýar, köçeler abatlanýar, uzak-uzak ýurtlardan getirilýän owadan-owadan agaçlar bilen ýol gyalary bezelýär. Emma Ýagmyr aganyň gelyän netijesine

görä, ýurt, şäher çalt özgerse-de, adamlaryň hüý-häsiýeti welin, gaty haýal özgerýän ýaly. Ýaşuly islemese-de, onuň şol pikirini tassyklaýan durmuş wakalary, häli-şindi bolmasa-da, edil bilgeşleýinden diýen ýaly, gabat hem gelip dur. Şol wakalaryň biri hut şu gün hem bolup geçdi.

Şäheriň uly şaýolunda gatnaýan awtobus duralgasynda goýlan owadan oturgyjyň üstünde bir ýigit çommalyp otyrdy. Gowy geýnülü, eli magnitofonly, gapdaly ýantefonly oylan daşyndan talyp bolsa gerek diýip çak etdirýärdi. Duralgada şol ýaş ýigidiň kakasyndanam ýaşy uly bolmagy ahmal iki sany epeý adam hem özara gürleşip, awtobusa garaşýardy. Emma daşyndan medeniýetli bolup görüňän iki ýaşuly, ýaş ýigidiň oturgyjyň aýak goýmasyz ýerinde aýak goýup oturyşyny adaty bir waka hasaplaýan ýaly, oňa tarap göwnübir seredişip durdy. Iki sany uly adamyň bir ýigidiň ýalňyşyny aýtman durşy Ýagmyr aga ýigidiň ters hereketindenem betertäsir etdi. Elleri diplomatly, özläriniň ýaş derejesindenem has bärki biçüwde geýnen iki adamy ýokary okuw mekdebiniň mugallymlary bolsa gerek diýip çaklan Ýagmyr aga adamlaryň özlärini alyp baryşlary hakda oýlandy: «Çözüdi öz elimizden gelyän maýdaja kemçiliklerimizdenem dynjak bolmaýanymyzyň sebäbi nämekä? Nämä üçin biz özümize uly bähbit getirjek kiçijik işi-de etmeýärkäk? Nämä üçin biz, gowy ýaşayşa derek gowy däl, ýöne arkayyn ýaşayşy saýlaýarkak? Adamlar nämä üçin beýlekäler?». Elbetde, žurnalistiň hyýaly sowalyna ilden öňürti jogap gaýtarmaly duralgadaky iki ýaşuly ol barada oýlanmaýan ýalydy. Şonuň üçinem Ýagmyr aga oturgyçda çommalyp oturan ýigide özi ýüzlenmeli boldy:

— Ýaş ýigit, şu päkize, täze oturgyç adamlaryň arassa eşikleri bilenem oturmaklary üçin goýlan bolmaly. Emma sen onuň üstünde hapa köwüşüň bilen çommalyp otyrsyň. Edýän hereketiňe özüň nähili baha berýärsiň ýa ony dogry hasaplaýaňmy?

Ýaş ýigit, bir ýaşulynyň sowaly üçinem, iki ýaşulyňnam ol sowala nämä jogap gaýtaryljakdygyna gyzyklanma bilen garaşyp durandyklary üçinem oturgyçdan düşjek bolmady. Ol ýetip gelyän awtobusa tarap elini salgady-da, özüne söz gatana ýüzlendi:

— Awtobusyň geldi, gidiber, ýaşuly!

Ýagmyr aga ýaş ýigidiň aýdyşy ýaly etmeli boldy. Ol iki ýaşulynyň yzy bilen awtobusa mündi.

Awtobus ugrap-ugramanka, şol iki ýaşulynyň biri Ýagmyr aganyň ýüzüne ýylgyryp seretdi-de:

— Sakgaldaş, ýaňky ýigidiň bolup oturyşyna-ha siz mertlerçe dogry baha berdiňiz — diýdi.

Ýagmyr aga olara hem hakykaty aýtman durup bilmedi:

— Sizem ol mert bahany eşidip, edepli ýaşuly hökmünde, mertlerçe dymmagy başardyňyz. Sag boluň!

Iki ýoldaşdan jogap bolmady. Belki, olar ýaňsylamanyň manysyna dogry düşünendirler.

* * *

Kän mahal bári teatra-da gidilmänsoň, adamsynyň uly konserte petek alyp gelmegine Nargül ýeňňe gaty begendi. Kaşan köşkde diýseň gyzykly aýdym-saz ýaňlandy. Tomaşaçylaryň keýpi sazyň owazyndanam ýokary galdy. Aýdymçylara, sazandalara gujak-gujak gül gowşuryldy. Nargül ýeňňe bu aňsamdanam, adamsyndanam hoşal boldy.

Konsertden çykylanda, daş işikde teatryň direktory duran eken. Ol Ýagmyr aga bilenem, Nargül ýeňňe bilenem gadyrly salamlaşyp, keýpiniň çagdygyny daşyna çykardy:

— Köp wagt bári beýle şowhunly konsert bolmandy.

— Konsert-ä gowy boldy welin — diýip, Ýagmyr aga-da öz pikirini gizlejek bolmady. — Medeniýetli adamlar barýan teatrlarda, artist aýdym aýdyp duran mahaly, tomaşaçylar sahna çozup, gül gowşurylmaýar. Ol ýagdaý aýdym diňlemäge, sahna bezegini synlamaga päsgel berýär. Aýdym gutarmanka zaldan sahna çykmak edepsizlik hasap edilýär. Siz şony biziň tomaşaçylarymyza-da öwretmeli...

Ýap-ýaňy-da ýüzi gülüp duran direktoryň ähli keýpi gaçdy. Ol ýanyndakylar bilen oňly hoşlaşman, teatryň gapysyna tarap yöneldi.

Nargül ýeňňäniň ýüzünde bir ýylgyryş emele geldi. Ol ýylgyryşyň aňyrsynda: «Näme üçin adamlar peýdany zeled hasap edýärkaler?» diýen sowal bardy.

Nargül ýeňňe Ýagmyr aga ilki sataşanda dörän şol sowalyna ömürboýy-da gutarnykly jogap tapman gelýär.

g
li
p
-c
w

g
C
d
ý
a
r
ã
l
ã
t
y
c
ã
ã

MAZMUNY

Ussatlyk ýolunyň ädimleri	3
Keseki	9
Sallaňçak mukamy	236
Ogul	330
Serwi gelin	394
Uruş haçan gutaryar... ..	462
Gowy adam	487

Atajan Tagan

SERWI GELIN

Redaktor	<i>N. Halymowa</i>
Surat redaktory	<i>O. Çerkezowa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Suratçy	<i>R. Rahmanow</i>
Korrektorlar	<i>M. Agageldiyewa,</i> <i>A. Kiçiyewa</i>

A — 81506

Çap etmäge rugsat edildi 28.05.2014.

Ölçeği 60x90^{1/16}, Baltika garniturasy. Şertli çap listi 31,0.
Şertli reňkli ottiski 76,25. Hasap-neşir listi 30,18. Çap listi 31,0.
Sargyt № 2993. Sany 10 500.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.
744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.

